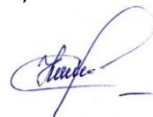

**ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЦИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 809.155.0 + 802.0:009 (81.2 Тоҷ + 81.2 Анг)

Р- 88

РУСТАМЗОДА САОДАТ РУСТАМ

**МЕТОДОЛОГИЯИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҲОТИ
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси
6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ

Мушовири илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ

Мухторов Зайнидин

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГЌЌИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТЌ.....	4
МУҚАДДИМА	5
БОБИ 1. ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ МАРҲИЛАҲОИ ТАРҶУМА ВА МУШКИЛОТИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ТАРҶУМАШИНОСЌ	20
1.1.Марҳилаҳои таърихӣ таҳаввули тарҷума дар тарҷумашиносии форсу тоҷик ва Аврупо	29
1.2 Намудҳои тарҷума, назарияи мутобиқати байнизабонӣ ва дараҷаҳои муодилнокӣ дар истилоҳот.....	44
1.3.Таҳқиқи низоми истилоҳот, роҳу воситаи ташаққули он дар раванди тарҷума	78
Хулосаи боби якум.....	92
БОБИ 2. МУШКИЛОТИ ТАРҶУМАНОПАЗИРИИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ТАРҶУМАШИНОСЌ.....	94
2.1. Истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ ҳамчун марҳилаҳои маъноӣ дар истилоҳшиносӣ ва мушкilotи тарҷумаи онҳо	94
2.2. Мушкilotи сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутақод дар истилоҳот ва тарҷумаи онҳо	110
2.3. “Дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ	126
Хулосаи боби дуюм.....	153
БОБИ 3. МЕТОДОЛОГИЯИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ТАРҶУМАШИНОСЌ.....	156
3.1.Метод ва стратегияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ.....	160
3.2.Тафовути методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои табиӣ-риёзӣ (дақиқ).....	195
Хулосаи боби сеюм	215
БОБИ 4. РАВИШИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	218
4.1.Тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ ва таснифоти он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	219
4.2.Тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	237
4.3.Тарҷумаи истилоҳоти таърих дар забонҳои мавриди таҳқиқ.....	255
4.4.Тарҷумаи истилоҳоти фарҳангшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда..	263
4.5.Тарҷумаи истилоҳоти ҷомеашиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ...	270
4.6.Тарҷумаи истилоҳоти сиёсатшиносӣ дар забонҳои мавриди пажӯҳиш..	279

4.7.Тарҷумаи истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	289
4.8.Тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ...	299
4.9.Тарҷумаи истилоҳоти иқтисодӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	307
4.10. Тарҷумаи истилоҳоти диншиносӣ дар забонҳои мавриди назар	315
Хулосаи боби чорум	323
БОБИ 5. КОРБАСТ ВА ТАҲЛИЛИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР МИСОЛИ АСАРҲОИ “LOST ENLIGHTMENT” (“МАЪРИФАТИ ГУМШУДА”)-И ФРЕДЕРИК СТАРР ВА “ТОҶИКОН” (“ТАҶИКС”)-И БОБОҶОН ҒАФУРОВ ВА ТАҲВИЛОТИ ТАРҶУМАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	325
5.1.Таҳвили луғавии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	325
5.2. Таҳвили луғавӣ-дастурии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	365
5.3.Таҳвили услубии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	388
Хулосаи боби панҷум	410
ХУЛОСА.....	412
ТАВСИЯҲО РОҶЕЪ БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	417
РӮЙҲАТИ АДАБИЁТ.....	419
ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	457
ЗАМИМАҲО.....	462

НОМГҶҲИ ИҲТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

автореф. – автореферат

ВАО – Вазоити ахбори омма

ғ. – ғайра

дис. – диссертатсия

д-ра – доктора

ист. – истилоҳ

канд. – кандидат

ном. – номзад

с. – саҳифа

филол. – филологӣ (филологический)

р. – page

pp. – pages

vol. – volume

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Диссертатсия ба таҳқиқ ва омӯзиши методологияи тарҷумаи истилоҳот, алалхусус, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бахшида шуда, дар он ҷанбаҳои забонӣ ва тарҷумавии истилоҳот, аз ҷумла, низоми истилоҳот ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва омилҳои тарҷуманопазирӣ онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таҳқиқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ яке аз масъалаҳои марказӣ ва муҳимми забоншиносӣ, истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ маҳсуб меёбад. Тарҷумаи илман мукамал ва асоснок истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, ки мафҳумҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, фалсафӣ, ҳуқуқӣ, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва дигар илмҳоро фаро мегирад, на танҳо барои тарҷумаи матнҳои илмӣ зарур аст, балки барои таҳкими забони илмӣ ва меёргузори баъзе истилоҳоти сермаъно, инчунин, дар таҳияи луғатномаҳои истилоҳоти соҳавию касбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти назаррас дорад.

Пажӯҳиш имкон фароҳам меорад, то мутахассисони тарҷумашинос ва истилоҳшинос аз давраҳои ташаккул ва тағйирёбии истилоҳоти мавриди тарҷума бохабар бошанд, зеро дар таҳқиқи мазкур тамоми марҳилаҳои истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Дар диссертатсия андешаҳои муҳаққиқони Шарқ ва Ғарб оид ба тарҷумаи истилоҳот ҷамъоварӣ шуда, методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ пажӯҳиш ва муайян гаштааст. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар интиқоли донишҳои илмӣ ва таҷрибаҳо дар кашфиёти илмӣ аҳамияти назаррас дорад, зеро ҳар як мафҳуми илмие, ки дар илмҳои гуманитарӣ пайдо шуда, илман асоснок мегардад, чун истилоҳ аз дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ интиқол меёбад ва тарҷумаи дурусти он аз интиҳоби методологияи дурусти тарҷумонӣ вобастагӣ дорад.

Забони тоҷикӣ ба унвони забони дорои пояи фарҳангии қавӣ бояд дар фазои илми муосир қобилияти ифода кардани мафҳумҳои мураккаби

таърихӣ, фалсафӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро пайдо кунад. Ин қобилият танҳо тавассути тарҷумаи дурусти истилоҳоти соҳаҳои илмҳои гуманитарӣ ва таҳияи низоми ягонаи истилоҳоти илмӣ ба вучуд меояд. Бо вучуди он ки то имрӯз иқдомҳои назаррас дар самти таҳияи фарҳангҳо ва луғатномаҳо сурат гирифта истода бошанд ҳам, фарҳангҳои дузабонаи соҳавӣ, махсусан, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба назар намерасанд. Аз ин лиҳоз, зарурат пайдо гардидааст, ки ҳар як соҳаи илми гуманитарӣ, аз ҷумла, истилоҳоти соҳаи забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърих, фалсафа, ҳуқуқ, сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, фарҳангшиносӣ ва ғайра бояд фарҳанги дузабонаи худро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дошта бошанд. Барои ин заруратро қонеъ кардан, методологияи хоси тарҷумаи истилоҳоти ин соҳаҳо лозим аст, ки пажӯҳиши мазкур метавонад қадами ҷиддӣ дар ин росто бошад.

Дар раванди тарҷумаи осори илмӣ, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ на танҳо мафҳумҳои фанӣ доранд, балки баъзан меёри истилоҳии худро шикаста, мафҳумҳои арзишӣ, фарҳангӣ ва фалсафиро ифода менамоянд. Чунин ҷанбаҳо метавонанд дар матни тарҷума мафҳуми истилоҳро таҳриф ё нодуруст интиқол диҳанд. Аз ин рӯ, донишмандони методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ барои фаъолияти касбии тарҷумон зарур ва ҳатмист, зеро дар ҳолати нодуруст ба роҳ мондани метод ва равиши тарҷума, матни илмӣ ба забони тарҷума метавонад нодуруст таҳвил гардад.

Лозим ба ёдоварист, ки яке аз мушкилоти ҷиддӣ дар муҳити илмӣ забони тоҷикӣ, ин набудани якмаъноӣ ва маънои устувори истилоҳоти тарҷумашуда мебошад. Баъзан истилоҳоти илмӣ ҳангоми тарҷума бо якҷанд воҳиди луғавӣ таҳвил меёбанд ё бо истилоҳоти иқтибосии гуногун ворида забони тоҷикӣ мегарданд, ки ба хонанда нофаҳмо мегарданд ва маънои сунъию носоҳеҳро ифода менамоянд. Таҳқиқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонад барои сохтани стандарти истилоҳот ва феҳристҳои муътамад кори истилоҳшиносон ва тарҷумонҳоро осон гардонад ва барои мукамал намудани забони илмӣ саҳмгузор бошад.

Бо назардошти мураккабии сохтор, сермаъноӣ ва хусусияти фарҳангии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, таҳқиқи методологияи тарҷумаи онҳо ба як зарурати таърихӣ ва илмию амалии ҷиддӣ табдил ёфтааст. Он метавонад дар баробари таъмини дақиқият ва саҳеҳияти тарҷума, дар рушди забони илмӣ, такмили луғати академӣ ва густариши муколамаи илмӣ саҳми муассир гузорад. Аз ин рӯ, омӯзиши амиқи ин масъала яке аз самтҳои муҳимми таҳқиқоти забоншиносӣ, истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масоили марбут ба таҳқиқ ва омӯзиши низоми истилоҳот ва тарҷумаи онҳо дар илми муосир чун масъалаи марказии забоншиносию тарҷумашиносӣ диққати муҳаққиқони зиёди хориҷӣ ва ватаниро ба худ ҷалб намудааст. Омӯзиши истилоҳоти касбиву соҳавӣ аз рӯйи ҷанбаи забонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо хусусиятҳои сохторӣ ва маъноӣ муқоиса шуда, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, вале дар самти таҳқиқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва мушкилоти тарҷумаи истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то кунун қорҳои илмӣ роҳандозишуда хеле кам ба назар мерасанд.

Тарҷумаи истилоҳот, дар умум, дар муҳити илмӣ кишварҳои гуногун, аз ҷумла, Россия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Тоҷикистон ва кишварҳои аврупоӣ мавриди таваҷҷуҳи олимони қарор гирифтааст, аммо мазмуни баҳси онҳо гуногун буда, мавзуи методологияи махсуси тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ баррасӣ нагардидааст. Бо вучуди он ки масъалаи тарҷумаи истилоҳоти илмӣ дар осори алоҳидаи муҳаққиқони тоҷик ва хориҷӣ, аз ҷумла, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, С. Назарзода, М. Шокир, Б. Камолиддинов, А. Байзоев, М. Нағзибекова, П. Нуров, Я.И. Ретскер, С. Влахов, С. Флорин, В.Н. Комиссаров, Л.С. Бархударов, В.С. Виноградов, В.М. Лейчик, В.А. Татаринев, А.А. Реформатский, С.В. Гринев, Р.К. Миняров-Белоручев, Ф.А. Тситкина, А.Г. Анисимова, Т. Кабре (Т. Cabre), М.Л. Ларсон (M.L. Larson), Ю. Найда (E. Nida), Ҷ.С. Кэтфорд (J.C. Catford), Т. Сейвори (T. Savory), Ҳ. Сомерс (H.

Somers), П. Ньюмарк (P. Newmark) ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифта бошад ҳам, вале таҳқиқоти мушаххаси низоми истилоҳот, мушкилоти тарҷуманопазирӣ дар самти методологияи тарҷумаи истилоҳот, алаҳхусус, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ то имрӯз ҳалталаб боқӣ мондааст.

Лозим ба ёдоварист, ки дар робита ба мавзуи низоми истилоҳот, таърих ва марҳилаҳои ташаккули он, инчунин, масъалаҳои ҳамгунсозӣ ва меъёргузориҳои таҳқиқоти ҳамаҷонибаи назаррас аз лиҳози муҳаққиқони тоҷик ва хориҷӣ мушоҳида мешаванд, ки аз ҷумлаи онҳо: Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, Р. Ғаффоров, Х.А. Ҷӯраев, М. Шукуров, С. Назарзода, Ҳ.А. Саидов, З.М. Мусоямов, Ҳ.Шайдулло, А. Байзоев, С.С. Ҷаматов, Ш. Каримов, М.М. Комилов, В.П. Даниленко, А.А. Реформатский, В.С. Виноградов, Д.С. Лотте, А.В. Суперанская, Н.В. Арнолд, О.С. Ахманова, Е.Н. Толикина, С.В. Гринев ва дигарон мебошанд.

Соли 1989 забоншиноси тоҷик М. Шокир китоби “Замон ва тарҷумон” ба ҷоп расонидааст, ки дар он таърихи тарҷума ва мушкилоти забонӣ ва фарҳангӣ дар раванди тарҷума мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Китоби мазкур малакаҳои касбии тарҷумонро омӯхта, хусусияти таҳлилий, илмӣ ва методологӣ дорад [108].

Масоили марҳилаҳои таърихӣ ташаккулёбии истилоҳоти фалсафӣ ва роҳҳои тарҷумаи онро метавон дар диссертатсияи доктории С. Сулаймонов дар мавзуи “Становление арабской и таджикской философской терминологии” (Ташаккули истилоҳоти фалсафии забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ) [1997] пайдо намуд, ки дар он пайдоиш ва роҳҳои ташаккули истилоҳоти фалсафии забони тоҷикӣ ҳамаҷониба матраҳ гардида, таърихи тарҷумаи онҳо низ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ба вижа, дар боби аввали диссертатсияи мазкур ташаккули истилоҳ ва таърихи тарҷумаи истилоҳоти илмӣ дар мактабҳои илмӣ Аврупо ва Шарқ ба назар мерасанд.

Дар рисолаи илмӣ М.Ҳ. Султон – “Истилоҳоти илмӣ “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ” [2003], масъалаи фарқияти иқтибосгирӣ ва тарҷумаи қарзии истилоҳот дарҷ гардида, дар он намудҳои тарҷумаи қарзӣ ва

иктибосгирии забонҳои хориҷӣ ба забони тоҷикӣ бо мисолҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Дар дастури роҳнамои М.Ҳ. Султон “Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ” [2019] қорбасти шеваҳои маъмули истилоҳнигорӣ тасниф шудааст, ки яке аз онҳо муодилҷӯӣ ва тарҷумаи истилоҳот мебошад.

Соли 2005 забоншиносон Б. Камолиддинов ва Б.М. Нағзибекова дар китоби “Тарҷума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он” марбут ба масъалаҳои табиати тарҷумаи бадеӣ, мушкилоти услубӣ ва эстетикӣ он, мутобиқати забонӣ ва ҳифзи маъноӣ фарҳангӣ ва рамзӣ таҳқиқот намудаанд. Дар китоби мазкур хусусиятҳо, меъёрҳо, ғалатҳо, интиҳобҳои луғавӣ, хусусиятҳои дастурии забон, воситаҳои бадеӣ, тарзи қор бо истиора, киноя, зарбулмасал ва дигар унсурҳои балоғати сухан мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд [68].

Дар диссертатсияи муҳаққиқи рус А.Г. Анисимова – “Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук” (Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва оммавӣ-сиёсии забони англисӣ), ки соли 2010 ҷимоя шудааст, масъалаҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва оммавӣ-сиёсӣ дарҷ шудаанд. Фарқияти ҷанбаҳои омӯзиши ин диссертатсия аз диссертатсияи мо дар он аст, ки дар он низомии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои табиӣ-риёзӣ ба таври мукамал таҳқиқ ва методологияи мушаххаси тарҷумаи илмҳои мазкур муайян нагардида, танҳо дар он масъалаи тарҷумаи истилоҳот ва мушкилоти тарҷуманопазирӣ онҳо дар умум дарҷ шудааст. Дар диссертатсияи мазкур дараҷаҳои муодилнокии воҳидҳои луғавӣ дар умум ифода мегардад, вале масъалаи муодилнокӣ ва бемуодилӣ, инчунин, дараҷаҳои муодилнокии маҳз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ муайян нашудаанд. Роҳу воситаи тарҷумаи истилоҳотро А.Г. Анисимова дар умум нишон додааст, ҳарчанд номи мавзӯи таҳқиқ методологияи тарҷума бошад ҳам, муҳаққиқ методологияи муайяни тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро ҷудо накардааст.

Роҷеъ ба масъалаи истилоҳсозӣ ва истилоҳофаринӣ, роҳу воситаи сохтани истилоҳ ҳангоми аз дигар забонҳо иқтибос гирифтани, муҳаққиқи тоҷик С. Назарзода дар монографияи “Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо” [2014] усулҳои маъмул ва илмӣ истилоҳсозиро тасниф кардааст, ки дар яке аз ин роҳу воситаҳо тарҷумаи истилоҳоти хориҷӣ ва байналмилалӣ бо роҳи тарҷумаи тахтуллафзӣ ё калка ва баъзан бо воситаи шарҳи маънӣ дарҷ ёфтаанд. Дар таснифоти овардашудаи муҳаққиқ падидаи муродифӣ низ дар раванди истилоҳсозӣ назаррас мебошад.

Муҳаққиқи дигар А. Байзоев дар монографияи худ бо номи “Истилоҳот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино” [2016] мавзӯи ташаккул ва инкишофи истилоҳоти илмӣ забони форсии дариро дар заминаи асари номбурда мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Дар монография, инчунин, марҳилаи аз воҳидҳои луғавӣ маъмулӣ ба истилоҳ мубаддал гаштан ва роҳҳои калкашавӣ истилоҳот ҳангоми тарҷума хеле баръало нишон дода шудааст.

Истилоҳшинос П. Нуров дар воситаи таълимии худ бо номи “Истилоҳшиносӣ” [2018] роҳҳои пайдоиш ва рушди истилоҳоти илмӣ ва илмӣю техниро дар забони тоҷикӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Дар ин воситаи таълимӣ асосҳои назариявӣ ва амалии истилоҳоти илмӣю техникӣ, қоидаҳои мураттабгардонӣ, ҳамгунсозӣ ва меъёргузори истилоҳот, ҳамчунин, меъёрҳои иқтибос гирифтани онҳо аз истилоҳоти илмӣю байналмилалӣ дар забони тоҷикӣ муайян карда шудаанд. Ҳарчанд дар воситаи таълимии мазкур низоми истилоҳоти табиӣ-риёзӣ хуб дарҷ гардидааст, вале дар он роҳу воситаи тарҷума ва методологияи ҳоси тарҷумаи истилоҳоти илмӣю мазкур назаррас нестанд.

Дар диссертатсияи Н.А. Ҳамробоев дар мавзӯи “Марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввули ташаккул ва таҳаввули тарҷума дар асрҳои VIII-XIV (аз паҳлавӣ ба арабӣ ва аз арабӣ ба форсӣ-тоҷикӣ)” [2019] масоили таърихӣ ва таҳаввули тарҷума, инчунин, назария ва равишҳои тарҷума давра ба давра тақсимбандӣ шудаанд. Дар диссертатсия саҳми мутарҷимон дар вусъати

тарчума аз забонҳои паҳлавӣ ба арабӣ ва истилоҳоти илмӣ дар осори онҳо дарҷ гардидааст. Дар кори мазкур аз як қатор осори илмӣ ва таърихӣ олимони форсу тоҷик мисол оварда шудааст, ки пур аз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзӣ буданд. Ҳамзамон, дар диссертатсия диққати хоса ба марҳалаҳои таърихӣ ташаккул ва таҳаввули тарчума равона гардидааст ва мавзӯи баҳси он осори тарҷумашудаи олимони гузашта буда, объекти таҳқиқи он на истилоҳ, балки дар умум тамоми воҳидҳои луғавӣ маъмулӣ мебошанд.

Масоили таҳлили сохторӣ-маъноӣ, роҳҳои ташаккули воҷасозӣ ва пайдоишу инкишофи истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар диссертатсияи номзодии Ф.Х. Алимов дар мавзӯи “Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” [2024] ба таври ҳамаҷониба баррасӣ гардидаанд. Дар ин таҳқиқот заминаҳои таърихӣ ва назариявии ташаккули истилоҳоти тарҷумашиносӣ, навъҳои сохтории онҳо, роҳҳои асосии калимасозӣ, инчунин манбаъ ва табақабандии этимологии истилоҳоти мазкур мавриди омӯзиши муфассал қарор гирифта, хусусиятҳои миллию забонӣ ва робитаҳои байнизабонии онҳо равшан гардонида мешаванд.

Ба ин тартиб, имрӯз зарурат ва заминаи таҳия намудани як таҳқиқоти низомманд пайдо шудааст, то дар он, пеш аз ҳама, низоми истилоҳот ба таври муфассал ва фарқи низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз низоми истилоҳоти илмҳои дақиқ, фарқи методологияи тарҷума дар низоми илмҳои номбурда нишон дода шуда, усулҳо ва воситаҳои методологии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо таъя ба манбаъҳои муқоисавӣ таҳлили таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар асарҳои тарҷумашудаи “Lost Enlightenment” (“Маърифати гумшуда”)-и Фредерик Старр ва “Тоҷикон” (“Tajiks”)-и Бобочон Ғафуров дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.
Диссертатсия дар доираи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи филологияи

англиси факултети равияи омӯзгории забони англисии Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода таҳия гардидааст. Таҳқиқот дар заминаи таҳкими масоили назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ сураат гирифта, бо ҳадафҳои стратегии таълим ва сиёсати забонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ мебошад. Зимнан, таҳқиқот бо “Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” робитаи мустақим ва ҳамоҳангӣ дорад ва барои татбиқи ҳадафҳои он саҳмгузор аст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот таҳияи маводди заминавии назария ва амалияи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мебошад. Ҳадафи асосии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки низоми истилоҳоти илмҳои гуманитариро ба таври комил танзим намуда, хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ, услубӣ, дастурӣ ва фарҳангиву маърифатии онро зимни таҳлилу баррасӣ қарор дода, методология ва равишҳои муассири тарҷумаи онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мушаххас намояд. Илова бар ин, таҳқиқ ба муайянсозии стратегия ва методу равишҳои мутобиқ ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ равона гардида, дар он масъалаҳои мушкилоти тарҷумаи истилоҳот ва тарҷуманопазирӣ онҳо бо таҳвилҳои луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ мавриди таҳлил қарор мегиранд. Мақсади асосии таҳқиқ пешниҳоди методологияе мебошад, ки аз методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ фарқ дошта, барои беҳтарсозии сифати тарҷума дар матнҳои илмӣ ва тартиб додани фарҳангҳои дузабонаи соҳавӣ ба тарҷумонҳо ва муҳаққиқони соҳаҳои марбут имконияти васеъ фароҳам кунад. Инчунин, тамоми роҳу усулҳои ифодаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо таҳвилоти тарҷумонӣ тасниф ёфта, дар асоси асарҳои тарҷумашуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо хусусиятҳои луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ баррасӣ мегарданд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда, як силсила **вазифаҳои** мушаххас ҳамчун шартҳои зарурии таҳқиқи пешниҳод мегарданд:

- омӯзиши назариявии мутобиқати байнизабонии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва муайян намудани дараҷаҳои муодилнокии онҳо;
- таҳлили сабабҳои асосии мушкилоти тарҷуманопазирӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва дарёфти усулҳои мувофиқи бартаарафсозии онҳо;
- мушаххас намудани фарқият дар низомии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои табиӣ-риёзӣ;
- омӯختани марҳилаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ дар раванди тарҷума;
- муайян намудани падидаҳои сермаъноӣ, муродифпазирӣ ва омонимия дар тарҷумаи истилоҳот;
- омӯзиши ҳолатҳои асимметрияи байнизабонӣ дар тарҷумаи истилоҳот ва роҳи ҳалли мушкилоти дучоршавӣ ба “дӯстони дурӯғини тарҷумон”;
- таҳқиқи мавқеи мафҳумҳои метод, стратегия ва техникаи тарҷума дар методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ;
- муайян сохтани гунаҳои методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои табиӣ-риёзӣ;
- тасниф ва гурӯҳбандӣ намудани равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- таҳлили таҳвилоти луғавӣ-дастурӣ ва услубии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар мисоли асарҳои тарҷумашуда дар забонҳои мавриди қиёс.

Объекти таҳқиқотро ҷанбаҳои забонӣ ва методологияи тарҷумавии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар раванди интиқолдиҳии байнизабонӣ дар заминаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқотро таҳлили муқоисавӣ ва хусусиятҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар асоси матнҳои тарҷумашудаи

ду асари муҳимми илмӣ-таърихӣ – “Lost Enlightenment”-и Фредерик Старр ва “Точикон” -и Бобочон Ғафуров ташкил медиҳад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот дар заминаи осори илмии муҳаққиқони маъруфи ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, С. Назарзода, А. Байзоев, Н.А. Ҳамробоев, П. Нуоров, З.М. Мусоямов, Ҳ. Шайдулло, А.В. Пайкова, П. Ҳайдарӣ, М. Баҳромӣ, М. Таботабой (M. Tabotaboi), М. Разморо, Х.Р. Холов, Р. Якобсон, А.Г. Анисимова, В.П. Даниленко, А.А. Реформатский, В.С. Виноградов, Д.С. Лотте, А.В. Суперанская, Н.В. Арнолд, С. Влахов, С. Флорин, О.С. Ахманова, Е.Н. Толикина, С.В. Гринев, Т. Кабре (T. Cabre), М.Л. Ларсон (M.L. Larson), Ю. Найда (E. Nida), Ҷ.С. Кэтфорд (J.C. Catford), Т. Сейвори (T. Savory), Ҳ. Сомерс (H. Somers), П. Ньюмарк (P. Newmark), Л. Венути (L. Venuti), С. Бэсснетт (S. Bassnett), М. Бейкер (M. Baker) ва дигарон ба роҳ монда шудааст.

Навгони илмӣ. Дар диссертатсия бори аввал бо назарияи тоза масоили мураккаби мушкилоти тарҷумаи истилоҳот дар заминаи низоми истилоҳоти соҳавӣ омӯхта шуда, равандҳои истилоҳшавӣ, истилоҳгуна, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ дар раванди тарҷума таҳқиқ гаштаанд. Ҳамчунин, падидаҳое, ки сабаби сар задани мушкилоти тарҷумаи истилоҳ мешаванд, чун сермаъноӣ, муродифпазирӣ, омонимия, асимметрияи байнизабонӣ, “дӯстони дурӯғини тарҷумон” ба таври мукамал мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар раванди таҳқиқ бори нахуст тафовути методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои табиӣ-риёзӣ муайян гардида, таҳияи қолаби махсус барои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ пешниҳод гардидааст. Дар раванди таҳлил усулҳои муосири тарҷума ба роҳ монда шуда, қорбаст ва таснифи ҳоси таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо муқоисаи мисолҳо гуруҳбандӣ шудаанд. Дар диссертатсия равандсозии меъёрҳои интиҳоби стратегияи ҳоси тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба роҳ монда шудааст. Дар раванди таҳқиқ ҳамгирии се равиши илмӣ-забоншиносии амалӣ, истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ роҳандозӣ шудааст, ки дар фазои

илмий забони тоҷикӣ таҳқиқи мазкур чун барнома ва роҳнамое барои забоншиносон, тарҷумашиносон ва истилоҳшиносон доништа мешавад.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар диссертатсия се мафҳуми муҳимми методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ: метод, стратегия ва техника (равиш)-и тарҷума мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

2. Муқаррар карда шуд, ки мушкilotи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо роҳу воситаҳои ташаккули низомии истилоҳот вобастагӣ дошта, аз низомии истилоҳоти илмҳои табиӣ-риёзӣ ба кулӣ фарқ менамояд, ки ин метавонад сабаби вайроншавии меъёри хоси истилоҳиро ба миён орад.

3. Муайян гардид, ки барои ҳалли масъалаҳои тарҷуманопазирӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ марҳилаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ аз нигоҳи тарҷумон хуб омӯхта шаванд. Дар раванди таҳқиқ марҳилаҳои мазкур бо далелу мисолҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

4. Дар таҳқиқи мазкур роҳу воситаҳои ҳалли падидаҳои сермаъноӣ, муродифпазирӣ, омонимия, ки яке аз мушкilotи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ доништа мешаванд, пешниҳод гардид.

5. Маълум гардид, ки методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо роҳи тарҷумаи ғайримустақим, вале тарҷумаи истилоҳоти табиӣ-риёзӣ бо роҳи мустақим сурат мегиранд, зеро меъёри истилоҳро бештар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ коста сохта, метавонанд дар матн тобишҳои маъноии фарҳангӣ дошта бошанд.

6. Дар заминаи омӯзиши “дӯстони дурӯғини тарҷумон”, асимметрияи байнизабонӣ ва омонимия дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ омӯхта шуд.

7. Дар диссертатсия соҳаҳои муҳимми илмҳои гуманитарӣ интиҳоб гардида, таснифи равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои марбут ба роҳ

монда шуд ва дар он таҳлили истилоҳот дар ду забон: тоҷикӣ ва англисӣ, дар асоси фарҳангҳои тафсири ва соҳавӣ зимни баррасӣ қарор гирифтанд.

8. Собит гардид, ки қорбаст ва таснифи таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, барои ҳифзи мувозинати унсурҳои услубӣ ва луғавию дастурӣ дар ду забон бо интихоби роҳи усулҳои мутобиқ бо се намуни таҳвил: луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ ба роҳ монда мешаванд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои бадастомада заминаи илмӣ методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро тақмил дода, барои таҳқиқоти илмӣ оянда чун маводди заминавӣ ба шумор меравад. Пажӯҳиш метавонад дар курсҳои назария ва амалияи тарҷумашиносӣ, истилоҳшиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ ва методологияи таҳияи фарҳангҳои соҳавӣ истифода гардад.

Ҳамзамон, натиҷаҳои пажӯҳиш дар густариши таҳқиқоти муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи тарҷумаи истилоҳоти матнҳои илмӣ дар риштаҳои забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ, фалсафа, таърих, ҳуқуқ, сиёсатшиносӣ, фарҳангшиносӣ, ҷомеашиносӣ, раёношиносӣ, диншиносӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ саҳми назаррас мегузорад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Таҳлили муқоисавии методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо таъки ба маводди воқеӣ, истилоҳоти соҳавӣ дар матнҳои тарҷумашуда, фарҳангҳои тафсирии соҳавӣ ва асарҳои илмӣ ба даст оварда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқ усулҳои низомманд ва методологияи ҳосил тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро пешниҳод менамояд, ки сифати тарҷумаи матнҳои илмӣ ва меъёргузориҳои истилоҳотро дар раёнди таҳияи фарҳангҳои соҳавӣ тақвият медиҳанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсионии “Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ба рамзи ихтисоси илмӣ 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ, ки аз ҷониби Комиссияи олии

аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст марҳилаҳои таърихӣ тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ давра ба давра омӯхта шуд ва назарияи мутобиқати байнизабонии истилоҳот муайян гардида, дараҷаҳои муодилнокии он гурӯҳбандӣ карда шуданд. Дар диссертатсия масъалаҳои “тарҷуманопазирӣ” ва мушкилоти тарҷумаи истилоҳот баррасӣ гардида, фарқияти низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз низоми илмҳои дақиқ муайян гардид. Дар раванди таҳқиқ бори аввал марҳилаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифт. Дар диссертатсия падидаҳои сермаъноӣ, омонимия, муродифпазирӣ сабабҳои мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ гардиданд. Инчунин, тамоми марҳилаҳои ҷамъоваришуда, интиҳоб ва коркарди роҳу воситаҳои тарҷума, таҳлили истилоҳот дар матнҳои илмӣ тарҷумашуда, муайян намудани методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба ҳадафу вазифаҳои диссертатсия мутобиқ буда, ба эътимоднокии ва аҳаммияти илмӣ натиҷаҳои таҳқиқ асос мегузоранд. Дар раванди омӯзиши роҳу усулҳои тарҷумаи истилоҳот, маълум карда шуд, ки тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар бо роҳи ғайримустақим сурат мегиранд. Инчунин, бори аввал асимметрияи байнизабонӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, “дӯстони дурӯғини тарҷумон” низ дар ин раванд таҳлилу баррасӣ гардиданд. Дар диссертатсия бори нахуст шохаҳои калонтарини илмҳои гуманитарӣ тасниф карда шуда, равишҳои тарҷумаи истилоҳоти мазкур таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар раванди таҳлил мисолҳо аз асарҳои тарҷумашуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ интиҳоб гардида, бо се таҳвили тарҷума: луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Тасвиб ва амалисозӣ. Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар ҷорабиниҳои илмӣ-амалӣ, конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ интишор ва матраҳ гардиданд, аз ҷумла: “Таҳқиқоти назариявии

муодилнокии нопурра аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)” дар конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами филология, ҷомеашиносӣ ва фанҳои табиӣ-риёзӣ дар даврони соҳибистиклолӣ” баҳшида ба 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021; “Назарияи муҳаққиқони тарҷумашинос оид ба таснифоти воҳидҳои луғавӣ бемуодил (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)” дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Ҷанбаҳои лингвистӣ муқоисавӣ омӯзиш ва тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити бисёрфарҳангии таҳсилот”. – Душанбе, 2021; “Моҳияти лингвистии мафҳуми муодилнокии нопурраи воҳидҳои луғавӣ байнизабонӣ” дар конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи таҳқиқот дар соҳаи забоншиносӣ”. – Душанбе, 2022; “Раванди меёргузори истилоҳот” дар Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Филологияи шарқ: пажӯҳиши забоншиносӣ, равобитаи адабӣ ва тарҷумашиносӣ” – Душанбе, 2023; “Омӯзиш ва моҳияти хусусиятҳои низомии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар раванди тарҷума”, дар конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ баҳшида ба татбиқи “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва эълон гардидани соли 2024 “Соли маърифати ҳуқуқӣ”, “Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ дар замони муосир”. – Душанбе, 2024; “Марҳилаҳои таърихӣ ҳаракати тарҷумаи истилоҳот ва мушкilotи он дар тарҷумашиносӣ”, дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, дар мавзӯи Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи “тарҷуманопазирӣ”. – Душанбе, 2024; “Мушкilotи тарҷумаи истилоҳот дар марҳилаҳои терминологизатсия ва терминологизатсия”, дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Аҳаммияти омӯзиши забонҳои романӣ-германӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва вазъи омӯзиши онҳо дар Тоҷикистон”. – Душанбе, 2025; “Исследование терминосистем в процессе

перевода” (Таҳқиқи низоми истилоҳот дар раванди тарҷума) дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ “Масъалаҳои типологияи муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ, масъалаҳои муносири филология” Ҷумҳурии Ёзбекистон. – Бухоро, 2025; “Aspects of translating historical terminology in Tajik and English” (Равишҳои тарҷумаи истилоҳоти таърих дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ), дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии “Прагмалингвистика, тарҷумаи функционалӣ ва ҳамгироии равандҳои таълими забон”. – Душанбе, 2025 ва ғайра.

Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи муштараки кафедраҳои филологияи англис, забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ ва назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратҷаласаи №10 аз 07.05.2026) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Маводди илмӣ ва натиҷаҳои муҳими диссертатсия дар доираи конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалии дохил ва хориҷи кишвар, дар солҳои 2021-2025 баррасӣ гардидаанд. Нуктаҳои асосии диссертатсия дар 27 мақолаи муаллиф, ки 17 мақолаи он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор гардидаанд. Ҳамзамон, аз рӯйи мавзӯи диссертатсия 2 монография ба таъ расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз муқаддима, панҷ боб, хулоса, тавсияҳо, рӯйхати адабиёт ва замимаҳо иборат аст.

БОБИ 1. ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ МАРҲИЛАҶОИ ТАРҶУМА ВА МУШКИЛОТИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҶОТ ДАР ТАРҶУМАШИНОСӢ

Ташаккул ва тақомули мунтазами ҷаҳони муосир ва ҳаёту фаъолияти инсон дар он як робитаи ногусастанӣ ва таъсири пайвастаи байни ҳамдигарро тақозо менамояд. Робитаи инсон бо олами ҳастӣ дар забони ӯ таҷассум мегардад. Бо пайдо шудани кашфиётҳои нав дар олам, дар забон низ воҳидҳои махсуси луғавӣ пайдо мегардад, ки аз калимаҳои умумӣ фарқи назаррас доранд ва мафҳумҳои виҷаро ифода мекунанд. Ин гуна воҳидҳои махсуси луғавӣ номвожа ё худ номбарандаи ҳар як мафҳуми нав ва кашфиёти илму техника буда, чун истилоҳ дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ муаррифӣ мешаванд. Муоширати илмӣ аз муоширати ҳаррӯза на танҳо аз рӯйи сохти дастурии ҷумлаҳо, балки аз ҷиҳати воҳидҳои луғавии махсусе, ки дар он чун калидвожаҳо калимаҳои соҳавию касбӣ ё худ истилоҳот мафҳуми махсусро ифода менамоянд, фарқ дорад. Бинобар ин, тарҷумонро мебояд ба воҳидҳои луғавии махсус, яъне истилоҳот диққати махсус равона карда, онро бо тамоми хусусиятҳои он, дар кадом самти илмие набошад, аз худ кунад. Омӯзиши истилоҳот дар раванди тарҷума на танҳо ба тарҷумон моҳияти матни аслро ифода менамояд, балки тарҷумон дар атрофи матни интихобшуда тамоми истилоҳоти касбӣ соҳавиро чун мутахассис дарк карда метавонад.

Дар робита ба истилоҳшиносӣ ва мушкilotҳои тарҷумаи истилоҳот ва вожагони соҳавӣ муҳаққиқони хориҷӣ, ба монанди В.С. Виноградов, О.С. Ахманова, А.В. Федоров, А.Д. Швейтсер, Р.А. Будагов, Н.З. Котелова, Д.С. Лотте, Я.И. Ретскер, С. Влахов, С. Флорин, В.М. Лейчик, В.А. Татаринев, А. А. Реформатский, С.В. Гринев, Р.К. Миняев-Белоручев, Ф.А. Тситкина, А.Г. Анисимова, Т. Кабре (Т. Cabre), М.Л. Ларсон (M.L. Larson), Ю. Найда (E. Nida), Ҷ.С. Кэтфорд (J.C. Catford), Т. Сейвори (Т. Savory), Ҳ. Сомерс (H. Somers), П. Ньюмарк (P. Newmark) ва муҳаққиқони тоҷик Д. Саймиддинов, С.

Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, С. Назарзода, А. Байзоев, З.М. Мусоямов, Ҳ. Шайдулло, Н. А. Ҳамробоев ва дигарон пажухишҳои илмӣ анҷом додаанд.

Тавре ки Р.К. Миняр-Белоручев қайд менамояд: “Мушкилоти тарҷумаи истилоҳот яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир ба ҳисоб меравад. Дар назарияи тарҷума дарҷ гардидааст, пеш аз он ки тарҷумон ба роҳу воситаи интиқоли истилоҳ рӯ оварад, аввалан, тамоми марҳилаҳои ташаккули он истилоҳро омӯхта, ба кадом низоми истилоҳот мансуб будани онро бояд муайян созад” [102, с.176]. Истилоҳ худ аз воҳиди луғавии умумӣ фарқ мекунад. Мушкилоти асосии тарҷумаи истилоҳот дар ҳолатҳои хусусияти сермаъноӣ, омонимия доштани он инъикос меёбад.

“Истилоҳ калима ва ё ибораест, ки тобиши махсуси маъноӣ дошта, дар ҳавзаи амалқарди як соҳа ё илми мушаххас мафҳуми муайянеро ба шакли мучазу дақиқ ифода мекунад, ҳамзамон бо воҳидҳои дигари забонӣ ба таври мутаносиб дар робита қарор дошта, як низоми муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад” [145, с.11].

Истилоҳро метавон ҳамчун як калима ё ибораи махсуси забон номид, зеро истилоҳ ифодагари мафҳуми дақику мушаххас буда, объекти ин ё он соҳаи илмро ифода мекунад. Истилоҳот воҳидҳои луғавии якмаъноеанд, ки аз тобишҳои маъноӣ маҳруманд. Вазифаи асосии истилоҳ ба таври мухтасар ва равшан ифода намудани мафҳум дар соҳаи илми муайян мебошад. Ҳар як воҳиди луғавии забон дар он ҳолат истилоҳ шуда метавонад, ки агар аз доираи мафҳуми умумии истифодабарӣ ба доираи мушаххаси соҳаи илм гузашта, мафҳуми дақиқро ифода намояд.

“Истилоҳ аз калима ё вожа бо хусусиятҳои зерини худ фарқ мекунад: 1. Истилоҳ калима (ё ибора) ба вазифаи махсус аст; 2. Истилоҳ маънии ягона, вижа ва дақиқ дорад, вале калимаи маъмулӣ метавонад дорои чанд маъно бошад; 3. Истилоҳ бо мафҳум тобеияти ногусастанӣ дорад, вале на ҳар гуна калима ба мафҳум алоқаманд аст; 4. Истилоҳ дорои ҳадди муайяни маъноист” [145, с.11].

Аммо бархе маврид истилоҳот бархе аз ин хусусиятхоро аз даст медихад, ки ин тарҷумонро метавонад бо мушкилӣ рӯбарӯ созад. Чунончи, бархе истилоҳот бо мурури замон вазифаи худро гум карда, ба калимаҳои маъмулӣ бармегардад. Бархе истилоҳоти дигар тамоми хусусияти хоси истилохро надошта, балки дар раванди истилоҳшавӣ қарор дорад. Дигар омиле, ки дар чараёни тарҷумаи истилоҳот мушкилот пеш меорад, аз ҷиҳати услуб номувофиқ истифода шудани он дар матн аст. Агар истилоҳ дар услуби илмӣ истифода ва дар зерзабони илмӣ худ ифода гардад, тарҷумаи он метавонад дар шакли *истилоҳ ба истилоҳ* сурат гирад. Дар ҳолате ки истилоҳ дар матни бадеӣ бо дигар услуб ояд, он гоҳ метавонад хусусияти якмаъноиро гум карда, муродиф ё сермаъноӣ пайдо намояд ва дар раванди тарҷума диққати махсусро тақозо кунад. Истилоҳ дар услуби илмӣ бо хусусияти хоси худ чун номвожа мафҳуми илмӣ ифода менамояд, вале дар услуби бадеӣ бештар вазифаи тобиши маъноиро ба худ гирифта, вазифаи асосии худ, якмаъноӣ, ифодаи мучазу дақиқ ва таъиноти дақиқи илмӣ доштанаширо гум мекунад. Дар ин ҳолат истилоҳ чун воҳиди ғайриқобили тарҷума ва тарҷуманопазир ба шумор рафта, тарҷумон ба мушкилоти бемуодилии он рӯбарӯ мешавад.

Ба масоили тарҷумаи истилоҳот қорҳои илмӣ таҳқиқоти зиёд зери риштаи пажӯҳиш омадаанд, вале масъалаи тарҷумаи истилоҳоти илмӣ гуманитарӣ ба таври кофӣ таҳқиқ нагардидааст. Ҳарчанд тарҷумашиноси рус А.Г. Анисимова ба таҳқиқоти назарии методологияи муқоисаи тарҷумаи истилоҳоти оммавӣ-сиёсӣ ва илмӣ гуманитарӣ дар забонҳои англисӣ ва русӣ пардохта бошад ҳам, як истилоҳоти самти илмӣ гуманитариро дар алоҳидагӣ не, балки дар умум таҳқиқ намудааст. Мавсуф бештар фарқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмӣ гуманитариро аз илмӣ дақиқ нишон дода, бештар истилоҳоти санъат, забоншиносӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқиро мавриди таҳлил қарор додааст [6]. Масъалаи роҳу воситаи тарҷумаи истилоҳот, махсусан таҳқиқи методологияи тарҷумаи илмӣ гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ҳол мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст.

Тибқи назари Л.С. Бархударов: “Мушкилоти тарҷума ва таҳлили муқоисавии воҳидҳои махсуси луғавии байнизабонӣ, яъне истилоҳот, ки чун воҳиди тарҷума дар адабиёти илмӣ ба шумор меравад, дар замони муосир мақоми хоса дорад. Барои дарк намудани мушкилоти тарҷумаи истилоҳот бояд хусусияти онро ба таври комил омӯхт” [13, с. 6].

Дар раванди тарҷума ҳама махсусияти истилоҳ ба назар гирифта шуда, ба забони дигар бояд ба таври саҳеҳ ва кӯтоҳу муҷаз тарҷума гардад. Истилоҳот дар забони асл бояд аз ҷиҳати сохти дастурӣ ғалат набуда, то ҳадди имкон кӯтоҳу осонбаён, осонфаҳму осоннавис ва таркибпазир бошад, зеро дар заминаи истилоҳ бояд мафҳумҳои дигари илмӣ сохта шаванд. Дар раванди баргардонӣ аз забони асл ба забони тарҷума истилоҳ барои ифодаи мафҳуми нав бояд ба тамоми сохтори дастурии забони тарҷума мутобиқ карда шавад ва ҳилофи қоидаҳои савтиёти забон набошад.

“Истилоҳот аз рӯйи сохти сарфӣ низ метавонад дар ҷараёни тарҷума мушкилот ба бор орад. Истилоҳот аз нигоҳи сохт гуногун ва аз ҷиҳати таснифоти ҷузъӣ яқвожа ва бисёрвожа, сода, сохта ва мураккабу таркибӣ бошад” [104, с. 61].

Аз нуқтаи назари забоншиносӣ истилоҳот метавонад дар ду ҷанбаи асосӣ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирад: а) ҷанбаи семасиологӣ ва б) ҷанбаи ономасиологӣ. Дар ҷанбаи семасиологӣ тағйироти маъноии истилоҳ ва мавқеи истилоҳ дар низоми маъноии забон мавриди таҳлил қарор мегирад. Дар ҷанбаи мазкур метавон масъалаи муродифпазирии истилоҳотро, ки мушкилоти тарҷума ба шумор меравад, бо тамоми марҳила ва сабабҳои пайдоиши он омӯхт. Дар ҷанбаи ономасиологӣ истилоҳот аз нигоҳи концептуалӣ чун номвожа ва бо вазифаи унвонӣ ва таъинӣ омӯхта мешавад. Тарҷумоне, ки ба матни илмӣ-техникӣ даст мезанад, бояд бидонад, ки дар он калидвожаҳои асосӣ истилоҳот ҳастанд. Пеш аз тарҷума тарҷумонро мебояд истилоҳро дар заминаи ду ҷанбаи дар боло зикргардида мавриди таҳлил қарор диҳад, яъне истилоҳотро аз нигоҳи ифодаи мафҳум, вижагии маъноӣ, сохторӣ ва ономасиологӣ омӯзад. Тарҷумон мисли истилоҳшинос, вақте ки

ба матни илмӣ рӯ меоварад, бояд ба кори батартибдарорӣ ва таснифотдиҳии истилоҳ, вобаста ба низоми истилоҳот, амал карда, ба кадом низоми истилоҳот ва ё гурӯҳи истилоҳот тааллуқ доштани истилоҳи мавриди тарҷумаро муайян созад. Ба андешаи С. Река (S. Reka): “Дар замони муосир, махсусан дар ду даҳсолаи охир қору фаъолияти тарҷумон ва истилоҳшинос робитаи хеле зич касб кардааст. Бо пешравии босуръати тамоми илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои дақиқ истилоҳоти нав ба нав пайдогардида кори истилоҳшиносон ва тарҷумашиносонро дучанд мушкил сохта истодааст. Барои мушаххас намудани мафҳуми истилоҳ, пеш аз ҳама, бояд усули абстрактӣ истифода шавад” [276, с. 21-32].

Агар истилоҳ ба низом даровардашуда вузифаи асосиаш мушаххас ва гурӯҳи соҳавиаш аниқу равшан бошад, тарҷумон метавонад муодили дурусти онро дар матни тарҷумашаванда ба қор барад.

Дар усули абстрактӣ тарҷумон истилоҳро аз фарҳангҳои соҳавӣ бо тамоми маъноҳояш пайдо карда, маъно ва ифодаи асосии онро интихоб менамояд, ки ба матни илмӣ қобили тарҷума мувофиқ бошад. Вузифаи асосии усули абстрактӣ аз нигоҳи забоншиносӣ равшан қардани мафҳуми асосии истилоҳ мебошад. Агар истилоҳ дар фарҳанг бо як маъно омада бошад, вале шарҳи маънӣ надошта бошад, он гоҳ муодилаш аён аст. Агар истилоҳ дар фарҳангҳо ягон маълумот ё шарҳи маънӣ надошта бошад, тарҷумон бо тақия ба матнҳои илмӣ мафҳуми онро дар матни тарҷумаи худ шарҳ медиҳад. Дар умум, усули абстрактӣ дар истилоҳшиносӣ ба маънои ҷудо намудани мафҳуми истилоҳот аз рӯйи ду категория: а) мафҳуми умумии луғавӣ (маъмулу серистифода) ва б) мафҳуми махсуси луғавӣ, ки бештар хоси истилоҳ аст, сурат мегирад.

Истилоҳ метавонад бо якҷанд мафҳум инъикос ёбад, ки ин ҳолатро дар забоншиносӣ сермаъноӣ ва омонимия меӯянд: “Дар истилоҳшиносӣ на ҳама мафҳумҳо бо як воҳиди забонӣ ифода меёбанд. Ҳолате дучор мегардад, ки як истилоҳ бо якҷанд мафҳум шарҳ дода мешавад” [195, с. 38].

Мушкилоти асосӣ дар раванди тарҷумаи истилоҳ аз ҳамин сермаъноӣ ва омонимшавии он сарчашма мегирад.

Лозим ба ёдоварист, ки низоми истилоҳоти ҳар як забон метавонад аз ҳам фарқ кунад. Истилоҳот метавонад бо ҳолати *ҳиперонимӣ*, *ҳопонимӣ*, *коҳипонимӣ* ва *муродифӣ* дучор гардад. Маҳз чунин ҳолатҳо истилоҳшиносонро водор месозад, ки тамоми низоми истилоҳоти ин ё он соҳаро *ҳамгунсозӣ* (*гармонизатсия*) намоянд.

Таҳқиқи истилоҳот аз нигоҳи марзи маъноии он яке аз муҳимтарин хусусияти омӯзиши истилоҳ ба шумор меравад. Ҳар як истилоҳ чун воҳиди махсуси забон дорои вазифаи луғавӣ ва маъноӣ буда, марзи маъноии худро дорад. Дар раванди тарҷума ҳар як истилоҳро мебояд дар доираи марзи маъноии ҳамон истилоҳ таҳлил ва мафҳуми асосии онро пайдо намуд [1]. Барои ба низом даровардани истилоҳот низомнокии онро аз ҷиҳати маъно бояд муайян сохт.

Муҳаққиқи тоҷик Ж.Б. Гулназарова оид ба марзи маъноии воҳидҳои луғавӣ дар забон чунин қайд менамояд: “Марзи маъноӣ муттаҳид гардидани воҳидҳои гуногунро, ки ин воҳидҳо аз рӯйи маъно як сохторро ташкил медиҳанд, нишон медиҳад. Пас, марзи маъноӣ на танҳо муттасили, пайдарпайии муҳити маъноӣ, балки муттасилии ҳар як сохтори дохилии ҳешро муайян месозад ва муносибати маъноии калима ё маъноҳои алоҳидаи он, низомнокии он, вобастагӣ ва муайянкунии мутақобилаи байни воҳидҳои луғавӣ, қатъ нагардидан, гусаста нашудани муҳити маъноӣ, мухторияти нисбӣ ва буриши ҳудуди маъноӣ, яъне гузариши як марзи маъноӣ ба марзи маъноии дигар хусусиятҳои фарқкунандаи марзи маъноӣ мебошанд” [46, с. 31].

Марзи маъноии истилоҳот низ чун воҳиди луғавии маъмулӣ аз низомнокии муносибати маъноҳо иборат буда, дар натиҷаи аз як марзи маъноӣ ба марзи маъноии дигар гузаштан ҳолати гипероҳипонимия пайдо мегардад. Низоми луғавию маъноие, ки яке аз шохаҳои марзи маъноӣ ба шумор меравад, дорои токсонимия мебошад.

“Марзи маъной дар забоншиносӣ аз се гурӯҳи калонтарини мавзуй-маъной, луғавӣ-маъной ва гунаҳои луғавӣ-маъной иборат аст” [46, с. 33]. Ба гурӯҳи луғавӣ-маъной боз якчанд гунаи луғавӣ-маъноие, ба монанди муродифпазирӣ ва мутазоддӣ, омонимия дохил мешавад. Токсонимия ба гурӯҳи луғавӣ-маъноии марзи маъной дахл дорад. Дар истилоҳшиносӣ токсонимия се намуди ба ҳам аз ҷиҳати маъно алоқамандро дар бар мегирад: *ҳиперонимӣ, ҳопонимӣ ва коҳипонимӣ*.

Ҳиперонимия маънои марказии истилоҳ буда, дигар маъноҳои алоҳидае, ки чун *периферия* аз *маънои марказӣ* (ядро) вобастагӣ доранд, *ҳипоним* мебошанд. “Ҳар як *периферияи маънои марказӣ* байни худ алоқамандии зичи маъной доранд, ки дар умум як низоми марзи маъноиро ташкил медиҳанд. Ин робитаи зичи маъной байни периферияҳои маънои марказӣ *коҳипонимия* ном дорад. Ҳипонимияро дар забоншиносии муосири тоҷик бо номи шумули маъной хеле васеъ истифода мебаранд. Вобаста ба маънои умумии интиҳобшуда шумули маъной метавонад чанд сатҳ дошта бошад. Агар мафҳум ё маънои умумӣ ҳар қадар васеъ бошад, сатҳи гурӯҳи шумули маъной зиёд шудан мегирад” [45, с. 287], ба монанди истилоҳи адабиётшиносии **drama – драма** (*ҳипероним*), **comedy drama** – драмаи ҳаҷвӣ, **history drama** – драмаи таърихӣ, **cop drama** – филм дар бораи полис, **documentary film** – филми мустанад ва ғ. Дар ин ҷо *ҳипероним* истилоҳи **drama** буда, дигар маъноҳои алоҳидае, ки пайдарҳам омадаанд *ҳипоними* истилоҳи **drama** мебошанд. Ҳар як воҳиди алоҳидае, ки аз рӯйи жанр фарқ, вале як маънои умумӣ ва мафҳуми томе дорад, ки онҳоро бо ҳам зич мепайвандад ва ба як низоми маъно дохил менамояд, чи намоиши ғоҷевӣ аст ё ҳаҷвӣ, ё мустанад, мафҳуми умумии онҳо **намоиш -drama** аст ва аз истилоҳи марказии **drama** сохта шудаанд. Ин гуна алоқамандии маъноҳоро *коҳипоним* меноманд.

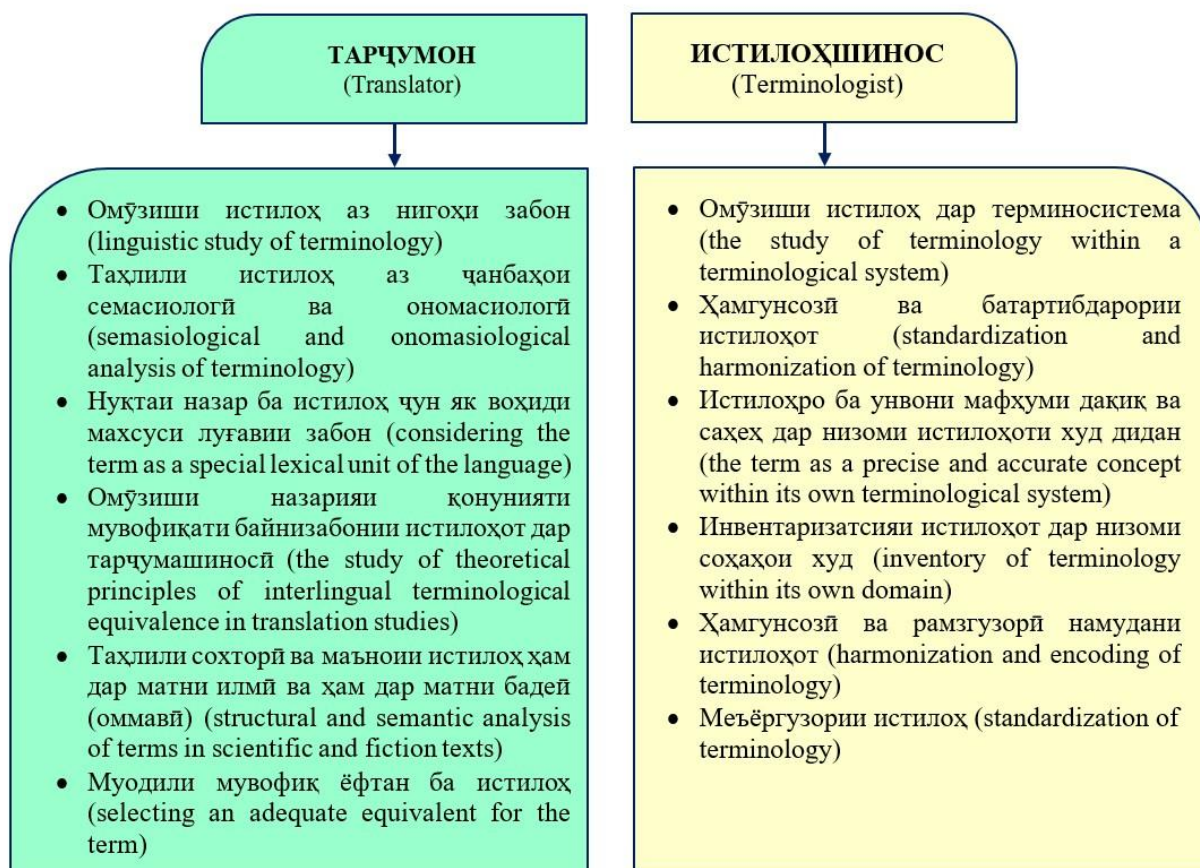
“Ҳар як воҳиди низоми истилоҳот, ки хипоним аст, дар алоҳидагӣ метавонад гурӯҳи дигари марзи маъноии худро ташкил дода, чун *ҳипероним* ифода ёбад” [53]. Аз истилоҳи овардашуда **documentary film** хипоними истилоҳи **drama** мебошад, вале дар алоҳидагӣ чун *ҳипероним* **documentary**

film – *semidocumentary, docudrama, factual film, narrative, broadcast* ва ғ.-ро. ифода менамояд. Аз ин бармеояд, ки бо ҳамин васила низоми истилоҳот дар ҳар як забон пайдарҳам пайдо мегарданд, ки аз гурӯҳ ва зергурӯҳҳои худ иборат мебошанд.

Вақте истилоҳ аз марзи маъноии низоми истилоҳоти худ дур мешавад, чун воҳиди луғавии маъмулӣ истифода шуда, заминагузори мушкilotи тарҷумаи истилоҳот мегардад. Аммо ин нукта низ мусаллам аст, ки миёни истилоҳ ва муодили он чун воҳиди маъмулии луғавӣ ҳамоно як робитаи маъноӣ ва умумияти мазмун дар замири маъноӣ онҳо нигоҳ дошта мешавад. Чунончи, дар мисоли вожаи “драма” (*drama*) дар вазифаи истилоҳ ва дар мавриди корбурди маъмулӣ дар забони англисӣ маъноӣ умумии онҳо чун *баҳс, муҳокима, мубоҳиса, муноқиша* ва *муоширати як андоза тунду тез* мушоҳида мешавад.

Аз андешаву афкори муҳаққиқон ва таҳлилу баррасии мавзӯ бармеояд, ки омӯзиши низоми истилоҳот аз нигоҳи воҳидҳои забонӣ ва марзи маъноӣ дар истилоҳшиносӣ мавқеи хоса дорад. “Тарҷумон дар раванди фаъолиятҳо бо матнҳои мухталиф вомехӯрад. Дар раванди тарҷумаи истилоҳот барои тарҷумон ва истилоҳшинос муносибат ба воҳидҳои забон ва дарки мафҳуми истилоҳ ба таври гуногун шакл мегирад” [292, с. 65]. Дар баъзе матнҳои илмӣ-техникӣ истилоҳот чун воҳиди забонӣ, дар матнҳои дигар ҳамчун ихтисора, рақам, формула ё расму нишона меояд, ки барои баргардон намудани чунин истилоҳот ба матни тарҷума тарҷумон бояд аз ҷиғунагии сохтор ва роҳи ташаккулёбии он истилоҳ огоҳ бошад. Истилоҳотро тарҷумон, пеш аз ҳама, бояд аз ҷиҳати маъно, ки дар атрофи семасиология омӯхта мешавад, аз худ ва аз рӯйи сохти сарфӣ ва нахвӣ мавриди таҳқиқ қарор диҳад.

Дар раванди таҳқиқ тарҷумон ва истилоҳшинос ба истилоҳ аз назари мухталиф нигоҳ мекунанд:

Ҳарчанд дар чадвали боло қору фаъолият ва вазифаи тарҷумон аз истилоҳшинос фарқ намоёнд ҳам, вале дар раванди тарҷума тарҷумон низ ҳамон вазифаҳои истилоҳшинос, аз қабили ҳамгунсозӣ ва батартибдарориро, иҷро менамояд, зеро агар тарҷумон истилохро дар низомии истилоҳоти худ таҳлил накунад ва мафҳуми илмӣ хоси онро дар ҳолати сермаъноӣ доштан интихоб карда натавонад, ба тарҷумаи дуруст ноил шуда наметавонад.

Ҳамин тариқ, ҳар мушкилоте, ки дар раванди тарҷумаи истилоҳ пеш меояд, мушкилоти истилоҳшинос низ ҳаст, зеро вазифа ва фаъолияти тарҷумону истилоҳшинос робитаи ногурастанӣ доранд. Вақте истилоҳшинос истилохро батартибдарорӣ карда, ба низом мебарорад ва яқмаъноӣ дар он дида мешавад, тарҷумон низ онро ба осонӣ ба забони тарҷума бо муодили мувофиқ баргардон менамояд.

1.1. Марҳилаҳои таърихӣ таҳаввули тарҷума дар тарҷумашиносии форсу тоҷик ва Аврупо

Ташаккул ва таҳаввули тарҷума ва марҳилаҳои таърихӣ ташаккули он дар тарҷумашиносии форсу тоҷик ва Аврупо яке аз шаклҳои таъсирпазир ва поягузор дар адабиёти илмӣ дигар халқиятҳо ба ҳисоб меравад. Алалхусус, илми тарҷумашиносӣ ва фаъолияти тарҷумонӣ аз таърихи ҳукмронии сулолаҳои Ҳахоманишиён, Ашкониён ва Сосониён дар шакли санадҳои рӯйисафолӣ ва сангнавиштаҳои дарёфтшуда сарчашма мегирад. То замони ба қудрат расидани Хилофати Араб дар Юнони Қадим мактаби илмӣ Искандария фаъолият мекард ва дар он замон хеле машҳур буд. Дар мактаби мазкур бештар илмҳои фалсафа, тиб, нучум ва дигар илмҳои гуманитарӣ таълим дода мешуданд. Мақсади асосии мактаби мазкур паҳн намудани афкори фалсафаи эллинистӣ буд. Дар ин мактаб, ки пойгоҳи асосии илму маърифати халқи Аврупо ба шумор мерафт, фаъолияти тарҷумонӣ хеле раванқ ёфта буд. Аз ҷумла, дар он дастовардҳои илмӣ ва китобҳои фалсафӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ аз забони юнонӣ ба забони сурёнӣ тарҷума мегардиданд [42, с. 37]. Баъдтар донишмандони араб низ усулҳои тарҷума, муодили бисёр мафҳумҳои абстракцио бо забони арабӣ ва донишҳои арзишманд дар арсаи фалсафа, тиб, химия, кайҳоншиносиро бо истифода аз асарҳои илмӣ тарҷумашуда бо забони сурёнӣ аз бар карда буданд [120, с. 26]. Яъне, бештари асарҳои илмӣ юнонӣ дар асрҳои миёна тавассути забони сурёнӣ ба забони арабӣ тарҷума гардид. Дар баробари мактаби юнонии Искандария, мактаби дигаре дар қисмати Эронзамини асри миёна бо номи Академияи Гундишопур вучуд дошт. Академияи мазкур таълимоти илмиро бо забонҳои юнонӣ, ҳиндӣ ва форсии паҳлавӣ ба роҳ монда буд. Академия дар давраи ҳукмронии сулолаи Сосониён фаъолияти худро оғоз намуда, то асрҳои VI-VII фаъолияти пурсамар дошт [277, с. 115]. П.М. Факторович ақидаи худро чунин иброз медорад: “Академияи Гундишопур заминаи асосии ташаккул ва таҳаввули тарҷума дар илми тарҷумашиносии форсу

точик ба шумор меравад. Ба он насториён роҳбарӣ мекарданд, ки бо тарҷумаи осори классикони тиб ва дигар адабиёти илмӣ ба забони сурёӣ шуҳрат пайдо карда буданд. Донишмандони ин академия китобҳои юнониро ба забонҳои форсӣ ва сурёӣ баргардон менамуданд” [158, с. 28].

Дар Академияи Гундишопур табибони машҳури он давра фаъолият мекарданд, ки дар баробари фаъолияти касбӣ ба тарҷумонӣ низ сару кор доштанд. Дар давраи ҳукмронии Хусрави Анӯшервон, ки ба сулолаи Сосониён тааллуқ дошт, табиби дарбори Сосониён Барзуя, ки дар Академияи Гундишопур низ фаъолияти илмӣ дошт, ба Ҳиндустон сафар намуда, аз онҷо як қатор асарҳои илмиро бо забони санскрит ба академия меорад. Табиби мазкур аввалин тарҷумони асари “Панчатантра” аз забони санскрит ба забони паҳлавӣ ба шумор меравад [224, с. 98-115]. “Калила ва Димна” аз тарафи Ибни Муқоффаъ маҳз аз ҳамин тарҷумаи Барзуя ба забони арабӣ тарҷума шуда, барои тарҷумаи ин асар ба забонҳои дигар асос гардид [118]. Дар асри VI ҳиҷрӣ “Калила ва Димна”-ро Наср ибни Музаффар ба забони дарию тоҷикӣ анҷом медиҳад. Дар асри XII он аз забони арабӣ ба забони форсӣ аз ҷониби Насруллоҳ ибни Муҳаммад ибни Абдулҳамид, ки бо номи Насруллоҳи Муншӣ маъруф буд, тарҷума мешавад. Дар ин марҳилаи таърихӣ “Искандарнома” ва “Синдбоднома” низ аз забони юнонӣ ба забони сурёӣ тарҷума гардиданд. Асари машҳури Ахурведа “Илми ҳаёт” аз тарафи Яҳё бин Холид бин Бармак аз забони санскрит ба забони арабӣ дар асрҳои VIII ва IX тарҷума гардид.

Академияи Гундишопур дар робита ба фармакология ва фармакогенез мероси хеле ҷуғрофию хаттӣ гузоштааст, ки баъдан аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума шудааст. Ба ин теъдоди зиёди вожаву истилоҳот, ки ба адабиёти тиббии арабӣ дар шакли аслии худ ворид шудаанд, далел шуда метавонад. Тарҷумаи адабиёт аз забони ҳиндӣ ба забони паҳлавӣ (монанди “Калила ва Димна”) ва баъдан ба забони арабӣ бо зуҳури ислом (хусусан, дар замони халифаҳои араб ва академияи “Байтулҳикма”) идома ёфт. Ҳарчанд дар Академияи Гундишопур юнониҳо, сурёниҳо ва ҳиндуҳо ба ҳайси

тарҷумон кор мекарданд, вале адабиёти илмӣ ба забони расмии давлати Сосониён – забони паҳлавӣ тарҷума мешуд.

Яке аз вижагиҳои муҳимми ин мерос воридшавии мустақими истилоҳоти эронитабор ба матнҳои тиббии арабист. Шумораи зиёди вожаву мафҳумҳои соҳавӣ, баҳусус номҳои дору, таркибҳои фармакологӣ, чараёнҳои тавлид ва таъсири моддаҳои шифобахш, бе тағйири шакли фонетикӣ ва семантикии худ ба забони арабӣ интиқол ёфтаанд. Ин раванд нишон медиҳад, ки на танҳо дониши назариявӣ, балки метазабони илмии тиббии Гундишопур низ дар рушди адабиёти тиббии арабӣ таъсири амиқ гузоштааст.

Муҳаққиқи тоҷик Н.А. Ҳамробоев тамоми анвои осори тарҷумашудаи асрҳои номбурдари аз забонҳои паҳлавӣ ба арабӣ ва ба форсиву тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст [166]. Ба таъкиди ин донишманд, саҳми мутарҷимони форсу тоҷик аз давраи ҳукмронии сулолаи Сосониён оғоз гардида, то давраи Сомониёну Ғазнавиён ва Салҷуқиён идома кардааст. Дар диссертатсияи мазкур нақши амирону вазирони сомонӣ дар пешрафти ташаккул ва таҳаввули тарҷума ва фаъолияти марказҳои илмии аҳди Сомониён, таъсири онҳо дар ривоҷи тарҷума ва илми тарҷумашиносӣ ба таври муфассал баррасӣ гардидааст [166].

Забоншиноси маъруфи тоҷик С. Сулаймонов низ дар бораи таърихи тарҷумаи истилоҳоти фалсафа дар давраҳои гуногуни таърих дар забонҳои арабӣ ва форсиву тоҷикӣ таҳти унвони “Становление арабской и таджикской философской терминологии” (Ташаккули истилоҳоти фалсафии забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ) таҳқиқи диссертатсионӣ анҷом додааст [144]. Дар ин диссертатсия тамоми нозукиҳои тарҷумаи истилоҳот, аз ҷумла, роҳу воситаи пайдоиш, ташаккулёбии истилоҳи фалсафа ва дар раванди тарҷума воҳидҳои мутобиқ ёфтани он мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла, дар боби сеюми диссертатсия методологияи истилоҳнигории Ибни Сино таҳқиқ гашта, дар он тамоми мушкilotи тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ аз забони арабӣ ба забони форсӣ ҳангоми таълифи асари маъруфи “Донишнома” мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар ин пажӯҳиш Ибни Сино на танҳо чун табиб,

балки чун тарчумон ва истилоҳнигор муаррифӣ шудааст, чаро ки мавсуф дар раванди тарчумаи истилоҳоти арабӣ дар ҳолати наёфтани вожагони мутаносиб дар тарчума ба истилоҳнигорӣ даст задааст ва истилоҳоти сохтаи ӯ то ҳол дар илми фалсафа ва тиб хеле васеъ истифода бурда мешаванд [144].

Аз таҳқиқоту пажӯҳишҳо бармеояд, ки тарчумашиносии форсу тоҷик таърихи хеле куҳан дошта, ба фарҳангу адабиёти халқҳои дигар низ бо арзишҳои адабӣ, ғоявӣ ва эстетикӣ худ таъсири худро расонидааст. Фаъолиятҳои тарчумонӣ ва тарчумашиносӣ таърихи бойи чандинасра дорад, ки омӯзиши он ҷанбаҳои муҳимми рушди забон, адабиёт ва маданияти халқҳои гуногунро равшан месозад.

Пайдоиш ва ташаккули тарчума дар Аврупо аз Мисри Қадим сарчашма мегирад. Шаҳодати фаъолияти тарчумониро дар бойгонии Амарна пайдо кардан мумкин аст (ҳангоми ҳафриёт дар деҳаи Амарнаи Миср), ки дар он дар баробари дигар ҳуҷҷатҳои давраи фиръавнҳои асри IV пеш аз милод Аменхотепи III ва Аменхотепи IV, байни ҳокимони Миср мукотибаҳо бо забонҳои гуногун вучуд доранд. Ҳаракати тарчумонӣ дар матнҳои шумерӣ зикр шудааст, ки дар он дар бораи тарчумонҳои хориҷӣ ва инчунин, шумерҳо, ки забонҳои дигар халқҳоро медонистанд, маълумот ёфтан мумкин аст [290].

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва рушду ташаккули онҳо дар Руми Қадим низ назаррас мебошад. Дар Руми Қадим аввалин тарчумаи хаттиро Ливия Андроника, ки аввалин шоир ва нависандаи адабиёти Руми Қадим ба шумор меравад, ба роҳ монда буд. Шоири мазкур асари “Одиссея”-ро аз забони юнонии қадим ба забони латинӣ тарчума намудааст, ки хондан ва таълифи осори тарчумашудаи ӯ толи 200 сол дар мактабҳои Руми Қадим аз тарафи мактаббачагон ҳатмӣ буд. Дар умум, ташаккул ва таҳаввули тарчума дар Аврупо, хусусан дар Юнони Қадим ва Руми Қадим бештар дар асрҳои VIII-XIX ба ҷашм мерасад. Дар толи ин асрҳо тамоми илмҳои гуманитарӣ дар мактабҳои он давра, аз қабилӣ фалсафа, ситорашиносӣ, риторика, драматургия, таърих, тиб ва дигар илмҳои дақиқ омӯзонидани мешуданд, ки ҳар

яки он ба худ истилоҳи соҳавии хоси худро дошт. Аз ҳамон давра ба баъд ҳаракати тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, олимони ва шоирону нависандагони он давра кӯшиш ба ҳарч меоданд, ки тамоми маводҳои аз дигар халқиятҳо бадастовардашонро ба забони лотинӣ тарҷума намоянд. Тамоми осори тарҷумашудаи он давра, махсусан истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо усули тарҷумаи муодилнокии динамикӣ шакл гирифтааст. Дар асри XVI китоби муқаддаси дини насронӣ Инҷил ба чандин забон тарҷума гардид. Ба таъкиди Ю. Найда (E. Nida), асари тарҷумашудаи “Одиссея” дар шакли тафсир ба забони лотинӣ тарҷума шудааст, зеро дар он истилоҳоте вуҷуд доштанд, ки муодили онҳоро дар забони лотинӣ пайдо намудан ғайриимкон буд. Дигар асарҳои динӣ низ тарҷумаи тафсири гардидаанд, ки дар назарияи тарҷума онро тарҷумаи динамикӣ мегӯянд [266, с. 132-134].

Мавриди зикр аст, ки дар тамаддуни Руми Қадим тарҷума ҳамчун низомии амалигардонии стратегияи интиқоли сармояи фарҳангӣ ва зеҳнӣ ба шумор мерафт. Баръакси Юнони Қадим, ки матнҳои дигарзабонро бештар дар доираи амалияи фардӣ тарҷума менамуд, дар Рум тарҷума ба унсури барномавии сиёсати фарҳангӣ табдил ёфт. Қарзи фарҳангӣ аз юниёни румиро водор сохт, ки на танҳо матн, балки низомии жанрӣ, риторикӣ ва истилоҳии Юнонро тавассути тарҷума ба муҳити забонӣ-фарҳангии худ ворид намояд. Ин раванд пешшарти пайдоиши дидгоҳҳои аввалини тарҷумашиносии ғарбӣ гардид. Тарҷумонҳо дар ин марҳала ба интиқоли мундариҷаи маъноӣ ва таъсири эстетикӣ-прагматикӣ матн тамаркуз мекарданд. Ҳадаф баргардони дақиқи шаклӣ набуд, балки эҷоди матни қобили қабул дар доираи меъёрҳои забонӣ ва интизориҳои фарҳангии қабулкунандаи румӣ буд. Аз ин рӯ, дар амалияи тарҷумаи румӣ модели маъно ба маъно (*sense-oriented translation*) бар қолаби калима ба калима (*literal translation*) бартарӣ гирифт.

Роҳиб Ноткер дар асри X дар назди дайри Санкт-Галленс мактабе сохт ва дар он кори тарҷумониро ба роҳ монд. Ноткер ба тарҷумаи илми фалсафа,

илмҳои теологӣ ва илмҳои дақиқ сару кор дошт, ки пур аз истилоҳот ва воҳидҳои махсуси луғавӣ буданд [283, с. 239].

Дар асри XII Испания ба маркази воқеии тарҷумаи Аврупо табдил ёфт. Архиепископ Дон Раймундо соли 1126 дар Толедо мактаби тарҷумаро таъсис дод. Дар мактаби мазкур рисолаҳои илмӣи фалсафӣ, риёзӣ, тиббӣ, ситорашиносӣ ва илмҳои гуманитарӣ, ки пур аз истилоҳот буданд, аз забонҳои арабӣ ва юнонӣ ба забони латинӣ тарҷума мегардиданд. То ҳол 52 дастнавис бо садҳо тарҷума дар калисои Толедо ва китобхонаи миллии шаҳри Мадрид нигоҳ дошта мешаванд [294].

Мавриди зикр аст, ки мисоли Ноткер дар даири Санкт-Галлен нишон медиҳад, ки аввалин мактабҳои тарҷума на дар донишгоҳҳо, балки дар марказҳои мазҳабӣ, даирҳо ва калисоҳо ба вучуд омаданд. Ин падида хусусияти умумӣ дошт, зеро дар асрҳои X–XI маҳз муассисаҳои динӣ соҳибони асосии китобхонаҳо, дастхатҳо ва низомии таълимӣ буданд. Бо гузашти вақт, тарҷума аз матнҳои мазҳабӣ фаротар рафта, соҳаҳои фалсафа, мантиқ, риёзиёт, табиатшиносӣ ва тибро фаро гирифт.

Дар мактаби Ноткер ва баъдан дар Толедо тарҷумаи матнҳои сурат мегирифт, ки дорои истилоҳоти мураккаб буданд. Тарҷумонҳо барои интиқоли ин мафҳумҳо маҷбур мешуданд, ки истилоҳҳои нав эҷод кунанд, вожаҳои иқтибосиро нигоҳ доранд, ё шаклҳои калкашудаи истилоҳотро истифода баранд.

Маҳз дар ҳамин давра қисми зиёди истилоҳоти фалсафӣ ва илмҳои дақиқ дар забони латинӣ шакл гирифтанд. Баъдан ин истилоҳот ба дигар забонҳои аврупоӣ (олмонӣ, фаронсавӣ, англисӣ ва ғ.) интиқол ёфтанд.

Шумораи осорҳои тарҷумашудаи илмҳои гуманитарӣ дар Аврупо баъд аз таъсис додани донишгоҳҳо назаррас мегардад. Бо рушду раванг ёфтани илмҳо доираи тарҷумаи онҳо низ васеъ гардид. Дар давраи Эҳёи Аврупо дар асри XIV шавқу рағбат ба осори таърихӣ зиёд гардида, матнҳои истилоҳоти таърихидошта аввалин матнҳои тарҷумашуда дар донишгоҳҳои Англия, Фаронса, Италия ва Испания ба шумор мерафт.

Ташаккул ва таҳаввули тарҷума ва марҳилаҳои таърихи он дар Русия аз асри IX оғоз мегардад. Тарҷумонҳоеро, ки аз забони юнонӣ ба забони русӣ тарҷума менамуданд, “грекофил” ва тарҷумонҳоеро, ки аз забони латинӣ тарҷума мекарданд, “латинофил” меномиданд. Номгӯи тарҷумонҳои аввалин дар Русия то асри XVI номаълум буда, танҳо дар асри XVI тарҷумон бо номи Максим аз Юнон бо таклифи Василияи III ба Русия омада, осори юнониро ба забони русӣ тарҷума кардааст [112, с. 194].

Дар давраи Екатеринаи II Шурои тарҷумонӣ ташкил гардид, ки дар он тарҷумонҳо осори илмиро аз забонҳои хориҷӣ ба забони русӣ тарҷума мекарданд, ки ин яке аз омилҳои муҳимтарин дар пешрафти илми тарҷумашиносии рус гардид [139].

Пайдоиш ва ташаккули мафҳуми “тарҷума”, маънои луғавию истилоҳии он бо ташаккул ва таҳаввули таърихи ҳар як халқ робитаи ногусастанӣ дорад ва дар забонҳои гуногуни олам бо истилоҳоти мухталиф ифода меёбад. Дар забони англисӣ ва теъдоде аз забонҳои аврупоӣ тарҷума ба мафҳуми “*translation*” дарҷ гардида, ки маъниаш интиқоли маънӣ аз як забон ба забони дигар буда, заминаи решаи он аз вожаи латинии феъли “*transferra*” (интиқол додан) дар шакли мафъулии “*translatus*” мебошад. Дар забонҳои фаронсавӣ ва англисӣ вожаҳои “*drogman*” ва “*drogoman*” ба маънии “*мударҷим*”, “*баргардонанда*” ва “*нотик*”-и матлаби матне аз як забон ба забони дигар истифода мешавад.

“Ба забони олмонӣ истилоҳи *тарҷума* бори аввал аз тарафи табиби олмонӣ Генрих Штейнгёвел, ки асари Петрарка ва Боккаччоро тарҷума намуд, ҳамчун истилоҳ истифода шудааст. Дар нимаи аввали асри XVI истилоҳи *translation*-ро дар осори дигар муаллифон низ вохӯрдан мумкин аст. Ҳангоми пайдоиши ин истилоҳ дар фарҳангҳо дигар муродиҳои ин мафҳумро чун *Vertolmetschung* – *тарҷумаи шифоҳӣ* ва *übersetzung* – *тарҷумаи хатмӣ*, истифода мебуданд” [302].

Соли 1968 истилоҳи *translation* ҳамчун истилоҳи илмӣ аз тарафи забоншиносии олмонӣ Отто Каде чун мафҳуми ҳипероним қабул гардид.

Мавсуф ҳипонимҳои онро *Vertolmetschung* – тарҷумаи шифоҳӣ ва *übersetzung* – тарҷумаи хатмӣ илман асоснок намудааст. Аз нигоҳи Отто Каде, тарҷума ба маънои маҳдудаш интиқоли маълумот дар шакли хаттӣ ва шифоҳӣ аз матни асл ба матни тарҷума мебошад, вале ба маънои васеаш воҳидҳои нутқи ду забони зери муошират қароргирифтаҳо дар бар мегирад [235]. Тарҷумаи хаттӣ маълумотро дар бар мегирад, ки дар шакли хаттӣ сабт гардида, доимо дастраси забони асл ва мақсад мебошад ва метавонад дар вақти дилхоҳ тафтиш ва аз нав ислоҳ карда шавад. Тарҷумаи шифоҳӣ бошад, танҳо як маротиба аз тарафи нотик иброз гардида, дар муддати кӯтоҳ ба забони дигар интиқол мешавад, ки фосилаи вақт дар он хеле маҳдуд аст.

Вақте соли 1968 забоншиноси олмонӣ, асосгузори мактаби Лейптсиг истилоҳи translation “тарҷума”-ро пешниҳод намуд, дар қисмати ғарбии Германия ин истилоҳро ба кулӣ рад намуда, барои ифодаи ин мафҳум истилоҳи Sprachmittlung “миёнҷии забон”-ро қабул карданд. Ҳамин тариқ, дар қорҳои илмӣ ибтидоии тарҷумашиносӣ дар забони олмонӣ истилоҳоти Sprachmittlung ва Translation чун муродиф пазируфта шуданд [191].

Ба андешаи муҳаққиқон: “Мафҳуми истилоҳи тарҷума ва тарҷумонӣ дар Эрони Бостон таърихи беш аз сеҳазорсола дошта, бо шакли “ترجمانو” – “тарҷамоно” ва “تورگمونو” – “тургмуно” дар забони оромӣ, ки яке аз се забони роиҷи давлати Ҳахоманишиён дар баробари эломӣ ва форсии қадим маҳсуб мешуд, мустаъмал ва маъмул будааст. Дар оғоз вожаи оромии “тарҷамоно” ба маънии “бо овози баланд сухан гуфтан” истифода гардида, тадриҷан маънои “ба таври саҳеҳ ва мафҳум сухан гуфтан” ва баъдтар “ба таври фаҳмо баён кардани сухани норавшан ва носоҳеҳ”-ро ба худ гирифтааст, ки ҳадаф аз он аз як забони бегона ба забони дигар баргардонидани матн мебошад” [309].

Ба андешаи С. Франкел: “решаи истилоҳи “ترجمه”, ки дар забони арабӣ аз чор ҳарф иборат аст, истилоҳи иқтибосшуда аз забони оромӣ дар шакли “таргамоно” буда, шакли фойилии он дар забони арабӣ чун истилоҳи “тарҷумон” бевосита аз забони оромӣ гирифта шудааст” [308, с.22].

Вобаста ба масоили истилоҳи “тарчама”-и арабӣ фикру андешаҳои мухталифи муҳаққиқон ва нуқтаву назари гуногун ифода ёфтааст. Чанде аз истилоҳшиносон истилоҳи “тарчума”-ро чун вожаи арабӣ шуморида, гурӯҳе онро аз асли “тарзабон”-и форсӣ мешуморанд. Гурӯҳи дигари муҳаққиқон пайдоиши ин истилоҳро аз забони оромӣ дар шакли “таргамоно” ё ин ки аз забони калдонӣ бо вожаи сеҳарфаи “раҷм” ё феъли сеҳарфаи арабӣ мебинанд.

Дар маҷмӯъ, андешаи муҳаққиқи эронӣ Муҳаммад Баҳромӣ: “асоси оромӣ доштани вожаи “тарчама”-и арабиро тасдиқ мекунад, ба ҳақиқат наздиктар менамояд, зеро тарҷумаи китоби муқаддас ба оромӣ, ки “Тарғум” номида шудааст, ба ин далолат менамояд” [304, с. 225].

Бо мурури замон тарҷума мафҳуми истилоҳӣ ва таърифи илмӣ худро пайдо намуд. Тарҷума, ҳоса тарҷумаи бадеӣ, ки таърихи хеле қадим дорад, назарияҳо, таърифҳо ва илмҳои марбут ба он, аз қабилҳои таърихи тарҷума, назарияи тарҷума ва нақди тарҷума аз нимаи дууми асри XX ташаққул ва таҳаввул ёфта, мафҳуми истилоҳӣ, моҳият, вазифаву мақсадҳо ва дигар хусусиятҳои тарҷумаро муайян карданд. В.Н. Комиссаров бар ин ақидааст: “Тарҷума аз ҷумлаи анвои эҷоди бадеӣ буда, дар ҷараёни он асаре, ки дар як забони муайян офарида шудааст, дар забони дигар бозофаринӣ карда мешавад” [76, с. 22]. Дар ин миён асаре, ки нусхаи асл буда, ба забони дигар тарҷума мешавад ва нусхаи он, ки ба забони дигар тарҷума мешавад, ба ду миллат, ба соҳибони ду забон баробар тааллуқ дорад. Аввалан, ба миллати муаллифи нусхаи асл, ки онро таълиф кардааст ва, сониян, ба миллати мутарҷиме, ки онро ба забони модарии худ баргардонидааст, мутааллиқ мебошад, зеро дар раванди тарҷума бештари тарҷумонҳо матнро мазмунан тобиши маъноӣ дода, онро бозофаринӣ мекунанд. Баъзан матни тарҷумашуда, ё асари тарҷумашуда мазмуни таъсирбахш ва экспрессивияш аз матни асл ҳам баландтар мешавад, ки албатта, ин аз маҳорату малакаи тарҷумон вобастагӣ дорад. Дуруст аст, ки тарҷумон ҳаққи эҷодкорӣ надорад, махсусан дар матни илмӣ, вале ҳолате дучор мегардад, ки дар матни илмӣ ҳам тарҷумон даст ба истилоҳсозӣ ё истилоҳофаринӣ мезанад. Мақсади

асосии тарҷумон ҳадафу мақсад ва мафҳуми асосии истилохро ба забони тарҷума гузаронидан аст. Аз ин хотир, дар тарҷума чандин чихати хоси нусхаи асл, аз қабилӣ чихатҳои фонетикиву дастурӣ, услубиву маъноӣ бояд инъикос карда шаванд.

Бешак, тарҷума яке аз фаъолиятҳои қадимтарини инсон маҳсуб ёфта, бо марҳилаҳои таърихӣ худ мунтазам ҳамчун илм пазируфта шуда, масъалаҳои омӯзиши он мавриди риштаи пажӯҳиши муҳаққиқон қарор гирифтааст.

Дар таърихи башарият ҳамон даврае, ки бисёрзабонӣ пайдо гардид, гурӯҳи ашхоси махсус буд, ки онҳоро чун “билингҳо” (зуллисонайн, дузабонаҳо) ном мебуданд, ки ду ва зиёда забонро аз худ карда, барои муоширати одамон кумак менамуданд. Вақте дастхатҳои илмӣ, расмӣ-корғузурӣ, тиҷоратӣ ва динӣ пайдо гардид, тарҷумонҳо низ кӯшиш ба харҷ доданд, ки фаъолияти худро дар шакли хаттӣ иҷро намоянд [15]. Аз ибтидо тарҷума яке аз вазифаҳои муҳимтарини иҷтимоии башарият ба шумор рафта, мақсади асосиаш имкон фароҳам овардани муоширати забонӣ байни одамон будааст. Паҳншавии тарҷумаҳои хаттӣ ба мардум имкони дастрасии васеъ ба комёбиҳои маданияи халқҳои дигар фароҳам овард, алоқаи фарҳангиву маданияи байни халқҳо имконпазир гардид ва дастовардҳои илмӣ ва адабиёти илмӣ онҳо рӯз аз рӯз афзун мешуд.

Ҳарчанд илми тарҷумашиносӣ ва фаъолияти тарҷума таърихи куҳан дорад, вале чор нуқтаи асосии давраи рушди назарияи тарҷумаро забоншинос ва тарҷумашиноси рус Е.В. Бреус қайд менамояд:

“1. Дар марҳилаи ибтидоӣ аввалин назариячиёни тарҷума худӣ тарҷумонҳо буданд. Онҳо кӯшиш менамуданд, ки донишу малакаи худро дар ин ҷода сайқал диҳанд. Тарҷумаҳои аввалин дарак аз он медиҳанд, ки тамоми дастнависҳо ва осори илмӣ ниёгон айнан аз як забон ба забони дигар нусхабардорӣ шудаанд. Яъне, шакли тарҷума ба хонандаи ҳамон давра норавшан ва нофаҳмо буда, зарурате барои таҳқиқи назарии тарҷумашиносӣ

пайдо намуд ва пеши тарҷумонҳо якчанд вазифа ва нуқтаҳои омӯзиш дар ин самтро водор сохт.

2. Дар охири асри XIX тарҷумонҳо “назарияи меъёрии тарҷума”-ро пешниҳод намуданд, ки дар он тамоми тартиби меъёрҳои тарҷума ва баъзе қонуниятҳои мутобиқат ва номутобиқати воҳидҳои луғавӣ дарҷ гардида буданд, ки барои тарҷумони хуб шудан як дастурамали муфид шуморида мешуд.

3. Дар миёнаи асри XX масъалаҳои тарҷума тавачҷуҳи забоншиносро ба худ ҷалб намуд. Забоншиносон асосҳои назарии илмии тарҷумаро мавриди баррасӣ қарор дода, назарияи “номувофикатӣ”, “бемуодилӣ” ва “тарҷуманашавандаҳо”-ро пешниҳод намуданд. Дар асоснок намудани ин назария саҳми забоншиноси олмонӣ В. Хумболдт назаррас мебошад.

4. Тақрибан то солҳои 50-уми асри XX забоншиносон фикру андеша ва муносибати худро нисбат ба фаъолияти тарҷумонӣ ба кулӣ дигар карда, ба омӯзиши низомнокии он шуруъ намуданд” [19].

Тарҷумашиносӣ бори аввал ҳамчун як шохаи илми забоншиносӣ соли 1930 пазируфта шуд. Яке аз аввалин кӯшишҳои назарии мукаммалро дар ин самт дар осори илмии олимони рус А.В. Фёдоров ва Я.И. Ретскер метавон дид. Онҳо назарияи забоншиносии тарҷумаро таҳия намуда, дар он як бахши калонро оид ба масъалаи назарияи мунтазами мутобиқати воҳидҳои луғавии байнизабонӣ ҷой доданд. Тарҷумашиносиро олимони мазкур чун як падидаи байнисоҳавӣ мустақил намешумориданд, балки тамоми хусусиятҳои онро аз нигоҳи забоншиносӣ ва қонунияти забоншиносӣ мавриди таҳлил қарор медоданд. Ҳарчанд забоншиносони мазкур назарияи тарҷумаро бо тамоми паҳлуҳо асоснок накарда бошанд ҳам, онҳо аввалин шахсоне буданд, ки дар ин илм ва фаъолияти тарҷумонӣ ду мафҳуми калидиро дар назарияи тарҷума ҷорӣ намудаанд, ки то ҳол муҳаққиқони муосир дар он замина корҳои илмию таҳқиқотиро дар самти тарҷума роҳандозӣ карда, ин мафҳумҳоро ба кор мебаранд: *мувофиқати тарҷума ва табдили тарҷума*.

Бо рушду такомули илмҳои забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ назари муҳаққиқони тарҷума низ такмил ёфта, мунтазам дар ҷустуҷӯи роҳи ҳалли мушкилоти он мебошанд. Чи тавре забоншиноси фаронсавӣ М. Баллард (Ballard M.) қайд мекунад, соли 1661 тарҷумони фаронсавӣ Пиер Даниел де Юэ дар рисолаи илмӣ худ “Беҳтарин усули тарҷума” асари Ситсерон ва Квинтилианро, ки дар асри миёна тарҷума шуда буд, барои таҳлил чун намуна интихоб кард. Дар таҳқиқи илмӣ-назарии худ олими мазкур усулҳои онҳоро бо анъанаҳои тарҷумаи муосир муқоиса карда, мефаҳмонад, ки чунин тарҷумаи антиқа, ки бештар бо роҳи тахтуллафзӣ чун нусхабардорӣ буд, ба ҳонанда маълумоти даркориро расонида наметавонад ва аз тобиши маъноии асл хеле дур аст. Бо татбиқ ва муқоисаи усулҳои тарҷумаи устодони худ, ӯ тамоми роҳу воситаи тарҷумаро таҷдиди назар карда, назарияи тарҷумаи дигарро дар рисолаи илмӣ худ пешниҳод менамояд [189].

Аз суҳанони М. Баллард (Ballard M.) бармеояд, ки дар асри XVI-XVII фаъолияти тарҷумонҳои асри миёна аз тарафи дигар тарҷумашиносон мисли Пиер Даниел де Юэ (Pierre-Daniel Huet) муқоиса гардида, камбудихо ошкор мешуданд. Бо ин васила илми тарҷумашиносӣ бештар раванг ёфта, методологияи нави он дар тарҷумашиносии муосир муайян ва мушаххас гардидааст.

Дар баробари ба илми алоҳида ҷудо шудани назарияи тарҷума, асарҳои тарҷума тадриҷан таърихро ба сифати баррасии ҳаматарафаи объекти назарияи тарҷума дохил намуд. Дар таҳқиқоти олимони Э. Кари (E. Cary) [198] ва Т. Сейвори (T. Savory) усулҳои асосии тарҷумаро дар асоси таҷрибаи фаъолияти тарҷумонҳои давраи гузашта метавон дид [285].

Забоншиноси англис Ч. Стейнер (Steiner G.) на танҳо марҳилаҳои таърихии тарҷумашиносӣ, балки ин илмро аз нигоҳи фалсафӣ низ зери баррасӣ қарор додааст [290]. Дар Канада аввалин курси таърихи тарҷума аз ҷониби Пол Оргелин (Paul Horguelin) дар Донишгоҳи Монреал дар аввали солҳои 70-ум таъсис дода шуда буд ва аллакай дар миёнаҳои солҳои 70-ум Жан Делисл (Jean Delisle) ва Люис Келли (Louis Kelly) оид ба таърих ва

ташаккули марҳалаҳои тарҷумашиносӣ дар донишгоҳи Оттава лексия мехонданд. Дар масири фарҳангу таърихи тамоми халқиятҳо омӯзиши таърихи тарҷума шакли мубрам ва ҷиддиро пайдо намуда, барои инкишофи ин илм олимони зиёде ҳиссагузор мебошанд, аз қабили Ван Офф (Van Hoof) дар Белгия, Балляр (Ballard) дар Фаронса, Делисл (Delisle) дар Канада, Стейнер (Steiner G.) дар Британияи Кабир, Штериг (Störig) дар Германия [236].

Дар тарҷумашиносии муосир якчанд марҳилабандии давраҳои таърихии тарҷума ба назар мерасад. П.И. Копанев чор давраи таърихии тарҷумаро чудо намудааст, ки ба инкишофи тамаддуни башар алоқамандии зич дорад:

“1) давраи якум, давраи қадим (ғуломдорӣ ва феодализм);

2) давраи дуум, асри миёна (аз ҷамъшавии ибтидоии сармоя то инқилоби илмию техникий асри XVIII);

3) сеюм, давраи нав (охири асри XVIII – охири асри XIX);

4) давраи чорум, давраи муосиртарин (охири асрҳои XIX – XX)” [81].

Олими англис Ч. Стейнер (Steiner G.) даврабандии таърихи тарҷумашиносиро вобаста ба корҳои амалии тарҷумон ба роҳ монда, чор марҳиларо гурӯҳбандӣ менамояд. Дар таҳлил ва таснифи худ олим бештар давраи замони осорҳои илмӣ батабърасидаро дарбар мегирад. Дар ҳар даврае, ки як назарияи тарҷума коркард шудааст, дар таснифоти марҳилавии Ч. Стейнер (Steiner G.) ҷой дода шудааст:

“*Марҳилаи аввал* аз асри XVIII оғоз меёбад. Ин марҳила аз тарҷумаи асари Ситсерон ва Горатсий оғоз мегирад, ки дар Ғарб хеле асари маъруф ба ҳисоб мерафт. Дар он ҳар гуна тавсифҳои таърихӣ ва мулоҳизаҳои назариявӣ оид ба тарҷума ва фаъолияти тарҷумонҳо назаррас аст. Асари тарҷумагардидаи Софокл аз тарафи забоншиноси олмонӣ Фридрих Ҳолдерлин (Friedrich Hölderlin) низ ба ҳамин марҳила дохил мешавад. Марҳилаи мазкурро метавон эмпирикӣ номид.

Марҳилаи дуюм бо рисолаҳои илмӣ забоншиносони англису олмонӣ вобастагӣ дорад. А.Ф. Тайтлер (A.F. Tytler), ки оид ба принципҳои тарҷума як қатор корҳо ба анҷом расонидааст ва Ф. Шлейермахер (F. Schleiermacher) соли 1813 дар рисолаи илмӣ худ марбут ба роҳу воситаҳои тарҷума таҳқиқот бурдааст.

Марҳилаи сеюм аз нимаи дуюми асри XX, аниқтараш солҳои 40 оғоз мегардад, ки ба ин давраи тарҷумаи мошинӣ маъруф аст. Дар ин давра забоншиносон ва файласуфон кӯшиш мекарданд, ки мувофиқати байни мантиқ ва қолабҳои забоншиносӣ ва мутаносибан додугирифтҳои тарҷумаи байнизабониро барқарор кунанд.

Марҳилаи чорум давраи оғози ташаккулёбии илму техника маҳсуб меёбад, ки маҳз дар ҳамин давра истилоҳоти илмиву техникӣ дар раванди равнақёбӣ буд. Марҳилаи номбурда таваҷҷуҳи тарҷумашиносонро ба тарҷумаи мошинӣ хеле кам карда, роҳу воситаи нави тарҷумаро талаб месозад, ки бештар ба сифати тарҷума таъя менамояд” [290].

Давраи асосии тарҷумаи истилоҳот аз марҳилаи сеюм, ки солҳои 40 – уми асри XX оғоз шудааст, сарчашма мегирад, зеро маҳз дар ҳамин давра тарҷумаи мошинӣ, ки хоси матни илмӣ буд, заминагузори шуд. Вале таснифоти Ч. Стейнер (Steiner G.)-ро таснифоти аниқу муфассал шуморида наметавонем, зеро фикру андешаҳои муҳаққиқони тарҷумашинос дар ин ҷода хеле мухталиф аст. Тарҷумаи истилоҳот бошад, аз нигоҳи таърихӣ бо пайдоиши илмҳо дар Академияҳои Искандария ва Гундишопур ва дигар донишгоҳҳои илмӣ робита дорад, ки таърихи хеле қуханро фарогир аст.

Вобаста ба масъалаҳои таърихи тарҷумашиносӣ ва рушди давравии асосии ташаккул ва таҳаввули тарҷума забоншиносии тоҷик А. Самадов бар он ақида аст: “Барои он ки назарияи кунунии тарҷума шаклу сурати мушаххасе ба худ гирад, инсонияти мутамаддинро лозим омад, то сад соли тулониро пушти сар ниҳад. Тарҷума ё тарҷумашиносӣ ҳамчун равияи махсуси илмӣ дар нимаи дуюми қарни XX ба вучуд омад. Ҳарчанд донишмандони соҳа роҷеъ ба тарҷума пеш аз ин даврон ҳам изҳори назар

мекарданд, вале он маҳз баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавриди эътибори ҷиддӣ ва пажӯҳишҳои зиёд қарор гирифт” [134, с. 20].

Аз гуфтаҳои муҳаққиқи тоҷик низ бармеояд, ки тарҷумашиносӣ чун равияи илмӣ дар нимаи асри XX қабул гардид, ки ин ақида бо ақидаи олими англис Ҷ. Стейнер (Steiner G.) мувофиқат мекунад. Танҳо муҳаққиқи тоҷик давраи рушди ҳаракати тарҷумаро ҳамчун илм маҳз баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ мебинад, зеро тамоми адибоне, ки ба тарҷумаи бадеӣ, илмӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ машғул буданд, бо тақозои замон ба тарҷумаи ҳарбӣ, ки пур аз истилоҳу сленгҳо буд, даст заданд. Маҳз дар он давра миллатҳои гуногун – англисҳову русҳо, олмонӣҳо, амрикоӣҳову фаронсавӣҳо ва дигарон водор шуданд, то атрофи шароити ғайриодии тарҷума, жанрҳои нави намуди шифоҳии тарҷума, масъалаҳои мубрами муодилокии воҳидҳои луғавӣ, инчунин, мушкилоти тарҷумаи истилоҳот, махсусан истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба таҳлилу баррасӣ пардозанд.

Лозим ба ёдоварист, ки назарияи тарҷума ва илми тарҷумашиносӣ дар умум дар замонҳои муосир ҳамчун фанни алоҳида шуморида мешавад, ки вазифаи асосии он баррасӣ ва омӯзиши раванди тарҷума ва қонуниятҳои мувофиқатии воҳидҳои луғавии байнизабонӣ, ошкор намудани моҳияту мутобиқсозии байнизабонӣ дар тарҷума, баррасии назария ва амалияи тарҷума, омӯзиши роҳу восита ва методологияи тарҷума, инчунин, муайян намудани нақши тарҷума ва робитаи он бо дигар илмҳо мебошад.

Тарҷумашиноси рус В.С. Виноградов илми тарҷумашиносиро ба ду бахши калон ҷудо намудааст: “онҳо *назарияи умумии тарҷума* ва *назарияи махсуси тарҷума* ном доранд” [28, с. 12].

Назарияи умумии тарҷума қонуниятҳои гуногуни раванди тарҷумаро ба таври умум дар иртибот бо жанрҳои маводди таҳти тарҷума омӯхта, асосҳои назариявии байнизабонӣ, услубӣ ва вазифавии мутобиқсозӣ, ҳамчунин вижагиҳои тарҷумаи шифоҳию хаттӣ ва амсоли онҳоро муайян менамояд. Ҳар як матни тарҷума аз нигоҳи жанру намуд қонуниятҳои хоси хешро дорад. Истифодаи услубу равише, ки дар тарҷумаи матни бадеӣ

истифода мегардад, корбурди он дар тарҷумаи матни илмӣ мувофиқат намекунад.

Назарияи махсуси тарҷума вижагиҳои анвои гуногуни фаъолияти тарҷумониро дарбар мегирад. Ба вижагиҳои фаъолияти тарҷумонӣ навъҳои тарҷума, ба монанди тарҷумаи шифохӣ, хаттӣ, ҳамзамон ва пайихам дохил мешаванд. Инчунин, ин қисмати тарҷумашиносӣ вижагию хусусият ва қонуниятҳоро меомӯзад, ки ба тарҷумаи жанри маводди таҳти тарҷума (матни илмӣ, бадеӣ, техникӣ, публитсистӣ, динӣ, ҷамъиятӣ, рӯзномавӣ-иттилоотӣ) вобастагӣ доранд.

Хулоса, таърихи пайдоиши илм ва таърихи пайдоиши забонҳо робитаи зич дошта, барои бори аввал қай ва ҷӣ гуна бамайдониши он маълум нест. Ҳарчанд дар тули таърих, чи дар Шарқ ва чи дар Ғарб андешаҳои атрофи тарҷума ва вижагиҳои он ба майдон омада бошад ҳам, вале тарҷумашиносӣ ҳамчун илм маҳз дар асри XX, хусусан дар нимаи дувуми он пайдо шудааст.

1.2 Намудҳои тарҷума, назарияи мутобиқати байнизабонӣ ва дараҷаҳои муодилноқӣ дар истилоҳот

Бо пайдо гардидани назарияи тарҷума тамоми нуқтаву назарияҳо ва мавқеъу мушоҳидаҳои раванди фаъолияти он омӯхта шуда, дар натиҷа навъҳои асосии назарияи тарҷума муайян гардиданд, ки се навъи онро ҷудо намудан мумкин аст: *назарияи умумии тарҷума, назарияи махсуси тарҷума ва назарияи ҷузъии тарҷума.*

Аз нигоҳи В.Н. Комиссаров: “Назарияи умумии тарҷума бахши назарияи лингвистии тарҷума буда, қонуниятҳои умумитарини лингвистии тарҷумаро новобаста ба хусусиятҳои забонҳои ҷуфти дар ҷараёни тарҷума ширкаткунанда, воситаҳои дар амал татбиқ гардидани ин ҷараён ва хусусиятҳои инфиродии амали мушаххаси тарҷума меомӯзад. Хулосаҳои назарияи умумии тарҷума тамоми анвои тарҷумаро аз ҳама гуна матни асл аз

забони асл ба ҳар як забони дигар фаро мегиранд. Назарияҳои ҷузъӣ ва махсуси тарҷума хулосаҳои назарияи умумии тарҷумаро дар мавриди намудҳо ва навъҳои тарҷума ба таври мушаххас истифода мебаранд” [76, с.15-16].

Аз таснифоти назарияи тарҷума, ки В.Н. Комиссаров гурӯҳбандӣ кардааст, маълум мегардад, ки намудҳои тарҷума дар бахши назарияи махсуси тарҷума зери таҳқиқ қарор мегирад. Муҳаққиқони тарҷумашиноси форсу тоҷик ва Аврупо вобаста ба хусусиятҳои раванди тарҷума таснифоти гуногунро пешниҳод кардаанд.

Ба қавли муҳаққиқи эронӣ П. Ҳайдарӣ: “Раванди тарҷума хеле ҷараёни мураккаб буда, аз рӯйи номувофиқатиҳои савтӣ, услубӣ, маъноӣ, анвои гуногуни тарҷума, монанди тарҷумаҳои таҳтуллафзӣ, озод, аниқ, дақиқ, мазмунан, тақлидӣ, қарзӣ ва ғайра ба вучуд меоянд, ки дар байни онҳо аз ҳама таснифи маъмул тарҷумаи таҳтуллафзӣ ва озод аст” [309].

Абуусмони Ҷоҳиз яке аз назарияпардозони қарнҳои аввали ислом оид ба тарҷуманопазирӣ истилоҳоти динӣ ва қонуниятҳои тарҷума фикрҳои худро чунин баён кардааст: “аз ҳама тарҷумаи мушкул дар матнҳои шеърӣ ва матнҳои илмӣ риёзӣ, ҳандасӣ, нучуму мусиқӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ инъикос мегардад, ки пур аз истилоҳоти мураккабанд” [307, с.78]. Тарҷумашинос А. Ҷоҳиз, ки дар асри VIII қору ғайридошт, ду шева ё анвои тарҷумаро васеъ истифода менамуданд, ки он тарҷумаи *таҳтуллафзӣ* ва тарҷумаи *озод* буд.

Муҳаққиқи дигар Салоҳиддин Сифадӣ яке аз мунаққидони маъруфи Шарқ ба шумор мерафт, ки ба тарҷумаи осори адабӣ ва илмӣ машғул буд. Ӯ дар китоби “Ал-Ғайсу-л-мусҷам фи шарҳи ломийати-л-Аҷам” раванди тарҷумаи он давраро чунин тавсиф намудааст: “Мутарҷимонро дар нақли китобҳо ба забони арабӣ ду равиш будааст: яке равиши Юҳанно ибни Битриқ ва Ибни Ноимаи Ҳимсӣ ва дигарон. Он равиш чунин буд, ки ба калимоти муфрадаи юнонӣ ва маънии он назар меафканданд ва калимаи муфрадеро аз забони арабӣ, ки муроди он бар он маънӣ далолат намояд, интиҳоб

мекарданд. Ба ин тартиб, калимаи юнонӣ ба калимаи арабӣ табдил мешуд ва бо он таъин мегардид ва бо пайвастанӣ калимаҳо ҷумлаи арабӣ падида меомад. Ин равиш аз ду ҷиҳат нодуруст аст: яке он ки дар калимоти арабӣ калимоте ёфт намешавад, ки баробари калимаҳои юнонӣ бошад, аз ин ҷиҳат, дар ҳилоли тарҷума бисёре аз лафзҳои юнонӣ ба сурати худ боқӣ мондаанд; дуюм, ҳосиятҳои таркибии як забон ҳамеша бо забони дигар мутобиқат намекунад, инчунин, истёмоли маҷозӣ, ки дар ҳар забон мавҷуд аст, ҳалал меёбад” [306].

Аз таснифот ва назарияи муҳаққиқони Шарқ метавон ба ҳулосае омад, ки аҳли илму зиё дар Шарқ ду навъи тарҷумаро васеъ истифода менамуданд: тарҷумаи таҳтулафзӣ ва маъноӣ. Лозим ба ёдоварист, ки тарҷумаҳои мазкур ба навъи тарҷумаи ҳаттӣ мансубанд. Аз назарияҳо метавон таҳлил намуд, ки дар баробари ин дар Шарқ ду навъи асосии тарҷума ба кор мерафт: ҳаттӣ ва шифоҳӣ. Дар он давра тарҷумаи ҳарф ба ҳарф, таҳтулафзӣ, дақиқ, вожа ба вожа, тарҷумаи маъноӣ, тарҷумаи озод, тарҷумаи раво, тарҷумаи талхис, тарҷумаи тафсири, таълифӣ ва омехта низ дар амал истифода мешудааст. Осори асримиёнагӣ бештар тариқи таҳтулафзӣ тарҷума мешуд, баъдан таҷриба нишон медиҳад, ки тарҷумонҳо тарҷумаи маъноиро истифода кардаанд. Ҳарчанд тамоми анвои тарҷума дар амал иҷро мегардид, то маълумоти забони асл ба забони тарҷума баргардон шавад, вале илман ягон таснифоти мукамал вучуд надошт, ҳатто дар тарҷумашиносии муосир низ таснифоти ягонаи тарҷума вучуд надорад.

Л.С. Бархударов тарҷумаро аз рӯйи шакл ба чор навъи асосӣ ҷудо менамояд: “тарҷумаи шифоҳӣ-шифоҳӣ, ҳаттӣ-ҳаттӣ, ҳаттӣ-шифоҳӣ ва шифоҳӣ-ҳаттӣ” [13, с. 190]. Тарҷумашиносони дигар Л.Л. Нелюбин ва Г.Т. Хухуни таснифоти навъҳои тарҷумаро вобаста ба хусусияти жанрии матн, ки объекти асосии интиқоли байнизабонӣ махсус меёбад, муайян намудаанд: “тарҷумаи бадеӣ ва тарҷумаи махсус (илмӣ)” [112].

Дар заминаи таснифоти Л.С. Бархударов намудҳои тарҷумаи шифоҳиро олими олмонӣ М. Кадрик ба ду гурӯҳ тақсим намудааст: “*тарҷумаи шифоҳии ҳамзамон ва пайиҳам*” [13].

Аксар вақт тарҷумон маҷбур мешавад, ки тарҷумаи ҳамзамонро бидуни кумаки воситаҳои техникӣ амалӣ намояд. Дар ин ҳолат тарҷумон дар паҳлуи нотик истода, бо овози паст суҳанони ӯро ҳамзамон ё пайиҳам баргардон мекунад, то ба дигар иштирокдорони чорабинӣ ҳалал нарасонад.

Баъзе равишҳои тарҷума низ ба назар мерасанд, ки дар таснифоти муҳаққиқон дида намешавад, вале тули солҳои зиёд мавриди истифода қарор доранд. Масалан, равиши *self-translation auto-translation*, ки ба забони тоҷикӣ “*худтарҷумонӣ*”, “*худбаргардон*” қабул гардидааст, дар шакли хаттӣ бештар назаррас мебошад [182]. Ба ақидаи Р. Якобсон, чунин равиши тарҷума дар қарни XII ҳале маъмул будааст. Ниёгони барҷастаи форсу тоҷик низ мисли Беруниву Форобӣ, Закариёи Розӣ, Ибни Сино ва Насируддини Тӯсӣ аз ин равиши тарҷума васеъ истифода менамудаанд. Дар чунин равиши тарҷума асари таълифшуда аз ҷониби ҳуди муаллиф ба дигар забонҳо эҷод ва баргардон мешавад. Дар Эрон, ки бештари асарҳо дар даврони хилофати араб бо забони арабӣ навишта мешуданд, муаллифон, мувофиқи талаби замон, асарҳои худро бознигарӣ намуда, ба забони форсӣ тарҷума менамуданд, ки чунин равиш тарҷумаи *self-translation* ном дорад.

Дар умум агар тамоми таснифоти намудҳои тарҷумаро таҳлил ва баррасӣ намоем, метавон онҳоро аз рӯйи хусусиятҳои гуногунашон ба даҳ қисм ҷудо кард:

1. Таснифи аввалин аз рӯйи шакли тарҷумаи пешниҳодшуда мебошад, ки *хатмӣ (translation) ва шифоҳӣ (interpretation)* аст. Ин тасниф аз ҷониби забоншинос Л. С. Бархударов пешниҳод шуда буд.

2. Таснифоти дуюм аз ҷониби В. Н. Комиссаров пешниҳод шудааст, ки дар он бо назардошти умумиятҳо ва хусусиятҳои жанрӣ, услубӣ, равонӣ ва забоншиносӣ анвори тарҷума ба ду гурӯҳи калон *жанрӣ-услубӣ* ва *равонӣ-забоншиносӣ* ҷудо мегардад. “Ба тарҷумаи *жанрӣ-услубӣ тарҷумаи бадеӣ* ва

тарҷумаи илмӣ-иттилоотӣ дохил мешавад. Тарҷумаи илмӣ-иттилоотӣ ба худ тарҷумаи маводди илмӣ-техникӣ, расмӣ-коргузорӣ, оммавӣ-сиёсӣ, ҳарбӣ, ҳуқуқӣ, рӯзномавӣ-иттилоотиро дарбар мегирад. Ба тарҷумаи илмӣ-иттилоотӣ метавон истилоҳоти илмҳои гуманитариро низ дохил намуд, зеро ба ин навъи тарҷума матнҳое дохил мешаванд, ки дорои воҳидҳои луғавии махсус буда, вазифаи асосии он расонидани маълумоти муайян ва мушаххас мебошад. Ба доираи чунин матнҳо маводе тааллуқ дорад, ки дорои характери илмӣ, коргузорӣ, ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва оммавӣ мебошанд. Гурӯҳи дуюм тарҷумаи *равонӣ-забоншиносӣ* аст, ки ба ин тарҷумаи хаттӣ ва шифохӣ шомил мешавад” [75].

3. Таснифоти дигар аз тарафи забоншинос А. Паршин гурӯҳбандӣ шудааст, ки мувофиқи он тарҷума аз рӯйи вазифаи прагматикӣ ба намудҳо ҷудо гардидааст. Ба таснифи мазкур чор гурӯҳи калон дохил мешавад: “гурӯҳи якум *тарҷумаи амалӣ* буда, аз нигоҳи вазифаи прагматикӣ ба зергурӯҳҳо, чун *тарҷумаи корӣ-маълумотӣ* (тарҷумое, ки таҳрир нашудааст ва танҳо барои истифодаи амалӣ мувофиқ аст, на барои нашр); *тарҷумаи машваратӣ* (як намуди тарҷумаи иттилоотӣ, ки одатан шифохӣ анҷом дода мешавад, дорои унсурҳои эзоҳ, реферат ва тарҷумаи интиҳобӣ аз ҷараёна буда, чун қоида, дар ҳузури муштарӣ анҷом дода мешавад, ки ҳангоми тарҷума ҷанбаҳои дар матни асл ба муштарӣ хосбуда шарҳу тавсиф меёбанд); *тарҷумаи наишрӣ* (дар шакли хаттӣ иҷро гардида, барои паҳнкунии маълумот ба ахбори омма ё ин ки доираи васеи одамон аст); *тарҷумаи наишрида* (тарҷумаи амалӣ ё таълимӣ, ки бо истифода аз воситаҳои ахбори омма тақроран ҷоп карда мешавад). Гурӯҳи дуюм *тарҷумаи таълимӣ* – тарҷумое, ки дар раванди таълим барои тайёр кардани тарҷумонҳо ё ҳамчун яке аз усулҳои таълими забони хориҷӣ истифода мешавад. Гурӯҳи сеюм *тарҷумаи таҷрибавӣ* тарҷумое, ки бо мақсади таҳқиқот анҷом дода мешавад. *Тарҷумаи истинодӣ* – тарҷумаи намунавӣ, ки барои муқоиса бо тарҷумаи таҳассусӣ истифода мешавад” [119].

4. Таснифоти чорум бештар анвои тарҷумаро аз рӯйи пуррагӣ ва мукаммалии мазмуни матн ҳангоми интиқоли матн дарбар гирифта, онро ба ***тарҷумаи пурра ва нопурра*** чудо менамояд. Таснифоти мазкурро қисми зиёди муҳаққиқони тарҷумашинос ёдовар мешаванд, аз ҷумла, В. Комиссаров, А. Паршин ва С.В. Тюленев ин таснифро боз муфассал шарҳ додааст: “*Тарҷумаи пурра* тарҷумаеро дарбар мегирад, ки мазмун ва мундариҷаи матни аслро бидуни коҳиш ва камбудӣ бе ягон ихтисоркунӣ комилан ба матни тарҷума интиқол медиҳад. *Тарҷумаи нопурра* раванди тарҷумас, ки дар он усулҳои коҳиш, илова ё ихтисоркунӣ дида мешавад, ки мазмуни матни асл ба пуррагӣ ба хонандаи матни тарҷума расонида намешавад ва дар навбати худ ба панҷ зернавъ чудо мегардад: *тарҷумаи ихтисоришуда* (тарҷумас, ки мундариҷаи семантикии матнро дар шакли фишурда, яъне бо ихтисорот интиқол медиҳад); *тарҷумаи порча ба порча* (танҳо порча ё порчаҳои алоҳидаи матни асл ба матни тарҷума); *тарҷумаи аспектӣ* (тарҷумаи танҳо як қисми матн мувофиқи ҳама гуна меъёри интиҳоб); *тарҷумаи эзоҳӣ* (тарҷумас, ки танҳо мавзуи матн ва ҳадафи матни аслро дар матни тарҷума инъикос мекунад); *тарҷумаи реферативӣ ё абстрактӣ* (тарҷумас, ки дорои маълумоти нисбатан муфассал дар бораи ҳуҷҷати баррасишаванда – ҳадаф, мавзӯ, усулҳои таҳқиқот, натиҷаҳои бадастомада аст)” [154].

5. Таснифоти навбатӣ бештар ба хусусияти муносибати байни навъҳои забони асл ва забони мавриди ҳадаф таъяс мекунад. Забоншиноси рус Р. Якобсон таснифоти мазкурро вобаста ба навъ ва хусусиятҳои забонӣ, ки ҳамчун як падидаи ҳамҷониба бо зухуроти мухталифи он, бо ҳам алоқаманд ва аксаран буришкунанда, мутаносиб, вале гоҳо ба ҳам мухолиф аст, ба ду навъ тақсим намудааст: ***Interlingual translation – тарҷумаи байнизабонӣ ва Intralingual translation – тарҷумаи дохилизабонӣ.***

Interlingual translation – тарҷумаи байнизабонӣ тарҷумаеро фаро мегирад, ки аз як забон ба дигар забон, яъне англисӣ-тоҷикӣ ё тоҷикӣ-англисӣ баргардон шудааст. *Interlingual translation – тарҷумаи байнизабонӣ*

низ дар навбати худ ба зершохаҳо тасниф меёбад: тарҷумаи дуалӣ (бинарӣ) (тарҷума аз як забони табиӣ ба забони дигар); тарҷумаи байнисемиотикӣ (тарҷума аз забони табиӣ ба сунъӣ ё баръакс); тарҷумаи байнизабонии сунъӣ (тарҷума аз ҳама гуна забони сунъӣ ба забони сунъии дигар).

“Intralingual translation – тарҷумаи дохилизабонӣ тарҷумаест, ки дар дохили як забон асар навишта шуда, ё ин ки осори илмӣ ба табъ расида, дар доираи як забон тағйир дода мешавад ё ислоҳот ворид мегардад, ки чунин тарҷумаи дохилизабонӣ якчанд шаклро, чун *таҳрир*, *таҳзиб*, *талхис*, *шарҳ*, *тафсир* ва ғайра доро мебошад. Тарҷумаи дохилизабонӣ (Intralingual translation) ду намуди тарҷумаро фарогир аст: тарҷумаи диахрон (таърихӣ) (тарҷумаи матни таърихӣ, ки ба забони замони гузашта навишта шудааст ва ба меъёрҳои забони муосир таҳрир ва таҳзиб мегардад); тарҷумаи транспозитсия (таҳаввулӣ) (тарҷумаи матн аз як жанр ё услуби функционалӣ ба жанр ё услуби вазифавии дигар шарҳу тафсир меёбад)” [229].

Мавқеи мазкур бо дарназардошти хусусияти бисёрқабатаи забон ҳамчун низоми динамикӣ, ки зухуроти он на танҳо бо ҳам алоқаманд, балки дар бисёр ҳолатҳо буришкунанда ва баъзан мухолиф мебошанд, ба назари мо аз ҷиҳати методологӣ мувофиқ ва қобили эътимод арзёбӣ мегардад. Бар асоси таҳлили муқоисавӣ метавон гуфт, ки ин ду навъи тарҷума равандҳои мутақобилро ифода намуда, дар ташхис ва тавсифи тағйироти маъно, рамз ва вазифаи матн нақши калидӣ доранд. Аз ин рӯ, дидгоҳи Р. Якобсон барои баррасии низоми амалигардонии интиқоли маъно дар сатҳҳои гуногуни забонӣ ва семиотикӣ муносиб ва аз лиҳози илмӣ асоснок ба ҳисоб меравад.

Лозим ба ёдоварист, ки чунин шакли тарҷума дар Шарқ пас аз асри X, ки марҳилаи дуҷуми ташаккул ва таҳаввули тарҷума ба шумор меравад, хеле васеъ истифода мегардид. Асарҳои илмӣ, ки тариқи таҳтуллафзӣ аз забони юнонӣ ва ҳиндӣ ба забони паҳлавӣ ва пасон ба арабӣ тарҷума гардида буданд, он қадар мазмуни муқаммалро ифода карда наметавонистанд. Дар он ҳолат донишмандонро зарур омад, ки бештари осори илмиро бо шакли *таҳзиб*, ки ба намуди тарҷумаи дохилизабонӣ мансубият дорад, ба қор

баранд. Донишмандони он давра мисли Насируддини Тӯсӣ, Умари Хайём, Абубакри Ҳаллӣ, Рукниддини Астарободӣ ба таҳриру таҳзиби асарҳои тарҷумашудае, ки қолаби таҳтуллафзӣ доштанд, машғул буданд.

6. Таснифоти мазкур яке аз таснифоти маъмул ба ҳисоб меравад, ки вобаста ба хусусият ва сифати мувофиқати матни тарҷума ба матни асл гурӯҳбандӣ шудааст. Таснифоти мазкурро ба пуррагӣ метавон дар таҳқиқоти В. Н. Комиссаров вохӯрд, ки дар он тамоми назарияи мутобиқати воҳидҳои луғавӣ ба назар гирифта шудаанд: **“Тарҷумаи озод** (тарҷумасе, ки маълумоти асосии асло бо инҳирофҳои эҳтимоли – иловаҳо, камбудиҳо ва ғ. таҷдид мекунад; дар сатҳи матн анҷом дода мешавад, аз ин рӯ, категорияҳои эквивалентии воҳидҳои забонӣ дар он аҳаммият надорад);” [168, с.70-71] Оид ба ин навъи тарҷума таҳқиқоти ҷудогона низ аз тарафи муҳаққиқи рус Р.Р. Чайковский ба таъъ расидааст.

Чӣ тавре муҳаққиқи тоҷик Н.А. Ҳамробоев қайд менамояд, “дар нимаи дуюми қарни XIX ин ихтилоф то андозае аз ҷониби назарияпардозону мутахассисони улуми тарҷума роҳи ҳалашро ёфт. Имрӯз ду қутби тарҷума, ки қаблан бо номҳои “тарҷумаи таҳтуллафзӣ” ва “тарҷумаи озод” шинохта мешуд, зери мафҳуми “тарҷумаи маъноӣ” ва “тарҷумаи коммуникативӣ”, ё худ иртиботӣ, тамоми равишҳои дигари тарҷума, монанди тарҷумаи “ҳарф ба ҳарф”, “озод”, “шеър ба шеър”, “адабӣ”, “бадеӣ”, “расмӣ”, “дақиқ”, “маъноӣ”, “калима ба калима” ва ғайраро фаро гирифтааст. Яъне, “тарҷумаи маъноӣ” вижагиҳои тарҷумаи “таҳтуллафзӣ”, “дақиқ”, “калима ба калима”-ро доро буда, ба матн ва муаллифи матн вафодор аст. “Тарҷумаи иртиботӣ” бошад, вижагиҳои тарҷумаи “озод”, “бадеӣ”, “адабӣ”, “зебо” ва “бевафо”-ро доро буда, пеш аз ҳама, ба хонанда моилу “вафодор” мемонад ва бо сабки равону табиӣ сураат мегирад” [166, с.182].

Навъи дигар **“тарҷумаи тафсирий** (навъи тарҷума, ки ба истинод ба фаъолияти фарозабонӣ асос ёфта, бар ҳилофи тарҷумаи худӣ, ки тибқи қоида дар раванди гузариши меъёр ва унсурҳои низомии забони асл ва тарҷума ба назар гирифта мешаванд); **тарҷумаи мутаносиб** (тарҷумасе, ки тамоми

муносибатҳои коммуникатсионӣ дар раванди тарҷума қомилан аз забони асл ба забони тарҷума гузариш меёбанд); **тарҷумаи саҳеҳ (дуруст)** (тарҷумасе, ки бо ҳосияти саҳеҳии маъноӣ ҳос аст, яъне мазмунӣ асло аз ҷиҳати маъноӣ пурра ва дуруст интиқол медиҳад); **тарҷумаи асил** (тарҷумаи ҳуҷҷати расмие, ки бо нусхаи асл эътибори ҳуқуқӣ яхела дорад; тибқи ҳуқуқӣ байналмилалӣ, матн шартнома метавонад бо як забон таҳия ва қабул карда шавад, вале асли будани он ба ду ва зиёда забонҳо муқаррар карда мешавад); **тарҷумаи тасдиқшуда** (тарҷумасе, ки мутобиқати он ба нусхаи асли ба таври қонунӣ тасдиқ шудааст)” [76].

7. Таснифоти мазкур аз рӯйи хусусиятҳои умумии субъекти ҷаъолияти тарҷума ва муносибати ӯ бо муаллифи матн тарҷумашуда гурӯҳбандӣ мешавад, ки муҳаққиқон ва забоншиносони гуногун то ҳол дар таҳқиқоти илмӣ ва мақолаҳои илмӣ ҳуд онро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд: “**тарҷумаи анъанавӣ** – тарҷума аз ҷониби шахс. Тарҷумаи мазкур вобаста ба ҷаъолияти тарҷумонӣ аз намудҳои гуногун иборат аст: -тарҷумасе, ки аз ҷониби тарҷумон иҷро карда мешавад ё анҷом дода мешавад, ки дар айни замон тарҷума бе ном, яъне бе муаллиф пешниҳод мегардад; тарҷумаи муаллифӣ (автортарҷума) (тарҷума аз ҷониби муаллифи матн асли); тарҷумаи иҷозатдодашуда (тарҷумаи матн асли, ки муаллиф тасдиқ кардааст); **тарҷумаи мошинӣ (автоматӣ)** – тарҷумасе, ки тавассути компютер ё васоити техникаӣ анҷом дода мешавад; **тарҷумаи омехта** – тарҷума бо истифодаи қисми зиёди коркарди анъанавӣ (ё мошинӣ) ба роҳ монда шудааст. Ин раванди тарҷума аз ду равиш истифода шуда, матн нахуст таҷдиди назар мегардад ва баъдан пешниҳод мешавад” [178].

8. Ин таснифот вобаста ба раванди тарҷума ва истифодаи забони аввалиндараҷа ё миёнҷӣ сурат мегирад: “**тарҷумаи мустақим – direct translation** – тарҷумаи мустақим аз асл; **тарҷумаи ғайримустақим – indirect translation** – тарҷумасе, ки на бевосита аз матн асли, балки аз тарҷумаи он ба ягон забони миёнҷӣ анҷом дода мешавад; **тарҷумаи баръакс – back**

translation– тарҷумое, ки аз забони тарҷума баръакс ба забони асле, ки матн навишта шуда буд, интиқол мешавад” [27].

9. Таснифи мазкур тарҷумаҳоеро дарбар мегирад, ки аз рӯи намуди сегментатсияи тарҷумай матн ва аз рӯи воҳидҳои тарҷумай истифодашуда гурӯҳбандӣ мегарданд: “**тарҷумай морфема ба морфема** – тарҷумое, ки дар сатҳи морфемаҳои алоҳида бе назардошти алоқаҳои сохтории онҳо сурат мегирад; **тарҷумай калима ба калима** – тарҷумое, ки дар сатҳи калимаҳои алоҳида бидуни ба назар гирифтани робитаҳои маъноӣ, нахвӣ ва услубии байни калимаҳо анҷом дода мешавад; **тарҷумай ибора ба ибора** – тарҷума дар сатҳи ҷумлаҳои алоҳида ё ибораҳои пайдарпай омадашуда сурат мегирад; **тарҷумай параграфӣ** – тарҷумое, ки дар сатҳи ҷумлаҳои алоҳида ё параграфҳои пайдарпай анҷом дода мешавад; **Тарҷумай пурраи матн** – тарҷумай пурраи матн бидуни ҷудо кардани калимаҳои алоҳида, ҷумлаҳо ё параграфҳо ҳамчун воҳидҳои тарҷумай алоҳида инъикос мегардад” [38].

10. Таснифи ниҳой аз нигоҳи мутобиқати воҳидҳои луғавӣ тақсим шудааст: “**тарҷумай аз ҷиҳати маъноӣ ва услубӣ мутаносиб (semantic-stylistic adequate translation)** тарҷумай аз ҷиҳати маъноӣ мукамал ва саҳеҳ ва аз ҷиҳати услубӣ баробар, ки ба меъёрҳои функционалӣ ва услубии забони мавриди таҳлил мувофиқ аст; **тарҷумай аз ҷиҳати прагматикӣ-адекватӣ (pragmatic-adequate translation)** мувофиқ тарҷумаест, ки вазифаи асосии бартаридоштааш маълумоти коммуникатсионии асло дуруст ифода мекунад; **тарҷумай дезеративӣ-адекватӣ (instrumental translation)** – тарҷумое, ки ба дархости иттилоотии истеъмолкунанда пурра ва дуруст ҷавоб медиҳад ва мазмуни пурраи маъноӣ ва вазифаи пешбари коммуникативии асло ифода намекунад” [266].

Аз таснифоти мухталифи дар боло овардашуда, ки аз ҷониби муҳаққиқони Шарқу Ғарб тақсимбандӣ шуданд, тамоми намудҳои тарҷума аз нигоҳи забоншиносӣ ва хусусиятҳои забонии воҳидҳои луғавӣ ба навъҳо ҷудо шудаанд. Бояд зикр намуд, ки на ҳамаи ин навъҳои тарҷума ба раванди

тарҷумаи истилоҳот, алалхусус, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дахл доранд. Таснифоти овардашуда дар умум тамоми меъёрҳои забониро аз ҷиҳати сохт ва маъно, услуб ва жанр ба назар гирифта, якчанд навъи тарҷумаро гурӯҳбандӣ кардаанд. Азбаски кори диссертатсионии мазкур танҳо ба таҳқиқи тарҷумаи истилоҳот равона мегардад, бо таҳлилу муқоисаи таснифоти дар боло овардашуда метавон натиҷагирӣ карда, як таснифи дигаре маҳз барои анвои тарҷумаи истилоҳот тартиб дод.

Масъалаи дигаре, ки дар зербоби мазкур бояд ҳалли худро ёбад, ин назарияи мутобиқати байнизабонӣ дар истилоҳот мебошад. Назарияпардозони тарҷума вобаста ба ин масъала фикрҳои мухталифро ибраз намудаанд, аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Н.А. Ҳамробоев оид ба мутобиқати байнизабонии воҳидҳои луғавӣ чунин андешаронӣ мекунад: “Тарҷума бо матни асл бо ҷиҳатҳои зерин бояд айният ва баробарӣ дошта бошад:

1. Айнияти вазифавии тарҷума бо матни асл (хусусиятҳои асосӣ) дар он зоҳир мегардад, ки тарҷума гӯё ба муаллифи матни асл нисбат дода мешавад, бо зикри номи ӯ нашр мешавад, баррасӣ мегардад, иқтибос мешавад ва ғайра, вале дар ҳамаи ин ҳолатҳо чун матни асл, фақат бо забони дигар зуҳур мекунад.

2. Айнияти мазмун ва тарҷума дар он ифода меёбад, ки дар назари соҳибони забони тарҷума он мазмуни матни асарро комилан инъикос менамояд ва дар он, ҳатман, мазмун ва воситаҳои забони дигар ифода ёфтааст.

3. Айнияти сохтори тарҷума бо матни асл чунин маънӣ дорад, ки аз дидгоҳи соҳибони забони тарҷума он матни аслро на танҳо комилан, балки бо ҷузъиёташ ифода менамояд. Дар назар дошта мешавад, ки мутарҷим сохтор ва тартиби баёни мазмуни матни асарро дақиқан интиқол медиҳад, ба худ раво намедонад, ки чизеро тағйир диҳад, истисно кунад ё аз худ илова намояд. Теъдод ва мазмуни бобу фаслҳо ва зерфаслҳо дар матни асл ва тарҷума бояд мувофиқат дошта бошанд. Масалан, агар дар матни асл, фикру андешае дар оғози боби дуюм баён гардида бошад, дар тарҷума низ он дар ҳамон боб бояд ифода ёфта бошад. Агар мутарҷим дар ҷузъҳои алоҳидаи сохтори матн ба

инҳирофот роҳ дода бошад, ин инҳирофот бояд фақат ба хоџири дақиқтар ифода кардани мазмуни матни асар рӯй диҳад” [166, с. 19].

Аз таснифи вазифавии Н.А. Ҳамробоев бармеояд, ки айният, баробарӣ ва мутобиқати мазмунӣ дар матни асл ва тарҷума бояд дар инъикоси комили мундариҷаи матни асл дар раванди тарҷума бошад. Инчунин, дар таснифот сохтор ва тартиби забони асл бо забони тарҷума ба назар гирифта шуда, аз лиҳози тарҷумон бояд матн коҳиш ва илова надошта бошад.

Назарияи мутобиқати байнизабониро аз ҷониби олимони рус аввалин маротиба соли 1950 тарҷумашинос Я.И. Ретскер пешниҳод намуд. Я.И. Ретскер назарияи мутобиқати байнизабонии воҳидҳои луғавиро дар асоси раванди тарҷума аз нигоҳи хусусиятҳои забоншиносӣ ба 3 қисм ҷудо намуд: “1. Муодилнокии воҳидҳои луғавӣ; 2. Монандиҳо (мутобиқати вариантнокии воҳидҳои луғавӣ); 3. Ҷойивазкунии маъноӣ (ҷойивазкунии адекватӣ)” [130];

Бояд қайд намуд, ки дар аввал назарияи мутобиқати байнизабониро муҳаққиқи рус Я.И. Ретскер ба ду қисм ҷудо намуда буд: “1. Муодилнокии воҳидҳои луғавӣ; 2. Монандиҳо (мутобиқати вариантнокии воҳидҳои луғавӣ)” [130];

Зери мафҳуми муодилнокии воҳидҳои луғавӣ ва махсусан муодилнокии истилоҳотро агар зери таҳқиқ қарор диҳем, аз нуқтаи назари Я. И. Ретскер истилоҳотро фаро мегирад, ки ҳам дар забони асл ва ҳам дар забони тарҷума як маъноро ифода менамоянд, яъне баробармаъно мебошанд. Барои мисол истилоҳи забоншиносии “**auxiliary verb**” ба забони тоҷикӣ чун “**феъли ёридиҳанда**” [316, с. 330] тарҷума шуда, дар забоншиносӣ якранг аст. Агар калимаи **auxiliary**-ро дар фарҳанг нигарем, маънои якум ва дуюмаш низ чун *ёрдамчӣ* ва *ёридиҳанда* омадааст [325, с. 75]. Дар мисоли мазкур метавон баробармаъноии истилоҳи забоншиносиро дар ду забон пай бурд, ки ин аз муодилнокии истилоҳот дарак медиҳад, зеро чи дар матн ва берун аз он, истилоҳи мазкур танҳо бо ҳамин мазмун истифода мегардад. Дуюм зинаи мутобиқати байнизабонӣ дар истилоҳот ин интиҳоби монанди ё ба қавли Я.И. Ретскер, мутобиқати вариантнокӣ ном дорад. Дар ин ҳолат истилоҳ хусусияти

муродифӣ дорад. Як истилоҳ метавонад бо чанд вариант дар фарҳанг вохӯрад, ки боиси мушкилии тарҷума мегардад. Мисол, истилоҳи дигари забоншиносӣ *cliche – клише, нақшии нутқ, муҳри нутқ буда, ифода ва таъбирҳои кӯҳнаи забонзадест, ки дар нутқ ғайриихтиёр роҳ меёбанд* [316, с. 173].

Зинаи сеюме, ки Я.И. Ретскер ва Л.С. Бархударов тасниф кардаанд: “*ҷойивазкунии маъноӣ (ҷойивазкунии адекватӣ)* ном дорад, ки ба зернавҳо чудо мешавад: *мушаххасгардонии мафҳумҳои абстрактӣ, интиҳоби мантиқии мазмун, тарҷумаи мутазоддӣ ва тарҷумаи ҷубронӣ (компенсационӣ)*” [13, с. 74].

Таснифот ва эзоҳоте, ки олимони рус оид ба мутобиқати байнизабонӣ пешбинӣ намудаанд, ба андешаи А.Д. Швейтсер, на дар ҳама ҳолат мувофиқ шуда метавонад, зеро таснифоти мазкур танҳо хусусиятҳои забоншиносии воҳидҳои луғавиро аз ҷиҳати дастурӣ, сохтори сарфӣ ба назар гирифтааст, вале дар дигар ҳолатҳо ҳамчун назарияи умумӣ дар тамоми раванди тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ ба қор бурда намешавад [177, с. 27].

Лозим ба ёдоварист, ки аз ҳама вазифаи муҳимми тарҷумон ин ёфтани муодил дар раванди тарҷума ва мутобиқ гардонидани воҳидҳои луғавӣ аз ҷиҳати маъно ва сохтор мебошад. Азбаски фарҳангу анъана ва тафаккури маданияи халқиятҳо аз ҳам фарқ мекунанд, ин боиси сар задани мушкилиҳо ва номувофиқатиҳо дар воҳидҳои луғавии байнизабонӣ ҳангоми тарҷума мегардад. Бемуодилии воҳидҳои луғавӣ, алалхусус, истилоҳот низ аз ин сарчашма мегирад. Назарияи мутобиқатии воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи забоншиносони англис ба таври мукамал мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба ақидаи М.Л. Ларсон (M.L. Larson), се ҳолати асосӣ дар раванди тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ ва истилоҳот ба назар мерасад, ки дар он тамоми масъала ва мушкилоти тарҷума, аз ҷумла, тарҷумаи истилоҳот низ таҳлил гардидааст: “Дар ҳолати якум воҳиди луғавӣ дар забони асл бо маънои аслиаш вуҷуд дорад, вале дар забони тарҷума бо маънои маҷозӣ шарҳи маънӣ меёбад, чунин ҳолат бештар метавонад дар матни бадеӣ ё воҳидҳои луғавии фразеологӣ вохӯрад. Ҳолати дуюм мафҳум дар забони асл истифода шудааст, вале ҳангоми

тарҷума муодили худро дар забони тарҷума ёфта наметавонад, ки ба ин истилоҳот низ дучор шуда метавонад. Ҳолати сеюм аз ҳама душвортар хоси воҳидҳои монетагузор мебошад, ки дар матни асл чун калидвожаҳо ифода ёфта, ҳангоми тарҷума аҳаммияти мушаххас ва эҳтиёткоронаро ба худ талаб менамоянд. Маҳз ҳолати сеюм, ҳамоно истилоҳоте мебошанд, ки чун калидвожа ифодагари тамоми мазмуни матн буда метавонанд. Ҳолати дуюм ва сеюм нишондиҳандаи мушкилоти назарияи мутобиқати байнизабонии истилоҳот мебошанд” [244, с. 153].

Ҳолати аввал мафҳумҳоро дар назар дорад, ки дар забони асл бо маънои аслии омадаанд, вале дар забони тарҷума бо шакли метафорӣ ифода меёбанд. Азбаски сохтори маъноии ҳар як забон ва дар умум низоми меъёрҳои забонӣ ба таври мухталиф сохта шудаанд, мутобиқати комил дар раванди тарҷума дар чунин ҳолатҳо дида намешавад. Агар мафҳуми мавриди тарҷума дар ду забон вучуд дошта бошад ҳам, тарзи ифодаёбии онҳо дар шаклҳои гуногун сурат мегирад. Як мафҳум метавонад дар забони асл бо маънои денотативӣ ояд, вале дар забони тарҷума бо маънои конотативӣ ифода гардад, ки сифати тарҷумаро коста мегардонад. Бештари номувофиқатиҳо дар маънои дуюм ё маънои маҷозии воҳидҳои луғавӣ дида мешаванд. Агар дар матни асл воҳиди луғавӣ бо мазмуни маҷозӣ омада бошад, дар матни тарҷума муодили пурраи худро ёфта наметавонад. Мувофиқати байнизабонӣ, одатан, дар маънои аслии воҳиди луғавӣ дида мешавад. Дар раванди тарҷума ҳолате дучор мешавад, ки як истилоҳ бо якчанд калима ифода меёбад. Мисол, истилоҳи иқтисодии воҳиди пул “**a dollar**” ба забони тоҷикӣ (доллар) бо ҳисоби арзиши қурби асёр 1 USD dollar **нӯҳ сомону понздаҳ дирҳам** ҳисобида мешавад, ки ин худ низ як намуди ифода ва баргардон аз як забон ба забони дигар доништа мешавад. Шояд бо мурури замон дар вақти тарҷума қурби пул тағйир ёбад, ифодаи истилоҳ низ дар забони тарҷума тағйир меёбад. Аз нигоҳи забоншиносӣ як истилоҳ бо чанд калима ифода гаштааст, ҳамоно гуна ки тағйироти қурби пулӣ низ дар раванди тарҷума ба нобаробарии воҳидҳои

луғавӣ дучор шудааст. Агар як **dollar** ба як **сомонӣ** баргардон мешуд, он вақт мутобиқат мебуд.

Номувофиқатии истилоҳот на танҳо дар ин се ҳолати М.Л. Ларсон (M.L. Larson) таснифдода, балки дар ҳолати муродифот ва сермаъноии он низ ба вуҷуд омада метавонад. Барои мисол агар истилоҳи таърихӣ “**dynasty**”-ро бо муродифҳояш чун “**empire, clan, posterity, ancestry**” гирем, бо забони тоҷикӣ чун як истилоҳ “**сулола**” тарҷума мегардад. Агар аз тоҷикӣ ба забони англисӣ баръакс тарҷума кунем, дар фарҳанги забони тоҷикӣ-англисӣ якчанд муродифи ин истилоҳ пайдо мегардад, ки барои тарҷумон интиҳоби он хеле мушкил мешавад [337, с. 646]. Мисоли дигар, истилоҳоти ҳукуқии “**police, cop, officer, constable**” буда, ба забони тоҷикӣ чун як истилоҳ “**полис**” ё “**посбон**” тарҷума мешавад, ки истилоҳи “**полис**” дар замони муосир маъмул аст, “**посбон**” чун мазмуни мудофиакунӣ ва нигоҳкуниро дорад, ки ба истилоҳи забони англисии “**police**” мувофиқат намекунад. “**Посбон**” бо дигар воҳиди луғавӣ чун “**guard**” мутобиқати маъноӣ дорад. Дар чунин ҳолат тарҷумон бояд аз хусусиятҳои жанрӣ ва услубии истилоҳ ва мавқеи истифодаи он бархӯрдор бошад. Тарҷумон забони тарҷумаро низ чун забони модарӣ бо тамоми нозуқиҳо ва хусусиятҳои забонӣ, услубӣ ва сохти дастурӣ ба пуррагӣ донад [325, с. 620].

Назарияи мутобиқати байнизабонӣ, ҳам дар истилоҳот ва ҳам дар воҳидҳои луғавии маъмулӣ, яке аз мавзӯҳои марказӣ ва баҳсталаби илми тарҷумашиносӣ дар замони муосир маҳсуб меёбад. Ҳарчанд муҳаққиқони тарҷумашиносӣ таснифоти гуногуни мутобиқатӣ ва номутобиқатии воҳидҳои луғавӣ ё истилоҳотро ба роҳ мондаанд, вале мақсади асосии онҳо ёфтани муодил ё ба таври комил расонидани матни асл ба матни тарҷума аст. Агар дар матн истилоҳот пеш оянд, мақсади асосии тарҷумон ёфтани муодили пурраи он дар забони тарҷума мебошад, агар истилоҳ бемуодил бошад, бо ҳар гуна роҳу восита тарҷумон монанди ё маънои наздики онро дар забони тарҷума фароҳам меорад, то истилоҳ дар матни тарҷума коҳиш наёбад. Ҳарчанд истилоҳ дар забони тарҷума муодил дошта бошад ҳам, вале муодили пурра

хисобида намешавад, зеро истилоҳотро назарияпардозони тарҷума чун С. Влахов ва С. Флорин аз гурӯҳи “тарҷуманашавандаҳо” мешуморанд [33].

Ба гурӯҳи “тарҷуманашавандаҳо” ворид гаштани истилоҳот бесабаб нест, зеро дар раванди тарҷума бештар номувофиқатии байнизабонӣ дар истилоҳот дида мешавад. Ин назария маънои онро надорад, ки истилоҳот тамоман тарҷума намешаванд. Бо маҳорату малака ва таҷрибаи фаъолияти тарҷумонӣ назарияпардозони тарҷума як қатор ҳолатҳоро таҳлил ва баррасӣ намудаанд, ки метавонанд мушкилоти номувофиқатии истилоҳотро каме ҳам бошад, осон намоянд. Ҳолатҳои овардашуда дар зер ин роҳу воситаи мутобиқгардонии воҳидҳои луғавӣ ё истилоҳот махсуб меёбанд:

“1) Истилоҳот дар раванди истифода дар матни асл метавонад дар қолаби илмӣ худ истифода гардад ва чун истилоҳ якмаъно бошад, вале дар забони тарҷума тарҷумон метавонад онро ба воҳиди луғавии маъмулӣ инъикос кунад.

2) Истилоҳот метавонад дар матни асл бо калимаҳои маъмул шарҳи маънӣ ёфта бошад, вале дар забони тарҷума чунин калимаҳои маъмулӣ метавонанд бо як истилоҳ тарҷума гарданд” [213].

Омили аввале, ки оварда шудааст, истилоҳ дар матни асл чун воҳиди луғавии махсус, яъне чун истилоҳ омадааст, вале дар матни тарҷума бо калимаҳои маъмулӣ ифода меёбад. Мисол, истилоҳи раёншиносии *extrovert-экстрроверт*ро агар мисол орем,

Don't worry – you don't have to turn into an extrovert. – Парво накунад, Шуморо лозим намеояд, ки одамдӯсту хушхулқ шавед [363].

Истилоҳи раёншиносии *extrovert* ба забони тоҷикӣ дар шакли транслитератсия *экстрроверт* қабул шудааст, вале агар ин истилоҳ дар матни асл бошад ва дар матни тарҷума чун воситаи транслитератсия *экстрроверт* тарҷума гардад, шояд хонанда сарфаҳми матн наравад, аз ин лиҳоз, баъзе ҳолатҳое мешаванд, ки тарҷумон ба ҷойи истилоҳи илмӣ воҳидҳои луғавии маъмулии ифодакунандаи ин истилоҳ мисли *одамдӯсту хушхулқро* ба кор мебарад.

Истилоҳи дигари равоншиносӣ **ego** мебошад, ки ба забони тоҷикӣ чун **эго** қабул шудааст. Чи тавре дар боло мисол овардем, ин истилоҳ низ метавонад ҳатто дар матни илмӣ низ бо калимаҳои маъмулӣ чун нафари *худнараст, худнасанд, каси дорои хислатҳои манманӣ, худнамоӣ, худситоӣ, худдӯстӣ, худхоҳӣ ва шахси худбин* шарҳи маънӣ ёбад [325, с. 280].

Бояд тазаққур дод, ки ҳолатҳои низ дар раванди тарҷума ба миён меоянд, ки як истилоҳ метавонад дар чанд маънои таксонимияи иерархӣ истифода гардад. Мисол, калимаи маъмулии **тап** метавонад дар матни илмӣ чун истилоҳи динӣ истифода гардад ва мафҳуми **инсониятро** ифода намояд, на ба маънои муқаррарии *мард, ҷинси мард, писар, писарбача*. Тарҷумон дар чунин маврид бояд тамоми ҷанбаҳои ин воҳиди луғавиро таҳлил карда, мафҳумро пайхас намояд, ки оё ин воҳид вазифаи истилоҳиро иҷро дорад ё ҳамчун калимаи маъмулӣ баромад карда истодааст.

Яке аз ҳолатҳои мушкил дар тарҷума наёфтани муодил ё мафҳум ба истилоҳи мавриди назар дар фарҳанги забони тарҷума аст. Дар ҳаёти кунунӣ истилоҳоте вохӯрда мешаванд, ки чун номвожа ё ифодакунандаи зухуроте ҳастанд, ки дар фарҳанги дигар забон умуман вучуд надоранд. Дар раванди тарҷума тарҷумон на танҳо ду забонро мавриди пажӯҳиш қарор медиҳад, балки ду фарҳангро бояд ба пуррагӣ омӯзад. Бо сабаби гуногун будани фарҳангу тамаддун, урфу одат, диди назар, динҳои гуногун ва омилҳои дигар мафҳумҳои дар забони асл вомехӯранд, ки дар забони тарҷума муодили луғавии худро ёфта наметавонанд, зеро чунин мафҳумҳо хоси миллати дигар нестанд ё ин ки умуман бо ин шаклу мазмун дар дигар забонҳо вучуд надоранд. Чунин воҳидҳои забониро бархе аз тарҷумашиносон **истилоҳ-реалия** меноманд [346].

Дар чунин ҳолат тарҷумон на танҳо роҳ ва воситаи тарҷумаи **истилоҳ-реалия**ро меҷӯяд, балки роҳи шинос намудани ин мафҳумро, ки дар забони тарҷума умуман вучуд надорад ва мафҳуми нава аст, ҷуста кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ба хонандаи забони тарҷума мафҳуми мазкурро тасвир намояд.

Истилоҳ-реалия хусусияти миллӣ дошта, ба ҳаёти моддӣ ва маънавӣ як фарҳанг мансуб мебошад. Ноустувор будани якмаъноии истилоҳ забоншиносон ва тарҷумашиносонро водор месозад, ки тамоми нозукиҳои реалия ва истилоҳро таҳқиқу баррасӣ намоянд. Аз рӯйи хусусияти муодилнокӣ реалия ва истилоҳ ба воҳидҳои луғавӣ бемуодил ворид мешаванд, зеро ҳар ду тарҷуманопазиранд. Аз ин лиҳоз, дар бисёр ҳолат фарқи реалия аз истилоҳ мушкил мешавад, чунки истилоҳ низ якмаъно буда, вазифаи унвониро иҷро намуда, дар дигар забон муодили худро надорад ва мафҳуми нав ба шумор меравад. Тамоми реалияҳое, ки мансуб ба ягон соҳаи илм бошанд, ҳамзамон, метавонанд истилоҳ шуморида шаванд ва ҳатто реалияҳои фарҳангу санъат ҳангоми серистифода шуданашон ва хусусияти воҳидҳои луғавӣ байналмилалӣ пайдо намуданашон, ба истилоҳоти фарҳангӣ табдил меёбанд. Ҳамчун истилоҳ эътироф шудани реалияҳо ба марҳилаҳои ташаккул ва доираи истифодабарии онҳо вобастагӣ дорад. Фарқияти реалия аз истилоҳ бештар дар пайдоишашон ба назар мерасад. Истилоҳ вазифаи унвонӣ дошта, бо роҳи сунъӣ ба ягон мафҳуми илмӣ гузошта мешавад, дар ҳоле ки реалия бештар бо роҳи табиӣ аз эҷодиёти халқ ва дар адабиёти бадеӣ пайдо гардида, нишондиҳандаи ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги ин ё он миллат аст. Дар ҳолате, ки реалия дар матни илмӣ истифода шавад, метавонад чун истилоҳ қабул шуда, бо роҳу воситаи тарҷумаи истилоҳот аз як забон ба забони дигар тарҷума шавад. Маҳз чунин хусусиятҳо сабаби пайдоиши мафҳуми истилоҳ-реалия дар забоншиносӣ ҳастанд.

Муҳаққиқони назарияи тарҷума С. Бэсснетт (S. Bassnett), ва М.Л. Ларсон (M.L. Larson) се воситаи алтернативии шарҳи маънии чунин истилоҳ-реалияро пешбинӣ кардаанд: “1. бо воҳидҳои луғавӣ маъмулӣ шарҳи маъни додани истилоҳ; 2. тарҷумаи қарзӣ кардан; 3. ёфтани воҳиди луғавӣ ё истилоҳи мувофиқ вобаста ба хусусияти фарҳангии он, тағйири маъноӣ-фарҳангӣ” [189, с. 21-30].

Барои баргардон намудани воҳидҳои махсуси истилоҳ-реалияҳо тарҷумон бояд маҳорати касбӣ ва дониши зинаи баланд дар самти сохтори

забон, фарҳанг, адабиёт ва таърихи забони матн асл дошта бошад. Чи тавре дар боло қайд гардид, ҳарчанд *истилоҳ-реалияҳо* хусусияти милливу фарҳангӣ дошта бошанд ҳам, ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ рабт дошта, дар матнҳои илмӣ низ хеле зиёд ба ҷашм мерасанд. Вазифаи аввалини тарҷумон ин пурра ва комилан баргардон намудани мазмуни асосии матн иборат аз истилоҳоти гуногун мебошад. Фарқият дар сохтори забонҳои асл ва тарҷума, инчунин, фарқият дар адабиёт ва фарҳанги забонҳои мавриди тарҷума метавонад мамониятро пайдо созад, ки дар ин раванд тарҷумон матнро бо тамоми хусусияти маъноӣ чун матн асл дар забони тарҷума инъикос карда натавонад. Бо доштани донишҳои заминавии таърихӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, санъат ва маданият, иқтисодиё сиёсии ҳар ду забон, тарҷумон метавонад тамоми мушкилоти раванди тарҷумаро бартараф намояд. Се воситаи алтернативие, ки дар боло ёдовар шудем, маҳз чунин донишҳо ва маҳорати тарҷумонро талаб менамояд. Бо воҳидҳои луғавии маъмулӣ шарҳ додани истилоҳ дар забони тарҷума, тарҷумон доираи фаҳмиш ва ҷаҳонбинии хонандаи забони тарҷумашавандаро ба назар мегирад. Барои тарҷумаи қарзӣ намудани истилоҳ, тарҷумон сохтори ду забонро омӯзишу таҳлил менамояд, то истилоҳи тарҷумашуда ба категорияҳои дастурӣ ва луғавии забони тарҷума мутобиқ шавад, инчунин, сохти фонологии забони асл ва тарҷума низ муқоиса мегардад. Дар воситаи сеюми тарҷума хусусиятҳои фарҳангии ду забон омӯхта шуда, истилоҳи мутобиқ ба фарҳанги забони асл дар забони тарҷума пайдо карда мешавад.

Дар мавриде, ки тарҷумон бо ин ҳолат воҳӯрад, вазифаи асосии ӯ дарки маъноӣ ин истилоҳ аст. Пеш аз тарҷума ӯ бояд дар кадом шакл таҷассум ёфтани мафҳумро тасаввур кунад ва вазифаи маъноии истилоҳ дар матн чӣ буданашро пай барад. Вобаста ба гуфтаҳои М.Л. Ларсон (M.L. Larson) чор омил дар раванди тарҷума мавҷуд аст, ки тарҷумон онро пеш аз тарҷума намудан бояд мавриди омӯзишу таҳлил қарор диҳад: “1. Вазифа ва шакли якхела доштани истилоҳ дар забони асл ва тарҷума; 2. Шакли якхела ва вазифаи гуногун доштан; 3. Шакли гуногун, вале вазифаи якхела доштани

истилоҳ; 4. Бемуодилии истилоҳ, надоштани шаклу вазифаи монанд дар забони тарҷума” [244, с. 165].

Омили якум “*вазифа ва шакли якхела доштани истилоҳ дар забони асл ва тарҷума*” дар корбурди фарҳангҳо низ ба назар мерасад, яъне истилоҳи забони асл бо як маъно тарҷума шуда, вазифаи якхеларо дар фарҳанги забони тарҷума иҷро мекунад. Мисол, истилоҳи сиёсии “**House of Parliament**” дар забони тоҷикӣ чун “**парлумон, Маҷлиси Олӣ**” тарҷума гардида, дар ҳар ду фарҳанги забонҳои мавриди муқоиса вазифаи якхеларо иҷро менамоянд, яъне “**парламент**” ё “**парлумон**”. Ин истилоҳро агар дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ гӯем, маънии “*маҷлиси олии қонунбарори намоёндогони интихобшуда дар мамлакатҳои конститусионӣ*” [331, с.76] омадааст. Агар истилоҳи “**House of Parliament**”-ро дар “Фарҳанги тафсирии забони англисӣ” бинем, чун “*in some countries, the group of (usually) elected politicians or other people who make the laws for their country*” [402] шарҳ дода шудааст. Аз тафсири ҳар ду фарҳанги забонҳои муқоисашаванда бармеояд, ки истилоҳи мазкур дар ҳар ду забон як вазифаро иҷро менамояд.

Омили дуюм тамоман баръакс ифода меёбад, яъне “*шакли ягона бо вазифаҳои гуногун*”. Истилоҳ шаклан як хел, вале дар забонҳои асл ва мақсад вазифаҳои гуногунро иҷро менамояд. Дар ин маврид мо метавонем истилоҳи сиёсии “**Irish Shamrock**” -ро интихоб намоем, ки “**shamrock**” ба забони тоҷикӣ чун истилоҳи ботаникӣ “**себарга**” тарҷума мешавад. Дар фарҳанги забони англисӣ ва забони тоҷикӣ чунин растанӣ вучуд дорад, вале дар Англия дар қисмати Ирландия ин растаниро чун рамзи муқаддаси сегона, аз ҷиҳати динӣ парастииш намуда, ҳатто расми ин рамзро дар парчамашон инъикос карда, чун нишони миллии худ пазируфтаанд. Агар ин истилоҳро дар фарҳанги забони англисӣ назар кунем, бо тарзи “*a plant with three round leaves on each stem, known as the plant that represents symbol of Ireland*” [395, с. 1141] шарҳ ёфтааст. Дар раванди тарҷума агар истилоҳи мазкурро дар фарҳанги забони тоҷикӣ назар кунем, чун “*алафест дарозпояи баргаш ба барги себарга монанд, ки барои хӯроки ҳайвонот кишт мешавад*” [331, с. 677], ифода ёфтааст. Бояд

кайд намуд, ки истилоҳи забони англисиро мо чун истилоҳи сиёсӣ интиҳоб намудем, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ чун истилоҳи ботаникӣ бо дигар вазифа истифода мегардад. Лозим ба ёдоварист, ки мисоли мазкур аз забони англисӣ чун реалия-истилоҳи забони англисӣ нишондиҳандаи фарҳанги миллии кишвари Ирландия мебошад. Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки чунин мафҳум шаклан дар ҳар ду миллат вучуд дорад, вале бо вазифаҳои гуногун истифода мегардад.

Дар омили сеюм *“шакли истилоҳ дар забони А ва Б гуногун”* буда, вале *вазифаи* якхеларо иҷро менамоянд, мисол, истилоҳоти сиёсии **“House of Lords – палатаи олии парлумони Британияи Кабир”** ва **“House of Commons-палатаи поёнии парлумони Британияи Кабир”**. Дар забони тоҷикӣ чунин сохтор дар сиёсат ва давлат вучуд дорад ва амалан ҳамин вазифаҳоро иҷро менамоянд, вале бо дигар истилоҳоти сиёсӣ чун **“Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олӣ”** ва **“Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олӣ”** инъикос мегардад.

Омили чорум аз ҳама баҳсбарангез мебошад, зеро тарҷумон дар раванди омӯзиш ва таҳлили истилоҳ дар забони тарҷума *“на шакл ва на вазифаи монанд”* ба истилоҳи забони аслро меёбад. Дар ин ҳолат бемуодилияти истилоҳ руҳ медиҳад. Дар чунин ҳолат се роҳи шарҳи маънӣ ва эзоҳ вучуд дорад, ки зертобеи гурӯҳи аввалини таснифоти М.Л. Ларсон (M.L. Larson) ба шумор меравад. Усули аввалини шарҳи маънӣ ин тасвири хусусиятҳои шаклии истилоҳ аст, мисол истилоҳи динии **“synagogue”** дар забони тоҷикӣ шаклан чунин ифода меёбад: *“хонаи маҷлис ё бино барои ҷамъомади динӣ истифода мешавад”* ва ба забони тоҷикӣ чун **“синагог”** транслитератсия меёбад. Дуюм роҳи шарҳи маънии ин истилоҳ танҳо вазифаи онро ифода мекунад, ба таври *“биное, ки дар он ақидаи динӣ таълим дода мешавад ва дар он танҳо мардуми яҳудӣ ҷамъ омада, дини худро омӯхта, ибодат мекунанд”*. Сеюм роҳи шарҳи маънии истилоҳи мазкур комил ва пурра ба ҳисоб рафта, ҳам шакл ва ҳам вазифа дар он тасвир ва тавсиф карда мешавад, мисли *“хона, ё биное барои ҷамъомади динӣ, ки дар он ақидаи динӣ таълим дода мешавад ва дар он танҳо мардуми яҳудӣ ҷамъ омада, дини худро*

омӯхта, ибодат мекунад”. Роҳи шарҳи маънӣ метавонад бемуодилии истилохро дар шакли транслитератсия дар забони тарҷума нишон дода, дар кавсайд онро шарҳи маънии пурра намояд, ки ин баёнғари роҳи ҳалли номутобиқатии байнизабонии истилоҳ мешавад.

Таснифоте, ки М.Л. Ларсон (M.L. Larson) пешбинӣ кардааст, ҳолати дуҷома, ки номутобиқатии байнизабонии истилоҳотро ба миён меорад, ин набудани ҷунин мафҳуми истилоҳ дар забони тарҷума аст. Яке аз роҳҳои маъмул ва мустаъмали мутобиқкунонии истилоҳот дар ҷунин маврид ин *тарҷумаи қарзӣ* (калка) мебошад. Воҳидҳои луғавии қарзӣ (loan words) ё ин ки истилоҳоти қарзӣ истилоҳоте мебошанд, ки аз забони асл ба забони тарҷума интиқол ёфта, ба забони тарҷума тамоман мафҳуми нав ва ношинос аст.

Ҷи тавре О.С. Аҳманова қайд менамояд: “Калка яке аз роҳҳои бой ва ғанӣ гардонидани фонди луғавии забон махсуб ёфта, бо роҳи иқтибоскунии хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ ва луғавӣ-наҳвӣ забон ба забони тарҷума сурат мегирад” [313, с. 188].

“Фарҳанги Оксфорд” калкаро ҷунин шарҳу тавзеҳ медиҳад: “A word or expression in a language that is a translation of a word or expression in another language. – Вожае, ки дар як забон истифода мешавад, вале маъноӣ онро аз забони дигар тарҷума кардаанд” [448].

Н.М. Шанский дар бораи калка ё тарҷумаи қарзӣ ҷунин ибрози ақида дорад: “калкаҳо вобаста ба он дар шакли калима ё ибора аз як забон ба забони дигар интиқол меёбанд, ҷун калкаҳои луғавӣ ва калкаҳои иборавӣ ба худ ном гирифта метавонанд” [175, с. 174-176].

Тарҷумаи қарзӣ ё калка бештар дар ҷараёни тарҷумаи исмҳои хос, ҷойҳои таърихӣ ва географӣ истифода мешаванд. Ҳангоми истифодаи калка истилоҳоти калкашударо, ҳатман, бояд тавсиф намуд. Раванди калкакунӣ ё тарҷумаи қарзӣ фонди луғавии забони дигарро бой мегардонад. В.М. Дерibas ҳодисаи калка шудани воҳидҳои луғавиро ҳамҷун интиқоли маъно ва сохти калимаи забони дигар ба воситаи манбаъҳои забони модарӣ шарҳ додааст [54].

Дар баробари ин, бояд зикр намуд, ки гоҳо бо роҳи калка ворид шудани як вожа аз як забон ба забони дигар, яъне бо роҳи вомгирӣ ё худ қабули вомвожа метавонад баъзе вожаҳои асили забонро аз истеъмол берун ва имконоти вожасозиро маҳдуд созад. Барои мисол, дар замони шуравӣ вожаи “вертолет” аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ калка шуда буд, вале онро вожаи нави асил “чархбол” иваз кард, ки ин аз имконияти вожасозии забони тоҷикӣ шаҳодат медиҳад.

Бештари назарияпардозон истилоҳоти қарзӣ ё калкашударо чун воҳидҳои луғавии иқтибосӣ мешуморанд ва бар он ақидаанд, ки воҳидҳои калкашуда ҳамон калимаҳои иқтибосӣ мебошанд. Ба чунин ақида як қатор олимон, мисли Р.А. Будагов, Ю.С. Степанов эътирофдоранд. Забоншиноси амрикоӣ У. Вайнрах бошад, калкаҳои морфологиро чун “тарҷумаи иқтибосӣ” ном мебарад [22, с. 2].

Забоншиноси тоҷик А. Байзоев калкаро натиҷаи таъсири байниҳамии иқтибос ва тарҷума ба қалам додааст [12, с. 35]. Забоншиносони эронӣ низ истилоҳи калкаро дар таҳқиқотҳои илмиашон чун “тарҷумаи қарзӣ” ба қор мебаранд. Муҳаммад Таботабой дар “Фарҳанги истилоҳоти пизишкӣ ба забонҳои форсӣ, англисӣ ва фаронсавӣ” калкаро чун “тарҷумаи ориятӣ” ном мебарад [416].

Дар забони англисӣ калка чун *loan words* ё *calque* истифода мегардад, ки истилоҳоти мазкур, ки ба истилоҳоти тарҷумашиносӣ дохил мешаванд, худ бо роҳи калка ба тарҷумашиносии тоҷик ворид гаштаанд, зеро *loan word* ба маънои калимаи қарзӣ аст. Фарқияти асосии тарҷумаи қарзӣ аз иқтибосшавӣ дар он аст, ки истилоҳот дар раванди иқтибосшавӣ шаклан бо меъёрҳои забонии матни тарҷума интиқол меёбад ва барои хонандаи забони тарҷума мафҳуми нав нест, зеро бо гузашти замон ҳангоми муошират чунин истилоҳот аз як забон ба забони дигар ихтиёрӣ гузариш ёфта, ҳатто соҳибзабони матни тарҷума истилоҳи иқтибосӣ будани онро дарк намекунад, то он ки таҳлили этимологии ин истилоҳро ба роҳ монад. Тарҷумаи қарзӣ бошад, шаклан не, балки мазмунан аз як забон ба забони дигар нусхабардорӣ карда мешаванд ва

хатто агар тарҷумаи қарзиро чун воситаи “нусхабардории маъноӣ” дар тарҷума ном барем, хато намекунем. Мавриде, ки тарҷумаи қарзӣ дар истилоҳот истифода гардад, истилоҳи мавриди тарҷума, хатман, бояд тавсиф ёбад. Мисол, истилоҳи динии **priest** дар забони тоҷикӣ ва форсӣ дар фарҳанг чун **руҳонӣ** омадааст [325, с. 634]. Истилоҳи забони англисӣ бо роҳи тарҷумаи қарзӣ ба забони тоҷикӣ гузаштааст, вале барои дуруст фаҳмидан ва дарки маънои ин истилоҳ дар забони тарҷума онро бояд дар қавсайн чун (*руҳонӣ, шахсе, ки салоҳияти роҳбарӣ ё иҷрои маросимҳои динӣ дорад*) тавсиф ва шарҳ дода шавад, зеро истилоҳи руҳонӣ на ба ҳама хонандаи забони тарҷума фаҳмо аст.

Воситаи дигареро метавон дар заминаи мисоли дар боло овардашуда истифода намуд, ки сеюм роҳи ҳалли мушкилот дар истилоҳоти бемуодил мебошад. Маънои аслии вожаи “priest” *обид, парастанда, ибодаткунанда* аст. Агар истилоҳи динии **priest** дар забони англисӣ вучуд дошта бошад, пас, дар забони тоҷикӣ истилоҳи **мулло** вучуд дорад, ки метавонад ивазкунандаи маъноии истилоҳи забони асл гардад. Вале пеш аз ин роҳу воситаро истифода намудан тарҷумонро мебояд чандин маротиба вазифа ва маънои истилоҳи интиҳоб кардаашро дар забони тарҷума омӯзад, ба қавле “*ҳафт бор чен кунад ва баъд як бор бурад*”, зеро агар истилоҳи интиҳобгардида бо вазифаи милливу фарҳангӣ бо истилоҳи забони асл баробарарзишӣ ё баробармафҳумӣ надошта бошад, матни тарҷумаро тамоман комил ё дуруст гуфтан иштибоҳ мешавад. Мисоли дигар истилоҳи оммавӣ ва фарҳангии **baby shower** мебошад, ки ҷойивазкунандаи он дар забони тоҷикӣ **гаҳворабандон** аст. Агар истилоҳи забони аслро дар фарҳанг нигарем, мазмуни **baby shower** - зиёфате, ки се чор ҳафта пеш аз таваллуди кудак дода мешавад ва дар зимни он ба волидайнӣ кӯдак тухфаҳо тақдим мегардад [445]. Агар истилоҳи “гаҳворабандон” -ро дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” нигарем, бо маънои *гаҳворабандон گهواربندان* *маросими аввалин бор ба гаҳвора бастанӣ тифли навзод* ифода шудааст [332, с. 314]. Ин нуктаро бояд зикр намоем, ки вожаи “shower” дар забони англисӣ ба маънии *пошидан, шустан, (душ кардан)* меояд ва дар ин

маврид манзури мардум ҳам эҳтимол навзоди ояндаро бо тухфаҳои хуб *чош кардан ва ҳамзамон шустану пок кардан* бошад. Ба гумони ғолиб, дар забону фарҳанги тоҷикон таъбири “*мешӯем*” (*кай мешӯем?*), яъне *чашн мегирем, қайд мекунем*, ба ҳамин таъбири забони англисӣ монандӣ дорад. Ҳарчанд дар фарҳанги англисзабонон чунин маросим пеш аз таваллуди кӯдак бошад, дар фарҳанги тоҷикзабонон баъд аз таваллуди тифл чашн гирифта мешавад, вале бояд зикр намуд, ки чунин маросим бо баргузор гардидани вақту замон фарқ дошта бошад ҳам, аз рӯйи вазифа ва шакли чашнгири ба хотири таваллуди тифл аст. Аз ин рӯ, чун ин истилоҳот дар раванди тарҷума метавонанд ҷойивазкунандаи маъноӣ-фарҳангии якдигар бошанд.

Номувофиқатии дигар дар раванди тарҷумаи истилоҳот ин *истилоҳ-калидвожа* аст. Истилоҳ чун калидвожаҳои матн метавонад ифодагари мазмун ва ҳатто мавзуи матни забони асл бошад. Чунин истилоҳот метавонанд такроран дар матн ифода гардида, чун занҷирае сатрҳои матнро ба ҳам мазмунан пайванданд. Тарҷумон, пеш аз ҳама, бояд аз калидвожаи матн будани истилоҳ огоҳ бошад ва ба ҳар як калидвожаи матни забони асл воҳидҳои луғавии мутобиқ дар забони тарҷума ё истилоҳи аз рӯйи мазмун монандро ёбад. Истилоҳ-калидвожаҳо воҳидҳои махсуси луғавие мебошанд, ки муаррифгари мазмун ва муҳтавои асосии матн ҳастанд. Агар истилоҳ-калидвожаҳо аз рӯйи хусусияти маъноӣ-луғавӣ дуруст тарҷума нагарданд, мазмуни матн метавонад ба пуррагӣ коҳиш ёбад.

Вақте истилоҳ-калидвожа бо якчанд воҳиди луғавии муродиф тасвир мегардад, матн ба хонанда саҳеҳ ва мушаххас чун матни илмӣ равшан намегардад, зеро хусусияти истилоҳ ин гурез аз муродифот ва таъия ба саҳеҳӣ ва дақиқии маъно аст [286]. Агар матни илмӣ дар бораи дин ва масъалаҳои динӣ будаву дар он ҷо истилоҳ-калидвожаҳо *church*, *moscye* ва *synagogue* бошанд, пас, ҳар яки онҳо бояд дар алоҳидагӣ шарҳ дода шаванд, мисли ***church*** – *калисо, ибодатгоҳи исавиён, ибодатгоҳе, ки ба дини насронӣ тааллуқ аст; mosque* – *масҷид, ибодатгоҳи мусулмонон; synagogue* – *ибодатгоҳи дини яҳудӣ, ҷойи ибодат барои яҳудиён*.

Дар мавриди истилоҳи мутобиқ наёфтан ба истилоҳ-калидвожаи матни асл онро бояд тарҷумаи қарзӣ намуд. Агар тарҷумаи қарзӣ сифати тарҷумаи матнро коста гардонад, тарҷумонро мебояд ба истилоҳофаринӣ даст занад. Чӣ гунае Ҷ. Бикман (Beekman) қайд менамояд: “Languages can combine terms in new ways to express new concepts or to avoid negative denotation and connotations (Забонҳо метавонанд истилоҳотро ба тарзу усулҳои нав муттаҳид созанд, то мафҳумҳои навро баён намоянд ё аз маъноҳои номатлуби луғавӣ ва маънавӣ (денотативӣ ва коннотативӣ) канораҷӯӣ кунанд)” [192, с. 19-21].

Олими мазкур бар он ақида аст, ки барои канорагирӣ намудан аз ифодаи нодурусти маънои денотативӣ ва коннотативии истилоҳи нав дар забони тарҷума беҳтараш дар раванди тарҷума мафҳуми навро бояд сохт, яъне ба истилоҳофаринӣ бояд даст зад. Донишмандон ва муҳаққиқони форсу тоҷик низ аз ҷумла, Ибни Сино дар “Донишнома”-и худ ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ аз забони арабӣ ба забони форсӣ ба мушкилоти бемуодилии истилоҳот рӯбарӯ шуда, истилоҳофаринӣ кардааст [144].

А. Байзоев дар “Истилоҳот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино” қайд намудааст: “Ҳангоми бори аввал истеъмол шудани ин ё он истилоҳ тарзи ифода ва маънидод кардани онҳо бо ду роҳ сураат мегирад:

а) дар баробари маънидод намудани ин ё он истилоҳ бо забони тарҷума муродифи истилоҳи забони асл махсус қайд мешавад;

б) муродифи истилоҳи забони асл ё ба таври муродиф оварда мешавад ва ё тамоман сарфи назар мешавад” [12, с. 20-21].

Аз таснифи тарзи ифодаи истилоҳи забони асл дар забони тарҷума, ки муҳаққиқи тоҷик пешбинӣ намудааст, дар мавриде метавон истифода намуд, ки истилоҳ калидвожаи матн ба шумор равад ва шарҳ додани он барои ноил шудан ба мутобиқатӣ ва баробарарзиши маъно шарту зарур бошад. Аз таҳлилу баррасӣ ва мулоҳизаҳои дар боло овардашуда метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки мутобиқати байнизабонӣ дар истилоҳот аз тарзи дуруст ба роҳ мондани методологияи тарҷумаи он дарак медиҳад. Ҳарчанд истилоҳот ба гурӯҳи воҳидҳои луғавии тарҷуманашаванда ворид шаванд ҳам,

методологияи махсуси тарҷумаи чунин истилоҳ-реалия ва истилоҳ-калидвожа пешбинӣ шудааст, ки метавон ҳангоми ба мушкилӣ рӯбарӯ шудан дар раванди тарҷума аз онҳо ба таври дурусту мутобиқ васеъ истифода намуд. Лозим ба ёдоварист, ки тарҷумон ҳамеша бояд мазмуни матн асло бо назардошти хусусияти жанрӣ-услубӣ ба забони тарҷума интиқол диҳад, зеро истилоҳот метавонанд вазифаи илмӣ худро гум карда, чун воҳиди луғавӣ маъмулӣ ифода шаванд. Дар ин ҳолат донишмандони хусусияти услубӣ ва жанрии истилоҳ зарур аст.

Раванди тарҷумаи истилоҳот ва як қатор мушкилоте, ки зимнан ҳаллу баррасӣ ёфт, аз гуногунии фарҳангу маданият ва расму оин дар миллатҳо ва рушду такомули бевоситаи илму техника ва пайдо гардидани истилоҳоти нав ба нав дарак медиҳад. Барои мутобиқати байнизабонии истилоҳотро дар забонҳои мавриди тарҷума муайян намудан, тарҷумонро зарур меояд, ки тамоми дараҷаҳои муодилогии онро аз нигоҳи забоншиносӣ бо тамоми нозукиҳои худ намояд. Дар натиҷаи интиқоли матн аз забони А ба забони Б нопуррагии мазмуни матн ба назар мерасад, ки ин нишондиҳандаи тафовут дар сохтори маъноии забонҳо ё ин ки вуҷуд доштани як падида дар як забон ва ношинос будани он дар забони дигар аст. Аз ин рӯ, бояд дараҷаҳои муодилогии истилоҳот аз рӯйи сохтори маъноӣ ва луғавӣ забон муқаррар карда шаванд.

Марбут ба масъалаи муодилокӣ ва бемуодилогии воҳидҳои луғавӣ муҳаққиқони зиёди хориҷӣ ва ватанӣ пажӯҳишҳои илмӣ ва корҳои таҳқиқотӣ ба таърифи расонидаанд, аз ҷумла, Л.С. Бархударов, В.С. Виноградов, А.В. Федоров, В.Г. Чернов, Я.И. Ретскер, С.И. Влахов, С.П. Флорин, В.Н. Комиссаров, В.П. Рагойша, Р.К. Минияр-Белоручев, Л.Л. Нелюбин, Н.Г. Комлев, В.Г. Гак, А.Д. Швейтсер, Ю. Найда (E. Nida), П. Ньюмарк (P. Newmark), Т. Сейворӣ (T. Savory), Д. Робинзон (D. Robinson), М.Л. Ларсон (M.L. Larson), Ф.М. Турсунов, Р. Муртазо, Т.М. Ҳомидова, Х.Р. Холов, Қ.А. Зарипов ва дигарон.

Диққати махсуси муҳаққиқони тоҷик мутаносибан ба мушкилотҳои тарҷума дар солҳои охир тақомул ёфта, дар самти мазкур як қатор диссертатсияҳои арзишманд рӯйи ҷоп омаданд. Соли 2010 диссертатсияи Разморо Муртазо ба забони русӣ таҳти унвони “Ложные друзья переводчика в разнотелных языках: на материале персидского и таджикского с привлечением арабского и английского языков” (Дӯстони дурӯғини тарҷумон дар забонҳои гуногунӣ: дар асоси маводди забонҳои форсӣ тоҷикӣ бо ҷалби забонҳои арабӣ англисӣ) диққат ҷарид, ки дар он сухан дар бораи вҷағҳои тарҷума ва амалии он рафта, муҳаққиқ таъиниаст, ки ба масъалаҳои мубрами тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ беҳудил ва истилоҳот таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир карда, бо таҳлилу мулоҳизаи мисолҳои бештар мушкилоти тарҷумаро дар гуногунӣ будани соҳтори забонҳо нишон диҳад [125].

Соли 2013 диссертатсияи номзоди Т.М. Ҳомидова бо унвони “Безэквивалентная лексика и фразеология русского языка и способы их передачи в таджикском языке” (Воҳидҳои луғавӣ ва фразеологии беҳудили забони русӣ ва роҳу востай ифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ) вобаста ба масъалаҳои сарбаста ва муғлақи тарҷумаи луғавӣ ва воҳидҳои фразеологии беҳудил дар забони русӣ ва роҳу востай интиқоли он ба забони тоҷикӣ рӯйи қор омад, ки ба ҳалли як қатор мушкилоти мубрами тарҷумаи воҳидҳои беҳудил баҳшида шудааст [162].

Вобаста ба беҳудилии воҳидҳои луғавӣ соли 2015 аз тарафи забоншиноси тоҷик Ф.М. Турсунов диссертатсияи докторӣ дар мавзӯи “Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков)” (Таҳқиқоти муқоисавӣ лексикаи беҳудил дар ҷанбаҳои лингвофарҳангӣ ва тарҷумашиносӣ (дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) [153] ҳимоя шуд, ки дар он мушкилоти тарҷумашавӣ ва тарҷуманашаванда будани воҳидҳои муайяни луғавӣ ва роҳу востай

тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил бо таснифот ва мисолҳои гуногун мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст.

Ба масъалаҳои тарҷума ва ҷанбаҳои назариву амалии он дар адабиётшиносии муосири тоҷик низ таваҷҷуҳи муҳаққиқон бештар шудааст. Адабиётшиноси тоҷик Х.Р. Холов дар диссертатсияи доктории худ таҳти унвони “История и проблемы перевода лирических стихотворений и прозы А.С. Пушкина на таджикский и персидский языки” (Таърих ва мушкилоти тарҷумаи ашъори лирикӣ ва осори насрии А.С. Пушкин дар забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ), ки соли 2015 дифоъ гардидааст, ба масъалаҳои таърихи тарҷумаи осори манзум ва мансури асосгузори адабиёти классикии рус А.С. Пушкин аз забони русӣ ба забонҳои тоҷикиву форсӣ таваҷҷуҳ намуда, нуктаҳои мубрам ва таҳқиқталабро баррасӣ карда, вобаста ба масъалаҳои мавриди таҳқиқ андешаҳои ҷолиб иброз намудааст [163].

Ҳамчунин, соли 2019 диссертатсияи номзодии муаллифи таҳқиқи мазкур (С.Р. Кесамирова) дар мавзӯи “Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилнокии байнизабонии воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)” [70] дифоъ гардид, ки дар он моҳияти лингвистии мафҳумҳои муодилнокӣ, муодилнокии нопурра ва бемуодилии воҳидҳои луғавии байнизабонӣ баррасӣ гардидааст. Диссертатсияи мазкур мушкилотҳои муодилнокии байнизабонӣ ва муодилнокии нопурраро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси мисолҳои асарҳои тарҷумашудаи бадеӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

М.Н. Бобочонова дар мақолаи худ дар мавзӯи “Об эквивалентности терминов и реалий” марбут ба намудҳои муодилнокӣ дар тарҷумаи истилоҳот ва реалия мисолҳои ҷолиб оварда, баъзе мушкилоти тарҷумаи онҳоро ҳаллу ҷасл намудааст [9].

Муодилҳо он калимаҳои интихобшудаеро дарбар мегиранд, ки ҳамеша ва дар ҳама ҳолат бо як маъно ва як шакл истифода мешаванд. Ҳангоми муқоисаи забонҳо мафҳуми муодилнокӣ бештар мутобиқ ва дуруст меояд, чунки ҳам дар забоншиносӣ ва ҳам дар назарияи тарҷума вижаи мазкур

хамчун истилоҳ эътирофшуда ба назар мерасад. Дар муодилнокии воҳидҳои луғавӣ калимаҳое дохил мешаванд, ки обу ранги миллию фарҳангӣ надоранд ва онҳо новобаста ба воҳидҳои луғавии пасманзари дар дигар забонҳо мувофиқи худро меёбанд.

Лозим ба ёдоварист, ки дараҷаҳои муодилнокӣ дар раванди тарҷума ҳамон лаҳза нигоҳ дошта мешавад, ки дар баробари интиқоли матн агар тамоми мазмуну мундариҷаи матн ва истилоҳ бе костаҳои услуб, вазифа ва сохтор гузариш ёбад. Истилоҳ, ки худ услубан ва бо хусусияти маъноӣ аз калимаи маъмул фарқи хоса дорад, дар матни тарҷума низ тамоми омилҳои услубии забон ва сохтори низомии истилоҳот дар забони асл, ҳамчунин хусусияти прагматикии он дар назар гирифта шуда, баъдан ба забони тарҷума бояд баргардон шавад. Мутаассифона, дар бештари ҳолат истилоҳот мушкилоти пайдо намудани муодили мувофиқ ва пурраи худро доранд.

Дар сурати бемуодилии истилоҳ забоншинос М.В. Лутсева чор роҳи ҳалли тарҷумани онро пешниҳод намудааст, ки бо истифода аз он то ҳадди имкон метавон истилоҳро аз забони асл ба забони тарҷума интиқол намуд: “1. Транскрипсия ва транслитератсия, ки ниёз ба шарҳи кӯтоҳ дорад; 2. Тарҷумани калима ба калима; 3. Тарҷумани қарзӣ (калка); 4. Шарҳи маънӣ ё тарҷумани тафсири” [98, с. 111-112];

Барои тарҷумани истилоҳот бо назардошти дараҷаҳои муодилнокӣ як қатор хусусиятҳои онро пеш аз тарҷума дар забони асл бояд омӯхт. Истилоҳро аз нигоҳи пайдоиш ва ташаккули таърихӣ, низом ва сохтор, инчунин, хусусиятҳои фарҳангӣ, услубӣ, муоширатӣ ва қорбурдӣ, монандиҳо ва тафовут дар сохтори маъноӣ бояд мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дод.

Ба андешаи муҳаққиқи рус Я.И. Ретскер, чор намуди муодилнокии байнизабонӣ дар забоншиносӣ вучуд дорад, ки онҳо *муодили пурра*, *нопурра*, *мутлақ* ва *нисбӣ* мебошанд [129, с. 15-16].

Воқеан, дараҷаҳои муодилнокие, ки аз ҷониби Я.И. Ретскер тасниф ёфтааст, дар заминаи хусусияти меъёрҳои забонии воҳидҳои луғавии муқаррарӣ аз нигоҳи забоншиносӣ мебошад. Агар таснифоти мазкурро бо

низом ва хусусияти истилоҳ таҳлил намоем, дараҷаҳои муодилнокии истилоҳотро низ ба ин гуна таснифот метавон гурӯҳбандӣ намуд. Ба муодилҳои пурра метавон истилоҳотро ворид кард, ки якмаъно буда, мафҳуми худро дар забони тарҷума ёфта метавонанд ва дар фарҳангҳо бе шарҳу эзоҳ ва пешниҳоди намунаҳои вариантҳои мазмун дида мешаванд, инчунин, аз ҷониби хонандаи матни тарҷума қабул шудааст, яъне падидаи нав ва ношинос нест, аз қабيلي *истилоҳи тиббӣ*: *artery* – *шоҳраг*, *истилоҳи географӣ*: *zonal* – *минтақавӣ* ва ғ.

Истилоҳоте, ки дар фарҳанг бо якчанд маъно ифода меёбад, ё дар шакли транслитератсия ва шарҳи маънӣ нишон дода шудааст, ба дараҷаи муодилҳои нопурра дохил мешаванд: истилоҳоти ҳуқуқӣ *person* – *шахс* (*шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ*); 2. *инсон*; *legal entity* – 1. *шахси ҳуқуқӣ* 2. *субъекти ҳуқуқ*.

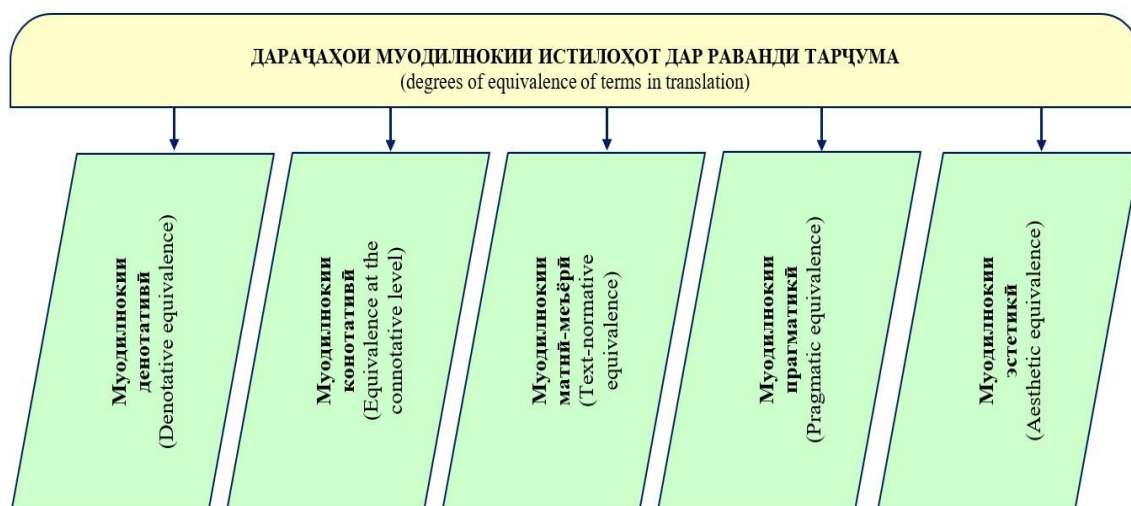
Муодилҳои мутлақ ва нисбӣ бошанд, аз ҷиҳати услуб фарқ мекунанд, агар истилоҳот бо услуби илмӣ дар матни ҳуқуқӣ истифода шавад, мисли *person* на ин ки *инсон* бояд тарҷума шавад, балки *шахс* ва *ашихоси воқеӣ*, он гоҳ метавон ин ҳолатро ба муодили мутлақ дохил намуд. Вале дар ҳолате ки дар матни илмӣ *person* чун *инсоният* тарҷума гардад, аллакай, тарҷумон ба муодили нисбӣ дучор мешавад. Дар мисоли дигар, агар истилоҳи иқтисодии *issue* чун *мушкилот* ва *муаммо* тарҷума гардад, муодили нисбӣ мешавад, вале дар мавриди *issue* – *бе кафолат, озод будан аз кафолат* тарҷума шавад, он гоҳ тарҷумон ба дараҷаи муодили мутлақ ноил шуда метавонад. Дар муодили мутлақ истилоҳ бояд аз майдони услубии худ дур нашавад.

Вале таснифоти дараҷаҳои муодилнокии мазкур барои тарҷумаи истилоҳ кофӣ набуда, тамоми хусусиятҳои низоми истилоҳот дар он нишон дода нашудааст.

Муҳаққиқи олмонӣ В. Коллер (W. Koller) дар монографияи худ зеринро унвони “Муқаддимаи тарҷумашиносӣ” (Einführung in die

Übersetzungswissenschaft) таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилнокиро, ҳам дар воҳиди луғавии маъмулӣ ва ҳам дар истилоҳот, ба роҳ монда, барои ҳар як гурӯҳ восита ва равишҳои мутобиқи тарҷумаро пешбинӣ намудааст [242]. Тақия бар афкори ақидаи муҳаққиқи мазкур таснифи дараҷаҳои муодилнокии истилоҳотро ба тариқи зайл тасниф мекунем:

Ҷадвали 2.

Дараҷаи яқум ин муодилнокии денотативӣ мебошад, ки истилоҳотро бо мазмуни денотативӣ аз як забон ба забони дигар интиқол медиҳад. Дар ин зинаи муодилнокӣ бояд маънои асосии истилоҳ, ки маънои илмӣ дорад, нигоҳ дошта шавад. Ин зинаи муодилнокӣ ба якҷанд зергурӯҳ тақсим мешавад: *субститутсия*, *диверсификатсия*, *нейтролизатсия*, *компенсатсия* ва *интерполятсия*.

Субститутсия дар муодилнокии денотативӣ ба маънои иваз намудани як воҳиди луғавӣ бо воҳиди луғавии дигари забон бо назардошти меъёрҳои фонетикӣ ва маъноӣ мебошад. Субститутсия дар забоншиносӣ як роҳи калимасозӣ мебошад, ки як ҳиссаи калимаро бо дигар калима иваз менамояд, вале дар тарҷумашиносӣ шакли транслитератсия ва транскрипсия монанд буда, истилоҳи як забонро бо хусусиятҳои орфографӣ ва фонетикӣ ба дигар забон интиқол медиҳад: истилоҳи адабиётшиносӣ *roman* – *роман*, истилоҳи фарҳангӣ *mode* – *муд*, истилоҳи ҳарбӣ *garnizon* – *гарнизон*, истилоҳи соҳаи маориф *pension* – *пансионат*.

Диверсификатсияи забонӣ раванди гуногунрангӣ ва тағйирёбии шаклҳо дар забони асл мебошад, ки таҳти таъсири омилҳои гуногуни фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ ба амал омадааст. Ин чараён дар ташаккул ва инкишофи маданияти нутқ нақши муҳим дорад, ба таркиби луғавӣ, хусусиятҳои дастурӣ ва сохти забон таъсир мерасонад. Диверсификатсияи забонӣ метавонад ҳам дар сатҳи микро – дар дохили лаҳҷаҳо ва ҳам дар сатҳи макро – фаро гирифтани забонҳо ва оилаҳои забонҳои гуногун, рух диҳад. Яке аз ҷанбаҳои муҳимми диверсификатсияи забоншиносӣ ҳифз ва рушди шеваҳо мебошад. Дар раванди тарҷума диверсификатсия як истилоҳ бо якчанд муродиф омаданаширо дар назар дорад, ки тарҷумон яке аз онҳоро интихоб менамояд: истилоҳоти тарҷумашиносӣ *худтарҷуманамой* – *auto-translation*, ***self-translation***, *тарҷумаи қарзӣ* – *calque*, ***loan translation***, *дӯстони дурӯғини тарҷумон* – ***false friends***, *faux amis*.

Раванди интихоби яке аз мафҳумҳои муродифӣ дар истилоҳот *нейтролизатсия* мебошад, ки дар мисолҳои дар боло овардашуда бо хатти сиёҳ ишора шудаанд.

Компенсатсия ин роҳи тарҷумаи қарзӣ намудани истилоҳотро дар назар дорад, ки тарҷумон аз коҳиши матн дур шуда, истилоҳотро калка менамояд: истилоҳоти технологияи *имтилоотӣ login* – *логин*, *fake* – *фейк*, *фиреб*, *repost* – *репост*.

Интерполятсия дар раванди тарҷума аз хусусияти муодилнокии денотативӣ дур мешавад, зеро истилоҳотро бо маънои денотативӣ не, балки бо роҳи шарҳи маънӣ ба роҳи мемонад ва дар ин ҳолат истилоҳ қолаби илмии худро эҳтимол аз даст медиҳад. Ба чунин зинаи муодилнокии денотативӣ бемуодилҳои муваққатиро дохил намоем, хато намекунем, зеро бо мурури замон тарҷумон метавонад ба истилоҳоти мазкур муодили мувофиқ пайдо созад: ист. варзишӣ *bowling* – *тӯби чӯбин*, *гӯйи чӯбин*, *гулӯла*; ист. бозоргонӣ *marketing* – *хариду фурӯш*, *доду ситад*, *тиҷорат*, *бозорёбӣ*; *supermarket* – *фурӯшгоҳи бузург*, *мағозаи калон*; ист. забоншиносӣ *crossword* – *чистонвожаҳо*.

Аз рӯйи таснифоти В. Коллер (W. Koller) дараҷаи дуҷуми муодилнокӣ ин *муодилнокии коннотативӣ* мебошад. Барои ба ин зинаи муодилнокӣ расидан, ғайр аз маъноӣ денотативӣ бо шарҳи мафҳуми истилоҳ бо мазмуни коннотативӣ сурат мегирад [242, с. 219]. Барои тарҷумон мушкилоти коннотативӣ он гоҳ ба миён меояд, ки агар дар забони тарҷума (ЗТ) вариантҳои гуногуни маъноӣ барои денотативи забони асл (ЗА) вучуд дошта бошад, мисол, истилоҳи иҷтимоии *dairyman* – *коргар ё соҳиби хоҷагии ширпарварӣ*, *фурӯшандаи масолеҳи ширӣ*, *naturalist* – *табиатишинос, донишманди улуи табиӣ*. Муодилнокии коннотативӣ бо усули илова намудани эзоҳот инъикос мегардад.

Ба *муодилнокии матнӣ-меъёрӣ* хусусиятҳои жанрӣ ва услубии матн бо нигоҳ доштани меъёрҳои сохтори маъноӣ ва луғавии забонҳои мавриди тарҷума дар назар дошта мешавад. Истилоҳот, алаҳхусус, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар матнҳои илмӣ-иттилоотӣ бештар истифода мегарданд, ки дар чунин матнҳо услуби илмӣ-коргузорӣ ба роҳ монда шудааст.

Муодилнокии прагматикӣ яке аз роҳу воситаи ҷолиби тарҷума ба шумор меравад, зеро ҳангоми тарҷума дарки тафаккури хонандаи забони тарҷума ба назар гирифта шуда, истилоҳро тарҷумон бо усуле интиқол менамояд, ки ба тахминҳои хонандаи забони тарҷума мазмунан монанд ва наздик бошад. Бар ин радиф истилоҳот метавон истилоҳ-реалияхоро ворид намуд, зеро дар ҳолати мушкилӣ тарҷумон бо дарки фаҳмиши маданӣ ва фарҳангии хонандаи забони тарҷума така намуда, як истилоҳи мазмунан наздикро вобаста ба фаҳмишу маърифати забони тарҷума интихоб менамояд, ки дар забони англисӣ онро назарияпардозони тарҷума чун *cultural substitute* ном мебаранд.

Муодилнокии расмӣ-эстетикӣ дараҷаи мушкилтарин ба шумор меравад, зеро дар ин зина истилоҳот ба бемуодилӣ дучор шуда, тарҷумон аз ҳама роҳу восита даст кашада, кӯшиш менамояд, ки меъёрҳои сохтори забони тарҷумаро истифода намуда, хусусиятҳои эстетикӣ онро ба назар

гирифта, як истилоҳи наве эҷод намояд. Ин зинаи муодилнокиро тарҷумашиносон бехтар аз усули коҳиш медонанд [297].

Дар раванди омӯзиши таҳқиқоти намудҳои тарҷума, мутобиқати байнизабонӣ ва дараҷаҳои муодилнокии истилоҳот саволе ба миён меояд, ки фарқият байни онҳо дар чист? Намудҳои тарҷума фарогири назарияе мебошанд, ки дар он масоили тарҷума худ дар кадом шаклҳо сурат гирифтани баррасӣ мегардад. Вобаста ба хусусиятҳои гуногуни забонӣ тарҷума метавонад дар шаклҳои гуногун сурат гирад, ки дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст, яъне намудҳои тарҷума гуфта шаклҳои сурат гирифтани онро дар назар доранд. Мутобиқати байнизабонӣ ин чараёни ҷустуҷӯ намудан ва пайдо намудани зинаҳои муодилнокӣ мебошад, ки тарҷумон маълумоти назариявии мутобиқати байнизабониро омӯхта, амалан пайи ҷустуҷӯи истилоҳи мутобиқ дар забони тарҷума мешавад. Ҳамин тариқ, ёфтани мутобиқатиҳои байнизабонӣ ин расидан ба дараҷаҳои муодилнокии истилоҳот аст. Дараҷаҳои муодилнокии истилоҳотро чун натиҷаи кори таҳқиқотии тарҷумон ном барем, дурусттар мешавад. Агар дар назарияи тарҷума талабот ва меъёрҳо барои ба дараҷаи муодилнокӣ расидан ҳар қадар зиёд бошад, пас, сифати тарҷума ҳамон қадар мукамалтар мешавад. Аз ин лиҳоз, бояд меъёрҳои умумӣ вуҷуд дошта бошанд, ки дар асоси онҳо тарҷумон тасмим гирифта, мушаххасан натиҷаи корашро ба кадом намуди дараҷаи муодилнокӣ афзалият доданагро фарқ карда тавонад.

1.3.Таҳқиқи низоми истилоҳот, роҳу воситаи ташаккули он дар раванди тарҷума

Бо рушду равнақи робитаҳои байналмилалӣ ва пешрафти босуръати илму техника “таркишҳои истилоҳотӣ” – афзоиши назарраси шумораи истилоҳот ва пайдоиши истилоҳоти нав, ки бо пайдоиши соҳаҳои нави илму дониш вобастагӣ доранд, мушоҳида мешавад. Махсусан дар 20 соли охир пайдоиши истилоҳоти нав нисбат ба солҳои гузашта бештар ба назар расида, мушкилоти тарҷумаи онҳо пайваستا меафзояд, зеро дар раванди тарҷума маҳз

истилоҳот дар матнҳои махсуси илмӣ чун калидвожа ба тарҷумон монеа дучор месозанд. Дар таҳқиқи мазкур ба *матни махсус* ишора намуда, чунин матнеро дар назар дорем, ки дар худ маҷмуи воҳидҳои гуногуни забониро аз нигоҳи услуби илмӣ дарбар гирифта, ба равшантарин, дақиқтарин ва мукамалтарин роҳҳои баён кардани мазмуни назария ё равиши муайян нигаронида шудааст. Маҳз матнҳои махсус дорои истилоҳоти илмӣ мешаванд. Аз ин рӯ, пеш аз он ки тарҷумон ба чараёни тарҷума даст занад, бояд низоми истилоҳоти мавриди назарро таҳқиқ намуда, аз роҳу воситаи ташаккули диахронӣ ва синхронии он огоҳ бошад.

Оид ба масъалаҳои омӯзиши низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва роҳу воситаи ташаккули онҳо, инчунин, хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳоти мазкур аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ, аз қабилӣ Г.О. Винокур, А.А. Реформатский, Д.С. Лотте, О.С. Ахманова, В.М. Лейчик, Н.Б. Гвишиани, Т.Б. Назарова, С.В. Гринев, Ф.А. Тситкина, В.А. Татаринцев, Д.С. Марченко, Ч. Харрис (J. Harris), Т. Кабре (T. Cabre), Д. Саймиддинов, М.Х. Султон, С. Сулаймонов, С. Назарзода, З.М. Мусоямов таҳқиқоти назарӣ ва амалӣ гузаронидаанд.

Истилоҳшиносӣ як шохаи илми забоншиносии амалӣ маҳсуб ёфта, тамоми хусусиятҳои фарқкунандаи он аз дигар падидаҳои забонӣ дар асоси меъёрҳои пешбинишудаи илми забоншиносӣ таҳқиқ мегардад. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳ ва низоми истилоҳот дар дохили *метазабон* пайдо мегардад.

Метазабон забони дараҷаи дуум буда, дар заминаи забони табиӣ пайдо шуда, вазифаи асосии он тавсиф ва ифодаи забони табиӣ аст [40]. Истилоҳот дар дохили метазабон пайдо ва ташаккул меёбад. Масалан, дар забони тоҷикӣ, агар фарҳанги истилоҳоти фалсафии забони тоҷикӣ сохта шавад, низом ва тамоми истилоҳоти фалсафии забони тоҷикӣ метазабони забони табиӣ тоҷикӣ аст, яъне истилоҳот дар кадом забоне пайдо шуда бошад, метазабони ҳамон забон ба ҳисоб меравад.

Н.Б. Гвишиани чунин ибрози ақида дорад: “Барои он ки муоширати илмӣ (чун гунаи метазабон) имконпазир гардад, методологияи умумиеро, ки тамоми рафти чараёни илмиро муайян мекунад, равшан тасаввур кардан лозим аст. Масалан, шахс бо истифода аз истилоҳоти муайян дар суҳанронии илмӣ мансубияти худро ба ин ё он самти илмӣ ошкор месозад. Ҳар як воҳиди нави истилоҳот бояд на ба таври алоҳида, балки ҳамчун унсури низоми умумии мафҳумҳо ва категорияҳо, ки ин самти методологиро дар илми забоншиносӣ ташкил медиҳанд, баррасӣ карда шавад” [39, с. 14].

Чаро таҳқиқоти низоми истилоҳот аз метазабон оғоз мешавад? Предмет ва объекти омӯзиши забоншиносӣ забони табиӣ, вале предмети омӯзиши истилоҳшиносӣ метазабон ба шумор меравад. Ногуфта намонад, ки байни ин ду илм робитаи ногустанӣ аст, зеро истилоҳшиносӣ худ як шохаи забоншиносии амалӣ ба ҳисоб меравад. Пеш аз он ки низоми истилоҳотро омӯзем, бояд метазабоне, ки истилоҳот дар доираи он инкишоф меёбад ва хусусияти онро мавриди баррасӣ қарор диҳем. А.В. Иванов чунин таснифи метазабонро аз рӯи хусусият ва меъёрҳои фарқкунандааш аз забони табиӣ гурӯҳбандӣ намудааст:

“1. *Низомнокӣ*. Метазабон ҳамчун сохтори мустақиле ҳисобида мешавад, ки унсурҳои он мустақиланд, вале бо ҳам як робитаи умумӣ доранд. Унсурҳои метазабон бо тартиб тавсиф шуда, як мафҳуми концептуалии томо ифода карда метавонад. Воқеан, метазабон низоми истилоҳотро фарогир буда, ифодагари ягонагии низоми мафҳумҳо мебошад.

2. *Шаклгирии сохтор*, ки хусусияти дугона дорад, аз як тараф, ба забон бор кардани шаклҳои нав буда, аз тарафи дигар, мафҳумҳои абстрактӣ мебошанд, ки аз иҷрои вазифаи воҳидҳои луғавӣ маъмулӣ баромадаанд ва мафҳуми умумӣ надоранд. Ба ин хусусияти метазабон шакли истилоҳ дохил мешавад. Чунончи, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонанд *як вожа* ва ё чандвожа бошанд, як реша, ду ва зиёда решаҳоро дарбар гиранд.

3. *Хусусияти сунъӣ*. Гурӯҳи мазкур ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дахл надошта, истилоҳоти илмҳои дақиқро дар назар дорад, ки дар он дар

заминаи қолабҳои мантиқӣ-математикӣ нишонаҳои гуногун инъикос мегарданд.

4. *Якмаъноии* унсурҳои метазабон, ки зарурати додани таъриф ё тавсифи дақиқ (“маъно”)-ро дар назар дорад, ба ҳар як падидаи мушаххаси забонӣ, ки чун истилоҳ вазифаи илмӣ дорад, мувофиқат кунад.

5. *Маҳдудияти вазифавӣ*. Дар метазабон вазифаҳои маҳдуд иҷро мешаванд, яъне истилоҳ наметавонад бисёрҷанба бошад, танҳо бо маънои денотативӣ услуби корбурди худро гум намекунад ва вазифаи коннотативиро набояд иҷро намояд.

6. *Саҳеҳият*. Истилоҳот дар метазабон бояд саҳеҳ, дақиқ ва дар шакли сода ва кӯтоҳ сохта шаванд” [65].

Хусусиятҳои зикргардида, ки аз ҷониби муҳаққиқи рус А.В. Иванов пешбинӣ шудааст, нишондиҳандаи таркиб ва шакли сохта шудани метазабон мебошад. Истилоҳот, ки дар метазабон пайдо мегардад, хусусияти фарқкунандаи онро бояд аз калимаи маъмулӣ нишон дод. Барои шинохтан ва чудо намудани истилоҳот дар раванди тарҷума, тарҷумон бояд аз низом ва майдони истилоҳот бархӯрдор бошад. Пас, суолҳо ба миён меоянд, ки чӣ тавр тарҷумон истилоҳро дар матн мешиносад? Кадом нишона ва хусусият хоси истилоҳ аст? Мусаллам аст, ки истилоҳ мафҳуми илмӣ дорад, кӯтоҳбаён ва саҳеҳ ва мушаххас аст, дар ҳоле ки воҳидҳои луғавии маъмулӣ низ дар матн метавонанд вазифаи истилоҳиро иҷро намоянд. Дар ин ҳолат тарҷумон ба мушкилотҳои гуногун рӯбарӯ мешавад. Истилоҳот аз рӯйи сохти сарфӣ унсурҳои гетерогенӣ буда, вазифаи прагматикии ягонро дар муоширати илмӣ иҷро менамоянд. Аз ин рӯ, истилоҳ метавонад бо аломате ифода шавад, ки мафҳуми дақиқро возеҳ менамояд. Бояд зикр намуд, ки истилоҳро на аз рӯйи шакл, балки аз лиҳози мавқеи истифода дар матн ва ифодаи мафҳум метавон шинохт. Тарҷумон ҳамеша бо матн сару кор дорад ва истилоҳро маҳз дар дохили матн вохӯрад. Пас, истилоҳро метавон аз услуби матн низ шинохт, ба ин маъно, ки истилоҳот ҳамеша дар матнҳои илмӣ-иттилоотӣ истифода мегарданд.

Кинга Клауди (Kinga Klaudy) забоншиноси маҷористонӣ бар он ақида аст: “дар раванди тарҷума тарҷумон воҳидҳои луғавии матнро бояд ба ду қисм ҷудо намояд: воҳидҳои луғавии “*сахту дурушт*” ва воҳидҳои луғавии “*нарму тағйиромез*” [239]. Ба андешаи ӯ, ““*воҳидҳои сахту дурушт*” ҳамон истилоҳоте ҳастанд, ки воҳидҳои шахшудаи матн ба шумор рафта, чун калидвожа дар матн барои ифодаи мазмуни матн асосӣ ба назар мерасанд” [239]. Барои тарҷумаи чунин истилоҳот, Кинга Клауди (Kinga Klaudy) тавсия медиҳад, ки тарҷумон бояд аз мутахассисони соҳа маслиҳат пурсад, ё аз фарҳангҳои истилоҳотии дузабона истифода намояд, истилоҳи ношиносро дар дигар матнҳои илмӣ ҷустуҷӯ карда, мафҳуми дурусти онро пайдо ва тарҷума кунад.

Воқеан, истилоҳот мафҳуми мушаххас буда, дар тарҷумаи онҳо тарҷумон имконияти эҷодкорӣ надорад ва танҳо ба фарҳангҳои истилоҳоти соҳавӣ рӯ меоварад, вале воҳидҳои луғавии “*нарма*” ба тарҷумон имкон медиҳанд, ки бо мафҳуми тобишҳои коннотативӣ онро эҷодкорона ба забони тарҷума интиқол намояд. Ба ин тартиб, истилоҳотро аз рӯйи мафҳуми мавқеашон дар матну муоширати илмӣ метавон шинохт. Мафҳуме, ки дар истилоҳ дар назар дошта шудааст, дар забони тарҷума ношинохта буда, пайдо кардани он танҳо ба дарки мафҳуми прагматикӣ ва таҷрибаи тарҷумон низ вобастагӣ дорад.

Бо таҳқиқи назарии низомии истилоҳот метавон онҳоро аз воҳидҳои луғавии умумӣ аз рӯйи се меъёр фарқ кард:

1. Бо хусусияти дефинитивӣ;
2. Бо маънои денотативӣ;
3. Бо низомнокӣ будан.

Мусаллам аст, ки таърифҳои мафҳуми “истилоҳ” хеле зиёданд. О.С. Ахманова мафҳуми истилоҳро чунин ифода намудааст: “истилоҳ чун калима ё ибораи махсуси забони илм, техникӣ барои ифодаи дақиқи мафҳумҳои махсус ва таъйини объектҳои махсус сохташуда мебошад. Дар ин таъриф нуқтаҳои зерин муҳимманд: а) нишондоди истилоҳ он аст, ки аз нигоҳи сохт

метавонад як вожа ё чанд вожа бошад; б) истилоҳ ифодаи дақиқи мафҳумҳои махсус аст; в) фарқи ҳуди истилоҳ ва аломати номенклатура” [8, с. 474].

А.А. Потенбя чунин ибрози андеша дорад: “Барои фарқ намудани низомии истилоҳ аз вожаҳои умумии забонӣ усули дефинитивиро бояд истифода намуд. Танҳо ин усул метавонад муайян созад, ки истилоҳ вазифаи илмӣ дорад ва бо мафҳуми денотативӣ истифода шудааст, ё истилоҳ ба гумони ғолиб вожаи умумӣ аст” [121].

Бо таносуби қатъии калимаҳо бо мафҳумҳо ва предметҳои, ки онҳо дар як соҳаи дониш ишора мешаванд, метавон онҳоро ба як низомии махсуси семиотикӣ мансуб донист. Аз ин рӯ, яке аз муҳимтарин талаботи таъриф ва дефинитсияи истилоҳот нишон додани мақоми он дар ҳуди низомии истилоҳот мебошад. Пайвастагии низомии маъно ифодагари он аст, ки ҳар як истилоҳ дорои маъно мебошад, ки бо маънои дигар унсурҳои низомии додашуда мувофиқат намекунад.

Истилоҳшиноси маъруф В.М. Лейчик вазифаи номинативии истилоҳро бо як қатор хусусиятҳо тасниф кардааст, ки онро метавон дар матн дар раванди тарҷума барои ҷудо намудани истилоҳ ба қор бурд:

- “ифодакунандаи мафҳум;
- мансубият ба соҳаи махсуси дониш;
- таъриф;
- дурустии арзиш;
- мустақилияти контекстӣ;
- анъанавӣ ва мақсаднок будани шакли сохтор;
- устуворӣ дар маъно;
- такроршавӣ дар нутқ;
- доштани вазифаи номинативӣ, бетарафии услубӣ” [92].

Д.С. Лотте бар он назар аст: “Ҳар як истилоҳ мавқеи муайяни ҳудро дар низом ва низомии истилоҳот дорад. Мафҳуми истилоҳ бояд ба мафҳуми низомии марбут будааш мувофиқат кунад” [96]. Як зумраи мушкилот ин аст,

ки тарҷумон дар фарҳанг ба кадом низом тааллуқ доштани истилоҳро ёфта наметавонад. Истилоҳоти соҳаи илмӣ додашуда на танҳо номгӯи истилоҳот, балки ифодаи низоми муайяни мафҳумҳо мебошад, ки дар навбати худ ҷаҳонбинии муайяни илмиро инъикос мекунад. Дар пажӯҳишҳои охирине, ки ба хусусияти низомии забон бахшида шудаанд, зарурати таҳқиқи диахронии ин ё он низом беш аз пеш таъкид мешавад. Ба ибораи дигар, бояд хусусияти низоммандии истилоҳот, инкишоф ва динамикаи онро бидуни муқобил гузоштани ин хусусиятҳо ба назар гирифт.

Дар раванди тарҷума бояд хусусияти низоми истилоҳоти илмҳои гуманитариро аз илмҳои табиӣ фарқ намуд. Дар илмҳои табиӣ объекти таҳқиқот новобаста аз инсон вучуд дорад, вале дар илмҳои гуманитарӣ баръакс. Дар таҳқиқи илмҳои гуманитарӣ муҳаққиқ бевосита бо қору ғаволияти инсон ва эҷодиёти ӯ сару қор мегирад. Қас, низоми истилоҳоти илмҳои табиӣ нисбатан маҳдуд аст ва он наметавонад дар шакли воҳидҳои луғавии умумӣ истифода шавад. Мисол, формулаҳои математикӣ ё нишонаҳои физикӣ наметавонанд ба сермаъноӣ рӯбарӯ шаванд, вале истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо гузашти замон метавонанд қолаби илмӣ худро гум қарда, бо вожаҳои умумии забон дар матнӣ бадеӣ иштирок намоёнд. Ҳарчанд хусусияти истилоҳ ва меъёрҳои истилоҳӣ, ҳам дар илмҳои гуманитарӣ ва ҳам дар илмҳои табиӣ, яқсон аст, вале меъёрҳои муқарраргардидаро бештар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ вайрон месозанд. Ҳамин аст, ки Т.Б. Назарова истилоҳотро ба ду намуд қудо қардааст: “*истилоҳоти маъмулӣ ва истилоҳоти махсус. Истилоҳоти маъмулӣ* меёри илмӣ худро гум қарда, метавонанд дар матнҳои бадеӣ бо мазмуни қонотативӣ истифода шаванд, дар ҳоле ки *истилоҳоти махсус* мафҳумҳои шахшудае мебошанд, ки танҳо дар матнӣ илмӣ воҳӯрда, вазифа ва услуби илмӣ қоранд, яқмаъноӣ ва дақиқиро ифода менамоёнд” [111].

Қайд қардан зарур аст, ки рушди илму техника ва омезиши фарҳангу тафакқури инсоният хусусияти маъноии истилоҳ низ аз нигоҳи диахронӣ ва синхронӣ тағйир меёбад. Қунин омилҳо метавонанд истилоҳотро ба

калимаҳои маъмулӣ табдил диҳанд ва ё баръакс калимаҳои маъмулӣ метавонанд вазифаи истилоҳиро ба худ гирифта, муаррифгари ягон кашфиёт ва ё мафҳуми техникӣ шуда, чун истилоҳ дар матнҳои илмӣ истифода шаванд. Омилҳое, ки ба хусусияти махсуси истилоҳ таъсир расонида, вазифаи илмӣ онро тағйир медиҳанд, ба гунаи зайланд:

- омили хронологӣ;
- рушди соҳаи донише, ки истилоҳ дастгоҳи концептуалии онро инъикос мекунад;
- хусусияти соҳаи дониш (гуманитарӣ ё техникӣ);
- шароити рушди фарҳанги миллии ва робитаи байни миллатҳо;
- доираи истифодабарии истилоҳ;
- доираи истифодабарандагон;
- мавҷудияти мактабҳои гуногуни адабӣ-танқидӣ оид ба рушди истилоҳ.

Тамоми падидаҳои номбаршударо омӯхта, тарҷумонро зарур аст, ки пеш аз тарҷума сохтор, роҳҳои ташаккул, хусусиятҳои хос, таркиб, роҳҳои стандартизатсия ва ба тартиб даровардани истилоҳоти илмиро аз худ намояд. Аҳамияти масъалаҳои мазкур дар он аст, ки истилоҳот воҳидҳои иттилоотӣ ва калидвожаҳо ба шумор рафта, мафҳуми асосиро дар матни махсус (илмӣ) бар дӯш доранд. Истилоҳ дар матни асл “воҳиди асосии тарҷума” ба шумор рафта, диққат ва таваччуҳи махсусро дар самти истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ талаб менамояд. Маълум аст, ки тамоми матни асло аз хониши якум ба қадри кофӣ тарҷума кардан мумкин нест. Тарҷума равиши мураккаб ва як раванди эҷодии бисёрҷанба маҳсуб ёфта, бо як қатор расмиёти мураккаб амалиёти зехнӣро муттаҳид мекунад. Чунончи, тарҷумон бояд матнро ба қисмҳо тақсим ва ҳар як сегменти нутқи интиҳобшударо алоҳида тарҷума кунад. Маҳз ин муносибат боиси пайдо шудани мафҳуми “воҳиди тарҷума” дар илми тарҷумашиносӣ гардидааст. Масъалаи муайян кардани “воҳиди тарҷума” аз душвортарин мушкилотҳои назарияи тарҷумаи муосир ба шумор меравад.

Дар раванди таҳқиқи истилоҳшиносӣ се мафҳуми калидӣ аст: “истилоҳшиносӣ”, “низоми истилоҳот” ва “майдони истилоҳот”. Барои муайян намудани истилоҳ ва шинохтани он дар матни асл, тарҷумон бояд фарқияти ин се мафҳумро хеле хуб дарк кунад.

Объекти омӯзиши истилоҳшиносӣ ҳамон вожагон ё истилоҳоти касбӣ соҳавӣ ҳастанд. Дар замони муосир ҷанбаҳои гуногуни омӯзиши истилоҳот аз нигоҳи забоншиносӣ пешбинӣ шудааст, ки истилоҳотро метавонанд дар ҷанбаҳои забонӣ, маърифатӣ, онтологӣ, дискурсивӣ, матнӣ ва ғайра мавриди таҳқиқ қарор диҳанд.

Вобаста ба гуногунранг будани ҷанбаҳои омӯзиш таърифҳои истилоҳот низ аз ҷониби муҳаққиқон якранг нестанд. Таърифҳои истилоҳ, ки муҳаққиқони зиёд пешбинӣ карданд, танҳо як умумият доранд: “ҳама таърифҳо ишора бар он мекунанд, ки истилоҳот дар забони илмӣ ва матнӣ илмӣ истифода шуда, бо услуби илмӣ инъикос меёбанд. Дар таркиби вожаҳои касбӣ соҳавӣ на танҳо истилоҳот, балки дигар падидаҳо, чун профессионализмҳо, номенклатура, прагмоним ва терминоидро (истилоҳгуна) метавон вохӯрд” [176, с. 175].

Дар баробари термин-истилоҳ мафҳуми дигаре чун *терминоид*-истилоҳгуна ва *терминомин* вучуд дорад, ки дар матнҳои илмӣ васеъ истифода мешаванд.

Терминоид (истилоҳгуна) худ калимаи юнонӣ буда *term* – *истилоҳ* ва *eidos* – намуд буда, истилоҳи забоншиносӣ мебошад ва ба маънои “истилоҳгуна” (шабеҳи истилоҳ) аст, ки то ҳол мақоми расмӣ ҳудро пайдо накарда, мавриди пажӯҳиши истилоҳшиносон қарор дорад. Тобишҳои маъноии ин истилоҳ то ҳол норавшан аст, вале аз таҳқиқоти олимони чун В.А. Татарининов ва Э.Ф. Скороходко маълум мегардад, ки терминоидҳо воҳидҳои луғавӣанд, ки дар раванди истилоҳшавӣ қарор доранд [140]. *Терминомин*ҳо воҳидҳои луғавӣ мебошанд, ки дар матнҳои махсус ҳамчун исми хос омада, вазифаи унвониро иҷро менамоянд [148, с. 213].

Барои фарқ намудани истилоҳ аз дигар вожаҳои касбӣ соҳавӣ метавон ин се меъёрро ба инобат гирифт: 1) робитаи зич бо мафҳуми илмию техникии соҳаи мушаххаси дониш; 2) Низомнокӣ, ки ба низоми муайян ва мушаххаси муоширати соҳавӣ тааллуқ дошта, метазабони хоси ин соҳаро инъикос мекунад ва дорои доираи вожагони бо ҳам мутаносиб ва аз лиҳози маъноӣ ба низом даровардашуда мебошад. Дар муносибатҳои маъноӣ муродифӣ, мутазодӣ, хусусияти чинсӣ ва шаклӣ доштан бо истилоҳоти дигар ва вожагони дигар меъёрҳои мушаххас риоя мешавад; 3) зарурати таърифи дефинитивӣ. Алоқамандии истилоҳ бо предмети илмию техникӣ аз хусусиятҳои асосии фарқкунандаи истилоҳ аз калимаҳои маъмул ва дигар намудҳои воҳидҳои махсуси луғавӣ мебошад. Вазифаи асосии истилоҳ номгузори мафҳумҳои илмӣ аст.

Хусусияти сеюми истилоҳ таърифи дефинитивии он аст. Агар таърифи истилоҳро дар “Фарҳанги тафсири” бинем, ба кулӣ аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ фарқ дорад, зеро таърифи истилоҳ мушаххас, ҷиддӣ ва кӯтоҳ мебошад. Агар тафсири таърифи онро пурра омӯзем, дар фарҳанг қариб як ё ду саҳифа ҷойро мегирад, зеро дар раванди омӯзиши таъриф истилоҳро дар низоми дигар истилоҳот низ ҷустан лозим ва тамоми майдони истилоҳро бо низомҳояш ба таври дақиқ аз худ кардан ҳатмӣ мебошад.

Барои ошкор намудани фарқият байни мафҳуми истилоҳшиносӣ ва низоми истилоҳот забоншинос Н.В. Виноградова чунин ибрази ақида кардааст: “Дар назарияи истилоҳшиносӣ ду ҷанбаи низоми истилоҳот вучуд дорад: низоми *механикӣ* ва низоми *динамикӣ*. Дар низоми *механикӣ* тамоми маҷмуи истилоҳот ворид шуда, воҳидҳои истилоҳӣ метавонанд ба таври худмухтор вазифаи худро иҷро намоянд, вале низоми *динамикӣ* тамоми воҳидҳои истилоҳиро дар як низом қарор дода, вазифаи онҳо аз рӯи як назария иҷро мешавад” [29].

Аз ҷуфтаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки “истилоҳшиносӣ” маҷмуи тамоми истилоҳот ва “низоми истилоҳот” маҷмуи истилоҳоти ба ҳам аз рӯи меъёри маъноӣ алоқаманд, яъне истилоҳоти як соҳаро дарбар мегирад. Чунончи,

истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар умум дар илми истилоҳшиносӣ таҳқиқ мешаванд, вале истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ як шохай илмҳои гуманитарӣ буда, чун як низоми истилоҳот амал менамояд. Ҳар як низоми истилоҳот дорои назарияи хоси таҳқиқот аст, масалан, таҳқиқи назарии истилоҳоти забоншиносӣ аз назарияи истилоҳоти риёзӣ фарқ мекунад, методологияи тарҷумаи истилоҳоти таърихӣ аз методологияи истилоҳоти ситорашиносӣ ба кулӣ фарқ дорад. Ҳамин гуна истилоҳот дар низоми истилоҳии худ бо роҳу воситаҳои мухталиф аз як забон ба забони дигар тарҷума мешаванд. Майдони истилоҳот ҳамон низоми истилоҳот аст. Муҳаққиқони зиёде дар ин ақидаанд, ки майдони истилоҳот ва низоми истилоҳот ба ҳам муродифанд. Дар фарҳанги энциклопедии “Истилоҳшиносии умумӣ” мафҳуми “майдони истилоҳот” айнан бо эзоҳоти дар боло овардашуда монандифода ёфта, ишора мегардад, ки майдони истилоҳот низоми истилоҳоти як соҳаи илми дониш буда, дар он истилоҳот муттаҳид мешаванд ва як вазифаи касбиро иҷро менамоянд [329, с. 275].

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқоти назарӣ бармеояд, ки истилоҳотро метавон дар раванди тарҷума аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ ва дар низоми худ муайян намуд. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки оид ба мафҳуми “майдони истилоҳот” маълумоти кофӣ набуда, онро муҳаққиқон аз мафҳуми “низоми истилоҳот” ҷудо намешуморанд, зеро вазифаи ҳар ду якранг менамояд.

Хулоса, истилоҳ воҳиди махсуси забониест, ки вазифаи мафҳумҳои махсуси илмӣ ва касбиро муайян месозад. Низоми истилоҳот як қолаби забоншиносии махсус буда, таҳқиқи он ба як самти илмӣ равона гардидааст. Низоми истилоҳот низоми воқеии мафҳумҳои илмию техникиро ба таври дақиқ, мушаххас ва кофӣ тасвир мекунад.

Таърих ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳ, падидаҳои истилоҳшавӣ ё баръакс аз меъёри истилоҳ баромадан, ё дар умум пайдо шудани истилоҳ ҷанбаҳои гуногун дорад. Оид ба зухури ин воҳидҳои луғавӣ андешаҳои гуногун вучуд доранд. Баъзе забоншиносон чунин мешуморанд, ки истилоҳот дар ҷараёни муоширати ҳаррӯза пайдо шудаанд, дигар гурӯҳ бар

он акидаанд, ки ҳар як калима бо пайдоишаш хусусияти истилоҳӣ дорад, зеро мафҳуми предметро ифода мекунад. Ақидае низ вучуд дорад, ки истилоҳот дар равиши ихтирооти техникӣ дар муоширати ҳаррӯзаи одамон ворид гардида, бо мурури замон ба “калимаҳои маъмулӣ” табдил меёбанд ва онҳоро ҳеч кас чун воҳидҳои махсус дар нутқ намешуморад [59].

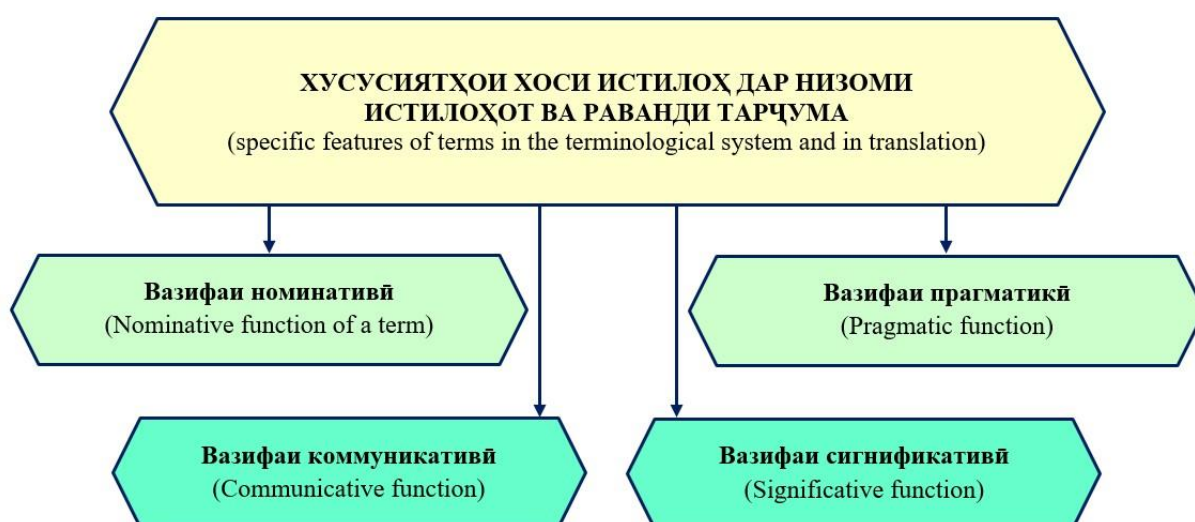
Калимаҳои маъмулӣ истилоҳоте мебошанд, ки таҳаввулу тағйири ҳамешагии маъно ва касби маъноӣ навро аз даст додаанд, вале дар ҳаёти ҳаррӯза ҳифз шудаанд [79]. Албатта, чунин ҳукм қатъӣ нест ва калимаҳои маъмулӣ низ дар мавридҳои ҷудогона касби маъноӣ нав мекунанд ва барои ифодаҳои истилоҳоти нав мавриди қорбурд қарор гиранд. Мисол, калимаи “об” ин воҳиди луғавии маъмулӣ аст, вале дар илми химия он ҳамчун истилоҳи химиявии H_2O истифода мегардад.

Иқтибос гирифтани истилоҳот аз калимаҳои рӯзмарра, ё ба воҳидҳои луғавии махсус ворид гаштани калимаҳои маъмулӣ яке аз роҳҳои ғанигардонии фонди истилоҳот дар забон аст. Дилхоҳ истилоҳро агар таҳлили этимологӣ кунем, равшан мегардад, ки дар аввал он чун як воҳиди луғавии маъмулӣ истифода мегардид. М. Вартофский далел меорад, ки мафҳумҳои илмӣ асри XVII дар асри XX ба идеяҳои рӯзмарра ва истилоҳот ба калимаҳои маъмул табдил ёфтаанд [24]. Хусусияти дигари истилоҳот, ки вазифаи асосии он ба шумор меравад, хусусияти номинативӣ мебошад. Аз ин бармеояд, ки ҳар як вожае, ки аз нигоҳи илми мушаххас номгузорӣ шуда, ва ба номинатсияи он илм дохил мешавад, метавонад истилоҳ бошад.

Таърифоти мухталифи истилоҳ аз он дарак медиҳад, ки дар вақти пайдоиши истилоҳот илми истилоҳшиносӣ вучуд надошт ва ғанни илмӣ махсусе ғаъолият намекард, ки ба омӯзиши истилоҳот равона гардида бошад. Айни замон истилоҳот объекти як қатор илмҳои ва ҳар як илм мекушад, ки дар ҳар як истилоҳ хусусиятҳои муайян кунанд, ки аз нуқтаи назар муҳим аст. Муҳаққиқон А.В. Суперанская, Н.В. Подолская ва Н.В. Василева тамоми таърифот ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳотро омӯхта, афкори умумро чунин таҳлил менамоянд: “Мантиқшинос истилоҳро дар ҳар калимаи

маъмулие мебинад, ки мафҳуми мушаххас дошта бошад; файласуф таърифоти истилоҳотро дар кӯтоҳшаклӣ мепиндорад; барои чомеашинос ҳар як воҳиди луғавии матн, ки вазифаи калидӣ дошта бошад, истилоҳ аст; коршиносони соҳавӣ бошанд, калимаҳои ба соҳаи худ марбутро чун истилоҳ ҳисоб мекунанд; забоншинос, пеш аз ҳама, истилоҳро чун номи ягон мафҳум медонад” [147]. Пас, тарҷумашинос ё тарҷумон чӣ? Дар раванди таҳқиқи фикру мулоҳизаҳои забоншиносон ва истилоҳшиносон хусусиятҳои хоси истилоҳотро дар матни тарҷума метавон ба таври зайл тасниф дод:

Ҷадвали 3.

Хусусияти хоси истилоҳ чун вазифаи *номинативӣ* доштан ё чун воҳиди номинативӣ будан дар он аст, ки тамоми мафҳумҳои илмӣ ва амалиёт ва кашфиёти илмиро, чӣ дар соҳаи илмҳои гуманитарӣ ва чӣ дар самти илмҳои дақиқ, номгузорӣ мекунанд. Ҳар як кашфиёти илмие, ки аз ҷониби инсон дар ҳаёти рӯзмарра пайдо мешавад, чун воҳиди забонӣ номгузорӣ ва ба истилоҳ табдил меёбад. Аз ин лиҳоз, тарҷумонро мебояд истилоҳотро дар матнҳои илмӣ ҷустуҷӯ намояд. Дуруст аст, ки бештари воҳидҳои луғавии маъмулӣ низ истилоҳ мешаванд, агар онҳо вазифаи номинативии ин ё он соҳаи илмро иҷро намоянд, танҳо бо ин хусусият тарҷумон метавонад калимаи маъмулиро бо вазифаи истилоҳӣ дар матн шиносад. Ба ибораи дигар, вазифаи номинативӣ доштан ба маънои нигоҳ доштани донишҳои махсуси илмӣ дар бораи ягон падида ва зухуроти илмӣ аст.

Истилоҳи *сигнификат* (аз калимаи лотинии *signifiko* – аломат медихам, ишора мекунам, аз *signum* – аломат, сигнал ва *facio* – кардан) вазифаи аломатӣ дорад. Вазифаи сигнификативии истилоҳ бо вазифаи номинативӣ робитаи ногустастанӣ дорад, зеро номгузорие, ки ба истилоҳ карда мешавад, нишондиҳандаи мафҳуму маънои он сигнификати истилоҳ доништа мешавад. Вазифаи асосии сигнификат муайян намудани мафҳуми истилоҳ дар дигар гурӯҳи истилоҳот аст, яъне, ин мафҳум метавонад дар дигар соҳаҳо ҳамчун истилоҳ истифода шавад ё сигнификати дигар дошта бошад.

Вазифаи сеюм *коммуникативӣ* буда, истилоҳро ҳамчун воситаи интиқол тавсиф мекунад. Истилоҳ чун гиранда ва интиқолдиҳандаи маълумоти пурмазмун аст. Дар ин маврид истилоҳ ҳамчун воситаи интиқол (муошират)-и махсус дар замонҳои гуногун ва фазои илмӣ хизмат мекунад.

Вазифаи *прагматикӣ* бо иштирокчиёни муоширати илмӣ алоқамандии зич дорад, яъне истилоҳи мавриди тарҷума метавонад дар фазои илмӣ аз ҷониби идеологияи қорбарон чун мафҳуми дақиқу мушаххас қабул шавад. Дар раванди тарҷума матнҳои илмиро ҷустуҷӯ карда, истилоҳи мавриди тарҷумаро дар матнҳо ва мисолҳо метавон пайдо ва муайян намуд, ки бо кадом идеология ва дар кадом фазо мавриди истифода қарор дорад, аз ҷониби истифодабарандагон бо кадом мафҳум қабул шудааст.

Вазифаи панҷум *эвристикӣ* – кашфи донишҳои нав. Вазифаи эвристикӣ мафҳумҳои навро дар илм кушодан аст, ки шояд дар ин ҳолат тарҷумон ба бемуодилӣ рӯбарӯ шавад. Агар истилоҳ вазифаи эвристикӣ дошта бошад, дар забони тарҷума мафҳуми ношинохта мешавад, зеро дар матни асл худ мафҳуми нави илмӣ аст.

Тамоми ин хусусиятҳоро ҷамъ намуда, метавон ба натиҷае расид, ки истилоҳотро тарҷумон асосан аз се ҷиҳат метавонад таҳқиқ намояд:

1. наҳвӣ (сохтор, шакли истилоҳ);
2. маъноӣ (мазмун, маънои истилоҳ);
3. прагматикӣ (фаъолият, хусусиятҳои истифодаи истилоҳ).

Ҳангоми омӯзиши шакли истилоҳ бояд он ба меъёри забон мувофиқат кунад, ба талаботи тағйирнопазирӣ, кӯтоҳшаклӣ ва низоммандӣ ҷавобгӯ бошад. Мазмун ва маънои истилоҳ бояд низоммандии комил ва бемуродиф бошад. Аз ҷиҳати прагматикӣ истилоҳ бояд вожаи умумикабулшуда, байналмилалӣ, замонавӣ ва дар фазои маъмулу мустаъмали илм бошад.

Хулосаи боби якум

Дар раванди таҳқиқи назарии истилоҳ ва низоми истилоҳот равшан гардид, ки хусусияти истилоҳ худ аз ҷиҳати пайдоиш аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ фарқи назаррас дорад. Чи тавре маълум гардид, истилоҳот худ бо роҳи сунъӣ вазифаи унвониро иҷро намуда, бо пайдо гардидани ин ё он кашфиёти илмӣ ба ҷашм мерасад ва ҳангоми тарҷума мушкилоти зиёдеро пешорӯйи тарҷумон меорад. Омӯзиш ва таҳқиқот нишон дод, ки истилоҳ аз пайдоиш то ба низоми муайяни истилоҳот ворид гардидан якҷанд марҳиларо аз сар мегузаронад, ки метавонад сабаби мушкилоти тарҷума гардад.

1. Дар боби мазкур марҳилаҳои таърихӣ ташаккули тарҷума ва тарҷумашиносӣ дарҷ гардидааст, ки дар он маҳз пайдоиши аввалин матнҳои илмӣ ишора мегарданд, ки пур аз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ буданд.

2. Дар раванди ташаккулёбӣ истилоҳот бо падидаҳои сермаъноӣ ва омонимия дучор мегардад, ки тарҷумон онро чун воҳиди луғавии маъмулӣ тарҷума мекунад, зеро хусусияти мушаххасӣ ва якмаъноие, ки хоси истилоҳ аст, гум мешавад. Дар раванди омӯзиши низоми истилоҳот муайян гардид, ки истилоҳ метавонад аз як низом ба низоми дигари истилоҳот гузариш ёфта, падидаи омонимиро ба миён орад ва тарҷумонро ба иштибоҳ барад.

3. Падидаҳои сермаъноӣ ва муродифот дар истилоҳоти илмҳои дақиқ хеле кам ба назар расида, истилоҳоти ин соҳаи илм бештар хусусияти якмаъноиро ифода мекунанд ва дар раванди тарҷума ба дигар забон бемуодил буда, танҳо транслитератсия мешаванд.

4. Дар раванди таҳлил ва омӯзиш хусусияти низоми истилоҳот ба таври амиқ омӯхта шуда, фарқияти воҳидҳои луғавии маъмулӣ аз воҳидҳои

луғавии махсус муайян гардидааст, ки воҳидҳои луғавии махсус ин истилоҳот мебошанд. Истилоҳот ва низоми он худ як қабати луғавии мураккаб буда, ҳамеша дар ҳолати тағйирёбӣ қарор дорад. Бо пайдо гардидани мафҳуми нав дар як соҳаи илму дониш, баъзе истилоҳот чун истилоҳоти куҳан аз истифода мебароянд ё шакли навро ба худ қабул мекунанд, ки низоми онҳоро боз ҳам мураккабтар месозад.

БОБИ 2. МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАНОПАЗИРИИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ТАРЧУМАШИНОСӢ

2.1. Истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ ҳамчун марҳилаҳои маъноӣ дар истилоҳшиносӣ ва мушкилоти тарҷумаи онҳо

Тарҷумонӣ ва тарҷумашиносӣ яке аз масоили мубрами замони имрӯз қарор гирифтааст. Ҳар як кашфиёти нав дар забон ё тағйироти фарҳангӣ, сиёсӣ, маданӣ дар байни халқиятҳо, навгониҳо дар равобити байнифарҳангии одамон беш аз пеш барои ҷаҳолияти тарҷумонӣ мушкилот эҷод мекунад.

Солҳои охир диққати забоншиносон ва истилоҳшиносонро воҳидҳои луғавие ба худ ҷалб намудаанд, ки мақоми расмӣ лексикографӣ надошта, барои ифодаи мафҳумҳои илмӣ ва техникӣ бештар дар забони гуфторӣ вомерӯранд. Агар тамоми рӯзномаву маҷаллаҳои муосирро варақ занем, ба чунин вожаҳо ҳатман вомерӯрем: *лэптоп, смартфон, ноутбук, планшет, хайтек* ва ғ. Вожаҳои мазкур воҳидҳои луғавиеанд, ки ифодакунандаи вазифаи номинативӣ буда, ягон падида ва кашфиёти нави муосирро номгузорӣ карда истодаанд, вале суол ин аст, ки оё инҳо истилоҳот ё вожаҳои дар раванди истилоҳшавианд?

Чи тавре Н.В. Виноградова қайд менамояд: “таҳлили нашрияҳои илмӣ дар соҳаҳои телекоммуникатсия ва технологияи иттилоотӣ нишон медиҳад, ки дар айни замон ҳама нашриётҳои илмӣ бе жаргону сленг ё бе падидаҳои истилоҳгуна буда наметавонанд. Дар матни илмӣ вожаҳое вомерӯранд, ки дар шакли рамзбандӣ (кодификатсия) омадаанд” [437].

Дар ин ҷо муҳаққиқ воҳидҳои забониеро дар назар дорад, ки истилоҳ буданашон шубҳаомез мебошанд. Воҳидҳои истилоҳгуна вазифаи маъноӣ мустақилияти матниро надоранд ва дар доираи маҳдуди истифодабарандагони ин ё он соҳаи илм ба роҳ монда шуда, берун аз муоширати касбӣ ё берун аз матни соҳавӣ маъноӣ мустақили худро дар илм

надоранд. Пештар истилоҳгунаҳо чун жаргонизмҳо ёд шуда, бархе олимон онҳоро *протермин* ё *квазитермин* меномиданд. Айни ҳол дар истилоҳшиносӣ воҳиди забонӣ чун терминоид (истилоҳгуна) аз дигар воҳидҳои махсуси луғавӣ фарқи назаррас дорад. Муҳаққиқоне, ки ба ин риштаи пажӯҳиши илмӣ сару кор доранд, С.В. Гринев, В.М. Лейчик, Э.Ф. Скороходко, Е.С. Смирнова, Н.Г. Нестеренко, И.И. Чиронova ва дигарон мебошанд.

Мавҷудияти чунин воҳидҳои луғавии махсус дар баробари вучуд доштани истилоҳот дар раванди тарҷума мушкilotи зиёдро пешорӯ меоранд, зеро ин гуна воҳидҳо аз рӯйи маъно ва маҳдудияти истифодабариашон гуногунанд ва ҳамзамон ба якдигар монандӣ мекунанд. Мавқеи истилоҳ дар маркази воҳидҳои луғавии махсус ҷой дорад, вале ғайр аз он воҳидҳои луғавие низ ба монанди *истилоҳгуна*, *номенҳо*, *протоистилоҳот* (*пешазистилоҳӣ*), *сленг*, *вожаҳои касбӣ* *соҳавӣ* ва *раванди пешазистилоҳӣ* мебошанд, ки барои ҷараёни тарҷумаи матни илмӣ халалрасон мебошанд. Пеш аз тарҷумаи ин ё он матни илмӣ мутарҷимро зарур аст, ки ба фарқият байни воҳидҳои луғавии номбаршуда сарфаҳм равад.

Чи тавре маълум гардид, истилоҳ вазифаи унвонӣ дошта, берун аз матн низ маънои мустақили худро дорад ва мафҳумҳои дақиқу мушаххасро ифода менамояд, вале номинҳо бошанд, ин ё он зухуроти илмиро номгузорӣ менамоянд. Номенҳо бештар дар низоми истилоҳоти илмҳои табиӣ-риёзӣ ба назар мерасанд, ки сохторан аз рақаму аломатҳо иборатанд, мисли H_2O дар кимиё ифодакунандаи мафҳуми “об” мебошад. Фарқияти асосии истилоҳ аз номен дар он аст, ки номен ба як зухурот ё як мафҳуми ягонаи илмӣ ном мегузорад, вале истилоҳ мафҳуми умумии илмиро тавзеҳ медиҳад. Агар барои муқоиса истилоҳи забоншиносии *оилаи забонҳо – language family* -ро гирем, чун истилоҳ қабул шудааст, вале *ҳиндуаврупоӣ – Indo-European* номен ба шумор меравад, зеро яке мафҳуми умумии илмӣ дорад, дигаре як шохаи онро номгузорӣ кардааст, монанди истилоҳи таърихӣ *historical event – рӯйдоди таърихӣ* ва номени таърихӣ *World War II -Ҷанги Дуюми Ҷаҳон*.

Дигар гурӯҳи воҳидҳои луғавии махсус ин *протоистилоҳот* мебошанд, ки ҳанӯз пояҳои илмӣ ва назарияҳои асоснокшудаи илмӣ онҳо дар соҳаҳо ба таври мукамал қабул нашудаанд. Чунин воҳидҳоро “истилоҳоти мардумӣ” низ меноманд, зеро тасаввуроти ягон падида ва зухуроти аввалияро дар назар доранд, вале дар доираи илм буданашон номуайян мебошад. Чунин воҳидҳои луғавӣ дар гузашта дар соҳаи тиб бештари бемориҳоро одамон таъриф медоданд ё бо ягон аломат ишора менамуданд, ки расман ҳамчун истилоҳ қабул нашуда буд ва танҳо дар забони мардум чун ифодагари як падида инъикос меёфт. Яъне, *протоистилоҳот* (пешазистилоҳӣ) воҳидҳои луғавии махсусе мебошанд, ки пеш аз замони пурра ташаккул ёфтани ин ё он илм истифода мешаванд. Барои таҳлили протоистилоҳ агар воҳиди луғавии **justice**-ро мавриди таҳлил қарор диҳем, дар аввал байни одамон бо маънои *боинсофӣ*, *баробарӣ* ва *муносибати дуруст байни одамон* истифода мешуд. Бо мурури замон дар илми фалсафа ҳамчун истилоҳгуна қабул шуда, маънои *адолати ахлоқӣ*, *баробарии инсонӣ* ва *интиқоми ҳақ*-ро дошт. Ҳоло истилоҳи мазкур дар раванди таҷдиди истилоҳ ба соҳаи ҳуқуқ гузариш ёфта, мафҳуми *низоми танзимкунандаи муносибатҳои инсониро* ифода менамояд, ки ҳато чун *адолати судӣ* қабул шудааст.

Раванди пешазистилоҳӣ аз истилоҳгуна ва дигар воҳидҳои луғавии махсус фарқи назаррас дорад, зеро дар забони асл дар шакли шарҳи маънӣ ё тафсир пайдо шудааст. Чун як истилоҳи саҳеҳ ва кӯтоҳ нест, балки як таърифоти хурд дар бораи як кашфиёти нави илмӣ аст, ки чун истилоҳ ҳоло шакли ихтисоршуда ё бо як реша ё ибораи дақиқ ифода намегардад. Мисол, истилоҳи технологияи иттилоотии **Internet** дар шакли аввали пайдоиш чун **large-scale computer network – кейси шабакаи интернет** ё корпоративӣ истифода мешуд, то он замоне, ки забоншиносии интернетӣ ва илмҳои технологияи иттилоотӣ ташаккул ва эътироф гарданд. Ё ин ки истилоҳи **computer** дар гузашта, дар марҳилаи аввали пайдоиш чун **electronic brain – майнаи рақамӣ** ё **mechanical calculating machine – мошини ҳисоббарорӣ**

механикӣ, истилоҳи забоншиносии *language, discourse* чун *human communication system* – *низоми муошират байни одамон* истифода мешуд.

Раванди пешазистилоҳӣ аз истилоҳгунаҳо фарқ дорад, чунки истилоҳгунаҳо наздиктар ба истилоҳшавианд, дар шакли истилоҳ аллакай дар матнҳои илмӣ вохӯранд ва мавқеи онҳо байни забони маъмулӣ ва забони илмӣ аст. Раванди пешазистилоҳӣ (*preterms*) ибораҳои тавсифӣ мебошанд, ки ҳатто сохторан чун истилоҳ пурра ташаккул наёфтаанд ва ягон кашфиёти нави илмиро номи мутобиқ наёфта, шарҳи маънӣ менамоянд. Албатта чунин воҳидҳои луғавии махсус дар қатори истилоҳот метавонад ба мутарцимро ба мушкилотҳои зиёд дучор намояд. Пеш аз тарҷумаи истилоҳ мутарцимро зарур аст пайдоиши этимологии онро ба пуррагӣ омӯзад, то аз тамоми равандҳои пешазистилоҳӣ, истилоҳгуна ва истилоҳшавии он бархӯрдор бошад.

Мубрамият ва аҳаммияти омӯзиши истилоҳгунаҳоро бори аввал олими рус Е.Ф. Скороходко дар солҳои 60-уми асри XX таъкид намуда буд: “Калимаҳое, ки истилоҳоти илмӣ нестанд, вале сазовори таваҷҷуҳанд, доираи истифодабарияшон хеле васеъ шуда, тобиши лафзӣ ё шеваи гуфтугӯии худро гум карда, ба таркиби ин ё он низоми истилоҳот ворид мегарданд” [140].

Андешаҳои муҳаққиқон ифодагари онанд, ки истилоҳгуна воҳиди луғавиест, ки дар сатҳи гузариш аз забони маъмулӣ ба забони илмиро дорад, вале на ҳама хусусиятҳои истилоҳро дорост. Дар ҳама маврид истифодаи маъноӣ дақиқ ва мустақилро надорад, вобаста ба мазмуни матн метавонад маъноҳои гуногунро ифода намояд. Дар матнҳои илмӣ мафҳуми махсусро номгузорӣ менамояд, вале ба таври умум дар ҳама соҳаҳои илм чун истилоҳи ягона бо маъноӣ устувор қабул нашудааст. Истилоҳот танҳо дар матнҳои илмӣ истифода мегарданд, вале истилоҳгунаҳо ҳам дар матнҳои бадеӣ ва ҳам дар матнҳои илмӣ. Истилоҳгуна як василаи гузариш аз забони маъмулӣ ба забони илмӣ мебошад. Барои муқоиса намудани истилоҳ аз истилоҳгуна метавон истилоҳи забоншиносии *phoneme фонемаро* овард, ки ҳамчун истилоҳ қабул шудааст. Вале *speech, sound овози нутқ* истилоҳгуна буда,

таърифи дақиқи илмӣ надорад ва дар забони гуфторӣ чун воҳиди луғавии маъмулӣ низ истифода мешавад. Ё *discourse* ба маънои *нутқ*, *гуфтор* истифода шуда, дар раванди истилоҳшавӣ қарор дорад, истилоҳгуна мебошад, зеро дар соҳаҳои забоншиносӣ ва ҷомеашиносӣ маъноҳои гуногунро метавонад ифода намояд. Яъне, маълум мешавад, ки истилоҳгуна маънои нисбатан илмӣ дошта, ҳанӯз пурра то дараҷаи истилоҳ нарасидааст. Истилоҳгунаҳо таърифи қатъӣ надошта, хусусияти нисбӣ ва тағйирёбандадоранд ва ҳанӯз дар сатҳи ташаккул ва таҳаввул қарор доранд.

Ба ақидаи Е.С. Смирнова: “терминоид (истилоҳгуна) воҳиди луғавии махсусест, ки барои номгузории мафҳумҳои ба қадри кофӣ муқаррарнашуда истифода мешаванд ва сарҳади равшан ва таъриф надоранд. Хусусияти фарқкунандашон аз истилоҳот дар он аст, ки берун аз матн мустақилияти маъноӣ надоранд. Ҳарчанд онҳо мафҳумро номгузорӣ мекунад, вале маънои устувор надоранд” [439].

Аз гуфтаҳои муҳаққиқон бармеояд, ки истилоҳгунаҳо дар баробари истилоҳот дар матнҳои илмӣ иштирок менамоянд, вале берун аз матн маънои мустақил надоранд. Бештари истилоҳгунаҳо бо истилоҳоти мавҷудбудаи ин ё он соҳа дар рақобат ҳастанд. Мисол, истилоҳи технологияи *имтилооти user* – *истифодабарандаи* компютерро дар назар дорад, ки дар муоширати касбии мутахассисони самти забоншиносии компютерӣ чун *истифодабаранда* ва чун сленги компютерӣ “*юзер*” қабул шудааст. Истилоҳгунаи иҷтимоии *facetimer* – *фейстаймер* дар доираи англисзабонон истифода шуда, шахсеро дар назар дорад, ки ҳамеша дар чорабиниҳои ҷамъиятӣ иштирок мекунад ё ҳамеша дар шабакаҳои иҷтимоӣ бо расму видеоҳои худ ғайр аст. Истилоҳгунаи дигари иҷтимоӣ, ки айни ҳол хеле маъмул аст, *dawnshifting* аст ва он шахсеро дар назар дорад, ки аз мансабу кариераи худ даст кашида, ҳаёти ором интиҳоб кардааст, яъне аз фишори кори вазнин роҳи ғузр меҷӯяд. Ин истилоҳгуна ҳислати инсонро метавонад ифода намояд.

Аз мисолҳои овардашуда ба назар мерасад, ки истилоҳгунаҳо чун жаргонҳо дар доираи маҳдуди истифодабарандагон қарор доранд. Шояд дар

аввал истилоҳгунаҳо ҳамон сленгу жаргонҳои касбӣ соҳавӣ бошанд, вале баъдан бо мурури замон вақте доираи истифодабарандагонашон васеъ мешавад, аллакай, чун истилоҳгуна (терминоид) шинохта мешаванд ва мумкин аст бо гузашти вақт чун истилоҳоти расмӣ иҷтимоӣ қабул карда шаванд.

Албатта, истилоҳ бар хилофи истилоҳгуна метавонад дар дигар низомии истилоҳот ба қор бурда шавад ва дар доираи омонимияи истилоҳоти байнисоҳавӣ қарор гирад. Вале истилоҳгунаҳо дар аввал вазифаи номгузорию иҷро карда, дар матн дар қавсайн бо шарҳи маънӣ ифода мегарданд, сипас бо мурури замон дар раванди тарҷума бе шарҳи маънӣ бо дарки прагматикӣ хонанда истифода мешавад. Вақте истилоҳгуна бе шарҳи маънӣ дар матн асл омада, барои доираи васеи одамон маълум бошад, пас, метавонад чун истилоҳ қабул шавад. Вақте истилоҳгунаҳо дар фарҳангҳои истилоҳотӣ ворид месозанд, ин раванд аз истилоҳшавии онҳо дарак медиҳад.

Е.А. Сорокин (Е.А. Sorokin) воҳидҳои луғавӣ забонро ба се қисм ҷудо намудааст: “Дар сатҳи поёнии воҳидҳои луғавӣ, ки қисми аввалиндараҷа ба шумор мераванд, воҳидҳои луғавӣ маъмулие ҳастанд, ки бо тобишҳои маъноӣ дар матнҳои гуногуни бадеӣ ба таври сода инъикос мегарданд. Чунин воҳидҳои луғавӣ ба тафаккури умум мувофиқат меkunанд. Ба сатҳи миёнаи воҳидҳои луғавӣ истилоҳгунаҳо дохил мешаванд, ки ҳоло қадамҳои нахустро ба донишҳои касбӣ гузошта, ифодагари ягон мафҳуми соҳавӣ мебошанд, вале ҳанӯз ҳамчун истилоҳ қабул нашудаанд. Сатҳи баландтарини воҳидҳои луғавӣ истилоҳоте мебошанд, ки дар фарҳанги истилоҳоти соҳавӣ сабт гардидаанд ва дар ҳудуди як илмӣ муайян мавриди истифода қарор доранд” [289].

Ба таснифи муҳаққиқи мазкур таъя намуда, метавон баён кард, ки истилоҳгуна дар сатҳи миёнаи воҳидҳои луғавӣ қарор гирифта, дар раванди истилоҳшавӣ доираи маҳдуди истифодабарандагон дорад ва дар фарҳангҳои истилоҳоти соҳавӣ ҳоло расман сабт нагардидааст.

Истилоҳ аз тарафи истилоҳшиносон чун объекти махсусе мебошад, ки аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ ва ибораҳои рӯзмарра фарқ мекунад. Истилоҳшиносӣ чун забоншиносӣ бо воҳидҳои луғавӣ сарувор дорад, вале истилоҳшиносон дар воҳидҳои луғавӣ хусусиятҳои махсуси фарқкунандаеро ҷудо менамоянд, ки ба истилоҳ хос аст. Аз ин лиҳоз, онҳо истилоҳотро чун воҳидҳои махсуси забонӣ мешуморанд.

Раванди истилоҳшавӣ, ҳамчун раванди ташаккули истилоҳоти нав дар натиҷаи аз нав дида баромадани маънои воҳидҳои луғавӣ фаҳмида мешавад.

Истилоҳшавӣ раванде мебошад, ки воҳидҳои луғавии забонро мафҳуми маънои маҳдуд ё васеъ бахшида, онро ба низоми истилоҳот ворид месозад. Ҳама исмҳои хосе, ки чун истилоҳ шинохта мешаванд, дар омӯзиши забон барои мақсадҳои мушаххас (Language for Specific Purpose) чун воҳидҳои луғавии махсус ҳастанд. Хусусияти умумии ин воҳидҳои мавҷудияти воҳидҳои номинативӣ мебошад, ки шахс бо онҳо дар соҳаҳои махсуси ҳаёти ҷамъиятӣ сарувор дорад. Воҳидҳои номинативӣ номгузориҳои мафҳумҳои техникӣ, иқтисодӣ, оммавӣ-сиёсӣ, ҷамъиятӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ ва дақиқро дарбар мегирад. Ҷараёни *истилоҳшавиро* муҳаққиқони забоншинос ба таври гуногун ифода намудаанд. А.А. Реформатский онро “*иктибосгирӣ низоми истилоҳот*” аз таркиби воҳидҳои луғавӣ мешуморад [127, с. 81]. В.П. Даниленко ин равандро чун “*неологизми маъноӣ*” номидааст [51, с. 69]. В.Н. Телия онро бо таъбири “*номинативи дуум*” ифода кардааст [149, с. 129].

Таъбиқи ин ҳама ифодаҳо ба таснифоти мафҳуми *истилоҳшавӣ* аз ҷониби муҳаққиқон қомилан асоснок шуда метавонад, зеро шаклгирӣ истилоҳ аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ сарчашма гирифта, ба низоми истилоҳот ворид гардида, вазифаи номинативии ба худ хос дорад. Истилоҳшавӣ на танҳо аз воҳидҳои луғавӣ, балки аз дигар метазабонҳо метавонад сарчашма гирад.

Ҷи тавре А.А. Реформатский ёдовар мешавад: “Фикр нақунед, ки байни истилоҳшиносӣ ва воҳидҳои луғавии маъмулӣ вартаи қасногузар

вучуд дорад. Агар байни онҳо варта мебуд, истилоҳотро аз нигоҳи забоншиносӣ наомӯхта, онро чун як забони дигар қабул мекарданд. Дар ҳақиқат истилоҳот ҳамон воҳидҳои луғавии забониро дарбар гирифта, ба меъёрҳои фонетикӣ ва дастурии забон итоат мекунанд” [127, с. 80].

Воқеан, истилоҳот бо воҳидҳои луғавии маъмулӣ робитаи ногуфтагӣ дорад. Дар раванди тағйирот ва наоварии илмӣ дар забон як воҳиди луғавӣ метавонад ба истилоҳ табдил гардад, ки чунин чараёнро *истилоҳишавӣ* меноманд. Раванди истилоҳишавӣ барои таҳия намудан ва инкишоф додани забони илмӣ истифода шуда, мафҳумҳои илмиро дақиқан таъриф медиҳад. Барои меъёргузори намудани истилоҳот як таърифи мушаххасро барои воҳиди луғавӣ интихоб менамояд, ки дар натиҷа воҳиди луғавӣ ба истилоҳ мубаддал мегардад. Мисол, воҳиди луғавии маъмулии *stress* дар забони гуфторӣ маънои *фишор* ё *шиддат*ро ифода менамояд, вале дар соҳаи раваншиносӣ чун истилоҳи мушаххас *ҳолати равонии изтироб ва фишори дохилии руҳияи инсон*ро тавзеҳ медиҳад.

Соли 1930 Г.О. Винокур истилоҳро на воҳиди луғавии махсус ё калимаи махсус, балки воҳиди луғавии забон бо “вазифаи махсус” номида буд [30].

Бояд қайд намуд, ки байни истилоҳот ва воҳидҳои луғавии маъмулӣ мубодилаи доимӣ вучуд дорад. Ин ду қабати луғавӣ ҳамеша бо ҳамдигар пайванданд. Воҳидҳои маъмулии забон хусусияти тобиши маъноии худро гум карда, вазифаи номинативиро иҷро ва ба истилоҳ табдил меёбанд, ё баръакс истилоҳот вазифаи мушаххаси худро гум карда, ба воҳидҳои луғавии маъмулӣ бармегарданд, ки ин ҳазфи истилоҳ мешавад. Акнун суол ба миён меояд, ки бо кадом роҳ ва кадом шакл воҳиди луғавии маъмулӣ метавонад ба истилоҳ табдил гардад? Дар раванди навиштан ва тарҷумаи осори илмӣ бештари тарҷумонҳо кӯшиш мекунанд, ки барои гузашт аз коҳиши матн бо воҳидҳои луғавии маъноӣ истилоҳ созанд. Яъне, бо роҳи сохтани неологизми муаллифӣ ба раванди истилоҳсозӣ рӯ меоваранд. Бо илова намудани аффиксҳо ба воҳиди луғавии забон як мафҳуми илмӣ месозанд. Барои мисол,

Ибни Сино дар раванди тарҷумаи осори арабӣ ба забони форсии дарӣ баъзе истилоҳоти фалсафиро сохтааст. Ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти арабӣ Ибни Сино воҳиди луғавии маъмулии “*андаррасидан*” ва “*ғаравидан*”-ро ифодакунандаи истилоҳи фалсафии *cognition* – маърифат дар забони тоҷикӣ сохтааст [144, с.272]. Агар истилоҳи *cognition* – *маърифатро* дар фарҳангҳои фалсафӣ нигарем, он фаҳмиш, тасаввур ва баррасиву тасдиқи афкор мебошад, ки “*андаррасидан*”, “*шинохтан*”, *тасаввуротро* дар назар дорад, “*ғаравидан*” бошад, *тасдиқ* ва *баррасии* андеша аст. Яъне, *андаррасӣ* ин *тасаввур* аст, ки дар илми фалсафа шакли маърифати ҳиссӣ ба шумор меравад. *Андаррасидан* – (*феъл*) *дарёфтан*, *пай бурдан*, *бо фикру тааммул дарёфтан*, *сарфаҳм рафтан*; *тасаввур кардан* (Доништан ду гуна аст: яке – *андаррасидан*, ки ба тозӣ онро *тасаввур* хонанд) [438].

Дар умум муҳаққиқон се роҳи истилоҳшавиро нишон додаанд:

1. Васеъ кардан, умумикунонии маъно, ки В.П. Прач ин равандро “нейтролизатсияи хусусияти дифференсиалӣ” [122, с. 93] меномад.

Ба ақидаи муҳаққиқ, воҳидҳои луғавие, ки қаблан як маънои мушаххас доштанд, метавонанд бо мафҳуми умумии илмӣ дар ягон соҳа истифода шаванд. Барои мисол, истилоҳи таърихӣ *инқилобро* агар гирем, дар забони англисӣ *revolution*, дар аввал *тағйироти кулӣ ва зӯрварона дар ҳокимият ва сохти сиёсиро* ифода менамуд, ҳоло бошад, дар ҳама соҳаҳои илм метавонад ба маънои тағйироти бузург бошад, ба монанди инқилоби илм, *инқилоби фарҳангӣ*, *инқилоби сиёсӣ* ва ғ.

2. О.С. Ахманова ин чараёнро “мушаххаснамоии маънои васеи воҳидҳои луғавии маъмулӣ бо ёрии калимасозӣ, илова намудани аффиксҳои мутобик ва ба воҳиди забони махсус табдил додани онҳо” [313, с. 448] шарҳ додааст.

Андешаи О.С. Ахманова ба андешаи В.П. Прач мухолифат менамояд, зеро ба гуфтаи ӯ воҳидҳои луғавии маъмулӣ аз маънои умумиашон ба маънои мушаххас мегузарад. Ба ақидаи О.С. Ахманова ҳамфикрем, зеро истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ ба забони илмӣ гузариш ёфта, мафҳуми мушаххасро ба худ қабул менамоянд ва ба истилоҳи

ин ё он соҳаи илм мубаддал мешаванд. Қоидаи раванди истилоҳшавӣ низ ба гуфтаҳои О.С. Ахманова мантиқан мувофиқат менамояд. Яке аз механизмҳои муҳими ташаккул ва таҳаввули истилоҳот дар забони илм ин мушаххасгардонии воҳидҳои луғавии маъмулӣ мебошад, ки ба гуфтаҳои муҳаққиқ рост меояд. Раванди истилоҳшавӣ бо роҳҳои калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сурат мегирад. Бо иловаи пешванд ё пасванд метавон воҳиди луғавии маъмулиро ба истилоҳ табдил дод. Мисол, истилоҳи *information*, яъне маълумот аз решаи воҳиди луғавии *inform* – *хабар додан* сохта шудааст, ки бо иловаи пасванди исмсозии *-tion* чун истилоҳи *information* – *ахбор* истифода мешавад. Мисоли дигар ин воҳиди луғавии *know* – *донистан* мебошад, ки ҳангоми ба истилоҳи фалсафа ва маориф мубаддал гаштан чун *knowledge* – *дониш* бо иловаи пасванди *-ledge* сохта шудааст. Мисолҳои овардашуда нишондиҳандаи онанд, ки истилоҳшавӣ бо роҳҳои гуногуни калимасозӣ, аз ҷумла, аффиксатсия, конверсия, мураккабсозӣ ва ихтисоркунӣ сурат мегирад.

3. В.М. Лейчик чунин мешуморад: “ба вучуд омадани омонимҳо дар натиҷаи канда шудани алоқаи семантикии байни маъноҳои калимаи сермаъно ва пайдоиши маънои нав, ки калима ҳамчун воҳиди мустақили луғавӣ дарк мешавад, ба вучуд меояд” [91].

Ин раванди тағйирёбии шакли истилоҳот боиси хатоҳои ва саргум задани тарҷумон мешавад. Раванди истилоҳшавӣ ва ҳазфи истилоҳ на фақат мушкilotи мубрами тарҷумон, балки аз истилоҳшиносон низ маҳсуб меёбад.

Дар забоншиносии муосир оид ба мавқеи истилоҳ дар забони миллӣ ва дар тафсири назарии истилоҳ фикру андешаҳои якхела вучуд надоранд. Бо вучуди ин метавон истилоҳотро аз дигар воҳидҳои луғавии забон бо якҷанд хусусияти дар боло баррасигардида фарқ намуд.

Аз рӯйи қоида, истилоҳ бояд танҳо дар матнҳои илмӣ-иттилоотӣ истифода шавад, вале мутаассифона, баъзе истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар услуби бадеӣ чун воҳидҳои луғавии маъмулӣ истифода мешаванд, ки тарҷумонро ба мушкilotҳо дучор мегардонад.

Ҳазфи истилоҳ ба маънои вожаҳоеанд, ки аз матни илмӣ дур шуда, ба забони умумии адабӣ ворид гаштаанд. Н.Ф. Непийвода дар “Детерминологизация как результат взаимодействия общелитературной и терминологической лексики” (Ҳазфи истилоҳ ҳамчун натиҷаи ҳамкориҳои воҳидҳои луғавии умумии адабӣ ва воҳидҳои луғавии истилоҳӣ) қайд мекунад: “дар раванди таҳқиқи истилоҳ ва калимаи маъмулӣ хусусияти фарқкунанда танҳо ҳолати дефинитивии истилоҳ аст. Дар раванди ҳазфи истилоҳ калимаи маъмулӣ низ метавонад вазифаи номинативиро иҷро кунад, истилоҳ танҳо бо вазифаи дефинитивӣ бояд ягон мафҳумро ифода намояд ва дар матн мавқеи истилоҳ аз калимаи маъмулӣ маҳз бо ҳамин фарқ мекунад, зеро истилоҳот дар матн ҳамеша чун калидвожаи ҷумла ё матн ҳисоб мешаванд. Дар ин ҳолат мо истилоҳотро нимистилоҳ низ номида наметавонем, зеро дар ҳолати истилоҳ будан тамоми хусусиятҳои истилоҳиро ифода менамояд ва дар матни бадеӣ бошад, танҳо ифодакунандаи маъноҳои конотативӣ мегардад” [113, с. 4-5].

Лозим ба ёдоварист, ки ҳазфи истилоҳ баръакси чараёни истилоҳшавӣ буда, аз шакли истилоҳӣ ба шакли калимаи маъмулӣ табдил меёбад, инчунин, дар ин раванд мафҳуми соҳавии худро гум карда, маънои умумиро ба худ қабул менамояд. Нишонаҳои ҳазфи истилоҳ дар гум кардани якмаъноӣ, мушаххасмаъноӣ, табдил ёфтани истилоҳ ба воҳиди услуби бадеӣ ё маънои маҷозиро ба худ қабул кардан инъикос мегарданд. Сабабҳои асосии ҳазфи истилоҳот дар паҳн гаштани донишҳои илмӣ дар ҷомеа мебошад. Вақте истилоҳоти илмӣ ба доираи истифодабарандагонӣ оддӣ мегузаранд ва дар ҷомеа дар забони гуфтугӯӣ бештар мавриди истифода қарор мегиранд, хусусияти илмӣ ва соҳавии худро гум карда, ба мафҳумҳои умумӣ табдил меёбанд. Сабаби дигар ин истифодаи истилоҳот дар ВАО мебошад, ки рӯзноманигорон онҳоро бо маъноҳои васеъ дар ахбороти ҳаррӯза ба кор мебаранд. Ҳазфи истилоҳот аз шуурнокии фарҳанги ҷомеа низ вобастагии калон дорад, зеро истилоҳи илмиро одамон ба таври умум дарк намуда, бо фаҳмишҳои умумӣ ва рӯзмарра онро дар нутқашон ҷой медиҳанд. Барои

мисол истилоҳи антропология ва адабиёт **myth**-ро агар мавриди таҳлил қарор диҳем, дар аввал чун як воҳиди илмӣ дар асарҳои илмӣ ва фарҳангӣ, ҳангоми тасвири ривояти динӣ ва фарҳангӣ бо аҳаммияти рамзӣ истифода мешуд. Муодили он дар забони илмӣ тоҷикӣ чун **асотир** (*чамъ*) ва **устура** (*танҳо*) мебошад. Бо мурури замон ҳангоми паҳн гаштани истилоҳи мазкур аз китоби илмӣ ба рӯзномаю шабакаҳои иҷтимоӣ, ба ғӯишҳои мардумӣ роҳ ёфта, ҳоло ба маъноӣ **дурӯз** дар нутқи рӯзмарра истифода мешавад. Ин мисол ифодагари он аст, ки тағйири маъноӣ дар истилоҳ ба вучуд омада, мафҳуми аслии илмӣ дар он васеъ шуда, на танҳо чун рамзи фарҳангӣ, балки воҳиди луғавии маъмулӣ гашт.

Хусусияти маъноӣ истилоҳ ҳангоми муқоисаи мавқеи калима дар матн зоҳир мегардад. Яъне, агар калима дар матн вазифаи номинативӣ ва хусусияти илмӣ дошта бошад истилоҳ мешавад. Се раванди муқоисаи истилоҳро аз ҳазфи истилоҳ фарқ кардан мумкин аст: “1) агар мафҳуми истилоҳ ҳам дар матни илмӣ ва ҳам дар матни бадеӣ якхела бошад, қолаби худро гум накунад; 2) муқоисаи маъноӣ маҳдуд ва васеи истилоҳ аз маъноӣ воҳидҳои луғавии маъноӣ; 3) агар истилоҳот бо мафҳуми илмӣ худ дар матни адабӣ низ истифода гардад, ин меъёри истилоҳро вайрон месозад ва метавонад боиси ҳазфи истилоҳ шавад” [83, с. 42].

Барои мисол якчанд истилоҳи фарҳангиро дида мебароем, ки ба ҳолати ҳазфи истилоҳ дучор шудаанд: **diorama** – 1. дар масолеҳи сохтмонӣ панорамаи ҳамвор мешавад; 2. Истилоҳи фарҳанг – як намуди наққошии, ки дар он тасвир дар болои маводди шаффоф ва махсус равшанишуда кашида мешавад; **palette** – 1. корди шпаклевка; 2. доскаи ранг, палитра; 3. дар истилоҳоти технологияи иттилоотӣ чун панели асбобҳо истифода мешавад; **pencil** – 1. қалам; 2. нури рӯшноӣ; 3. як тарзи рассомӣ.

Истилоҳоти иқтисодӣ, ки ҳазфи истилоҳ шудаанд: **abatement** – кам кардани миқдор, дараҷа ё шиддатнокии фаъолият (*тахфиф*, *коҳиш*); **bankruptcy** – ҳолати заъфи қобилияти пардохти қарз (*муфлисшавӣ*); **boom** – афзоиши босуръати фаъолияти соҳибкорӣ; **business** – фаъолияти ба даст

овардани пул тавассути истеҳсол ё харидуфурӯшии мол, ё хизматрасонӣ (тиҷорат, фаъолияти тиҷоратӣ); **capital** – пул ё молу мулк, хусусан вақте он барои оғози тиҷорат ё истеҳсоли сарвати бештар истифода мешавад; **cheque** – коғази чопшуда, ки дар он шумо маблағи пулро менависед, имзо мегузоред ва ба ҷойи пул барои пардохти ашё истифода мебаред (чек); **insurance** – созишнома бо ширкате, ки шумо ба онҳо пул медиҳед, махсусан мунтазам ва онҳо хароҷотро дар сураати рух додани ягон чизи бад, масалан, агар шумо бемор шавед ё мошинатон вайрон шавад, (суғурта) ҷуброн мекунад.

Аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки мавқеи истилоҳоти ба ҳазфи истилоҳ дучоромадаро тарҷумон аз услуби матн ва вазифаашон метавонад фарқ намояд. Масалан, истилоҳи иқтисодии **insurence** дар матни илмӣ чун *суғурта* истифода мешавад, вале дар муоширати рӯзмарра ва матнҳои бадеӣ чунин истилоҳро метавон ба маънои *кафолат*, *беҳатарӣ*, *муҳофизатчӣ* ва ғайра муодилебӣ кард.

Илова ба ин ҳама ҷараёни аҷибе дар истилоҳшиносӣ вучуд дорад, ки *таҷдиди истилоҳ* ном дорад. *Таҷдиди истилоҳ* раванди мураккаби истилоҳшавӣ буда, дар он истилоҳот аз низоми истилоҳоти як илм ба низоми истилоҳоти дигар мегузаранд. Ҷараёни *таҷдиди истилоҳ* аз воҳидҳои луғавӣ ба истилоҳ мубаддал шудани воҳидҳои забонӣ ва аз истилоҳ ба *ҳазфи истилоҳ* табдил ёфтани ва баъдан ба *таҷдиди истилоҳ* инъикос гардидани истилоҳот мебошад. Ин раванд бо сабаби пурра ташаккул наёфтани истилоҳ дар як соҳаи илм аст, ки баъдан ба дигар илмҳо интиқол меёбад.

Таҷдиди истилоҳ дар ду шакл сураат мегирад: 1) истилоҳе, ки аз доираи истилоҳ будан як замоне берун меафтад, ҳазф мешавад ва аз рӯйи зарурати нав замоне дубора ба доираи истилоҳ ворид мешавад; 2) як истилоҳ дар соҳае мавриди истифода қарор гирифта, бо сабабҳои муайян ба истилоҳи соҳаи дигар мегузарад ва мафҳуми маъноҳои соҳаи дигарро ифода мекунад.

Истилоҳоти синергетика илми нисбатан нав буда, истилоҳотро аз дигар илмҳо чун биология, физика, химия, математика фаро мегирад.

Синергетика метавонад истилоҳотро аз илмҳои дақиқ ба илмҳои гуманитарӣ таҷдиди истилоҳ намояд. Дар илми дидактика, ки ба илмҳои гуманитарӣ педагогика дохил мешавад, истилоҳоти *analyses, induction, experiment* аз истилоҳоти физикӣ ва умуман аз истилоҳоти илмҳои дақиқ гирифта шудаанд, ки дар илми мазкур ба дигар маъно истифода мегарданд.

Д.С. Лотте оид ба чараёни таҷдиди истилоҳ чунин ибрози ақида дорад: “Гузариши истилоҳот аз як низомӣ мафҳумҳо ба низомӣ дигар дар он ҳолат сурат мегирад, ки агар мафҳумҳои низомӣ ба ҳам зидмаъно набоянд, ҳададҳои монандии мафҳумҳо ё шакли фаъолияти онҳо дида шаванд. Агар истилоҳи интиқолгардида дар низомӣ нави истилоҳот ба дигар мафҳум, аллакай, қабул гардида бошад, пас, чараёни таҷдиди истилоҳ лозим намеояд” [96].

Тамоми фикру мулоҳизаҳои муҳаққиқонро вобаста ба таҷдиди истилоҳ омӯхта, ба ақидае омадем, ки таҷдиди истилоҳ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ се намуд мешаванд:

1) *Бо маънои асли барқарор ва бозсозӣ шудани истилоҳ.* Дар ин раванд истилоҳоте, ки дар давраи пайдоиш чун мафҳуми илмӣ истифода мегардид ва бо гузашти вақт воҳиди луғавӣ маъмулӣ гашт, баъд аз гузаштани ин марҳилаҳо боз дубора бо маънои илмӣ пешинааш ба доираи илмӣ соҳавӣ ё тахассусӣ мегузарад. Ин раванд бештар дар ҳолати меёргузори истилоҳот ва тартиби фарҳангҳои соҳавӣ ба вуҷуд меояд. Барои мисол, агар истилоҳи *ritual*-ро гирем, дар аввал чун истилоҳи фарҳангшиносӣ намуди муназами амалҳои рамзии динӣ ё иҷтимоӣ, ки дар доираи анъанаҳо анҷом меёфт, ифода менамуд. Дар ҳолати ба воҳиди луғавӣ маъмулӣ табдил ёфтаниш, ҳазфи истилоҳ шуда, маънои ***одати ҳаррӯза***-ро ифода мекунад, Ҷи тавре халқи англис дар забони гуфторӣ истифода менамояд: *My morning coffee is a ritual for me – Қаҳваи субҳона барои ман ҳамчун одати ҳаррӯза аст.* Боз бо мурури замон истилоҳи мазкур ҳоло дар илми этнология ва диншиносӣ ба маънои *маросими рамзӣ ва анъанавӣ иҷтимоӣ* мавриди истифода қарор дорад.

2) *Таҷдиди истилоҳ бо маънои тағйирёфта.* Ин равандест, ки воҳиди луғавӣ нахуст мафҳуми илмиро ифода менамуд, баъдан маънои умумӣ гирифт ва бо маънои таърифшудаи нав ба забони илм дубора ворид мешавад. Хусусияти фарқкунандаи ин раванд дар он аст, ки ҳангоми таҷдиди истилоҳ шудан аз маънои асли илмӣ худ фарқ мекунад ва бо мафҳуми тағйирёфта дар илми дигар истифода мешавад. Барои мисол, истилоҳи **gender**-ро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Нахуст ин истилоҳ дар забоншиносӣ, дар қисмати дастурӣ категорияи *ҷинсиятро (masculine -мард, feminine – зан)* ифода мекард ва ҳоло ҳам бо ин маъно истифода мешавад. Бо гузашти вақт истилоҳи мазкур маънои васеъро гирифта, дар забони гуфтугӯи ва маъмулӣ *ҷинси шахсиятро* муайян менамояд. Вале боз ҳамчун мафҳуми нави илмӣ дар гендершиносӣ як таърифоти наvero ба худ қабул кардааст, ки маънои *низомии иҷтимоиро* дошта, *фарқияти иҷтимоӣ ва фарҳангии мавқеи зану мардро муайян месозад*. Истилоҳи дигар ин **trauma** мебошад, ки дар аввал дар илми тиб пайдо шуда, ба маънои *осеби ҷисмонӣ* ифода меёфт ва то ҳол дар истифода қарор дорад. Бо ташаккул ва таҳаввули маънои истилоҳот дар ҷомеаи рузмарра истилоҳ ба воҳиди луғавии маъмулӣ мубаддал гашта, маънои *ҳодисаи нохушро* гирифт. Ҳоло бошад дар илми равоншиносии посттравматикӣ истилоҳи мазкур бо маънои *осеби руҳии тулонӣ* ифода мегардад.

3) *Таҷдиди истилоҳ бо замимаи илми нав.* Раванди мазкур гузариши истилоҳро аз як соҳаи илм ба соҳаи илми дигар ифода менамояд. Хусусияти фарқкунандаи ин раванд дар он аст, ки истилоҳ метавонад аз як фанни илмӣ ба дигар фан бо таҳвилоти маъноӣ ва вазифавӣ интиқол гардад. Дар ин чараён маънои истилоҳ метавонад тағйир ёбад ё васеъ шавад, ё ин ки аз мафҳуми умумӣ ба мафҳуми махсус табдил ёбад. Ин раванд решаи забонии истилоҳро нигоҳ медорад, вале вазифа ва мафҳуми онро бозсозӣ менамояд. Мисол, истилоҳи **othering** дар аввал дар нутқи рӯзмарра аз решаи **other** ташкил ёфта, маънои дигар, дигаронро ифода менамояд. Баъдтар барои таҳлили фарҳангҳо бо иловаи пасванди **-ing** мафҳуми бегонаро гирифт, ки

халқи бегонаро дар назар дорад, на худӣ ё маҳаллӣ. Ҳоло бошад дар илми равоншиносии иҷтимоӣ ва мустамликашиносӣ як таърифоти мукамал ва наvero қабул намуда, равандеро тавсиф менамояд, ки *таълимот ва илму маърифати Ғарбро аз Шарқ ҷудо менамояд*. Яъне, *ғарбиён истилоҳи othering-ро барои бегона ва ирратсионалӣ донистани шарқиён истифода* мебаранд, ки дар забони тоҷикӣ чун *бегонасозӣ* ва *ҷудоандеши* фаҳмида мешавад.

Бархе аз олимон таҷдиди истилохро чун омонимияи байнисоҳавӣ меноманд, зеро як истилоҳ метавонад дар ду ва зиёда низоми истилоҳот истифода гардад. Агар истилоҳоти лингвостилистикаро мавриди таҳқиқ қарор диҳем, бештари онҳо аз илми забоншиносӣ ва услубшиносӣ таҷдиди истилоҳ шуда, ба илми лингвостилистика ворид гаштаанд. Як қисми истилоҳоти лингвостилистика аз илмҳои асосии забоншиносӣ ва фалсафа, қисмати дигаре аз илмҳои ҳампайванд чун суҳаншиносӣ, фарҳанги нутқ, забоншиносии матн ва қисмати савумӣ аз услубшиносӣ чун шевашиносӣ, обуранги услубӣ иқтибос шудаанд.

Таҳлилу баррасиҳо нишон медиҳанд, ки раванди таҷдиди истилоҳ ба маънои иқтибосшавии истилоҳ аз як соҳаи илм ба соҳаи илми дигар аст. Мисол, истилоҳе, ки аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ пайдо гардидааст: **support** – чун калимаи маъмулӣ ифодагари *кумак, дастгирӣ* мебошад. Ба унвони истилоҳи бонкӣ (иқтисодӣ) **support** мафҳуми *дастгирии нархи саҳмияҳо (бо роҳи харидани онҳо аз ҷониби гурӯҳи шахсони манфиатдор)*-ро инъикос менамояд. Агар таҷдиди истилоҳ шавад, вожаи **support** дар чанд соҳаи илмӣ дигар ба таври гуногун таҷассум мегардад: истилоҳи ҳарбӣ *тобеияти оперативӣ*; истилоҳи технологияи иттилоотӣ *маълумоти рақамӣ*; истилоҳи полиграфӣ *китоб, муқова, чоп* ва истилоҳи ҳуқуқӣ *исботи гуноҳ, даъвогар, ҷавобгар*.

Бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ чунин равандро гузаштаанд, ҳамин аст, ки тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нисбат ба илмҳои дақиқ душвортар аст, зеро бо тағйири шакли истилоҳ дар равандҳои

номбурда тарҷумон метавонад ба иштибоҳоти услубӣ роҳ диҳад. Барои дуруст тарҷума намудани чунин истилоҳот тарҷумонро зарур аст, ки онҳоро дар фарҳангҳои дузабонае, ки маъноӣ истилоҳ аз нигоҳи услубӣ ва соҳа шарҳ дода мешаванд, пайдо намояд.

2.2. Мушкилоти сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутаҷод дар истилоҳот ва тарҷумани онҳо

Дар истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳоти касбӣ соҳавӣ, махсусан истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, баҳсноктарин масъала вобаста ба масъалаҳои луғавӣ-маъноӣ истилоҳот бо омилҳои сермаъноӣ, омонимия ва муродифот мебошад, чаро ки хусусияти хоси истилоҳ якмаъноӣ аст, на сермаъноӣ, омонимия ва муродифот.

Дар истилоҳшиносӣ ду равиши тавсифи концептуалии истилоҳот вучуд дорад: “онҳо меёри (муқаррарӣ) ва вазифавӣ (дискриптивӣ ва тавсифӣ) мебошанд” [52, с. 65].

“Тарафдорони равиши якум бар он ақидаанд, ки истилоҳ воҳиди луғавӣ махсуси забон маҳсуб ёфта, низоми истилоҳот як навъи махсуси низоми аломатҳо мебошад, ки аз воҳидҳои луғавӣ маъмулӣ ба куллӣ фарқ мекунанд. Аз ин лиҳоз, зухуроти мисли сермаъноӣ, омонимия ва муродифот раванди зараррасон ва вайронкунандаи шакли истилоҳот мебошанд. Тарафдорони равиши дуюм баръакс чунин андеша доранд, ки ба хусусияти истилоҳот тамоми ҳодиса ва зухуроти луғавӣ ва маъноӣ, ки дар воҳидҳои луғавӣ адабӣ дида мешаванд, хос аст. Омилҳои сермаъноӣ, омонимия ва муродифот ба таври пурра ҳам набошад, метавонад дар истилоҳот вучуд дошта бошанд” [52].

В.П. Даниленко чунин ибрази андеша дорад: “Ҳарчанд зухуроти сермаъноӣ, омонимия ва муродифот дар истилоҳот дида шаванд ҳам, аммо ба хусусияти луғавӣ-маъноӣ истилоҳот зарар намерасонанд. Падидаҳои мазкур

дар доираи он ҳудудҳои истилоҳ ташаккул меёбанд, ки мафҳуми истилоҳ ва хусусияти фарқкунандаи онро коста намегардонанд” [52].

Ба ақидаи муҳаққиқ К.А. Авербух: “Дар низоми истилоҳот падидаи сермаъноӣ бояд тамоман вучуд надошта бошад. Истилоҳоте, ки воҳиди вазифавии он дар низоми худ якмаъно мебошад, дар матни илмӣ аз як маъно бояд зиёд ифода накунад. Ҳама падидаҳои сермаъноӣ дар истилоҳот аз мавқеи нодуруст шакл гирифтани ва истифода шудани он дарак медиҳад” [2, с. 39].

В.П. Красней сабаби сермаъноии истилоҳотро дар вазифаи дучониба доштани он мебинад. Ба ақидаи ӯ: “Истилоҳоте, ки ҳам дар матни бадеӣ чун воҳиди луғавии маъмулӣ истифода мешавад ва ҳам дар низоми истилоҳот мафҳуми илмиро ифода мекунад, ба пайдо гаштани сермаъноӣ сабаб мешавад, зеро падидаи сермаъноӣ аввалиндараҷа дар воҳидҳои луғавии умумӣ васеъ истифода мегардад. Вақте истилоҳ ба ҳолати ҳазфи истилоҳ дучор шуда, дар матнҳои бадеӣ низ иштирок менамояд, албатта, дар он ҷо дигар воҳидҳои ифодакунандаи маъноӣ худро воমেҳӯрад” [84, с. 194].

Дар забоншиносӣ тамоми падидаҳои сермаъноӣ аз нуқтаи назари синхронӣ ва диахронӣ сарчашма мегиранд. Дар низоми истилоҳот низ тамоми истилоҳоти сермаъноӣ аз рӯйи нуқтаи назари диахронӣ, агар назар афканем, бо тағйир ёфтани сохтори марзи маъноии истилоҳ пайдо мешавад. Истилоҳ дар шакли заминавӣ пайдо гардида, бо мурури замон рушду такомул ёфта, метавонад дар дигар соҳаҳои илму дониш бо дигар маъноҳои нав истифода гардад, вале маъноӣ аввалини истилоҳи мазкур маъноӣ марказӣ буда, маъноҳои дигар чун периферия ба шумор мераванд, вале аз ҷиҳати этимологӣ ба маъноӣ аввалӣ алоқамандии зич доранд.

Пайдоиши омили сермаъноиро дар истилоҳот Л.Л. Кутин чунин тавсиф додааст: “1) таъсири муносибатҳои сермаъноии забони адабӣ ба истилоҳот, ки истилоҳ худ дар аввал аз воҳидҳои луғавии умумӣ пайдо мешавад; 2) раванди тарҷумаи истилоҳот, ки бо усули шарҳи маънӣ инъикос

мегардад; 3) дар раванди истилоҳшавӣ воҳидҳои луғавии умумӣ хусусиятҳои сермаъноӣ мегиранд” [88, с. 88];

Мавриди зикр аст, ки бештари муҳаққиқон сермаъноиро ҳамчун падидаи манфӣ дар низоми истилоҳот мешуморанд, ҳарчанд ҷиҳатҳои мусбати он низ ба назар мерасад. Ба ақидаи мо, сермаъноии истилоҳ ин норавшанӣ ё номуайянии он нест, балки дар марҳилаи истилоҳшавӣ қарор гирифтани он аст. Бо ташаккул ва таҳаввули як соҳаи илму дониш истилоҳоти сермаъно дар соҳаи мазкур хеле зиёд ба ҷашм мерасанд, ки ин нишондиҳандаи рушди ҳуди ҳамон соҳа аст. Ҳар қадар низоми маъноҳои гуногун дар истилоҳот рушд ёбад, ҳамон қадар мавзӯи таҳқиқ амиқтар омӯхта мешавад, робитаҳои байни мафҳумҳои умумӣ ва мафҳумҳои махсуси соҳа беҳтар муқоиса ва муайян карда мешаванд ва ҳуди объекти таҳқиқ мурағбаттар ва равшантар натиҷа медиҳад.

Падидаи сермаъноӣ падидаеро дар назар дорад, ки дар як вақт истилоҳ қобилияти ифодаи якчанд маъноро дорад. Сермаъноӣ яке аз масъалаҳои мубрами луғатшиносӣ буда, диққати забоншиносон ва истилоҳшиносонро ба худ ҷалб намудааст. Дар раванди тарҷума низ тарҷумашиносон бо ин падида ба мушкилотҳои зиёди тарҷума дучор мегарданд. Бояд ёдовар шавем, ки сермаъноӣ ҳарчанд маъноҳои гуногунро дар истилоҳот возеҳ намояд ҳам, аммо ҳама маъноҳо ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Барои мисол агар истилоҳи иҷтимоии забони англисии **“jam”**-ро гирем, он сермаъно буда, мафҳуми фишор, фишурданро дорад, ки бо ибораҳои **“people jam – фишори одамон (зери фишори одамон будан), traffic jam – роҳбандӣ (дар ҳолати фишори автомашинаҳо ба вуҷуд меояд)”**, **“jam – издиҳоми одамон”**, дар воҳидҳои луғавии забони умумӣ бошад, маънои **“мураббо”**-ро дорад. Мисоли дигар истилоҳоти иҷтимоии **“director – роҳбар, мудирӣ муассиса”**, дар истилоҳоти иқтисодӣ бошад, **“сардори ширкат”**, дар истилоҳоти ҳарбӣ **“фармондеҳи шӯъба”**, дар истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ба маънои **“назораткунанда”** истифода бурда мешавад. Истилоҳи дигари иҷтимоӣ ин **“marriage – издивоҷ”** мебошад, ки дар матнҳои ҳарбӣ онро агар вохӯрем,

маънои “*ҳамчасии ракетаҳо, бо ҳампайвандии ягон асбоби ҳарби*”-ро дар назар дорад.

Забоншиносони дигар Б.Н. Головин ва Р.Ю. Кобрин бар он ақидаанд: “Дар раванди тарҷумаи истилоҳ аз як забон ба забони дигар, дар ҳолати наёфтани муодили истилоҳ дар забони тарҷума, тарҷумон истилоҳи муаллифии худро месозад, ки дар оянда боиси сермаъноии он истилоҳ мешавад” [43, с. 51].

Аз гуфтаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки падидаи сермаъноӣ метавонад дар ҳолати истилоҳофаринии тарҷумон ба вучуд ояд. Вақте дар раванди тарҷума истилоҳи забони асл нофаҳмо ва норавшан бошад, ё дар забони тарҷума муодили худро чун мафҳуми илмӣ надошта бошад, дар забони тарҷума як падидаи нав бошад, он гоҳ тарҷумон барои равшан ва фаҳмо сохтани маънои истилоҳ ба хонандаи забони тарҷума онро бо роҳи истилоҳофаринӣ мутобик ба қоида ва меъёрҳои забони тарҷума ба роҳ мемонад. Дар ҳоле ки истилоҳофаринӣ шавад, ҳамон истилоҳи забони асл метавонад дар забони тарҷума сермаъно гардад. Яке аз сабабҳои падидаи сермаъноӣ дар истилоҳот, бемуодил будани онҳо дар забони тарҷума ва истилоҳофаринӣ шудани онҳо аст.

Бо чунин нуктаи назарияҳо ҳолатҳои сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутазоддӣ неологизмҳо, ки сабабгори мушкilotи тарҷумаи истилоҳот мебошанд, дар илмҳои номбурда ин ҳолатҳо аз нигоҳҳои гуногун зерин таҳлил қарор мегиранд. Аз нигоҳи илми лексикология муродифот дар истилоҳот ин ғанӣ гардонидани таркиби луғати забон аст, дар ҳоле ки омонимия таъсири манфӣ дорад ба забон ва неология чун як омилҳои муқаррарии забон дар марҳилаҳои ташаккул ҳисобида мешавад. Омилҳои мазкур аз нигоҳи истилоҳшиносӣ хусусияти якмаъноии истилоҳро вайрон месозанд, омонимия дар низомҳои гуногуни истилоҳот ҳолати муқаррарӣ бояд пазируфта шавад, вале неологизм дар раванди ташаккули истилоҳот бо пайдоиши мафҳум ва падидаҳои нав зарур ва ҳатмӣ шуморида мешавад [48].

Аз хусусият ва нуқтаи назарҳои ифодаёфта, ки хоси ин ду илм ҳастанд, метавон қайд намуд, ки лексикология чун шоҳаи забоншиносӣ истилоҳотро аз нигоҳи семасиологӣ таҳлил намуда, истилоҳшиносӣ бошад, онро аз нигоҳи ономасиологӣ зери пажӯҳиш нигоҳ медорад.

Падидаи муродифот, ба андешаи Л.Л. Кутин чунин аст: “Дар марҳилаи аввали ташаккули истилоҳот ба вучуд омада, якчанд маъноро ифода менамояд, то он ки мафҳуми асосии он бо раванди ҳамгунсозӣ (нормализатсия) ва батартибдарории (инвентаризатсия) истилоҳот ба вучуд наояд. Баъди батартибдарорӣ ва банизомдарории истилоҳот онро метавонанд аз падидаи муродифот озод намоянд. Ин ақида ифодагари он мебошад, ки истилоҳ дар шакли аввали пайдоиш ва инкишоф метавонад муродиф дошта бошад, яъне агар дар раванди истилоҳгуна қарор гирад. Ташаккули низомҳои истилоҳотӣ дар давраи ташаккули забони илм бо рафъи муродифот барои таъйини мафҳумҳои илмӣ ба амал омадааст. Бар хилофи соҳаи забоншиносии умумӣ, ки дар он ходисаи муродифот бо мавҷудияти маъноҳои ба ҳам наздик дар воҳидҳои луғавии муқоисашаванда дида мешавад, дар истилоҳшиносӣ истилоҳоти муродифпазир бояд маъноҳои якхеларо ифода намоянд. Яъне, дар шинохти мушкilotи муродифоти истилоҳот бояд бо мафҳуми якхела ва ё монанд далолат кардани онҳо дар тамоми илмҳои соҳавию касбӣ таваҷҷуҳ шавад” [87].

Бояд қайд намуд, ки муродифот дар истилоҳот хусусияти дигар дошта, аз вазифаҳои услубӣ, экспрессивӣ ва тобишҳои маъноӣ дур аст. Бо ин метавон ишора намуд, ки муродифпазирии истилоҳот аз муродифии воҳидҳои луғавӣ, бо доштани вазифаҳои услубӣ ва тобишҳои маъноӣ фарқ мекунанд. Сабаби асосии рӯйдоди муродифот дар истилоҳот аз сарчашмаҳои гуногун ташаккул ёфтани он мебошад.

Бештари истилоҳшиносон ишора бар он мекунанд, ки муродифпазирии истилоҳот дар падидаи дублетҳо инъикос меёбанд. Истилоҳоти муродифӣ бештар бо дублетҳо ифода мегарданд, ки ин

нишондиҳандаи ба таври комил ташаккул наёфтани истилоҳ ва ба ҳамгунсозӣ ва батартибдарорӣ ниёз доштани он ишора мекунад [152].

Ба қавли истилоҳшинос Л.Л. Кутин: “Муродифпазирии истилоҳот чун “занҷирҳои истилоҳотӣ” сурат мегиранд, ки якчанд аломат метавонад ифодакунандаи як мафҳуми илмӣ бошад, вале чунин ҳодиса номуташаккилӣ ва ба расмият дароварда нашудани низоми истилоҳотро хувайдо месозад” [87, с. 254].

Муродифпазирии истилоҳот дар воҳидҳои луғавии умумӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: муродифоти нопурра ва пурра. Дар муродифоти нопурра на ҳама маъноҳо ба ҳам наздиканд ва дар фарҳанг ҳангоми корбарӣ на ҳама чузъҳо аз рӯйи маъно наздикӣ доранд, вале муродифоти пурра баръакс. Дар истилоҳот муродифпазирии пурра бештар мувофиқат мекунад, зеро ду мафҳуми ба ҳам наздик дар як соҳаи илму дониш бо вазифаи якхела истифода мегарданд. Барои мисол, истилоҳоти равоншиносиро мавриди таҳлил қарор медиҳем: *affective memory* – *хотираи аффективӣ* ва *emotional memory* – *хотираи эҳсосӣ*, *immediate memory* – *хотираи фаврӣ* ва *short-term sensory memory* – *хотираи бевосита*; Истилоҳоти педагогика ва методика: *teaching practice* – *таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ* ва *academic practicum / training practice / educational internship* – *таҷрибаомӯзии таълимӣ*, *learning-based approach* – *равиши шинохтӣ*, *равиши маърифатӣ* ва *cognitive approach* – *равиши маърифатӣ*;

Истилоҳоти овардашуда ба *муродифҳои пурра* рабт доранд, ки дар забоншиносӣ бо номи *муродифоти дублетӣ* ёд мешаванд.

Забоншиноси тоҷик Ҳ. Шайдулло чунин ибрози андеша дорад: “дар истилоҳшиносӣ муродифот бо омилҳои забонӣ ва фарозабонӣ ба вучуд омадаанд. Ба омилҳои забонӣ дар забони модарӣ барои пурра ва мукаммал инъикос кардани воқеият ва мафҳуми ақида як катор калимаҳои ба ҳам аз рӯйи маъно наздик истифода мегарданд, ки онҳо дар натиҷа силсилаи муродифот мешаванд. Омили фарозабонӣ бошад, дар як самт ва як соҳа дар раванди ташаккул ёфтани техника ва технология истилоҳоти нав низ рушд

менамоянд ва корбарони он соҳа кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки истилоҳотро ихтисор кунанд ё ин ки аз сленг бештар истифода баранд. Дар натиҷаи ин омил истилоҳоти ихтисоршуда ва истилоҳоти пурра ба ҳамдигар муродиф мегарданд” [174, с. 115-116].

Ба гуфтаҳои муҳаққиқ таъя намуда, метавон якчанд далел аз омили забонӣ ва фарозабониро мавриди баррасӣ қарор дод. Дар омили забонӣ истилоҳ дар забони асл худ дорои якчанд муродиф аст ва ҳамаи он як мафҳумро ифода менамоянд. Мисол, истилоҳи иҷтимоии *шахсият, фардият, инсон, ашхос* дар забони англисӣ метавонад бо як истилоҳи *personality* тарҷума шавад, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ пур аз мафҳумҳои муродифӣ мебошад. Истилоҳи рузноманигорӣ, *ахборотишноӣ, иттилоотишноӣ* метавонад танҳо бо як истилоҳи *information science* ба забони англисӣ интиқол гардад. Мисолҳо ифодагари онанд, ки омили забонӣ дар муродифпазирии истилоҳот аз якчанд маъноҳои наздик доштани истилоҳ дар забони асл ва инчунин, сохта шудани истилоҳоти иқтибосшуда бо вомвожаҳои миллӣ сарчашма мегирад. Омили фарозабонӣ таъсири берун аз забонро дар назар дорад, ки ба он метавонад таърих, сиёсат, илм, фарҳанг, идеология ва муҳити иҷтимоӣ рабт дошта бошад. Дар омили фарозабонӣ метавонад таъсири мактабҳои илмӣ ва методологияи тарҷумаи мутарҷимон назаррас бошад, зеро ҳар як тарҷумон метод ва стратегияи хоси тарҷумаи худро дорад, ки дар забони тарҷума ба муродифоти истилоҳот оварда мерасонад. Мисол, истилоҳи ҳуқуқии *civil law* дар забони тоҷикӣ бо ду шакл тарҷума шудааст: *ҳуқуқи граждани* ва *ҳуқуқи шаҳрвандӣ*, истилоҳи иҷтимоии *globalization* ба маънои *глобалсозӣ* ва *ҷаҳонишавӣ*. Чи тавре қайд намудем, дар омили фарозабонӣ инчунин, идеология ва сиёсати забон низ таъсиррасон мебошад, зеро истилоҳоти илмӣ ва соҳавиро бо вомвожаҳои маҳаллӣ истифода намуда, гурез аз истифодаи воҳидҳои луғавии хориҷӣ мекунанд, ба монанди истилоҳи *constitution* чун *сарқонун*, на *конститутсия* истифода мешавад, ҳарчанд истилоҳи байналмилалӣ бошад ҳам.

Забоншиноси дигари тоҷик А. Байзоев дар бораи падидаи муродифот дар истилоҳот онҳоро ба ду намуд чудо намудааст: “*муродифҳои дохилӣ ва муштарак*. Муродифҳои дохилӣ гуфта чунин муродифҳоро дар назар дорад, ки омехта бо истилоҳоти иқтибосӣ сохта мешаванд ё дар натиҷаи илова намудани префиксҳои мутазодӣ ба вучуд меоянд” [12, с. 49-51].

Таснифоте, ки А. Байзоев ба роҳ мондааст, муродифоти дохилӣ ҳамон истилоҳотеро дар назар дорад, ки дар забони асл, яъне забони тоҷикӣ аз забонҳои арабӣ ва русӣ иқтибосшуда бо вомвожаҳои миллӣ баргардоншуда мебошанд. Вале муродифоти муштарак ҳамон истилоҳоти байналмилалиро дар назар дорад, ки ҳангоми тарҷума метавонад ҳам бо шакли эътирофшудаи байналмилалӣ истифода шавад ва ҳам бо вомвожаи маҳаллӣ, мисол, истилоҳи *democracy* истилоҳи байналмилалӣ аст, муродифи муштарак он дар забони тоҷикӣ метавонад ҳам дар шакли *демократия* бошад ва ҳам *мардумсолорӣ*.

Чи тавре дар боло зикр гардид, назари муҳаққиқон вобаста ба муродифпазирии истилоҳот мухталифанд. Бештари онҳо бар он ақидаанд, ки истилоҳот бояд якмаъно буда, дақиқ ва саҳеҳ бошад, яъне мафҳумҳои ба он наздик бояд вучуд надошта бошанд. Вазифаи асосии истилоҳ ин номгузорию ин ё он мафҳуми илмӣ ва техникӣ буда, бояд аз падидаи муродифпазирӣ дур бошанд. Ҳамин мушкилотро ба назар гирифта, истилоҳшиносон меёрҳои муайяно барои батартибдорӣ ва ҳамгунсозии онҳо ба кор мебаранд, то тамоми истилоҳоти илмиву соҳавӣ якранг ва меёрсозӣ шаванд.

Падидаи муродифпазирӣ дар истилоҳот мисли муродифоти воҳидҳои луғавии маъмулӣ нест, зеро истилоҳот ҳарчанд муродиф дошта бошанд ҳам, вале як вазифаи унвониро иҷро менамоянд, номгузорандаи ягон мафҳум ва омилу чараёни илмианд. Аз хусусияти ҳиссиётӣ ва экспрессивӣ, тобишҳои маъноии ҳиссиётӣ дуранд. Ҳатто агар истилоҳот дар шакли муродиф-дублетҳо оянд, силсилаи муродифоти онҳо ба ҳам робитаи тобишҳои маъноӣ надоранд, яъне ҷуфт истифода намешаванд. Муродиф-дублетҳо дар воҳидҳои луғавии маъмулӣ барои обу ранги услубӣ бахшидани матн ё нутқ истифода

мешаванд, ки яке бо дигаре дар як силсила қарор гирифта, робитаи тобиши маъноии ба ҳам зич доранд. Бо хусусияти ҳиссиётӣ ва экспрессивӣ яке аз дигаре алоқамандӣ дорад. Вале дар истилоҳот ин гуна нест. Ҳангоми истифодаи муродифот дар матни илмӣ ё баҳсҳои илмӣ, ки дар шакли шифоҳӣ сурат мегиранд, аз ду муродиф яктоаш интиҳоб мешавад, ё барои муайянсозӣ намудани мафҳуми истилоҳ ҳарду шакли он оварда мешавад, ки як вазифаро иҷро менамоянд ва робитаи ҳиссиётӣ ва тобиши маъноӣ ба ҳамдигар надоранд. Бештари истилоҳоти байналмилалӣ ҳангоми тарҷума бо роҳи муайянсозӣ интиқол меёбанд, ки дар матн ҳам шакли байналмилалӣ ва ҳам дар қавсайн вомвожаи мутобиқ ба забони тарҷума истифода мешавад, ки ба ҳонандаи забони тарҷума ҳар ду истилоҳи овардашуда фаҳмо аст.

Ҳарчанд дар истилоҳот муродифпазирӣ вучуд дошта бошад ҳам, вале мавқеи истифодабарии он бояд дуруст ба роҳ монда шавад. Ҳангоми навиштани матни илмӣ барои гурез аз такрор бештари олимон ва муҳаққиқон як истилоҳро бо якчанд муродиф мавриди истифода қарор медиҳанд. Ё ҳангоми иштирок дар конференсияҳои илмӣ истилоҳоти байналмилалӣ бештар ба кор бурда мешавад, то ба доираи шунавандагони конференсия, ки аз миллатҳои гуногун иборат аст, фаҳмо бошад. Ҳангоми тарҷумаи чунин истилоҳот тарҷумон низ ба душвориҳо дучор намешавад, зеро истилоҳоти байналмилалӣ бештар бо роҳи мустақим тарҷума гардида, қариб дар ҳама забонҳо транслитератсия шудаанд.

Баъзан вақт истилоҳ дар забони асл бе муродиф аст ва дар шакли меъёргузоришуда пешниҳод мешавад, вале дар забони тарҷума бо омили таъсири фарозабонӣ бо якчанд мафҳум интиқол меёбад, зеро тарҷумонҳо низ иштибоҳ карда, як меъёри муайянро иҷро накарда, ба малакаи касбии худ така намуда ба таври худ онро ба забони тарҷума интиқол медиҳанд. Пас, аз ин бармеояд, ки Чи тавре ки истилоҳот дар забони асл бояд меъёргузорӣ шавад, ҳамон тавр мутарҷимон низ бо як меъёри муайян як истилоҳи аз рӯи маъно мутобиқро дар раванди тарҷума бояд интиҳоб намоянд ва дар ҷараёни тарҷума меъёрҳои ҳамгунсозии истилоҳот ба назар гирифта шавад.

Ҳарчанд ақидаҳо вобаста ба муродифпазирии истилоҳот гуногун бошанд ҳам, ба ақидаи мо падидаи мазкур танҳо дар ҳолати истилоҳшавӣ ба назар мерасад, зеро дар ин раванд ҳатто дар забони асл як истилоҳи муайян ва дақиқ барои мафҳуми илмӣ интихоб нагардидааст. Агар истилоҳ дар забони асл меъёргузорӣ шуда, истилоҳи ягона қабул шуда бошад, дар забони тарҷума мушкилот пеши кор намеорад.

Муродифпазирии истилоҳот яке аз падидаҳои муқаррарӣ дар истилоҳшиносии муосир ба шумор рафта, дар ҳолати ифода намудани мафҳумҳои илмӣ ба ҳам наздик ба вуҷуд меоянд. Ҳарчанд таснифоти муродифпазирии истилоҳот аз ҷониби муҳаққиқон хеле гуногун ба роҳ монда шудааст, дар таҳқиқи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ муродифпазирии онҳоро ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ намудем:

Ҷадвали 4.

Ба гурӯҳи *муродифҳои пурра* ҳамон истилоҳоте ворид мегарданд, ки дар ифодаи як мафҳуми илмӣ якчанд истилоҳ иштирок менамояд: истилоҳоти забоншиносӣ “(аббревиатура, ихтисора – *abbreviation, shortened words*, абзац, сарҳат – *paragraph, passage*, аллегория, истиора – *allegory, metaphor*)” [316]; истилоҳоти таърихӣ (*chronology, agenda* – *хронология,*

замон, *decade, decahedron* – даҳсола, *centary, anniversary* – аср, замон, *садсола*)” [353].

Ба муродифҳои нурра муродиф-дублетҳо ва муродиф-муодилҳо дохил мешаванд. Муродиф-дублетҳо ҳамон истилоҳотеро фаро мегиранд, ки бо мурури замон бо шаклҳояшон дар забони асл ташаккул ёфтаанд, вале як мафҳумро ифода менамоянд: истилоҳи иқтисодӣ (*count / compute / calculate* – ҳисобкунӣ), истилоҳоти ҳуқуқӣ, дипломатӣ (*dignity / dainty* – унвони фахрӣ), истилоҳоти иҷтимоӣ (*aptitude / attitude* – рафтор / кирдор), истилоҳи таърихӣ (*antic / antique* – антиқа), истилоҳи адабиётшиносӣ (*prologue / commencement* – пешгуфтор / муқаддима).

Лозим ба ёдоварист, ки муродиф – дублетҳо дар раванди ташаккули истилоҳ дар марҳилаҳои таърихӣ қарор мегирад. Дар ҳар як марҳилаи таърихӣ истилоҳ як шакли орфографӣ ва фонетикии дигарро мегирад, ки дар натиҷа дар замони муосир истилоҳот чун дублетҳо истифода мегарданд. Агар истилоҳи таърихӣ **antique**-ро таҳлил намоем, пайдоиши **antic** аз Руми Қадим реша мегирад. Наслҳои итолиёвии румиён гротескҳо – расмҳои афсонавии девориро, ки дар харобаҳои биноҳои Руми Қадим пайдо шудаанд, аз рӯи синну солашон **antichi** меномиданд, ки тарҷумааш “чизҳои қадимӣ” аст. Дар забони англисии асри XVI чунин расм маъмулан ҳамчун **antike** ё **anticke** номида мешуд, шакле бар асоси *антикои* итолиёвӣ, ки худ аз решаи вожаи латинии **“ancient”**, *антикюс* иқтибос шудааст. Дар замони муосир низ дар забони англисӣ истилоҳи таърихӣ мазкур бо чунин шакл боқӣ мондааст. Аз ин таҳлилҳо равшан мегардад, ки муродиф – дублетҳо дар раванди ташаккули таърихияшон пайдо гардидаанд.

Муродиф-муодилҳо бошанд, истилоҳотеро дарбар мегиранд, ки шаклан дигаргунанд, вале як мафҳуми баробармаъноро ифода менамоянд. Мисол, *лингвистика, забонишиносӣ – linguistics, политология, сиёсатишиносӣ – politology, сотсиология, ҷомеашиносӣ – sociology, психология, равонишиносӣ – psychology, културология, фарҳангишиносӣ – culturology*.

Мисолҳои овардашударо агар мавриди таҳқиқ қарор диҳем, ҳама истилоҳот номгӯи илмҳои гуманитарӣанд, ки дар раванди иқтибосгирӣ аз забонҳои англисӣ ва русӣ *муродиф-муодилҳо* шуда омадаанд.

Гурӯҳи дигари муродифҳо, *муродифҳои нопурра* мебошанд, ки ба он *муродифҳои иқтибосшуда* ва *муродифмонандҳо* дохил мешаванд.

Муродифҳои иқтибосшуда чунин истилоҳотро фаро мегиранд, ки як ҳиссаи истилоҳ чун калимаи иқтибосӣ амал мекунад, мисол, истилоҳоти раванӣ-иҷтимоии *autocriticism* – *автокритисизм*, *худтанқидкунӣ*, истилоҳи иқтисодии *auction* – *ауксион*, *фурӯши ҷамъиятӣ*, истилоҳоти забоншиносӣ *attributive predicative function* – *вазифаи атрибутиву предикатӣ*. Истилоҳоти овардашуда нишондиҳандаи онанд, ки дар раванди тарҷума ё интиқол аз як забон ба забони дигар як қисми истилоҳ ё пурра ба таври транслитератсия иқтибос гардида, бо мурури замон дар забони тарҷума мафҳуми тафсирии худро ёфтааст, ки дар натиҷа *муродифҳои иқтибосшуда* ба амал омадаанд.

Зергурӯҳи дигари муродифҳои нопурра муродифмонандҳо мебошанд, ки истилоҳоти аз рӯйи маъно ба ҳам монандро дарбар мегиранд, ба монанди *error, fault, omission, oversight, blunder, mistake, miss, screw-up, dereliction, defect* – *саҳв, ғалат, иштибоҳ, нодурӯст, хатоӣ, similar in appearance, resemblance in appearance, similarity of appearance, external resemblance, resemblance, likeness, alikeness* – *монандии зоҳирӣ, монандии берунӣ, монандии шаклӣ*.

Муродифмонандҳое, ки дар истилоҳот мисол оварда шудаанд, дар алоҳидагӣ ҳар яки онҳо метавонанд чун истилоҳи ҷудогонаи илмҳои гуманитарӣ бошанд, дар ҳоле ки маъноӣ ба ҳам наздикро доранд. Агар истилоҳи компютерии **error**-ро гирем маъноӣ *иштибоҳ*-ро дорад. Истилоҳи **omission** дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ маъноӣ *ғалат ё коҳиши матн* ё воҳиди луғавӣ дар раванди тарҷума мебошад, ки бо сабаби коҳиши як воҳиди матн тарҷумон ба ғалат роҳ медиҳад. Чӣ гунае ки аз тавзеҳот маълум гардид, ҳар яки онҳо аз рӯйи маъно ба якдигар наздикӣ ва монандӣ доранд.

Падидаи омонимия дар истилоҳот, тибқи мушоҳидаҳои муҳаққиқон, дар раванди коста гардидани падидаи сермаъноӣ пайдо мегардад. Омонимияи истилоҳот ин раванди инъикос гардидани як мафҳум дар чандин низомии истилоҳоти соҳаҳои илмӣ мебошад, ки баъзан олимон онро чун омонимияи байнисохавӣ низ меноманд. Сермаъноӣ аз падидаи омонимия фарқи назаррас дорад. Падидаи сермаъноӣ, ифодаи маъноҳои гуногуни як истилохро инъикос менамояд, ки як хусусияти умумие онҳоро ба ҳам мазмунан алоқаманд месозад. Дар падидаи омонимия бошад баръакс, як истилоҳ метавонад дар ду ва ё зиёда низомии истилоҳот вохӯрад, дар ҳоле ки мазмунан ба якдигар наздикӣ надоранд ва мафҳумҳои гуногунро ифода мекунанд.

В.П. Даниленко падидаи омонимиро дар ду ҳолат мебинад: “1) агар ба истилоҳ таърифҳои гуногун дода шавад; 2) агар як истилоҳ ғайр аз низомии истилоҳоти худ боз дар дигар низомҳои истилоҳот ифода шавад” [50, с. 7];

Аз гуфтаҳои муҳаққиқ равшан мегардад, ки агар як истилохро дар раванди таъриф додан бо вазифаҳои гуногун шарҳ диҳанд, метавонад омонимия пайдо намояд ё агар таҷдиди истилоҳ шавад, яъне аз як соҳаи илм ба соҳаи илми дигар гузарад, вазифаи маъноии он низ тағйир хоҳад ёфт, ки дар натиҷа омонимияи байнисохавӣ ба вучуд меояд. Масалан, истилоҳи “*morphology*” – *морфология* дар илми забоншиносӣ ва дар илми ботаника ва табиатшиносӣ истифода мешавад. Агар дар забоншиносӣ ба риштаи таҳқиқи омӯзиши ҳиссаҳои нутқ даҳлат кунад, дар риштаи ботаника ба сохту таркиб ва қисматҳои растанӣ ва омӯзиши он дахл дорад, ки бо номи “*plant morphology*” – *морфологияи растанӣ* маъмул аст.

“Падидаи мутаозод дар истилоҳот зухуроти муқаррарӣ ба шумор рафта, инъикоси ин падида чун мутаозоди воҳидҳои луғавии забони адабӣ сурат мегирад. Ҳар як падида, зухурот ва кашфиёти илмӣ мисли воҳидҳои луғавии умумӣ дорои маънои муқобил ва зид мебошад. Яъне, ҳар як истилоҳ метавонад дар шакли инкорӣ низ ифода ёбад, ҳатто дар илмҳои дақиқ низ як кашфиёти илмӣ метавонад бар зидди худ як чараёни дигарро дошта бошад.

Падидаи мутазод мисли падидаҳои сермаъноӣ, омонимия ва муродифӣ дар раванди корбурд боиси мушкилот намегардад, зеро ҳар як мафҳум метавонад шакли инкории худро дошта бошад, ки барои тарҷумон ин раванди муқаррарӣ аст. Танҳо дар он ҳолат метавон ба мушкилии тарҷумаи мутазод рӯ овард, ки агар маънои инкории як истилоҳ бо истилоҳи дигар инъикос гардад. Яъне, як истилоҳ дар низоми истилоҳот вучуд дорад, ки мафҳуми зидмаъноии он дар як истилоҳи илмӣ дигар таҷассум мегардад ва тарҷумонро зарур меояд, ки чунин истилоҳи зидмаъноро пайдо созад” [174].

Бо ҳамин метавон дарҷ намуд, ки раванди луғавӣ-маъноӣ дар истилоҳот мисли воҳидҳои луғавии забон инъикос мегардад, зеро истилоҳот низ чун калимаҳои умумӣ дар раванди ташаккул ва рушд қарор доранд. Пайдоиши падидаҳои номбаршуда дар истилоҳот метавонанд аз ташаккул ёфтани мактабҳои гуногуни илмӣ сарчашма гиранд, зеро ба як истилоҳ мактабҳои гуногуни илмӣ метавонанд таърифҳои мухталиф диҳанд, ки сабаби пайдошавии падидаҳои сермаъноӣ, омонимия, муродифӣ ва мутазод мегардад.

Дар ҳолати омонимия бошад баръакс, истилоҳот аз рӯйи шакл ва талаффуз якхел истифода мегарданд, вале ҳангоми таҷдиди истилоҳ шудан тамоман мафҳумҳои гуногунро ба худ хос меkunанд. Барои мисол, истилоҳи адабиётшиносии **actor** дар соҳаи адабиётшиносӣ ва театр чун **хунарманд** ифода мешавад, вале дар ҳуқуқ **содиркунандаи ҷиноят**ро дар назар дорад. Истилоҳ дар технологияи иттилоотӣ ва зеҳни сунъӣ маънои **ичроқкунандаи амал** ё вазифа ва дар сиёсат чун сленги сиёсӣ маънои **қувваи сиёсиро** ифода менамояд.

Истилоҳи сиёсии **anarchie (анархия)** дар сиёсатшиносӣ мазмуни **беҳокимиятӣ** – ҳолати бӯҳрони инкишофи ҷомеа, ки дар бефаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ зоҳир мегардад, ғайриқонунӣ дорад, дар соҳаи ҷамъиятшиносӣ бошад, **бетартибии одамон, бенизомӣ** ва **бетарбиявии ҷомеаро** ифода мекунад.

Дар истилоҳоти ба ҳолати омонимия дучоршуда метавон пай бурд, ки дар илмҳои гуногуни соҳаҳои онҳо метавонанд бо маъноҳои аз ҳам фарқкунанда ва мухталиф инъикос шаванд.

Ҳарчанд бештари муҳаққиқон падидаи омонимияро дар раванди таҷдиди истилоҳ мебинанд, яъне гузариши як истилоҳ аз як низом ба низоми дигар, вале ба ақидаи мо, сабабҳои пайдоиши падидаи омонимия дар истилоҳот дар се ҳолат дида мешавад:

а) *косташавии сермаъноӣ дар истилоҳот*. Дар ин ҳолат истилоҳ дар аввал сермаъно буда, бо мурури замон дар дигар соҳаи илм ба қор бурда шуда, мазмунан густариш меёбад ва аз рӯйи маъно ба мафҳуми аввала тамоман алоқамандӣ намекунад. Яъне, бо гузашти вақт ва мавқеи истифодабарии онҳо дар соҳаҳои гуногун шаклан тағйир наёбанд ҳам, вале маъноҳо аз ҳам ҷудо мешаванд, ки ба омонимияи истилоҳот оварда мерасонад. Мисол, истилоҳи техникии *volume* дар аввал дар соҳаи математика ва физика мафҳуми *шиддат*, *ҳаҷм* ва *миқдори андоза*-ро ифода менамуд, вале бо мурури замон бо густариш ёфтани маъно дар илми гуманитарии адабиётшиносӣ ва соҳаи китобдорӣ истилоҳи мазкур мафҳуми *ҷилд* ва *қисми китоб*-ро возеҳ медиҳад, ки ба мафҳуми *шиддату андоза* наздикӣ надорад.

б) таҳвили фонетикӣ. Ба ин ҳолат истилоҳоте дохил мешаванд, ки сарчашмаи пайдоиш ва сохташавии гуногун доранд. Бештари онҳо барои сода ва ихтисор намудан, тағйири сохт ва овоз мекунанд, ки дар натиҷа ба ягон истилоҳи соҳаи дигар омоним мешаванд. Қисми дигарашон дар раванди иқтибосгирӣ аз забонҳо тағйири овоз мекунанд, ки ин ҳолат ба омонимияи истилоҳот оварда мерасонад. Барои мисол истилоҳи технологияи иттилотии *CPU (Central Processing Unit)*-ро гирем, ба маънои *маркази қоркарди компютер* истифода мешавад, вале бо ҳамин шакл ва талаффуз истилоҳи *CPU (Cost Per Unit)* дар соҳаи иқтисод ва тиҷорат маънои *хароҷоти як воҳиди маҳсулот*ро ифода менамояд. Истилоҳи иқтибосии забони олмонӣ *gift*, ки дар забони олмонӣ маънои *заҳр*-ро дорад, вале дар ҳолати иқтибос ба

забони англисӣ тағйири маъно кардааст, чун *туҳфа*. Дар забони англисӣ истилоҳи мазкур дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ мафҳуми *молу мулк*ро ифода менамояд, вале дар равоншиносӣ, *малака* ва *истеъдоди шахсият* дар назар дошта шудааст, ки ифодагари омонимия дар истилоҳот мебошад.

в) бо роҳи калимасозӣ. Дар ҳолати мазкур истилоҳот бо роҳи калимасозӣ як истилоҳ метавонад бо роҳи конверсия, ки тағйирот дар ҳиссаҳои нутқ ба вучуд меояд, дигар мафҳумро дар дигар соҳаи илм ифода намояд. Мисол, истилоҳи физика, электроника ***charge*** маънои *қувваи барқ*ро ифода мекунад, вале бо роҳи калимасозӣ истилоҳи мазкур конверсия шуда, *to charge* дар соҳаи иқтисод ва ҳуқуқ мафҳуми *пардохт кардан*, ё *ситонидани пардохт*ро дорад. Дар соҳаи таърих ба маънои *ҳамлакунии* истифода мешавад.

Падидаи мутазод қариб ба ҳама низоми истилоҳот хос аст. Чӣ гунае ки дар боло қайд карда будем, мутазод ин мафҳумҳои зидмаъноии истилоҳот мебошанд, ки дар тамоми падида ва ҳодисаҳои илмӣ, махсусан дар илмҳои гуманитарӣ хеле васеъ истифода мегарданд. Мутазод дар истилоҳот баробари воҳидҳои луғавии забони умумӣ мафҳумҳои ба ҳам зидро дарбар мегирад, мисол: истилоҳоти иҷтимоӣ чун *poverty – wealth – камбағалӣ – сарватмандӣ; equal-unequal – баробарӣ-нобаробарӣ*; истилоҳоти таърихӣ чун *prehistory – morden, current – пеш аз таърих – муосир, ҳозиразамон; feminist – antifeminist – феминист-антифеминист*.

Аз истилоҳоти дар шакли мутазод овардашуда маълум мегардад, ки мафҳумҳои муқобили истилоҳот на танҳо бо дигар истилоҳ ифода шавад, балки бо префиксҳои инкорӣ дар ду забони мавриди назар мушоҳида мегарданд. Дар забони англисӣ префиксҳои инкории ***im-, in-, un-*** бошад, дар забони тоҷикӣ бо префикси **но-** истилоҳот дар шакли инкорӣ таҷассум мегарданд.

Мавриди зикр аст, ки масъалаҳое, ки дар зербоби мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифт, метавонад як қатор муаммо ва мушкилотҳои раванди тарҷумаро ҳаллу ҷавоб намояд. Ҳарчанд истилоҳот дар марҳилаҳои ташаккулшаклҳои якмаъноӣ ва хусусияти мушаххас ва дақиқии мафҳуми худро гум

кунад ҳам, тарҷумон бо омӯхтани назарияи чунин падидаҳои сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутазод метавонад мушкилии тарҷумаро бартараф кунад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи назарӣ ва амалии падидаҳои мазкур аз ҷониби тарҷумон ва аз нигоҳи тарҷумашиносӣ масъалаи мубрам ва муҳим ба шумор рафта, маҳз бо омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ин падидаҳо тарҷумон метавонад мисли истилоҳшинос истилоҳро дар ҳама соҳаҳои илму дониш фарқ намуда, аз пайи тарҷумаи касбии босифат шавад. Албатта, раванди тарҷумаи истилоҳот масъалаи басо муҳим ва мушкил аст, вале бо омӯзиш ва бархӯрдор шудан аз чунин нозуқиҳои истилоҳот тамоми мушкilotҳо роҳи ҳалли худро меёбанд.

2.3. “Дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ

Назария ва амалияи тарҷума баъзе масъалаҳо ва истилоҳоти ба худ хосро баррасӣ мекунад, ки онҳо бо мазмуну муҳтавои маҷозиву ташбеҳӣ ифода мешаванд ва чунин истилоҳи ташбеҳӣ чун “дӯстони дурӯғини тарҷумон” муаррифӣ шуда, ба омилҳои тарҷумонӣ, ки мутарҷимро ба роҳи “каҷ” мебарад, мансуб доништа мешаванд. Таҷрибаи фаъолияти тарҷумонӣ гувоҳ медиҳад, ки ҳангоми тарҷумаи матнҳо ба мутарҷим истилоҳоти байналмилалӣ, яъне истилоҳоти интернационалистӣ хеле зиёд вомерӯанд, ки чун “дӯстони ҳақиқии тарҷумон” кумак карда, суръати тарҷумаи матнро фаъолтар мегардонанд. Дар чунин лаҳзаҳо тарҷумон ба истилоҳоти интернационалистӣ таъя намуда, ҳангоми тарҷумаи истилоҳот аз забони асл ба забони модарӣ иштибоҳоти ҷиддиро рӯйи кор меорад, ки мазмуни матни тарҷумаро тағйир медиҳанд.

Истилоҳи тарҷумашиносии “дӯстони дурӯғини тарҷумон” аввалин бор аз ҷониби муҳаққиқони фаронсавӣ М. Кёсслер (M.Koessler) ва Ҷ. Дерокини (J. Derocquigny) соли 1928 дар китоби “Les faux amis ou Les pièges du vocabulaire anglais” чун истилоҳи илмӣ дар назарияи тарҷума дарҷ гардидааст

[240]. Дар раванди муқоиса ва тарҷумаи забонҳои фаронсавӣ ва англисӣ муҳаққиқони мазкур ба душворихо ва нуқсонҳои тарҷумонӣ дучор гардиданд, ки аз рӯйи пайдоиш чунин истилоҳот шакли умумӣ доранд ва ҳатто талаффузи онҳо дар забонҳои мавриди тарҷума якхела аст, вале маъноҳои гуногунро ифода менамоянд. Дар чунин ҳолат тарҷумон фиреб меҳӯрад, зеро истилоҳи мавриди тарҷума қарор гирифта ба забони модарӣ ё забони тарҷума айнан шабоҳат дорад. Тарҷумаи нодурусти ин гуна истилоҳот метавонад боиси нодуруст фаҳмидани тамоми матн гардад [436].

Муҳаққиқи олмонӣ К.М. Готлиб дар фарҳанги “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар забонҳои олмонӣ-русӣ таъкид мекунад: “дӯстони дурӯғини тарҷумон дар шакли вожаву истилоҳоти махсус аз сабаби шабоҳати шакл метавонанд ассотсиатсияи дурӯғини маъноиро зоҳир намоянд. Дар раванди ҳондани чунин истилоҳот метавон маълумоти иштибоҳро пайдо кард. Дар раванди тарҷума бошад, матни тарҷума метавонад таҳриф ёбад ё мутарҷим ба ҳатогиҳои луғавӣ, дастурӣ, маъноӣ ва услубӣ роҳ диҳад” [320].

Истилоҳоте, ки шаклан мутобиқати байнизабонӣ доранд, бо омилҳои гуногун пайдо гардидаанд. Сабаби асосии шабеҳият доштани истилоҳот ин омили таърихӣ аст. Дар марҳилаҳои таърихии қору фаъолияти инсон, муоширати маданияи одамон бо забонҳои гуногун сурат мегирифт. Бо инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рушду такомули илму техника зарурат пайдо гардид, ки падида ва зухуроти илмиро номгузорӣ кунанд ва мафҳуми ҳодисаҳои илмиро бо як истилоҳ ифода намоянд. Аз ин лиҳоз, бештари забонҳои аврупоӣ аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ барои инъикос намудани мафҳуми истилоҳот иқтибосҳо мегирифтанд. Таърих гувоҳ аст, ки забони илмӣ нахуст дар Юнони Қадим ба вучуд омада буд ва баъдан тамоми асарҳои илмӣ ба забони лотинӣ тарҷума гардиданд.

Аз нуқтаи назари пайдоиш “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди таъсири мутақобилаи забонҳо ба вучуд омадаанд. Чунин истилоҳот дар ҳолатҳои тасодуфӣ ба миён наомадаанд. Бештари чунин истилоҳот дар забонҳои аз як оила бавучудомада вомерӯранд. Дар раванди робитаи

байнифарҳангӣ ва робитаҳои сиёсӣ иқтисодӣ доштан дигар забонҳо бо роҳи иқтибосгирӣ чунин истилоҳотро қабул карда, бо мурури замон истилоҳи воридгардида бо таъсири забони ретсипиент тағйири маъно мекунад, вале шаклан ҳамон гуна боқӣ мемонад.

Вақте истилоҳоти иқтибосии аз забони донор воридшуда маънои аслии худро гум мекунад ва бо таъсири забони қабулкунанда маънои дигарро ба худ мегирад, он гоҳ чунин истилоҳот байналмилалӣ шуда наметавонанд. Ин боиси пайдоиши “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар забони тарҷума маҳсуб меёбад [442].

Барои мисол истилоҳи технологияи иттилоотии “*blank*” -ро [445] агар таҳлил кунем, аз воҳиди луғавии маъмулӣ пайдо гардида, дар раванди истилоҳшавӣ чун истилоҳи технологияи иттилоотӣ қабул гардидааст. Истилоҳи “*blank*” дар соҳаи технологияи иттилоотӣ дар забони компютерӣ маънои “*тире*” (*хатти кӯтоҳ*) ва “*ҷойи холӣ*”-ро дорад, ки ҳангоми пахши он дар байни калимаҳо масофа пайдо мегардад. Дар забони маъмулии англисӣ низ маънои “*бланка, варақи сафед*” ё “*тоза*”, ё ин ки ҷойи холӣ барои пур кардани маълумотро дорад. Дар забони тоҷикӣ “*бланка*” ба маънои ҳуччат ё варақи истифода мегардад, ки шаблони аниқи худро дорад ва дар он ҷойҳои холӣ барои пур кардани маълумоти шахсӣ ё ягон маълумоти дигар аст. Дар “Фарҳанги забони англисӣ-тоҷикӣ” низ ба маънои ““*ҷойи сафед*” ва “*холӣ*” (*коғаз*)” [325, с. 101] омадааст. Аслан, дар чомеа, дар раванди истифодабарии ин истилоҳ “*бланка*” чун шаблони варақи махсусе мебошад, ки барои пур кардани маълумот дар ҳуччатнигорӣ истифода мегардад ва барои пур кардан ҷойҳои холӣ (сафед, “тоза”) истифода мешавад. Дар китобҳои дастури забони англисӣ барои иҷроиши машқҳо истилоҳи мазкур истифода мегардад, ки “*маънои пур кардани ҷойи холии машқ*” аст: “*fill in the blanks*”. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур бо ин мавқеъ ва маъно дар раванди пур кардани машқҳои дастурӣ умуман истифода намешавад, зеро истилоҳи мазкур танҳо барои ҳуччатнигорӣ чун “*бланка, варақи холӣ*” (бо шаблони махсус) фаҳмида мешавад.

Дар раванди муқоиса равшан гардид, ки истилоҳи **blank** – *бланка*, шаклан дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ якхелаанд, вале мазмунан бо роҳҳои гуногун истифода мешаванд ё мавқеи истифодабариашон фарқ дорад. Аслан, истилоҳи **blank** аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ иқтибос шудааст. **Blank** дар забони фаронсавӣ маънои *ранги сафед*ро дорад [406]. Баъдан аз забони англисӣ ба забони русӣ чун *бланка* ворид гашта, аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудааст. Мисоли овардашуда нишон медиҳад, ки “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди иқтибосгирии истилоҳот ба миён меоянд. Бо мурури замон ва бо марҳилаҳои таърихӣ ташаккули забон истилоҳоти мазкур дар забони тарҷума, ки дар ибтидо чун забони ретсипиент амал мекард, мазмунан тағйир меёбанд. Чунин равандро дар тарҷумашиносӣ “дӯстони дурӯғини тарҷумон” ва дар забоншиносӣ чун *асимметрияи байнизабонӣ* меноманд [38].

Лозим ба ёдоварист, ки намудҳои “дӯстони дурӯғини тарҷумон” аз рӯйи сохтори дастурӣ хеле гуногун мебошад. Аз рӯйи сохти сарфӣ чунин истилоҳот метавонанд дар ҳиссаҳои гуногуни нутқ вохӯранд, дар феъл, исм, сифат ва ғ. Мисол, феъли *to abort*, ҳам истилоҳи тиббӣ ва ҳам иҷтимоӣ ва биологӣ буда, маънои *аборт, ё исқоти ҳамлро* не, балки *қатъи ғавқулода; бекор кардани корро* дорад. Чун истилоҳи тиббӣ *исқоти ҳамл* аст, вале дар матни иҷтимоӣ ё матнҳои техникӣ чун *қатъ намудани ғавқулода ё қатъи барнома* мебошад [323].

Мисоли дигар истилоҳоти иҷтимоӣ дар шакли сифат **aggressive** – *агрессив* мебошад, ки мутарҷим шояд фикр кунад, ки ин истилоҳи равонии *агрессия* ҳаст ва ҳолати дар *қаҳру ғазаб* будани шахсро дар назар дорад, вале ин тавр нест. Дар фарҳанг истилоҳи **agresssive** маънои *сермалаб, ташаббускор, пурқувват, тавоно, қавӣ*-ро медиҳад [323].

Истилоҳи дигари иҷтимоӣ **artist** чун *санъаткор* ва *ҳунарманди* дар сахна баромадкунандаро ифода мекунад ва дар забони гуфторӣ тоҷикӣ низ *артист* меғӯянд. Истилоҳи мазкур дар забони англисӣ на мазмуни *санъаткор*, балки *рассомро* ифода мекунад. Аз мисолҳои овардашуда

бармеояд, ки бештари истилоҳот аз сабаби сермаъно буданашон ба дӯстони дурӯғини тарҷумон бадал мешаванд, зеро мутарчим пай бурда наметавонад, ки истилоҳ дар матн бо кадом мазмун ва вазифа иштирок карда истодааст. “Дӯстони дурӯғини тарҷумон” на танҳо дар ҳиссаҳои гуногуни нутк вомехӯранд, балки дар шакли ибораву ҷумла метавонанд дучор шаванд. Мисол, ибораи **accurate work** истилоҳи иҷтимоӣ буда, ба забони тоҷикӣ агар калима ба калима баргардон шавад, **кори дақиқ** тарҷума мегардад. Дар асл истилоҳи мазкур маънои дигар дорад. Дар забони англисӣ истилоҳи мазкур ба маънои **корро софдилона ба анҷом расонидан** аст.

Истилоҳи иқтисодии **credit** на ҳама вақт ба маънои *қарз, кредит* истифода мегардад. Истилоҳи мазкур дар ҷумлаи зер: *It is unwise to put too much credit on hearsay – Ба овозаҳо аз ҳад зиёд бовар кардан* оқилона нест, тарҷума мегардад [272]. Дар инҷо истилоҳи иқтисодии **credit** ба маънои бовар кардан омадааст, ки албатта, дар ин ҳолат чун “дӯсти дурӯғин” тарҷумонро гумроҳ мекунад [311].

Мисолҳо нишон медиҳанд, ки “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар натиҷаи муродифпазирии байнизабонӣ ва омонимияи байнизабонӣ ба вучуд меоянд. Дар раванди ташаккули таърихӣ забони англисӣ баъзе сохторҳои наҳвӣ он ду вазифаро иҷро менамоянд, дар ҳоле ки ду вазифа метавонанд бар хилофи якдигар бошанд. Дар забоншиносӣ муҳаққиқи маъруф Я.И. Ретскер онро чун сохтори синтаксиси амбивалентӣ ном бурдааст [129].

Сохтори наҳвӣ амбивалентӣ дар тарҷумаи истилоҳот ба таври гуногун инъикос мегардад. Дар раванди тарҷума истилоҳи забони асл дар забони тарҷума метавонад сохторан тағйир ёбад. Агар мутарчим ба мантиқи сохтор сарфаҳм наравад ва онро сарфи назар кунад, истилоҳи мавриди тарҷума метавонад “дӯсти дурӯғини тарҷумон” шавад. Дар раванди тарҷума агар истилоҳ дар забони асл бо омезиши унсурҳои дастурӣ ва маъноӣ вохӯрад. Барои мисол истилоҳи ҳуқуқии *child protection law*-ро агар сарфи назар аз мантиқи сохторӣ ва унсурҳои дастурӣ тарҷума намоем, чун *қонуне, ки аз ҷониби кӯдак ҳимоя мешавад ё қонуне, ки аз кӯдак ҳимоя мекунад*, тарҷума

мешавад. Вале чунин тарчума мантиқан ва мазмунан нодуруст ва номутобик аст. Тарчумаи дурусти он бояд *қонуни муҳофизати кӯдак* бошад. Чунин унсурҳои дастурӣ ё омезиши тартиби истилоҳот дар забони асл метавонад ба ғалатҳои тарҷумонӣ оварда расонад. Дар ҳолати “дӯстони дурӯғини тарҷумон” агар мисол орем, истилоҳи иҷтимоии *control group* чун гурӯҳи муқоисавӣ тарчума мешавад, на гурӯҳи назоратӣ. Дар ҷумлаи: *The control group showed no change*. Агар сохтори нахвии амбивалентии истилоҳро бо унсурҳои дастурӣ дар раванди тарчума ба назар нагирем, онро чун “*Гуруҳи назоратӣ ягон тағйирот ворид накард*” тарчума менамоем, ки ғалат аст. Тарчумаи дурусти он: *Гуруҳи муқоисавӣ ягон тағйирот нишон надод* мебошад.

Дар сохтори нахвии амбивалентӣ як ҳиссаи нутқ метавонад дар раванди тарчума ба дигар ҳиссаи нутқ тарчума гардад, ё ҷумлаи матни тарчума аз сохти ҷумлаи матни асл фарқ кунад. Дар назарияи тарчума ду намуди “дӯстони дурӯғини тарҷумон”-ро ҷудо намудаанд: “1. “Дӯстони дурӯғини пурраи тарҷумон”; 2. “Дӯстони дурӯғини нопурраи тарҷумон”” [268].

“Дӯстони дурӯғини пурраи тарҷумон” сохтори орфографии яхела дошта, мазмунан дар забонҳо фарқ мекунанд, бо маъноҳои гуногун истифода мегарданд: ист. фарҳангӣ *корвон* – *caravan* – автомобили истиқоматӣ, ки дар он зиндагӣ мекунанд; ист. иқтисодӣ *чек* – *check* – тафтиш, амонат гузоштани чизе; ист. фарҳангии клуб (маҳфил) – *club* – ҷӯб, асои хоккей, ҷӯбе ки дар бозии хоккей истифода мебаранд; ист. полиграфӣ *magazine* – маҷалла.

Чи тавре назарияи тарчума нишон медиҳад, чунин истилоҳот бештар шаклан яхеланд, вале мазмунан аз якдигар фарқ мекунанд. Истилоҳи *корвон* чун истилоҳи фарҳангӣ дар луғат ба маънои *қатори уштур ва чорпоёни боркаш, ки савдогарон ва мусофирон дар сафар молу чизи худро бор мекарданд, қофила* [438] истифода мешавад. Ҳангоми вохӯрдани истилоҳи забони англисии *caravan* мутарҷим фикр мекунад, ки ин ҳамон қофилаи савдогаронро дар назар дорад, зеро тарзи навишт ва талаффуз дар ҳар ду

забон якхеланд. Дар забони англисӣ истилоҳи мазкур маънои дигар чун *автомобили истиқомати*ро ифода менамояд. Мисоли дигар ин истилоҳи иқтисодии **чек** аст, ки дар забони англисӣ сермаъно буда, бо маънои *тафтиш, санҷиш* бештар истифода мегардад. Ҳангоми муқоисаи ин истилоҳ аён гашт, ки истилоҳи **check** дар забони англисӣ метавонад ҳам истилоҳи иқтисодӣ шавад ва ҳам чун калимаи маъмулии забон маънои **тафтиш кардан**ро ифода намояд [311]. Истилоҳи фарҳангии **club** низ дар забони англисӣ сермаъно аст, зеро чун истилоҳи фарҳанги *ҷойи ҷашн ва шабнишиниро* дар назар дорад, инчунин, маънои дигараш *ҷубе мебошад, ки дар бозиҳои хоккей* истифода мешавад [442].

“Дӯстони дурӯғини нопурраи тарҷумон” истилоҳотеро дар назар доранд, ки дар орфография шабоҳат мекунанд ва мазмунан дар ду забон наздикӣ доранд, яъне як мафҳуми умумиро метавонанд ифода намоянд, мисол, истилоҳи адабиётшиносии **anecdote – анекдот**; истилоҳи варзишии **command – команда, даста**.

Истилоҳоти дар боло овардашуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мафҳуми умумӣ доранд. Истилоҳи адабиётшиносии забони англисӣ **anecdote** дар фарҳанги тафсирии забони англисӣ чун як *ҳодисаи кӯтоҳ ва шавқовар дар бораи чизе нақл мекунад* ва муроди ӯ он чун *ҳикоя* омадааст [368]. Истилоҳи **анекдот** дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” вучуд надорад, вале он дар забони ғуфторӣ чун **ҳикояи шӯҳиомез ё хандаовар** истифода мешавад. Мафҳуми умумии ин истилоҳ дар ду забон он аст, ки ҳар ду мафҳуми ҳикояро ифода карда истодаанд, дар забони англисӣ нақли кӯтоҳро дар назар дорад ва дар забони тоҷикӣ нақли хандаовар. Мисоли дигар, истилоҳи варзишии **command** мебошад, ки дар забони англисӣ сермаъно буда, ба мазмуни *идоракунӣ, назораткунӣ, сарҷамъкунӣ, фармондиҳӣ* омада, ҳамчун истилоҳи варзишӣ *даста ва гурӯҳи бозиҳои варзиширо* ифода менамояд [445]. Дар забони тоҷикӣ низ истилоҳи мазкур нахуст дар шакли иқтибосии забони русӣ **команда** истифода мешуд, ки маънои гурӯҳро дошт ва баъдан муодили худро ёфта, ҳоло чун **дастаи бозиҳои варзишӣ** истифода

мегардад. Истилоҳи мазкур дар ду забон мафҳуми умумии сарчамъ будани одамонро ҳамчун гурӯҳ ифода менамояд.

Муҳаққиқони риштаи тарҷума аз рӯйи хусусиятҳои омонимии байнизабонии истилоҳот якчанд омилро нишон додаанд, ки ба ҳолатҳои “дӯстони дурӯғини тарҷумон” оварда мерасонад:

“1) *Буквализмҳои элементарӣ* дар он маврид дида мешавад, ки агар истилоҳот бо шакли графикӣ ва талаффуз монандӣ дошта, маъноҳои тамоман гуногунро ифода намоянд: *abstraction* – *абстрактсия*, *instruction* – *инструксия*;

2) *Буквализми маъноӣ* истилоҳоте дар назар дошта шудааст, ки тарҷумон онро бо маънои умумиаш дар матни тарҷума баргардон менамояд ва сабаби пайдо шудани ғалатҳои тарҷумонӣ мешавад. Мисол, истилоҳи рабоншиносии *tolerance* – *таҳаммулназирӣ* дар матни техникӣ ба мазмуни *таҳаммулназирӣ* наомада, бо маънои меъёри иҷозатдода ё қабулшудаи радиатсионӣ аст. Дар чунин маврид тарҷумонро зарур меояд, ки истилоҳро дар фарҳангҳои соҳавӣ назар карда, маъноҳои онро мутобиқ ба матн ҷустуҷӯ намояд. Истилоҳи иҷтимоии *concrete* – *ҷизи воқеӣ*, агар дар матни техникӣ истифода гардад, бо мафҳуми *бетон*, *маҳлули сахтшудаи оҳану бетонӣ* зоҳир мегардад.

3) *Буквализмҳои дастурӣ* истилоҳотеро ифода мекунанд, ки бо роҳ додани хатоҳои дастурӣ дар забонҳо нодуруст тарҷума мегарданд, мисол, ист. забоншиносӣ: *complement* (*пуркунанда*) – *compliment* (*таъриф*). Дар ин мисол бо хато дар як ҳарфи забони англисӣ матни тарҷума метавонад тағйир ёбад. Ба ҷойи ҳарфи *e* дар забони англисӣ ҳарфи *i* навиштан, аллакай, мазмуни истилоҳро тағйир медиҳад” [16].

Лозим ба ёдоварист, ки “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар матнҳои илмӣ-техникӣ мушкилоти махсусро зоҳир менамоянд, зеро дар чунин матнҳо мафҳумҳои илмие вомехӯранд, ки маъно ва вазифаи онҳоро танҳо мутахассисони соҳа сарфаҳм мекунанд, на тарҷумон. Дар бисёри ҳолат истилоҳоти илмӣ дар матнҳо истилоҳоти байналмилалӣ этирофшуда буда,

чун транслитератсия ба забони тарҷума интиқол меёбанд, ки дар натиҷа ба таҳрифи тарҷума оварда мерасонад. Таҳрифи тарҷума дар он ҳолат дида мешавад, ки агар истилоҳот ба маънои аслии соҳавии худ наомада, бо дигар мазмун дар матн иштирок намояд. Ҳарчанд муҳаққиқон сабаби пайдо гардидани “дӯстони дурӯғини тарҷумон”-ро дар омили омонимияи байнизабонӣ ва муродифпазирии байнизабонӣ бинанд ҳам, вале на ҳама маъноҳои истилоҳи забони англисӣ ба маъноҳои истилоҳи забони тоҷикӣ мутобиқ омада метавонад. Аз мисолҳо маълум аст, ки истилоҳот дар ду забони мавриди ҳадаф сермаъноанд, вале на ҳама маъноҳо ба яқдигар мувофиқат мекунанд.

Тарҷумонро зарур меояд, ки меъёрҳои тарҷумаро риоя карда, ба ҳатоиҳо роҳ надиҳад. Иштибоҳот бештар дар мавриде пеш меояд, ки агар тарҷумон матнро айнан дарк кунад, яъне бо маънои буквализм қабул кунад. Шабехияти шакли истилоҳот дар забонҳои асл ва тарҷума мутарҷимро ба саҳлангорӣ водор мекунад, ки ба фарҳангҳои дахлдор таъя накарда, матнро ҳато тарҷума намояд. Чи тавре дарҷ гардид, сатҳи забондонии тарҷумон дар раванди тарҷумаи чунин истилоҳот ягон таъсир расонида наметавонад. Тарҷумоне, ки забони англисиро дар сатҳи олӣ медонад, метавонад ба ҳатоиҳо роҳ диҳад. Тарҷумашиносон барои осон гардонидани фаъолияти тарҷумонӣ ҳангоми вохӯрдан бо “дӯстони дурӯғини тарҷумон” як қатор тавсияҳоро пешбинӣ менамоянд, ки ҳар як мутарҷим бояд аз онҳо бархӯрдор бошад:

- а) матнро бодикқат таҳлил кардан;
- б) диққати хос ба муҳтаво ва ҳадафи матн равона кардан;
- в) бо истифодаи фарҳангҳо истилоҳоти шубҳаомезро тафтиш намудан;
- г) жанр ва услуби матнро ба инобат гирифтан;
- ғ) алоқаи дастурӣ ва наҳвии истилоҳотро бо дигар аъзоҳои ҷумла тафтиш намудан;

д) намунаҳои маъмултарики “дӯстони дурӯғии тарҷумон”-ро дар истилоҳот аз ёд намудан;

Тавсияҳои дар боло овардашуда то ҷойе метавонанд кори тарҷумонро осон гардонанд. Ба гуфтаҳои муҳаққиқон таъя намуда, метавон зикр намуд, ки тарҷумонро зарур аст, ки пеш аз шуруъ намудани кори тарҷумонӣ матнро хонда, таҳлил намуда, пурра дарк намояд. Дар ҳолати нофаҳмо будани истилоҳоти илмӣ мутарҷим метавонад ба мутахассисони соҳа муроҷиат намояд. Нахуст бояд муайян кунад, ки матн аз истилоҳоти илмҳои дақиқ иборат аст ё аз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, зеро ин ду шохаи илм дар матн бо услубҳои гуногун инъикос мегарданд. Тарҷумонро зарур аст, ки ҳодиса ё вазъияте, ки дар матн тасвир шудааст, дарк намояд. Агар матни техникӣ бошад, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ тамоман мафҳуми дигарро ба худ мегиранд. Барои ба осонӣ гузаштан аз ин ҳолатҳо таҷрибаи тарҷумонӣ низ метавонад мусоидат намояд. Бо ғанӣ гардонидани фонди луғавии тарҷумон, маҳз бо маъмултарин истилоҳоте, ки бо ҳолати “дӯстони дурӯғии тарҷумон” вомехӯранд, метавонад фаъолияти тарҷумонро сахлтар гардонад.

Мусаллам аст, ки ғалатҳои тарҷумонӣ ҳангоми шабоҳат доштани истилоҳот бо хусусиятҳои фонетикӣ дар забонҳои асл ва мақсад ба вучуд меоянд. Тарҷумаи нодурусте, ки таъя бар шабеҳияти аломатҳои графикӣ, дастурӣ ва маъноӣ ба роҳ монда мешавад, дар натиҷа муодилҳои дурӯғии тарҷумонро пайдо менамояд. Бештари ғалатҳои тарҷумонӣ дар истилоҳоти байналмилалӣ дида мешаванд, ки мавқеи ҳосаи истифодабарии онҳо васоити ахбори омма аст. Чи тавре қайд гардид, “дӯстони дурӯғии тарҷумон” дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз асимметрияи забонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба вучуд меоянд.

Истилоҳи асимметрия аз забони юнонии қадим *ἀσυνμετρία* гирифта шуда, бештар барои ифодаи нобаробарии шаклҳои ашёҳои визуалӣ дар санъати тасвирӣ истифода мегардид. Мутазоди ин истилоҳ *симметрия* мебошад. *Симметрия* баробарии шакл ва ҳаҷми ашёро дар назар дорад [320]. Дар ҳолати таҷдид шудани истилоҳи мазкур дар илми забоншиносӣ,

асимметрияи байнизабонӣ на ин ки нобаробарии шакли истилоҳ, балки нобаробарии маъноӣ онро дарбар мегирад, ки дар назарияи тарҷума мушкилоти хосро зоҳир менамояд.

В.В. Акуленко сабабҳои пайдоиши асимметрияи забониро, ки дар раванди тарҷума “дӯстони дурӯғини тарҷумон”-ро пайдо месозанд, дар се ҳолат тасниф додааст: “1) бо асолати таснифоти мафҳуми падидаҳои илмӣ ва муносибати олами воқеӣ дарки мафҳумҳои истилоҳ дар забонҳои асл ва тарҷума аз нигоҳи истифодабарандагонаш гуногун аст; 2) мафҳуми падидаҳои илмӣ ва дарки мазмуни истилоҳот аз рӯйи хусусиятҳои услубӣ дар забонҳо мухталифанд; 3) тафовут дар мутобиқати луғавии забонҳои мавриди муқоиса, ки на танҳо дар раванди тарҷума мушкилотҳоро пешорӯ меоранд, балки барои омӯзандагони забон низ душворихоро эҷод меkunанд” [3];

Истилоҳи соҳаи маориф дар забони англисӣ *intelligence* *зеҳн, иқтишофӣ; зиракӣ; тавоноӣ; доноӣ, соҳиби маълумоти олиро* ифода менамояд [444]. Дар забони тоҷикӣ низ истилоҳи *интеллигенция* вучуд дорад, ки тарҷумон шояд ғалат карда, истилоҳи дар забони тоҷикӣ бударо ба матни асл дар раванди тарҷума мутобиқ гардонад. Истилоҳи *интеллигенция* дар забони тоҷикӣ на хислати доноиву зиракии инсон, балки *табақаи одамонро дар назар дорад, ки аҳли зиёӣ ё боломақом* ҳастанд. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур, ҳам дар соҳаи маориф ва ҳам дар ҷомеашиносӣ, истифода мегардад. Албатта, истилоҳи мазкур дар ҳар ду забон мафҳуми умумӣ дорад, вале дарки фаҳмиш аз ҷониби хонандагони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногун аст.

Истилоҳи таърихӣ забони англисӣ *manuscript* дар забони тоҷикӣ аввал шакли транслитератсияи *манускрипта*-ро дошта, баъдан муодили худро чун *дастнавис* пайдо намуд. Ҳарчанд истилоҳи мазкур таърихӣ аст, вале дар замони муосир дар забони англисӣ *иншоӣ дастнависро* чун *manuscript* дар назар доранд [444]. Илова бар ин, чун истилоҳи ҳуқуқӣ *manuscript* *ҳуҷҷатеро дар назар дорад, ки бо даст навишта шуда, нусхаи асл аст* [445]. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур бештар барои *дастнависҳои*

таърихи *ниёгон* истифода мешавад. Яъне, истифодабарии истилоҳи мазкур дар забонҳо фарқ мекунад. Мисоли дигар ба ин монанд, истилоҳи иҷтимоии **jacket** – *жикет* ё *жокит* аст, ки аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ иқтибос шудааст ва дар забони тоҷикӣ маънои *ҷомаи бофташудаи нисбатан дурушт, номи навъе аз либоси мардона, ки дар мавоқеи расмӣ мепӯшанд*-ро дорад [438]. Дар забони англисӣ низ дар фарҳанг бо ҳамин мазмун чун *ҷомае барои болопӯш истифода шуда, аз гиребон, дастпӯшҳо ва кисаҳо иборат аст*, омадааст [444]. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи мазкур боз дар забони англисӣ метавонад бо дигар мафҳумҳо истифода гардад, ба монанди *пусти картошка, пуст, сарпӯш* ё дар ибораи **life jacket** – *камарбанди наҷот* [323]. Истилоҳи дигар ин истилоҳи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии **minister** – *министр, вазир* мебошад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо мазмуни *мансабдори воломақоми давлатӣ, ходими давлатӣ, ки роҳбарии воҳиди фаъолияти ҳукуматро ба уҳда гирифтааст*, истифода мегардад [396]. Дар забони англисӣ истилоҳи мазкурро боз ҳамчун истилоҳи динӣ чун **minister** – *миссионер* ва *воизи динӣ*, ҳамчун унвони *муллои калисо* ба қор мебаранд, ки ин мутобиқати услубӣ дар забони тоҷикӣ умуман вуҷуд надорад.

Мисолҳо ифодагари он мебошанд, ки хусусияти услубии гуногун доштан дар истилоҳот аз сермаъноии онҳо дарак медиҳад. Яъне, истилоҳ дар забони англисӣ сермаъно аст, вале дар забони тоҷикӣ танҳо бо як маъно зерин истифода қарор дорад. Аз рӯйи таснифоти муҳаққиқ В.В. Акуленко чунин ҳолати асимметрии забонӣ ба гурӯҳи дуюм дохил мешавад.

Истилоҳи иҷтимоии **situation** – *position with respect to conditions and circumstances, relative position or combination of circumstances at a certain moment* [374] ба забони тоҷикӣ *вазъият, ҳолат, воқеияти ҳодиса дар замони муайян*-ро ифода мекунад. Забони тоҷикӣ, ки пур аз иқтибосоти забони русӣ аст, дар ҳолати дучор шудан бо чунин истилоҳ мутарҷим дарк мекунад, ки ин истилоҳ ҳамон калимаи забони русии *ситуация*-ро дар назар дорад, ки дар забони тоҷикӣ муодили худро чун *ҳолат, вазъият* ёфтааст. Агар истилоҳи мазкур бо дигар воҳидҳои луғавӣ истифода гардад, мисли **life**

-and- dearth situation ба забони тоҷикӣ чун *масъалаи ҳаёту мамонт* тарҷума мегардад. Дар ин ҳолат метавон номутобиқати воҳидҳои луғавиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вохӯрд. **Situation** ба тоҷикӣ чун *масъала* интиқол ёфтааст. Истилоҳи фарҳангии *opera opera* тарҷума гардида, як мафҳумро дар ҳар ду забон чун *асари драмавии мусиқавӣ, ки дар он иштироккунандагон бо ҷамоҳангии оркестр месароянд*, ифода менамоянд [331, с. 31]. Вале агар истилоҳи мазкур дар ибораҳои *space-opera – филми илмӣ-тахайюлӣ, soap-opera – сериали телевизионӣ* пеши рӯ ояд [398], дар он бемуодилӣ ё номувофиқати луғавии истилоҳро дидан мумкин аст. Дар ибораҳои мазкур ягон ҷузъ воҳиди мутобиқи худро дар забони тоҷикӣ наёфтааст, зеро воҳидҳои луғавиро агар калима ба калима айнан баргардон намоем, *space – ҷой, макон* буда, *soap – собун* тарҷума мешавад [325]. Таҳлилҳои истилоҳоти мазкур ба асимметрияи забонии гурӯҳи сеюми таснифоти В.В. Акуленко дахл дорад, зеро дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарии зикргардида номутобиқатиҳои воҳидҳои луғавӣ дида мешаванд, ки ба ғалатҳои тарҷумонӣ оварда мерасонанд.

Забоншинос Р.А. Будагов асимметрияи забониро дар панҷ ҳолат тасвир менамояд: “якум, агар истилоҳ дар як забон мафҳуми умумӣ дошта бошад ва дар забони тарҷума мафҳуми шаклӣ, яъне дар забони асл ҳипероним бошад, вале ҳангоми тарҷума ҳипоним шавад; дуюм, истилоҳ дар забони асл сермаъно бошад, дар забони тарҷума якмаъно, ё ин ки баръакс; сеюм, номувофиқати услубии истилоҳот дар забонҳои асл ва мақсад; чорум, дар забони асл истилоҳ мазмуни архаистӣ дошта, дар забони тарҷума мазмуни муосир ё воқеӣ; панҷум, истилоҳот чун ибораҳои устувор дар забони асл омада, дар забони тарҷума чун ибораҳои муқаррарӣ тарҷума гарданд” [20].

Ҳама ҳолат ва омилҳое, ки дар амалия ва назарияи тарҷума ҷой доранд, аз тарафи муҳаққиқон бо тартиби муайян таҳлилу таҳқиқ ва тасниф шудаанд. Таснифоти мазкур дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои

гуманитарӣ метавонанд боиси пайдо гардидани “дӯстони дурӯғини тарҷумон” шаванд.

Дар ин ҷо зарур аст, ки мутобиқ ба таснифи Р.А. Будагов якчанд истилоҳи илмҳои гуманитариро таҳлил намоем. Мисол, истилоҳи сиёсии *hymn* дар забони тоҷикӣ чун *гимн*, *суруди милли ҷамчун рамзи давлатӣ ё ҷамъиятӣ* қабул шудааст [438]. Дар забони англисӣ низ бо ҳамин мазмун истифода мегардад, вале дар калисо низ ғангоми суруд хондан чун *гимни калисой* дар миёни халқи англис эътироф гардидааст [428]. Ҳолати мазкур нишон медиҳад, ки истилоҳи сиёсӣ дар забони асл сермаъно ва дар забони тарҷума якмаъно аст.

Истилоҳи иҷтимоии *lager* аз забони олмонӣ ба забони англисӣ ворид гардида, бо мафҳуми *нивои сафеди сабук* дар ҷомеаи англисзабонон истифода мегардад [396]. Айнан бо ҳамин шакли фонетикӣ дар забони тоҷикӣ низ истилоҳи *лагер* вучуд дорад, ки мазмунан тамоман дигар маъноҳоро ифода кардааст: 1. *бошиигоҳи муваққатии умумии дар ҳавои кушод ё дар хаймаҳо ҷойгирифта: лагери сайёҳон*. 2. *номи баъзе муассисаҳо барои нигоҳ доштани гурӯҳи калони одамон: лагери асирони ҷарбӣ, лагери ислоҳи меҳнатӣ; лагери мактабиён истироҳатгоҳи тобистонаи мактабиён*. 3. *гурӯҳбандӣ аз нуқтаи назари маслак ва мароми иҷтимоию сиёсӣ: лагери сотсиализм, лагери тарафдорони сулҳ* [332, с. 708]. Дар истилоҳи мазкур омили омонимияи байнизабонӣ ва омонимияи истилоҳотӣ дида мешавад, зеро истилоҳ дар забонҳои асл ва мақсад тамоман маъноҳои мухталифро ифода карда истодааст. Чун омонимияи истилоҳотӣ дар забони англисӣ истилоҳи иҷтимоӣ буда, маънои *нӯшокиро* возеҳ мекунад ва дар забони тоҷикӣ чун истилоҳи иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҳам *бошиигоҳи истироҳатӣ* ва ҳам *макони ҷазодиҳии хиёнаткорони сиёсиро* дар назар дорад, ки бо ин мафҳум чун истилоҳи архаистӣ аст, зеро *лагери асирони ҷарбӣ* дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ фаъолият дошт. Дар ҳолати мазкур, аз нигоҳи забоншиносӣ метавон асимметрияи забониро ҳам дар услуби истифодабарии истилоҳ ва ҳам номутобиқатии маънои луғавӣ, инчунин, дар забони тарҷума мафҳуми

архаистӣ доштани истилохро вохӯрд, ки сабабгори бавучудоии “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар матн мегарданд.

К.М. Готлиб муҳаққиқи олмонӣ вобаста ба хусусиятҳои асимметрии забонҳо чор намуди “дӯстони дурӯғини тарҷумон”-ро чудо намудааст:

“1) истилоҳоте, ки бо сохтори фонетикӣ монандӣ дошта, дар забонҳои асл ва тарҷума шакл мегиранд ва ҳодисаҳои илмӣ гуногунро ифода менамоянд;

2) Истилоҳот ва ибораҳое, ки ҳам шакли ягонаи орфографӣ доранд ва ҳам мафҳумҳои якхеларо ифода менамоянд, вале бо тобиши маъноии гуногун дар забони тарҷума интиқол мегарданд;

3) истилоҳотеро дарбар мегирад, ки мазмун ва мафҳуми якхеларо ифода намуда, аз ҷиҳати истифодабарӣ дар фарҳанги забонҳои асл ва тарҷума фарқ намуда, доираи истифодабарии маҳдуд доранд, яъне, дар забони асл мавқеи истифода васеъ аст ва дар чандин соҳаҳои касбӣ истифода мегардад ва дар забони тарҷума баръакс истифодаи маҳдуд дорад;

4) навъи мазкур истилоҳотеро дар назар дорад, ки дар ҳар ду забони мавриди ҳадаф маънояшон мувофиқат мекунанд, вале агар дар ибора ва истилоҳоти мураккаб, ё ибораҳои устувор истифода гарданд, ҳангоми тарҷума яке аз ҷузъҳои ибора мувофиқати луғавӣ ё муодил ёфта наметавонад. Ба ин навъ баъзе ибораҳои устувор дохил мешаванд, ки дар забони тарҷума бо воҳидҳои луғавии маъноӣ мухталифдошта инъикос мегарданд” [320].

Мавриди зикр аст, ки сабабҳои асосии пайдоиши асимметрияи байнизабонӣ сермаъноии истилоҳот дар ҳар ду забон, яъне, забони асл ва мақсад мебошад. Агар истилоҳ дар ҳар ду забон сермаъно бошад, ҳангоми тарҷума на ҳама маъноҳо услубан мувофиқат мекунанд. Ҳарчанд истилоҳот дар забонҳо бо ҳонишу талаффузи ягона транслитератсия шаванд ҳам, вале ҳангоми тарҷума дар забонҳои мавриди таҳқиқ маъноҳои гуногунро медиҳанд. Мисол, истилоҳи фарҳангшиносии марбут ба сару либос: *fabric* – *матоеъ*, вале ҳангоми тарҷума тарҷумон онро иштибоҳ карда, чун *фабрика ва*

корхона мешуморад; истилоҳи ҷомеашиносӣ: *notorious* – бадном, бадовоза, шуҳрати баддошта буда, ҳангоми тарҷума онро истилоҳи ҳуқуқии *нотариус* омехта мекунад. Чунин ҳолатҳо, ки онро асимметрияи байнизабонӣ ном мебаранд, метавонанд “дӯстони дурӯғини тарҷумон” бошанд.

Муҳаққиқи рус И.Н. Кузнетсова бар он назар аст: “раванди асимметрияи забонӣ бо дигар истилоҳи забоншиносӣ чун “диапаронимҳо” ном дорад, ки дар раванди муоширати мутақобилаи байнизабонӣ истилоҳоти шаклан яхела “дӯстони дурӯғини тарҷумон”-ро эҷод мекунад. Чунин раванди асимметрии байнизабониро таҳлили муқоисавии маъноӣ намуда, онҳоро ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: *диапаронимҳои муродифӣ, диапаронимҳои тамосӣ ва диапаронимҳои масофавӣ*” [85].

Дар раванди мувофиқаи луғавӣ байни забонҳо монандии омехтаи истилоҳот ё воҳидҳои луғавӣ ба назар мерасанд, ки дар маҷмӯъ, чунин падидаҳо ба се навъ ҷудо намудан мумкин аст. Монандии дохилизабонӣ, яъне паронимҳо, ки бештар дар ҳолати омонимҳо, махсусан омографҳо вомерӯанд. Дар ин падида истилоҳот аз рӯйи шакл дар дохили забони асл монандӣ доранд. Падидаи дуум ин монандии байнизабонӣ аст, ки дар раванди тарҷума чун “дӯстони дурӯғини тарҷумон” ном доранд. Дар ин падида истилоҳ шаклан яхел буда, дар забонҳои асл ва тарҷума маъноҳои гуногунро ифода менамоянд. Падидаи сеюм диапаронимҳо мебошанд, ки ҳам дар дохили забон монандии шакл доранд ва ҳам дар раванди тарҷума байни ду забон бо сабаби ягонагии сохти зоҳирӣ боиси хатоии тарҷумон мешаванд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми дучор шудан бо истилоҳоти шабех, ки падидаҳои гуногунро худро доранд, метавонанд сарчашмаи “дӯстони дурӯғини тарҷумон” шаванд.

Мутобиқ ба таснифоти И.Н. Кузнетсова, *диапаронимҳои муродифӣ* истилоҳотеро дарбар мегиранд, ки дар раванди тарҷума дар забонҳои А ва Б муродифҳои гуногун доранд. Ҳангоми ҷустуҷӯ намудани муодил танҳо яке аз он маъноҳо дар забони тарҷума метавонад мутобиқати маъноӣ дошта бошад, вале дигар муродифҳо услубан мувофиқат намекунанд.

Диапаронимҳои тамосӣ истилоҳотеро фарогир ҳастанд, ки дар фарҳанг мафҳуми умумӣ ва ягона надоранд, вале бо вазифаҳои метафорӣ ва метонимӣ метавонанд наздикӣ дошта бошанд [85].

Диопоронимҳои масофавӣ на мазмуни ягона ва наздикро дар фарҳангҳо ифода карда метавонанд ва на вазифаи якхеларо иҷро менамоянд. Иштибоҳоти асосии тарҷумаи чунин истилоҳот танҳо дар монандии шакли онҳо таҷассум мегардад. Ба хусусияти фонетикӣ тақия карда, мутарҷим истилоҳоти мазкурро нодуруст аз забони асл ба забони тарҷума интиқол менамояд [41].

Аз таҳқиқоти назарии муҳаққиқони Аврупо ва рус бармеояд, ки ҳарчанд асимметрияи забониро бо таснифотҳои гуногун гурӯҳбандӣ намуда бошанд ҳам, таснифоти онҳо ба ҳамдигар монандӣ доранд, зеро дар раванди таҳлили мисолҳо равшан мегардад, ки тамоми номутобикатиҳои услубиву маъноӣ ва дигар хусусиятҳо дар таснифоти онҳо бо истилоҳоти гуногун дарҷ мегарданд, вале амалан як моҳиятро ошкор мекунанд. Яке номувофиқатии истилоҳотро чун асимметрияи байнизабонӣ ва дигаре диапаронимҳои байнизабонӣ номидааст, аммо дар гурӯҳбандӣ кардан ҳар як ҳолати пешбинишуда ба якдигар монанданд. Тамоми таснифоти овардашуда дар раванди тарҷума мутарҷимро бо “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дучор мегардонад.

Таҳлили мисолҳо нишин дод, ки “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ хеле зиёд ба чашм мерасад. Мавриди зикр аст, ки сабабҳои ба мушкилот дучор шудани мутарҷим аз падидаҳои сермаъноӣ, омонимия ва муродифпазирии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ сарчашма мегирад. Дар истилоҳшиносӣ истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо марҳилаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ метавонанд “дӯстони дурӯғини тарҷумон”-ро дар матнҳои илмӣ эҷод кунанд. Тарҷумонро зарур аст, ки на танҳо аз нигоҳи забоншиносӣ асимметрияи забониро хуб омӯзад, балки аз нигоҳи истилоҳшиносӣ низ

марҳилаҳои пайдоиши истилохро тафтиш намуда, бо методу техникаҳои муносиб истилоҳотро аз забони асл ба забони тарҷума тарҷума кунад.

Тамоми омилҳо ва таснифоти овардашудаи муҳаққиқонро омӯхта, ҳолатҳои пайдо шудани “дӯстони дурӯғини тарҷумон”-ро дар се омил натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

1. Омили *омонимияи байнизабони истилоҳот*, ки дар он ҳолатҳое ба назар гирифта мешаванд, ки истилоҳ шаклан пурра дар ду забон бо хусусияти фонетикӣ ва орфографӣ монанд ҳастанд, вале мафҳумҳои тамоман гуногунро ифода менамоянд, мисол, истилоҳи ҳуқуқии забони англисӣ ***parole*** – ***парол, рамз***. Тарҷумаи ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ нодуруст аст, зеро истилоҳи забони англисӣ ***parole*** мафҳуми “ҳукми шартӣ”-ро дорад. Истилоҳи технологияи иттилоотии забони тоҷикӣ ***парол, рамз*** дар забони англисӣ чун ***code, password*** ифода мегардад [311]. Дар ин мисол омонимияи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дида мешавад, ки шаклан яхелаанд, вале мазмунан гуногун. Мисоли дигар дар шакли ҳомофон ифода мегардад, мисли ***leaning*** ва ***learning***. Яке аз ин ду истилоҳи илми методика буда ***learning*** – ***омӯзиш***, ва дигаре истилоҳи равонӣ ***leaning*** – ***шавқу рағбат*** аст [323]. Истилоҳоти мазкур танҳо бо хусусияти оҳанг ба якдигар шабеҳ ҳастанд ва ба чунин ҳолат дар раванди тарҷумаи шифоҳӣ метавон бархӯрд. Ин ҳолат низ аз омонимияи истилоҳотӣ гувоҳ медиҳад, зеро ҳомофонҳо зертобеи омонимҳо мебошанд ва монандии оҳангро ифода мекунанд.

2. Омили дигар *муродифпазирии байнизабони истилоҳот* мебошад, ки дар он маъноҳои гуногуни истилоҳот дар забонҳои мавриди тарҷума мувофиқат намекунанд. Аз чандин маъноҳои муродифӣ танҳо як маъно метавонад ба забони тарҷума мутобиқ бошад, ё дар ҳолати дар забони асл истифода шудани ҳипероними истилоҳи илмҳои гуманитарӣ ва дар забони тарҷума ҳипоним. Ҳолати дигар нобаробарии хусусияти услубии мафҳумҳои истилоҳот дар ҳар ду забон, аз ҷумла, нобаробарии тобиши маъноӣ ва тобиши ҳиссиётӣ ва экспрессивӣ.

3. Омили сеюм *асимметрияи вазифавии истилоҳот* мебошад, ки дар ин маврид истилоҳ дар ҳар ду забон шаклан ва аз рӯйи оҳанг якхелаанд, вале вазифаҳои гуногунро ифода менамоянд, мисол, истилоҳи маориф ***professor – профессор***. Истилоҳи мазкур шаклан ва аз нигоҳи талаффуз якхел хонда ва талаффуз карда мешавад, вале бо иҷрои вазифа каме фарқ доранд. Истилоҳи ***профессор*** дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ҳамчун мафҳуми *унвони баланди илмӣ, ки ба муаллимони мактабҳои олӣ ва кормандони муассисаҳои илмӣ таҳқиқотӣ барои соҳиб шудани он ба ихтисоси баланди соҳаи кори худ дода мешавад*. 2. *шахсе, ки ин унвонро дорад*, ифода ёфтааст [331, с. 118-119]. Дар “Фарҳанги забони англисӣ” ин истилоҳ *professor ба маънои a teacher at a university, college, or sometimes secondary school, яъне омӯзгор, ки дар донишгоҳ, коллеҷ ва баъзан дар мактаби миёна дарс медиҳад*, мебошад [396]. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳи мазкур дар як низоми истилоҳот, дар як соҳаи илм дар забонҳои асл ва тарҷума истифода гардад ҳам, иҷрои вазифавии он гуногун аст. Агар муқоиса намоем, дар низоми маорифи тоҷик ҳар як омӯзгор профессор буда наметавонад, то соҳиби дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ нагардад. Вале дар забони англисӣ омӯзгори бе дараҷаи илмиро низ чун professor ном мебаранд. Дар ин ҳолат истилоҳ, ҳам шаклан монандӣ дорад ва ҳам дар як соҳаи илм дар забонҳои мавриди муқоиса қарор гирифтааст, танҳо мавқеи вазифавиаш фарқ мекунад.

Ҳамин тариқ, падидаи “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ як раванди хеле мураккаб, душвор ва гуногунҷанбаи асимметрияи байнизабониро инъикос менамояд. Аз ин лиҳоз, дарки амиқи ин падида ба мутарҷим имконият медиҳад, ки барои интихоби дурусти муодили истилоҳ дар забони тарҷума ба хатоҳои роҳ надиҳад.

Муҳаққиқони эронӣ Муҳаммад Толибинажод ва Абулҳасан Назарӣ Сармазех дар мақолаи “Comparative Investigation of Persian's Cognates and False Friends with Some IE Languages” (Пажӯҳиши муқоисавии вожаҳои

хамреша ва дӯстони дуруғин дар забони форсӣ ва баъзе забонҳои хиндуаврупой) масъалаҳои мушкилот ва муаммоҳои тарҷумаро бо “дӯстони дуруғини тарҷумон” дар забонҳои форсӣ ва англисӣ баррасӣ кардаанд. Донишмандони мазкур таъсири “дӯстони дуруғини тарҷумон”-ро дар раванди тарҷума муайян намуда, барои расидан ба муодилнокии тарҷума ва комилияти ин падидаҳо ҳамчун омили ҳалалрасон дар тарҷума нишон додаанд. Дар мақола масъалаҳои маърифатӣ ва луғавии забон, ки раванди тарҷумаро душвор месозанд, матраҳ гардидааст [259].

Соли 2010 забоншиноси тоҷик Разморо Муртазо диссертатсияи номзадии худро зери мавзӯи “Ложные друзья переводчика” в разносистемных языках: на материале персидского и таджикского с привлечением арабского и английского языков” (“Дӯстони дуруғини тарҷумон” дар забонҳои гуногунсохт: дар заминаи забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ бо ҷалби забонҳои арабӣ ва англисӣ) ҳимоя намуд, ки дар он таҳлили муқоисавии воҳидҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ бо “вожаҳои ғалат” зери таҳқиқ қарор гирифтааст. Инчунин, дар диссертатсия, дар боби дуюм таснифоти луғавӣ ва маъноии “дӯстони дуруғини тарҷумон” дар забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ ба назар мерасанд, ки бо мисолҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд [125].

Пайдоиши “дӯстони дуруғини тарҷумон”-ро муҳаққиқони фаронсавӣ дар чор омили асосӣ гурӯҳбандӣ менамоянд:

- “ 1) мутобиқат;
- 2) инкишофи мустақилонаи забон;
- 3) тағйири маъноии истилоҳ дар забони тарҷума ҳангоми иқтибосшавӣ;
- 4) иқтибосшавии параллелӣ;” [241].

Омили *мутобиқат* онро ифода менамояд, ки дар раванди тарҷума истилоҳоте волеҳуранд, ки чун истилоҳи байналмилалӣ эътироф шуда, ҳам шаклан ва ҳам мазмунан ба яқдигар мувофиқанд. Аслан, чунин истилоҳот истилоҳоти иқтибосшуда аз дигар забонҳо ба забони тарҷума мебошанд. Ғайр аз ин, шакли тасодуфӣ дар раванди тарҷума дида мешавад, ки истилоҳ

шаклан дар забонҳои А ва Б монанданд, вале дар забони тарҷума сермаъно ё баръакс дар забони асл сермаъно аст. Дар чунин ҳолат тарҷумон намедонад, ки кадом мазмуни ин истилоҳ дар матн истифода шудааст, ё бо кадом маъно истилоҳи мазкурро ба забони тарҷума бояд баргардон намояд. Аз чандин маъноҳои як истилоҳ танҳо як мазмун метавонад мувофиқат кунад, ки интиҳоби дурусти он ба мутарҷим вобастагӣ дорад. Тасодуфҳо дар шаклҳои гуногун инъикос меёбанд, мисли:

а) мутобиқати шаклу маъно: *delegation* – *делегатсия* (истилоҳи сиёсӣ ва иҷтимоӣ); *diagram* – *диаграмма* (истилоҳи технологияи иттилоотӣ); *diplomatic* – *дипломатӣ* (истилоҳи сиёсӣ); *direction* – *дирексия* (истилоҳи иқтисодӣ, сиёсӣ маъмурӣ); *director* – *директор* (истилоҳи иҷтимоӣ); *novella* – *новелла* (истилоҳи адабиётшиносӣ); *object* – *объект* (истилоҳи иҷтимоӣ); *personage* – *персонаж* (истилоҳи адабиётшиносӣ) [403];

б) номутобиқатии маъно бо баъзе тағйирот дар шакл: *police* – *полис*, як органи давлатӣ, як сохтори ҷомеа (истилоҳи ҳуқуқӣ), *policy* – *бехатарӣ*, *боэҳтиётӣ*, *чолокӣ*; *press* – *пресса* (истилоҳи рӯзноманигорӣ), *pressed* – *фишор кардан*, *пахш кардан*, *фишор овардан* ба касе, *маҷбур кардан*, *халалдор кардан*, *зер кардан*, *муҳр гузоштан*; *sport* – *спорт*, *варзиш* (истилоҳи варзишӣ) *sported* – *шӯхӣ кардан*, *масхара кардан*, *исроф кардан*, *сарф кардан* [403];

в) мутобиқати шакл, вале номутобиқатии маъно: *budget* – *бюҷет* (истилоҳи иқтисодӣ); *bank* – *банк* (истилоҳи иқтисодӣ); *capital* – *капитал* (истилоҳи иқтисодӣ); *character* – *характер* (истилоҳи равоншиносӣ); *clown* – *клоун* (истилоҳи фарҳангӣ); *codex* – *кодекс* (истилоҳи ҳуқуқӣ); *concert* – *концерт* (истилоҳи фарҳангӣ); *divan* – *девон* (истилоҳи адабиётшиносӣ); *fabric* – *фабрика* (истилоҳи иҷтимоӣ ва саноатӣ); *lunatic* – *лунатик* (истилоҳи равоншиносӣ) [403];

г) мутобиқати шакл, вале ифодаи гуногуни маъно: *lyrics* – 1. *лирика* (истилоҳи адабиётшиносӣ); 2. *либретаҳои рақамҳои вокалӣ дар мусиқӣ*; 3. *матни суруд*; 4. *забони мӯътадили дағалона, зикри муносибатҳои*

ҷинсӣ, зӯроварӣ, машрубот ё маводди мухаддир дар матни мусиқӣ (дар бозиҳои компютерӣ); **meeting** – 1. **митинг** (истилоҳи сиёсӣ); 2. мулоқот; 3. маҷлис; 4. вохӯрӣ; **thunder** – 1. **раъду барқ** (истилоҳи табиатшиносӣ); 2. таҳдид; 3. дашном додан; 4. лаънат хондан; 5. боло занад!; **typhoon** – 1. **тӯфон** (истилоҳи табиатшиносӣ, ҳарбӣ, баҳрӣ); 2. киштиҳои зеробиш “Акула” дар лоиҳаи 941; 3. шамоли сахте, ки дар баҳр меҳезад; **shame** – 1. **шарм** (истилоҳи раваншиносӣ); 2. озор додан; 3. нохушӣ; 4. маломат [403];

Мисолҳои овардашуда, ки ба чор гурӯҳи мутобиқати истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи шакл сурат мегиранд, ба падидаи “дӯстони дурӯғини тарҷумон” оварда мерасонанд. Омили якуми пайдо шудани ин падида дар мутобиқати шакли онҳо мебошад, ки бо мисолҳо аз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба зергурӯҳҳо тақсим гардидаанд. Зергурӯҳи якум мутобиқати шаклу маъно мебошад, ки дар он истилоҳоти гуногуни илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дода шудаанд.

Истилоҳи **diagram** дар “Фарҳанги тафсирии Кембриҷ” мафҳуми нақшаеро ифода мекунад, ки дар он низом, идея ва механизмҳо дар расм оварда мешаванд: *a simple plan that represents a machine, system, or idea, etc., often drawn to explain how it works* яъне дар шакли як нақша [441]. Истилоҳи мазкур дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънои **диаграмма** намудор, ҷадвал, тасвири графикаест, ки таносуби байни бузургҳои гуногунро (мас., ягон афзоиш ё кам шуданро) бо шаклҳои ҷандасӣ аёнани нишон медиҳад: **диаграммани афзоиши истеҳсоли молҳои саноатӣ** [331, с. 442]. Истилоҳи мазкур дар ҳар ду забони мавриди муқоиса дар соҳаи технологияи иттилоотӣ васеъ истифода мегардад, ки дар раванди ҳисобот додани он ё он соҳа дар компютер расмкашӣ шуда, дар рӯнамоӣ чунин диаграммаҳоро истифода менамоянд. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳи мазкур аслан аз илми ҷандаса, ки илми дақиқ ба шумор меравад, бо раванди таҷдиди истилоҳ ба низоми истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ворид гаштааст. Чи тавре маълум аст, истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ҳам хусусияти илмҳои гуманитарӣ ва ҳам хусусияти илмҳои дақиқро инъикос менамоянд, зеро як шохани алоҳидаи

забоншиносӣ – забоншиносии компютерӣ барои омӯзиши чунин истилоҳот чудо гардидааст. Муқоиса нишон медиҳад, ки истилоҳ дар ин ҳолат, ҳам шаклан ва ҳам мазмунан, мутобиқ ҳастанд ва барои якдигар дар ду забон муодили пурра шуда метавонанд. Ҳарчанд чунин истилоҳот чун муодили пурра эътифोर шаванд ҳам, мутарҷимро зарур аст, ки барои роҳ надодан ба “дӯстони дурӯғини тарҷумон” тамоми фарҳангҳоро тафтиш намояд.

Истилоҳи дигар **novel-новелла** буда, ба низоми истилоҳоти адабиётшиносӣ дохил мешавад. Дар “Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносии забони англисӣ” истилоҳи мазкур маънои *a novella is a short novel or a long short story* [352], яъне ҳикояро дарбар мегирад, ки ҳаҷмаш кӯтоҳ аст, инчунин, ҳикояҳои дарозе, ки мухтасар карда мешаванд, онҳоро низ дар назар дорад. Истилоҳи мазкур дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”, бо маънои *навъи жанри хурди адабии ба ҳикоя монанд* дарҷ гардидааст [332, с. 924]. Дар ҳар ду фарҳанг истилоҳи мазкур бо як мафҳум инъикос мегардад, яъне, аз нигоҳи шаклу маъно баробар ҳастанд. Дар ҳар ду забон ҳикояи хурд ё кӯтоҳкардашударо дар назар дорад.

Истилоҳи навбатӣ **personage – персонаж** низ аз адабиётшиносӣ гирифта шуда, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо як маъно ва вазифа истифода мегардад. Дар “Фарҳанги адабиётшиносии забони англисӣ” чун *a personage is a character in a play or book, or in history* дарҷ гардида [352], дар забони тоҷикӣ низ дар матнҳои адабиёт хеле васеъ истифода шуда, дар фарҳанг бо мазмуни *иштирокчи асари бадеӣ, шахси тасвиришаванда дар асари бадеӣ, қаҳрамони асар: персонажи манфӣ, персонажи мусбат* ифода мегардад [331, с. 89]. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи мазкур аз забони латинӣ ба забони англисӣ ва русӣ иқтибос гардида, ҳамчун истилоҳи байналмилалӣ шинохта, баъдан ба забони тоҷикӣ ворид гаштааст. Ҳоло истилоҳи мазкур муодили **қаҳрамонро** пайдо намудааст. Истилоҳоте, ки дар матни асл шаклан яқхел ҳастанд, вале бо мурури замон дар забони тарҷума муодили худро пайдо месозанд, “дӯстони дурӯғини тарҷумон” ба шумор намеравад, вале агар дар забони тоҷикӣ аз нигоҳи прагматикии забон, ҳам истилоҳи

персонаж ва ҳам **қаҳрамон** ба хонандаи забони тоҷикӣ маъмул ва фаҳмо бошанд, дар ин ҳолат метавон ба “дӯстони дурӯғин” вохӯрд. Инчунин, истилоҳи мазкур дар забони англисӣ берун аз низоми истилоҳоти адабиётшиносӣ чун шахсияти *барҷаста ва маъруф* истифода мегардад, ки чунин ҳолат мутарҷимро “гумроҳ” месозад [443]. Тамоми истилоҳоти овардашуда ба зергурӯҳи *мутобиқати шаклу маъно* дохил мешаванд.

Зергурӯҳи дуум истилоҳотеро дарбар мегирад, ки мазмуни он бо тағйир ёфтани шакли орфографӣ дар забони тарҷума иваз мешавад. Мисол истилоҳи *police* – полис, дар ҳар ду забони мавриди муқоиса истилоҳи ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад ва вазифаи сохтор низ якхела ба роҳ монда шудааст. Дар “Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқии Оксфорд” истилоҳи *police* ба маънои *the police are the official organization that is responsible for making sure that people obey the law* омадааст [385] Яъне, таърифи мазкур ба забони тоҷикӣ чунин аст: *полис* як созмони расмӣ буда, барои итоат кардани қонунҳо масъул аст, ки назорат барад. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” низ сохтори мазкур бо вазифаи шабеҳ чун *мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тартиботи дохилии давлатӣ дар баъзе кишварҳо* дарҷ мегардад [331, с. 113]. Агар ба истилоҳи мазкур як ҳарфи *у* дар забони асл илова гардад, истилоҳ тамоман мазмунашро дар забони тарҷума тағйир медиҳад. Яъне, *polisy полис* не, балки бо мазмуни *сиёсат, тадбиргарӣ, иқдоми оқилона, зиракӣ, беҳатарӣ, боэҳтиётӣ, ҷолокӣ* мавриди истифода қарор мегирад [325, с. 620].

Истилоҳи рӯзноманигорӣ *press* – *пресса* низ айнан дар чунин ҳолат сурат мегирад. Бо илова шудани пасванди феъли дуруст дар замони гузаштаи забони англисӣ **-ed** истилоҳ мазмуни *pressed* – *пресса* не, балки *пахш кардан, маҷбур сохтан, фишори равонӣ овардан ба касеро дар замони гузашта* ифода менамояд [325, с. 632]. Истилоҳи дигар низ истилоҳи варзишии **sport** – *спорт* *варзиш* буда, бо иловаи пасванди **-ed** дар забони тоҷикӣ тағйири маъно мекунад: *шӯхӣ кардан, масҳара кардан, исроф кардан, сарф кардан* [325, с. 777]. Дар ин гуна маврид барои ба иштибоҳ роҳ надодан мутарҷимро

зарур аст, ки аз сохтори дастурии забонҳои мавриди тарҷума хабардор бошад ва гуногуннизоми будани сохтори забонҳои мазкурро ба назар гирад. Тамоми мисолҳои таҳлилгардида ба зергурӯҳи *номутобиқати маъно бо баъзе таъйиротҳо дар шакл* алоқамандӣ доранд.

Аз ҳама мушкилоти зиёдро зергурӯҳи сеюм пеш меорад, зеро дар он шаклан истилоҳот якхела аст, вале тамоман вазифа ва маъно гуногун. Дар зергурӯҳи мазкур метавон омонимияи истилоҳот ё асимметрияи байнизабониро ворид кард. Истилоҳи **divan**–ро агар дар “Фарҳанги забони англисӣ” нигарем, чун мафҳуми як ашё *A divan is a long soft seat that has no back or arms – кати бе пушту дастаро дар назар дорад, ки дар он мешинанд ё хоб мераванд*; чун истилоҳи иҷтимоӣ мафҳуми *мағозаи тамокукашӣ*–ро дорад [357]. Истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ бо роҳи таҷдиди истилоҳ дар ду низоми истилоҳот маъмулан серистифода мебошад. Мафҳуми аввалинаш **девон** чун истилоҳи адабиётшиносӣ дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ифодагари мазмуни 1. *маҷмуаи ашъори як шоир, ки ба шакли китоб дароварда шудааст: девони Соиб, девони Ҳофиз, девони ғазалиёти Ҷомӣ, вале мазмуни дуюмаш чун истилоҳи таърихӣ девон – таърихи вазоратхона; девони қозӣ, маҳкама. 3. идораи давлатӣ, девони вазирон ҳайати ҳукумат дарҷ шудааст* [332, с. 437]. Истилоҳи мазкур ҳатто дар “Фарҳанги истилоҳоти таърихии забони англисӣ” бо мазмуни *muslim law court, council chamber, or counting house* ифода меёбад, ки дар *даврони Хилофати Араб шурои ҳукумати он давра дар девон ҷамъ шуда, тамоми масъалаҳои сиёсиро матраҳ менамуданд* [353]. Агар истилоҳ дар “Фарҳанги таърихии забони англисӣ” чун истилоҳи таърихӣ қабул гардида бошад, пас, савол ба миён меояд, ки оё истилоҳи мазкур ба забони англисӣ иқтибос гардидааст ё баръакс? Барои таҳлили дақику мушаххас истилоҳи **divan** – и забони англисиро дар “Фарҳанги этимологии забони англисӣ” ҷустуҷӯ намудем ва дарёфтем, ки истилоҳи мазкур аз забони арабӣ ва форсӣ ба забони англисӣ соли 1580 иқтибос шудааст: “1580s, “*Oriental council of state, from Turkish divan, from Arabic diwan, from Persian devan "bundle of written*

sheets, small book, collection of poems" (as in the "Divan i-Hafiz"), related to debir "writer" [406]. Ин ҳолат дарак аз он медиҳад, ки дар аввал истилоҳ чун истилоҳи таърихӣ ва адабиётшиносӣ ворида забони англисӣ гардида, бо гузашти вақт солҳои 1952 бо таъсири забони фаронсавӣ истилоҳи мазкур дар забони англисӣ маънои дигар чун раҳти хоб ё ашӯе, ки барои нишастан истифода мешуд, касб кардааст. Шояд имрӯз бархеҳо гумон мебаранд, ки истилоҳи **дево**н иқтибос аз забони русӣ аст, зеро дар замони Иттиҳоди Шуравӣ бештари воҳидҳои луғавии забони русӣ ба забони мардуми тоҷик гузаштааст. Аз ҷумла, истилоҳи русии **диван**, на чун истилоҳи таърихӣ, балки чун як калимаи маъмулӣ нишондиҳандаи *раҳти хоб* бо талаффузи русии *диван* – *диван (дево*н). Дар ин раванд тарҷумонро зарур меояд, ки пайдоиши истилоҳро дар фарҳангҳои этимологӣ ҷустуҷӯ намуда, мафҳуми илмӣ онро дарёфт намояд, зеро дар матни илмӣ истилоҳи мазкур набояд ба маънои *раҳти хоб ё тахтаи махсус* барои нишаст истифода гардад. Мисолҳо нишон медиҳанд, ки ташаккули марҳилаҳои таърихӣ истилоҳ маънои аслии онро гум карда, ҳангоми тарҷума мутарҷимро бо “дӯстони дурӯғини тарҷумон” рӯбарӯ мекунад.

Зергурӯҳи чорум монандии шакл, вале ифодаи гуногуни маъно ном дорад, ки чунин мутобиқат аз муродифии байнизабонӣ дарак медиҳад. Як истилоҳ метавонад бо чанд маъно ба ҳам наздик ё дар забони асл ва ё дар забони тарҷума таҷассум гардад. Дар ҳолати мазкур сермаъноии истилоҳотро дар яке аз забонҳои мавриди муқоиса пай бурдан мумкин аст. Барои таҳлили мукаммали мисол истилоҳи бисёрҷанбаи **typhoon**-ро агар гирем, ба забони тоҷикӣ чун **туфон** тарҷума мегардад. Истилоҳи мазкур дар асл истилоҳи илмӣ дақиқ, яъне табиатшиносӣ аст, вале як *киштии ҷарбии зеробӣ бо туфон* ташбеҳ дода, онро чун *киштии зеробии “Акула” ё туфони “Акула”* номгузорӣ кардаанд [447]. Манбаъҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳи мазкур нахуст аз забони юнонӣ ба забони арабӣ ва аз арабӣ ба англисӣ иқтибос шудааст [447]. Истилоҳи мазкур сарфи назар аз гузашти вақт мазмуни мушаххасу дақиқ ва вазифаи худро гум накардааст, зеро ба низоми

истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ворид гашта бошад ҳам, ҳамон вазифаи худро чун истилоҳи илми дақиқ иҷро намуда истодааст. Ин истилоҳ ба *шамоли саҳт* шарҳи маънӣ ёбад ҳам, вале маънои **туфон** худ бо шамол аз тарафи хонанда дарҷ ва дарк мегардад [429]. Ҳолати дигар истилоҳи **meeting** буда, дар забони англисӣ сермаъно аст. Мафҳуми истилоҳии он *митинг*, *гирдиҳамони ниёишӣ*, *ҷойи гирдиҳамой* буда, ба низоми истилоҳоти сиёсӣ дохил мешавад. Воҳӯрии ҳаррӯзаро низ метавон бо ин истилоҳ дар матн дид, ё мулоқоту маҷлисҳои муассисаҳои давлатӣ низ бо истилоҳи мазкур ифода мегарданд. Чун истилоҳи сиёсӣ хусусияти шӯришро дорад, вале дар дигар мавридҳо мазмуни ҷамъ гардидани як гурӯҳи одамонро ифода менамояд [325, с. 516]. Чунин ҳолатҳо мутарҷимро водор месозад, ки ба услуби матни асл назар карда, мутобиқ бар он аз фарҳангҳо ва сарчашмаҳои гуногун истифода намуда, мазмуни мутобиқи онро дар забони тарҷума инъикос намояд.

Омили дуюми пайдоиши “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар *инкишофи мустақилонаи истилоҳ* дида мешавад, ки ҳангоми аз дигар забон иқтибос гирифтани бо мурури замон мафҳуми дигар пайдо месозад, яъне дар раванди тарҷума дар забони асл худ сермаъно мешавад, ки боиси душвортарҷума шудани он мегардад. Ба чунин омил истилоҳи *divan-девор* метавон мисол овард, ки аз забони арабӣ ба забони англисӣ ворид гардида, бо гузашти вақт маънои дигар пайдо кардааст, ки дар замони муосир дар падидаи “дӯстони дурӯғини тарҷумон” волеҳӯрад.

Дар таҳлили мисоли мазкур метавон *омили сеюмро* низ ворид кард, ки *тағйири маънои истилоҳ дар забони тарҷума ҳангоми иқтибосгирӣ* ном дорад, зеро истилоҳи дар боло овардашуда аз забони арабӣ иқтибос гашта, бо мурури замон бо таъсири забони русӣ хусусияти омонимия пайдо намуда, бо дигар маъно, яъне *рахти хоб*, ки чун калимаи *диван* байни мардуми тоҷик маъмул буд, муддате истифода гардидааст.

Омили чорум, ки барои пайдоиши “дӯстони дурӯғини тарҷумон” замина мегузорад, дар иқтибосгирии мувозии забонҳо ба назар мерасад. Дар

мисоли истилоҳи табиатшиносии typhoon – туфон маълум гардид, ки дар забони англисӣ истилоҳи мазкур ҳам аз забони юнонӣ ва ҳам аз забони арабӣ иқтибос шудааст. Дар бештари мисолҳои истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, махсусан истилоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, равоншиносӣ, чомашиносӣ, фарҳангшиносӣ истилоҳот дар забони тоҷикӣ аз забонҳои лотинӣ, англисӣ ва русӣ иқтибос гаштаанд, ки инъикоскунандаи омили иқтибосоти мувозӣ аст.

Ҳамин тариқ, метавон зикр намуд, ки истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, ки аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ пайдо мешаванд, бо марҳилаҳои ташаккули таърихӣ ва тағйири маъноӣ луғавӣ, инчунин, бо омилҳои ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ аз нигоҳи забоншиносӣ ба асимметрияи байнизабонӣ мубаддал мегарданд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳангоми вохӯрдан бо “дӯстони дурӯғини тарҷумон”, ҳатман, ба фарҳангҳои соҳавӣ ва этимологӣ рӯ овардан лозим аст, ғайр аз ин мутарҷим бояд аз гуногуннизом будани забонҳои мавриди ҳадаф ва мухталифияти сохтори дастурӣ, фонетикӣ ва маъноӣ луғавии онҳо бархӯрдор бошад. Аз таҳқиқу омӯзиш ва таҳлилҳо равшан гардид, ки барои интихоби дурусти муодил дар раванди тарҷума бо падидаи “дӯстони дурӯғини тарҷумон” на танҳо сатҳи забондонӣ зарур аст, балки фонди луғавии шахсии мутарҷим, ки бо таҷрибаи касбӣ мустаҳкам мегардад, бояд ғанӣ бошад ва бо истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, ки дар “Фарҳанги дӯстони дурӯғини тарҷумон” ворид гаштаанд, ошно бошад.

Хулосаи боби дуюм

Дар раванди таҳқиқ таснифоти роҳу равиши тарҷумаи истилоҳот гурӯҳбандӣ шуд, ки аз он бештар тарҷумаи илмӣ-техникӣ ба тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ рост меояд. Дар раванди муқоисаи роҳу воситаҳои тарҷумаи истилоҳот инчунин, фарқияти низоми истилоҳоти илмҳои дақиқ аз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ муайян гардид.

1. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо дучор гардидан бо омилҳои истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ душвории назарраси тарҷумаро ба вуҷуд меоранд.

2. Бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ истилоҳгуна буда, ҳам дар матни илмӣ ва ҳам дар адабиёти бадеӣ истифода мешаванд, ки тобишҳои гуногуни маъноиро зоҳир карда, дар раванди тарҷума тарҷумонро ба шубҳа меоранд. Чунин омилҳо сабаб мегарданд, ки падидаҳои сермаъноӣ, омонимия ва муродифот дар истилоҳот дида мешаванд. Ҳангоми омӯзиши мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, роҳу восита ва тавсияҳои методӣ ба тарҷумонҳои касбӣ пешниҳод гардид, то барои тарҷумонҳо ҳамчун роҳнамо ба кор равад.

3. Масъалаи дигаре, ки боиси сар задани мушкилоти тарҷуманопазирӣ истилоҳот мегардад, “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ буда, дар он чандин омил пайдоиши чунин падида оварда шуда, мушкилоти тарҷумаи истилоҳот ҳаллу баррасӣ гардидааст. Истилоҳи “дӯстони дурӯғини тарҷумон”-ро назарияпардозони забоншиносӣ чун диапаронимҳои байнизабонӣ ё асимметрияи байнизабонӣ ном мебаранд. Дар маҷмӯъ муайян гардид, ки тамоми истилоҳоте, ки ба падидаҳои монандии дохилизабонӣ ва монандии байнизабонӣ дучор мегарданд, метавонанд тарҷумонро ба иштибоҳ баранд.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳангоми дучор шудан бо “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ як қатор методологияи махсус, махсусан стратегияи мутобиқи тарҷумаро ба роҳ мондан зарур аст. Стратегияи асосии тарҷумаи “дӯстони дурӯғини тарҷумон” дар он мебошад, ки мутарҷим бояд истилоҳоти байналмилалӣшудаи илмҳои гуманитариро хуб аз худ намуда, омилҳои пайдоиш ва аз кадом забон сарчашма гирифтанишонро муайян созад. Барои роҳ надодан ба ғалатҳо мутарҷимро зарур аст, ки ба фарҳангҳои соҳавӣ ва этимологӣ муроҷиат намояд.

4. Хусусияти дигари забон сохтори дастурии он мебошад, ки тарҷумонро водор месозад, то ба тамоми нозукиҳои сохтори забонҳои асл ва тарҷума диққати хоса зоҳир намояд, зеро бо иловаи як ҳарф мазмуни истилоҳ дар забони тарҷума метавонад ба кулӣ тағйир ёбад. Ҳарчанд истилоҳот шаклан ва аз рӯйи оҳанг монанд бошанд ҳам, бо иловаи як ҳарф ё як пасванд метавонад маъно дигар шавад. Мутарҷимро зарур аст, ки аз марҳилаҳои ташаккули таърихӣ истилоҳоти илмӣ гуманитарӣ огоҳ бошад, зеро истилоҳи иқтибосшуда метавонад бо гузашти вақт дар забони тарҷума тағйири маъно кунад. Донишманди марҳилаҳои таърихӣ ташаккули истилоҳ ҳатмӣ аст. Барои роҳ надодан ба ғалатҳо дар раванди бархӯрд бо “дӯстони дурӯғини тарҷумон” тарҷумонро зарур аст, ки истилоҳоти маъмултарини байналмилалӣ, инчунин, истилоҳоти илмӣ гуманитарӣ ба фарҳанги “дӯстони дурӯғини тарҷумон” воридгардидаро ба фонди луғавӣ шахсии худ нигоҳ дорад ва ҳамеша аз пайи ҷустуҷӯи онҳо бошад.

БОБИ 3. МЕТОДОЛОГИЯИ ТАРЧУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ТАРЧУМАШИНОСӢ

Давраи муосири ҷаҳонишавӣ бо густариши илм ва алоқаҳои маданияи байни мамлакатҳо ва зарурати мубодилаи иттилоот аз комёбиҳои илму техника дар назарияи тарҷума таҳаввулотеро ба миён овард, ки сабаби пайдошавии соҳаи нави илм дар тарҷумашиносӣ, чун назарияи тарҷумаи матнҳои илмӣ ва техникӣ гардид. Мусаллам аст, ки ҳангоми тарҷумаи матнҳои илмӣ-техникӣ талаботи ягона ин нигоҳ доштани маънои дақиқ дар раванди интиқол дар матни тарҷума мебошад. Яке аз душвортарин вазифаҳои тарҷумаи истилоҳот ин ёфтани муодили он дар забони тарҷума аст, ки дар ҳолати интихоби нодурусти муодили истилоҳот, муоширати касбӣ ва мафҳуми илмӣ матни ин ё он соҳаи дониш коста мегардад. Истилоҳот калидвожаҳои матнҳои илмӣ доништа шуда, дар раванди тарҷумаи нодуруст ба мазмуни матн метавонанд таъсири манфӣ расонанд. Дарки номувофиқатии истилоҳот дар забонҳои асл ва тарҷума, ҷустуҷӯи роҳи ҳалли ин номувофиқатӣ, интихоби дурусти муодили истилоҳ, ба нақшагирии раванди тарҷумаи истилоҳот дар якҷоягӣ ба методологияи тарҷумаи истилоҳот дар тарҷумашиносӣ ба шумор меравад.

Марбут ба масъалаҳои методологияи тарҷумаи истилоҳот як қатор корҳои илмӣ-таҳқиқотии назаррас аз ҷониби тарҷумашиносони маъруф В.Н. Денисенко, И.И. Ревзин, Я.И. Ретскер, В.С. Воропаев, Д. Хофлер (D. Hofler), С.Норд (C. Nord), Ф. Шлейермахер (F. Schleiermacher) ва дигарон ба миён омадаанд.

Дар боби мазкур пеш аз он ки методологияи тарҷумаи истилоҳоти гуманитариро муайян созем, бояд мавқеи истилоҳи “методология”-ро дар тарҷумашиносӣ шарҳу тавзеҳ диҳем. *Методологияи тарҷума* омӯзиши мунтазами усулҳо ва тарзи татбиқи онҳо, интихоби стратегия ва техникаи тарҷума дар раванди ба мушкилӣ дучор омадани тарҷумон аст. Методологияи тарҷума мушкилот ё вазифаеро дар амал татбиқ менамояд, ки

роҳу восита, вижагиҳо, стратегия ва техникаи тарҷума тарҳрезӣ шуда, баҳри пешбинӣ намудани сифати аълои тарҷума амалан ба кор бурда мешавад.

Д. Хофлер (D. Hofler) соли 1983 дар кори таҳқиқотии худ бо номи “Approach, Method, Technique: A Clarification” се қисми методологияи тарҷумаро нишон додааст, ки ба он “равиш”, “усул-метод” ва “техника” дохил мешавад [225].

Ба қисмати “равиш”-и методологияи тарҷума сабабҳои бавучудоии номувофиқатии истилоҳот ва таҳқиқи роҳу воситаи тарҷумайи онҳо аз назари олимони тарҷумашинос дохил мешавад. Дар қисми “метод”-и методологияи тарҷума тамоми роҳу усул ва вижагиҳои тарҷумайи истилоҳот ҷамъоварӣ ва муқоиса шуда, баъдан усулҳои мушаххаси мувофиқ интиҳоб карда мешавад. “Техника”-и методологияи тарҷума бештар характери амалӣ дошта, тамоми роҳу воситае, ки дар зинаҳои “равиш” ва “метод” омӯхта шуданд, онро ба расмӣ дароварда, дар амал татбиқ менамояд.

Тарҷума ва тарҷумонӣ як ҷаҳлияти иҷтимоӣ ба шумор рафта, фарҳангу тамаддуни халқиятҳоро ба воситаи забон ба ҳамдигар интиқол менамояд, ки албатта, чунин ҷаҳлият аз нигоҳи методологӣ бояд пурра зерӣ таҳқиқ қарор гирад. Дар айни замон, сарфи назар аз доираи васеи равишҳои байнисоҳавӣ дар соҳаи тарҷумашиносӣ, саволҳо зиёде боқӣ мемонанд, мисли кадом усул ва равиш ё техникаро бояд истифода намуд, то маънои матни илмӣ ва мафҳумҳои истилоҳот дар он аз даст нараванд ё коҳиш наёбанд. Ба тамоми ин мушкилотҳои тарҷума ва суолҳо методологияи тарҷумайи истилоҳот метавонад ҷавоб диҳад. Тарҷумайи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нисбат ба илмҳои дақиқ диққати хосаро талаб менамояд, зеро дар истилоҳоти илмҳои мазкур ҳолатҳои бемуодилӣ ва сермаъноӣ, муродифӣ ва омонимия дида мешаванд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар аз воҳидҳои луғавии забони адабӣ пайдо гардидаанд, ки маҳз ин омил метавонад сабабгори мушкилоти тарҷума дар раванди ҷаҳлияти тарҷумонӣ шавад.

Вобаста ба таҳқиқи методологияи тарҷумайи истилоҳот дар қисмати Шарқ аз асрҳои IX ин ҷониб муҳаққиқон диққати хоса зоҳир кардаанд. Яке аз

муҳаққиқони риштаи тарҷума дар садаи IX Ҳунайн ибни Исҳоқ буд, ки дар даврони ҳукмронии сулолаи Аббосиён кор ва фаъолият менамуд. Ҳунайн ибни Исҳоқ барои тарҷумаи матнҳои тиббӣ ва фалсафӣ аз забонҳои сурёнӣ ва юнонӣ ба забони арабӣ саҳми арзанда дорад. Тамоми асарҳои файласуфони Юнон, аз ҷумла, Гален, Арасту ва Афлотунро ба забони арабӣ тарҷума намудааст. Дар он давра методологияи тарҷумае, ки ӯ ба кор мебард, аввалин методология мебошад, ки ба замони муосир мутобиқат мекунад. Ҳарчанд методологияи тарҷума дар он давра чун ҷанбаи илмӣ омӯзиш ва таҳқиқ намешуд, вале Ҳунайн ибни Исҳоқ тамоми роҳу воситаи тарҷумаи истилоҳотро ба чор гурӯҳ тақсим намуда буд, ки ин чор гурӯҳи таснифдодаи ӯ ба методологияи муосири тарҷумаи истилоҳот мутобиқатӣ дорад:

“1) *Тарҷумаи лугавӣ*: Раванди тарҷумаест, ки дар он истилоҳот ҳарфо ҳарф ва калима ба калима тарҷума мешуданд, ки ба усули транслитератсия ва калкаи муосир мувофиқат мекунад.

2) *Тарҷумаи маъноӣ*. Ба ин намуди тарҷума матнҳое дохил мешуданд, ки пур аз истилоҳоти тиббӣ ва фалсафӣ буданд ва ниёз ба шарҳи маънӣ доштанд, зеро бо роҳи тарҷумаи калима ба калима мафҳуми чунин истилоҳот ба хонандаи забони тарҷума фаҳмо набуд. Ин намуди тарҷума низ дар методологияи муосир ба усулҳои муайянсозӣ, шарҳи маънӣ, мушаххасгардонӣ, тавзеҳ шабеҳият дорад.

3) *Тарҷумаи шарҳӣ*. Дар истифодаи тарҷумаи шарҳӣ Ҳунайн ибни Исҳоқ истилоҳоти мушкилфаҳмро бо тавзеҳоти алоҳида дар забони тарҷума ифода менамуд, ки ба усули *тавзеҳ (экспликация), компенсация (ҷубронкунӣ)* мувофиқатӣ дорад.

4) *Тарҷумаи илмӣ ва дақиқ*. Дар раванди истифодаи ин намуди тарҷума муҳаққиқ истилоҳофаринӣ намуда, истилоҳоти матни аслро дар матни тарҷума бо шакли кӯтоҳ дақиқ ва сеҳеҳ баргардон менамуд, ки ба усулҳои мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ ва мутобиқсозии методологияи муосири тарҷума мувофиқатӣ дорад” [305].

Аз омӯзиш ва таҳқиқи назарияи тарҷума дар Шарқ бармеояд, ки Ҳунайн ибни Исҳоқ яке аз муҳимтарин чехраҳои таърихӣ дар тарҷумаи илмӣ чаҳони ислом маҳсуб меёфт. Ҳарчанд муҳаққиқи мазкур китоби мустақил вобаста ба методологияи тарҷума таълиф накарда бошад ҳам, вале амалияи кору фаъолияти тарҷумониаш маҳз дар Байт-ул-Ҳикма-и Бағдод фарогири методологияи тарҷумаи муосир мебошад. Дар раванди тарҷума муҳаққиқ усули тарҷумаи калима ба калимаро танқид намуда, тарафдори тарҷумаи маъноӣ буд. Ба ақидаи ӯ, матни асл бояд дар забони тарҷума пурмазмун ва табиӣ расонида шавад, то хонандаи забони тарҷума тамоми фаҳмишҳои забони аслро дарк карда тавонад. Инчунин, таъкид менамуд, ки ҳарчанд истилоҳи илмӣ дар раванди тарҷума дар ҷумла шаклан тағйир ёбад ҳам, вале мафҳум ва маънои матни аслро бояд тавзеҳ дода тавонад. Ин тавсияҳои муҳаққиқ то ҳол мубрам ва дар раванди тарҷумаи истилоҳот саривақтӣ мебошад. Ҳарчанд муҳаққиқ таҳвилоти тарҷумаро чун замони муосир амиқу дақиқ мавриди омӯзиш қарор навода бошад ҳам, вале дар раванди тарҷумаи матнҳои илмӣ тамоми унсурҳои услубиро дар амал риоя менамуд.

Таҳқиқ ва омӯзиши низоми истилоҳот нишон дод, ки дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ батартибдарории истилоҳот, ҳамоҳангсозӣ, банизомдарорӣ ва мушаххасияту дақиқият кам эҳсос мешавад, зеро тамоми илмҳои гуманитарӣ характери оммавӣ дошта, ба кору фаъолияти одамон робитаи зич дорад. Аз ин лиҳоз, истилоҳоти илмҳои гуманитариро метавон дар забони адабӣ ва дар матнҳои адабӣ низ вохӯрд, ки ин бештар мушкilotҳоро ба бор оварда, барои роҳи ҳалли онҳо як қатор вазифаҳоро пешбинӣ мекунад. Тамоми иҷрои вазифаҳо ва низоми роҳу усули тарҷумаи истилоҳотро методологияи он фарогир мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки методологияи тарҷума чун истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар аввал аз нигоҳи тарҷумашиносон ба таври кофӣ таҳқиқ нашуда буд, вале амалан дар раванди фаъолияти тарҷумашиносони Шарқу Ғарб ба назар мерасид. Ҷараёни тарҷумонӣ худ бе методологияи тарҷума

сурат гирифта наметавонад. Ҳарчанд тарҷумон дониши назарӣ оид ба истилоҳи мазкур надошта бошад ҳам, вале дар амал нафаҳмида онро татбиқ менамояд. Барои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ё кадом низоми истилоҳоте набошад, тарҷумон аввал ҳолати “ногувор”, аз қабили бемуодилии истилоҳро омӯхта, аз пайи кофтани роҳи интиқоли он аз забони асл ба забони тарҷума мешавад, ки ин равиши методологияи тарҷумонӣ аст. Вақте усули тарҷумаи истилоҳ интихоб гардид, истилоҳро бо усули мувофиқаш интиқол медиҳад, ки дар ин раванд техникаи тарҷума иҷро мешавад.

3.1.Метод ва стратегияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ

Методологияи тарҷумаи истилоҳот якчанд зинаи дар амал татбиқ намудани роҳу усули тарҷумаро пешбинӣ менамояд. Дар назарияи тарҷумашиносӣ дар доираи методологияи тарҷума истилоҳоти тарҷумашиносии “метод” ва “стратегия” ба назар мерасанд, ки мафҳуми онҳоро ба ҳадди зарурӣ тавзеҳ хоҳем дод. “Методи тарҷума” ва “стратегияи тарҷума” ҳамеша дар якҷоягӣ бо истилоҳи “равии тарҷума” дар таҳқиқотҳои назариявии тарҷумашиносӣ волеҳӯранд. Истилоҳоти тарҷумашиносии “метод”, “стратегия” ва “равии” ҳарчанд мафҳумҳои гуногун ва вазифаҳои мухталифро дар илми тарҷумашиносӣ иҷро намоянд ҳам, аммо бисёри муҳаққиқон андеша доранд, ки истилоҳоти мазкур маънои умумиро ифода менамоянд.

Ба ақидаи тарҷумашиноси испанӣ Уртадо Албир (Hurtado Albir): “Истилоҳи “методи тарҷума” ба хусусияти фардӣ, малака ва тафаккури шахсии тарҷумон робитаи зич дошта, интихоби дурусти онро дар раванди ташкил ва тарҷумаи матн нишон медиҳад. Инчунин, методи тарҷумон, аслан, барои сохтани дурусти шакли тарҷума дар матни мавриди назар ва таъсири мусбат расонидан дар ҷараёни тарҷума аст, ки вазифа ва ҳадафи волотаринаш

он мазмуни комили матни асло дар матни тарҷума гум накардан мебошад” [228, с. 249-250].

Дар назария ва амалияи тарҷума мафҳумҳои “метод” ва “стратегия” - ро дар бисёр маврид чун роҳу усули тарҷума қабул кардаанд, ки дар байни онҳо фарқияти назаррас вучуд дорад. Дар раванди тарҷумаи истилоҳот барои ба таври муассир расонидани мафҳуми истилоҳ аз забони асл ба забони тарҷума мутарҷим бояд усулҳои хоси матни илмиро корбурд намояд, то маълумоти матни асло дар матни тарҷума пурра расонад. Мафҳуми “метод” ё “усули тарҷума” роҳи умумии амал аст, ки барои муносибати байнизабониро комил таъмин намудан онро мутарҷим корбарӣ менамояд. “Стратегияи тарҷума” бояд як нақшаи муайян ё роҳбурдест, ки ҳангоми пеш омадани мушкилоти тарҷуманопазирӣ мутарҷим як қатор вазифаҳоро дар пеши худ нақшагузорӣ мекунад. Зина ба зина нақшабандии вазифаҳои мутарҷим ба стратегияи тарҷума дохил мешавад. Мисол, барои тарҷумаи истилоҳи бемуодил тарҷумон унсури забонӣ ва фарҳангии истилоҳи забони асло омӯхта, унсури мутобик ба он дар забони тарҷума меҷӯяд ё барои кӯтоҳ ва илова намудани маълумот дар раванди тарҷумаи истилоҳ маълумотҳо аз фарҳангҳо ҷамъоварӣ намуда, барои тавзеҳи истилоҳ қайдҳои махсус барои худ мекунад, ки ҳама ин вазифаҳо ва иҷроиши онҳо ба стратегияи тарҷума рабт доранд.

Муҳаққиқи олмонӣ Х. Крингс (H. Krings) вобаста ба “*стратегияи тарҷума*” чунин қайд кардааст: “Стратегияи тарҷума нақшаҳои роҳи ҳалли мушкилоти тарҷумаро месозад. Дар стратегияи тарҷума тарҷумон ҳолатҳои номувофиқатии тарҷумаро омӯхта, як нақшаи муайяне барои роҳи ҳалли чунин номувофиқатиҳо месозад” [243, с. 18].

Мавриди зикр аст, ки истилоҳи “*стратегия*” маънои *маҷмуи нақшаҳо* ва *нақшаҳои умумиро* дар назар дорад ва бори аввал ҳамчун истилоҳ дар соҳаи ҳарбӣ пайдо гардида, дар раванди тартиб додани нақшаи умумии ҷанг истифода мешуд. Бо мурури замон истилоҳи мазкур бо омили таҷдиди истилоҳ ба соҳаи равоншиносӣ ворид гардида, аз ин соҳа баъдан ба соҳаи

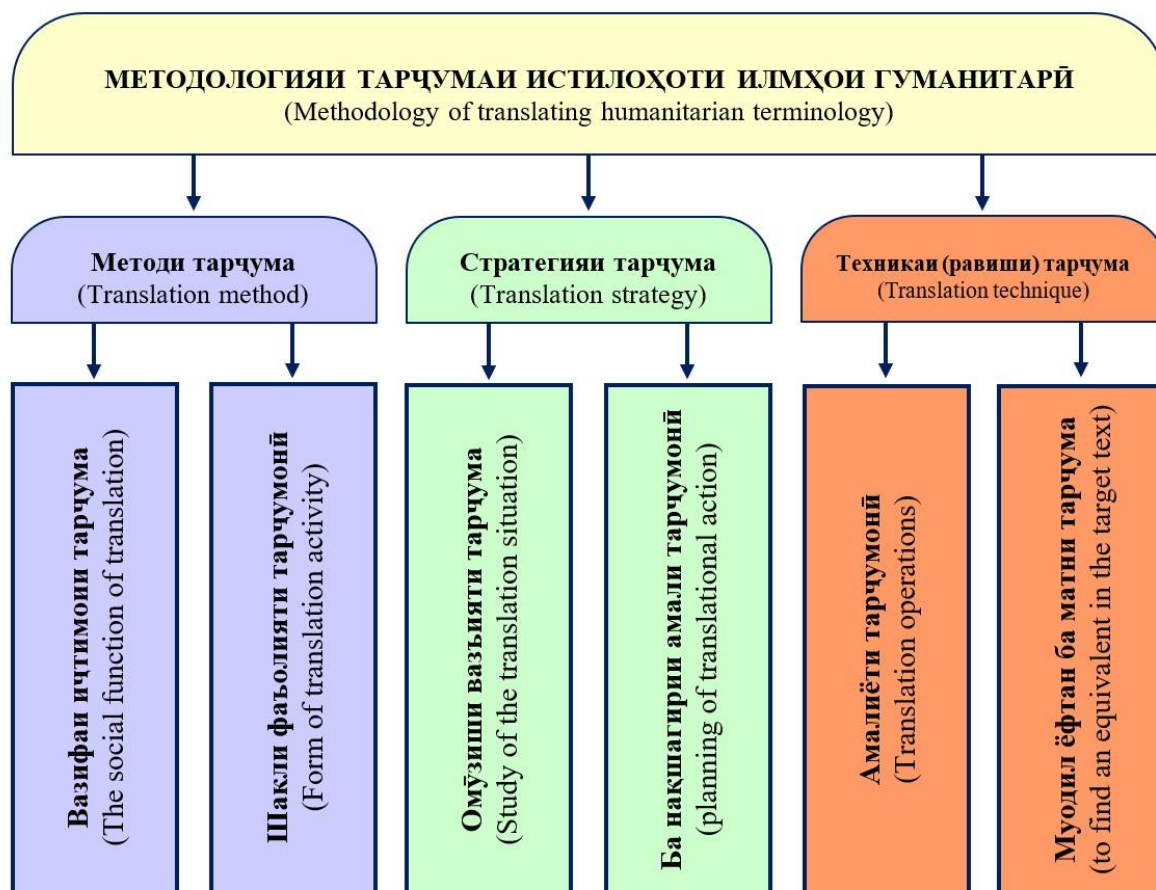
тарҷумашиносӣ иқтибос шудааст. Истилоҳи “*стратегия*” аз забони англисӣ “*strategy*” сарчашма гирифта, ба забони тоҷикӣ ба шакли транслитератсия корбурд мешавад.

Чи тавре А.Г. Витренко қайд менамояд: ““*Стратегияи тарҷума*” ҳамчун истилоҳи тарҷумашиносӣ расман қабул нашудааст ва бештари тарҷумашиносон онро чун истилоҳи тарҷумонӣ қабул надоранд” [31, с. 3].

Таҳқиқот дар тарҷумашиносии муосир нишон медиҳад, ки ин истилоҳ барои дуруст ба роҳ мондани методологияи тарҷума бояд ба таври дақиқ омӯхта шавад. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи “*стратегияи тарҷума*” дар доираи методологияи тарҷума истифода шуда, ифодагари фаъолияти мебошад, ки тайёрии тарҷумонро барои иҷро намудани амали тарҷумонӣ бо нақшаҳои мушаххас нишон медиҳад.

В.Н. Комиссаров барои нишон додани ҳадафи “*стратегияи тарҷума*” чор вазифаи муҳимро пешбинӣ намудааст: “а) омӯзиши вазъияти номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ; б) мақсади фаъолиятро муайян сохтан; в) таҳлил ва пешгӯӣ кардани роҳи тарҷума; г) дар охир банақшагирӣ намудан” [76, с. 24].

Ба гуфтаҳои муҳаққиқ таъя карда, истилоҳи “*стратегияи тарҷума*”-ро чун банақшагирии роҳи ҳалли мушкилоти тарҷума тафсир намудан мумкин аст, зеро барои “*стратегияи тарҷума*” -ро ба амал овардан тарҷумон тамоми вазъиятро омӯхта, пеш аз ҳама, роҳҳои тарҷумаро ба нақша мегирад. Баъд аз банақшагирӣ “*техникаи тарҷума*”-ро ба роҳ мемонад, ки мутобиқ ба нақшаҳои сохташуда матни аслро ба матни тарҷума баргардон менамояд. Лозим ба ёдоварист, ки дар раванди корбурди “*техникаи тарҷума*” мутобиқати луғавӣ-маъноӣ ва морфологию нахвӣ истилоҳот бояд ба назар гирифта шавад. Вазифаҳои асосии техника ё равиши тарҷумонӣ ёфтани муодил аз рӯйи хусусиятҳои услубӣ, маъноӣ, коммуникативӣ ва мутобиқ ба матни илмӣ мебошад. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро метавон дар чадвали зер шарҳу тасниф кард:

Аз чадвал аён аст, ки методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бе “метод”, “стратегия” ва “техникаи тарҷумонӣ” сурат гирифта наметавонад. Тамоми марҳилаҳои фаъолияти тарҷумонӣ дар се зинаи асосӣ инъикос мегардад, ки методологияи тарҷума онҳоро дар якҷоягӣ меомӯзад. Усулҳо ва вижагиҳои тарҷума танҳо ба “методи тарҷума” алоқаманд аст. Омӯзиши монеаҳо, ёфтани мушкилоти тарҷума ва сабаби сар задани душвориҳо дар тарҷума, баъдан ба нақшагирии роҳҳои ҳалли мушкилоти тарҷума ба “стратегияи тарҷума” робита дорад. Охири зина амалиёти тарҷумонӣ аст, ки баъд аз омӯзиши пайи ҳам ва банақшагириҳои роҳу воситаҳои тарҷума, тарҷумон, аллакай, барои матни тарҷума муодил меҷӯяд ва чунин ҷараён “техникаи тарҷума” ном дорад.

Агар истилоҳи “метод”-ро дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” нигарем, маънои усул, маҷмуи ривизиҳо, равишро ифода менамояд [332, с.

791] ва истилоҳи *техника* дар фарҳанги мазкур маънои сеюми он тарз, намуд, маҷмуи малака ва маҷмуи воситаҳо мебошад [332, с. 340]. Агар ба тарҷумаи ин истилоҳот таъя намоем, ба мафҳуми истилоҳоти тарҷумашиносӣ сарфаҳм нарафта, ҳамаро омехта мекунем, зеро дар раванди тарҷума яке аз дигаре фарқ менамояд. *Методи тарҷума* ҳарчанд дар фарҳанг чун усул ва тарз тарҷума шавад ҳам, вале дар тарҷумашиносӣ мафҳуми васеъ ва умумиро дарбар мегирад. *Метод* дар тарҷумашиносӣ аслан стратегияи умумии тарҷумаро вобаста ба намуди тарҷума муайян мекунад. Чи тавре дар таҳқиқоти назариявӣ омӯхтем, намудҳои тарҷума метавонанд, хаттӣ, шифохӣ, техникӣ ва бадеӣ шаванд, ки таъя ба ин намуди тарҷумаҳо *методҳо* ба монанди *методи тарҷумаи лафзӣ*, *методи тарҷумаи озод* ва *методи тарҷумаи муносиб* интиҳоб мешаванд. *Метод* мафҳуми умумӣ дошта, шакли сурат гирифтани равиши тарҷумаро муайян менамояд. Боиси зикр аст, ки техникаи тарҷума дар доираи методи интиҳобшуда ба роҳ монда мешавад, ки дар раванди тарҷума ҳадафи муайян ба даст ояд. *Метод* самти умумии тарҷумаро муайян менамояд, дар ҳоле ки *техника* роҳу усул ва василаҳоеанд, ки барои амалӣ гардонидани методи интиҳобшуда кумак мерасонанд. Техникаи тарҷума ин амали мушаххас аст.

Барои равшан намудани мафҳуми *методи тарҷума*, агар *методи тарҷумаи лафзӣ*-ро гирем, ба он техникаи калкакунӣ ва транскрипсия / транслитератсия дохил мешаванд. Агар *методи тарҷумаи озод* -ро гирем, ба он техника ё роҳу равишҳои муодилебӣ, модулсозӣ, умумигардонӣ, мушаххасгардонӣ, муайянсозӣ, шарҳи маънӣ рабт доранд. Ба *методи тарҷумаи муносиб (адекватӣ)* усулҳои мутобиқсозӣ, чубронкунӣ, тавзеҳ дохил мешаванд. Дар раванди таҳлил ва баррасии тарҷумаи мисолҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истилоҳоти *роҳу усул* ва *роҳу равиш* истифода шудаанд, ки ҳамаи он ба *техникаи тарҷума* рабт доранд. Мафҳуми *метод* бошад васеъ буда, тамоми ин роҳу усул ё равишҳое, ки техникаи тарҷума маҳсуб меёбанд, онҳоро дарбар мегирад.

Муҳаққиқони Ғарб чор намуди тарҷумаро ба методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ хос донистанд, ки яқум тарҷумаи *муодили функционалӣ* (*cultural / functional equivalent*) аст, дуҷум тарҷумаи тахтулафзии *калима ба калима* (*word by word translation*), сеҷум тарҷумаи *қарзӣ* (*borrowing the sores language term*) ва чорум *сохтани неологизмҳо* (*neologizing*) мебошад [266].

Муҳаққиқони рус низ чор роҳу усули тарҷумаи истилоҳотро пешбинӣ менамоянд, ки аз роҳу воситаи пешниҳоднамудаи муҳаққиқони Ғарб кам фарқ дорад: иқтибосгирии истилоҳот (транскрипсия ва транслитератсия), калкакунонии истилоҳот; тарҷумаи тахвилӣ; тарҷумаи тафсирий / шарҳи маънӣ [7].

Аз гуфтаҳои муҳаққиқон маълум мегардад, ки назари онҳо оид ба дарки хусусияти методологияи тарҷума ва методи тарҷума гуногун аст. Аз таҳқиқи назарӣ ва амалии тарҷумашиносӣ муайян намудем, ки методологияи тарҷума аз метод фарқи назаррас дорад. Методологияи тарҷума на ин ки қонуниятҳои объективӣ, балки амалҳо ва ғайолияти тарҷумонро ифода мекунад, ки дар худ маҷмӯи метод, стратегия ва техникаи тарҷумаро дарбар мегирад. Дар раванди тарҷума тарҷумон кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ҳангоми ба мушкilot рӯбарӯ шудан, амалҳо ва ғайолияти дурусту мутобиқро ба қор бурда, бо сабки дуруст роҳу усули муносибро интиҳоб намояд. Ба маҳорату малакаи касбӣ таъя намудан ва воситаи дурусти тарҷумаро интиҳоб намудан худ методологияи тарҷума мебошад. Методологияи тарҷумаро метавон ҳамчун низоми мақсадноки усулҳои ба ҳам пайванд ва ҳамоханг таъриф дод, ки намуди тарҷумаро ва усулҳои қонунманди тарҷума ба назар мегирад.

Дар Шарқ баъд аз ба сари қудрат омадани хилофати Араб асри VII ғайолияти тарҷумонӣ ҷоннок гардида, муҳаққиқон ба тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ диққати хоса зоҳир намуда, аз *тарҷумаи қарзӣ*, *тафсирий* ва *истилоҳсозӣ* васеъ истифода кардаанд. Истилоҳсозии он давра ба *сохтани неологизмҳои муосир* шабоҳат дорад [144, с. 74].

Методологияи тарҷумаи қарзӣ, тафсири ва истилоҳсозиро тарҷумонҳои он давра тасодуфӣ интихоб накарда буданд. Мактабҳои илмӣ он давра бештар ба омӯзиши илми фалсафа равона гардида, тамоми осори фалсафии муҳаққиқони Юнонро ба забони арабӣ тарҷума менамуданд. Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ ва дигар илмҳои гуманитарӣ тарҷумонони Шарқ аз забони миёнҷӣ истифода мекарданд. Чунончи, осори донишмандони Юнон аввал ба забонҳои сурёӣ ва паҳлавӣ тарҷума гашта, аз ин ду забон ба арабӣ тарҷума намудаанд.

Чи тавре муҳаққиқ Монтгомери Уотт иброз медорад: “Яке аз мушкилоти тарҷумонони Шарқ дар он буд, ки дар забони сурёӣ ва арабӣ мавзӯҳои илмӣ ва интишороти илмӣ тамоман вуҷуд надошт. Забони илмӣ арабӣ нав дар марҳилаи пайдоиш ва ташаккул қарор дошт” [155]. Ин гуфтаҳои муҳаққиқ далели он шуда метавонанд, ки дар он давра истилоҳоти илмӣ мувофиқ ба забони асл дар забони арабӣ вуҷуд надошт, ҳатто фаҳмиши мафҳумҳои илмӣ, ки бо истилоҳот инъикос мегардиданд, ба тарҷумонҳои он давра мушкилот ба бор меовард. Дар ин мавридҳо, албатта, тарҷумонҳо ба тарҷумаи тафсирии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ даст мезаданд. Дар раванди шарҳи маънӣ додани истилоҳоти забонҳои миёнҷӣ ба забони тарҷума мафҳумҳои нави илмӣ низ ба вуҷуд меомаданд, ки сабаби пайдоиши истилоҳоти илмӣ забони арабӣ гардиданд.

Бояд қайд намуд, ки бештари тарҷумонҳои асри VII-VIII сурёӣ буданд ва забони арабиро ба таври кофӣ наметодонистанд. Аз сабаби он, ки забони арабӣ забони илмӣ он давра ҳисобида мешуд, онҳоро маҷбур месохт, ки осори илмиро бо истилоҳоти илмӣ ба забони арабӣ тарҷума намоянд, ки дар натиҷа тарҷумаи онҳо ниёз ба таҳрир ва муқоиса буд. Бо надониستاني забони арабӣ, баъзан тарҷумонҳо соҳибзабонро ба кумак даъват менамуданд, дар ҳоле ки онҳо аз забони илмӣ ва истилоҳоти илмӣ огоҳӣ надоштаанд. Чунин ҳолат сабаб шуд, ки бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо воҳидҳои луғавӣ забони адабӣ шарҳи маънӣ меёфт, ки мафҳуми илмӣ худро тамоман гум мекард. Ҳатто, дар раванди тарҷума

тарҷумонони он давра ҳатто калимаҳои мувофиқ барои шарҳи маънии мафҳумҳои абстрактӣ намеёфтанд.

Тарҷумонҳои маъруфи он давра Ҳунайн ибни Исҳоқ, Исҳоқ ибни Ҳунайн, Ҳубайш, Мусо ибни Абуҳолид ва Яҳё ибни Ҳорун буданд [187]. Баъдан аз аввалҳои асри X дигар роҳи усули тарҷумаи истилоҳот чун тарҷумаи қарзӣ, тахтуллафзӣ ва истилоҳсозӣ ба миён омад, ки дар он давра, аллакай, забони илмӣ арабӣ нисбатан ташаккул ёфта буд ва тарҷумонон ҳангоми тарҷума метавонистанд ба мафҳуми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забони тарҷума истилоҳоти мувофиқ чӯянд ё истилоҳофаринӣ намоянд.

Аз нигоҳи истилоҳшиносии тоҷик Мирзо Ҳасани Султон, мафҳумҳои нав, яъне истилоҳот дар раванди тарҷума ба навсозиву кашфиётҳои илмӣ замони муосир робита дошта, дар забони тарҷума василаи дақиқи илмӣ худро надоранд, аз ин лиҳоз тарҷумон чор роҳи истилоҳсозиро пешниҳод мекунанд: “1. *Муодилчӯӣ*; 2. *Истилоҳсозӣ*; 3. *Тарҷумаи истилоҳ*; 4. *Иқтибосгирӣ*” [145, с. 35].

Муҳаққиқи мазкур методологияи тарҷумаи истилоҳотро чун истилоҳофаринӣ номгӯӣ намуда, чор роҳи тарҷумаи онҳоро чун “шеваҳои ҷоргона” зери таҳқиқ қарор додааст:

“Шеваи якумро чун *шеваи муодилчӯӣ* номида, дар он роҳҳои ҷустани муодилҳоро ба истилоҳоти матни асл аз ганҷинаи забони осори илмӣ, ки тули ҳазорсолаҳо таркиби луғавии забонро бой гардониданд ва аз забони зиндаи гуфтугӯии мардум интиҳоб намудани мафҳуми мутобиқро дар назар дорад. Дар шеваи мазкур истилоҳоти маъруф ва номаъруфи забони асл дар забони тарҷума бо истилоҳ ё воҳидҳои забонии мушаххас ифодаи маънӣ меёбанд.

Шеваи дуюм *истилоҳсозӣ* буда, сохтани истилоҳоти нав бо риояи қатъии қолабҳои таърихӣ калимасозию истилоҳнигорӣ забони модарист. Талаботи шеваи мазкур дар он аст, ки истилоҳоти нав бояд дар доираи меъёрҳои забони илмӣ сохта шуда, тамоми сохтори забон аз ҷиҳати вижагиҳои маъноӣ, сохти сарфӣ ва наҳвӣ ба назар гирифта шаванд. Дар

натиҷа истилоҳоте, ки мутобиқ ба ин шева сохта мешаванд, бояд имконияти ифодаи дигар истилоҳотро дошта бошанд.

Шеваи сеюм *тарҷумаи истилоҳотро* дар назар дорад ва дар ин шева сохтани истилоҳоти навро бо роҳи тарҷума, яъне мафҳуми мутобиқ ёфтан дар забони тарҷума дар назар дорад.

Шеваи чорум *иқтибос гирифтани* истилоҳотро дар назар дорад, ки дар ҳолати муодили худро дар забони тоҷикӣ наёфтан истилоҳоти забони асл бо роҳи транслитератсия ба забони тарҷума гузариш меёбад. Ин роҳи тарҷума бо роҳи мустақим ё ғайримустақим сурат мегирад. Роҳи мустақими тарҷума аз забони асл бевосита тарҷума намудани истилоҳот мебошанд. Роҳи ғайримустақим бошад, ба воситаи забони миёнчӣ сурат мегирад, на матни асл” [145, с. 37].

Муҳаққиқи дигар А. Байзоев бар он ақида аст, ки истилоҳоти илмӣ аз забонҳои асл ба забони тарҷума, яъне забони тоҷикӣ бо роҳи калка сурат мегирад. Дар раванди таҳқиқи истилоҳоти илмӣ “Донишнома”-и Ибни Сино ӯ се роҳи калкакуниро мушоҳида намудааст, ки ин *калкаҳои маъноӣ, сарфӣ ва калкаҳои ибораӣ* мебошанд [12, с. 36-37].

Муҳаққиқи дигар С.Б. Маъруфова дар мақолаи “О расширении таджикской лексики за счет калькирования русских слов” (Доир ба густариши лексикаи забони тоҷикӣ аз ҳисоби калкабардории вожаҳои русӣ) чунин қайд менамояд, ки методологияи тарҷумаи калка дар забони тоҷикӣ дар солҳои 20 ва 30-юми асри XX амалан хеле ташаккул ёфтааст. Инчунин, ин равандро чун марҳилаи нави ташаккули забони тоҷикӣ номидааст [101, с. 37].

Чи тавре дар боло зикр гардид, А. Байзоев се намуди калкаро дар раванди тарҷумаи истилоҳот қайд кардааст, ки ба методологияи тарҷумаи истилоҳот дохил мешаванд. *Калкаҳои маъноӣ* ҳамон истилоҳотеро дар назар дорад, ки дар раванди тарҷума бо таъсири мафҳуми истилоҳи забони бегона, дар баробари интиқол ёфтан, маънои маҷозиро ба худ хос медонанд. Яъне, вақти тарҷума шудан мувофиқ ба истилоҳи забони асл бо маънои маҷозӣ

тарчума гардида, дар забони тарчума як мафҳуми нав месозанд. Мисол, истилоҳи технологияи иттилоотӣ: *high technology* – *технологияи баланд*, истилоҳоти иҷтимоӣ: *black list* – *рӯйхати сиёҳ*, *red book* – *китоби сурх*, *night flies* – *шабпарақҳои шабона*, истилоҳи рӯзноманигорӣ: *yellow press* – *матбуоти зард*, *round table* – *мизи мудаввар*.

Агар калкаҳои маъноиро мавриди таҳлил қарор диҳем, дар ҳақиқат дар забони тарчума як мафҳуми навро ворид кардаанд. Мисол, *black list* – *рӯйхати сиёҳ* дар олами ҳайвонот ҳайвоноти дар ҳолати нобудшавӣ қарор гирифта ба рӯйхати сиёҳ ворид месозанд. Дар истилоҳи иҷтимоӣ *рӯйхати сиёҳ* гуфта, он *нафаронеро дар назар доранд, ки зери шубҳа ба қонунишканӣ қарор доранд* [445].

Истилоҳи дигари иҷтимоии забони англисӣ *night flies* мебошад, ки чун *шабпарақҳои шабона* калкаи маъноӣ шуда, *занҳои бадкораро* дар назар дорад ва чун сленги забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст [438].

Мисоли дигар истилоҳи рӯзноманигории *matbuoti zard* аст, ки аз забони англисӣ *yellow press* калкаи маъноӣ шуда, дар забони тоҷикӣ чун як истилоҳ мазмуни *нашрияҳоро номбар мекунад, ки ба ҳама гуна ҳассосият, ҷанҷолҳо ва ғашкорӣҳо нисбат дорад* [440].

Калкаҳои морфологиро чун калкаи калмасозӣ ё калкаи луғавӣ низ ном мебаранд. Чунин намуди калка морфемаҳои истилоҳотро бо меъёри калмасозии забони асл ба забони тарчума баргардон мекунад. Калкаҳои сарфӣ аз рӯйи сохтор бештар сохта ва мураккаб буда, ба ду намуд чудо мешаванд: калкаҳои пурра ва нопурра. Калкаҳои пурра он аст, ки агар истилоҳ аз рӯйи сохтор аз ду асос таркиб ёфта, ҳар ду таркиб тахтуллафзӣ тарчума мешаванд. Вале аз истилоҳи мураккаб агар як ҳисса ё як асосаш тарчума гардаду асоси дигар транслитератсия шавад, он гоҳ калкакунонӣ нопурра инъикос мегардад. Мисол, калкаҳои пурра инҳоянд: истилоҳи иқтисодӣ *business school* – *мактаби тиҷорат*, *credibility gap* – *буҳрони эътимод*; истилоҳоти забоншиносӣ *syntax function* – *вазифаи наҳвӣ*, *dual-lingual complexity* – *дузабонии мураккаб*, *дузабонии мураккаби печида*;

истилоҳоти таърихӣ *antient history* – таърихи қадим, *break the law* – қонунишиканӣ, *National Economy* – иқтисодиёти миллӣ, *Bronze Age* – асри биринҷӣ, *city-state* – давлат-шаҳр / шаҳр-давлат, истилоҳи дипломатӣ: *Economic and Social Council* – Шурои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ.

Мисол барои калкаҳои нопурра: истилоҳи дипломатӣ: *summit conference* – конференсияи сарварони давлатҳо, истилоҳоти забоншиносӣ: *predicative relation* – ифодаи предикативӣ, *gender category* – категорияи ҷинсият.

Аз калкаҳои овардашуда маълум аст, ки баъзе калкаҳо дар забони асл чун ибора омадаанд, вале ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ сохторан чун истилоҳи мураккаб ба назар мерасанд, мисли *break the law* – қонунишиканӣ. Баъзе калкаҳо бо меъёри орфографӣ фарқ мекунанд, мисол *Bronze Age* – асри биринҷӣ дар забони англисӣ бо ҳарфҳои калон навишта мешавад, вале дар забони тоҷикӣ дар байни матнҳо бо ҳарфҳои хурд (Дар ҳудуди Тоҷикистон бори аввал ашъ ва абзорҳои мансуб ба асри биринҷӣ солҳои 30-40 асри XX ёфт шудаанд) [338, с. 23]

Калкаҳои иборавӣ ҳамон истилоҳотеро дар назар доранд, ки дар шакли ибора дар матни асл меоянд ва агар ҳама ҷузъиёти он тарҷума гардад, калкаи пурраи иборавӣ мешаванд, вале агар дар ибора як ҷузъаш тарҷума шавад ва ҷузъи дигараш бетағйир монад, он гоҳ калкаи иборавии нопурра номида мешавад, мисол, истилоҳоти ҳуқуқӣ: *a verdict of not guilty* – ҳукми бегуноҳӣ, *the custom handed down* – урфу одати аз насл ба насл гузаранда, *hand-off policy* – сиёсати дахлнопазир.

Мисолҳои дар боло овардашударо агар таҳлил намоем, *a verdict of not guilty* – ҳукми бегуноҳӣ дар ин ҷо чун калкаи пурраи иборавӣ ҳисоб мешавад, зеро ҳама ҷузъиёти он ба забони тарҷума интиқол ёфтааст. Ибораи *the custom handed down* – урфу одати аз насл ба насл гузаранда низ калкаи пурраи иборавӣ шудааст, зеро дар он ҷузъи *custom* чун урфу одат тарҷума ёфтааст ва *handed down* чун феъли фразеологии забони англисӣ буда, дар фарҳанги феълҳои фразеологӣ маънои чизеро ба каси ҷавонтар мерос гузоштан аст

[441], ки аз чихати маъно хеле хуб калка шудааст. *Hand-off policy сиёсати дахлнопазир* калкаи нопурраи иборавӣ мебошад, зеро hand off дар фарҳанги феълҳои фразеологии забони англисӣ маънои *амали ба каси дигар додани назорати чизе ё масъулияти чизеро* дорад [441]. *Policy* дуруст калка шудааст, яъне *сиёсат*. Пас, маълум мегардад, ки сиёсати дахлнопазир калкаи нопурраи иборавӣ мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки калка ва намудҳои он ба техникаи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дохил мешаванд, зеро бештари истилоҳот дар илмҳои марбута бо ин роҳ дар забонҳои мавриди назар тарҷума гардидаанд. Техникаи калкакунониро дар методологияи тарҷумаи истилоҳот истилоҳшиноси тоҷик М.Ҳ. Султон бо ибораи “тарҷумаи қарзӣ” ном мегирад. Муҳаққиқ бар он ақида аст, ки забон ҳам аз ҳисоби имкониятҳои воҷасозии дохилизабонӣ ва ҳам аз ҳисоби қарзгирӣ аз забонҳои дигар рушду такомул меёбад ва ногузир вожа ва ё истилоҳи забон агар натавонад падида ва ё мафҳумро ба шакли дурусту дилхоҳ ифода кунад, маҷбур аст ҷойи худро ба вожа ва ё истилоҳи иқтибосӣ бидиҳад [146, с. 168].

М.Ҳ. Султон тарҷумаи қарзиро аз нигоҳи баромад ва манбаъ ба ду намуд тақсим намудааст, *тарҷумаи қарзии дохилизабонӣ ва тарҷумаи қарзии хориҷизабонӣ* [146].

Қарзгирии дохилизабонӣ гуфта, тамоми имконот ва фонди луғавии илмӣ дохили забон дар назар дошта шудааст. Чунин тарҷума барои ифода намудани падида ё мафҳуми нав, яъне истилоҳро чун шарҳи маънӣ аз воҳидҳои луғавии забон, лаҳҷаҳо ва шеваҳои амалкарди минтақаҳои гуногун истифода карда, истилоҳро мазмунан ба забони омма тафсир менамояд.

Қарзгирии хориҷизабонӣ бошад, яке аз маъмултарин техникаи методологияи тарҷумаи истилоҳот ба шумор меравад, ки ба ҳамон калкаҳои маъноӣ мутобиқ мебошад, танҳо бо номгузории мафҳум фарқ карда истодааст. Дар раванди истифодаи чунин техника барои ифодаи мафҳуми падидаи нав истилоҳоти дигар забон бештар ба кор меравад. Инчунин, дар ин раванд мафҳуми истилоҳоти забони қарздиҳанда ба мафҳуми забони

қарзгиранда ба тарзи тарҷумаи калима ба калима сурат мегирад. Лозим ба ёдоварист, ки тарҷумаи хориҷизабонӣ бояд аз забони мустақим, яъне бевоситаи забони миёнчӣ инъикос гардад. Дар раванди тарҷумаи хориҷикарзӣ бояд ду меъёри қатъиро иҷро намуд: 1. истилоҳоти мавриди тарҷума бояд сохторан ба савтиёт ва вижагиҳои сарфиву нахвии забони тарҷума мутобиқат намояд; 2. истилоҳе, ки ба забони тарҷума баргардон мешавад, бояд мафҳуми наве бошад, ки барои сохтани мафҳумҳои дигар замина гардад, то таркиби луғавии забонро бой созад.

В.М. Дерibas тарҷумаи қарзиро ба гунаи “интиқоли маъно ва сохти калимаи забони дигар ба воситаи манбаъҳои забони модарӣ” шарҳ додааст [54, с. 70]. Забоншиноси амрикоӣ Уриэл Вайнрах (Uriel Weinreich) тарҷумаҳои қарзии нахвиро “иқтибосҳои тарҷумашуда” (loantranslation) меномад, ки чунин шарҳ бисёр созгор афтодааст [22].

М.Ҳ. Султон тарҷумаи қарзиро аз нигоҳи тарзу усули вомгирӣ ба чор қисм чудо намудааст:

“а) *Тарҷумаи дақиқи қарзӣ*. Дар ин навъи тарҷума калима ва ё истилоҳи бегона айнан, калима ба калима аз забони қарздиҳанда ба забони тоҷикӣ ё форсӣ тарҷума мешавад.

б) *Тарҷумаи озоди қарзӣ*. Дар ин маврид калима ё истилоҳи бегона ба забони тоҷикӣ, форсӣ интиқол мегардад, танҳо фарқият аз тарҷумаи дақиқи қарзӣ дар он аст, ки маънӣ ва таркиби истилоҳот ба ҳам мутобиқати комил надоранд.

в) *Маънии қарзӣ*. Дар ин маврид дар баробари мафҳум ё истилоҳи бегона муодили тоҷикию форсии он гузошта мешавад ва маънову мафҳуми вожаи бегона комилан ба калима ва ё истилоҳи форсӣ интиқол мегардад.

г) *Истилоҳсозии қарзӣ*. Дар ин маврид дар муқобили мафҳум ё истилоҳи бегона истилоҳи нав сохта мешавад ё дар баробари истилоҳи бегона, ки исми хос ё номи олат аст, танҳо амалу фаъолияти он ифода мегардаду бас” [146, с. 111].

Аз таҳлилу баррасии мавзӯ ба андешае омадем, ки калкахоро ба се қисми асосӣ тақсим намоем: *калкаҳои маъноӣ-луғавӣ*, *калкаҳои маъноӣ-сарфӣ* ва *калкаҳои маъноӣ-наҳвӣ*. Сабаби таснифи калка ба *маъноӣ-луғавӣ* дар он аст, ки дар раванди тарҷума на танҳо усулҳои калимасозӣ ва орфографӣ ба қор мераванд, балки тарҷумон кӯшиш менамояд, ки ҷузъҳои истилоҳ морфемаи решагиро ба марфемаи решагӣ мазмунан тарҷума намояд. Албатта, ин усул аз усули транслитератсия ба кулӣ фарқ мекунад, зеро дар усули транслитератсия танҳо ҳарфҳои забони англисӣ мутобиқ ба ҳарфҳои алифбои забони тоҷикӣ гардонда мешавад, ва интиқоли маъно ба назар намерасад, вале дар усули интиқол бо роҳи калка бештар ҳадафи асосӣ баргардон намудани маънои истилоҳ аст. Гурӯҳи дуюмро калкаи *маъноӣ-сарфӣ* аз он сабаб номидем, ки новобаста ба он, ки дар *калкаҳои нопурра* як ҷузъи истилоҳ транскрипсия мешавад, вале ҷузъи дигар тарҷумаи маъноӣ меёбад. Аз ин лиҳоз, дар ин гурӯҳ калкакунонӣ ба маъно така мекунад.

Қисмати сарфӣ номидан сохтори истилоҳотро дар назар дорад, ки аслан истилоҳоти сохта ва мураккаб калкаи *сарфӣ-маъноӣ* мешаванд. Ҳангоми калкакунонии *сарфӣ-маъноӣ* диққати хоса ба ҳиссаҳои нутқ равона карда мешавад, зеро исми забони асл бояд бо исми забони тарҷума интиқол ёбад ё сифат ба сифат, яъне дар калкакунонии сарфӣ бояд ҳолати конверсия дида нашавад ва ҳиссаҳои нутқи забони асл ба ҳиссаҳои нутқи забони тарҷума мутобиқат намоянд.

Гурӯҳи сеюм калкахои *маъноӣ-наҳвӣ* мебошанд. Калкахои мазкур ҳамеша дар шакли ибора воҳеҷуранд, аз ин лиҳоз, онҳоро чун калкахои иборавӣ ё наҳвӣ ном мебаранд. Ин чараён ва техникаи тарҷума на танҳо маъноро дар назар мегирад, балки тартиби калима дар ибораҳо, категорияи грамматикӣ шумора, аффиксҳо, пешояндҳо ва аз ҷанб калима иборат будани ибораро ба инобат мегирад, ки хусусиятҳои номбурда ба раванди *калкакунонии наҳвӣ* алоқаманд аст. Бояд қайд намуд, ки усули калка худ нисбат ба усули транскрипсия ва транслитератсия хеле мушкултар аст, зеро дар ин усул бештар таҳвили тарҷумонӣ ба қор бурда шуда, мафҳуми

истилоҳотро калима ба калима тарҷума менамоянд ва дар ин раванд аффиксҳои сарфӣ, ки ҳиссаҳои нутқро дар забон тағйир медиҳанд, ба назар гирифта мешаванд.

Вобаста ба таҳқиқ ва омӯзиши усули калка бояд тазаккур дод, ки дар кадом ҳолатҳо истилоҳоти илмҳои гуманитариро метавон калка ё тарҷумаи қарзӣ намуд:

1. Агар истилоҳ мазмунан ба қошиш ё иловаи маъно дар раванди интиқолёбӣ ниёз дошта бошад.

2. Дар мавриде, ки истилоҳот ба воҳиди маъноӣ сохтан дар забони тарҷума бо назардошти ҷузъҳо ва вазифаҳои истилоҳоти забони асл қарор дошта бошад.

3. Калкаунонӣ ҳангоми интиқол намудани истилоҳоти географӣ, ё истилоҳоте, ки номгузорӣ ҳодиса ва объектҳои таърихӣ ва фарҳангианд, инчунин, агар истилоҳот вазифаи унвониро иҷро намуда, тамоми сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро номгузорӣ кунанд.

4. Агар истилоҳот аз нигоҳи типологӣ мавриди таҳлил қарор гирад ва тамоми хусусияти типологии ду забони мавриди назар ба инобат гирифта шавад. Яъне, дар ин ҳолат истилоҳотро ҳам аз ҷиҳати маъно, сохтор ва ҳам аз ҷиҳати вазифа қўшиш менамоянд, ки тарҷума намоёнд.

Қараёни интиқол бо роҳи калка яке аз равиш ё усули методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба шумор рафта, дар ҳолати ба қор бурдани он чун техникаи методологияи тарҷума инъикос мегардад. Агар тарҷумон ҳолатҳои номувофиқатӣ ё мушкилоти дар боло зикргардидаро омӯзад ва ин усули калкаро ба нақша гирад, он гоҳ методи мазкур, ки ба тарҷумаи лафзӣ рабт дорад, чун стратегияи тарҷума маҳсуб меёбад.

Вобаста ба рушди босуръати иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ, илмию техникӣ ва бисёр дигар паҳлуҳои ҳаёти муосир назарияҳо, мафҳумҳои нав, падидаҳо ва ашёҳои дар илм кашфшуда ба худ ном ва унвоне талаб менамоянд, ки чунин вазифаро истилоҳот бар дӯш гирифтааст.

Истилоҳот дар рушди тафаккури илмӣ инсоният яке аз вазифаҳои муҳимро иҷро намуда, на танҳо таркиби луғати забонро бой мегардонад, балки ниғаҳдории маълумоти илмӣ ва вазифаи интиқоли ин маълумотро ба дигар забонҳо бар дӯш доранд. Бо пайдо гардидани як мафҳуми нави илмӣ, вазифаи аввалини он паҳн намудани ин падида дар ҷаҳони муосир мебошад, новобаста аз он ки самти сиёсӣ аст ё иҷтимоӣ фарҳангӣ. Бояд гуфт, ки дар раванди интиҳоби усули тарҷума ва банақшагирии роҳҳои тарҷума, ки ба стратегияи методологияи тарҷумаи истилоҳот дохил мешавад, на танҳо муодилнокии номи мафҳумҳо, балки баробарарзишӣ ва муодилнокии маънои мафҳумҳои илмӣ низ ба эътибор гирифта мешавад.

Мусаллам аст, ки истилоҳот на танҳо объекти омӯзиши илми лексикология ба шумор мераванд, балки чун як илми ҷудогонаи истилоҳшиносӣ, чун шоҳаи забоншиносӣ амал мекунанд. Истилоҳотро илми лексикология аз нигоҳи *тавсифӣ* зери таҳқиқ қарор медиҳад, вале истилоҳшиносӣ истилоҳотро бо усулҳои *ҳамгунсозӣ* ва *меъёргузорӣ* зери омӯзишу таҳлил нигоҳ медорад [95].

Зери мафҳуми хусусияти *тавсифӣ* илм, ки лексикология ба он шомил аст, омӯзиши воҳидҳо ва меъёрҳои забонӣ, ки дар он хусусиятҳои дастурӣ, фонетикӣ ва луғавии истилоҳот дохил мешаванд, дар назар дошта шудааст. Хусусияти тавсифӣ истилоҳотро аз рӯи сохтор ва моҳият чун як воҳиди забонӣ меомӯзад. Хусусияти *меъёргузорӣ* бошад, хоси истилоҳшиносӣ буда, вазифаи аввалинаш бояд илми дар амал татбиқшаванда буда, бештар ифодакунандаи падидаҳои реалӣ бошад. Ҳар як истилоҳ, ки ифодакунандаи мафҳуми илмӣ аст, бояд ба меъёрҳои низоми истилоҳот мувофиқат намояд, яъне як хусусияти систематикӣ дошта бошад [52].

Забоншинос Р.Ф. Пронин сохтори сарфӣи истилоҳотро чунин тасниф кардааст:

- “истилоҳоти сода (якреша: *resistance* - муқовимат, *spin* - чархиш);
- истилоҳоти мураккаб (ду ва зиёда реша: *flyweight* - сабуквазн, *earthometer* – ченаки замин);

• истилоҳоти таркибӣ-иборавӣ (чунин истилоҳот дар шакли ибора аз чузъиёти гуногун иборатанд: *meter multiplier* – зарбкунандаи ҳисобкунак, *computer assisted drafting machine* - дастгоҳи нақшакашии бо компютер идорашаванда)” [123, с.8];

Ҳарчанд истилоҳот бо хусусиятҳои сарфӣ ва наҳвӣ ба воҳидҳои луғавии маъмулӣ аз рӯйи сохтор шабоҳат дошта бошанд ҳам, вазифаҳои маъноии гуногунро иҷро менамоянд, ки дар раванди тарҷума ба кадом роҳу усул рӯ овардани тарҷумонро мушкил месозад.

Тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз мушкилоти рӯзмарраи мутарҷимон ба шумор меравад. Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ тарҷумон диққати худро бояд танҳо ба метод ва техникаи тарҷумаи истилоҳот равона созад, на ин ки роҳу усули воҳидҳои луғавии забони адабӣ.

Мусаллам аст, ки метод, стратегия ва техникаи тарҷумаи истилоҳот мушаххас нишон дода шуда, аз ҳамдигар фарқи назаррасе доранд. Дар раванди тарҷумаи истилоҳот муодилнокии мафҳумҳои илмӣ дар ду забон ҷустуҷӯ мешаванд ва мақсади ягона баробармаъноии мафҳумҳо аст. Барои чунин мутобиқатро ёфтан тарҷумон бояд дараҷаи тараққиёти саноатӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ иҷтимоӣ ҳар ду забонро ба инобат гирад, зеро дар ҳолати тараққиҳои нобаробар истилоҳот низ метавонанд дар забонҳои илмӣ ҳар ду миллат маъноӣ номувофиқ дошта бошанд, ё дар забони тарҷума тамоман як падидаи навро бошад, ки бемуодилии истилоҳро дар ҷараёни тарҷума ба миён оварад.

Донишмандон Е.Ф. Скороходко, В.Н. Комиссаров, А.Л. Бурак, Ж.П. Вине, Ж. Дарбелнеду усули тарҷумаи истилоҳотро ба ду қисм ҷудо намудаанд: (*bewocuita*) – *literal translation* ва *зайримустақим* (*bawocuita*) – *free translation* [27, с. 158].

Тарҷумаи мустақим – *literal translation* дар он ҳолат истифода мегардад, ки агар истилоҳ дар ду забони мавриди тарҷума сохтори сарфӣ ва

синтаксисиаш якхела бошад. Ба тарҷумаи мустақим *транскрипсия*, *транслитератсия* ва *калка* дохил мешавад.

Тарҷумаи ғайримустақим – free translation он гоҳ ба назар мерасад, ки агар истилоҳ чун мафҳуми нав дар забони тарҷума маҳсуб ёфта, илман ба ин забон ношинос бошад ва низ ба шарҳу эзоҳ ниёз дошта бошад, ки дар ин ҳолат тартиби калимасозӣ дар истилоҳот дар забони тарҷума тағйир ёфта, ҳатто дигар воҳидҳои луғавии маъноӣ ифодакунандаи мафҳуми ин истилоҳ мешаванд. Яъне, дар чунин усули тарҷума қолаби мушаххас ва дақиқи истилоҳ кошта мегардад. Ба *тарҷумаи ғайримустақим транспозитсия*, *модулсозӣ*, *муодилёбӣ*, *мутобиқат* ва *тарҷумаи тафсири* дохил мешаванд.

Ғайр аз методу усулҳои дар боло номбаршуда бояд як қатор омилҳоро барои интиҳоби дурусти техникаи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба назар гирифт. Пеш аз интиҳоби техникаи тарҷума омилҳои зеринро бояд омӯхт:

1. Майл ба ихтисоркунии истилоҳоти мураккаби илмҳои гуманитарӣ, ки дар раванди тарҷума аз рӯйи сохтор душвор буда, техникаи шарҳи маъниро талаб мекунанд. Барои шарҳи маънӣ наёфтани истилоҳот тарҷумон онро дар забони тарҷума ихтисор менамояд: *Mass Media – ВАО*, *The United Nation General Assembly – Ассамблеяи генералии Созмони Милали Муттаҳид*;

2. Таъсири омилҳои фарозабонии истилоҳотро бо тамоми паҳлуҳояш бояд омӯхт, зеро омилҳои фарозабонӣ на танҳо ба вазифаи истилоҳ дар забони тарҷума таъсир расонида метавонад, балки ба интиҳоби техникаи тарҷумаи истилоҳ низ робитаи ногусастанӣ дорад. Яъне, интиҳоби дурусти техникаи тарҷумаи истилоҳ аз омилҳои экстроллингвистии он вобастагӣ дорад. Се омилҳои экстрозабонӣ дар ташаккули истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дида мешаванд:

- таъсири кишварҳои аз ҷиҳати технология пешрафта ва таъсири забони онҳо ба забони тарҷума (яъне, таъсири забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ворид гардидани технологияи нави англисзабонон);

- омили равонӣ (психологӣ). Вақте истилоҳоти нав ба объектҳои нави ихтироъгардидаи техника алоқаманд бошанд, дар раванди тарҷумаи он техникаи тарҷумае интихоб мешавад, ки ба харидори ин кашфиёти илмӣ таъсир расонида тавонад;

- омили истилоҳоти универсалӣ, яъне байналмилалӣ сохтан. (Истилоҳоти универсалӣ ба он хотир дар забони тарҷума истифода мегардад, ки муоширати байнифарҳангиросон ва созгор намояд: *Bluetooth, WI-Fi*).

Аз омилҳои овардашуда метавон ба хулосае омад, ки барои интихоби дурусти усули тарҷума на танҳо талаботи сохтор ва вазифаи истилоҳ ба назар гирифта мешавад, балки тамоюли муайяни забоншиносӣ, ки дар он барои гурез аз шарҳи маънӣ ба ихтисоркунӣ рӯ меоварад, ё ин ки омилҳои фарозабонии рушди саноат ба инобат гирифта мешаванд. Ҳатто ҳолатҳои рух медиҳанд, ки истилоҳотро бе усули транслитератсия бо ҳамон ҳарфҳои алифбои забони англисӣ ба забони тарҷума қабул мекунад, то муоширати байнифарҳангиросон мустаҳкам нигоҳ дорад.

Муҳаққиқон усулҳои зиёди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро пешбинӣ мекунанд. Дар раванди тарҷума муқаррар карда шуд, ки истилоҳоти сода ва мураккаб бештар транслитератсия ва транскрипсия мешаванд. Баъзан вақт ҳолатҳои дучор мешаванд, ки истилоҳ тамоман бе тарҷума дар забони тарҷума истифода мегардад. Сабаби асосии тарҷума нашудани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар омилҳои фарозабонӣ аст. Истилоҳоти бисёрҷузъа дар раванди тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо роҳи тарҷумаи ғайримустақим сурат гирифта, бештари онҳо бо истифода аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ тарҷумаи тафсирий мешаванд.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки барои интихоби дурусти метод, стратегия ва техникаи тарҷума на танҳо низоми истилоҳот, сохтори он ва меъёрҳои забонӣ дар забонҳои мавриди назар нигоҳ дошта мешаванд, балки тамоми омилҳои фарозабонӣ ва банизомдарории истилоҳот низ ба инобат гирифта мешаванд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ҳангоми тарҷума аз забони

англисӣ ба забони тоҷикӣ бояд осонфаҳм, саҳеҳ, дақиқ, мушаххас, кӯтоҳ ва як мафҳуми наवे бошанд, ки барои сохтани дигар маъноҳо кумак кунанд.

Транскрипсия ва транслитератсия, ки яке аз методҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ махсуб меёбад, ба таври возеҳу амиқ қобили таҳқиқу омӯзиш аст.

Транскрипсия худ таҷдиди садо ва овозҳои забони асл дар забони тарҷума аст. Транслитератсия бошад, таҷдиди ҳарфҳои истилоҳи забони асл бо алифбои забони мавриди тарҷума мебошад. Дар умум, транскрипсия хусусияти фонетикӣ ва транслитератсия хусусияти орфографии забонҳои асл ва мақсадро дар назар дорад [82].

Дар раванди транскрипсия ва транслитератсия кардани истилоҳот як қатор меъёрҳои фонетикӣ ва орфографӣ дар забони тарҷума иҷро мегарданд, зеро алифбои забони англисӣ ва низоми овозҳои он аз овозу ҳарфҳои забони тоҷикӣ тафовут доранд. Баъзе ҳамсадоҳои забони англисӣ дар забони тоҷикӣ умуман муодил ё ҳамсадои мувофиқ надоранд. Ё дар раванди гузариши ҳичо, дар забони англисӣ метавонад се садонок як овози забони тоҷикиро ифода намояд. Аз ин номувофиқатиҳо бармеояд, ки усули транскрипсия ва транслитератсия дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нозукиҳои худро доро мебошад. Дар истифодаи техникаи мазкур тарҷумонро мебояд аз низоми фонетикӣ ва орфографии ҳар ду забон бархурдор бошад.

Барои таҳлили мисолҳо истилоҳоти зеринро дида мебароем:

Tribalism – *трайбализм, қабилагароӣ* (ист. сиёсӣ), *brain drain* – *брейн-дрейн* (ист. дипломатӣ. аз давлат фирори ақлҳо), *General Staff* – *ситоди генералӣ, штаби генералӣ* (ист. сиёсӣ), *humanism* – *гуманизм* (ист. иҷтимоӣ), *democrasy* – *демократия* (ист. сиёсӣ), *subversive act* – *диверсия* (ист. ҳарбӣ), *discrimination* – *дискриминация* (ист. иҷтимоӣ), *counseling psychologist* – *психолог консултант, равоншинос-маишваратчӣ* (ист. равоншиносӣ), *gestalt* – *геишталт* (ист. равоншиносӣ), *hypnosis* – *гипноз*, *hysteria* – *истерия* (ист. равншиносӣ), *chronological* – *хронологӣ* (ист. таърих).

Аз мисолҳои дар боло овардашуда метавон як қатор номувофиқатиҳои фонологӣ ва орфографиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вохӯрд. Истилоҳи сиёсии **tribalism** дар забони англисӣ дар фарҳанг чун талаффузи **[ˈtraɪb(ə)lɪz(ə)m]** – *трайбелизем*-ро ифода карда мешавад [445]. Дар раванди тарҷума истилоҳи мазкур транслитератсия шудааст, зеро агар транскрипсия мешуд, овози **i** дар забони тоҷикӣ на **-и**, балки **-ай** талаффуз мешуд. Яъне, дар ин ҳолат танҳо усули транслитератсия ба кор бурда шудааст, на транскрипсия. Истилоҳи дигари сиёсӣ **General Staff** чун *штаби генералӣ* транслитератсия шудааст, ки дар он номувофиқатии орфографӣ дида мешавад. Истилоҳи **staff** чун *штаб*, *сумод*, интиқол шудааст, ки номутобиқатӣ дар ҳарфҳои забони англисӣ **s-u** ва **ff-b** гузариш ёфтааст, ҳол он ки метавонист **s-c** ва **ff-φ** интиқол шавад. Истилоҳи **general** чун *генералӣ* инъикос ёфтааст, ки дар алифбои забони тоҷикӣ ҳарфи **ч** вучуд дорад, яъне ҳарфи **g** забони англисӣ метавонист чун **ч** ба забони тоҷикӣ интиқол гардад. Аз сабаби он ки иқтибосҳои забони русӣ ба забони тоҷикӣ таъсири назаррас доранд, истилоҳ, аллакай, дар фарҳангҳо низ бо чунин шакл қабул гардидааст (Мисол, Прокуратураи *генералии* Ҷумҳурии Тоҷикистон). Ҳаддалимкон истилоҳи мазкур чун *Стаффи генералӣ* транслитератсия ва транскрипсия мешуд, мувофиқтар мебуд, зеро ба ҷойи ҳарфи **ff** -и забони англисӣ ҳарфи **б** – и забони тоҷикиро мондан ҷойиз нест. Дар ҳолати ҳарфи **g** бошад, баъзан ҳолатҳо дар забони англисӣ низ ин ҳарф овози **-ɜ** ро медиҳад (*girl* [gɜ:l] – *духтар*), аз ин лиҳоз, онро метавон мутобиқ шуморид. Дар дигар маврид баъзан ҳарфҳо ҳангоми транслитератсия коҳиш ёфтаанд, чун **hysteria** – *истерия*, ҳол он ки дар алифбои забони тоҷикӣ ҳарфи **-x** мавҷуд аст ва транслитератсияи мувофиқ ба истилоҳи мазкур бояд *ҳистерия* бошад, на *истерия*.

Ҳангоми мулоҳиза намудани номувофиқатиҳо дар ҳолати рӯ овардан ба усули транскрипсия ва транслитератсия якчанд талаботро бояд ба назар гирифт:

- хангоми транслитератсия мутобиқати байниалифбоии байналмилалӣ риоя шавад. Дар баробари ин, “транскрипсияи байналмилалӣ забонҳои эронӣ” низ амал мекунад, ки аз он истифода кардан мумкин аст. Яъне, агар истилоҳ дар байни муоширати байналмилалӣ бо чунин талаффуз қабул шуда бошад, (мисол *general- генерал*) бигзор он бо шакли мазкур интиқол гардад;

- ба ҳолати транскрипсия / транслитератсия он гоҳ рӯ овардан лозим аст, ки агар истилоҳот вазифаи ономастикӣ ё номгузорӣ дошта, мафҳуми унвониرو ифода намояд;

- дар раванди истифодаи усули транскрипсия / транслитератсия бояд алифбои забони тарҷума ва меъёрҳои талаффузи он риоя шаванд ва тарҷумаи транслитератсия / транскрипсия бояд тариқи мустақим сурат гирад, на ба воситаи забони миёнчӣ.

Ҳарчанд усули *транскрипсия / транслитератсия* ба назар хеле осон менамояд, вале техникаи мазкур низ аз қоида ва меъёрҳои забонӣ ҳолӣ нест. Хангоми даст задан ба чунин роҳи тарҷума, бояд тамоми меъёрҳои фонетикӣ, орфографӣ, инчунин, овозҳои транскрипсияи забони англисиро бояд ба пуррагӣ аз худ намуд, зеро ҳарфҳои ифодакунандаи овозҳои транскрипсияи забони англисӣ аз ҳарфҳои алифбояш ба кулلى фарқ мекунад, мисли [*av*] – *au*, [*э*]-*о*, [*ju*]- *ю*, [*η*]- *нз*, [*j*] – *й*, [*tf*] – *ч*, [*dʒ*] – *ҷ*, [*f*] – *ш*, [*ʒ*] – *ж* ва ғайра.

Методи тарҷумаи лафзӣ, техникаҳои транскрипсия / транслитератсия ва калкаро дарбар гирифта, ба тарҷумаи мустақим – *literal translation* дохил мешаванд, ки мансуб ба методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мебошанд. Тарҷумаи ғайримустақим ё тарҷумаи озод транспозитсия, модулсозӣ, муодилёбӣ, мутобиқат ва интерпритатсия (шарҳи маънӣ)-ро фаро мегирад.

Техникаи тарҷумаи *транспозитсия (transposition)* дар он ҳолат истифода мешавад, ки сохтори дастурии забони асл ба забони тарҷума мувофиқат накунад, дар ин ҳолат як ҳиссаи нутқ, ё як сохтори дастурии забон ба дигар сохтори дастурӣ иваз мегардад [259].

Ба ақидаи М. Бейкер (M. Baker), муҳаққиқи англис, ду роҳи техникаи транспозитсияи тарҷума дар назарияи тарҷума вучуд дорад: *транспозитсияи ҳатмӣ* ва *транспозитсияи факултативӣ* [188].

Транспозитсияи ҳатмӣ тақя бар номувофиқатии сохтори дастурии забон ба қор бурда мешавад. *Транспозитсияи факултативӣ* бошад, ба мазмуни матн тақя намуда, як истилоҳро мазмунан бо дигар истилоҳ ё воҳиди луғавии мувофиқ ба мазмуни матн транспозитсия менамояд. *Транспозитсияи ҳатмӣ* ду зергурӯҳро дарбар мегирад: *транспозитсияи дастурӣ* ва *луғавӣ*.

Ба *транспозитсияи дастурӣ*: 1) тағйири ҳиссаи нутқ; 2) тағйир ёфтани категорияи наҳвии истилоҳ, истилоҳи сода чун ибора ё баръакс, баъзан ибора чун ҷумла инъикос мегардад; 3) тағйири сохтори наҳвии истилоҳ, тартиби истилоҳот дар ҷумла; 4) тағйири категорияи дастурии истилоҳ (шахсу шумора).

Тағйири ҳиссаи нутқ дар усули тарҷумаи транспозитсияи дастурӣ: истилоҳоти таърихӣ **firing** (gerund) – *оташфишонӣ*, **import** – *исм.импорт*, *феъл. ворид кардан*, **jail** – *исм. зиндон*, *феъл. маҳбасӣ кардан*, *зиндонӣ кардан*.

Аз мисолҳои овардашуда истилоҳи таърихӣ **firing** аз рӯйи сохти дастурӣ чун герундий омадааст, ки бо пасванди **-ing** сохта мешавад. Герундий феълҳои исмшударо дар назар дорад, аз ин лиҳоз, дар раванди транспозитсияи дастурӣ чун исми *оташфишонӣ* интиқол гардидааст. Истилоҳи дигар **jail** бе тағйир ёфтани шакл ду вазифаро метавонад иҷро намояд, ҳам исм ва ҳам феъл. Лозим ба ёдоварист, ки бештари истилоҳоте, ки ҳам дар шакли исмӣ ва ҳам дар шакли феълӣ истифода мегарданд, ҳангоми феъл шудан пеш аз худ ҳиссаҳои инфинитиви **to**-ро дар забони англисӣ ба худ мегиранд, ки дар забони тоҷикӣ низ бо пасванди **-ан** ифода мегардад.

Дуҷум шакли транспозитсияи дастурӣ ин *тағйир ёфтани категорияи наҳвии истилоҳ*, *истилоҳи сода чун ибора ё баръакс* мебошад, мисол, истилоҳи ҳарбии **job defence** – *дар қорхонаи ҳарбӣ қор кардан*, истилоҳи сиёсӣ ва таърихӣ **holocaust** – *ҳалокати омма*, **infancy** – *марҳилаи аввали*

*рушди иқтисодию сиёсӣ, **interdict** – аз ҳуқуқи истифодабарӣ маҳрум намудан, **joint proposal, statement** – изҳорот [310].*

Дар мисолҳои зер категорияи наҳвии истилоҳот сохторан тағйир ёфтааст. Истилоҳи ҳарбии дар шакли ибора **job defence** дар забони тоҷикӣ чун иборати таркибӣ омадааст, ки аз ҷузъҳои зиёд иборат аст. Истилоҳи мураккаби сиёсии **holocaust** чун як ибора ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтааст. Баръакс истилоҳи забони англисӣ дар шакли ибора **joint proposal, statement** чун як истилоҳи одии аз як реша иборатбуда **изҳорот** транспозитсияи наҳвӣ гардидааст. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки чунин шакли транспозитсия танҳо сохтори истилоҳотро ба назар мегирад, хуб мешуд, агар чунин шаклро чун *транспозитсияи сарфӣ* тобеи транспозитсияи дастурӣ номбар намоем.

Сеюм шакли транспозитсия чун тағйири мавқеи наҳвии истилоҳ дар ҷумла дар назар гирифта шудааст. Чунин шакли транспозитсия бештар дар ҳолати гуногун будани сохтори ҷумлаҳои забони асл ва тарҷума зери истифода қарор мегирад: Мисол, *Unite represents industrial and **blue-collar** workers [449]. – “Юнайт” (созмон) намояндагии коргарони саноатӣ ва коргарони соҳиби либоси кориро ба уҳда дорад. Many of those who have since lost their jobs are **white-collar** workers who have seen their lifestyles ruined [449]. – Нафароне, ки баъдтар ҷойи кори худро аз даст додаанд, кормандони маъмурӣ (ё идорӣ) буданд, ки тарзи зиндагии онҳо хароб гардид.*

Мисолҳои дар боло овардашуда, истилоҳоти иҷтимоӣ дар дохили ҷумлаҳо омадаанд. Нахуст мафҳуми истилоҳоти иҷтимоии забони англисиро агар шарҳи маънӣ диҳем, *коргарони саноатӣ (коргарони сатҳи поён) – **blue – collar** ҳамон кормандонери дар назар дорад, ки ба корҳои саноатӣ ва ғайримуассисавӣ банд ҳастанд. **White – collar** – маъмурон (ҳайати роҳбарикунанда), дафтарнишинон бошанд, ҳамон коргарони давлатие мебошанд, ки ба қавли “кори тоза” машғуланд ва дар дохили муассисаи давлатӣ ё шахсӣ қору фаъолият доранд. Аз рӯйи тартиби наҳвии ҷумла агар таҳлил намоем, дар ҷумлаи аввал истилоҳи **blue – collar** дар ҷумлаи забони англисӣ вазифаи пуркунандаро иҷро намуда, мавқеаш дар охири ҷумла аст.*

Дар забони тоҷикӣ бошад, истилоҳи **коргарони саноатӣ** ба вазифаи пуркунанда омада, аз рӯйи тартиби ҷумла пеш аз хабари номӣ омадааст, ки аллакай, мавқеи истилоҳ дар забонҳои мавриди ҳадаф фарқ карда истодааст.

Шакли чоруми транспозитсия ин тағйири категорияи дастурии шахсу шумора дар истилоҳот ҳангоми тарҷума сурат мегирад, мисол, *hearsay (single)* – овозаҳо, *laurels (plural)* – шараф, *magi (plural)* – ҷодугарӣ, соҳибӣ, *minorities (plural)* – ақаллиятҳо;

Истилоҳоти таърихӣ забони англисӣ бештар дар шакли дастурии шумораи ҷамъ омадааст, вале ҳангоми тарҷума чун истилоҳи забони тоҷикӣ дар шумораи танҳо аст. Истилоҳи **hearsay** дар забони англисӣ дар шакли танҳо буда, дар забони тоҷикӣ баръакс дар шакли ҷамъӣ **овозаҳо** интиқол гардидааст.

Аз таснифоти дастурии техникаи транспозитсия дар раванди тарҷума равшан гардид, ки тамоми омилҳои овардашуда бо мисолҳо нишондиҳандаи онанд, ки сохтори дастурии забонҳои мавриди тарҷума аз ҳам фарқ мекунанд. Ҳарчанд забони англисӣ ва забони тоҷикӣ ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил шаванд ҳам, вале аён гардид, ки дар сохтори дастурии онҳо тафовутҳо низ вучуд дорад.

Транспозитсияи лугавӣ бештар ба маънои истилоҳ така намуда, ҳангоми тарҷума мазмуни наздики истилоҳро дар забони тарҷума пайдо ва мутобиқ месозад.

Равиш ё техникаи дигари тарҷумаи ғайримустақим ин *модулсозӣ* мебошад, ки на ба тағйири сохтори дастурии забон, балки ба тағйири маъно вобаста ба нуқтаи дарки мазмуни матн аст, яъне истилоҳро ба мазмуни матн така намуда, мантиқан онро ба забони тарҷума баргардон менамояд.

Ба гуфтаи муҳаққиқон Ҷ.П. Виней (J.P. Vinay) ва Ҷ. Дарбелнет (J. Darbelnet): “методи тарҷума як чараёни маъноӣ-прагматикӣ мебошад, ки категорияи равонии нуқтаи назари матн асл ва мафҳуми концептуалии истилоҳотро дар забони тарҷума тағйир медиҳад. Равиши тарҷумаи

модулсозӣ ду намуд мешавад: *модулсозии стандартӣ (standard modulation)* ва *модулсозии озод (free modulation)*” [299, с.11].

Модулсозии стандартӣ, одатан, дар фарҳангҳои дузабона интиҳоб намудани маъноӣ мувофиқ ба истилоҳи забони аслро дар назар дорад, вале *модулсозии озод* бошад, дар ҳолати номувофиқатии маъно ва наёфтани истилоҳи мутобиқ дар забони тарҷума сурат мегирад. Вақте техникаи транспозитсия кофӣ набошад ва мутобиқатии сохти дастурӣ ба маъноӣ истилоҳ дар забони тарҷума ягон таъсири мусбат нарасонад, тарҷумон маҷбур мешавад, ки усули модулсозии озодро интиҳоб намояд. Усули модулсозии озод 10 ҳолати ба худ хос дорад: *мафҳуми умумӣ* → *мафҳуми мушаххас*; *мафҳуми абстрактӣ* → *мафҳуми конкретӣ*; *ҷараён* → *натиҷа*; *ҷузъ* → *кул*; *тағйир додани номи ҷуғрофӣ*; *арзёбии манфӣ* → *арзёбии мусбат*; *сабаб* → *таъсир, натиҷа*; *фазо* → *замон*; *конструксияи феъли мафъул* → *феъли фовил*; *исми ҷондор* → *исми бечон*; *статика* → *динамика*.

Барои усули модулсозии озод истилоҳоти раваншиносии *be possessed of great abilities* → *боистеъдод*, *a man of small abilities* → *нотавон*, *ability to work in a team* → *ташкилотчӣ*, *absence of mind* → *бепарво*, *ageism* → *табъиз* дар синну сол, *apīta* → *ҷиҳати занонаи руҳияи мард*, *apītus* → *ҷиҳати мардонаи руҳияи зан* мисол шуда метавонанд [321].

Мисолҳои овардашуда дар забонҳои асл ва тарҷума нишондиҳандаи онанд, ки модулсозии озод танҳо ба маъноӣ истилоҳот таъна намуда, тағйири маъноӣ мантиқии мафҳуми истилоҳотро ба инобат гирифтааст. Модулсозии озод дар ҳолатҳои гуногун ба назар мерасад. Мисоли *a man of small abilities* ҳолати *ҷараён* → *натиҷаро* нишон дода истодааст, зеро *мардERO тасвир карда истодааст, ки қобилияти хеле кам дорад, ё тавононаш ба дараҷаи паст аст*. Дар модулсозии озод, ҳангоми тарҷума, тарҷумон бо тасвири ин хусусияти шахс як муодили муайянеро меёбад, ки натиҷаи ин характери шахсро дар нотагонии ӯ нишон медиҳад, яъне, бо як истилоҳ чун *нотавон* онро инъикос менамояд. Мисоли *ability to work in a team* → *ташкилотчӣ* ҳолати *мафҳуми умумӣ* → *мафҳуми мушаххас*ро ифода мекунад.

Қобилияти дар гурӯҳ ё команда кору фаъолият кардан ва ташкили гурӯҳ ва сарчамъ будан ин мафҳуми шахси ташкилотчӣ буданро нишон медиҳад, ки тарҷумон ҳангоми тарҷума як мазмуни мушаххасро ба мафҳуми умумии истилоҳи дар забони англисӣ овардашуда ёфтааст. Ҳамин ҳолатро баръакс дар мисолҳои *anīta* → *ҷиҳати занонаи руҳияи мард*, *anītus* → *ҷиҳати мардонаи руҳияи зан* دیدан мумкин аст. Яъне, ин ҷо ҳолати *мафҳуми мушаххас* → *мафҳуми умумӣ* омадааст, ки дар забони англисӣ истилоҳи равоншиносӣ мушаххас ва маъмул аст, вале дар забони тоҷикӣ бо мафҳуми умумӣ шарҳи маънӣ ёфтааст.

“Усули муодилнокӣ (муодилёбӣ) чун таҳвили тарҷумонӣ ба шумор рафта, ба дараҷаҳои муодилнокии истилоҳот таъя менамояд, вале баробарарзишии маъно дар онҳо дида намешавад. Усули мазкур бештар мафҳуми истилоҳи забони аслро бо монандии забони тарҷума дар матн инъикос менамояд. Усули муодилёбӣ на танҳо монандии прагматикиро дар матни тарҷума нишон медиҳад, балки вазъе, ки дар матни асл ифода гардидааст, кӯшиш менамояд, ки ҳамон вазъро дар забони тарҷума инъикос намояд. Ҳадаф ва мақсади асосӣ дар усули муодилёбӣ ин интиқоли вазъият ва ҳодисаи дар матни асл рухдода бо истифода аз услубҳои гуногун, ҷузъиётҳои гуногуни маъноӣ ва сохтору таркибҳои гуногун ба матни тарҷума аст” [38, с. 405].

Агар тарҷумон усули муодилнокиро дар забони модарии худ истифода намояд, яъне забони тарҷума агар забони модарии ӯ бошад, ин усул ба мутарҷим мушкилӣ намеорад, зеро дар раванди интиқоли матн ва истифода бо усули мазкур расму оин, фарҳангу тамаддун ва ҳодисаҳои миллӣ бештар дар назар гирифта мешаванд. Ин усулро бештар дар *истилоҳ-реалияҳо* метавон зерин истифода қарор дод. Агар забонҳои асл ва тарҷума ба мутарҷим забони хориҷӣ бошанд, он гоҳ дар қорбурди ин усул мутарҷим ба муаммо ва мушкilotҳои тарҷумонӣ дучор мешавад. Барои истифода намудани усули муодилёбӣ тарҷумон бояд тамоми нозуқиҳои фарҳангию миллии забони тарҷумаро дарк кунад ва аз ҳама хусусиятҳои миллии он

бархӯрдор бошад, он гоҳ метавонад ба муодилёбӣ мувофиқ дар раванди тарҷума ноил шавад.

Истилоҳеро дар забоншиносии фарҳангӣ муҳаққиқ М. Минск пешбинӣ намудааст, ки “фрейм” ном дорад. “Истилоҳи “фрейм” ҷамъовариӣ донишҳо марбут ба ҳодисаҳои миллий ва фарҳангиро фаро гирифта, нишондиҳандаи стереотипи мафҳуми фарҳангӣ аст. Ҳар як фрейм дар худ маълумот оид ба вазъият, ҳодиса, далел, падида, амал, ҳама гуна ашёи моддӣ ё ғайримоддӣ фарҳангиро дорад” [257].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ҳангоми истифодаи усули муодилёбӣ тарҷумонро зарур меояд, ки фреймҳои забони тарҷумаро бо тамоми нозуқӣ омӯхта, ба фрейми забони асл бо вазъиятҳои мутобиқ онро муодилёбӣ намояд. Мисол, истилоҳоте, ки ба ҷомеашиносӣ марбутанд: *boudoir cap* – *руймол*, *urn* – *самовар*, *quilted coverled* – *купнача*, *scullery* – *ғанҷурӯ*, *hedge* – *чапарак*, *шуг*, *porringer* – *табақча*; истилоҳи таърихӣ *king* – *шоҳ*, *амир*.

Мисолҳои овардашуда бо усули муодилёбӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд. Чӣ гунае ки шарҳ додем, усули мазкур бештар ба ҳодиса ва хусусиятҳои миллий ва фарҳангии забонҳо таъяс карда, истилоҳ-реалияхоро аз як забон ба забони дигар тарҷума менамояд. Истилоҳи сару либосе, ки мисол оварда шуд, нишондиҳандаи вазъи иҷтимоии шахс буда, чун истилоҳи оммавӣ ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дохил мешавад. Истилоҳи ***boudoir cap*** дар асрҳои XVIII истифода мешуд, ки занҳо онро барои пӯшонидани мӯи сар ва бартараф кардани бетартибии мӯи сар истифода мебуданд. Солҳои 1920 ва 1930 ин сарпӯши занона чун рамзи зани олиҳа ва зебоии онро ифода менамуд, ки занҳои Англия либоси миллиашонро бе ин сарпӯш наметӯшиданд. Онро ҳатто дар вақти хобравӣ бо поҷомаашон метӯшиданд, ки мӯи сарашон ҳамеша ботартиб ва зебо истад [359, с. 55-56.]. Дар забони тоҷикӣ низ ҳоси либоси миллии тоҷикон ***руймол*** аст, ки занони тоҷик мӯи сарашонро бо он метӯшониданд ва то ҳол дар фарҳанги миллии мо истифода мегардад. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи *руймол* чун *матои чоркунҷае, ки занҳо ба сар мебанданд*,

ифода ёфтааст [331, с. 180]. Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳар ду истилоҳи сару либос, ки нишондиҳандаи вазъи иҷтимоии шахс аст, дар ҳар ду забон як вазифаро иҷро менамоянд, зеро дар забони тоҷикӣ низ рӯймол нишондиҳандаи зебоии зан ва олихагии он мебошад. Истилоҳи дигар **scullery** аст, ки дар забони тоҷикӣ чун **ғанҷурӣ** муодилёбӣ шудааст. Истилоҳи **scullery** ба унвони реалияи таърихии забони англисӣ, ифодагари истилоҳи иҷтимоӣ буда, дар фарҳанг ба мазмуни як *ҳуҷраи хурд (дар хонаҳои калони бритониёӣ) дар паҳлуи оишона, ки дар он асбобу анҷоми оишона тоза нигоҳ дошта мешавад ва дигар корҳои олукаи рӯзгор иҷро карда мешаванд*, омадааст [447]. Дар забони тоҷикӣ ин истилоҳ таърихӣ ва чун реалияи забони тоҷикӣ маҳсуб ёфта, ифодакунандаи мазмуни *амал ва шугли ғанҷур, хазинадорӣ* мебошад. То ҳол ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор дошта, вазифааш *нигоҳ доштани асбобу зарфи нодаркор ё қуҳнашудаи хона* мебошад, ки аз рӯйи вазифа ва мавқеи вазъ ба истилоҳи забони англисии **scullery** мувофиқ аст. Агар истилоҳоти **urn** – **самовор** ва **hedge** – **чапарак**, **шиғро** дар фарҳангҳои ҳар ду забон мавриди баррасӣ қарор диҳем, вазифаи ягонро иҷро менамоянд, аз ин лиҳоз, дар равишии муодилёбӣ хеле мутобиқанд.

Равиши чоруми тарҷумаи ғайримустақим *мутобиқат* мебошад. Усули *мутобиқат* бештар дар раванди пешорӯ омадани истилоҳоти бемуодил истифода мешавад. Истилоҳоте, ки дар забони асл вучуд доранд, вале дар забони тарҷума чунин мафҳум тамоман ношинос ё як падидаи нав аст. Ин усулро пештар дар тарҷумаи истилоҳоти динӣ ба қор мебурданд, зеро ба тарҷумаи динамикӣ (тафсирий) хеле шабоҳат дорад. Ю. Найда (E. Nida) барои тарҷумаи истилоҳот ва ибораҳои динӣ онро хеле васеъ истифода мебурдааст [265].

Бояд ёдовар шуд, ки дар забоншиносии муосир ва тарҷумашиносӣ назарияи қонуниятҳои мутобиқати байнизабонӣ вучуд дорад. Дар раванди муайян намудани мутобиқати байнизабонӣ методи муқоисавӣ истифода гардида, истилоҳотро аз рӯйи сохтори луғавӣ ва маъноӣ дар ду забон таҳлил менамояд. Дар раванди муқоисаи истилоҳот дар ду забон шаклҳои овозӣ

(графикӣ), махсусияти синтагматикӣ ва нуткии онҳо ба инобат гирифта мешаванд, ки дар натиҷа метавон муродифоти байнизабонӣ ва омонимияи байнизабонӣ ва паронимияро пайдо намуд.

Бештари муҳаққиқон усули мутобиқатро ба муодилёбӣ омехта мекунанд, вале онҳо аз якдигар ба кулӣ фарқдоранд. Дар усули муодилёбӣ истилоҳи фарҳангӣ ё хоси миллидошта метавонад дар забони тарҷума монанди ёбад, монанди падидаи худ падидаеро дарёфт намояд, вале усули мутобиқат тамоман монандӣ ёфта наметавонад, зеро дар тасвири ҳаҷони забони тарҷума чунин падида ё зухурот вучуд надорад. Дар ин ҳолат тарҷумон онро тарҷумаи тафсири менамояд, ки дар ҷумлаҳои тафсирунанда воҳидҳои луғавӣ дар он инъикос гардида метавонанд ба истилоҳи забони асл мувофиқат наkunанд, вале дар умум метавонанд мафҳуми онро барои ҳонандаи забони тарҷума шинос намоянд [38, с. 403].

Агар дар дигар усул ва техникаҳои тарҷума 50% воҳидҳои луғавӣ ифодакунандаи мафҳуми истилоҳи забони асл бошанд, дар усули мутобиқат шумораи он хеле кам мешавад. Барои мисол, истилоҳи динии забони англисӣ *epiphany*-ро агар таҳлил намоем, дар забони тоҷикӣ чун *ғусли таъмид* тафсир шуда, дар фарҳанг *ғусли таъмид* мувофиқи маросими махсус дар *калӣсо ғусл додан* шарҳ дода шудааст [331, с. 333] ё дар фарҳанги дигар бо тафсири *маросими динии аҳли насоро (масеҳӣ)*, ки *кӯдак ё одами калонсолро барои ба дин даровардан ғусл мекунонанд* омадааст [438]. Дар раvанди тарҷума истилоҳ тамоман шакли дигарро гирифта, ҳатто транслитератсия нашуда, тафсири маъноӣ ба вазъи динии насронӣ сурат гирифтааст. Дар фарҳангҳо ҳатто ёдовар нашудааст, ки *ипифенӣ* – чун як ҳаҷини масеҳӣ дар *дини насронӣ барои ғусли таъмид аст*. Танҳо *ғусли таъмид*-ро метавон дар фарҳангҳо ва маводҳои динӣ вохӯрд.

Таснифе, ки аз ҷониби муҳаққиқон Е.Ф. Скороходко, В.Н. Комиссаров, А.В. Фёдоров, Л.С. Бархударов, А.Л. Бурак, Ж.П. Вине (J.P. Vinay) ва Ж. Дарбелне (J. Darbelnet) пешниҳод шудааст, ин тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим буд, ки ҳар як методу техникае, ки ба ин намуни

тарчумаҳо дахлдор буданд, бо мисолҳо таҳлил намудем. Дар умум метод ва стратегияи таҳвилоти тарҷумонии воҳидҳои луғавиро ба чор гурӯҳи калон чудо мекунамд: *таҳвили луғавӣ, таҳвили луғавӣ-дастурӣ, таҳвили дастурӣ ва таҳвили услубӣ* [77, с.172].

Таҳвилоти тарҷумонӣ дар ҳолати бемуодилии истилоҳот ба кор бурда мешавад, зеро ҳангоми наёфтани муодили истилоҳ дар забони тарҷума тарҷумонро зарур меояд, ки матни асло табдили шаклу маъно ва мантиқ карда, мазмун ва муҳтавои асосии матнро ба матни тарҷума интиқол дода тавонад. Таҳвилоти тарҷумонӣ хусусияти амалӣ дошта, техникаи тағйири сохтор, маъно ва воҳидҳои луғавии забони асл дар раванди тарҷума мебошад, ки дар натиҷа маънои ифодаҳо ва мутобиқати он ба меъёрҳои забони тарҷума нигоҳ дошта мешаванд. Таҳвилоти тарҷумонӣ, аслан, барои дуруст, дақиқ ва табиӣ расонидани маълумот аз матни асл ба матни тарҷума истифода мешавад, яъне он раванDEST, ки маълумоти қабулкардари коркард ва поксозӣ (филтр) карда, мазмуни онро ба матни тарҷума мерасонад.

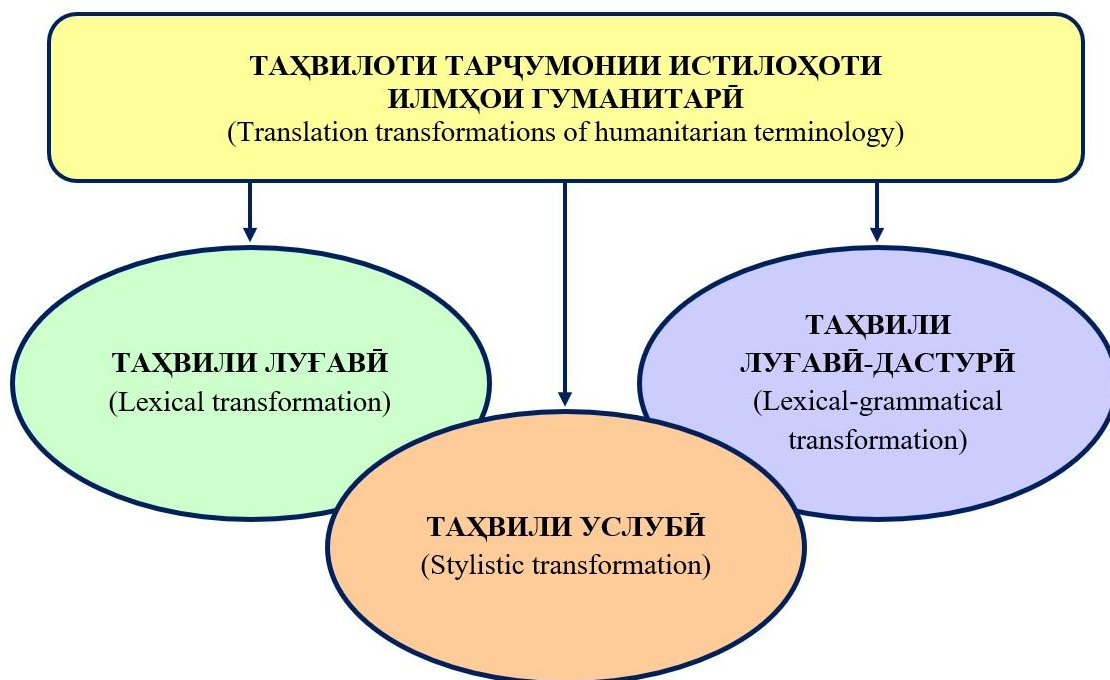
Лозим ба ёдоварист, ки тамоми роҳу усуле, ки дар зербоби мазкур баррасӣ гардид, ба методи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ даҳлат доранд. Агар онҳоро банақшагирӣ намоем, пеш аз шуруи тарҷума чун стратегияи тарҷумон доништа мешаванд ва дар якҷоягӣ як мафҳуми томи методологияи тарҷумаи истилоҳотро ташкил медиҳанд. Муодили истилоҳи тарҷумашиносии “метод” дар забони тоҷикӣ ин *роҳу усул* аст [332, с. 791], аз ин лиҳоз, дар диссертатсияи мазкур истилоҳи *метод* баъзан чун *роҳу усул* дарҷ мегардад. Чор гурӯҳи калонтарини таҳвилоти тарҷумоние, ки аз ҷониби муҳаққиқи рус В.Н. Комиссаров тасниф гардид, на танҳо ба истилоҳот, балки дар умум ба тарҷумаи тамоми воҳидҳои луғавии забонӣ даҳлат доранд. Яъне, муҳаққиқи мазкур дар ин таснифот танҳо ба таҳвилоти тарҷумонии истилоҳот ишора накардааст, балки дар умум дар назарияи тарҷума чор гурӯҳро барои таҳвили воҳидҳои луғавии забонҳо нишон додааст.

Бояд қайд намуд, ки бо таҳқиқ ва омӯзиши роҳу усулҳо ва намудҳои таҳвилоти тарҷумонӣ дар ҷасли мазкур он роҳу усул ва техникаи интиҳоб

мегардад, ки хоси тарҷумаи на танҳо истилоҳ, балки истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бошад, зеро истилоҳоти илмҳои дақиқ роҳи усули тарҷумаи худро доро аст, ки дар зербоби оянда тафовутҳои он ба пуррагӣ нишон дода мешаванд.

Ба таҳқиқи таҳвил дар тарҷумаи бадеӣ ва асимметрияи байнизабонӣ дар тарҷума У.О. Мақсудов “Межъязыковая асимметрия в художественном тексте таджикского и английского языков” рисолаи доктории худро зеро таҳқиқ қарор додааст [99]. Муҳаққиқ дар ин рисола танҳо ба таҳвилоте рӯ овардааст, ки марбут ба тарҷумаи матни бадеӣ хос аст. Дар раванди таҳлил ва тасниф на ҳама таҳвилоти тарҷумонӣ метавонанд дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ истифода шаванд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми таҳлилу таҳқиқоти назарии тарҷумаи истилоҳот тасмим гирифтем, ки таҳвилоти тарҷумонии истилоҳоти илмҳои гуманитариро дар ҷадвалҳои зер нишон диҳем:

Ҷадвали 6.

Таҳвили луғавӣ ҳам дар тарҷумаи мустақим ва ҳам дар тарҷумаи ғайримустақими истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дида мешаванд. Дар тарҷумаи мустақим усули *калкакунонӣ* ба таҳвилоти луғавии тарҷумонӣ

мансуб аст, зеро дар раванди тарҷума мутарчим бештар ба сохти луғавӣ ва маъноии истилоҳ диққати хоса медиҳад. Дар тарҷумаи ғайримустақим усулҳои *модулсозӣ*, *муодилёбӣ*, *мутобиқат*, *мушаххасгардонӣ* ва *умумигардонӣ* ба таҳвилоти луғавӣ ва услубии истилоҳот дохил мешаванд. Ба таҳвили луғавӣ-дастурӣ бошад, *транспозитсия* дохил мегардад. Таҳвилоти услубӣ фарогири усулҳои *ҷубронкунӣ* (*компенсатсия*), *мутобиқсозӣ* (*адаптатсия*) ва *тавзеҳ* (*экспликация*) аст.

Ҷадвали 7.

ТАҲВИЛИ ЛУҒАВИИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ (Lexical translation transformations of humanitarian terminology)

- **КАЛКАКУНОӢ** (Calque or loan translation)
- **МУОДИЛЁБӢ** (Equivalence)
- **МОДУЛСОЗӢ** (Modulation)
- **УМУМИГАРДОНӢ** (Generalization)
- **МУШАХХАСГАРДОНӢ** (Concretization)
- **МУАЙЯНСОЗӢ** (Specification)
- **ШАРҲИ МАӢӢ** (Descriptive translation)
- **ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ ВА ТРАНСКРИПСИЯ** (Transliteration and Transcription)

Вобаста ба роҳу усули *модулсозӣ*, *муодилёбӣ*, *калкакунонӣ* ва *мутобиқат* мисолҳо бо назарияҳо таҳлил гаштанд, вале усули *мушаххасгардонӣ* ва *умумигардониро* ҳануз шарҳу тавзеҳ намодаем. *Мушаххасгардонӣ* ивазнамоии мафҳуми васеи истилоҳи забони асл бо мафҳуми маҳдуд ё мушаххас дар забони тарҷума аст. Яъне, агар дар забони асл мафҳум хусусияти ҷинсӣ дошта бошад, дар забони тарҷума хусусияти шаклӣ мегирад [13, с. 210-212]. Аз таърифи усули мазкур бармеояд, ки агар дар *мушаххасгардонӣ* дар забони асл ҳипероними истилоҳ истифода гардад, дар забони тарҷума ҳипоними истилоҳи мазкур бо хусусиятҳои услубӣ истифода мешавад. Мисол, агар истилоҳи тарҷумашиносии *interpretation*-ро

гирем, *тарҷумаи шифоҳӣ* дар матни асл чун ҳипероним аст, вале агар дар матни тарҷума ба ҷойи ҳипероними *interpretation* ҳипоними *synchronic translation* – *тарҷумаи ҳамзамон*ро истифода барем, ҳипоними ҳамон *тарҷумаи шифоҳӣ* мебошад. Истилоҳи забоншиносии забони англисӣ *spoken language* чун *забони гуфтугӯ* дар забони тоҷикӣ тарҷума шуда, дар забони асл, ки забони англисӣ аст, ҳипероним мебошад, ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ метавон онро чун *шеваи забони англисӣ* интиқол намуд, ки ҳипоними *забони гуфтугӯӣ* ба шумор меравад. Чунин ивазнамоии мафҳум дар забонҳои асл ва тарҷума *мушаххасгардонӣ* номида мешавад.

Умумигардонӣ мутазоди *мушаххасгардонӣ* аст, зеро дар ин усул истилоҳот баръакс аз хусусияти шаклӣ дар забони тарҷума ба хусусияти ҷинсӣ интиқол мешаванд. Агар истилоҳ дар забони асл ҳипоним бошад, дар забони тарҷума ҳипероним интиқол мегардад, ки албатта, бо истифодаи чунин роҳу усул тарҷумон ҳамеша услуби матнро ба назар мегирад, мисол, *synchronic interpreter* – *тарҷумони ҳамзамон*, чун *тарҷумон*.

Ҷадвали 8.

Таҳвили дастурии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ транспозитсияро дарбар мегирад, ки дар таҳқиқот ва таҳлилҳои боло,

аллакай, бо мисолҳо нишон дода шудаанд. Ин усул новобаста ба сохтори дастурии забонҳои асл ва мақсад тақия намуда, бо таҳлилҳои типологӣ истилоҳотро аз забони асл ба забони тарҷума баргардон менамоянд.

Ҷадвали 9.

“Усули *тавзеҳ* дар мавриде истифода мегардад, ки агар истилоҳи забони асл дар забони тарҷума носаҳеҳ ва номуайян бошад. Усули мазкур мафҳуми истилоҳро мазмунан шарҳ медиҳад, яъне, дар он як истилоҳи сода метавонад чун ибора ва ҷумла шарҳ ёбад. Аз ин лиҳоз, чунин усулро ба *таҳвили услубӣ* маҳсуб медонанд, зеро ҳар ду меъёри луғавӣ ва услубӣ дар раванди тарҷума иваз мегардад” [36, с. 117]. Мисол, истилоҳи технологияи иттилоотии *code auditor* ба забони тоҷикӣ чун *нозир ва таҳриргари автоматики барномаи компютерӣ* тавзеҳ шудааст [446].

Усули ҷубронкунӣ (компенсация) бошад, вақте истифода мегардад, ки мафҳуми истилоҳи асл тамоман дар забони тарҷума вучуд надошта бошад, яъне, дар вазъияти бемуодилии истилоҳот дар забони тарҷума. Барои коҳиш наёфтани истилоҳ дар забони тарҷума мафҳуми он бо воҳидҳои луғавии мувофиқ ҷуброн карда мешавад. Мисол, истилоҳи иҷтимоии *folks* дар забони тоҷикӣ муодил надорад. Агар ин истилоҳ дар матн ё ҷумла истифода гардад, тарҷумон мантиқан ба мазмуни матн тақия намуда, ба истилоҳи мазкур маънои мувофиқ меҷӯяд. Мисол, дар ҷумла агар ин тавр бошад: *What do folks think in your country?* Ин ҷумла тарҷума мешавад: *Мардуми кишвари шумо чӣ ақида доранд?* *folks мардум* тарҷума мешавад. Вале агар калимаи *people*–ро дар фарҳанг нигарем, чун *одамон*, *мардум* тарҷума мешавад, аз сабаби он ки

дар забони тоҷикӣ муодили истилоҳи иҷтимоии *folks* вучуд надорад, калимаи *мардум* истифода гардид. Усули ҷубронкунӣ дар ҳолати гурез аз коҳиши истилоҳ истифода мешавад. Дар забони англисӣ истилоҳи иҷтимоии *folks* худ маънои *гурӯҳи одамони дорои маданияти авомонаро ифода менамояд* [384]. Дар забони тоҷикӣ дар ҷомеа табақаи “зиёӣ” вучуд дорад, вале табақаи одамони аз илм дурро истилоҳи мушаххасе нест, ки ифода намояд. Аз ин лиҳоз, истилоҳи “мардум” истифода мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳи “мардум” дар забони тоҷикӣ, ҳам ба табақаи зиёӣ ва ҳам ба ашхоси аз илм дур дахл дорад.

Тамоми усулу равишҳое, ки дар таҳвили тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ истифода гардид, ба *методҳои тарҷума* дохил мешаванд ва агар дар раванди тарҷума мутарҷим онҳоро ба нақша гирад, *стратегияи тарҷумон* ба шумор мераванд. Дар ҷараёни истифодабарӣ таҳвилоти тарҷумонии дар ҷадвалҳо овардашуда чун *техникаи тарҷумонӣ* ба кор бурда мешаванд. Тамоми равишҳои номбаршуда ва таснифоти дар ҷадвалҳо нишондодашуда ба *методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ* хос аст.

3.2. Тафовути методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои табиӣ-риёзӣ (дақиқ)

Пайдоиш ва ташаккули истилоҳот дар илмҳои гуногуни ҷомеа бо марҳилаҳои инкишофёбиашон ва дар ҳар як илми касбӣ соҳавӣ ифода гардидашон, аз ҷиҳати вазифаи истилоҳотӣ фарқ менамоянд. Низомии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз низомии истилоҳоти илмҳои табиӣ-риёзӣ (дақиқ) аз аввали пайдоиш то дигар марҳилаҳо ба кулӣ фарқ доранд. Мусаллам аст, ки илмҳои гуманитарӣ ба фаъолияти рӯзмарраи инсоният робитаи ногузастанӣ дорад. Илмҳои табиӣ ва дақиқ бошанд, новобаста ба инсон ва фаъолияти ӯ арзи вучуд дошта, объекти асосии онҳо падидаҳои моддӣ ҷомеа мебошанд, вале объекти илмҳои гуманитарӣ ин падидаҳои ғайримоддӣ аст, ки дар он фаъолияти зеҳнӣ равоӣ, фаъолияти иҷтимоӣ ва таъсири инсон доимо назаррас мебошад.

Мавриди зикр аст, ки пеш аз муайян ва мушаххас намудани фарқият байни методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои табиӣ-риёзӣ (дақиқ), бояд ташаккулёбии низоми истилоҳотии ин ду ҷанбаи илмро бо тамоми нозукиҳо мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Истилоҳшиносӣ як илми ҷавон ва шоҳаи забоншиносии амалӣ ба шумор рафта, тамоми марҳилаҳои пайдоиш ва ташаккули истилоҳ, инчунин, ба кадом низоми истилоҳот марбут будани истилоҳ, марҳилаҳои батартибдарорӣ, ҳамоҳангсозӣ ва банизомдарории истилоҳотро ба риштаи пажӯҳиш мекашад [94, с. 13]. Инкишофи босуръати донишҳои илмӣ ба ғанӣ шудани захираи луғавии забонҳои махсус оварда мерасонад, ки дар натиҷа тамоми истилоҳоти ташаккулёфта ба батартибдарорӣ ва банизомдарорӣ ниёздоранд. Ба ин васила илми истилоҳшиносӣ низ бо як қатор вазифа ва методологияи омӯзиши истилоҳот дар раванди тараққӣ аст.

Предмети асосии омӯзиши истилоҳшиносӣ истилоҳ мебошад, ки чун воҳиди луғавии махсус ба ягон соҳаи илми марбута ворид гашта, вазифаи унвонӣ ва дефинитивии хос мегирад. Аз нигоҳи мундариҷа, истилоҳот дорони вижагиҳои иттилоотӣ, забонӣ, мантиқӣ буда, мафҳумҳои махсусро дар соҳаҳои ҷудогона ифода менамояд. Маҳз забон воситаи интиқол ва тараққиҳои истилоҳот дар соҳаҳои гуногуни илм мебошад. Аз ин лиҳоз, истилоҳотро нахуст аз нигоҳи забоншиносӣ бояд мавриди таҳқиқ қарор диҳем, зеро истилоҳот худ аз воҳидҳои луғавии забон ба вучуд омадаанд [147, с. 17].

Истилоҳшиносӣ панҷ марҳилаи ташаккулро то замони муосир тай намудааст, ки таҳқиқи он аз солҳои 20-уми асри XX сар шуда, танҳо дар марҳилаи сеюм илми истилоҳшиносӣ ба вучуд омад. То ин марҳила, чи масъала ва мушкилоте, ки воҳидҳои луғавии махсусро омӯзиш менамуд, чун истилоҳот ном мебуданд, вале илми махсусе чун истилоҳшиносӣ вучуд надошт.

Бояд қайд намуд, ки намудҳои гуногуни аломатҳои забонӣ ҷанбаҳои муайяни тасвири концептуалии ҷаҳонро ифода менамоянд. Истилоҳ як аломати забонӣ маҳсуб ёфта, мафҳуми донишҳои гуногуни илми ҷаҳонро

инъикос менамояд. Агар воҳидҳои луғавии маъмулӣ тасвири ҷаҳони гуногунро бо тасвири олами воқеӣ ва виртуалӣ инъикос намоянд, воҳидҳои луғавии махсус, яъне истилоҳот тасвири ҷаҳони касбиро бар дӯш гирифта, мафҳумҳои дақиқ ва мушаххаси соҳаҳои гуногуни илмро ифода менамоянд. Дар баробари ташаккул баъни сохтор ва мафҳумҳои ифодакунандаи истилоҳот фарқиятҳо дида мешаванд.

Б.Н. Головин ва Р.Ю. Кобрин чунин изҳори ақида доранд: “Истилоҳоте, ки аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ пайдо гардида, мафҳуми устувор надоранд ва дар раванди истилоҳгуна ва истилоҳшавӣ қарор доранд, хосатан ба илмҳои гуманитарӣ маҳсубанд. Дар баробари ин, истилоҳоте низ вучуд доранд, ки бе тағйири маъно ва шакл ва новобаста аз таъсири омилҳои фарозабонӣ мафҳуми ягонаву саҳеҳ, дақиқ ва мушаххасро тавзеҳ медиҳанд ва хоси илмҳои дақиқ ҳастанд” [43, с. 28].

Аз гуфтаҳои забоншиносон бармеояд, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ ба падидаҳои истилоҳгуна, истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ дучор намеоянд, зеро асли пайдоиши онҳо дар забони илмӣ буда, бо гузашти вақт бе тағйир ба дигар забонҳо интиқол меёбанд. Ҳатто агар ба ҳолати асимметрияи байнизабонӣ ё таҷдиди истилоҳ рӯ оваранд ҳам, маънои аслии худро гум намекунанд. Мафҳуми онҳо устувор ва тағйирнаёбанда мебошад. Дар тамоми ҷаҳон новобаста аз забон истилоҳоти ҳамгуншуда ва меъёрғузоришуда ба шумор мераванд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ баръакси хусусиятҳои истилоҳоти илмҳои дақиқ мебошанд, зеро асли пайдоиши онҳо забони илмӣ набуда, воҳидҳои луғавии маъмулӣ мебошанд. Яъне, онҳо на аз забони илм, балки аз забони умумӣ пайдо шудаанд.

Мусаллам аст, ки дар замони муосир ҳар як соҳаи илму дониш ва фаъолияти шахс бо истилоҳоти марбути худ амал мекунад. Вазифаи истилоҳ дар соҳаҳои илм чун аломати номинативӣ барои номбар ва нишон додани ашё, падидаҳо, муносибатҳо дар ин ё он соҳаи илмию касбӣ, мафҳумҳои зухуроти илмие, ки инсоният дар раванди таҷриба ба даст меорад, инъикоскунандаи чунин амалу хусусиятҳо мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки

вазифаи истилоҳот дар соҳаҳои илм якхел сурат намегирад ва низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз низоми истилоҳоти илмҳои дақиқ тафовут дорад. Тафовут байни ин ду соҳаи илм он вақт хувайдо мегардад, ки агар як истилоҳи илми гуманитарӣ ба низоми истилоҳи илми дақиқ таҷдиди истилоҳ шавад, яъне омонимияи байнисоҳавӣ пайдо гардад [93]. Ин ҳолат сабабҳои худро дорад ва тафовут доштани соҳаҳои илмҳоро рад карда наметавонад. Мисол, агар дар илми таърих дар раванди таҳлил истилоҳоти риёзӣ истифода гардад, ё баръакс. Ё ин ки дар раванди таҳқиқи истилоҳоти забоншиносӣ истилоҳоти физикӣ мисли *индуксия*, *анализ* ва ғ. истифода гардад. Чунин омонимияи истилоҳоти байнисоҳавӣ фарқияти низоми истилоҳоти илмҳои гуманитариро аз илмҳои дақиқ инкор карда наметавонад, зеро агар истилоҳи илмҳои дақиқ ба низоми истилоҳи илмҳои гуманитарӣ гузариш ёбанд, вазифаи худро тағйир намедиханд. Истилоҳи *анализ* ҳам дар забоншиносӣ ва ҳам дар физика, як равишро инъикос менамояд, муқоисаи як падидаи илмӣ бо падидаи дигар. Дар илмҳои физика ва химия истилоҳи “*анализ*”-ро дар раванди гузаронидани амалиёти физикӣ ва химиявӣ истифода менамоянд, ки як объектро бо объекти дигар муқоиса намуда, натиҷаи амалиёташонро дар он муайян месозанд, яъне чӣ реаксия доданашро аниқ мекунанд. Дар забоншиносӣ низ ин истилоҳ ҳамон вазифаро иҷро менамояд, танҳо фарқият дар объекти омӯзиш аст, зеро дар раванди *анализ -таҳлил* як воҳиди забонӣ бо воҳиди забонии дигар бо омилҳои сохторӣ, луғавӣ ва маъноӣ таҳлил мегардад. Аз ин бармеояд, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ инъикоскунандаи падидаи моддии илмӣ мебошанд, вале истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ падидаи ғайримоддии илмиро ифода менамоянд.

Муҳаққиқ Д.С. Лотте чунин ақида дорад: “фарқияти асосии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои дақиқ дар дараҷаи мушаххасии маъноӣ онҳо зоҳир мегардад. Метазабони илмҳои дақиқ (мисли риёзӣ, физика, химия, биология, геология) дараҷаи мушаххасии маъноӣ, дақиқият ва саҳеҳият дар онҳо бо сатҳи баланд қарор гирифтааст. Истилоҳоти мазкур дар истифодаи забони рӯзмарра нестанд ва дар байни

воҳидҳои луғавии маъмулӣ тамоман нофаҳмо мебошанд” [97]. Яъне, ин нишонгари он аст, ки мафҳуми илмӣ истилоҳоти илмҳои дақиқ ба дараҷае баланд аст, ки ғайр аз мутахассиси он соҳа дигаре онро дарк намекунад. Чунин истилоҳот, албатта, новобаста ба тарҷума кардани онҳо ба забони дигар ниёз ба шарҳу возеҳ доранд. Яъне, хонандагони забони асл низ онҳоро бе шарҳи маънӣ намефаҳманд. Барои мисол, истилоҳи геометрия *equiaffine geometry* – геометрияи эқоаффинӣ, *loxodrome* – локсодром; истилоҳи физика, *pressure gradient* – градиенти фишор, *harmonic oscillator* – осциллятори гармонӣ, истилоҳи механикӣ, *ignorable coordinates* – координатҳои сиклӣ, истилоҳоти химиявӣ, *enzyme* – фермент, *polymer* – полимер, *monomer* – мономер, *chain* – занҷир, *polymerization* – полимеризатсия, *protein* – сафеда, протеин.

Мисолҳои истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ: истилоҳоти иҷтимоӣ: *abortion* – исқоти ҷамл, *adopted child* – фарзандхондашуда, *boarding school* – мактаб-интернат, муассисаи таълимии нӯшида, интернат, *care system* – системаи кумакрасонӣ, *daycare home* – маркази рӯзона барои кӯдакони синни томактабӣ; истилоҳоти адабиётшиносӣ: *actable* – барои намоиши сахна мувофиқ (дар пиеса), *curtain* – пардаи театр, *puppeteer* – лӯхтакбоз; истилоҳоти таърих: *carving* – ҷишта, *fascism* – фашизм, *knight* – сарбоз, *knight service* – хидмати сарбоз; истилоҳоти ҳуқуқӣ: *crime* – ҷиноят, ҷиноят содир намудан, *adaptation* – мутобиқшавӣ, *juvenile lawyer* – ҳуқуқшиноси (адвокати) ноболиғон.

Агар мисолҳои овардашударо таҳлил намоем, истилоҳоти илмҳои дақиқ бо тарҷума ба забони тоҷикӣ низ нофаҳмо боқӣ мемонанд, манбаҳои соҳавӣ ё фарҳангҳои тафсирии истилоҳоти соҳаҳои марбута истифода нашавад. Вале истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба тамоми хонандаи забони тоҷикӣ бе истифодаи фарҳангҳои соҳавӣ фаҳмо аст, зеро воҳидҳои луғавии рӯзмарра мебошанд, ягон истилоҳи навсохт дар онҳо нест. Мафҳуми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ хеле равшан ва фаҳмо мебошанд, зеро дар ҳаёти рӯзмарра сермаъмуланд. Аз ин бармеояд, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ

истилоҳоти сохташудаи ин ё он илми соҳавӣ буда, дар нутқи рӯзмарраи одамон вонамехӯранд ва мафҳуми хоси илмиашон дар дараҷаи баланд қарор дорад, ки хусусияти фарқкунандаи дараҷаи мафҳуми онҳо маҳсуб меёбад. Хусусияти умумии истилоҳоти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳар ду ҷанбаи илм истилоҳот вазифаи унвониرو иҷро карда истодаанд.

Чи тавре истилоҳшинос С.В. Гринев-Гриневиҷ кайд менамояд: “Дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ устувории маъно дида намешавад, зеро дар илмҳои мазкур доимо муборизаи идеяҳо ва фикру ақидаҳои гуногуни мактабҳои илмӣ ба назар мерасад, ки дар натиҷа мазмун ва маънои истилоҳот ноустувор мегарданд” [44].

Лозим ба ёдоварист, ки баъзе истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ маънои устувор дошта, ба монанди истилоҳоти илмҳои дақиқ дар забони маъмулӣ роиҷ нестанд ва шарҳу тавзеҳро талаб менамоянд. Яъне, истилоҳоти якмаъно дар илмҳои гуманитарӣ низ дида мешаванд, маҳсусан дар илмҳои сиёсатшиносӣ, иқтисодиёт, ҳуқуқ, таърих, диншиносӣ, забоншиносӣ. Вале аксарияти истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ сермаъно ва муродифпазир буда, маънои устувори худро доро нестанд. Истилоҳоте, ки дар илмҳои гуманитарӣ ба низом дароварда шудаанд ва марҳилаи батартибдарориро аз ҷониби истилоҳшиносон гузаштаанд, метавонанд чун истилоҳоти илмҳои дақиқ маънои устувор дошта бошанд.

Фарқияти назарраси дигар он аст, ки дар истилоҳоти илмҳои дақиқ, умуман, тобишҳои ҳиссиётӣ ва тобишҳои маъноӣ дида намешавад ва агар бошад ҳам, камранг аст. Обуранги маъноӣ тамоман дар онҳо вучуд надорад, аммо дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ хусусиятҳои мазкурро метавон дид.

Барои мисол, истилоҳи иҷтимоии “*Othello syndrome*”-ро агар таҳлил намоем, истилоҳи мазкур бо роҳи ташбеҳ ва тобишҳои маъноии ҳиссиётӣ дар фарҳанги забони англисии истилоҳоти иҷтимоӣ чунин шарҳ ёфтааст: “*Othello syndrome – also called morbid jealousy, is the irrational and obsessive jealousy of a romantic partner. Someone with Othello syndrome imagines that their partner has been unfaithful, so they attempt to control, manipulate, or harm their partner*

as a result” [423, с. 145]. Шарҳи фарҳанги истилоҳоти иҷтимоӣ онро ифода менамояд, ки **синдроми Оттелло** як намуди бемории рашк аст, ки онро рашики маризӣ низ меноманд, яъне рашики беасос ва бемантиқ. Дар чунин намуди рашк инсон ҳаёл мекунад, ки шарики ҳаёташ ба ӯ хиёнат карда истодааст ва ӯро ба таври қатъӣ бояд назорат кунад. Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки як истилоҳи иҷтимоӣ чи қадар рангу бори тобишҳои маъноиро ифода карда истодааст ва бе шарҳи маънӣ ёфтан ҳам худ чун ташбеҳ истилоҳ гардидааст. Ин истилоҳ бо омили ташбеҳшавӣ хусусияти як қаҳрамони асари бадеиро тасвир кардааст ва чун истилоҳи иҷтимоӣ дар доираи илмҳои гуманитарӣ васеъ истифода мегардад.

Бояд ёдовар шуд, ки чунин хусусият дар истилоҳоти илмҳои дақиқ тамоман дида намешавад. Муҳаққиқони истилоҳшинос бар он ақидаанд, ки истилоҳ бояд хусусияти услубии муътадил дошта бошад ва ба мазмуни матн вобастагӣ надошта бошад [114]. Истилоҳи иҷтимоии синдроми Отелло ба матн ва тафсири он вобастагии калон дорад, яъне, берун аз матнҳои иҷтимоӣ ва раваншиносӣ мафҳуми асосноки илмӣ худро доро нест. Истилоҳоти илмҳои дақиқ ба матн вобастагӣ надоранд, ин низ хусусияти фарқкунандаи онҳо аст.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи дигаре, ки дар шакл ва сохтори истилоҳот дида мешавад, доштани нишон, рамз, аломат, рақам ва дигар индексу формулаҳо аст. Истилоҳоти илмҳои дақиқ ғайр аз он ки дар раванди истилоҳшавӣ баъзе аз воҳидҳои луғавии маъноӣ пайдо мекунанд, ё ин ки дар раванди иҷроиши ягон амалиёти илмӣ истилоҳофаринӣ мешаванд, боз дорони дигар аломатҳои фарқкунандае мебошанд, ки як истилоҳро бо як рақам, индекс, аломат ё нишонаву формула нишон дода метавонанд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ танҳо дар шакли калима ва ибора инъикос мегардаду бас. Яъне, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз рӯи сохт метавонанд сода, мураккаб ва таркибӣ шаванд, вале дар шакли формула ва рақаму индекс омада наметавонанд, мисол, истилоҳоти физикӣ: *см-1* – сантиметри баръакс, *Ω* – ом, *%* – промилле, *°C* – градус селсия, *с* – карат, *м³ / с* – метри

мукааб дар як сония. Чунин ҳолатҳо дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нест. Як рақам ё як нишона наметавонад як истилоҳи сохторан мураккаб ё таркибиро ифода намояд. Ба ин тартиб, истилоҳоти илмҳои мазкур на танҳо аз ҷиҳати маъно, вазифа, пайдоиш ва услуб, балки аз рӯйи сохтор низ метавонанд фарқ дошта бошанд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ, одатан, кӯтоҳ ва дар шакли ихтисора сохта шудаанд, вале истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар дар шакли ибора ва конструкцияи бисёрҷузъа мебошанд.

Истилоҳоти илмҳои мазкур бо марҳилаҳои пайдоиш ва ташаккулашон низ фарқ меkunанд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ истилоҳофаринӣ шудаанд ва дар фарҳангҳои умумии забон онҳоро пайдо намудан ғайриимкон аст. Истилоҳоти мазкур танҳо дар фарҳангҳои махсуси соҳавӣ метавонанд дастрас шаванд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бошанд, аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ пайдо гардида, дар раванди иқтибосгирӣ аз дигар соҳаҳои илмӣ ташаккул меёбанд [60]. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои дақиқ низ иқтибосоти зиёд мегиранд, ки ин низ нишондиҳандаи фарқият дар марҳилаи пайдоиш ва ташаккули истилоҳоти илмҳо доништа мешавад.

Фарқияти дигар мафҳуми асосноки илмӣ доштан ё надоштани истилоҳоти илмҳои мавриди муқоиса мебошад. Истилоҳшинос М.В. Лейчик зидди ин ақида буда, ишора бар он мекунад: “Дар низоми истилоҳот зарур нест, ки як назарияи илмӣ ифода ёбад. Барои воҳидҳои луғавии махсус вучуд доштани мафҳумҳо ва ҷамъи фикру ақидаҳо кифоя аст. Тамоми ин мафҳумҳо ва ҳодисаҳои рухдодаро дар доираи як соҳа наметавонад истилоҳот ифода намояд, яъне асоснокии илмӣ доштани мафҳуми истилоҳ муҳим нест” [93].

Ба ин андешаи муҳаққиқ розӣ шуда наметавонем, зеро истилоҳоти илмҳои дақиқ дар ҳолати пайдо гардидани падидаи илмӣ дар натиҷаи асоснок намудани ягон назарияи илмӣ дар раванди амалиёт зоҳир мешавад. Яъне, истилоҳоти илмҳои дақиқ аз асоснок кардани назарияҳои илмӣ ба вучуд меоянд. Мисол, *Newton's Law of Universal Gravitation* – Қонуни ҷозибаи умумиҷаҳонии Нютон. Қонуни мазкур ҳамчун истилоҳи физикӣ доништа шуда, дар асоси санҷишҳои назарияҳо ва амалияҳо асоснок гардидааст, ки то

хол физикҳо онро дар муоширати касбии худ ба кор мебаранд. Ин истилоҳ аз воҳиди луғавии забони адабӣ пайдо нагардидааст. Истилоҳи мазкур дар натиҷаи асоснок кардани як ҳолати физикӣ ба вучуд омадааст, ки ба номи муҳаққиқ эътироф шудааст. Ин истилоҳи муаллифӣ ба шумор рафта, илман асоснок шудааст. Аз ин лиҳоз, истилоҳоти илмҳои дақиқ мафҳумҳои илман асоснок мебошанд, вале истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ин хусусиятро надоранд, ё ин хусусият дар онҳо хеле кам дида мешавад.

Олимони дигар, чун Д.С. Лотте, А.А. Реформатский ва Г.О. Винокур дар раванди таҳқиқоташон муайян намудаанд, ки истилоҳи комил ва пурра бояд якмаъно, кӯтоҳ, саҳеҳ, мушаххас ва дур аз ҳодисаҳои сермаъноӣ ва муродифот бошад [128]. Меёрҳое, ки олимони мазкур ба истилоҳи комил пешбинӣ мекунанд, ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мутобиқ шуда наметавонанд. Албатта, дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ истилоҳоти якмаъноӣ низ дида мешаванд. Ногуфта намонад, ки чунин истилоҳот бо меёрҳои стандартӣ ба низом дароварда шудаанд. Чӣ гунае таҳқиқот нишон медиҳад, дар умум бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба омилҳои сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутазод дучор меоянд. Меёрҳои пешниҳодкардаи муҳаққиқон ба истилоҳоти илмҳои дақиқ мувофиқат мекунанд, зеро дар онҳо сермаъноӣ ва муродифот ба назар намерасанд. Ҳолатҳои омонимия дида мешаванд, вале истилоҳе, ки омоним мегардад, аввал дар низоми истилоҳоти илмҳои дақиқ пайдо гардидааст ва баъдан ба дигар низоми истилоҳот гузариш меёбад.

Ҳамин тавр, метавон қайд намуд, ки чун “истилоҳи комил” низоми истилоҳоти илмҳои дақиқро метавон номбар кард, зеро дар он объекти омӯзиш ва ҳодисаву падидаҳои илмӣ ба мавҷудоти моддӣ алоқамандӣ дошта, якмаъноиро зоҳир менамоянд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бошанд, падидаҳои ғайримоддӣ ва мафҳумҳои абстрактиро дар ин ё он соҳаи илму дониш номбар ва тасниф менамоянд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ бештар ҳодисаҳои табиӣ, механизм ва назарияҳоро, ки дар ҳаёти воқеӣ ба амал меоянд, номгузорӣ менамоянд.

Чи тавре Н.Л. Дробишева қайд менамояд: “Истилоҳоти илмҳои дақиқ номгузории мафҳумҳои махсуси илмӣ буда, рамзбандӣ ва батартиб дароварда шудаанд. Инчунин, истилоҳоти мазкур дур аз тасвири тобишҳои маъноии ҳиссиётӣ буда, танҳо дар муоширати касбии ин ё он илми соҳавӣ иштирок менамоянд. Чунин истилоҳотро дар фарҳангҳои воҳидҳои луғавии махсуси касбӣ-соҳавӣ метавон дарёфт намуд” [60].

Хусусиятҳои номбаршуда нишондиҳандаи тафовути низоми истилоҳоти илмҳои дақиқ аз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мебошанд. Аз таҳқиқи назарӣ ва таҳлили мисолҳо, тақия ба назарияҳои истилоҳшиносон метавон хусусиятҳои фарқкунандаи низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва низоми истилоҳоти илмҳои дақиқро чунин натиҷагирӣ намуд:

- фарқият дар иҷрои вазифаи истилоҳот дар илмҳои марбут гуногун аст;
- дараҷаи мушаххасии маъно дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва истилоҳоти илмҳои дақиқ ба таври мухталиф ифода мегарданд;
- хусусияти устувории маъно дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ кам дида мешавад;
- махсусияти инъикоси маъноии ҳиссиётӣ ва обуранги маъно дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва инъикос нагардидани чунин сифат дар истилоҳоти илмҳои дақиқ мушоҳида мегарадад;
- фарқият дар шаклу сохтори истилоҳоти илмҳои ҷудогонаи мавриди таҳқиқ ба назар расид;
- фарқият дар марҳилаҳои пайдоиш ва ташаккули истилоҳот дар низоми истилоҳоти илмҳои муқоисашаванда назаррас аст;
- фарқият дар асоснокии илмӣ доштани мафҳумҳои истилоҳот дар илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои дақиқ ба мушоҳида расид;
- ба омилҳои сермаъноӣ ва муродифот дучор нагардидани истилоҳоти илмҳои дақиқ ва баръакс ба омилҳои номбурда рӯбарӯ шудани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ҷашмрас аст.

Тамоми хусусиятҳое, ки дар боло зикр гардид, танҳо ба тафовут доштани сохти низоми истилоҳоти илмҳои муқоисашаванда дахл дорад. Ҳадаф ва мақсади зербоби мазкур дар муайян ва ошкор намудани фарқияти роҳи услҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва истилоҳоти илмҳои дақиқ зоҳир мегардад. Пас, фарқияти методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои номбурдари бе омӯзиши фарқияти низоми сохт ва ташаккули онҳо ба роҳ мондан мушкилӣ ва муаммоҳои гуногунро пеш меорад, зеро хусусиятҳои тафовуткунандае, ки дар боло номбар шуд, метавонанд сабабгори тафовути методологияи тарҷума дар низоми истилоҳотҳои илмҳои зери ҳадаф гарданд.

Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ аз методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба кулӣ фарқи назаррас дорад. Илмҳои гуманитарӣ (Humanitarian Sciences) аз калимаи латинии *human* – *инсон*, одам ва *science* – *илм*, *омӯзиш* гирифта шудааст. Илмҳои гуманитарӣ бевосита ба қору фаъолият ва ташаккули фарҳангӣ ва маданияи инсон робитаи ногустастанӣ дорад. Илмҳои табиӣ (дақиқ) аз забони латинии (Natural Sciences), *nature* – *табиат* ва *science* – *илм*, омӯзиш буда, тамоми мавҷудот ва падидаву ҳодисаҳои табиатро меомӯзад [290]. Ин таърифот нишондиҳандаи он мебошад, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ бо объектҳои реалӣ сару қор дорад ва тарҷумаи дақиқро талаб менамояд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ баръакс ба падидаҳои абстрактӣ алоқаманд буда, услуби тарҷумааш аз талаботи услуби тарҷумаи истилоҳ қаме қоста шудааст, зеро чун воҳиди луғавии маъмулӣ баъзан ба тобиши маъноии экспрессивӣ роҳ медиҳад.

Чи тавре муҳаққиқ А.В. Василков қайд менамояд: “Истилоҳоти илмҳои дақиқ дар матн чун аломатҳои рамзбандишудае мебошанд, ки на инъикоси маъноии ҳиссиётӣ доранд ва на шакли маҷозӣ, вазифаи онҳо танҳо маълумот расонидан ва унвон додани ягон падидаи илмӣ аст” [25, с. 34].

Истилоҳоти илмҳои дақиқ чун рамзҳо дар матнҳои техникӣ истифода гардида, яке аз воҳидҳои луғавии бемуодил дар назарияи тарҷума махсуб меёбанд. Албатта, баъзе истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ низ махсусиятҳои

миллӣ дошта, тарчуманопазиранд, вале истилоҳоти илмҳои дақиқ ҳамагӣ воҳиди бемуодили раванди тарҷума мебошанд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ дар матн бо шакли аломату рамз ё рақам омада, ифодагари як маълумот мебошанд. Дар шакли аломат ҳам бошанд, вале ба як падида ё зухуроти табиӣ ном мегузоранд ва дар раванди тарҷума бе воситаҳои маъно интиқол меёбанд. Онҳо чун воҳидҳои рамзӣ дар забони илмӣ нақши калидиरो бозида, ҳангоми тарҷума дақиқияти мафҳумро дар забони тарҷума талаб менамоянд.

Тарҷумашинос М.Ю. Волгина бар он ақида аст: “Агар тамоми истилоҳоти забон аз рӯйи ду намуди тарҷума сурат гирад, яъне тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим, истилоҳоти илмҳои дақиқ танҳо бо роҳи тарҷумаи мустақим метавонад ба дигар забонҳо таҳвил гардад” [34].

Чи тавре маълум аст, ба тарҷумаи мустақим равишҳои транскрипсия / транслитератсия ва калка дохил мешаванд. Барои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ як қатор талабот пешбинӣ шудаанд, ки вобаста ба хусусияти сохтор ва шакли пайдоиши онҳо мебошанд. Дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ мушкилот, муаммоҳо ва роҳи ҳалли онҳо вучуд дорад, ки аз раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ фарқ менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ бештар характери байналмилалӣ доранд, зеро аз забонҳои лотинӣ ва ҷунонӣ гирифта шуда, ба ҳамон шакл вориди дигар забонҳо шудаанд ва бештари онҳо ба тарҷума ниёз надоранд ва мутахассисони соҳавӣ онро дар забонҳои гуногун ҳамчун калидвожа мешиносанд. Новобаста ба ин, ҳолате мешавад, ки истилоҳоти хусусияти неологизмдоштаро бояд аз як забон ба дигар забон тарҷума намоем.

Л.И. Сапогова якчанд талаботи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқро пешниҳод намудааст:

“1. Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ истилоҳоти тарҷуманашавандаро аз матн ҷудо намуда, ҳар яки онҳоро дар фарҳангҳои соҳавӣ дидан лозим. Мазмуни ҷунин истилоҳотро танҳо аз фарҳангҳои соҳавӣ ёфта, баъд аз сарфаҳм рафтани мафҳуми онҳо аз тарҷумаи

транслитератсия истифода менамояд. Баъзе истилоҳоти илмҳои дақиқ решаи забони лотинӣ дошта, ҳатто бе роҳи транслитератсия дар матни тарҷума бо алифбои забони лотинӣ истифода мегарданд.

2. Дар раванди тарҷума, таҳлили сохти дастурии ҷумларо ба роҳ мондан лозим. Дар аввал мубтадо ва хабари ҷумларо ёфта, вазифаи дастурии истилохро ёфтан лозим, ки оё истилоҳ чун хабар ҳаракату амалро тавзеҳ медиҳад, ё чун мубтадо иҷрокунандаи амал аст, ё ҳамчун муайянкунанда ягон исмро муайян мекунад. Яъне, вазифаи асосии истилохро аз рӯйи хусусияти дастурӣ ёфта, баъдан ба дигар марҳила гузаштан лозим.

3. Нахуст решаи истилоҳоти илмҳои дақиқро муайян кардан лозим аст, ки аз забони лотинианд ё аз забони юнонӣ. Агар истилоҳ аз ин забонҳои номбурда сарчашма гиранд, бештари онҳо дар матнҳои техникӣ транслитератсия намешаванд. Пас, маълум мегардад, ки имкониятҳои роҳи транслитератсия шудани онҳоро низ хуб омӯختан лозим аст.

4. Баъд аз марҳилаҳои дар боло номбаршуда, дигар воҳидҳои луғавии ҷумларо тарҷума намуда, вобаста ба мазмуни ҷумла мавқеи истилохро дар ҷумла ёфта, онро аз як забон ба забони дигар таҳвил намуд. Дар раванди тарҷума сохтори ҷумла метавонад иваз шавад ва мавқеи истилоҳ низ дар ҷумла метавонад тағйир ёбад” [136].

Гуфтаҳои муҳаққиқ нишондиҳандаи онанд, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ наметавонанд бо методи тарҷумаи озод сурат гирифта, тобишҳои маъноӣ ва эҳсосотӣ дошта бошанд. Ҳатто бештари мавридҳо агар решаи истилоҳ аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ сарчашма гирад, барои мутахассисони доираи илмҳои дақиқ бе истифодаи равиши транслитератсия интиқоли он бо ҳарфҳои алифбои забони асл фаҳмо ва равшан аст. Агар дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ усули калка истифода шавад, истилоҳ дар забони тарҷума бояд кӯтоҳ ва муътадил бошад, яъне бо шарҳу тавзеҳот сурат нагирад. Истифодаи ибораҳои тафсирий дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ манъ буда, сохтори сарфрии он низ сода ва сохта бошад, на ба таври ибораҷу ҷумла.

Бояд қайд намуд, ки аз рӯйи хусусияти дақиқпазирӣ ва саҳеҳиву мушаххас будани истилоҳоти илмҳои табиӣ-риёзӣ ва дақиқ дар раванди тарҷума бештари онҳо бо роҳу усули транслитератсия ва калка ба дигар забон баргардон мешаванд. Новобаста ба ин, тамоюл ба ҳамгирии илмҳои дақиқ, махсусан илми риёзӣ бо илмҳои гуманитарӣ боиси пайдо гардидани забоншиносии риёзӣ гардид, ки дар ин раванд тамоми нозукиҳои роҳи тарҷумаи истилоҳоти риёзӣ ва дигар истилоҳоти илмҳои дақиқ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ агар ба падидаҳои сермаъноӣ, омонимия ва муродифот дучор нашуда бошанд, метавонанд чун истилоҳоти байналмилалӣ дар бисёр забонҳои бонуфуз пазируфта шуда, бо усули транслитератсия интиқол ёбанд. Агар дар онҳо ҳодисаи омонимия, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ дида шаванд, албатта, чунин истилоҳот, ҳарчанд ба илмҳои дақиқ даҳлат дошта бошанд ҳам, мушкилоти тарҷумаро пайдо месозанд. Барои мисол, истилоҳи геометрия *apothema* – *апотема ё фосилаи амудӣ*; истилоҳи биология *asymmetria* – *асимметрия метавонад ба сохт ё ҷойгиршавии узвҳо дар организм дахл дошта бошад, масалан, ҷойгиршавии дили инсон дар тарафи чап*, дар илми иқтисодиёт ва муносибатҳои иҷтимоӣ *informational asymmetry* – *нобаробарии дастрасӣ ба маълумот аз ҷониби тарафҳо мебошад*; Истилоҳи *vector* – *вектор* ҳарчанд транслитератсия шудааст, вале дар соҳаҳои алоҳида бо мазмун ва вазифаҳои гуногун истифода мешавад: дар математика ва физика *vector* – *андозаест, ки ҳам самт ва ҳам қувва ё дарозӣ дорад*. Истилоҳи мазкур барои ченаки суръат ва қувва истифода мешавад; дар илми биология ва тиб *vector* – *организм ё механизмест, ки бемориро аз як мавҷудот ба дигаре мегузаронад*; дар соҳаи информатика *vector* – *метавонад ба рӯйхати пайдарпайи додаҳо ишора кунад, яъне, маҷмуи маълумот бошад*. Чунин ҳолатҳои омонимияи байнисоҳавӣ метавонад тарҷумонро ба иштибоҳ барад.

Аз талаботи дар боло овардашуда аён гашт, ки бештари истилоҳоти илмҳои дақиқ байналмилалӣ буда, бо решаи латинӣ ва юнониашон ба дигар забонҳо тарҷума мегарданд. Инчунин, истилоҳоте низ вучуд доранд, ки дар

раванди кору фаъолияти мутахассисони соҳа дар фарҳангҳо муодили худро дар забони тарҷума, аллақай, доранд. Барои мисол, истилоҳи илми биология *cell* – ҳуҷайро мегирем. Истилоҳи мазкур ҳарчанд аз забони латинӣ ба забони англисӣ иқтибос шуда бошад ҳам, вале дар забони тоҷикӣ муодили худро дорад, ки дар фарҳанг чун истилоҳи биологӣ *ҳуҷайра* ба мазмуни (биол. одитарин воҳиди сохти бадани зинда, ки мавҷудияти аъзо ба вай вобаста аст) омадааст [331, с. 540].

Истилоҳи дигари биологӣ *inhibitor* буда, агар онро дар фарҳанги истилоҳоти биологӣ назар кунем, чун (*Science: chemistry, biology, pharmacology*) *a molecule which represses or prevents another molecule from engaging in a reaction* [441] омадааст, ки ба забони тоҷикӣ *моддаеро дар назар дорад, ки ба моддаи дигар таъсири манфӣ расонида, онро аз фаъолият бозмедорад*. Ҳарчанд истилоҳи мазкур решааш аз забони латинӣ аст, вале чун истилоҳи илмҳои дақиқ шарҳи маънӣ намеёбад ва бо роҳи транслитератсия чун *инҳибитор* ба забони тоҷикӣ интиқол меёбад. Аз ин бармеояд, ки ҳарчанд истилоҳоти илмҳои дақиқ дар фарҳангҳои соҳавӣ мазмунан шарҳи маънӣ гарданд, вале дар раванди тарҷума усули тарҷумаи ба худ хос надоранд. Ин аст яке аз хусусияти фарқкунандаи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои дақиқ. Қобили қайд аст, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ бояд танҳо бо роҳи тарҷумаи мустақим сураат гиранд, усули шарҳи маънӣ ба тарҷумаи ғайримустақим дохил мешавад. Барои мисол истилоҳоти соҳаи математикаро дар ҷумла нишон медиҳем: *Most computers and other electronic devices use the binary system* – *аксари компютерҳо ва дигар дастгоҳҳои электронӣ аз низоми дуӣ (бинарӣ) истифода мебаранд* [255].

Истилоҳи мазкур дар ҷумла бо тарзи транслитератсия тарҷума ёфтааст, зеро истилоҳи *binary* – *бинарӣ* аз забони латинии қадим иқтибос гардида, истилоҳи *system* – *система* решаи юнонӣ дорад. Ин истилохро агар дар фарҳанги истилоҳоти математика назар кунем, маънои *a number expressed*

in binary notation so the binary number $1101=1\times2^3+1\times2^2+0+1$ or 13 in base 10-ро ифода менамояд, ки рақамҳои аз 1 то 10-ро дарбар мегирад [354, с. 89].

Дар ҷумлаи мазкур истилоҳи илмҳои дақиқ дар шакли ибора омада, вазифаи дастуриаш ҳамчун пуркунандаи бевосита мебошад. Аз таҳлили истилоҳоти илмҳои дақиқ бармеояд, ки ба шарҳу тавзеҳи онҳо дар фарҳангҳои соҳавӣ нигоҳ карда, новобаста ба шарҳи маъниашон ё бо роҳи калка ё транслитератсия / транскрипсия аз забони асл ба забони тарҷума мегузаранд.

Ҳолати дигаре низ дар истилоҳоти илмҳои дақиқ дида мешавад, ки ба хусусияти истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ монандӣ дошта, назарияҳоро шубҳаомез мекунанд, мисол, истилоҳоти математика *greedy algorithm* – алгоритми “бахил”, *rectilinear tree* – дарахти ростхатта.

Дар ин ҷо истилоҳоти овардашуда як ҷузъашон аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ таркиб ёфтааст, ки бо роҳи ташбеҳ як ҳодисаи математикиро ба дарахт ё ба характери инсон ташбеҳ додааст. Истилоҳи ***greedy algorithm*** ба маънои *алгоритмест, ки ҳалли мушкилотро дар муддати кӯтоҳтарин иҷро менамояд*. Истилоҳи ***rectilinear tree*** бошад, ифодагари *сохтори шабакавиест, ки маҷмуи терминалҳои заруриро мепайвандад*. Аз ин мисолҳо метавон қайд намуд, ки дар раванди тарҷума агар тарҷумон аз илмҳои дақиқ бархӯрдор набошад, тарҷума намудани истилоҳоти он ғайриимкон менамояд, зеро барои тарҷума дарки маънӣ ва сарфаҳм рафтани назария ё падидаи математикӣ ё биология зарур аст. Дар чунин ҳолат тарҷумонро зарур меояд, ки истилоҳоти мазкурро аз мутахассисони соҳа пурсад, то ба моҳияти он падида сарфаҳм равад. Тарҷумонҳои илмҳои дақиқ бештар бояд мутахассисони ҳамон соҳа бошанд. Тамоми истилоҳоти илмҳои дақиқ тарҷумаи техникӣ мегарданд. Яъне, истилоҳоти илмҳои дақиқ аз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо ифодаи мафҳум низ фарқ мекунанд, зеро истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ агар бемуодил бошанд, дар матн шарҳи маънӣ меёбанд, ё транспозитсияву модулсозӣ мегарданд.

Мавриди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ бояд ду хусусияти асосиро ба назар гирифт: *хусусияти услубӣ ва луғавӣ-дастурий*.

Қайд намудан ҷойиз аст, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ хоси матнҳои техникӣ буда, аз рӯйи хусусият бо услуби муътадил инъикос мегарданд. Матнҳои техникӣ аз ҳамдигар на танҳо дар соҳаи илм ё техника, ки ба он дахлдоранд, балки аз ҷиҳати дараҷаи ихтисосашон ҳам фарқ мекунанд. Матни маълумотномаҳои техникӣ, каталогҳо, тавсифи таъминот, ҳисоботи техникӣ, шартҳо ва дастурҳо метавонанд баъзан ҷумлаҳои дошта бошанд, ки дар он хабар вучуд надорад (ҳангоми номбар кардани маълумоти техникӣ ва ғ.). Ҳолате низ дида мешавад, ки дар матни техникӣ ҷумла бе мубтадо аст. Матнҳои техникӣ бештар пур аз маълумотномаҳои статистикӣ ҳастанд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ дар онҳо бештар дар шакли пайиҳам омада, натиҷаи ягон ҳодисаи табииро инъикос менамояд. Тавсифи интиқол, мушаххасот, ҳисоботи техникӣ ва каталогҳо, одатан, аз рӯйи як қолаби қатъӣ тартиб дода мешаванд ва бо истилоҳоти махсус пур карда мешаванд. Чунончи зикр гардид, тарҷумаи истилоҳоти дақиқ бо услуб низ фарқ мекунад. Дар он танҳо услуби муътадил, яъне дур аз тобиши маъноӣ ва ҳиссиётӣ аст.

Аслан, услуби тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқро А.В. Федоров чун услуби муътадил муайян намудааст, зеро нисбат ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз тобиши образнокӣ хеле дур аст [159, с. 98].

Чи тавре таҳлилҳо нишон додаанд, истилоҳоти илмҳои дақиқ бештар расман ва мантиқан тарҷума мегарданд. Дар зери мафҳуми мантиқ ва шакли услуб хусусияти луғавӣ ва дастурии истилоҳоти илмҳои дақиқ низ дар назар дошта шудааст. Аз ин лиҳоз, дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ мутарҷим бештар диққати хосаро ба услуб, хусусиятҳои луғавӣ ва дастурии истилоҳ бояд равона созад. Услуби нейтралӣ тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ дуруст ва равшан тарҷума намудани истилоҳро талаб намуда, факту далелҳои илмиро тасвир менамояд. Ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ таваҷҷуҳи асосӣ ба ҷанбаи мантиқии истилоҳот аст, на ба эҳсосот.

Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ баъзан чунин талаботхоро вайрон намуда, чун воҳиди луғавии маъмулӣ ба омилҳои сермаъноӣ ва омонимия рӯ оварда, бештар дар ҳолати тарҷуманопазирӣ шарҳи маънӣ меёбанд. Аз ин бармеояд, ки услуби тарҷумаи истилоҳоти илмҳои мавриди муқоиса низ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Г.М. Стрелковский чунин қайд менамояд: “Истилоҳоти илмҳои дақиқ доираи маҳдуди хонандагонро фаро мегирад ва бояд бо услуби расмӣ-мантиқӣ тарҷума гарданд, то маълумоти дар матни асл мавҷудбуда мукамал ва муассир ба матни тарҷума интиқол ёбад” [143, с. 78-79].

Чи тавре маълум аст, бештари истилоҳоти илмҳои дақиқ чун истилоҳоти байналмилалӣ этироф гаштаанд, ки ниёз ба тарҷумаи ғайримустақим надоранд. Онҳо бештар бо равиши транслитератсия ва калка ба хонандаи забони тарҷума фаҳмо мешаванд, зеро дар якҷанд забонҳо аллакай, чун истилоҳи иқтибосӣ бо шакли аслии мавриди истифода қарор доранд. Агар услуби чунин истилоҳотро ҳангоми тарҷума тағйир диҳем, сохтори мантиқии истилоҳ мафҳуми дақиқи илмӣ он коста мегардад. Мисол, истилоҳи математика **algorithm**-ро чун *қувваи пайдарпайӣ* тарҷума намоем, услуби расмӣ-мантиқии истилоҳи илмӣ дақиқро ғалат мекунад ва ба хонандаи матни илмӣ тарҷума норавшан мегардад. Агар онро чун **алгоритм** ба матни тарҷума интиқол диҳем, аллакай барои риёзидонон шинос аст. Ё агар истилоҳи физика **gravitational force** агар *қувваи, ки замин бо он ҳама чизро мекашад* шарҳи маънӣ ёбад, услуби истилоҳ коста мегардад, бояд шакли дурусти он кӯтоҳ ва диққат саҳеҳ бошад, ки бо роҳи калка *қувваи ҷозиба* дуруст ва мутобиқ аст.

Истифодаи услуби расмӣ-мантиқӣ дар раванди тарҷума маҳз ба истилоҳоти илмҳои дақиқ хос аст, зеро агар дигар услуб корбарӣ шавад, баъзе истилоҳот дар тарҷума шаклан тағйир меёбанд ва мутахассисони соҳаи илмҳои дақиқ бештари истилоҳотро бе тарҷумааш дар шакли аслии худ аз худ намудаанд. Бо истифодаи дигар услуб метавон матни техникӣ ба доираи хонандагонаш нофаҳмо ва шубҳаомез бошад. Хусусияти луғавӣ ва дастурии

истилоҳоти илмҳои дақиқ низ дар раванди тарҷума заруранд, зеро дар матни техникӣ ғайр аз истилоҳот боз дигар калимаҳои ёвар вучуд доранд, ки барои алоқаи мантикии ҷумла таъсиррасон мебошанд. Хусусияти дастурии истилоҳоти илмҳои дақиқ дар матнҳои техникӣ шакли сохта шудани ҷумларо дар назар дорад. Истилоҳоти илмҳои дақиқ бештар дар ҷумлаҳои бешахс ва бо шакли мафъули феъл таҷассум ёфта, дар ҷумла метавонад мубтадо шуда, феъли ҷумла дар шакли фойил истифода шавад. Аз ин лиҳоз, дар раванди тарҷума, дар матнҳо фарқияти хусусиятҳои дастурӣ низ дар байни истилоҳоти илмҳои дақиқ ва гуманитарӣ дида мешавад. Мисол, дар матни сиёсӣ: *Health care has become a major **political** issue in recent years.* – *Хизматрасониҳои тиббӣ дар солҳои охир ба **масъалаи** муҳими **сиёсӣ** табдил ёфтааст.* Мисоли матни техникӣ бо истилоҳоти илмҳои дақиқ (химиявӣ): ***Chlorine** is added to kill **bacteria**.* – *Хлор барои нобуд кардани **бактерияҳо** илова карда мешавад* [441].

Агар ҷумлаҳои овардашударо таҳлили дастурӣ намоем, ҷумлаи аввал аз мубтадои *health care* иборат буда, дар шакли фойил омадааст, вале ҷумлаи дуюм иборат аз истилоҳоти илмҳои дақиқ, истилоҳоти кимиёвӣ буда, дар шакли мафъул аст. *Хлор илова карда мешавад*, аз тарафи кӣ? Шахси иҷрокунанда номаълум аст.

Ҳарчанд муҳаққиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ вобаста ба тарҷумаи истилоҳот пажӯҳишҳои назаррас рӯйи коғаз оварда бошанд ҳам, вале масъалаи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ то ҳол мушкилоти марказии назарияи тарҷума ба шумор меравад.

Дар раванди рушду такомули техника истилоҳот низ мисли воҳидҳои луғавии маъмулӣ куҳна шуда, аз истифода берун мешаванд ва истилоҳоти нав ба вучуд меоянд. Дар раванди тарҷума, агар истилоҳот дар ҳар ду забони мавриди таҳқиқ дар зинаи якхелаи рушд бошанд ва ба хонандагон шинос бошанд, тарҷумаи онҳо осон ва ҳатто муодили онҳоро метавон пайдо намуд.

Аз таҳқиқоти назарӣ ва амалии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва истилоҳоти илмҳои дақиқ метавон ба хулосае омад, ки на

танҳо низом ва сохтори истилоҳоти марбута аз якдигар фарқ мекунад, балки дар раванди тарҷума хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо методологияи тарҷумаи мухталифро талаб менамояд. Тафовути методологияи тарҷумаи истилоҳоти номбурда ба хусусияти худӣ фарҳо вобастагӣ дорад.

Дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ тарҷумон ба мазмуни матн таъя мекунад, зеро истилоҳоти ин соҳаҳо аз мазмуни умумии матн вобастагии калон доранд. Як истилоҳи илми гуманитарӣ метавонад маъноҳои гуногунро ифода намояд, ё дар раванди таҷдиди истилоҳшавӣ ба омилҳои сермаъноӣ ва омонимия дучор шавад. Сермаъноии истилоҳоти гуманитарӣ дарак аз фикру андешаҳои гуногуни мактабҳои илмӣ медиҳад. Истилоҳоти илмҳои дақиқ баръакси ин аст. Истилоҳоти мазкур мазмунан ба матн вобастагӣ надоранд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ ҳамеша якмаъно ва мушаххас буда, чун истилоҳоти батартибдаровардашуда, банизомовардашуда, ҳамгуншуда ва намунаи универсалии истилоҳоти илмӣ ба шумор мераванд, ки дар тарҷумаи онҳо меъёрҳои мушаххас муқаррар гардидааст.

Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, ки чома, фарҳанг ва тафаккури инсониро ифода менамоянд, хусусияти субъективӣ дошта, бо тағйири даври замон маъноҳои гуногун мегиранд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ зухуроти ҳодисаҳои табииро омӯхта, хусусияти объективӣ доранд. Ҳамеша маълумоти истилоҳоти илмҳои дақиқ илман асоснок ва устувор мебошад.

Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ истилоҳоти универсалӣ нестанд ва бештар бо роҳи шарҳи маънӣ, композитсия, модулсозӣ, ивазнамоии маънои фарҳангӣ, тарҷумаи динамикӣ ва муодилёбӣ тарҷума мешаванд. Аслан, бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо роҳи тарҷумаи ғайримустақим сурат мегиранд. Он истилоҳоте, ки тариқи тарҷумаи мустақим ба роҳ монда шудаанд, истилоҳоти унификатсияшуда мебошанд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ бештар дар сатҳи байналмилалӣ фаҳмо ва равшан буда, ҳамчун универсаливу байналмилалӣ эътироф шудаанд. Онҳо танҳо бо ду роҳ тарҷума мегарданд: калка ва транслитератсия / транскрипсия, ки ба тарҷумаи мустақим мансубанд.

Аз таҳлили мисолҳо ва назарияҳо метавон натиҷагирӣ намуд, ки фарқияти дигари методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои дақиқ дар услуби онҳо зоҳир мегардад. Истилоҳоти илмҳои дақиқ танҳо бо услуби расмӣ-мантиқӣ тарҷума мегарданд ва сохтори дастурии ҷумлаҳо низ дар матнҳои техникӣ бештар дар шакли мафбул меоянд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ дар ҷумлаҳои метавонанд иштирок намоянд, ки мубтадо ё хабар надоранд. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ҳам услубан ва ҳам бо сохтори дастуриву луғавӣ баръакси истилоҳоти илмҳои дақиқ мебошанд.

Ҳамин тариқ, тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мутобиқати бештари фарҳангӣ ва контекстиро талаб мекунанд, дар ҳоле ки тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ риояи меъёрҳои илмӣ аз ҷониби умум эътирофшударо талаб мекунанд. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо назардошти омилҳои фарҳангӣ ва ҷомеашиносӣ сурат мегирад, зеро маънои истилоҳот вобаста ба матн метавонад тағйир ёбад. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои дақиқ истифодаи стандартҳо ва меъёрҳои дар ҷомеаи илмӣ қабулшударо барои таъмини мафҳуми дақиқу мушаххас дар матни тарҷума талаб менамояд. Фарқияти дигар дар доштани мафҳуми монандӣ дар забони тарҷума аст, ки хоси истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ буда, дар истилоҳоти илмҳои дақиқ монандиҳо дар забони тарҷума дида намешаванд.

Хулосаи боби сеюм

Дар боби мазкур методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо ҷанбаҳои назариявӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар он фарқияти назарраси метод, стратегия ва техникаи тарҷума ба таври амиқу возеҳ нишон дода шудааст. Дар боби мазкур масъалаи намудҳои тарҷума, ки маҳз ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ рабт доранд, баррасӣ шуданд.

1. Таҳлилҳо нишон доданд, ки методҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар шаклҳои тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим сурат мегирад. Инчунин, ҳангоми таҳқиқи низоми истилоҳоти тарҷумашаванда

сохти дастурӣ ва пайдоишу ташаккули он ба назар гирифта шуда, дар стратегияи тарҷума методҳои муносиб ба он интихоб мешаванд. Ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти тарҷуманопазир таҳвилоти гуногуни тарҷумонӣ ба кор бурда мешаванд, ки ба техникаи тарҷумонӣ шомиланд.

2. Тамоми методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар се намуди таҳвилоти тарҷумонӣ: ба *таҳвили луғавии тарҷума*, *таҳвили луғавӣ-дастурии тарҷума* ва *таҳвили услубӣ* гурӯҳбандӣ шудаанд.

3. Таҳлилҳо нишон доданд, ки аз ҳама гурӯҳи калонтарини методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ таҳвили луғавӣ буда, дар худ равишҳои *калкакунонӣ*, *модулсозӣ*, *мутобиқат*, *муодилёбӣ*, *мушаххасгардонӣ*, ва *умумигардониро* дарбар мегирад. Таҳвили луғавии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар ба мафҳум ва маъноии истилоҳ дар забонҳои тарҷумашаванда таъяс менамояд. Таҳвили луғавӣ-дастурӣ бештар ба категория ва хусусияти дастурӣ ва сохти истилоҳот сару кор дорад, ки ба гурӯҳи мазкур транспозитсия дохил мешавад. Гурӯҳи сеюм, ки таҳвили услубии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ном дорад, роҳу усулҳои тавзеҳ, мутобиқат ва ҷубронро (компенсатсия) фарогир аст. Гурӯҳи мазкур ҳам ба сохтори луғавӣ ва ҳам ба тағйироти ҳиссиётӣ ва услуби тобиши маъноии истилоҳот диққати хоса зоҳир менамояд.

4. Масъалаи дигаре, ки дар боби мазкур мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, фарқияти низомии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои дақиқ мебошад, ки вобаста ба низом ва пайдоишу ташаккулашон бо методологияи гуногуни тарҷума баргардон мешаванд. Тафовути методологияи тарҷумаи ин ду илм аз пайдоишашон сарчашма мегиранд, зеро дар истилоҳоти илмҳои дақиқ объекти омӯзиш мавҷудоти воқеии табиат ба шумор рафта, мафҳумҳои дақиқу моддиро ифода менамоянд, вале дар илмҳои гуманитарӣ объекти омӯзиш бештар мафҳумҳои маънавӣ мебошанд. Фарқияти дигар дар иҷрои вазифаи мафҳуми истилоҳоти илмҳои марбут мебошад, ки ҳангоми аз илмҳои дақиқ истилоҳот ба илмҳои гуманитарӣ таҷдиди истилоҳ мешаванд, вазифаи мафҳум тағйир меёбад. Тафовути

методологияи тарҷума дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва истилоҳоти илмҳои дақиқ аз услуби матн низ вобастагӣ дорад, зеро истилоҳоти илмҳои дақиқ бештар ба услуби расмӣ-мантиқӣ таъяс карда, дар матнҳои техникӣ вомехӯранд. Сарчашмаи фарқиятҳоро дар илмҳои мазкур омӯхта, муайян намудем, ки истилоҳоти илмҳои дақиқ танҳо бо роҳи тарҷумай мустақим сурат мегиранд ва истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бошанд, бо ду тарз: тарҷумай мустақим ва ғайримустақим.

БОБИ 4. РАВИШИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз ҷиҳати низом ва тартибгузорӣ нисбатан озодтаранд, зеро онҳо аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ пайдо гардида, объекти омӯзиши он мафҳумҳои абстрактии ба қору фаъолияти инсон робитадошта мебошад. Ҳамзамон, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо илмҳои оммавӣ робитаи ногурастанӣ доранд, зеро объекти омӯзиши ҳар ду ҷанбаи илм инсон ва фаъолияти ӯ мебошад. Аз ин лиҳоз, бештари илмҳои оммавӣ дар навбати худ боз чун шохаҳои илмҳои гуманитарӣ ба шумор мераванд. Ба илмҳои гуманитарӣ ҷанҳҳои соҳавии хеле зиёд марбут ҳастанд, вале таснифоти онро лозим донистем, ки така бар “таснифоти даҳгонаи универсалий”-и илмҳо, ки аз нигоҳи Мелвил Дюи пешбинӣ шудааст, ба роҳ монем.

“Таснифоти Даҳгонаи Мелвил Дюи” – “Dewey Decimal Classification” соли 1876 барои ба низом даровардани китобҳо аз ҷиҳати мавзӯ дар китобхона тартиб дода шуд, ки дар он тамоми илмҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла, илмҳои гуманитарӣ тасниф ёфтааст. Соли 1873 М. Дюи ҳангоми донишҷӯӣ дар китобхона қор мекард ва аз ҳамон лаҳзаҳои таснифоти мавзуии китобҳоро сар қарда буд. Баъди се сол таснифоти ӯ дар тамоми китобхонаҳои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико чун таснифи ягона илман эътироф шуд. Олими мақкур таснифоти худро дар китоби “Classification and subject index for cataloguing and arranging the books and pamphlets of a library” (Таснифот ва феҳристи мавзӯӣ барои гурӯҳбандӣ ва тартиб додани китобҳо ва рисолаҳои китобхона) рӯйи ҷоп овардааст [208]. Албатта, “Таснифоти Даҳгонаи Дюи” тамоми илмҳои ҷаҳонро фарогир аст, вобаста ба ин, дар раванди таҳқиқи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ лозим донистем, ки ба низоми таснифотии М. Дюи така намуда, истилоҳоти илмҳои гуманитариро боз ба даҳ зергурӯҳи асосӣ ҷудо намоем. Ҳангоми таҳлили равиши тарҷумаи истилоҳот ҳар як илми ҷудогона боз дигар таснифотҳоро фаро мегирад. Дар диссертатсия

таснифи истилоҳоти илмҳои гуманитариро ба илмҳои фалсафа, забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ, таърих, фарҳангшиносӣ, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ, равоншиносӣ ва педагогика, ҳуқуқшиносӣ, иқтисодиёт ва диншиносӣ тақсим намудаем. Тамоми истилоҳоти илмҳои номбурда ва равиши тарҷумаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, дар асоси фарҳангҳои соҳавии забони англисӣ ва фарҳангҳои дузабона аз нигоҳи тарҷумашиносӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд.

4.1. Тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ ва таснифоти он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Равиши тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мушкилоти зиёдеро фарогир аст, чунки истилоҳоти фалсафӣ аз забонҳои юнонӣ ва латинӣ сарчашма мегиранд. Аслан, таълими илми фалсафа аз Юнони Қадим асос гирифта, тамоми истилоҳот дар ин забон пайдо шудаанд ва бо мурури замон ва марҳилаҳои таърихӣ инкишофи илми мазкур бештари истилоҳот ба забони латинӣ иқтибос мешаванд.

Лозим ба ёдоварист, ки тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ аз забони латинӣ ба забони англисӣ он қадар душвор нест, зеро забони англисӣ бархоста аз забони латинӣ аст. Забони англисӣ пур аз иқтибосоти забони латинӣ мебошад. Мушкилоти асосӣ дар равиши тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ба назар мерасад, зеро истилоҳоти фалсафӣ сермаъно буда, ҳангоми истифодабарӣ, ҳам бо мазмуни денотативӣ ва ҳам бо маънои конотативӣ, ба ҷашм мерасанд. Вобаста ба масъалаҳои тарҷумаи истилоҳоти фарсафӣ, инчунин, калимасозӣ ва таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти мазкур муҳаққиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расонидаанд, ба монанди Р.А. Готие (R.A. Gauthier), С. Гилл (S.Gill), М. Андрю (M. Andrew), С. Сулаймонов, А.М. Байзоев, М.Ҳ. Султон, Е.С. Смирнова, М.М. Комилов ва ғайра.

Муҳаққиқи тоҷик С. Сулаймонов дар диссертатсияи доктории худ зери унвони “Становление арабской и таджикской философской терминологии” (Ташаққули истилоҳоти фалсафии забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ), масъалаҳои пайдоиш ва ташаққули истилоҳоти фалсафӣ дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ (форсӣ) зери таҳқиқ қарор додаанд. Инчунин, дар қори мазкур мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ ва истилоҳногории он низ баррасӣ шудааст [144].

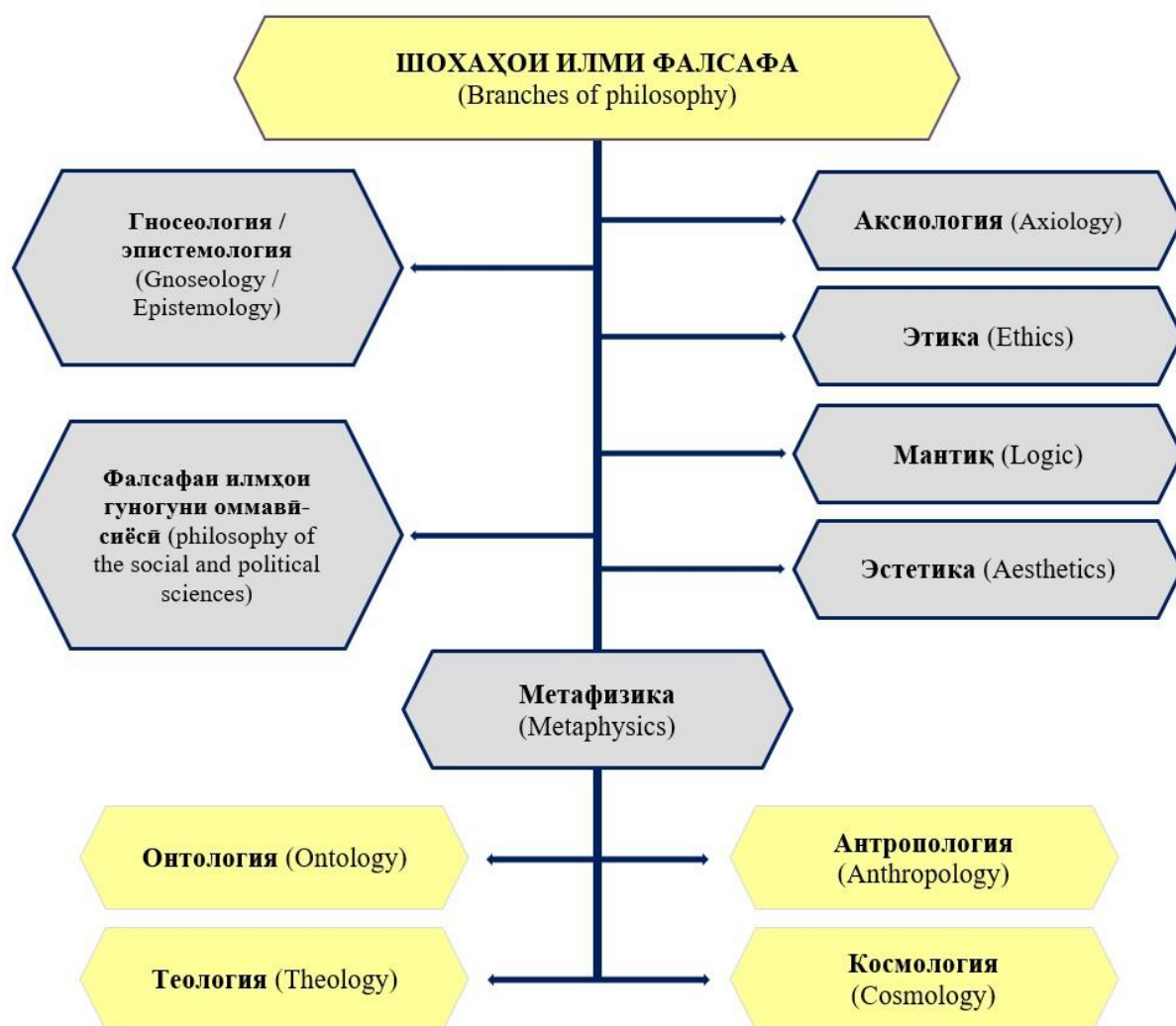
Забоншинос А. Байзоев вобаста ба калимасозии истилоҳоти фалсафӣ дар асоси асари “Донишнома”-и Ибни Сино таҳқиқот бурда, дар он мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти мазкурро таҳлилу баррасӣ намудааст [12].

Соли 2020 муҳаққиқи тоҷик М.М. Комилов диссертатсияи номзадии ҳудро таҳти унвони “Структурно-семантический анализ философских терминов в таджикском и английском языках” (Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти фалсафӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) ҳимоя намудааст. Таҳқиқи мазкур ба омӯзиши муқоисавии низоми истилоҳии фалсафа дар ду забони гуногунсохт равона шудааст. Таҳқиқ собит менамояд, ки истилоҳоти фалсафӣ дар ҳар ду забон дорои хусусиятҳои махсуси сарфӣ, калимасозӣ буда, механизми ташаққул ва тарзи ифодаи онҳо аз ҳам фарқ мекунад. Дар диссертатсия муносибатҳои маъноии полисемия, синонимия, антонимия ва омонимия низ дар таҳқиқоти истилоҳоти фалсафӣ дида мешавад. Аз ин рӯ, диссертатсия зарурати танзим, дақиқсозӣ ва меъёрсозии истилоҳоти фалсафии тоҷикиро дар заминаи таҳлили сохторию маъноӣ таъкид мекунад [73].

Ба ҳамагон равшан аст, ки файласуфони барҷаста, мисли Афлотун, Арасту, Сукрот, Рене Декарт, Бенеликт Спиноза, Жан Жак Руссо ва дигарон истилоҳоти махсуси фалсафии ҳудро доштанд. То ҳол дар илми фалсафа истилоҳоти нав ба нав пайдо шуда истодаанд ва истилоҳоти қадим дар раванди ташаққул ва таҳқиқ мафҳумҳои навро ба худ касб менамоянд, ки боиси душвориҳои тарҷума дар забонҳо мегарданд.

Илми фалсафа ба шохаҳои зерин тақсим мешавад: “*метафизика, эпистемология ё гносеология, мантиқ, этика, эстетика, аксиология ва фалсафаи илмҳои ғуногуни оммавӣ ва сиёсӣ*” [35]. Шоҳаи метафизика ба худ *онтология, космология, антропология ва теологияро* доро мебошад. Таснифи шохаҳои илми фалсафаро дар ҷадвал оварда, истилоҳоти онҳоро дар алоҳидагӣ аз нигоҳи тарҷума мавриди таҳлил қарор медиҳем:

Ҷадвали 10.

Аввалин шоҳаи илми фалсафа *метафизика* буда, дар худ тамоми истилоҳоти *онтология, космология, антропология ва теологияро* дарбар мегирад, ки равиши тарҷумаи истилоҳоти ҳар яки онро алоҳида дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Истилоҳи *метафизика* аввалин маротиба дар шакли *τὰ μετὰ τὰ φυσικά - ta meta ta physika* аз забони юнонии қадим ба забони латинӣ чун *metaphysika*

дар асри XIII иқтибос шудааст. Истилоҳи мазкур дар асри XVI аз забони фаронсавии қадим ба забони англисӣ дар шакли *metaphysics* интиқол гардида, ба забони тоҷикӣ бо равиши транслитератсия чун *метафизика* баргардон шудааст [418]. Истилоҳи мазкур чун истилоҳи байналмилалӣ эътироф шуда, қариб дар ҳама забонҳо транслитератсия мегардад. Ин истилоҳ ба забони тоҷикӣ транскрипсия шудааст, зеро ҳарфи *ph* овози */f/*-ро дар забони англисӣ инъикос менамояд, аз ин лиҳоз, ба овозҳои истилоҳ така намуда, онро ба забони тоҷикӣ транскрипсия намудаанд [141]. Истилоҳи мазкур бо шакли иқтибоси арабӣ низ чун *мовароуттабиа* мавриди истифода қарор дорад, ки бемуодили муваққатӣ ҳисобида мешавад.

Онтология – *ontology* – истилоҳи фалсафӣ буда, соли 1600 аз забони латинӣ дар шакли *ontologia* ба забони англисӣ иқтибос гаштааст, ки яке аз шохаҳои метафизикаи илми фалсафа ба шумор рафта, омӯзиши олами ҳастӣ ва моҳияти ашъҳои воқеиро дарбар мегирад [414]. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур аз забони форсӣ иқтибос шуда, дар шакли *ҳастииносии* қабул шудааст, ки дар Фарҳанги форсии тоҷикии “Вожаҷӯ” бо маънои شناسی هستی – *мутолиаи фалсафии табиати ҳастӣ, шудан, вуҷуд ё ҳақиқат аст.* дарҷ гардидааст [438]. Истилоҳи мазкур бо равиши тарҷумаи калкаи нопурра сурат гирифтааст, зеро як ҷузъи истилоҳ тарҷумаи калима ба калима шудааст. Барои таҳлили ҷузъӣ намудани истилоҳ агар дар фарҳанги этимологии забони англисӣ нигарем, нахуст аз забони юнонӣ дар шакли *ontologie* ба забони латинӣ ва баъдан ба забони англисӣ иқтибос шудааст, ки *onto* – *ҳастӣ, мавҷудот* ва *logie* – *илм, омӯзиш* мебошад [324], ки ба забони тоҷикӣ як ҷузъ айнаи калима ба калима ба сурати калкаи нопурра тарҷума шудааст. Ҷузъи дигар бо равиши тарҷумаи транспозитсияи луғавӣ сурат гирифтааст. Дар фалсафаи муосири тоҷик асосан шакли иқтибосии “онтология” – *илм дар бораи ҳастӣ* истифода мешавад.

Онтология чун як шохаи метафизикаи илми фалсафа дорои истилоҳоти худ мебошад, мисол: *entity (objective reality)* – *ҳастӣ (воқеияти объективӣ)*, *not-being* – *нестӣ*, *substance* – *гавҳар*, *space and time* – *фазо ва*

замон, *unity of all that exists* – ягонагии моддиӣ ҷаҳон, *transcendental* – трансценденталӣ, *objective idealism* – идеализми объективӣ, *material existence* – ҳаастии моддӣ, *Dasein* – дазайн (ҳаастии шуур), *matter and conscience* – материя ва шуур, *collective identity* – шуури ҷамъиятӣ, *become self-aware* – дарки шуур, *cerebralism* – назарияе, ки шуур танҳо маҳсули мағзи сар аст, *subjective mind* – шуури субъективӣ, *objective mind* – шуури объективӣ, шуури комил.

Мисолҳои дар боло овардашуда бо равишҳои гуногуни тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд. Истилоҳи ***not-being*** – ***нестӣ***, ҳарчанд дар забони тоҷикӣ муодили худро ёфтааст, вале аз рӯйи сохтори дастурӣ фарқ мекунад. Дар забони англисӣ чун истилоҳи мураккаб бо нимтире омадааст, вале дар забони тоҷикӣ чун истилоҳи сода баргардон шудааст, ки чунин номувофиқатии сохтори дастурии забонҳо аз равиши тарҷумаи транспозитсияи дастурӣ, қисмати сарфӣ дарак медиҳад. Истилоҳи дигар ***substance*** – ***гавҳар*** бо равиши калкаи маъноӣ-луғавӣ тарҷума гардидааст, зеро истилоҳи ***гавҳар*** худ дар забони тоҷикӣ сермаъно аст ва бештар дар шакли киноя ва маҷоз меояд. Маъноӣ аслии гавҳар ***санги қиматбаҳои марворид*** аст, вале чун муодили истилоҳи ***substance*** маъноӣ маҷозӣ интиҳоб гардида, ***ифодагари гавҳари ҳаастии олам, яъне асли ҳар як чиз ё ҷавҳари ҳар як чиз*** мебошад [332, с. 291]. Ҳангоми интиҳоб намудани маъноӣ маҷозии истилоҳ дар забони тарҷума равиши калкаи маъноӣ-луғавӣ истифода шудааст.

Истилоҳи ***space and time*** – ***фазо ва замон*** бо равиши калкаи наҳвӣ пурра тарҷума шудааст [325, с. 769], зеро дар шакли ибора омада, ҳар ду ҷузъ калима ба калима аз рӯйи маъно аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст, ки чунин равишро дар назария ва амалия тарҷума калкаи иборавӣ (наҳвӣ)-и пурра меноманд. Истилоҳи ***matter and conscience*** – ***материя ва шуур*** низ бо ҳамин равиш интиқол гардидааст.

Истилоҳоти ***Dasein*** – ***дазайн*** ва ***objective idealism*** – ***идеализми объективӣ*** бо усул ва равиши транслитератсия ва транскрипсия тарҷума

гардидаанд. Истилоҳи **Dasein** аз забони олмонӣ ба забони англисӣ бо равиши транскрипсия **design** интиқол гардидааст. Ҳарчанд дифтонги **ei** дар забони англисӣ чун **[eɪ]** талаффуз шавад ҳам, вале ҳангоми тарҷума шакли олмонии истилоҳ бо овозаш **['da:zain]** ба забони англисӣ бе тағйир транскрипсия ёфтааст. Истилоҳи **Dasein** дар матни забони англисӣ ҳамеша бо ҳарфи калон истифода гардида, маънои ҳастии инсонро ифода менамояд [389].

Истилоҳоти **subjective mind** – *шуури субъективӣ*, **objective mind** – *шуури объективӣ* бо равиши калкаи маъноӣ-сарфии нопурра аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст [326]. Чи тавре аз методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ равшан аст, дар калкаи нопурра як чузъи ибора аз рӯйи маъно тарҷума ёфта, чузъи дигар транслитератсия мешавад. Истилоҳоти мазкур айнан бо ҳамин равиш аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд.

Истилоҳи **become self-aware** – *дарки шуур* бо усули модулсозӣ дар шакли чараён → натиҷа аз забони асл ба забони тарҷума интиқол гардидааст [369]. Дар равиши тарҷумаи модулсозии озод на ҳама чузъҳои ибора тарҷума мегарданд, дар истилоҳи мазкур чузъи **become**, ки маънои *шуданро* дорад, коҳиш ёфтааст ва чузъи **self-aware** тахтуллафзӣ *худ-дарк* чун *дарки шуур* интиқол шудааст. Дар ин ҳолат чараёни мафҳуми истилоҳ ба назар гирифта шудааст, ки *инсон дар раванди дарк намудани шуури худ ё пайдо намудани фикрҳои шахсӣ барои мулоҳизоти худ* аст, ки дар забони тарҷума натиҷаи ин чараён чун *дарки шуур* тарҷума шудааст. Истилоҳи дигар **cerebralism** буда, дар фарҳангҳо бемуодил аст, ҳатто шакли транслитератсияи он дида намешавад. Тарҷумаи истилоҳи мазкур танҳо дар шакли шарҳи маънии *назарияе, ки шуур танҳо маҳсули мағзи сар аст*, сурат мегирад [347]. Дар ҳолате, ки истилоҳ дар забони тарҷума бемуодил бошад ва дар фарҳангҳо танҳо шарҳи маънӣ ёбад, пас, дар ин маврид равиши тарҷумаи тавзеҳ истифода мешавад. Равиши тарҷумаи мазкур як истилоҳи сода ё сохтаре бо як ҷумла шарҳ дода, тарҷума менамояд, меёёр ва низоми истилоҳро дар забони тарҷума коста менамояд.

Зершохаи дигари метафизика, ки шохаи асосии фалсафа аст, *космология* мебошад, ки аз забони юнонии қадим *κόσμος* – *cosmos* – *коинот* ва *λογία* – *logos* – *омӯзиш* гирифта шудааст [408]. Истилоҳи мазкур ба забони тоҷикӣ чун *коинотишиносӣ* қабул гардидааст, ки дар равиши тарҷумаи шарҳи маънии истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ муродифҳои дигар, ки аз забони форсӣ иқтибос шудааст, *фалакиёт* ва *кайҳонишиносӣ* ба назар мерасанд [331, с. 382]. Истилоҳи мазкур низ бо равиши калка ва транспозитсияи луғавӣ сурат гирифтааст, зеро ҷузъи якум *cosmos* – *коинот* ва *logos* – на илм, балки *шиносӣ*, *шинохт* транспозитсия шудааст. *Шиносӣ* ва *шинохтан* худ дар забони тоҷикӣ дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба маънои *донистан* ва *фаҳмидан* омадааст [331, с. 643], ки дар раванди тарҷумаи ин истилоҳи фалсафӣ ҷузъи дуюми истилоҳ мазмунан транспозитсияи луғавӣ гардидааст. Чи тавре маълум аст, дар равиши тарҷумаи транспозитсияи луғавӣ ба ҷои як истилоҳ муродифи онро мазмунан интиҳоб менамоянд.

Шохаи мазкур омӯзиши илмҳои дақиқ физика, математика ва нучумшиносиро фаро мегирад. Илмҳои номбурда, ки ба илмҳои табиӣ-риёзӣ марбутанд, истилоҳоти онҳо объекти омӯзиши диссертатсияи мазкур нест, аз ин лиҳоз, танҳо баъзе истилоҳоти *космология*, яъне *коинотишиносиро* аз нигоҳи равиши тарҷума мавриди таҳлил қарор медиҳем: *The Big Bang Theory* – назарияи Таркиши Бузург, *galaxy* – галактика (форс. қаҳкашон), *collapsar*, *black hole*, *frozen star* – сурохии сиёҳ, *comet* – комета, *manifested creation* – коиноти манифестӣ, *anthropocentric* – антропосентрикӣ (инсонмарказӣ), инсонро чун маркази коинот ва мақсади олии коинот *донистан*;

Тарҷумаи истилоҳоти шохаи космология низ бо равишҳои гуногун сурат мегиранд. Истилоҳоти *The Big Bang Theory* – назарияи Таркиши Бузург бо равиши калкаи наҳвӣи пурра тарҷума шуда, тамоми ҷузъҳои истилоҳ калима ба калима маънои худро дар забони тоҷикӣ ёфтаанд [347]. Истилоҳи *collapsar*, *black hole*, *frozen star* – сурохии сиёҳ, дар забони англисӣ муродифҳои зиёд дорад. Асли истилоҳ дар забони англисӣ, ки аз забони

лотини соли 1732 дар шакли **collapsus** иктибос гирифтааст, бо мурури замон ба шакли *сурохиё*, ки *ранги сиёхро дар осмон* инъикос менамояд, баъдан чун **black hole** *сурохию сиёҳ* ном гирифт. Ситорашиносон онро чун **frozen star** – *ситораи яхбаста* низ ном мебаранд, ки чун сленги ин соҳа ба шумор меравад [418]. Дар раванди тарҷума истилоҳи **collapsar** бо муродифи маъмули худ **black hole** – *сурохию сиёҳ* ба забони тоҷикӣ бо равиши калкаи пурра тарҷума гардидааст. Истилоҳи дигар **galaxy** – *галактика (форс. қаҳқашон)* дар забони тоҷикӣ, аллакай, муодили худро чун *қаҳқашон* ёфтааст. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” истилоҳи *қаҳқашон* бо мазмуни *мачмуи ситораҳои беҳисоб, ки гирди як меҳвари умумӣ давр мезананд*, ифода меёбад [332, с. 603]. Тарҷумаи истилоҳи мазкур бо равиши калкаи маъноӣ сураат мегирад.

Истилоҳи **comet** – *комета* бо усули транслитератсия ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст. Истилоҳи **anthropocentric** – *антропосентрикӣ (инсонмарказӣ)* бошад, бо ду равиш ба забони тоҷикӣ интиқол мегардад. Бо равиши транслитератсия / транскрипсия чун *антропосентрикӣ* ва бо равиши калкаи пурраи сарфӣ ҳамчун *инсонмарказӣ, инсонмеҳварӣ* зеро ҳар ду чузъ **antropos** – *инсон* ва **centric** – *марказ* ба таври комил калима ба калима тарҷума шудааст [369]. Истилоҳи **manifested creation** – *қоиноти манифестӣ* бо равиши калкаи нопурра тарҷума гардида, як чузъи истилоҳ транслитератсия ва чузъи дигар чун калкаи маъноӣ-луғавӣ ба забони тоҷикӣ интиқол шудааст, зеро чузъи **creation** маънои *офариниш*ро дорад, на *қоинотро* [336], вале дар истилоҳи иборавӣ чузъи мазкурро бо мазмуни маҷозӣ интиҳоб намудаанд, ки дар натиҷа калкаи нопурра ба миён омадааст.

Шоҳаи сеюми метафизикаи илми фалсафа антропология буда, худи истилоҳи **anthropology** ба забони тоҷикӣ чун транслитератсия *антропология* интиқол ёфтааст. Истилоҳи мазкур дар забони англисӣ чун [ˌæn.θrəˈpɒl.ə.dʒi] – [энсреполечӣ] талаффуз мешавад, ки ба равиши транскрипсияи забони тоҷикӣ мутобиқат намекунад, зеро дар алифбои забони тоҷикӣ ду ҳарф як овозро ифода намекунад, мисли **th** – **с’**. Чунин овоз [θ] низ дар забони тоҷикӣ

вучуд надорад, пас, маълум мегардад, ки истилоҳи мазкур тариқи тарҷумаи ғайримустақим аз забони юнонӣ ба забони паҳлавӣ ва баъдан ба арабиву форсии тоҷикӣ истилоҳ транслитератсия шудааст, зеро дар забони юнонӣ низ истилоҳи мазкур чун *anthrōpologos* дарҷ мегардад [389]. Чи тавре марҳилаҳои таърихӣ нишон доданд, тамоми истилоҳоти юнонии ба забони латинӣ иқтибосшуда вориди забони англисӣ шудаанд, дар забони тоҷикӣ бошад, бештари истилоҳоти фалсафӣ аз забони арабӣ иқтибос гаштаанд. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” истилоҳи мазкур чун шарҳи маънӣ **антропология** انتراپالاجيه илмест, ки хусусиятҳои табиати биологии инсонро таҳқиқ мекунад, таъриф ёфтааст [332, с. 71]. Бояд қайд намуд, ки ҳоло истилоҳи мазкур муодили худро чун **инсоншиносӣ** дар илми фалсафа қабул кардааст, ки дар раванди таҳқиқ васеъ истифода мегардад. Ба мафҳум ва моҳияти истилоҳ такя намуда, ба он мазмунан муодили *инсоншиносиро* интихоб намудаанд, ки равиши тарҷума ба калкаи нопурра ва ҷузъи дуюм чун транспозитсияи луғавӣ мувофиқат мекунад, зеро ҷузъи аввали истилоҳ *antropos* – *инсон*, *logos* – *илм*, омӯзиш аст. Истилоҳи мазкур бо ду шакл, чун ду муроди **антропология** ва **инсоншиносӣ** дар забони тоҷикӣ истифода мегардад, ки ниёз ба унификатсиягардонии истилоҳ дорад.

Антропология як қатор истилоҳотро фарогир аст, мисли *anthropogenesis* – *антропогенез* (пайдоиши инсон), *epigenesis* – *эпигенез* (пайдоиши қисмҳои ҷанин ҳангоми рушд), *anthropoid* – *антропoid*, *anthropometry* – *антропометрия* (низомии ченкунии қисмҳои бадани инсон), *apophysis* -*апофиз*, (як қисми устухон, ки мушакҳо ба он мечаспанд), *aichology* -*ауксология* (илм дар бораи афзоиш ва рушди инсон), *ethnology* – *этнография* (мардумшиносӣ), *ancestry* – пайдоиши ҷинс ва генҳо дар инсон.

Истилоҳоти мазкур чун *anthropogenesis* – *антропогенез*, *epigenesis* – *эпигенез*, *anthropoid* – *антропoid*, *anthropometry* – *антропометрия*, *apophysis* -*апофиз*, *aichology* – *ауксология* бо равиши транслитератсия / транскрипсия тарҷума шудаанд [336], вале истилоҳи ***ethnology* – этнография** ҳам бо усули транслитератсия ва ҳам бо усули калка чун **мардумшиносӣ** муодилсозӣ

шудааст. Истилоҳи *мардумшиносӣ* аз забони форсӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардида, дар омӯзиши илми фалсафа, қисмати фалсафаи иҷтимоӣ васеъ истифода мегардад [361]. Дар тарҷумашиносӣ истилоҳи мазкур бо равиши калкаӣ нопурра инъикос мегардад, зеро *ethnos* – *мардум, халқ* буда, *graph* – *навиштан* аст, на *шинохтан*. Маълум мегардад, ки қисмати дуёми истилоҳ на ба маънои маҷозӣ, балки тамоман бо дигар маъно иваз карда шудааст, ки инро транспозитсияи маъноӣ дар равиши тарҷума меҳисобанд. Яъне, истилоҳ калкаӣ нопурра аст, зеро қисман тарҷума ёфта, чузъи дуём бо равиши транспозитсияи луғавӣ инъикос гардидааст. Азбаски истилоҳоти шоҳаи антропология хусусияти илмҳои дақиқро доранд, аз ин рӯ, бо *тарҷумаи мустақим*, яъне *транскрипсия / транслитератсия* ва калка сурат мегирад.

Теология – *theology* шоҳаи ҷоруми метафизика дар илми фалсафа буда, истилоҳи мазкур низ аз забони лотинӣ ба забони англисӣ ворид гардида, ба забони тоҷикӣ бо равиши транслитератсия тарҷума гардидааст. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур бо муодили *худошиносӣ* истифода мегардад, ки дар ин шакл бо равиши калкаӣ нопурра тарҷума гардидааст. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” истилоҳи мазкур чун *илми илоҳиёт, илми дин, фикҳ, динишиносӣ* шарҳ ёфтааст [332, с. 339].

Ба шоҳаи *теология* истилоҳоти зерин дохил мешаванд: *pantheism* – *ҳамаҳудой*, *пантеизм*, *polytheism* – *политеизм*, *theocentri(cism)* – *теосентризм*, *худомарказӣ*, *God-seeking* – *худоҷӯӣ*, *god-building* – *худосозӣ*, *pananism* – *бисёрҳудой*, *creationism* – *ибдоъгарой*, *офаринишигарой*, *divinelaw* – *конуни Илоҳӣ*, *belief / faith* – *этиқод*, *divine grace* – *хайру баракат*, *ritual* – *расму русум*, *God's existence* – *ҳастии Худованд*, *theological views* – *ҷаҳонбинии динӣ*, *omniscience* – *ҳамадонӣ*, *Devine being* – *ҳастии Худованд*, *agnostic* – *агностик*, *denomination* – *мазҳаб*, *eschatology* – *охиратишиносӣ* [412].

Истилоҳоти дар боло овардашударо аз рӯи равиши тарҷума ба гурӯҳҳо тақсим менамоем:

Бо равиши **транскрипсия / транслитератсия**: *polytheism* – политеизм, *agnostic* – агностик, *theocentri(ci)sm* – теосентризм.

Бо равиши **калкаи пурра**: *God-seeking* – худоҷӯӣ, *god-building* – худосозӣ, *creationism* – ибдоъгароӣ, *theocentri(ci)sm* – худомарказӣ, *omniscience* – ҳамадонӣ.

Равиши **калкаи нопурра**: *eschatology* – охиратииносӣ.

Равиши **калкаи луғавӣ-маъноӣ**: *theological views* – ҷаҳонбинии динӣ.

Бо равиши **транспозитсияи дастурӣ (наҳвӣ)**, ки дар раванди тарҷума тартиби калима иваз мешавад: *God's existence* – ҳастии Худованд, *divine law* – қонуни Илоҳӣ, *Devine being* – ҳастии Худованд.

Равиши **транспозитсияи луғавӣ**: *divine grace* – хайру баракам.

Бо равиши **модулсозии озод**: *ritual* – расму русум.

Барои равшанӣ андохтан ба таҳлил баъзе равиши тарҷумаи истилоҳотро шарҳ медиҳем. Истилоҳи ***ritual* – расму русум** ба он хотир бо равиши модулсозии озод тарҷума шудааст, ки ҳипероним ***ritual*** чун ҳипонимҳои ***расм*** ва ***русум*** дар забони тарҷума интиқол гардидааст [336]. Чунин усули тарҷумаро *мушаххасгардонӣ* низ ном мебаранд.

Равиши транспозитсияи луғавӣ дар истилоҳи ***divine grace* – хайру баракам** бо он сабаб зоҳир мегардад, ки истилоҳи ***divine***, ки ба забони тоҷикӣ маънои ***худой***, ***илоҳӣ***-ро дорад, бо ***хайр*** иваз гардидааст. Агар истилоҳи мазкурро тарҷумаи таҳтуллафзӣ менамудем, чун ***баракати Илоҳӣ*** ифода мешуд. Истилоҳи ***grace* – баракам** айнан тарҷума шудааст. Аз сабаби он, ки дар забони тоҷикӣ муродифи ҷуфти ***хайру баракам*** хеле истифодаи маъмул дорад, ин муродиф бо равиши транспозитсияи луғавӣ ба истилоҳи фалсафии ***divine grace*** мутобиқатӣ мекунад. Равишҳои дигаре, ки дар боло бо мисолҳо тасниф ёфтаанд, аллакай дар таҳлилҳо шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Чи тавре маълум аст, шоҳи дуҷуми илми фалсафа ***эпистемология* – epistemology** ё ***гносеология* – gnoseology** ба шумор меравад, ки ҳар ду истилоҳ хусусияти муродифӣ дошта, аз забони юнонии қадим пайдо гардидаанд. ***Gnoseology*** ба забони тоҷикӣ бо равиши калкаи нопурра чун

маърифатишиносӣ тарҷума шудааст [347]. Истилоҳи *Epistemology* чун *назарияи дониш* ё *илмишиносӣ* интиқол гардида, дар ин истилоҳ равиши калкаи нопурра ба назар мерасад. Истилоҳи *гносеология* дар умум омӯзиши маърифатро дар назар дорад, ки ба он дониш низ дохил мешавад, аз ин лиҳоз, *эпистемология*ро чун як шоҳаи *гносеология* эътироф намудаанд. Истилоҳи *epistemology -назарияи дониш*, як чузъаш *epistemo – дониш* тарҷумаи калка шуда, *чузъи дигар logos – назария* транспозитсияи луғавӣ гаштааст, зеро *logos – назария* не, балки маънои *шиносӣ, шинохт, илм, омӯзиш*ро дорад. Дар раванди тарҷумаи истилоҳ диққати асосӣ ба вазифа, мафҳум ва моҳияти соҳаи илм дода шудааст, аз ин лиҳоз, чун *назарияи дониш* дар илми фалсафа истифода мегардад. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳоти мазкур ҳамчун истилоҳоти байналмилалӣ эътироф гаштаанд ва метавонанд бо равиши транслитератсия низ тарҷума шаванд.

Истилоҳоте, ки ба доираи илми гносеология дохил мешаванд, инҳоянд: *anthroposophy – антропософия, дарк (маърифат)-и табиати инсон, intellectual knowledge – дониши ақлӣ, primary knowledge – дониши ибтидоӣ, historical and logical cognition – дониши таърихӣ ва мантиқӣ, episteme – эпистема (дониши муайян), doxa – докса, agnosticism – агностисизм (беҳудоӣ), scepticism – шаккокия (скептицизм), perceptual – маърифати ҳиссӣ, qualia – эҳсос, catalepsy – идрок, intuition – тасаввур, emotion – эҳсос, ҳаяҷон, empiricism – таҷрибагароӣ (эмпиризм), rationalism – ақлгароӣ, хирадгароӣ, falsehood – дурӯғ, fallacy – ғумроҳӣ.*

Истилоҳоти дар боло овардашуда, ки ба гносеология дохил мешаванд, бо равишҳои гуногун тарҷума гардидаанд. Истилоҳоти *anthroposophy – антропософия, episteme – эпистема, doxa – докса, scepticism – скептицизм, empiricism – эмпиризм, agnosticism – агностисизм* бо равиши транскрипсия / транслитератсия аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд [347]. Ҳарчанд баъзе истилоҳоти транслитератсияшуда дар қавсайн шарҳи маънӣ меёбанд, вале дар матнҳои илмӣ-фалсафӣ бе шарҳ бо шакли аслии худ ба назар мерасанд. Истилоҳоти *intellectual knowledge – дониши ақлӣ, primary knowledge – дониши ибтидоӣ, historical and logical cognition – дониши таърихӣ ва мантиқӣ*

бо ду равиш тарчума гардидаанд. Бо равиши калкаи пурра, зеро тамоми чузъҳои истилоҳ калима ба калима тахтуллафзӣ тарҷумаи худро ёфтаанд, вале дар ин ҷо равиши транспозитсияи наҳвӣ низ дида мешавад, зеро тартиби истилоҳот аз лиҳози дастурӣ мутобиқат намекунад. Дар ҳолати номутобиқатии сохтори наҳвии забонҳо равиши транспозитсияи наҳвӣ ба кор бурда мешавад. Аз рӯйи тартиб дар забони англисӣ *primary knowledge* → *сифат* + *исм* омадааст, вале дар забони тоҷикӣ баръакс *дониши ибтидоӣ* → *исм* + *сифат*. Истилоҳи *historical and logical cognition* низ бо равиши мазкур истифода шудааст. Яъне, дар забони англисӣ *historical and logical cognition* → *сифат* + *сифат* + *исм* ва дар забони тоҷикӣ чун *дониши таърихӣ ва мантиқӣ* → *исм* + *сифат* + *сифат*.

Истилоҳоти дигар *qualia* – *эҳсос*, *catalepsy* – *идрок*, *intuition* – *масаввур*, *emotion* – *эҳсос*, *rationalism* – *ақлгароӣ*, *xiradgaroӣ*, *falsehood* – *дурӯғ*, *fallacy* – *ғумроҳӣ* бо равиши тарҷумаи тахтуллафзӣ муодили худро дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ёфтаанд [325]. Ҳолати мазкур нишондиҳандаи он аст, ки истилоҳоти фалсафа низ чун дигар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ сарчашма мегиранд, аз ин лиҳоз, баъзе истилоҳот тарҷумаи худро, аллакай, дар забони тарҷума доранд.

Logic – **мантиқ** низ як шоҳи илми фалсафа ба шумор рафта, илмест доир ба қонунҳои тафаккур, баровардани ҳулоса ва шаклҳои он [332, с. 756]. Истилоҳи мазкур бо равиши тарҷумаи тахтуллафзӣ, муодили пурраи худро чун **мантиқ** дар забони тоҷикӣ ёфтааст [325, с. 493]. Бояд тазаққур дод, ки истилоҳи мазкур аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос гардида, айнаи ҳол муодили истилоҳи забони англисии **logic** мебошад. Ба илми мантиқ истилоҳоти зерин дохил мешаванд: *objective logic* – *мантиқи айнӣ*, *мантиқи воқеӣ*, *metallogical* – *насомантиқӣ*, *logical symbolism* – *рамзи мантиқӣ*, *logical contradiction* – *таноқузи мантиқӣ*, *logic element* – *унсури мантиқӣ*, *logical fallacy* – *ғумроҳии мантиқӣ*, *logic and real truth* – *ҳаққонияти мантиқӣ ва воқеӣ*, *panlogism* – *панлогизм* (*ҳамамантиқгароӣ*), *logical sum* – *ҷамъи мантиқӣ*, *normal form of logical expression* – *шакли мизони ғуфторҳои мантиқӣ*, *шакли мизони ҷумлаҳои мантиқӣ*, *hypostatization* – *гипостатизатсия*, *binary logic* – *мантиқи дуӣ*, *paradox* – *парадокс* (*хориқулқоида*), *paralogism* – *паралогизм* (*муғолитагароӣ*),

sylllogism – силлогизм, *principle of hypothetical syllogism* – асли қиёси фарзӣ, *absurdum* – зиддияти мантиқӣ.

Мисолҳои овардашударо бо равишҳои гуногуни тарҷума тасниф мекунем:

Равиши тарҷумаи **калкаи нурра** ва **транспозитсияи наҳвӣ**: *objective logic* – мантиқи айнӣ, *мантиқи воқеӣ*, *metallogical* – насомантиқӣ, *logical symbolism* – рамзи мантиқӣ, *logical contradiction* – таноқузи мантиқӣ, *logic element* – унсури мантиқӣ, *logical fallacy* – ғумроҳии мантиқӣ, *logic and real truth* – ҳаққонияти мантиқӣ ва воқеӣ, *logical sum* – ҷамъи мантиқӣ, *normal form of logical expression* – шакли мизони ғуфторҳои мантиқӣ, шакли мизони ҷумлаҳои мантиқӣ, *binary logic* – мантиқи дуӣ.

Равиши **транслитератсия**: *panlogism* – панлогизм, *hypostatization* – гипостатизатсия, *paradox* – парадокс, *paralogism* – паралогизм, *sylllogism* – силлогизм.

Истилоҳи *principle of hypothetical syllogism* – асли қиёси фарзӣ бо равиши калкаи луғавӣ-маъноӣ тарҷума гардидааст, зеро ҳар як чузбӣ истилоҳро агар дар алоҳидагӣ дар фарҳанг нигарем, *principle* – асл, *асос*, *hypothetical* – шартӣ, *тахминӣ*, *sylllogism* – далел, *фарзия* аст [326]. Маълум мегардад, ки истилоҳ така бар фарҳанг тарҷумаи калима ба калима аз рӯйи маъно асли қиёси фарзӣ тарҷума гардидааст, яъне ба ҷойи тахминӣ қиёс истифода шудааст, то мазмуни истилоҳро дар забони тарҷума инъикос намояд. Дар равиши калкаи луғавӣ-маъноӣ истилоҳро метавон бо маънои маҷозӣ ё интиҳоб аз маъноҳои фарҳанг, ки дар он истилоҳ сермаъно тарҷума мегардад, истифода намуд. Истилоҳи ***absurdum* – зиддияти мантиқӣ** бо равиши транспозитсияи дастурӣ (сарфӣ) ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, зеро истилоҳи сода сохторан таркибӣ гардидааст. Шакли сохтории истилоҳ дар раванди тарҷума тағйир ёфтааст.

Этика – ***ethics*** низ яке аз шохаҳои илми фалсафа, ки онро маъмулан илми мустақили самти ҷомеашиносӣ мешуморанд, ба ҳисоб рафта, ахлоқ ва принсипҳои ахлоқиро дар рафтору кирдори инсон меомӯзад. Истилоҳи забони англисии ***ethics*** ба забони тоҷикӣ бо равиши тарҷумаи транспозитсияи дастурӣ чун ***хулқшиносӣ***, **илми ахлоқ** тарҷума гардидааст [325, с. 296]. Равиши

транспозитсияи дастурӣ дар истилоҳи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки истилоҳ сохторан сохта буда, аз решаи **ethos** – забони юнонӣ **ахлоқ**, **-ic** пасванд ва **-s** инфлексияи дастурӣ – нишондиҳандаи шумораи ҷамъ мебошад, сохта шудааст. Аз рӯйи шакл истилоҳи забони англисӣ сохта аст, вале ҳангоми тарҷума чун истилоҳи дурешагии мураккаб тарҷума гардидааст, ки инро равиши транспозитсияи дастурӣ мегӯянд. Дар транспозитсияи дастурӣ на танҳо маъно, балки сохтори дастурии истилоҳ низ иваз мешавад.

Илми **этика** дорои истилоҳоти соҳавии худ мебошад, ба мисли *ethos* – хулқ, *сиринт* (эмос), *moralism* – хулқгаройӣ, *human morality* – хулқи инсонӣ, *ахлоқи инсонӣ*, *characterology* – хӯшиносӣ, *moralizing* – хулқнардозӣ, *moral rectitude* – баамизӣ (баномусӣ), *justice (fairness)* – адолат (ҳаққоният, инсоф), *faithfulness* – садоқат, *goodness* – некӣ, *honesty* – бовиҷдонӣ, *friendship* – дӯстӣ, *virtue* – шаъну шараф, *moral paragon* – намунаи фазилатҳои ахлоқӣ, *decency* – одоб, *benevolence* -шавқат, *intelligence, prudence* – боақлӣ, *morality, ethical life* – ахлоқӣ, *selfish hedonism* – гедонизми худхоҳона, лаззатгароии худхоҳона, *enjoyment* – лаззат, *ugliness* – қубҳ, қабоҳат, зиштӣ, *nonego* – ғайри-ман, *philanthropy* – филантропия, *punishment* – танбеҳ, ҷазо, *agnosia* – агнозия, вайрон кардани раванди шинохти ашё ва падидаҳо – *aporia* – аномия, беом [429].

Бештари истилоҳоти этика аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ гирифта шуда, бо равиши таҳтуллафзӣ тарҷумаи худро дар забони тоҷикӣ ёфтаанд ва ҳамаи онҳо ба муодилҳои пурра дохил мешаванд, ба монанди *justice (fairness)* – адолат, *faithfulness* – садоқат, *goodness* – некӣ, *honesty* – бовиҷдонӣ, *friendship* – дӯстӣ, *decency* – одоб, *benevolence* – шавқат, *intelligence, prudence* – боақлӣ, *enjoyment* – лаззат, *ugliness* – қубҳ, қабоҳат, зиштӣ, *punishment* – танбеҳ, ҷазо [325].

Дар баробари ин истилоҳот, боз дигар истилоҳоте вучуд доранд, ки бо равишҳои гуногуни таҳвили тарҷумонӣ сурат мегиранд. Истилоҳи **virtue** – **шаъну шараф** дар забони англисӣ истилоҳи якрешагӣ ва сохторан сода буда, ба забони тоҷикӣ дар шакли муродифи чуфт – **шаъну шараф** тарҷума шудааст, ки ин равиш транспозитсияи дастурӣ (сарфӣ) мебошад. Истилоҳи **moral paragon** –

намунаи фазилатҳои ахлоқӣ бошад, бо равиши модулсозии озод сурат гирифтааст, зеро аз нигоҳи луғавӣ *moral* – ахлоқ буда, *paragon* – намуна аст [336]. Дар забони тоҷикӣ барои ба дараҷаи муодилнокӣ ноил шудан, истилоҳи *фазилат* низ илова гардидааст, ки усули *илова* ва *коҳиш* дар раванди тарҷума ба таҳвили тарҷумонии *модулсозии озод* дохил мешавад. Тарҷумаи истилоҳоти *philanthropy* – *филантропия*, *agnosia* – *агнозия*, *anomia* – *аномия* бо равиши транслитератсия сурат гирифтаанд.

“*Эстетика* як шоҳаи илми фалсафа буда, дар забони англисӣ дар шакли *aesthetics* омада, ба забони тоҷикӣ ҳам дар шакли транслитератсияи *эстетика* ва ҳам дар шакли транспозитсияи дастурӣ чун *зебоишиносӣ*, *зебопарастӣ* тарҷума гардидааст” [325, с. 39]. Истилоҳи мазкур дар забони юнонии қадим дар шакли *aisthetikos* маънои эҳсосот ва нафсониро дорад [406]. Илми мазкур зухуроти хоси арзишманди инсон ба олам ва ғайолияти бадеӣ ва зебоии ўро меомӯзад. Тарҷумаи забони тоҷикӣ низ мазмунан така бар моҳият ва вазифаи илм тарҷума шудааст. Дар истилоҳи мазкур на танҳо равиши *транспозитсияи дастурӣ*, балки *модулсозии озод* низ дида мешавад, зеро истилоҳи *aesthetic* дар фарҳанг маънои мушаххаси зебоишиносиро намедихад, балки чун шарҳи маънӣ *ҷараёни ҳисси зебоӣ доштан ба ҳаёт, назари бадеӣ доштани инсон ва, умуман, ба олам назари зебоӣ доштан ё ҳис карданиро* тасвир кардааст. Яъне, ин истилоҳ ба забони англисӣ аз забони юнонӣ бо транслитератсия гузаштааст [355]. Дар раванди тарҷума ба забони тоҷикӣ ҳама хусусиятҳои ин илмро ба назар гирифта, ҷараёни ифодашавии онро дарк карда, дар натиҷа бо як истилоҳи муайян “*зебоишиносӣ*” онро тарҷума кардаанд, ки чунин равиш дар назарияи тарҷума *модулсозии озод* ном дорад. Дар истилоҳи мазкур равиши модулсозии озод дар шакли *ҷараён → натиҷа* сурат мегирад.

Ба шоҳаи илми *aesthetics* – *зебоишиносӣ* истилоҳоти мазкур дохил мешаванд: *beautiffulness* – *зебоӣ*, *ҳусн*, *tragic* – *ғоҷеавӣ*, *harmony* – *гармония*, *style* – *услуб*, *in life, everything should be in moderation* – *ҳама чиз дар зиндагӣ бояд ба меъёр бошад*, *darkness* – *зулмат*, *reflexiveness* – *инъикосӣ*, *бозтобӣ*, *elegantness* – *лутф*, *attractiveness* – *ҷолибият*, *irrationality* – *бешуурӣ*, *inspiration* – *илҳом*, *heteronomy* – *гетерономия*, *humanism* – *башардӯстӣ*, *инсондӯстӣ*, *humanism of*

art – гуманизми санъат, ornamentation – орошиом, aestheticism value – арзиши зебоинапарастӣ [431].

Истилоҳоти илми эстетика, ки як шоҳаи фалсафа маҳсуб меёбад, дар забони маъмулӣ ниҳоят васеъ истифода мегардад. Бештари истилоҳот муодили худро дар забони тоҷикӣ доранд, мисли *beautiffulness – зебоӣ, reflexiveness – инъикосӣ, бозтобӣ, elegantness – лумф, attractiveness – ҷолибият, irrationality – бешуурӣ, inspiration – илҳом, ornamentation – орошиом* [369]. Истилоҳоти номбурда чун калимаҳои маъмулӣ дар забони гуфтугӯии ҳаррӯза мавриди истифода қарор доранд, аз ин лиҳоз, тарҷумаи онҳо мазмунан тахтуллафзӣ сурат гирифта, муодили пурраи худро ёфтаанд. Ибораи *everything should be in moderation – ҳама чиз дар зиндагӣ бояд ба меъёр бошад*, дар матнҳои эстетикӣ вохӯрда, ба забони тоҷикӣ бо равиши *модулсозии озод* сурат мегирад, зеро ҳангоми тарҷума дар забони тоҷикӣ калимаи *зиндагӣ* илова шудааст, ки усули *иловакунӣ* ва *коҳиш* нишондиҳандаи равиши модулсозии озод аст. Маънои аслии истилоҳи **darkness** дар фарҳанг **торикӣ** аст, вале чун истилоҳи фалсафӣ дар забони тоҷикӣ маънои маҷозии **зулматро** интиҳоб намуда, яъне бо маънои конотативӣ тарҷума гардидааст, ки ин дарак аз равиши *калкаи луғавӣ-маъноӣ* медиҳад [332, с. 351]. Истилоҳи **humanism – инсон, башардӯстӣ**, бо равиши транспозитсияи луғавӣ тарҷума гардидааст, зеро пасванди **ism**-и забони англисӣ чун **дӯстӣ** иваз гардидааст. Истилоҳоти **harmony – гармония** ва **heteronomy – гетерономия** бо равиши транслитератсия / транскрипсия тарҷума гардидааст. Истилоҳи **humanism of art – гуманизми санъат** калкаи нопурра аст, зеро як чузъи истилоҳ транслитератсия шудааст. Вале истилоҳи **aestheticism value – арзиши зебоинапарастӣ** бо таҳвили транспозитсияи дастурӣ (наҳвӣ) чун калкаи пурра ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтааст.

“**Axiology – Аксиология** як шоҳаи илми фалсафа буда, аз забони юнонӣ ᾰξία, axia – арзиш ва logos – омӯзиш реша мегирад. Ба забони тоҷикӣ бо ду равиш тарҷума шуда, ҳамчун истилоҳи байналмилалӣ бо транслитератсия чун **аксиология** ба забони тоҷикӣ интиқол гардидааст. Бо мурури замон, бо таъсири забони форсӣ айни ҳол истилоҳи мазкурро чун калкаи нопурра **арзишииносӣ** тарҷума кардаанд” [345]. Шоҳаи аксиология як қатор истилоҳоти ба худ хосро

доро мебошад: *objective value* – арзиши айнӣ, *moral value* – арзиши ахлоқӣ, *religious value* – арзиши динӣ, *social values and norms* – нормаҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ, *cultural values* – арзишҳои фарҳангӣ, *value understanding* – арзишфаҳмӣ, *subject and identity values* – арзишҳои субъективӣ-фардӣ, *national values* – арзишҳои миллӣ, *inequality* – нобаробарӣ, *social equality* – баробарии иҷтимоӣ, *equal before the law* – баробарӣ дар назди қонун, *intrinsic value* – арзиши ботинӣ, *criticism* – танқидгароӣ (критицизм), *value theory* – назарияи арзиш, *self-development* – худрушдӣ, *amateur activity* – ҳаваскор, *self-knowledge* – ҳештаниносоӣ, *egoism* – худгароӣ, худбинӣ [431].

Мисолҳои овардашударо аз рӯи равиши тарҷума ба қисматҳо тасниф мекунем:

Равиши **калкаи пурра** ва таҳвили **транспозитсияи дастурӣ (наҳвӣ)**: *objective value* – арзиши айнӣ, *moral value* – арзиши ахлоқӣ, *religious value* – арзиши динӣ, *social values and norms* – нормаҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ, *cultural values* – арзишҳои фарҳангӣ, *value understanding* – арзишфаҳмӣ, *subject and identity values* – арзишҳои субъективӣ-фардӣ, *national values* – арзишҳои миллӣ, *equal before the law* – баробарӣ дар назди қонун, *intrinsic value* – арзиши ботинӣ, *self-development* – худрушдӣ [431].

Равиши **транспозитсияи луғавӣ**: *criticism* – танқидгароӣ (критицизм), *self-knowledge* – ҳештаниносоӣ, *egoism* – худгароӣ, худбинӣ.

Равиши **калкаи луғавӣ-маъноӣ**: *amateur activity* – ҳаваскор. Дар мисоли мазкур ҳар ду ҷузъи истилоҳ ба маънои аслии худ не, балки бо маънои конотативӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд. Истилоҳи **amateur** дар фарҳанг маънои **дӯстдор** ва **activity** – **ҳаракат**, **фаъолият** ва **корро** дорад [326]. Маълум мегардад, ки дар раванди тарҷума маънои конотативии истилоҳ бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ба назар гирифта, тарҷумаи калкаи луғавӣ-маъноӣ гардидааст.

Ҳамин тарик, аз таҳлили мисолҳо метавон хулоса намуд, ки истилоҳоти фалсафа ҳам бо роҳи тарҷумаи мустақим ва ҳам ғайримустақим сурат мегирад. Аз ҳама равиши серистифода ва маъмул дар тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ транскрипсия / транслитератсия, калка ва транспозитсия мебошад. Лозим ба

ёдоварист, ки истилоҳоти илми онтропология танҳо дар шакли тарҷумаи мустақим сурат гирифтааст, зеро илми мазкур хусусияти илмҳои дақиқро доро мебошад.

4.2. Тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносиро, ки ду ҷанбаи асосии бахши филология ва аз илмҳои гуманитарӣ ба шумор мераванд, дар зербоби мазкур аз нигоҳи равиши тарҷума мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем. Вобаста ба рушди босуръати иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ, илмию техникӣ ва бисёр дигар паҳлуҳои ҳаёти муосир назарияҳо, мафҳумҳо, падидаҳо истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ низ дар раванди рушду равнақ қарор дорад. Тарҷумаи истилоҳоти мазкур ва банизодарории онҳо диққати хоси тарҷумашиносон ва истилоҳшиносонро мунтазам ба худ ҷалб менамояд. Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ мушкилоти зиёд пешорӯ меояд ва интиҳоби равиши тарҷумаи он душворӣ ба бор меорад.

Вобаста ба истилоҳоти забоншиносӣ муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Истилоҳоти илми мазкурро аз ҷиҳати сохтор ва маъно таснифот карда, мавриди таҳлил қарор додаанд. Инчунин, дар натиҷаи таҳлилҳо фарҳангҳои гуногуни забоншиносӣ аз ҷониби муҳаққиқон рӯйи ҷоп омадааст. Олимоне, ки ба ин риштаи пажӯҳиш сару кор гирифтаанд, аз ҷумла, Л. Блумфилд (L. Bloomfield), Ҷ. Ҷонс (J. John), Ҷ. Вандриес (J. Vendryes), Э. Жилбер (É. Ghilbert), Г. Трагер (L. Trager), Э. Сепир (E. Sapir), В.С. Виноградов, Л.Л. Нелюбина, В.П. Даниленко, О.С. Ахманова, К.Я. Авербух, Е.А. Сорокин (E.A. Sorokin), Л.П. Чахоян, К. Шукурова, С.С. Ҷаматов ва Ҷ. Лей мебошанд.

Муҳаққиқи тоҷик С.С. Ҷаматов соли 2017 дар диссертатсияи доктории худ таҳти унвони “Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков” (Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) тамоми марҳилаҳои ташаккули

истилоҳоти забоншиносиро аз ҷиҳати сохтор ва маъно дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор додааст [55].

Забоншинос Чанг Лей диссертатсияи номзадии худро таҳти унвони “Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ 语言学 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ” ғимоя намуда, дар он бештар истилоҳоти бахши забоншиносии умумӣ, қисмати дастурӣ таҳлили сохторӣ ва маъноӣ гардидааст [169]. Лозим ба ёдоварист, ки ҷиҳати методологияи тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ риштаи нави таҳқиқ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад.

Вобаста ба истилоҳоти адабиётшиносӣ низ забоншиносони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқотҳои илмӣ ба анҷом расонидаанд, ба монанди С.Я. Мосткова, Р. Ҳодизода, Т. Зехнӣ, Р. Мусулмонқулов, Ю. Бобоев, У. Тоиров, Т. Атахонов, А. Сатторзода, Х.А. Ҷӯраев ва ғ.

Илми забоншиносӣ дорои ду шохаи калон мебошад: “**забоншиносии назариявӣ ва забоншиносии татбиқӣ**. **Забоншиносии назариявӣ** боз аз зершохаҳои забоншиносии таърихӣ, муқаддимаи забоншиносӣ, забоншиносии меъёрӣ, лингводидактика, забоншиносии қиёсӣ, прагматика, забоншиносии иҷтимоӣ, забоншиносии фарҳангӣ, забоншиносии равонӣ, нейролингвистика, забоншиносии этникӣ, забоншиносии маърифатӣ, забоншиносии хусусӣ, забоншиносии умумӣ иборат аст. Ба зершохаҳои **забоншиносии татбиқӣ** луғатшиносӣ, тарҷумашиносӣ, истилоҳшиносӣ, забоншиносии компютерӣ, луғатшиносӣ, фонетика, морфология, синтаксис, дискурс ва ғ. [4] дохил мешаванд. Бояд зикр намуд, ки зершохаҳои номбаршуда дар алоҳидагӣ таснифоти худро доранд, вале дар диссертатсия шохаҳои калонтарин ва асосии ин илм матраҳ мегарданд. Бештари шохаҳои забоншиносӣ аз лиҳози мазмун ҳам хусусияти назариявӣ ва ҳам хусусияти амалӣ доранд, зеро аз як тараф ба таҳияи мафҳумҳо, қонуниятҳо ва моделҳои умумизабонӣ равона шудаанд, аз тарафи дигар, имконияти истифодаи ин натиҷаҳо дар ҳалли масъалаҳои амалӣ (масалан, таълими забон, тарҷума, луғатшиносӣ, меъёргузори забон ва ғ.) равона мегарданд. Бо вучуди ин, дар доираи ин таҳқиқот як қатор шохаҳо бартариӣ самти назариявӣ доранд, дар онҳо ҳадафи асосӣ ташаккули низоми концептуалӣ,

тавсифи сохтор ва қонуниятҳои умумии забон аст. Аз ин рӯ, маҳз он зумраи шоҳаҳое, ки самтгирии назариявӣ дар онҳо бештар мебошанд ва натиҷаҳои онҳо пеш аз ҳама ба ғанигардони асосҳои умуминазариявии илми забоншиносӣ хизмат мекунанд, ба гурӯҳи забоншиносии назариявӣ мансуб донистем. Истилоҳоти шоҳаҳои забоншиносӣ дар ҷадвали зер гурӯҳбандӣ шуда, бо мисолҳо равиши тарҷумаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ гардидаанд:

Ҷадвали 11.

ШОҲАҲОИ ЗАБОНШИНОСӢ (Branches of linguistics)	
Забоншиносии назариявӣ (Theoretical linguistics)	Забоншиносии татбиқӣ (Applied linguistics)
➤ Забоншиносии таърихӣ (Historical linguistics) ➤ Муқаддимаи забоншиносӣ (Introduction to linguistics) ➤ Забоншиносии меъёрӣ (Normative linguistics) ➤ Лингводидактика (linguodidactics / language teaching methodology) ➤ Забоншиносии қиёсӣ (Contrastive / comparative linguistics) ➤ Прагматика (Pragmatics) ➤ Забоншиносии иҷтимоӣ (Sociolinguistics) ➤ Забоншиносии фарҳангӣ (Cultural linguistics) ➤ Забоншиносии равонӣ (Psycholinguistics) ➤ Нейролингвистика (Neurolinguistics) ➤ Забоншиносии этникӣ (Ethnolinguistics) ➤ Забоншиносии маърифатӣ (Cognitive linguistics) ➤ Забоншиносии хусусӣ (Particular / specific linguistics) ➤ Забоншиносии умумӣ (General linguistics)	➤ Луғатшиносии (Lexicography) ➤ Тарҷумашиносӣ (Translation studies) ➤ Истилоҳшиносӣ (Terminology) ➤ Забоншиносии компютерӣ (Computational linguistics) ➤ Луғатшиносӣ (Lexicology) ➤ Фонетика (Phonetics) ➤ Морфология (Morphology) ➤ Синтаксис (Syntax) ➤ Дискурс (Discourse studies)

Чӣ тавре дар ҷадвал нишон дода шудааст, аввалин шоҳаи **забоншиносии назариявӣ** буда, дорои зершоҳаҳои гуногун мебошад [127], ки барои таҳлили равиши тарҷумаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ якҷанд мисолро баррасӣ менамоем:

Истилоҳоти забоншиносии таърихӣ: *diachronic analyses* – таҳлили диахронӣ (таҳлили дарзамонӣ), *synchronic analyses* – таҳлили синхронӣ (таҳлили ҳамзамонӣ), *etymology analyses* – таҳлили этимологӣ, *elaboration* – коркард, *language family* – оилаи забон, *proto-language* – протозабон, *phylogenetic trees* – дарахти филогенетикӣ, *laryngeals* – ларингал.

Дар тарҷумаи истилоҳоти забоншиносии таърихӣ истилоҳоти *diachronic analyses* – таҳлили диахронӣ (таҳлили дарзамонӣ), *synchronic analyses* – таҳлили синхронӣ (таҳлили ҳамзамонӣ) [316, с. 77] равиши **муайянсозӣ (specification)** сурат гирифтааст, зеро барои аниқу равшан гардонидани мафҳуми истилоҳ онро дар қавс шарҳ додаанд. Истилоҳоти *etymology analyses* – таҳлили этимологӣ, *proto-language* – протозабон, *phylogenetic trees* – дарахти филогенетикӣ [391] бо равиши **калкаи наҳвӣ ва сарфӣи нопурра** ба забони тоҷикӣ интиқол гардидаанд, зеро як ҷузъи истилоҳ транслитератсия шуда, ҷузъи дигар тарҷумаи таҳтуллафзӣ гаштааст. Истилоҳи *laryngeals* – ларингал **транслитератсия** шуда, истилоҳи *elaboration* – коркард [370] **тарҷумаи таҳтуллафзӣ** шудааст.

Истилоҳоти муқаддимаи забоншиносӣ: *linguistics* – забоншиносӣ, *phonetics* – фонетика, *phonology* – фонология, *morphology* – морфология, *syntax* – синтаксис, *semantics* – семантика, *pragmatics* – прагматика, *lexicology* – лексикология, *sociolinguistics* – забоншиносии иҷтимоӣ, *psycholinguistics* – забоншиносии равонӣ, *applied linguistics* – забоншиносии амалӣ, *descriptive linguistics* – забоншиносии тавсифӣ, *comparative linguistics* – забоншиносии муқоисавӣ, *historical linguistics* – забоншиносии таърихӣ, *grammar* – дастур, *vocabulary* – лугат, *word formation* – калимасозӣ, *dialect* – лаҳҷа, *register* – сабк / сабки нутқ, *discourse* – дискурс / матни сухан.

Забоншиносии меъёрӣ – *normative linguistics* – забоншиносии меъёрӣ, *linguistic norm* – меъёри забонӣ, *codification* – кодификатсия (рамзгузорӣ), *standard language* – забони адабӣ (стандартӣ), *prescription* – таъйиноти меъёрӣ, *prescriptive rule* – қоидаи меъёргузорӣ, *language standardization* – меъёргузори забон, *correctness* – дурустии забонӣ, *usage* – истифодабарии

забон, *normative grammar* – дастури меъёрӣ, *orthographic norm* – меъёри имло, *punctuation norm* – меъёри имлоӣ, *pronunciation norm* – меъёри талаффуз, *lexical norm* – меъёри луғатӣ, *stylistic norm* – меъёри услубӣ, *official style* – услуби расмӣ, *editing* – таҳрир, *proofreading* – санҷиши матн, *language culture* – фарҳанги забон, *speech culture* – фарҳанги нутқ.

Истилоҳоти лингводидактика – *linguodidactics* – лингводидактика, *language teaching methodology* – методикаи таълими забон, *foreign language acquisition* – азхудкунии забони хориҷӣ, *language competence* – қобилияти забонӣ, *communicative competence* – қобилияти коммуникатсионӣ, *linguistic competence* – қобилияти забониносии, *didactic principles* – принсипҳои дидактикӣ, *language proficiency* – дониши забонӣ, *teaching aids* – васоити таълимӣ, *learning strategies* – стратегияҳои омӯзиш, *teaching methods* – методҳои таълим, *interactive learning* – омӯзиши интерактивӣ, *language skills* – малакаҳои забонӣ, *speaking skills* – малакаи сухан, *listening comprehension* – фаҳмиши шунавоӣ, *vocabulary acquisition* – азхудкунии луғат, *grammar instruction* – таълими дастур, *communicative approach* – равиши коммуникатсионӣ, *task-based learning* – омӯзиши вазифавӣ, *assessment* – баҳодиҳӣ, *formative assessment* – баҳодиҳии ташаккулӣ, *summative assessment* – баҳодиҳии ҷамъбасти, *error analysis* – таҳлили хатоҳо, *language testing* – санҷиши забон, *pedagogical technology* – технологияҳои педагогӣ.

Истилоҳоти лингводидактика низ бо равишҳои гуногун сурат мегирад: Равиши **калкаи наҳвӣ нопурра**: *communicative competence* – салоҳияти коммуникатсионӣ, *formative assessment* – арзёбии формативӣ. Равиши тарҷумаи **тавзеҳ**: *scaffolding* – муносибати интерактивӣ ба омӯзиши забони хориҷӣ, вақте ки муаллим донишҷӯро барои мустақилона ҷустуҷӯ намудани донишҳои нав роҳнамоӣ мекунад [422]. Равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *task based learning* – омӯзиши дар асоси иҷрои машқҳо. Равиши тарҷумаи **калкаи наҳвӣ пурра**: *language immersion* – фарогирии забон, *error correction* – ислоҳи хато, *authentic materials* – маводи воқеӣ (аслӣ) [370].

Истилоҳоти забоншиносии қиёсӣ: *comparative method* – усули муқоисавӣ, *phonological systems* – системаи фонологӣ, *morphological systems* – системаи сарфӣ, *lexicostatistics* – лексикостатистика, *glottochronology* – глоттохронология, *glosseme* – глоссематика.

Мисолҳои дар боло овардашуда бо се равиш аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд: **калкаи пурра:** *comparative method* – усули муқоисавӣ; **калкаи нопурра:** *phonological systems* – системаи фонологӣ, *morphological systems* – системаи сарфӣ; **транслитератсия:** *lexicostatistics* – лексикостатистика, *glottochronology* – глоттохронология, *glosseme* – глоссематика.

Истилоҳоти прагматика: *speech act* – суҳанронӣ, *Deixis* – Дейксис, вазифаи ишора, *implicature* – импликатура, *illocutionary act* – амали иллокутионарӣ, *presupposition* – пресуппозитсия [342].

Истилоҳоти прагматика бо чор равиш аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст: равиши **калкаи наҳвӣ пурра:** *speech act* – амали суҳанронӣ; **калкаи наҳвӣ нопурра:** *illocutionary act* – амали иллокутионарӣ; равиши **транслитератсия / транскрипсия:** *implicature* – импликатура, *presupposition* – пресуппозитсия; равиши **муайянсозӣ (specification):** *Deixis* – Дейксис, вазифаи ишора.

Истилоҳоти забоншиносии иҷтимоӣ: *dialectology* – шевашиносӣ, *patois* – патуа, *sociolinguistics* – забоншиносии иҷтимоӣ, *homogeneous* – ҳомогенӣ, *diglossia* – диглоссия (азҳудкунии ду зерзабоне, ки ба забони мавриди ҳадаф дахл дорад), *psycholinguistics* – забоншиносии равонӣ, *bilingual* – билингвизм, *multilingual* – бисёрзабонӣ.

Истилоҳи забоншиносии иҷтимоии *dialectology* – шевашиносӣ бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, зеро чузъи дуҷуми истилоҳ *logos* – илм, омӯзиш не, балки *шинохтан* интиқол гардидааст [367]. Истилоҳоти *patois* – патуа, *sociolinguistics* – забоншиносии иҷтимоӣ, *homogeneous* – ҳомогенӣ, *psycholinguistics* – забоншиносии равонӣ, *bilingual* – билингвизм бо равиши **транслитератсия / транскрипсия** тарҷума

гардидааст. Истилоҳи *multilingual* – *бисёрзабонӣ* бошад, бо равиши **калкаи пурраи сарфӣ** сурат гирифтааст. Истилоҳи *diglossia* – *диглоссия* (*азхудкунии ду зерзабоне, ки ба забони мавриди ҳадаф дахл дорад*) бо равиши *шарҳи маънӣ* тарҷума гардидааст.

Истилоҳоти забоншиносии фарҳангӣ: *cultural linguistics* – забоншиносии фарҳангӣ, *civilization* – тамаддун, *paganism* – паганизм, *Conceptual sphere of culture* – соҳаи концептуалии фарҳанг, *cultural connotation* – тобиши маъноии фарҳангӣ, *Language picture of the world* – тасвири забони ҷаҳон.

Аз мисолҳои овардашуда равшан мегардад, ки истилоҳоти забоншиносии фарҳангӣ бо чор равиши тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол мегардад: 1) Равиши **транслитератсия / транскрипсия:** *paganism* – *паганизм*; истилоҳоте, ки **муодили** худро дар забони тоҷикӣ доранд: *civilization* – *тамаддун*; 2) Равиши **калкаи наҳвии нопурра**, зеро дар ибора як ҷузъ транслитератсия мешавад: *Conceptual sphere of culture* – *соҳаи концептуалии фарҳанг*; 3) Равиши **транспозитсияи луғавӣ:** *cultural connotation* – *тобиши маъноии фарҳангӣ*; 4) Равиши **калкаи наҳвии пурра:** *Language picture of the world* – *тасвири забони ҷаҳон*.

Истилоҳоти забоншиносии равонӣ: *language acquisition* – *азхудкунии забон*, *bilingualism* – *билингвизм*, *code – switching* – *коди гузариш*, *speech perception* – *дарки нутқ*, *language comprehension* – *фаҳмиши забони шифоҳӣ ва хаттии забони дахлдор*, *language production* – *инкишофи нутқ ва матн дар забони дахлдор*, *lexical access* – *дастрасии луғавӣ*.

Истилоҳоти дар боло овардашуда бо равишҳои гуногун тарҷума мегарданд. Истилоҳоте, ки бо равиши **калкаи наҳвии пурра** тарҷума мешаванд: *language acquisition* – *азхудкунии забон*, *lexical access* – *дастрасии луғавӣ*, *speech perception* – *дарки нутқ*. Истилоҳи *bilingualism* – *билингвизм* бо усули **транскрипсия / транслитератсия** ба забони тоҷикӣ тарҷума гардида, дар “Фарҳанги истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ” бо маънои *дузабонӣ* низ истифода мешавад, ки бо усули **калка** интиқол шудааст [316]. Равиши

дигаре, ки дар тарҷумаи истилоҳоти забоншиносии равонӣ истифода мегардад, **тавзеҳ** мебошад. Ин равиш хангоми бемуодил будани истилоҳ дар забони тарҷума ба кор бурда мешавад: *language comprehension* – фаҳмиши забони шифоҳӣ ва хаттӣ забони дахлдор, *language production* – инкишофи нутқ ва матн дар забони дахлдор.

“**Нейролингвистика** яке аз шохаҳои забоншиносии назариявӣ ба шумор рафта, механизмҳои мағзи сарро дар робита ба фаъолияти нутқ ва он тағйирот дар равандҳои нутқ, ки дар натиҷаи осеби мағзи сар ба амал меоянд, меомӯзад” [292].

Истилоҳоти нейролингвистика: *neurolinguistics* – нейролингвистика, *brain language processing* – коркарди забон дар майна, *language network* – шабакаи забонӣ, *neural pathways* – роҳҳои нейронӣ, *Broca’s area* – минтақаи Брока, *Wernicke’s area* – минтақаи Вернике, *language lateralization* – латерализатсияи забон, *aphasia* – афазия, *Broca’s aphasia* – афазияи Брока, *Wernicke’s aphasia* – афазияи Вернике, *neurolinguistic competence* – қобилияти нейрозабонӣ, *neural activation* – фаъолишавии нейронӣ, *cognitive processing* – коркарди маърифатӣ, *speech production* – тавлиди нутқ, *speech perception* – дарки нутқ, *auditory processing* – коркарди шунавоӣ, *semantic processing* – коркарди маъноӣ, *syntactic processing* – коркарди синтаксӣ, *neuroimaging* – нейровизуализатсия.

Равиши **транслитератсия / транскрипсия:** *aphasia* – афазия, *dyslexia* – дислексия, *agrammatism* – аграмматизм.

Равиши **калкаи наҳвӣи нопурра:** *neurolinguistic programming* – барномасозии нейролингвистикӣ, *language lateralization* – латерализатсияи забон.

Истилоҳоти забоншиносии этникӣ: *linguistic relativity* – нисбияти забонӣ, *Sapir – Whorf Hypothesis* – Гипотезаи Сепир Уорф, гипотеза дар бораи таъсири забон ба равандҳои тафаккур, *ethnography of communication* – муоширати этнографӣ, *ethnolinguistic identity* – баробарии этнозабонӣ, *language and thought* – забон ва шуур, *language contact* – алоқаи забонӣ.

Истилоҳоти забоншиносии этникӣ бо равишҳои гуногуни тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим сурат мегирад. Бо равиши тарҷумаи мустақим истилоҳоти **калкашуда** *linguistic relativity* – нисбияти забонӣ, *language contact* – алоқаи забонӣ дохил мешаванд. Дар шакли **калкаи нопурра** истилоҳоти *ethnography of communication* – муоширати этнографӣ, *ethnolinguistic identity* – баробарии этнозабонӣ инъикос гардидаанд. Истилоҳи *language and thought* – забон ва шуур бошад, бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** тарҷума гардидааст, зеро истилоҳи *think* – фикр ба забони тоҷикӣ чун шуур интиқол ёфтааст. Дар ин истилоҳ ивази маъноӣ луғавӣ дида мешавад, аз ин лиҳоз, транспозитсияи луғавӣ ба назар мерасад. Тарҷумаи истилоҳи *Sapir – Whorf Hypothesis* – *Гипотезаи Сепир Ворф*, *гипотеза дар бораи таъсири забон ба равандҳои тафаккур* бо усули **муайянсозӣ (specification)** сурат гирифтааст, зеро баъди транслитератсияи истилоҳ дар забони тарҷума ивази ифодаи маъно дида мешавад.

Истилоҳоти забоншиносии маърифатӣ: *conceptual metaphor* – метафораи консептуалӣ, *frame semantics* – семантикаи фреймавӣ, *blending theory* – назарияи омехта, *embodied cognition* – шинохти таҷассумшуда, *mental spaces* – фазои равонӣ, *prototype theory* – назарияи прототипӣ [427].

Забоншиносии маърифатӣ чун як шохаи забоншиносӣ дорон истилоҳоти хоси худ аст, ки дар боло нишон дода шудаанд. Маълум аст, ки истилоҳоти илмӣ номбурда низ бо равишҳои гуногун ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд: равиши **калкаи нопурра:** *conceptual metaphor* – метафораи консептуалӣ, *blending theory* – назарияи омехта, *prototype theory* – назарияи прототипӣ; равиши **калкаи пурра:** *embodied cognition* – шинохти таҷассумшуда, *mental spaces* – фазои равонӣ, *frame semantics* – ҷаҳорҷӯбаи маъноӣ.

Тамоми мисолҳое, ки аз нигоҳи равиши тарҷума таҳлил ва баррасӣ шуданд, ба қисмати **забоншиносии назариявӣ** дохил мешаванд.

Мисолҳои зер ба **забоншиносии татбиқӣ** дахл доранд:

Истилоҳоти лексикография: *dictionary* – *фарҳанг, луғат, entry* – *вуруди луғат, headword* – *калимаи асосӣ, definition* – *таъриф, pronunciation* – *талаффуз, usage example* – *мисол, collocation* – *коллокатсия, corpora* – *корпус, lemmatization* – *лемматизатсия* [373].

Истилоҳоти лексикография чун як шоҳаи забоншиносии татбиқӣ ба шумор рафта, бо равишҳои гуногуни тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтаанд. Равиши **транспозитсияи дастурӣ**, ки сохтори сарфӣи истилоҳот дар забонҳои асл ва тарҷума мувофиқат намеkunанд, яъне истилоҳи мураккаб чун ибора тарҷума мешавад ё ибора чун истилоҳи сода: *entry* – *вуруди луғат, headword* – *калимаи асосӣ, usage example* – *мисол* [369]. Истилоҳе, ки дар забони тоҷикӣ **муодил** дорад: *dictionary* – *фарҳанг, pronunciation* – *талаффуз, definition* – *таъриф* [325]. Истилоҳоте, ки бо равиши **транскрипсия / транслитератсия** интиқол мешаванд: *collocation* – *коллокатсия, corpora* – *корпус, lemmatization* – *лемматизатсия*.

Тарҷумашиносӣ як шоҳаи забоншиносии татбиқӣ мебошад. Дар тарҷумаи истилоҳоти он равиши **калкаи наҳвӣи пурра**, ки тамоми ҷузъҳои ибора тарҷумаи таҳтуллафзӣ гардидаанд, ба кор рафтааст: *free translation* – *тарҷумаи озод, back translation* – *тарҷумаи баръакс, oral language* – *забони гуфтугӯӣ, Back-translation test* – *санҷиши тарҷумаи баръакс*. Истилоҳоте, ки бо равиши тарҷумаи **транспозитсияи дастурӣ** сурат гирифта, дар забони тоҷикӣ бо иловаи пасванди **-ӣ** сохта шудаанд: *omission* – *фурӯгузорӣ*. Тарҷумаи истилоҳоте бо равиши **муайянсозӣ (specification)** сурат мегирад, ки дар забони тарҷума, ҳам дар шакли транслитератсия ва ҳам ифодаи маъно гаштаанд: *analogy* – *аналог, монандӣ*. Истилоҳоте, ки бо равиши транспозитсияи луғавӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд, ҷузъҳои ибора дар раvанди тарҷума аз рӯйи маъно иваз карда шудаанд: *word for word translation* – *тарҷумаи таҳтуллафзӣ, source culture norms* – *меъёрҳои забони асл, computer assisted translation* – *тарҷумаи компютерӣ*. Равиши тарҷумаи **калкаи наҳвӣи нопурра** як ҷузъи ибора бе

тарчума чун транслитератсия ба забони тоҷикӣ интиқол меёбад: *vocal language* – забони вокалӣ [413].

Истилоҳшиносӣ чун шоҳаи забоншиносии татбиқӣ дорои истилоҳоти соҳавии худ мебошад:

Истилоҳоти **муодилёфта**: *term* – *истилоҳ*, *terminology* – *истилоҳшиносӣ*, *concept* – *мафҳум*, *standardization* – *банизомдарорӣ*, *harmonization* – *ҳамгунсозӣ*, *term system* – *низоми истилоҳ* [347].

Истилоҳоти **транслитератсия / транскрипсияшуда**: *nomenclature* – *номенклатура*, *unification* – *унификатсия*.

Равиши **калкаи наҳвии пурра**: *term formation* – *ташаққули истилоҳ*, *terminological consistency* – *мутобиқати истилоҳ*.

“**Забоншиносии компютерӣ** як шоҳаи забоншиносии татбиқӣ буда, дар соҳаи қолабсозии математикӣ ва компютерии равандҳои зеҳнии одамон ва ҳайвонот ҳангоми сохтани низомҳои зеҳни сунъӣ ба кор меравад” [314]. Илми мазкур истилоҳоти хоси худро дорад, ки равиши тарҷумаи онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем:

Равиши тарҷумаи **калкаи наҳвии пурра**: *Natural Language Processing* – *коркарди забони табиӣ*, *Part of Speech Tagging* – *муайянкунии ҳиссаҳои нутқ*, *sentiment analyses* – *таҳлили эҳсосот*, *speech recognition* – *шинохти нутқ*.

Равиши **муайянсозӣ (specification)**: *tokenization* – *токенизатсия (лексемизатсия)*.

Истилоҳоти лексикология: *abbreviation* – *ихтисоркунӣ*, *invariant* – *инвариант*, *synonym* – *муродиф*, *antonym* – *мутақод*, *polysemy* – *сермаъноӣ*, *derivation* – *дериватсия*, *loan words* – *калимаҳои иқтибосӣ*, *affixation* – *аффиксатсия*, *conversion* – *конверсия*, *composition* – *мураккабшавӣ*, *onomization* – *ономизатсия*, *assimilation* – *ассимилятсия*.

Бояд зикр намуд, ки дар мисолҳои овардашуда истилоҳоте вучуд доранд, ки дар раванди тарҷума бо равиши **тарҷумаи таҳтуллафзӣ** муодили пурраи худро дар забони тоҷикӣ пайдо намудаанд, мисли

abbreviation – *ихтисоркунӣ*, *synonym* – *муродиф*, *antonym* – *мутаъод*, *polysemy* – *сермаъноӣ*, *composition* – *мураккабшавӣ* [316]. Лозим ба ёдоварист, ки бо равиши тарҷумаи тахтуллафзӣ на ҳама вақт ба дараҷаи муодилнокӣ расида метавонем, зеро истилоҳоте, ки хусусияти миллӣ ё фарҳангӣ доранд, ба монанди истилоҳ-реалияҳо наметавонанд бо усули тарҷумаи тахтуллафзӣ муодили худро дар забони тарҷума пайдо созанд. Барои расидан ба дараҷаи муодилнокии пурра мафҳум, вазифа ва тобиши маъноии фарҳангии истилоҳ ба назар гирифта мешавад. Истилоҳ, аслан, аз реалия фарқияти назаррас дорад ва реалия воҳидҳои луғавие мебошанд, ки ҳоси як миллат буда, мафҳуми онҳо дар забони дигар миллат дида намешавад, вале истилоҳ низ хусусияти ҳоси худро дорад. Истилоҳоте, ки хусусияти миллӣ ва фарҳангиро ифода менамоянд, тарҷумашиносон С. Влахов ва С. Флорин онҳоро чун истилоҳ-реалия ном мебаранд [32, с. 35-45]. Истилоҳоти лексикология аз рӯйи вазифа ва маъно дар забони тарҷума мутобиқат мекунанд, ҳарчанд тарҷумаи тахтуллафзӣ шудаанд. Истилоҳи *loan words* – *калимаҳои иқтибосӣ* бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** тарҷума шудааст, зеро ба ҷойи истилоҳи *loan* – *қарз*, истилоҳи *иқтибосӣ* истифода гардидааст. Албатта, ба истилоҳ чун ибора назар кунем, он ба калкаи нопурра монандӣ дорад, вале калкаи нопурра як ҷузъаш бояд транслитератсия шавад, дар ин ҷо ҳар ду ҷузъи истилоҳ баргардон шудааст, вале як ҷузъ мазмунан бо дигар истилоҳ дар забони тарҷума иваз шудааст, ки тахвили **транспозитсияи тарҷумонино** нишон медиҳад. Истилоҳоти дигар бо равиши **транскрипсия / транслитератсия** тарҷума шудаанд, ба монанди: *derivation* – *дериватсия*, *affixation* – *аффиксатсия*, *conversion* – *конверсия*, *onomization* – *ономизатсия*, *assimilation* – *ассимилятсия* [227].

Истилоҳоти фонетика ва фонология: *affricate* – *аффриката* (*соишишаванда*), *phoneme* – *фонема* (*овоз*), *allophone* – *аллофон*, *articulator* – *артикулятор*, *brackets* – *қавси чоркунҷа*, *cardinal vowel* – *садоники асосӣ*, *clipped speech* – *нутқи бурида*, *assonance* – *ассонанс*, *cocktail party*

phenomenon – надидаи ҷалби диққат ба овози шинос дар миёни садоҳои зиёд, *commutation* – коммутатсия [425].

Истилоҳоти фонетика ва фонология низ бо равишҳои гуногуни тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтаанд. Истилоҳоти *affricate* – аффриката (*соишёфта*), *phoneme* – фонема (*овоз*) бо равиши **муайянсозӣ (specification)** сурат гирифтааст, зеро агар ба “Фарҳанги истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ” назар кунем, дар он ҷо истилоҳоти мазкур ҳам бо равиши транслитератсия чун *аффриката*, *фонема* инъикос ёфтаанд ва ҳам дар қавс истилоҳот ивази ифодаи маъно (*молишёбӣ*), (*овоз*) кардаанд [316, с. 37, 50]. Истилоҳи *brackets* – қавси чоркунча бо равиши **транспозитсияи дастурӣ** тарҷума гардидааст, зеро истилоҳ дар забони англисӣ аз рӯйи сохт сода буда, дар шакли чамъ истифода гардидааст, дар раванди тарҷума истилоҳ чун ибора интиқол ёфта, дар шакли танҳо истифода мегардад. Ҳангоми номувофиқатии меъёрҳои дастурӣ дар раванди тарҷума равиши **транспозитсияи дастурӣ** ба кор бурда мешавад. Истилоҳи *cocktail party phenomenon* – надидаи тамаркузи диққат ба овози шинос дар миёни садоҳои зиёд бошад, бо равиши **тавзеҳ** сурат мегирад, зеро барои ифодаи мафҳуми истилоҳ шарҳу тавзеҳ ба кор бурда шудааст. Тарҷумаи истилоҳоти дигар *allophone* – аллофон, *articulator* – артикулятор, *binary* – бинарӣ, *assonance* – ассонанс, *commutation* – коммутатсия бо равиши **транскрипсия / транслитератсия** сурат гирифтааст. Истилоҳоти *cardinal vowel* – садоноки асосӣ, *clipped speech* – нутқи бурида бо равиши **калкаи наҳвии пурра** ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд.

Истилоҳоти морфология (сарф): *morphology* – сарф, *allomorph* – алломорф, *simple word* – калимаи сода, *derivative word* – калимаи сохта, *noun* – исм, *verb* – феъл, *adjective* – сифат, *bound morpheme* – морфемаи басташуда, *root* – реша;

Бештари истилоҳоти дар боло зикргардида дар раванди **иктибосгирӣ (loan translation)** аз дигар забонҳо ва **тарҷумаи тахтуллафзӣ** муодили худро дар забони тоҷикӣ пайдо намудаанд, ба монанди *morphology* – сарф, *simple*

word – калимаи сода, *derivative word* – калимаи сохта, *noun* – исм, *verb* – феъл, *adjective* – сифат, *root* – реша [388]. Мавриди зикр аст, ки истилоҳоти *сарф*, *исм*, *феъл*, *сифат* дар забони тоҷикӣ иқтибос аз забони арабӣ буда, дар забони тоҷикӣ васеъ истифода мешаванд [347].

Истилоҳоти синтаксис: *syntax* – наҳв, *syntagma* – синтагма, *hypotaxis* – гипотаксис, *parallelism* – параллелизм, *subject* – мубтадо, *predicate* – хабар, *adverbial modifier* – ҳол, *subordinate clause* – ҷумлаи мураккаби тобеъ.

Дар мисолҳои овардашуда истилоҳот муодили худро тариқи **иқтибосгирӣ (loan translation)** аз забони арабӣ ёфтаанд: *syntax* – наҳв, *subject* – мубтадо, *predicate* – хабар, *adverbial modifier* – ҳол [370]. Дар ин ҷо истилоҳи *adverbial modifier* чун **тарнспозитсияи дастурӣ**, яъне ибора ба истилоҳи сода (ҳол) тарҷума шудааст. Истилоҳоти *syntagma* – синтагма, *hypotaxis* – гипотаксис, *punctuation* – пунктуатсия бо равиши **транслитератсия / транскрипсия** ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд.

Мусаллам аст, ки истилоҳоти забоншиносӣ аз воҳидҳои луғавии забони адабӣ пайдо шудаанд ва таҳлили мисолҳо нишон дод, ки тамоми истилоҳот бо равиши тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим сурат мегирад. Лозим ба ёдоварист, ки аз ҳама равиши серистифода дар тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ **транслитератсия / транскрипсия**, калка, **транспозитсия** ва **муайянсозӣ** мебошад.

Истилоҳоти адабиётшиносӣ низ ба се шохаи калон ҷудо мешаванд: “*назарияи адабиёт, таърихи адабиёт ва нақди адабӣ*” [25, с. 15 - 35].

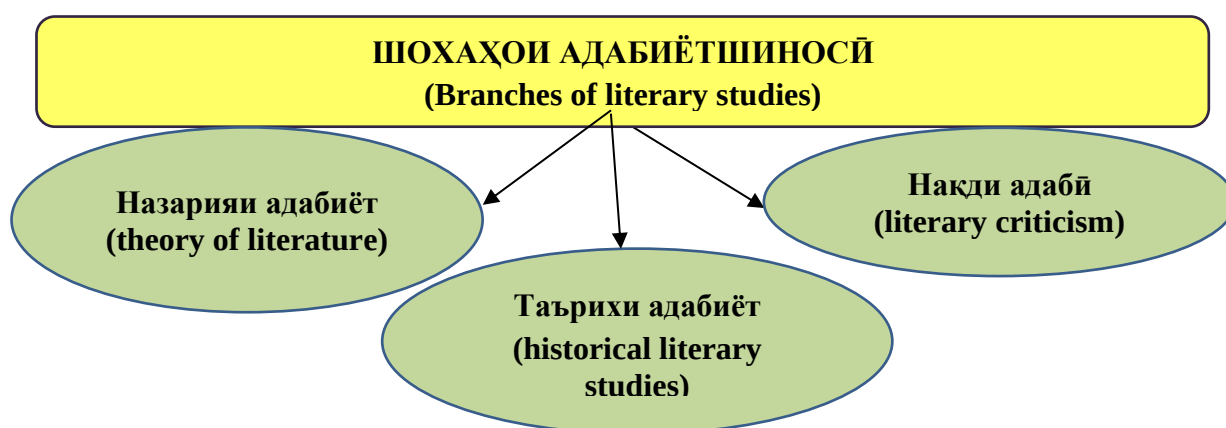
Соли 2019 муҳаққиқ Х.А. Ҷӯраев диссертатсияи номзадӣ таҳти унвони “Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ҳимоя намудааст, ки фарогири масъалаҳои ташаккули истилоҳоти адабиётшиносӣ ва таснифоти сохтории онҳо, инчунин, аз рӯйи сохтор ва маъно бо мисолҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст [173].

Вобаста ба таҳлили муқоисавии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ соли 2023 рисолаи номзоди аз тарафи С.А.

Ғуломасейнов дар мавзуи “Сравнительный этимологический и лексикографический анализ литературоведческих терминов в английском и таджикском языках” (Таҳлили муқоисавӣ, этимологӣ ва лексикографии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) ҳимоя шуд, ки дар он истилоҳоти адабиётшиносӣ аз рӯи хусусияти этимологиашон дар фарҳангҳои тафсири мавриди пажӯҳиш қарор гирифтанд. Дар диссертатсияи мазкур, инчунин, тафсири этимологии истилоҳоти адабиётшиносӣ бо як тартиби муайян дар забонҳои романӣ-германӣ тасниф ва таҳлилу баррасӣ гардидаанд [47].

Дар раванди таҳлили истилоҳоти адабиётшиносӣ лозим донистем, ки се шохаи калонтарини онро бо мисолҳо тасниф дода, мавриди таҳлил қарор диҳем. Шохаҳои интихобшуда дар ҷадвали зер ишора мегарданд:

Ҷадвали 12.

Ба **назарияи адабиёт** чунин истилоҳот дохил мешаванд: “*formalism* – формализм, *structuralism* – сохтгароӣ, *poststructuralism* – постструктурализм, *deconstruction* – деконструктивизм, *intertextuality* – вақте дар дохили матн ба асарҳои дигари адабӣ ишора мешавад, ин маънои онро дорад, ки дар матнҳо ҳолигӣ вуҷуд надорад, зеро дар байни матнҳо ҳамеша муносибатҳои вуҷуд доранд, ки хонандагон аксар вақт аз онҳо огоҳанд, *genre theory* – назарияи жанр, *memory studies* – ёддоштишиносӣ, *aesthetic theory* – назарияи зебоишиносӣ” [341].

Мисолҳои дар боло овардашуда ба истилоҳоти адабиётшиносии назариявӣ марбут буда, бо равишҳои гуногун ба таври мустақим ва ғайримустақим тарҷума гардидаанд. Истилоҳоти *formalism* – *формализм*, *structuralism* – *структурализм*, *poststructuralism* – *постструктурализм*, *deconstruction* – *деконструктивизм* бо равиши **транслитератсия** ва **транскрипсия** тарҷума шудаанд [335]. Истилоҳи *intertextuality* дар забони тоҷикӣ бемуодил буда, дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ оварда нашудааст ва дар фарҳангҳои англисӣ-форсӣ ва англисӣ-русӣ бе транслитератсия бо якчанд ҷумла “*вақте дар дохили матн ба асари дигари адабӣ ишора мешавад, ин маънои онро дорад, ки дар матнҳо ҳолигӣ вуҷуд надорад, зеро дар байни матнҳо ҳамеша муносибатҳои вуҷуд доранд, ки ҳонандагон аксар вақт аз онҳо огоҳанд*” [369, с. 324] **тавзеҳ** (**экспликация**) гардидааст. Усули **тавзеҳ** дар мавриди бемуодилии истилоҳот истифода мешавад.

Истилоҳи *memory studies* – *ёддоштишиносӣ* бо равиши **транспозитсияи дастурӣ** сурат мегирад, зеро ҳангоми тарҷума дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ номувофиқатии сохтори сарфӣи истилоҳот дида мешавад. Яъне, ибора дар раванди тарҷума чун истилоҳи мураккаб тарҷума гаштааст. Истилоҳи *genre theory* – *назарияи жанр* **калкаи нопурра** аст, вале *aesthetic theory* – *назарияи зебоишиносӣ* бо **калкаи пурра** тарҷума шудааст.

Истилоҳоти таърихи адабиёт: *text analyses* – *таҳлили матн*, *genre formation* – *генератсияи жанр*, *drama* – *драма*, *epic* – *ҳамосӣ*, *novel* – *новел*, *literary movement* – *ҳаракати адабӣ*, *trope* – *троп*, *style* – *услуб*, *canon* – *консепсияи рӯйхати қабулшудаи адабиёти бузург*, ки анъанаи асосии забони англисиро ташиқ медиҳад, *plot* – *хатти ҳикоя*, *symbolism* – *симболизм*, *allegory* – *аллегория*, *tragedy* – *трагедия*, *foreshadowing* – *ангеза*, *irony* – *киноя*, *epiphany* – *як лаҳзаи ногаҳонии дарк ё фаҳмидан аст, вақте ки шахс як ҳақиқат ё идеяро хеле равшан ва амиқ дарк мекунад. Ин лаҳза метавонад руҳонӣ, шахсӣ ё зеҳнӣ бошад* [341].

Истилоҳоти дар боло овардашуда бо равишҳои гуногун тарҷума шудаанд:

Транслитератсия / транскрипсия: *drama* – драма, *epic* – эпик, *novel* – новел, *trope* – троп, *symbolism* – симболизм, *allegory* – аллегория. **Калкаи пурра:** *text analyses* – таҳлили матн, *literary movement* – ҳаракати адабӣ. **Транспозитсияи луғавӣ:** *genre formation* – генератсияи жанр. **Транспозитсияи дастурӣ:** *plot* – хатти ҳикоя. **Равиши муайянсозӣ:** *tragedy* – трагедия, *фочиа*. **Равиши тавзеҳ:** *canon* – консепсияи рӯйхати қабулшудаи адабиёти бузург, ки анъанаи асосии забони англисиро таъкил медиҳа; *epiphany* – як лаҳзаи ногаҳонии дарк ё фаҳмидан аст, вақте ки шахс як ҳақиқат ё идеяро хеле равшан ва амиқ дарк мекунад. Ин лаҳза метавонад руҳонӣ, шахсӣ ё зеҳнӣ бошад. Истилоҳоти дорои **муодил:** *style* – услуб, *motif* – ангежа, *irony* – киноя.

Нақди адабӣ асари мушаххаси бадеиро аз дидгоҳи муосир шарҳу баҳо медиҳад. Нақди адабӣ дорои истилоҳоти хоси худ буда, онҳоро аз нигоҳи равиш ва усули тарҷума бо мисолҳо таснифу таҳлил хоҳем кард. **Калкаи нопурра:** *classical criticism* – танқиди классикӣ, *Marxist criticism* – танқиди марксистӣ, *psychoanalytic criticism* – танқиди психоаналитикӣ, *postmodern criticism* – танқиди постмодернӣ, *ecocriticism* – экотанқидӣ. **Калкаи пурра:** *postcolonial criticism* – танқиди баъдимустамликавӣ, *reader – response criticism* – посухи танқидии хонанда, *sociocriticism* – танқиди иҷтимоӣ, *cultural criticism* – танқиди фарҳангӣ, *hystorical criticism* – танқиди таърихӣ, *mythological criticism* – танқиди асотирӣ. **Транспозитсияи луғавӣ:** *reception theory* – назари хонанда.

Аз таҳлили мисолҳо метавон дарёфт, ки тарҷумаи истилоҳоти адабиётшиносӣ мисли истилоҳоти забоншиносӣ бо равишҳои гуногун сурат мегирад. Дар раванди таҳлил баъзе равишҳои тарҷума ба ҳам наздикӣ доранд ва агар тарҷумон аз хусусиятҳои фарқкунандаи он огоҳ набошад, ба ғалатҳо роҳ медиҳад. Мисол, равиши *муайянсозӣ*, *шарҳи маънӣ*, *тавзеҳ* ва *иловакунӣ* ба ҳам наздикӣ доранд, зеро бо равишҳои мазкур шарҳу тафсир ифода

меёбад. Аз мисолҳои овардашуда равшан гардид, ки усули *муайянсозӣ* ғайр аз истилоҳи транслитератсияшуда дар забони тарҷума боз гунаи ивази ифодаи маъно (перифразикунонӣ) дорад, мисли *diachronic analyses* – *таҳлили диахронӣ*, (*дарзамонӣ*). Бо усули *шарҳи маънӣ* бошад, истилоҳ дар забони тарҷума ҳам транслитератсия мешавад ва ҳам дар қавс шарҳи кӯтоҳи худро дорад, мисли *morpheme* – морфема (як мафҳуми асосӣ дар морфология аст, ки хурдтарин воҳиди дастурии забонро нишон медиҳад).

Равиши *тавзеҳ* ҳатто варианти транслитератсияи истилоҳро дар забони тарҷума надорад, танҳо бо якчанд ҷумла шарҳ дода мешавад, мисли *eriphanu* – *як лаҳзаи ногаҳонии дарк ё фаҳмидан аст, вақте ки шахс як ҳақиқат ё идеяро хеле равшан ва амиқ дарк мекунад*.

Равиши *иловакунӣ* хусусияти фарқкунандааш дар он мебошад, ки дар вақти шарҳи маънӣ боз дигар маълумотро муфасссалтар илова менамояд, баъзан ҷараёнро бо мисолҳо мефаҳмонад, *ба монанди affix* – *аффикс* (*пешванд, пасванд, инфикс ё циркумфикс*) – *морфемае, ки ба решаи калима барои тағйир додани шакл ва маънои он илова мешавад*. Дар равиши *иловакунӣ* баъд аз шарҳи маънӣ ёфтани истилоҳ боз маълумоти иловагӣ вучуд дорад, ки мафҳуми истилоҳро равшантар созад.

Ҳамин тариқ, таҳлили мисолҳо нишон доданд, ки тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ бо равишҳои гуногун ба таври мустақим ва ғайримустақим сурат мегиранд. Дар раванди корбаст ва таснифи равишҳои тарҷумаи истилоҳот хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо низ муайян карда шуд. Маълум гардид, ки калкаҳои наҳвии пурра ва нопурра танҳо дар шакли ибора омада, калкаҳои сарфӣ дар истилоҳоти сохта ва мураккаб истифода мегардад. Аз ҳама усули серистифода дар раванди тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ *транслитератсия / транскрипсия, калка, транспозитсия* ва *муайянсозӣ* мебошад.

4.3.Тарҷумаи истилоҳоти таърих дар забонҳои мавриди таҳқиқ

Дар айнаи замон масоили мубрами истилоҳиносии ва тарҷумаиносии ба истилоҳоти байналмилалӣ табдил ёфтани воҳидҳои луғавӣ мебошад. Ҳоло мавқеи забони лотинии асримиёнагиро забони англисии муосир гирифтааст ва тамоми истилоҳоти соҳавии илмӣ маҳз бо ҳамин забон рӯйи кор меояд. Ба ин нигоҳ накарда, тарҷума дар муоширати касбии соҳавии илмӣ нақши муҳим бозида, ба тарҷумаи истилоҳоти гуногуни соҳаи дониш диққати хоса зоҳир карда мешавад. Парадигмаи бартаридошта айнаи ҳол ин ҳамгунсозии истилоҳоти хусусияти миллӣ ва фарҳангидошта дар тасвири ҷаҳон аст. Тарҷумаи истилоҳоти таърихӣ дар ин бобат истисно нест ва дар раванди тарҷума вазифаи асосии мутарҷим ин нигоҳ доштани сифати интиқоли иттилоот ба забони дигар мебошад.

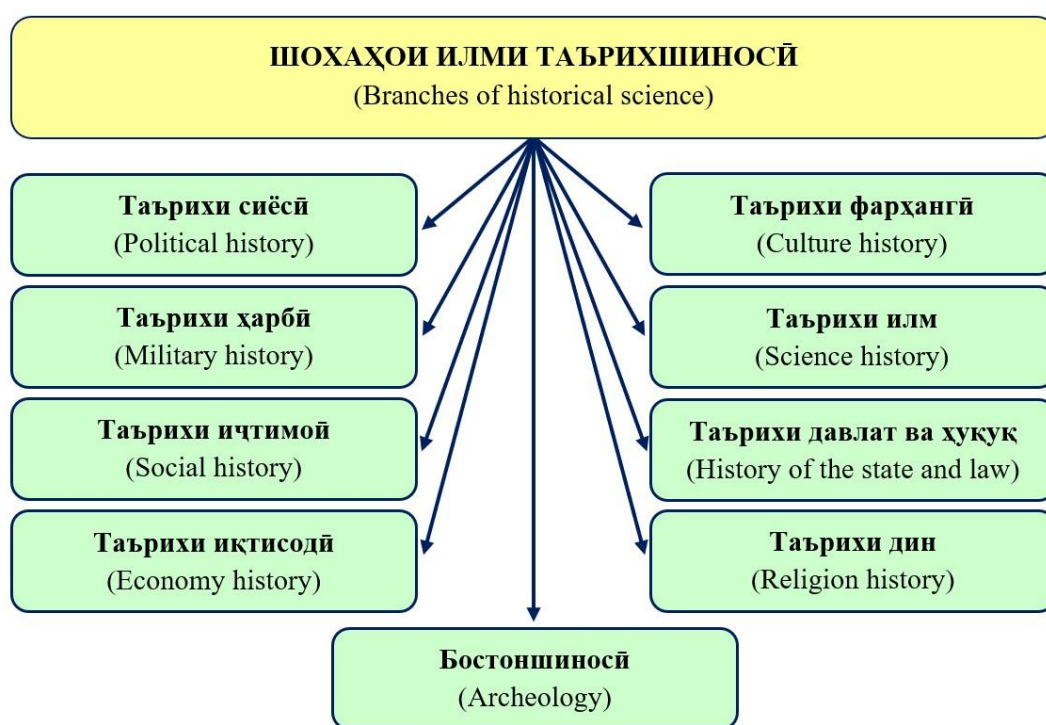
В.О. Ключевский таъкид менамояд: “Истилоҳоти таърих риояи қоидаҳои муайяни тарҷумаро талаб менамоянд, ки дар раванди тарҷума мутарҷим бояд тамоми маълумоти таърихӣ, ки дар он қомебиҳои моддиву маънавии фаъолияти одамон дарҷ мегардад, ба забони тарҷума расонда тавонад. Дар ин росто, мутарҷимро мебояд, пеш аз интиқол додани истилоҳи таърихӣ онро дар фарҳанги этимологӣ назар карда, давраҳои пайдоиш ва тағйирёбии онро ба пуррагӣ омӯзад” [71, с. 266].

Мавриди зикр аст, ки тарҷумаи истилоҳоти таърих аз истилоҳоти соҳаҳои дигар бо он тафовут дорад, ки дар раванди тарҷума нигоҳ доштани хусусияти давраи муайяни таърих ва воқеияти он хеле муҳим аст, зеро ҳангоми ба ғалат роҳ додан воқеияти таърихӣ таҳриф гардида, оид ба маълумот ва марҳилаҳои ҳодисаҳои таърихӣ тасаввуроти нодуруст пайдо мешавад. Яъне, ҳонандаи забони тарҷума аз воқеияти таърихӣ тасаввуроти нодуруст мегирад.

Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳоти таърихиро дар зербоби мазкур на ба давраҳо, балки ба шохаҳо тасниф карда, аз нигоҳи тарҷума онҳоро

таҳлил мекунем. Чи тавре Эдуард Халлет Карр (Edward Hallet Carr) қайд менамояд: “Шохаҳои таърих хеле зиёданд ва ҳар як соҳаи илм метавонад таърихи пайдоиши худро дошта бошад. Илми таърих хеле ҷабҳаҳои зиёд дорад, вале шохаҳои асосии он ин “*таърихи сиёсӣ, таърихи ҷарбӣ, таърихи иҷтимоӣ, таърихи иқтисодӣ, таърихи фарҳангӣ, бостоншиносӣ, таърихи илм, таърихи давлат ва ҳуқуқ ва таърихи дин* мебошад” [209, с. 185]. Ба таснифи таърихшиносии англис Э.Х. Карр (Е.Н. Carr) тақия намуда, истилоҳоти таърихиро дар ҷадвали зер гурӯҳбандӣ ва аз нигоҳи тарҷума дар алоҳидагӣ таҳлилу баррасӣ хоҳем кард:

Ҷадвали 13.

Истилоҳоти **таърихи сиёсӣ**: *authoritarianism* – усули идораи авторитарӣ (худидоракунӣ), *anarchism* – анархизм, ҷараёни сиёсии майдабуржуазӣ, ки нишонаи аслии он инкори ҳама гуна давлату ҳукумат аст; *besarī*, *худсарӣ*, *бесомонӣ*, *ҳарҷу марҷ*, *federalism* – федерализм (сохти давлатӣ, ки ба федератсия асос ёфтааст), *liberalism* – либерализм (назария ва ҷараёни сиёсӣ, ки тарафдорони сохти парламентӣ ва озодии номаҳдуди демократию буржуазиро муттаҳид мекунад), *monarchy* – яккаҳукмронӣ, *socialism* – сотсиализм (сохти ҷамъиятӣ ва низоми давлатдорӣ, ки адолати

иҷтимоиро дар байни ҳамаи табақаҳои ҷомеа тарғиб мекунад), *communism* – коммунизм (зинаи тараққиёти ҷамъиятию иқтисодӣ, ки асоси онро ҷамъиятӣ будани воситаҳои истеҳсолот таъкил медиҳад. Назарияи марксистӣ-ленинии сохтмон ва инкишофи зинаи мазкур), *conservatism* – куҳнапарастӣ (тарафдорӣ аз расму оини қадима; муқобилият ба ҷорӣ шудани навигариҳо, муҳофизакорӣ), *populism* – популизм (популизм идеологияест, ки “одамони пок”-ро аз “элитави фасодзада” ҷудо мекунад), *bureaucracy* – бюрократия, девонсолорӣ, ҳукумати соҳмонҳои идорӣ бар ҷомеа, *political system* – сохтори сиёсӣ, *geopolitics* – геополитика (илме, ки дар бораи авзои ҷуғрофӣ ва сиёсии кишварҳо ва хусусияти арзину стратегияи онҳо баҳс мекунад, ҷуғрофияи сиёсӣ), *coalition* – иттифоқи муваққатӣ, *parliamentary system* – низоми парлумонӣ, *revolution* – инқилоб, *democratization* – демократизатсия, *imperialism* – империализм (зинаи капитализм, ки ҳукмронии монополияҳои калон дар тамоми соҳаҳои ҳаёт, муборизави давлатҳои сармоядор барои соҳиб шудан ба манбаъҳои ашёи хом ва бозори ҷаҳонии харидуфурӯш ва ғ. аст) [382].

Мисолҳои овардашударо агар аз нигоҳи равиши тарҷума таҳлил намоем, бештари истилоҳот бо равиши **муайянсозӣ** ва **шарҳи маънӣ** инъикос гардидаанд. Бо равиши **муайянсозӣ** истилоҳи *bureaucracy* – бурукросӣ, девонсолорӣ, ҳукумати соҳмонҳои идорӣ бар ҷомеа дарҷ гардидааст [370]. Бо равиши **шарҳи маънӣ** истилоҳоти *federalism* – федерализм, *liberalism* – либерализм, *geopolitics* – геополитика [332; 331], *populism* – популизм ва *socialism* – социализм сурат гирифтаанд [326], ки дар боло шарҳу эзоҳи онҳо муфассалтар нишон дода шудааст. Истилоҳи *authoritarianism* усули идораи авторитарӣ (худидоракуний) мебошад. Бо равиши **илова** истилоҳоти *anarchism* – анархизм, *communism* – коммунизм ва *imperialism* – империализм ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидааст [332; 331]. Истилоҳи *monarchy* – яккаҳукмронӣ бо равиши **калкани пурраи сарфӣ** сурат гирифтааст, зеро истилоҳ ҳам дар забони юнонӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ сохторан мураккаб аст, ки дар шакли забони юнонӣ *μόνος* – якка ва *ἀρχή* –

ҳукмронӣ инъикос гардидааст [406]. Истилоҳи *coalition* – *иттифоқи муваққатӣ* бо равиши **транспозитсияи дастурӣ ва луғавӣ** сурат мегирад, зеро истилоҳи забони англисӣ сохта буда, аз решаи латинии *coalitio-иттифоқ* ташкил ёфтааст, ки дар забони тоҷикӣ чун истилоҳи таркибӣ тарҷума гардидааст ва ба маънои истилоҳи тоҷикӣ намуда, ҷузъи *муваққатӣ* илова шудааст [422]. Бо равиши калкаӣ нопурра истилоҳи *parliamentary system* – сохтори парлумонӣ сурат гирифта, истилоҳи *democratization* – демократизатсия бошад, транслитератсия шудааст. Истилоҳи *revolution* – *инқилоб* дар забони тоҷикӣ муодили худро бо роҳи иқтибосгирӣ аз забони арабӣ пайдо кардааст [332].

Истилоҳоти **таърихи ҷарбӣ**: *military strategy* – *стратегияи ҷарбӣ*, *tactics* – *тактика (санъати бурдани ҷанг)*, *siege warfare* – *муҳосираи ҷангӣ (амалиёти ҷарбӣ бо истифода аз тактикаи бастанӣ нуқтаҳои мустаҳкам)*, *total war* – *ҷанги умумӣ*, *war of attrition* – *ҷанги ҷалбкунанда*, *guerrilla warfare* – *ҷанги партизанӣ*, *armistice* – *сулҳ*, *blitzkrieg* – *блицкриг (ҳамлаи зуд)*, *peace treaty* – *шартномаи сулҳ* [343];

Мисолҳои дар боло зикргардида бо равишҳои гуногун тарҷума гардидаанд. Бо равиши **калкаӣ нопурра**: *military strategy* – *стратегияи ҷарбӣ*, *guerrilla warfare* – *ҷанги партизанӣ*. Лозим ба ёдоварист, ки дар истилоҳи дуҷумлаи калмаи партизан аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудааст, ки дар натиҷа ин истилоҳ дар равиши тарҷума калкаӣ нопурра мегардад, зеро як ҷузъи истилоҳ аз забони тоҷикӣ набуда, ба хонандаи забони тоҷикӣ ношинос ва бегона аст. Бо равиши **муайянсозӣ**: *tactics* – *тактика (санъати ҷанг)*, *blitzkrieg* – *блицкриг (ҳамлаи зуд)* тарҷума шудааст, зеро ивази ифодаи маъно дар қавс нишон дода шудааст. Истилоҳи *siege warfare* – *ҷанги муҳосира (амалиёти ҷарбӣ бо истифода аз тактикаи бастанӣ нуқтаҳои мустаҳкам)*, бо **калкаӣ пурра** тарҷума гардида, дар қавс **шарҳи маънӣ** ёфтааст [326]. Истилоҳоти *total war* – *ҷанги умумӣ*, *war of attrition* – *ҷанги ҷалбкунанда* бо равиши **калкаӣ пурра** тарҷума гардидаанд [347]. Истилоҳи *peace treaty* – *шартномаи сулҳ* **транспозитсияи луғавӣ** шудааст,

зеро чузъи *treat* – муносибат не, балки шартнома тарчума шудааст, яъне ивази маънои луғавӣ ба назар мерасад.

Истилоҳоти **таърихи иҷтимоӣ**: *social structure* – сохти иҷтимоӣ, *class stratification* – табақабандии синфӣ, *social mobility* – ҳаракати иҷтимоӣ, *gender roles* – нақшҳои гендерӣ, *family dynamics* – динамикаи оила, *urbanization* – урбанизатсия (шаҳрнишинӣ), *social reform* – ислоҳоти иҷтимоӣ, *labor movement* – ҳаракати меҳнатӣ, *public health* – беҳдошти умумӣ, *cultural assimilation* – ассимилятсияи фарҳангӣ [389].

Истилоҳоти дар боло овардашударо бо равишҳои тарчума нишон медиҳем. Истилоҳоти *social structure* – сохти иҷтимоӣ, *class stratification* – табақабандии синфӣ, *social mobility* – ҳаракати иҷтимоӣ, *social reform* – ислоҳоти иҷтимоӣ, *labor movement* – ҳаракати меҳнатӣ бо равиши **калкаи пурра** тарчума шудаанд [340], зеро ҳар ду чузъ калима ба калима аз рӯйи маъно тарчума гаштааст. Истилоҳоти *gender roles* – нақшҳои гендерӣ, *cultural assimilation* – ассимилятсияи фарҳангӣ, *family dynamics* – динамикаи оила бо равиши **калкаи нопурра** интиқол ёфтаанд, зеро танҳо як чузъашон транслитератсия шудааст. Истилоҳи *urbanization* – урбанизатсия (шаҳрнишинӣ) [326] бо равиши **муайянсозӣ** сурат мегирад, зеро баъди транслитератсия шудани истилоҳ дар қавс ивази ифодаи он нишон дода шудааст. Истилоҳи *public health* – беҳдошти умумӣ **транспозитсияи луғавӣ** гардидааст, зеро дар раванди тарчума ба забони тоҷикӣ чузъи *public* на *халқ*, балки *умум* чун ивази маъно ифода шудааст, ки нишондиҳандаи маънои *мардумро* дорад.

Истилоҳоти **таърихи иқтисодӣ**: *industrial revolution* – инқилоби саноатӣ, *mercantilism* – меркантилизм (савдои майда), *capitalism* – сармоядорӣ (пулдорӣ, молдорӣ, дорой), *feudalism* – феодализм (сохти ҷамъиятӣ, ки дар он замин воситаҳои истеҳсолот ва деҳқонон дар моликияти феодал – заминдори калон буд ва ӯ дар қаламрави ба худ тобеъ идораи давлатиро дар даст дошт), *trade routes* – роҳҳои савдо, *great depression* – бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ, *economic boom* – рушди иқтисодӣ,

market economy – иқтисоди бозор, *agrarian economy* – иқтисодиёти кишоварзӣ (деҳқонӣ, зироаткорӣ, барзгарӣ), *globalization* – ҷаҳонишавӣ (сиёсати хориҷии давлате, ки он ба мудохила ба корҳои дохилии мамлакатҳои дигар ва бо зӯрӣ бор кардани иродаи худ ба дигарон асос ёфтааст; тамоюли ҳукмрони тамоми ҷаҳон шудан) [381].

Истилоҳоти таърихи иқтисодӣ, ки дар боло оварда шудаанд, бо равишҳои гуногун тарҷума ва ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтаанд. Истилоҳоти *industrial revolution* – инқилоби саноатӣ, *trade routes* – роҳҳои савдо, *market economy* – иқтисоди бозор бо равиши **калкаи пурра** тарҷума шудаанд [340]. Дар мисолҳои боло равиши **муайянсозӣ** низ ба назар мерасад: *mercantilism* – меркантилизм (савдои майда), *agrarian economy* – иқтисодиёти кишоварзӣ (деҳқонӣ, зироаткорӣ, барзгарӣ), *capitalism* – сармоядорӣ (пулдорӣ, молдорӣ, дорой). Инчунин, равиши **иловаро** метавон дар тарҷумаи истилоҳоти таърихи иқтисодӣ мушоҳида кард: *feudalism* – феодализм (сохти ҷамъиятӣ, ки дар он замин воситаҳои истеҳсолот ва деҳқонон дар моликияти феодал-заминдори калон буд ва ӯ дар қаламрави ба худ тобеъ идораи давлатиро низ дар даст дошт), *globalization* – ҷаҳонишавӣ (сиёсати хориҷии давлате, ки он ба мудохила ба корҳои дохилии мамлакатҳои дигар ва бо зӯрӣ бор кардани иродаи худ ба дигарон асос ёфтааст; тамоюли ҳукмрони тамоми ҷаҳон шудан). Истилоҳоти *great depression* – бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ, *economic boom* – рушди иқтисодӣ бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** тарҷума гаштаанд, зеро дар забони тарҷума ҷузъҳои ин истилоҳот бо ивази маъно тарҷума гардидаанд. Мисол, ҷузъи *boom* дар фарҳанг сермаъно аст ва маънои асосиаш **зарба** мебошад, вале ин ҷо дар забони тоҷикӣ чун **рушд** интиқол ёфтааст. Истилоҳи *great depression* бошад, чун **бӯҳрони ҷаҳонӣ** бо иловаи истилоҳи иқтисодӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума мегардад, ки агар ҳар як ҷузъи истилоҳро дар фарҳанг нигарем, *great* – **бузург** аст, на **ҷаҳонӣ** ва *depression* – **депрессия**, мешавад на **бӯҳрон** [326]. Аслан, истилоҳи **бӯҳрон** ба забони англисӣ чун *crisis* тарҷума мешавад [370],

вале дар тарҷумаи ин истилоҳ ивази маъноӣ рух дода, таҳвили луғавӣ сурат гирифтааст.

Тарҷумаи истилоҳоти **таърихи фарҳангӣ** низ бо равишҳои зерин сурат мегардад: равиши **калкаи пурра**: *religion and belief system – дин ва сохтори эътиқод, rituals and traditions – расму оин, language and literature – забон ва адабиёт, cultural heritage – мероси фарҳангӣ*. Истилоҳоти **муодилёфта**: *renaissance – эҳё*; равиши **калкаи нопурра**: *cultural diffusion – диффузияи фарҳангӣ*; равиши **транспозитсияи дастурӣ**: *enlightment – давраи маърифат* [376].

Истилоҳоти шоҳаи **бостоншиносӣ**, ки марбут ба таърих аст, аз нигоҳи тарҷума ба таҳвили тарҷумонӣ тасниф карда мешавад. Равиши **муайянсозӣ**: *excavation – кофтуков (ҳафрии бостоншиносон), artifact – артефакт, маҳсулоти қадим, stratigraphy – стратиграфия (қабатшиносӣ)*; равиши **калкаи пурра**: *pottery analysis – таҳлили сафолӣ, antient civilization – тамаддуни қадима, underwater archaeology – бостоншиносии зеробӣ, cultural layers – қабати фарҳангӣ*; равиши **транспозитсияи луғавӣ**: *archaeology – бостоншиносӣ, site survey – таҳқиқоти объект*; равиши **транслитератсия / транскрипсия**: *bioarcheology – биобостоншиносӣ*; равиши **тавзеҳ**: *carbon dating – муайян намудани синну сол бо усули радиокарбонӣ* [403].

Таърихи илм инкишофи илмҳои гуногун ё таърихи ҷаҳонбинии илмӣ муосир буда, манзараи рушди таърихӣ таълимоти илмӣ, далелҳо ва падидаҳои илмӣ, ки илм, методология, идеяҳо, ҷаҳонбинӣ, равандҳо ва мушкилотро ба қайд гирифтааст ва таъсири онҳо метавонад бо мурури замон пайгирӣ карда шавад [203]. **Таърихи илм** мисли дигар шоҳаҳои таърих дорои истилоҳоти хоси худ мебошад, ки онҳоро аз диди равишҳои тарҷума тасниф мекунем. Равиши **калкаи пурра**: *scientific revolution – инқилоби илмӣ, natural philosophy – ғалсафаи табиӣ, evolution theory – назарияи таҳаввул, scientific method – усули илмӣ*; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *technological innovation – навовариҳои технологӣ, scientific paradigm –*

парадигмаи илмӣ; равиши **транспозитсияи луғавӣ**: *heliocentric model* – низоми гелиомарказии ҷаҳон; равиши **транслитератсия** / **транскрипсия**: *empiricism* – эмпиризм; равиши **муайянсозӣ**: *alchemy* – кимиё (қувваи соҳирӣ), *rationalism* – ратсионализм (ҳаракати итолиёвии солҳои 1920 дар меъморӣ) [430].

Таърихи давлат ва ҳуқуқ илми таърихӣ-ҳуқуқӣ буда, қонуниятҳои таърихии инкишофи низоми давлат ва ҳуқуқро меомӯзад. Мавзуи омӯзиши шоҳаи мазкур пайдоиш, инкишоф ва тағйирёбии намудҳо ва шаклҳои давлат ва ҳуқуқ, мақомоти давлатӣ, муассисаҳои давлатҳо ва халқҳои мушаххас дар давраи муайян мебошад [256]. Шоҳаи мазкур истилоҳоти худро дорад, ки бо равишҳои гуногун тарҷума мегардад. Равиши **калкаи нопурра**: *constitutional law* – ҳуқуқи конститутсионӣ, *feudal law* – ҳуқуқи феодалӣ, *roman law* – ҳуқуқи романӣ, *Code of Hammurabi* – Қонуни Ҳаммурабӣ, *Napoleonic Code* – Кодекси Наполеон; равиши **калкаи пурра**: *common law* – ҳуқуқи башар, *civil law* – ҳуқуқи шахрвандӣ; равиши **муайянсозӣ**: *Magna Carta* – Магна Карта (дастнависи сиёсӣ-ҳуқуқии қадима), *Habeas Corpus* – Хабеас корпус (ҳуқуқ ба дахолатнопазирӣ), *Bill of Rights* – Билл оид ба ҳуқуқ (даҳ ислоҳоти аввалини ҳуқуқӣ дар Конститутсияи ШМА) [378].

Таърихи дин як бахши донишест, ки равандҳои рушд ва тағйирёбии динҳоро бо мурури замон меомӯзад. Ҳадафи ин илм таҳлили пайдоиш, рушд ва фаъолияти динҳои гуногун, инчунин, пайгирии ҷойгоҳи онҳо дар таърихи башарият аст [220]. Таърихи дин истилоҳоти ҷудогонаи худро дорад, ки бо равишҳои гуногун тарҷума зоҳир мегардад. Бо равиши тарҷумаи **калка** ва **шарҳи маънӣ**: *monotheism* – яккахудой (боварӣ ба мавҷудияти як худо ё ягонагии Худо); равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *polytheism* – бисёрхудой; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *animism* – анимизм (эътиқод ба мавҷудоти руҳонӣ, ки ба қорҳои инсон машғуланд ва қодир ба дахолати онҳоро доранд), *theocracy* – теократия (ҳукумате, ки аз ҷониби ҳокимияти динӣ идора карда мешавад ё ба он итоат мекунад), *reformation* – реформатсия (инқилоби динӣ, ки дар қалисои Фарб дар асри XVI ба амал омад); равиши тарҷумаи

муайянсозӣ: *schism* – схи́зм (тақсимо́ти расмӣ ё ҷудошавӣ аз калисо ё мақомоти динӣ), *syncretism* – синкретизм (ба ҳам наздик шудани мазҳабҳои гуногун), *secularization* – секуляриза́тсия (ҷудошавии калисо аз давлат); равиши тарҷумаи **калкаи нопурра:** *canon law* – қонуни Канон (ҷамъи ҳама қонунҳои калисо); истилоҳи **муодилёфта:** *pilgrimage* – зиёрат [342].

Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти таърих бармеояд, ки бештари истилоҳот бо роҳи *шарҳи маънӣ*, бо равиши *муайянсозӣ* ва *илова* тарҷума гардидаанд, зеро ҳар як истилоҳи таърихӣ ифодагари як воқеиятест, ки он бо як истилоҳи *транслитератсия* шуда дар забони тарҷума ба хонанда фаҳмо шуда наметавонад. Аз ин лиҳоз, дар чараёни тарҷумаи истилоҳоти таърихӣ бояд аз равишҳои тарҷумаи *шарҳи маънӣ*, *илова*, *муайянсозӣ* ва *тавзеҳ* васеъ истифода бурд, то ҳар як истилоҳи забони асл бо ҳодисаву падидаҳои таърихӣ ба хонандаи забони тарҷума саҳеҳ ва равшан гардад.

4.4. Тарҷумаи истилоҳоти фарҳангшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда

Эҷодиёти фарҳангии ҳар як миллат сарвати маънавии он ба шумор меравад. Маҳз бо таъсири забон ҷамъоварӣ ва ҳифзи маълумот оид ба арзишҳои фарҳангӣ ба вучуд меояд. Вазифаи асосии забон интиқоли ин ҳама маълумот ба забонҳои дигар аст. Сохтори луғавии ҳар як забон ба зинаҳои олами моддӣ ва маънавии фаъолияти одамон алоқамандии зич дорад. Сарфи назар аз асарҳои зиёде, ки ба душвориҳои тарҷумаи истилоҳот равона карда шудаанд, махсусан марбут ба тарҷумаи истилоҳоти фарҳангшиносӣ, ҳанӯз таҳқиқот дар ин самт кофӣ ба назар намерасад. Албатта, муҳаққиқоне мисли В.Г. Власов ва А.Н. Зарипова марбут ба шохаҳои ҷудогонаи фарҳангшиносӣ бо дигар ҷабҳаҳои пажӯҳишӣ истилоҳоти илми мазкурро мавриди таҳқиқ қарор додаанд, вале аз нигоҳи тарҷумашиносӣ масоили таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти фарҳангшиносӣ дар асарҳои илмӣ хеле кам ба назар мерасанд. Истилоҳоти фарҳангшиносӣ мисли дигар низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мушкилот ва равишҳои тарҷумаи худро доро буда,

хамчун таҷассумгари арзишҳои миллӣ ва фарҳангии забонҳои мавриди ҳадаф аз истилоҳ-реалияҳо иборатанд.

Чи тавре таҳқиқоти назарӣ нишон медиҳад, истилоҳ-реалияҳо бо равиши муодилёбӣ сурат гирифта, дар онҳо усули cultural substitute – ивази истилоҳи фарҳангӣ бо мутобиқсозии дараҷаҳои муодилнокӣ дар забони тарҷума зоҳир мегардад.

Фарҳангшиносӣ, монанди дигар илмҳои гуманитарӣ, дорои шохаҳои гуногуни соҳавӣ мебошад. Аз шохаҳои асосии он *таърихи фарҳангшиносӣ*, *назарияи фарҳангшиносӣ*, *этнография (мardумшиносӣ)*, *фарҳангшиносии иҷтимоӣ*, *фарҳангшиносии антропология*, *семиотикаи фарҳангшиносӣ*, *психологияи фарҳангшиносӣ*, ва *фарҳангшиносии ҷуғрофӣ* ба шумор мераванд [201]. Бояд зикр намуд, ки шохаҳои номбурда на ҳама соҳаҳои фарҳангшиносиро фаро мегиранд, зеро ҳар як соҳаи ҳаёт ва фаъолияти инсон фарҳанги худро дорад. Таснифи шохаҳои фарҳангшиносӣ дар ҷадвали зер ғуруҳбандӣ карда шудаанд:

Ҷадвали 14.

Таърихи фарҳангшиносӣ шохаи илми таърих ва ҳам фарҳангшиносӣ ба шумор рафта, дар доираи он падидаҳо ва равандҳои марбут ба рушд ва таъсири мутақобилаи он ҷанбаҳои фаъолияти инсон, ки бо ин ё он шакли

фарҳанг алоқаманданд, омӯхта мешаванд [252]. Лозим ба ёдоварист, ки ҳар як истилоҳе, ки дар ин шоха оварда мешавад, марҳилаи таърихӣ инкишофи фарҳанги ҷаҳониро инъикос менамояд. Истилоҳоти ин шоха ки бо равиши **калкаи пурра** ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд: *ancient Greek culture* – фарҳанги Юнони Бостон, *digital revolution* – инқилоби рақамӣ, *medieval European culture* – фарҳанги асримиёнагии Аврупо; истилоҳоте, ки бо равиши **муайянсозӣ** ифода меёбанд: *The Harlem renaissance* – эҳёи Ҳарлем (ҳаракати нави сиёҳпӯстон); истилоҳоте, ки дар забони тоҷикӣ муодил наёфта, бо роҳи **шарҳи маънӣ** ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд: *the Beat generation* – насли битникҳо (як гурӯҳи нависандагон, ки дар солҳои 1950 барои рад кардани формализми адабӣ ва фарҳанги амрикоӣ, ки бар капитализм ва материализм сохта шудаанд, ба вучуд омадаанд) [386]. Бо равиши **илова** тарҷумаи истилоҳоти навбатӣ сурат гирифтааст: *the Baroque period* – давраи Барокко (итол. *barocco* – бошукӯҳ – услубест дар санъати тасвирӣ, меъморӣ ва ҳайкалтарошӣ, Барроко дар заминаи маданияти дворянӣ ба ҷойи санъати давраи Эҳё паҳн шудааст), *the Bauhaus Movement* – ҳаракати Баухауз (Мақтаби олии сохтмон ва тарроҳии бадеӣ дар Олмон, ки соли 1919 дар Веймар таъсис ёфта, соли 1935 аз тарафи фашистон баста шуд) [235].

Чи тавре таснифи таҳлилҳои равиши тарҷума нишон дод, истилоҳоти таърихӣ фарҳангшиносӣ дар забони тоҷикӣ муодил надоранд, зеро хоси фарҳангу миллати дигар давлат ҳастанд, дар чунин ҳолат равишҳои **шарҳи маънӣ**, **муайянсозӣ** ва **илова** хеле васеъ истифода мешавад.

Назарияи фарҳангшиносӣ чун як шохаи илми фарҳанг тамоми усулҳои фаъолияти маънавӣ, фикрӣ ва миллии одамонро омӯхта, таҳқиқи ҳама арзишҳои фарҳангӣ, ки инсоният тули фаъолиятш ба вучуд овардааст, фаро мегирад [186]. Истилоҳоти *cultural relativism* – релятивизми фарҳангӣ, *symbolic interactionism* – интеракционизми рамзӣ, *cultural materialism* – материализми фарҳангӣ, *feminist cultural theory* – назарияи фарҳангшиносии феминистӣ [347] бо равиши **калкаи нопурра** ба забони тоҷикӣ интиқол гардидааст, зеро дар он як ҷузъ транслитератсия ва бе тарҷума баргардон

шудааст. Истилоҳи *cultural hegemony* – гегемонияи фарҳангӣ (Гегемонияи фарҳангӣ бартарияти элитаи сиёсӣ бар ҷомеаи фарҳангии гетерогенӣ мебошад. Элитаи сиёсӣ бо таъсир расонидан ба маҷмуи ақидаҳо, эътиқодҳо, арзишҳо ва меъёрҳои дар фарҳанги ҷомеа ифодаёфта ҷаҳонбинии худро ҳамчун меъёри аз тарафи умум назифташудаи фарҳангӣ ва мафкураи бартаридоштаи дар умум эътибордор ҷорӣ менамояд) бо равиши тарҷумаи **илова** сурат гирифтааст, зеро ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ муодили худро надошта, ба шарҳу эзоҳи муфассал ниёз дорад. Истилоҳи *cultural capital theory* – назарияи сармояи фарҳангӣ (дар шароити муайян ба сармояи иқтисодӣ табдил дода мешавад ва метавонад дар шакли тахассуси таълимӣ институтсионизатсия карда шавад) чун **калкаи пурра** тарҷума шуда, барои фаҳмо шуданаш ба хонандаи тоҷик дар қавс бо равиши **шарҳи маънӣ** ифода ёфтааст [347]. Истилоҳи *intercultural communication theory* – назарияи муоширати байнифарҳангӣ бо **калкаи пурра** тарҷума гаштааст, зеро ҳар як ҷузъи он тарҷумаи маъноии калима ба калима шудааст [397].

Этнография (мардумшиносӣ) илмест, ки гурӯҳҳои этникӣ ва дигар шаклҳои этникӣ, пайдоиши онҳо (этногенез), таркиб, маҳалли зист, хусусиятҳои фарҳангии маишӣ, инчунин фарҳанги моддӣ ва маънавии одамонро меомӯзад [205]. Этнография истилоҳоти худро дорад, ки онҳоро бо равишҳои тарҷума гурӯҳбандӣ менамоям. Истилоҳоти *participant observation* – мушоҳидаи иштирокчиён, *etic approach* – равиши ахлоқӣ бо равиши **калкаи пурра** тарҷума шудаанд, зеро ҳар ду ҷузъ тарҷумаи тахтуллафзӣ гардидаанд. Истилоҳи *etic approach* – равиши эмиқӣ тарҷумаи **калкаи нопурра** аст, зеро қисман тарҷума гаштааст. Истилоҳи *fieldwork* – омӯзиши соҳавии этнографӣ бо равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ ва дастурӣ** сурат гирифтааст, зеро ин истилоҳ бо сохти дастурӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фарқ карда, дар раванди тарҷума ивази маъноии луғавӣ *work* – кор не, балки ҳамчун *омӯзиш* интиқол шудааст, инчунин, истилоҳи *этнографӣ* барои ифодаи маъноии истилоҳ дар забони тарҷума илова гардидааст. Истилоҳи *thick description* – тавсифи муфассал (қоидаи асосӣ ҳангоми пешниҳоди маводди

сахроӣ дар антропологияи иҷтимоӣ) шарҳи маънӣ гаштааст [370]. Истилоҳоти *informant* – маълумотдиҳанда, *open – ended – interview* – мусоҳибаи озод бо равиши транспозитсияи луғавӣ ва дастурӣ тарҷума шудааст. Истилоҳи *transnational studies* – омӯзиши байнифарҳангӣ (фарогири фарҳанги якчанд миллат) бо усули муайянсозӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст [236].

Фарҳангшиносии иҷтимоӣ як бахши фарҳангшиносии бунёдист, ки омӯзиши он ба равандҳо ва падидаҳои ҳаёти рӯзмарраи одамон дар чараёни ҷаҳолияти якҷояи онҳо нигаронида шудааст. Вобаста ба истилоҳоти фарҳангшиносии иҷтимоӣ, муҳаққиқони тоҷик таҳқиқот анҷом дода, истилоҳоти онро тарҷума кардаанд.

Чунончи, муҳаққиқ Т.Х. Муҳиддинова дар мавзуи “Лексика традиции чаепития в таджикском и английском языках” (Лексикаи анъанаи чойнӯшӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) истилоҳоти марбут ба расму русуми чойнӯшии тоҷиконро таҳқиқ намудааст [106].

Муҳаққиқи дигар Н. Камолӣ дар мавзуи “Лексика традиционной одежды в таджикском и английском языках (на материале романа Дж. Икрами “Дочь огня” и романа М. Митчелл “Унесенные ветром”)” (Лексикаи сарулибоси миллий дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводди романи Ҷ. Икромӣ “Духтари оташ” ва романи М. Митчелл “Gone with the Wind”) диссертатсияи номзадӣ ҳимоя намуда, ки дар он истилоҳоти фарҳангии сару либосро таҳлилу баррасӣ кардааст [67].

Ба шоян истилоҳоти фарҳангшиносии иҷтимоӣ истилоҳоти зерин марбутанд: *multiculturalism* – бисёрфарҳангӣ, *cultural lag* – аз афзоиши сарватҳои моддӣ ақиб мондани тараққиёти маънавии ҷамъият, *subculture* – фарҳанги як гурӯҳи этникӣ ё иҷтимоии алоҳида, *habitus* – ҳабитус (намуди зоҳирии растанӣ, одам, ҳайвон, булур), *intersectionality* – байнисоҳавӣ (назарияи буриши таъъиз), *cultural adaptation* – мутобиқшавии фарҳангӣ, *cultural universals* – универсалияҳои фарҳангӣ, *sociological imagination* – масаввуроти иҷтимоӣ, *cultural scripts* – скриптҳои фарҳангӣ, *acculturation* –

аккултуратсия (ба таври оммавӣ иваз кардани асосҳои анъанавии фарҳангӣ бо асосҳои аз маданият ва ҷамъияти дигар гирифташуда) [398].

Бештари мисолҳои дар боло овардашуда бо усули шарҳи маънӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд, монанди *habitus* – ҳабитус (намуди зоҳирии растанӣ, одам, ҳайвон, булур), *intersectionality* – байнисоҳавӣ (назарияи буриши табъиз), *acculturation* – аккултуратсия (ба таври оммавӣ иваз кардани асосҳои анъанавии фарҳангӣ бо асосҳои аз маданият ва ҷамъияти дигар гирифташуда). Истилоҳоти *cultural lag* – аз афзоиши сарватҳои моддӣ ақиб мондани тараққиёти маънавии ҷамъият, *subculture* – фарҳанги як гурӯҳи этникӣ ё иҷтимоии алоҳида бо равиши тавзеҳ тарҷума шудаанд. Истилоҳоти *multiculturalism* – бисёрфарҳангӣ, *cultural adaptation* – мутобиқшавии фарҳангӣ, *sociological imagination* – масаввуроти иҷтимоӣ бо роҳи калкаи пурра тарҷума шудаанд. Бо калкаи нопурра истилоҳоти *cultural universals* – универсалияҳои фарҳангӣ ва *cultural scripts* – скриптҳои фарҳангӣ тарҷума шудаанд [398].

Истилоҳоти **фарҳангшиносии антропологӣ**: равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *the Nacirema* – Накирема, (бо навишти чаппа Американ мешавад) истилоҳест, ки дар антропология ва ҷомеашиносӣ барои ишора ба ҷанбаҳои рафтор ва ҷомеаи шахрвандони Иёлоти Муттаҳидаи Амрико истифода мешавад; *taboo* – табу, чизе, ки дар бораи он сухан рондан мумкин нест, *shamanism* – шаманизм, дини ибтидоии халқҳои шимол, ки ба анимизм асос ёфтааст [426]; равиши тарҷумаи **тавзеҳ**: *the Trobriand Islanders* – Мардуми Тробрианд, асосан, боғпарваронеанд, ки дар шахракҳои анъанавӣ зиндагӣ мекунанд [426]; равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *myth* – устура, *material culture* – фарҳанги моддӣ, *non – material culture* – фарҳанги ғайримоддӣ [426].

“Семиотикаи фарҳангшиносӣ як шохаи семиотика буда, шеваҳои ҳаракат, табдили матн ва шаклҳои рамзиро дар ҷомеаҳо меомӯзад” [279]. Ба шохаи семиотикаи фарҳангшиносӣ истилоҳоти зерин дохил мешаванд: *symbol* – рамз, *sign* – нишона, *icon* – тасвир, *index* – индекс, *code* – код,

semiosis – раванде, ки дар он чизе ҳамчун аломат амал мекунад, *paradigm* – парадигма, *syntagm* – синтагма, *cultural sign* – нишонаи фарҳангӣ, *code system* – низоми код, *indexicality* – индексатсия, *semiotic play* – бозии рамзӣ, *emblem* – нишон, *cultural codification* – рамзгузори фарҳангӣ, *cross-cultural semiotics* – рамзҳои байнифарҳангӣ, *semiotic context* – матни рамзӣ, *metalanguage* – метазабон [393].

Бештари истилоҳоти дар боло овардашуда **муодили** худро дар забони тоҷикӣ доранд, мисли *symbol* – рамз, *sign* – нишона, *icon* – тасвир, *emblem* – нишон. Баъзе истилоҳот бемуодил буда, бо равишҳои гуногун аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд. Равиши **транслитератсия** / **транскрипсия**: *index* – индекс, *indexicality* – индексатсия, *code* – код, *paradigm* – парадигма, *syntagm* – синтагма; истилоҳоте, ки бо равиши **калкаи пурра** тарҷума шудаанд: *cultural sign* – нишонаи фарҳангӣ, *semiotic play* – бозии рамзӣ, *cultural codification* – рамзгузори фарҳангӣ, *cross-cultural semiotics* – рамзҳои байнифарҳангӣ, *semiotic context* – матни рамзӣ; равиши **калкаи нопурра**: *metalanguage* – метазабон, *code system* – низоми код; равиши **тавзеҳ**: *semiosis* – раванде, ки дар он чизе ҳамчун аломат амал мекунад [369].

Истилоҳоти **психологияи фарҳангшиносӣ**: *cultural intelligence* – маърифати фарҳангӣ, *cultural dimensions theory* – назарияи ченакҳои фарҳангӣ, *cross – cultural psychology* – равониносии байнифарҳангӣ, *cultural shock* – зарбаи фарҳангӣ, *self construal* – худдарккунӣ, *cultural influence on cognitive processes* – таъсири фарҳангӣ ба равандҳои маърифатӣ, *cultural psychology of emotions* – равониносии фарҳангии эҳсосот [409].

Истилоҳоти психологияи фарҳангшиносие, ки дар боло оварда шуданд, ҳамагӣ бо равиши **калкаи пурра** тарҷума гаштаанд, зеро тамоми ҷузъҳои истилоҳот тарҷумаи таҳтуллафзӣ шудаанд. Агар ҳар як ҷузъи истилоҳоти овардашударо дар фарҳанг назар кунем, айнан калима ба калима ба забони тоҷикӣ интиқол дода шудаанд.

Истилоҳоти **фарҳангшиносии ҷуғрофӣ**. Равиши **муайянсозӣ**: *cultural landscape* – манзараи фарҳангӣ (бо фаъолияти инсон табдил ёфтааст); равиши **калкаи нопурра**: *ecological culture* – фарҳанги экологӣ, *geoculture* – геомаданият; равиши **калкаи пурра**: *cultural heritage* – мероси фарҳангӣ, *geographic identities* – монандиҳои ҷуғрофӣ, *local culture* – фарҳанги маданӣ, *geographic symbolism* – рамзи ҷуғрофӣ, *cultural space* – фазои фарҳангӣ, *territorial identity* – ҳувиати ҳудудӣ, *geographic patterns* – нақшаҳои ҷуғрофӣ [358].

Ҳамин тариқ, аз таҳлил ва мулоҳизаҳои истилоҳоти фарҳангшиносӣ бармеояд, ки бештари ин истилоҳот бо илми таърих ва ҷомеашиносӣ робитаи ногусастанӣ дошта, равишҳои тарҷумаи онҳо низ бо ҳам монандӣ доранд. Дар тарҷумаи истилоҳоти фарҳангшиносӣ равиши шарҳи маънӣ, калка, муайянсозӣ ва тафсир хеле зиёд ба назар мерасад, зеро хусусияти фарқкунандаи истилоҳоти фарҳангӣ дар он аст, ки онҳо хоси як миллат буда, дар фарҳангу маданияти дигар забон бемуодиланд.

4.5. Тарҷумаи истилоҳоти ҷомеашиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Рушду такомул ва дигаргунии фазо ва манзараи иҷтимоии тасвири ҷаҳон хусусияти хоси замони имрӯзаи мо аст. Мо шояди он ҳастем, ки истилоҳоти иҷтимоӣ бо инкишофи босуръати кайҳонӣ ба ҳар як забон неологизмҳо ворид месозанд, дар натиҷа онҳо вазифа ва мушкилоти аввалиндараҷаи тарҷумон мегарданд. Мубодилаи доимии афкори мутахассисони соҳа ва ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо иқтибос гирифтани истилоҳоти нав ба нав мубрамияти тарҷумаи истилоҳоти ҷомеашиносӣ ва дигар илмҳои гуманитариро дучанд месозад. Пайдо шудани истилоҳоти нави ҷомеашиносӣ ва таҳкиму қабули он бидуни тарҷумаи баландсифат ғайриимкон аст. Таҳлилҳои истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нишон дод, ки бештари истилоҳот бо равиш ва усулҳои тарҷумаи таҳтуллафзӣ бо калка ва транслитератсия / транскрипсия сурат гирифтаанд.

П. Фабер (P. Faber) андешаи худро чунин ибраз мекунад: “Истилоҳоти ҷомеашиносӣ мунтазам дар марҳилаҳои рушд ва тағйирёбӣ қарор ёфта, бештари онҳо аз воҳидҳои луғавии забони умумӣ ба забони махсуси соҳавӣ гузаштанд ва дар натиҷа ба омилҳои сермаъноӣ ва муродифот дучор мегарданд. Хусусияти хоси истилоҳоти ҷомеашиносӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар замони имрӯза ин шохҳои илми гуманитарӣ пур аз неологизмҳо буда, ба тамоми самтҳои фаъолияти инсонӣ робитаи ногузастанӣ доранд. Аз назария ва амалия тарҷума равшан мегардад, ки истилоҳоти неологизмӣ бештар бо роҳи тарҷумани мустақим аз як забон ба забони дигар сурат мегиранд” [212].

Вобаста ба пайдоиш, ташаккул ва тарҷумани истилоҳоти ҷомеашиносӣ муҳаққиқони зиёде таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расонидаанд, монанди Е.А. Сорокин (E.A. Sorokin), Г. Мартинно (G. Martineau), Л. Голдманн (L. Goldmann), П. Бурдье (P. Bourdieu), С.А. Кравченко, Т.С. Арутюнова, Т.С. Шокиров, Ш.И. Хаитова ва дигарон.

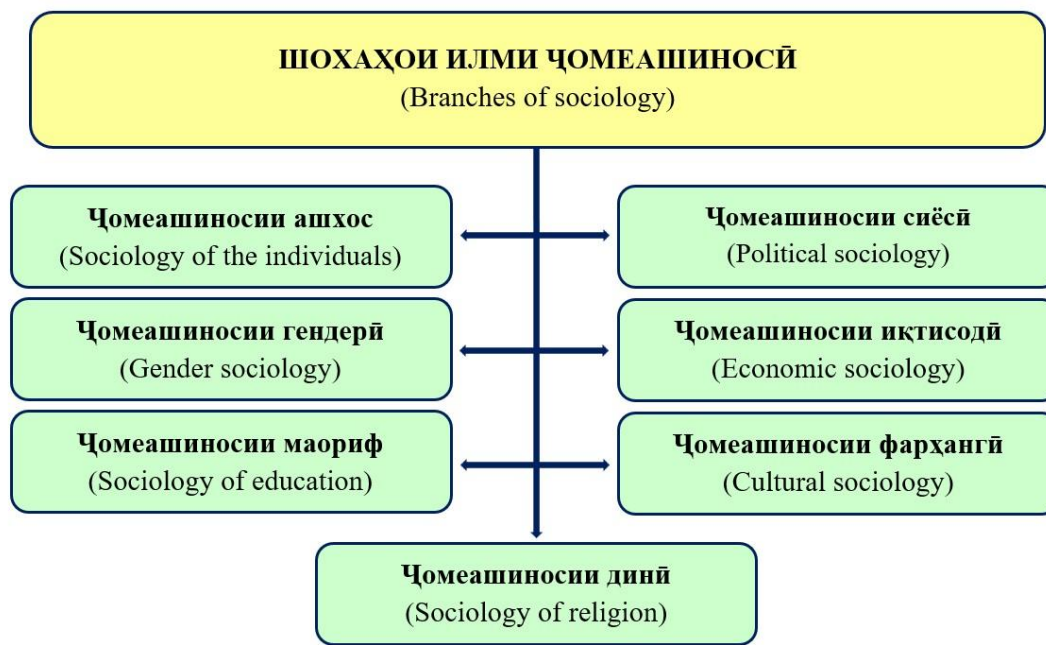
Гарард Мартинно (Gérard Martineau) ҷомеашиносии англис дар равиши пажӯҳиши илмӣ бештари истилоҳоти ҷомеашиносиро аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ аз осори асосгузори ҷомеашиносии Фаронса Огюст Конт тарҷума намудааст. Муҳаққиқи мазкур барои тарҷума ва паҳн намудани назария ва ғояҳои истилоҳоти ҷомеашиносӣ дар ҷаҳони англисзабонон ҷойгоҳи хос дорад [253].

Е.А. Сорокин (E.A. Sorokin) ҷомеашиносии русу амрикоӣ на танҳо дар назарияи ҷомеашиносӣ соҳми назаррас гузоштааст, балки дар тарҷума ва мутобиқсозии истилоҳоти ҷомеашиносӣ дар байни забонҳои русӣ ва англисӣ корҳои илмӣ-таҳқиқотии назаррас бурдааст [289], асосгузори назарияи “табақабандии иҷтимоӣ” ва “ҳаракати иҷтимоӣ” маъмултарин истилоҳ дар илми ҷомеашиносӣ, ба шумор мераванд.

Ҷомеашиносии англис Энтони Гидденс дар “Ҷомеашиносӣ” таснифи илми мазкурро тартиб додааст, ки аз ҷомеашиносии шахсият, ҷомеашиносии гендерӣ, ҷомеашиносии маориф, ҷомеашиносии сиёсӣ, ҷомеашиносии иқтисодӣ, ҷомеашиносии фарҳангӣ, ҷомеашиносии динӣ ва ғ. иборат аст. Инчунин, дар китоб дарҷ гардидааст, ки ҷомеашиносӣ аз нигоҳи методологияи омӯзиш ба ду

гурӯҳи калон: назариявӣ ва татбиқӣ чудо мегардад. Шохаҳои дар боло таснифгардида хусусияти амалӣ дошта, ба ҷомеашиносии татбиқӣ робита доранд [219]. Дар зербоби мазкур шохаҳои асосии ин илм интихоб гардида, истилоҳоти он бо хусусиятҳои равиши тарҷума таҳлил мегарданд:

Ҷадвали 15.

“Ҷомеашиносии шахсият шохае маҳсуб меёбад, ки тамоми хусусиятҳои хоси инсон, марҳилаҳои рушди он ва тамоми равандҳои азхудкунии меъёрҳои фарҳангӣ, инкишофи нақшҳои иҷтимоии онро меомӯзад. Ҷомеашиносии ашхос ду давраи муайяни фаъолияти инсонро меомӯзад: а) *кӯдакӣ ва ҷавонӣ*; б) *камолот ва пирӣ*” [270]. Истилоҳоте, ки барои мисол оварда мешаванд, чун назария ва қоида дар илми ҷомеашиносӣ эътироф гардидаанд. Истилоҳоти марбут ба шохаи **ҷомеашиносии шахсият**: *self-identity* – *худишиносӣ*, *sociolization* – *соцсализатсия* (*майёрӣ ба ҳаёт дар ҷомеа*), *role* – *нақш*, *looking-glass self* – *маълумот дар бораи “ман” дар зери таъсири афкори одамони дигар ташақкул ёфтааст*, *significant other* – *шахси азиз* (*одатан нишони шахсе, ки суҳангӯ бо ӯ муносибати наздик ва аксаран маҳрамона дорад, бидуни нишон додани дараҷаи наздикӣ, вазъи оилавӣ ё тамоюли ҷинсӣ*), *reference group* – *гурӯҳи истинодӣ* (*дар ҷомеа*), *role conflict* – *низоъ дар нақшҳо*, *self – concept* – *консепсияи худ*; *худбаҳодиҳӣ*, *тасвири*

симои худ, *impression management* – худмуаррифӣ, *social role* – нақши иҷтимоӣ, *identity crisis* – бӯҳрони шахсият (ҷустуҷӯи ҷойи худ дар ҳаёт), *norms* – меъёрҳо (меъёрҳои рафтор), *personal agency* – ҳислатҳои қавиуродавӣ, *ego – identity* – ҳудшиносӣ, *self-esteem* – худэҳтиромӣ [383].

Истилоҳоти овардашуда бо равишҳои гуногун аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Истилоҳоти *self-identity* – ҳудшиносӣ, *ego – identity* – ҳудшиносӣ, дар забони англисӣ дар низоми истилоҳоти ҷомеашиносӣ чун муродиф маҳсуб ёфта, бо роҳи **калкаи пурра** тарҷума гардидаанд. Бо равиши мазкур истилоҳоти дигар, аз қабili *role conflict* – *низоъ дар нақшҳо*, *social role* – *нақши иҷтимоӣ*, *self-esteem* – *худэҳтиромӣ* низ метавон дид [322].

Чи тавре маълум аст, бештари истилоҳоти овардашуда ифодагари назарияи илмӣ дар ҷомеашиносӣ буда, бо равиши **муайянсозӣ** тарҷума гардидаанд: *sociolization* – *социализатсия* (*тайёри ба ҳаёт дар ҷомеа*), *reference group* – *гурӯҳи истинодӣ* (дар ҷомеа), *self – concept* – *концепсияи худ*; *худбаҳодиҳӣ*, *тасвири симои худ*, *identity crisis* – *бӯҳрони шахсият* (ҷустуҷӯи ҷойи худ дар ҳаёт), *norms* – *меъёрҳо* (*меъёрҳои рафтор*). Истилоҳи *looking-glass self* – *маълумот дар бораи “ман” дар зери таъсири афкори одамони дигар ташаккул ёфтааст*, дар забони тоҷикӣ муодил надошта, бо равиши **тавзеҳ** тарҷума гардидааст. Истилоҳе, ки бо равиши **шарҳи маънӣ** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол гаштааст: *significant other* – *шахси азиз, парча* (*одатан нишони шахсе, ки суҳангӯ бо ӯ муносибати наздик ва аксаран маҳрамона дорад, бидуни нишон додани дараҷаи наздикӣ, вазъи оилавӣ ё тамоюли ҷинсӣ*) мебошад. Тарҷумаи истилоҳоти *impression management* – *худмуаррифӣ* ва *personal agency* – *ҳислатҳои қавиуродавӣ* бо равиши транспозитсияи луғавӣ сурат гирифтааст, зеро ҳар як ҷузъи истилоҳ маъноҳои дигар доранд. Дар истилоҳи *impression management* – *худмуаррифӣ* маънои аслии *impression* – *таассурот* аст ва *management* – *идоракунӣ*, вале ҳангоми тарҷума ивази маъно шудааст. Дар тарҷумаи истилоҳи *personal*

agency низ ивази маъно ба назар мерасад, зеро *personal* – *шахсӣ* ва *agency* – *узв, оҷонсӣ* мебошад [370].

“**Ҷомеашиносии гендерӣ** бахши ҷомеашиносӣ, ки намунаҳои тафовути нақшҳои иҷтимоии марду занро меомӯзад. Мавзуи таҳқиқоти ҷомеашиносии гендерӣ муносибатҳои таърихан нобаробарии байни мардон ва занон аст” [151]. Равиши тарҷумаи **транслитератсия / транскрипсия**: *gender* – *гендер*, *gender stereotypes* – *стереотипҳои гендерӣ*, *gender socialization* – *соцсализатсияи гендерӣ*; равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *sex* – *ҷинс*, *masculinity* – *мардонагӣ*, *femininity* – *занонагӣ*; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *gender identity* – *хувияти гендерӣ*, *gender roles* – *нақшҳои гендерӣ*, *gender discrimination* – *табъизи гендерӣ*, *gender inequality* – *нобаробарии гендерӣ*; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *patriarchy* – *надаршоҳӣ* (давраи ҷомеаи ибтидоӣ, ки сардори қabila аз мардҳо (*патриарх*) буд, *надарсолорӣ*), *feminism* – *феминизм* (*дискурси зехнӣ, фалсафӣ ва сиёсӣ ба баробархуқуқ ва ҳифзи ҳуқуқи занон нигаронида шудааст*); равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *transgender* – *трансгендер* (*ивази ҷинс*); равиши тарҷумаи **тавзеҳ**: *gender fluidity* – *шахсе мебошад, ки хувияти ҷинсиаш собит нест, ки бо мурури замон ё вобаста ба вазъият тағйир меёбад* [226].

Ҷомеашиносии маориф як бахши ҷомеашиносӣ буда, таълимиро ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ медонад ва вазифаҳои омӯзиши он дар ҷомеа робита бо дигар институтҳои иҷтимоӣ мебошад. Инчунин, бахши мазкур равандҳои гуногунро меомӯзад: ҳамчун раванди ташаккули дониш дар байни шахсоне, ки ба ин ё он зинаи таҳсилот машғуланд; ҳамчун чараёни тағйир додани шуури ҷамъиятӣ; ҳамчун омили иҷтимоии шахс ва тарбияи ӯ; ҳамчун як навъ феноменологияи шуури шахсӣ [233]. Бахши мазкур аз истилоҳоте иборат аст, ки онҳоро вобаста ба равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ тасниф мекунем. Равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *education* – *таҳсилот*, *formal education* – *таҳсилоти расмӣ*, *informal education* – *таҳсилоти ғайрирасмӣ*, *educational inequality* – *нобаробарии таҳсилот*, *educational equity* – *баробарии таҳсилот*, *bilingual education* – *таҳсили*

дузабона, *hidden curriculum* – барномаи таълимии махфӣ, *teacher-student ratio* – таносуби омӯзгору донишҷӯ; равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *educational attainment* – азхудкунии дониш; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *educational reform* – реформаи таҳсилот; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *meritocracy* – меритократия (назарияи он ки чӣ тавр ҷомеа аз ҷониби элитаи одамони лаёқатманд идора мешавад); равиши тарҷумаи **тавзеҳ**: *dropout rate* – фоизи хориҷшудагон аз муассисаҳои таълимӣ (масалан, мактаб ё донишгоҳ); равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *tracking* – трекинг (бақайдгирии низоми таҳсилот) [349].

Ҷомеашиносии сиёсӣ бахше аз илми ҷомеашиносӣ ба шумор рафта, шохаи байнисоҳавӣ мебошад, зеро дар он ҳам масоили сиёсӣ ва ҳам иҷтимоӣ баррасӣ мегардад. Ҷомеашиносии сиёсӣ фарогири масъалаҳои муносибатҳои байналмилалӣ, низоъҳои сиёсӣ ва ҷараёни сиёсии ҷаҳонӣ, моҳият ва нақши давлат дар ҷомеа, характер ва ташкили ҳаракатҳо, ҳизбҳои сиёсӣ, иштироки инфироидӣ дар сиёсат мебошад [210]. Вобаста ба масъалаҳои зикргардида бахши мазкур истилоҳоти хоси худро дорад, ки онро бо равишҳои тарҷума гурӯҳбандӣ менамоем. Равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *political power* – қувваи сиёсӣ, *political mobilization* – ҳаракати сиёсӣ, *citizenship* – шаҳрвандӣ, *political legitimacy* – қонуниятии сиёсӣ, *civil society* – ҷомеаи шаҳрвандӣ, *legitimacy* – қонуният, *state* – давлат; равиши тарҷумаи **калкаи нопура**: *political ideology* – идеологияи сиёсӣ, *political socialization* – соцсализатсияи сиёсӣ; равиши **транспозитсияи луғавӣ**: *political participation* – иштирок дар фаъолияти сиёсӣ, *electoral system* – ҳавзаи интихоботӣ; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *interest groups* – гурӯҳҳои манфиатдор (гурӯҳи одамоне, ки бо хусусиятҳо, ақидаҳо, ақидаҳои умумӣ муттаҳид шудаанд, ки барои расидан ба ҳадафҳои мушаххас созмони расмӣ таъкил кардаанд); равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *political polarization* – поляризатсияи сиёсӣ (зиддиятҳои байни гурӯҳҳо ё идеологияҳои сиёсӣ) [348].

Ҷомеашиносии иқтисодӣ самти таҳқиқоти иҷтимоист, ки таҳлили фаъолияти иқтисодиро аз нуқтаи назари назарияи иҷтимоӣ дарбар мегирад.

Шоҳаи мазкур тамоми маҷмуи равандҳои иҷтимоию иқтисодиро вобаста ба бозорҳо, давлат, хоҷагӣ ё шахсони алоҳида меомӯзад. Ҷомеашиносии иқтисодӣ бо ақидаҳои мушаххас оид ба фаъолияти инсон, рушди иқтисодиёт ва ҷомеа асос ёфтааст [262]. Шоҳаи мазкур истилоҳоти худро дорад, аз қабили: *social economy* – иқтисоди иҷтимоӣ, *social capital* – хазинаи иҷтимоӣ, *embeddedness* – ҳамгироӣ (масалан, созмон дар робита бо муҳити беруна ҳамкориш шабакавӣ дорад), *market economy* – иқтисодиёти бозор, *rational choice theory* – назарияи интихоби оқилона (равиши методологӣ дар илмҳои ҷомеашиносӣ, ки ба муқаддимаи оқилона будани субъектҳои иҷтимоӣ асос ёфта, надидаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар натиҷаи интихоби оқилонаи ашхос ба вуҷуд меоянд), *informal economy* – иқтисодиёти гайрирасмӣ, *economic inequality* – нобаробарии иқтисодӣ, *division of labor* – тақсимути меҳнат, *corporate social responsibility* – масъулияти иҷтимоии тижорат, *financialization* – молиякунонӣ, *labor market* – бозори меҳнат, *monetary policy* – сиёсати пулию қарзӣ, *economic networks* – шабакаҳои иқтисодӣ, *wealth distribution* – тақсимути сарват, *economic globalization* – ҷаҳонишавии иқтисодиёт [184].

Истилоҳоти дар боло овардашуда бо равишҳои гуногун тарҷума шудаанд. Истилоҳоти *economic sociology* – ҷомеашиносии иқтисодӣ, *social capital* – хазинаи иҷтимоӣ, *market economy* – иқтисодиёти бозор, *informal economy* – иқтисодиёти гайрирасмӣ, *economic inequality* – нобаробарии иқтисодӣ, *division of labor* – тақсимути меҳнат, *financialization* – молиякунонӣ, *labor market* – бозори меҳнат, *economic networks* – шабакаҳои иқтисодӣ, *wealth distribution* – тақсимути сарват, *economic globalization* – ҷаҳонишавии иқтисодиёт бо равиши **калкаи пурра** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, зеро ҳар як ҷузъи истилоҳ мазмунан калима ба калима тарҷума гардидаанд [325]. Дар мисолҳои овардашуда истилоҳоте воҷеҳӯранд, ки дар забони тоҷикӣ бемуодил буда, тарҷумаи тахтуллафзӣ шудаанд ва барои ифодаи амиқи мафҳуми истилоҳот равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ** истифода гардидааст: *embeddedness* – ҳамгироӣ (масалан,

созмон дар робита бо муҳити беруна ҳамкориҳои шабакавӣ дорад), *rational choice theory* – назарияи интихоби оқилона (равиши методологӣ дар илмҳои ҷомеашиносӣ, ки ба муқаддимаи оқилона будани субъектҳои иҷтимоӣ асос ёфта, падидаҳои иҷтимоӣро иқтисодӣ дар натиҷаи интихоби оқилонаи ашхос ба вуҷуд меоянд) [327]. Истилоҳоти *corporate social responsibility* – масъулияти иҷтимоии тиҷорат, *monetary policy* – сиёсати пулию қарзӣ бо равиши **транспозитсия** тарҷума шудааст, зеро дар истилоҳи якум ҷузъи *corporate* на *корпоратсия*, балки *тиҷорат* тарҷума шуда, дар истилоҳи дуум ҷузъи *monetary* на *пулӣ*, балки *пулию қарзӣ* интихоб гардидааст. Яъне, дар тарҷумаи ҳар ду истилоҳ ивази маъноии ҷузъҳо ба назар мерасанд, ки аз равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ** дарак медиҳад [416].

Ҷомеашиносии фарҳангӣ як соҳаи назарияи ҷомеашиносӣ буда, объекти таҳқиқи он қонунҳои ғайбӣ ва инкишофи фарҳанг дар ҷамъият, инчунин, ташаккул, аз худ кардан, нигоҳ доштан ва интиқоли минбаъдаи меъёрҳои фарҳангӣ, идеяҳо, арзишҳо, намунаҳои рафтор, идеяҳои танзимкунандаи муносибатҳои байни одамон, муносибатҳои ҷомеа ва табиат мебошад [245]. Истилоҳоти ҷомеашиносии фарҳангӣ дорои истилоҳоти хоси худ буда, якчанд истилоҳи онро барои мисол аз нигоҳи равиши тарҷума гурӯҳбандӣ менамоем. Равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *cultural sociology* – ҷомеашиносии фарҳангӣ, *cultural narratives* – ривоятҳои фарҳангӣ (маҷмӯи ҳикояҳо, афсонаҳо, арзишҳои мебошанд, ки як ҷомеа ё гурӯҳ аз насл ба насл интиқол медиҳад), *cultural resistance* – муқовимати фарҳангӣ; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *symbolic interactionism* – интеракционизми рамзӣ, *collective memory* – хотираи коллективӣ, *cultural hybridity* – гибридҳои фарҳангӣ; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *cultural appropriation* – азхудкунии фарҳангӣ (мафҳуми иҷтимоӣ, ки дар он қарз гирифтани ё истифодаи унсурҳои як фарҳанг аз ҷониби аъзои фарҳанги дигар беиштар ҳамчун падидаи манфӣ баррасӣ мешавад), *cultural homogenization* – ҳомогенизатсияи фарҳангӣ (ҳомогенизатсияи фарҳангӣ равандест, ки тавассути он фарҳангҳои гуногун ба ҳамдигар монанд мешаванд), *cultural*

practices – амалҳои фарҳангӣ (расму оинҳо, ки дар фарҳанги муайян мунтазам иҷро мешаванд ва дар нигоҳ доштани ҳувиати он нақши муҳим доранд) [416].

Ҷомеашиносии дин бахши ҷомеашиносӣ буда, робитаи дин ба ҷомеа амалҳои динӣ, таҷрибаи таърихӣ фаъолияти дин ва ҷомеа, мавзӯҳои универсалӣ ва нақши динро дар равандҳои иҷтимоӣ меомӯзад [282]. Шояд мазкур аз истилоҳоти зерин иборат аст, ки онҳоро вобаста ба равишҳои тарҷума тасниф мекунем. **Равиши тарҷумаи муайянсозӣ:** *secularization* – секуляризация (ҷудоии калисо ва давлат), *theodicy* – теодетсия (адолати Худо), *charisma* – харизма, қувваи ҷалбкунанда (роҳбар), *sacred and profane* – муқаддас ва нопок (таснифи ашӣ ва амалҳо ба муқаддасӣ (аҳаммияти динидошта) ё нопокӣ (ғайридинӣ)), *religious pluralism* – плюрализми динӣ (гуногунии динӣ); **равиши тарҷумаи калкаи пурра:** *religious symbolism* – рамзҳои динӣ, *new religious movements* – ҳаракатҳои нави динӣ, *religious conversion* – табдилдиҳии динӣ, *religious communities* – ҷамъиятҳои динӣ, *religious authority* – идораи динӣ, *religious rituals* – маросимҳои динӣ, *church and sect* – калисо ва секта, *mosque* – масҷид; **равиши тарҷумаи калкаи нопурра:** *religious fundamentalism* – фундаментализми динӣ; **равиши тарҷумаи транспозитсияи дастурӣ:** *religious identity* – динииносӣ; **равиши тарҷумаи шарҳи маънӣ:** *syncretism* – синкретизм (омехта кардани унсурҳои анъанаҳои гуногуни динӣ, ки боиси эҷоди шаклҳои нави эътиқод ва урфу одатҳо мегардад).

Аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки истилоҳоти ҷомеашиносӣ тариқи тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим инъикос гардида, тарҷумаи онҳо бештар бо равиши муайянсозӣ, шарҳи маънӣ, калка ва тавзеҳ сурат гирифтааст. Равишҳои номбаршуда дар ҳолати бемуодил будани истилоҳот дар забони тарҷума истифода мегарданд, зеро истилоҳоти ҷомеашиносӣ бештар неологизмҳо буда, барои хонандаи тоҷик нофаҳмо ва ношинос мебошанд. Марҳилаҳои кунунии инкишофи истилоҳоти ҷомеашиносӣ аз он иборат мебошанд, ки онҳо ҳам аз ҷиҳати концептуалӣ ва ҳам забоншиносӣ

низомии истилоҳот дар чараёни ташаккул ва тағйирёбианд. Раванди пайдоиш ва ташаккули истилоҳоти нав дар забони асл ва интиқоли онҳо ба забони тарҷума як қатор мушкилот ва монеаҳои зиёдро ба бор меорад. Таҳлил нишон дод, ки дар истилоҳоте, ки аз фарҳангҳои муосири нави ҷомеашиносӣ барои таҳлили равишҳои тарҷума интиҳоб шудаанд, ноустувории фаразӣ ва омилҳои сермаъноӣ, муродифот ва бемуодилӣ дар забони тарҷума дида мешавад.

4.6. Тарҷумаи истилоҳоти сиёсатшиносӣ дар забонҳои мавриди пажӯҳиш

Масъалаи тарҷумаи истилоҳоти сиёсатшиносӣ ва дигар ҷанҳонҳои илмҳои гуманитарӣ таваҷҷуҳи бисёре аз забоншиносону мутарҷимон ва мутахассисони соҳаи сиёсатро ба худ ҷалб кардааст, зеро истилоҳоти сиёсӣ аксар вақт тобишҳои фарҳангӣ ва таърихӣ доранд, ки ин боиси душвории тарҷумаи онҳо мегардад. Интиҳоби дурусти равиш ва стратегияи тарҷумаи истилоҳоти сиёсатшиносӣ ба ҷаҳонбинии сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва маърифати инфиродии мутарҷим вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, нақши муҳимро дар тарҷумаи истилоҳоти сиёсатшиносӣ таҷрибаи маърифатии тарҷумон мебозад, зеро маҳз ӯ метавонад муодили дуруст ва мувофиқе барои истилоҳ дар забони тарҷума пайдо созад.

Вобаста ба истилоҳоти сиёсатшиносӣ ва вижагиҳои тарҷумаи он, инчунин, роҳу воситаи истилоҳсозӣ дар ин соҳаи илм муҳаққиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ба анҷом расонидаанд, ба монанди Ю. Найда (E. Nida), Ҷ.С. Кэтфорд (J.C. Catford), С. Назарзода, Ҳ.А. Саидов, М.Н. Бобочонова, Т.А. Саидхочаева, З.Ҳ. Файзова, П.М. Комилова ва дигарон.

Муҳаққиқи тоҷик, истилоҳшинос С. Назарзода соли 2004 дар диссертатсияи доктории худ таҳти унвони “Таджикская общественно-политическая терминология: история, направления и перспективы” (Истилоҳоти тоҷикии иҷтимоӣ-сиёсӣ: таърих, самтҳо ва дурнамо) масоили

истилоҳофаринии истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсиро дар забонҳои форсии дарӣ ва тоҷикӣ таҳқиқ намудааст. Дар диссертатсияи мазкур равандҳои калимасозӣ ва намудҳои истилоҳофаринии истилоҳоти сиёсӣ дарҷ гардидаанд [109].

Соли 2013 забоншиносии тоҷик Ҳ.А. Саидов дар диссертатсияи докторӣ дар мавзӯи “Дипломатическая терминология в таджикском и английском языках” (Истилоҳоти дипломатӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) таърих ва ташаккул, инчунин, роҳу воситаи истилоҳсозии сохторӣ ва маъноии истилоҳоти дипломатиро пажӯҳиш ва баррасӣ кардааст [131].

Забоншинос Ҳ.А. Саидов дар рисолаи худ марбут ба масъалаҳои муҳимми хусусиятҳои тарҷумаи истилоҳоти дипломатӣ чунин ақидаро ибраз менамояд: “Ҳангоми тарҷумаи матнҳои забони англисӣ бо истилоҳоти дипломатӣ ва сиёсӣ, ки ба услуби публитсистӣ мансубанд, аксаран дар забони тарҷума як ҷумлаи аслии метавонад ба ду ё чанд ҷумлаи ҷудогона табдил ёбад. Чунин фарқиятҳо дар хусусиятҳои забонӣ байни матнҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ талаб мекунанд, ки равиши тарҷумаи мутобиқати услубӣ истифода шавад, яъне мафҳуми истилоҳ дар забони тарҷума ба услуб ва сохти забони тоҷикӣ мувофиқ гардад” [131, с. 41].

Соли 2019 забоншиносии тоҷик М.Н. Бобочонова низ вобаста ба мавзӯи “Сопоставительный анализ общественно-политических реалий в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков)” (Таҳлили муқоисавии реалияҳои оммавӣ-сиёсӣ дар масоили забоншиносии фарҳангӣ ва тарҷума) диссертатсияи номзадӣ ҳимоя намудааст, ки дар он масъалаҳои роҳу воситаи тарҷумаи реалияҳои сиёсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин, дараҷаҳои муодилнокии онҳо дар забонҳои номбурда дарҷ гардидаанд [10].

Алабатта, соҳаҳои сиёсатшиносӣ хеле зиёд аст ва илми мазкур ҷанбаҳои гуногуни омӯзишро фаро мегирад, вале дар ин зербоб аз ҳама маъмултарин соҳаҳои сиёсат интихоб гардида, истилоҳоти он бо вижагиҳои тарҷума мавриди таҳлил қарор мегиранд. Муҳаққиқони амрикоӣ Габриэл

Алмонд ва Сидни Верба дар “The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations” (Фарҳанги шаҳрвандӣ: муносибатҳои сиёсӣ ва демократия дар миёни панҷ давлат) соҳаҳои илми сиёсатшиносиро ба шохҳои зер тақсим намудаанд: *назарияи сиёсатшиносӣ, сиёсатшиносии муқоисавӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати иҷтимоӣ, сиёсати иқтисодӣ, идоракунии давлатӣ ва сиёсат ва муоширати сиёсӣ* [215].

Қадвали 16.

Назарияи сиёсатшиносӣ ҳамчун як фанни таҳлилӣ ба шумор рафта, самти концептуалии сиёсатшиносиро дарбар мегирад. Шохҳои мазкур ба омӯзиш ва ба низом даровардани ҳама гуна назарияҳо, муҳокимаҳо ва ақидаҳои марбут ба ҷаҳони сиёсӣ равона шудааст [238]. Назарияи сиёсатшиносӣ доираи васеи мафҳумҳо, ғояҳо ва истилоҳотро дарбар мегирад, ки барои таҳлил ва тавсифи ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ва ҳукумат истифода мешаванд. Баъзе истилоҳоти калидӣ, ки аксар вақт дар назарияи сиёсӣ истифода мешаванд, инҳоянд: *sovereignty* – *соҳибхитиёрӣ*, *legitimacy* – *ҳуқуқбунёд*, *contractualism* – *контрактуализм*, *republicanism* – *республиканизм*, *шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ*, *mandate* – *мандат* (мандати интихобкунандагон), *totalitarianism* – *тоталитаризм*, *низоми авторитарӣ*, *constitutionalism* – *конституционӣ*, *давлати ҳуқуқбунёд*, *checks and balances*

– тақсимоми қудратҳо, *neoliberalism* – неолиберализм, *anarchism* – беҳокимиятӣ [387].

Истилоҳоте, ки дар боло оварда шудаанд, дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муодили худро дар забони тоҷикӣ пайдо намудаанд, вале бояд муайян намуд, ки бо кадом равиш онҳо ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд. Истилоҳоти *contractualism* – контрактуализм, *neoliberalism* – неолиберализм бо усули **транслитератсия / транскрипсия** интиқол градидааст. Истилоҳоти *republicanism* – республиканизм, *ҷумҳуригароӣ*, *шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ*, *mandate* – мандат (мандати интихобкунандагон), *totalitarianism* – тоталитаризм, *низоми авторитарӣ*, *constitutionalism* – конституционӣ, *давлати ҳуқуқбунёд* бо равиши тарҷумаи **муайянсозӣ** сурат мегирад, зеро баъди транслитератсия шудани истилоҳот ба забони тоҷикӣ, онҳо бо ибораи дигар низ ифода мегарданд [347]. Истилоҳи *checks and balances* – тақсимоми қудратҳо ҳам **транспозитсияи луғавӣ** гардидааст ва ҳам **муодили вазифавии** худро дар забони тоҷикӣ пайдо намудааст. Чӣ гунае аз назарияи Ю. Найда (Е. Nida) маълум аст, воҳидҳои луғавӣ ва истилоҳоти хусусияти фарҳангидошта метавонанд бо муодили динамикӣ ва функционалӣ ифода гарданд. **Муодили функционалӣ** бештар муодили истилоҳро аз рӯи вазифа дар забони тарҷума пайдо месозад. **Муодили динамикӣ** новобаста ба тағйирёбии сохт ва услуби истилоҳ дар матни тарҷума, дараҷаи эҳсоснокии тобиши маъноии онро нигоҳ медорад [232]. Истилоҳи *checks and balances* – тақсимоми қудратҳо **муодили функционалӣ** пайдо намудааст, зеро ҳар ду истилоҳ дар забонҳои мавриди ҳадаф вазифаи якхеларо иҷро менамоянд. Истилоҳи *anarchism* – беҳокимиятӣ бо равиши **калкаи пурра** тарҷума шудааст.

Сиёсатшиносии муқоисавӣ бо омӯзиши сиёсат ва муқоисаи падидаҳои шабеҳи сиёсӣ дар низомиҳои гуногуни ҷомеа машғул аст. Дар байни чунин падидаҳо, пеш аз ҳама, равандҳои сиёсӣ, муносибатҳои сиёсӣ, институтҳои сиёсӣ, низомиҳои сиёсӣ, фарҳанги сиёсӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳо ва ғайра мавриди омӯзиш қарор мегирад [269]. Шояд мазкур аз

истилоҳоти зерин иборат аст, ки онҳоро бо равишҳои тарҷума тасниф мекунем. Равиши **калкаи пурра**: *political system* – низоми сиёсӣ, *political development* – рушди сиёсӣ, *political stability* – устувории сиёсӣ, *state capacity* – иқтидори давлатӣ, *political risk* – хавфи сиёсӣ, *state formation* – таъкили давлат; равиши **транспозитсияи луғавӣ**: *regime type* – низоми реҷавӣ, *democratic consolidation* – таҳкими низоми демократӣ, *hybrid regimes* – реҷаи нимаавторитарӣ, *civic participation* – мавқеи шаҳрвандӣ; равиши тарҷумаи **тавзеҳ**: *governance indicators* – нишондиҳандаҳои сифати идоракунии давлатӣ, *patron – client system* – системаи сарнараст / мизочро метавон ҳамчун як созишномаи мутақобила байни шахсе муайян кард, ки дорои салоҳият, мақоми иҷтимоӣ, сарват ё ягон манбаи дигари шахсӣ (патрон) ва дигаре, ки аз дастгирӣ ё таъсири онҳо (муштарӣ) баҳра мебарад; равиши тарҷумаи **транслитератсия / транскрипсия**: *corporatism* – корпоратизм; равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *clientelism* – сарнарастӣ (низоми хидматрасонии мутақобила) [428].

Муносибатҳои байналмилалӣ як намуди махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки дар доираи муносибатҳои дохилиҷамъиятӣ ва субъектҳои минтақавӣ қарор дорад. Шоҳаи мазкур на танҳо ба сиёсатшиносӣ, балки ба иқтисодиёт, фарҳангшиносӣ ва ҷомеашиносӣ робитаи зич дорад. Истилоҳоти шоҳаи мазкур инҳо мебошанд: *balance of power* – таносуби қувваҳо (вазъияте, ки дар он қувваи сиёсӣ ё ҳарбӣ байни ду кишвар ё гурӯҳи кишварҳо тақсим мешавад), *diplomacy* – дипломатия, *international law* – ҳуқуқи байналмилалӣ, *multilateralism* – муносибати бисёрҷониба, *international security* – амнияти байналмилалӣ, *non-governmental organization* – таъкилотҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, *diplomatic immunity* – дахлнопазирии дипломатӣ, *sanctions* – санксия (таҳрим), *hegemony* – ҳегемония (бартариҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, назорати як давлат ё табақаи иҷтимоӣ аз болои дигар давлат ё табақа), *soft power* – неруи нарм (таъсир ба дигар давлатҳо ба воситаи фарҳанг), *hard power* – неруи сахт (бо фишори ҳарбӣ), *collective*

security – амнияти умумӣ, *humanitarian intervention* – даҳолати башардӯстона, *national interest* – манфиати миллӣ [377].

Истилоҳоте, ки марбут ба муносибатҳои байналмилалӣ оварда шудаанд, бо равишҳои гуногун ба забони тоҷикӣ тарҷума мегарданд. Истилоҳоти *balance of power* – таносуби қувваҳо (вазъияте, ки дар он қувваи сиёсӣ ё ҳарбӣ байни ду кишвар ё гурӯҳи кишварҳо тақсим мешавад), *hegemony* – ҳегемония (бартарии сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, назорати як давлат ё табақаи иқтимоӣ аз болои дигар давлат ё табақа), бо равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ** сурат мегирад, зеро истилоҳи якум тарҷумаи таҳтуллафзӣ гардида, дар қавс шарҳу таъриф ёфтааст, истилоҳи дуум низ баъд аз транслитератсия шудан шарҳи маънӣ ёфтааст. Истилоҳи *diplomacy* – дипломатия **транслитератсия** гардидааст, зеро ҳарфҳои забони англисӣ ба ҳарфҳои алифбои забони тоҷикӣ мутобиқ гардонида шудааст. Истилоҳоти *international law* – ҳуқуқи байналмилалӣ, *international security* – амнияти байналмилалӣ, *non-governmental organization* – ташкилотҳои ғайридавлатӣ, *diplomatic immunity* – дахлнопазирии дипломатӣ, *collective security* – амнияти умумӣ, *national interest* – манфиати миллӣ бо равиши тарҷумаи **калкаи наҳви пурра** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидааст, зеро ҳар як ҷузъи истилоҳот калима ба калима интиқол ёфта, дар ҳар ду забон дар шакли ибора инъикос мегардад, аз ин рӯ, чун **калкаи наҳвӣ** ном бурда мешавад. Истилоҳоти *sanctions* – санксия (таҳрим), *soft power* – неруи нарма (таъсир ба дигар давлатҳо ба воситаи фарҳанг), *hard power* – неруи сахт (бо фишори ҳарбӣ) бо равиши тарҷумаи **муайянсозӣ** сурат мегирад, чунки истилоҳот ба шакли **таҳтуллафзӣ** тарҷума гардида, дар қавс бо ибораи дигар тафсир ёфтаанд. Истилоҳи *humanitarian intervention* – даҳолати башардӯстона бошад, бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** тарҷума шудааст, зеро истилоҳи гуманитарӣ ба башардӯстона иваз шуда, ҷузъи *intervention* – таъсир, ҳаракат чун даҳолат тарҷума гаштааст. Дар ин истилоҳ ҷузъҳо ивази маъно кардаанд.

Сиёсатшиносии иҷтимоӣ сиёсати рушди иҷтимоӣ ва некуаҳволӣ низоми фаъолиятест, ки аз ҷониби субъекти соҳибкорӣ (одатан, давлат) амалӣ карда мешавад, ки ба баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ равона шудааст. Инчунин, доираи омӯзиши масъалаҳои марбут ба ҷунин сиёсатҳо, аз ҷумла, таърихӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҷанбаҳои ҳукукиро дарбар мегирад [207]. Шояхон сиёсати иҷтимоӣ истилоҳоти махсуси худро дорад, ки онҳоро бо равишҳои тарҷумаи гурӯҳбандӣ менамоем. Равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *welfare state* – *давлати иҷтимоӣ* (бо системаи таъминоти иҷтимоӣ, таҳсилоти роӣгон); равиши тарҷумаи **калкани пурра**: *social insurance* – *бимани иҷтимоӣ*, *healthcare reform* – *ислоҳоти ниғаҳдори тандурустӣ*, *social cohesion* – *муттаҳидшавии иҷтимоӣ*, *income redistribution* – *азнавтақсимкунии даромад*, *social justice* – *адолати иҷтимоӣ*, *social exclusion* – *истиснои иҷтимоӣ*, *universal basic income* – *даромади бечунучаро*, *social safety net* – *системаи ҳифзи иҷтимоӣ*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *poverty alleviation* – *наст кардани сатҳи камбизоатӣ*, *public housing* – *манзили иҷтимоӣ*; равиши тарҷумаи **тавзеҳ**: *means-tested benefits* – *кумакпулӣ ба камбизоатон*, ки аз рӯйи востароҳои санҷидашуда, имтиёзҳо бо назардошти вазъи молиявӣ дода мешавад [372].

Сиёсатшиносии иқтисодӣ маҷмуи тадбирҳо, амалҳои ҳукумат онд ба интиҳоб ва татбиқи қарорҳои иқтисодӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ мебошад. [230]. Шояхон сиёсати иқтисодӣ яке аз шояҳои асосии сиёсатшиносӣ ба шумор рафта, аз истилоҳоти хоси худ иборат аст, ки онҳоро бо равишҳои тарҷума тасниф мекунем. Равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *rent-seeking* – *ҷустуҷӯи даромади иҷора*; *азхудкунии даромади иҷора* (барои ба даст овардани даромади иҷора, корхона бояд тибқи қоидаҳои танзимкунанда амал кунад ва дар робита ба он нақши тобеиятро иҷро намояд); равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *fiscal policy* – *сиёсати андози буҷетӣ*, *austerity* – *тадбирҳои сарфакорӣ*, *monetary policy* – *сиёсати пулию қарзӣ*, *market failure* – *механизми вайроншавии бозор*; равиши тарҷумаи **тавзеҳ**:

regulatory capture – назарияи ниҳодҳои танзимкунанда барои ишора ба ҳолатҳое истифода мешавад, ки дар он мақомоти танзимкунандаи давлатӣ барои амал ба манфиати ҷамъиятӣ таъсис ёфта, ба ҷойи он ба манфиати тижоратӣ ё махсусе, ки дар соҳа ё бахш бартарӣ доранд, амал мекунанд; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра бо муодили функционалӣ**: *crony capitalism* – капитализми феодалӣ, *protectionism* – муҳофизати истеҳсоли маҳаллӣ; равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *laissez-faire* – сиёсати даҳлат накардани давлат ба иқтисодиёт [364].

“Идоракунии давлатӣ ва сиёсат як соҳаи илмӣ ва фанни таълимӣ мебошад, ки сиёсати давлатӣ ва идоракуниро ҳамчун як соҳаи махсуси ҷаҳолияти сиёсӣ ва маъмурӣ меомӯзад” [365]. Шояд мазкури сиёсатшиносӣ аз истилоҳоти зерин иборат мебошад, ки онҳоро бо роҳи усулҳои тарҷума мавриди таҳлил қарор медиҳем: *governance* – маҷмуи принципҳои идоракунии давлатӣ, *policy analysis* – таҳлили сиёсати давлатӣ дар ягон соҳа, *public administration* – идоракунии давлатӣ, *regulatory framework* – ҷаҳорҷӯбаи меъёри ҳуқуқӣ, *stakeholder engagement* – ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдор, *public accountability* – масъулияти давлатӣ, *policy implementation* – амалӣ кардани сиёсат, *cost-benefit analysis* – таҳлили таъсири иқтисодии сармоягузорӣ, *transparency* – шаффофият, *strategic planning* – нақшаҳои стратегӣ, *public sector reform* – ислоҳоти сектори давлатӣ, *congress* – конгресс, *secretary of state* – вазири корҳои хориҷӣ, *impeachment* – импичмент (аз эътимод баровардан, изҳори нобоварӣ) [380].

Истилоҳоти дар боло овардашуда ба шояд идоракунии давлат ва сиёсат алоқаманд буда, аз рӯйи фарқият дар сохтори давлатии забонҳои мавриди муқоиса равишҳои гуногуни тарҷума ба ҷашм мерасанд. Истилоҳоти *governance* – маҷмуи принципҳои идоракунии давлатӣ, *policy analysis* – таҳлили сиёсати давлатӣ дар ягон соҳа дар фарҳангҳои дузабона бемуодил омада, бо **равиши тавзеҳ** шарҳ ёфтааст. Истилоҳоти *public administration* – идоракунии давлатӣ, *public accountability* – масъулияти давлатӣ, *policy implementation* – амалӣ кардани сиёсат, *transparency* –

шаффофият бо **равиши калкаи пурраи нахвӣ** сурат гирифтааст. Истилоҳи *cost-benefit analysis* – *таҳлили таъсири иқтисодии сармоягузорӣ* бо **равиши транспозитсияи луғавӣ** тарҷума шудааст, зеро *cost* – *арзиш*, *benefit* – *фоида* ва *analysis* – *таҳлил* мебошад. Дар забони тоҷикӣ ин истилоҳ чун *таҳлили иқтисодии сармоягузорӣ* тарҷума шудааст, ки ин нишондиҳандаи тағйир ва ивази ҷузъҳои луғавии истилоҳ мебошад. Истилоҳоти *strategic planning* – *нақшаҳои стратегӣ*, *public sector reform* – *ислоҳоти сектори давлатӣ* бо **равиши калкаи нопурра** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд, чунки яке аз ҷузъҳои истилоҳот мисли *strategy* – стратегия ва *sector* – сектор бе муодил **транслитератсия** шудаанд. Истилоҳи *impeachment* – *импичмент* (аз *этимод баровардан*, *изҳори нобоварӣ*) бо **равиши** тарҷумаи **муайянсозӣ** сурат мегирад, зеро истилоҳ дар қавс бо ибораи дигар ифода ёфтааст. Истилоҳи *secretary of state* – *котиби давлатӣ* ғайримуқаррарӣ ба назар мерасад, чунки дар забони тоҷикӣ ягон ҷузъи истилоҳ ба истилоҳи забони англисӣ мутобиқат надорад, инчо танҳо **муодили функционалӣ** интиҳоб гардидааст, зеро дар сохтори давлатдорӣ Тоҷикистон чунин вазифаро танҳо вазирӣ корҳои хориҷӣ ба анҷом мерасонад. Равиши **муодили вазифавӣ** истилоҳи мазкур нишон медиҳад, ки *secretary of state* ва *вазирӣ корҳои хориҷӣ* вазифаҳои якхеларо дар сохтори ду давлат ба дӯш доранд. Агар истилоҳи мазкурро бо равиши калка тарҷума намоем, чун *котиби давлатӣ* ба забони тоҷикӣ интиқол мешавад, ки чунин вазифа дар сохтори давлатии Тоҷикистон вучуд надорад. Монанд ба ин истилоҳ *мушовири президент* аст, вале ин вазифа ба корҳои хориҷӣ даҳлат намекунад. Аз ин рӯ, *вазирӣ корҳои хориҷӣ* **муодили вазифавӣ** *secretary of state* гардидааст [366].

“**Муоширати сиёсӣ (дискурси сиёсӣ)** маҷмуи амалҳо бо чунин паёмҳои иттилоотӣ инъикос мегарданд, ки ба шуур, эътиқод ва рафтори шахс таъсир расонида, таъсири назарраси сиёсиро ба вучуд меоранд” [193]. Истилоҳоти шохай мазкурро бо равишҳои тарҷума тасниф мекунем: равиши **калкаи пурра**: *public opinion* – *афкори ҷамъиятӣ*, *political advertising* –

таблиғи сиёсӣ, civic engagement – фаъолияти шахрвандӣ, political communication – муоширати сиёсӣ; равиши транспозитсияи луғавӣ ва дастурӣ: spin – маълумот барои истифодаи омма, media bias – зарази ВАО; равиши тарҷумаи шарҳи маънӣ: agenda-setting – муқаррар намудани рӯзнома (дар он аст, ки ВАО баъзе рӯйдодҳоро инъикос мекунад ва ба баъзе дигар безътиноӣ мекунад); равиши тарҷумаи транслитератсия / транскрипсия: propaganda – пропаганда; равиши тарҷумаи калкаи нопурра: political rhetoric – реторикаи сиёсӣ; равиши муодили динамикӣ: echo chamber – ҳубобчаи иттилоотӣ [364].

Таҳлили мисолҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти сиёсатшиносӣ низ монанди дигар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо равишҳои калка, транслитератсия, транспозитсия, муайянкунӣ, шарҳи маънӣ ва тавзеҳ тарҷума мегарданд. Лозим ба ёдоварист, ки бинобар тафовут доштани сохтори давлатдорӣ баъзе истилоҳот бо равишҳои муодилҳои функционалӣ ва динамикӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд. Аз мисолҳои дар боло овардашуда истилоҳи *echo chamber* – ҳубобчаи иттилоот бо тарҷумаи таҳтуллафзӣ мутобиқат намекунад. Дар истилоҳи мазкур сохт ва услуб дар забони тарҷума вайрон гардида, вале муодили динамикии худро пайдо намудааст. Дар забони тоҷикӣ ҳубобчаҳои иттилоотӣ маънои маълумоти маҳдудро дорад, ки аз ахбори омма дар шабакаҳои иҷтимоӣ дастрас менамоянд. Истилоҳи эхокамера чун тарҷумаи таҳтуллафзӣ чунин маъноро ифода менамояд: *консенсия дар назарияи ВАО, ифодакунандаи вазъияте мебошад, ки дар он гояҳо, эътиқодҳо тавассути интиқоли паём ё такрори он дар дохили низоми нӯшида мустаҳкам мешаванд. Аз ифодаи маънои истилоҳи эхокамера бармеояд, ки чунин шарҳи маънии истилоҳ нишондиҳандаи ҳамон ҳубобчаи иттилоотест, ки ба хонандаи забони тоҷикӣ фаҳмо аст ва дар ахбори омма истифода мегардад.*

4.7.Тарҷумаи истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Низоми истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогикаи забони тоҷикӣ пайваستا дар инкишоф буда, бо роҳи иқтибосгирӣ аз дигар забонҳо таркиби луғавии он бою ғанӣ шуда истодааст. Бо ворид гардидани истилоҳоти нав ва падидаҳои нави илмӣ дар низоми истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика мубрамияти тарҷумаи дақиқи консепсияҳои нави ин илмҳо ба миён меояд. Истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика мисли дигар шохаҳои илмҳои гуманитарӣ мушкилот ва монеаҳои хоси худро дар раванди тарҷума доранд.

Мушкилоти асосӣ дар он аст, ки низоми истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогикаи забони тоҷикӣ устувор буда, аз истилоҳоти миллии худ иборат аст ва ҳангоми қабул намудани мафҳуми нав дар истилоҳи иқтибосӣ ё дар раванди тарҷума, шарҳи маънӣ ва тафсири чунин истилоҳот мушкилӣ пеш меояд. Бештари ҳолатҳо истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика бо муодилии функционалӣ дар забони тоҷикӣ тарҷума мегарданд, зеро дар низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ вобаста ба ин илмҳо, аллакай, вучуд доранд. Мушкилоти дигар дар раванди тарҷумаи истилоҳоти мазкур омилҳои фарозабонӣ мебошанд, ки дар забони асл истилоҳот худ консепсияи нав буда, бо шарҳи маънӣ ифода меёбанд.

Чи тавре маълум аст, илми равоншиносӣ ва педагогика дар алоҳидагӣ шохаҳои илмҳои гуманитарӣ махсуб меёбанд. Сабаби ҳар ду шохаи илмро дар як зербоб мавриди таҳқиқ қарор додан ин робитаи зич доштани онҳо, ҳам дар назария ва ҳам дар амалияи омӯзиши фанҳо, мебошад.

Вобаста ба истилоҳоти равоншиносӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти назаррас ба анҷом расонидаанд, монанди В. Вундт, Г.Н. Хайбулина, М.Х. Орипова, Р. Атахонов, Н. Амонов, Ф.Х. Ҳусайнова ва дигарон.

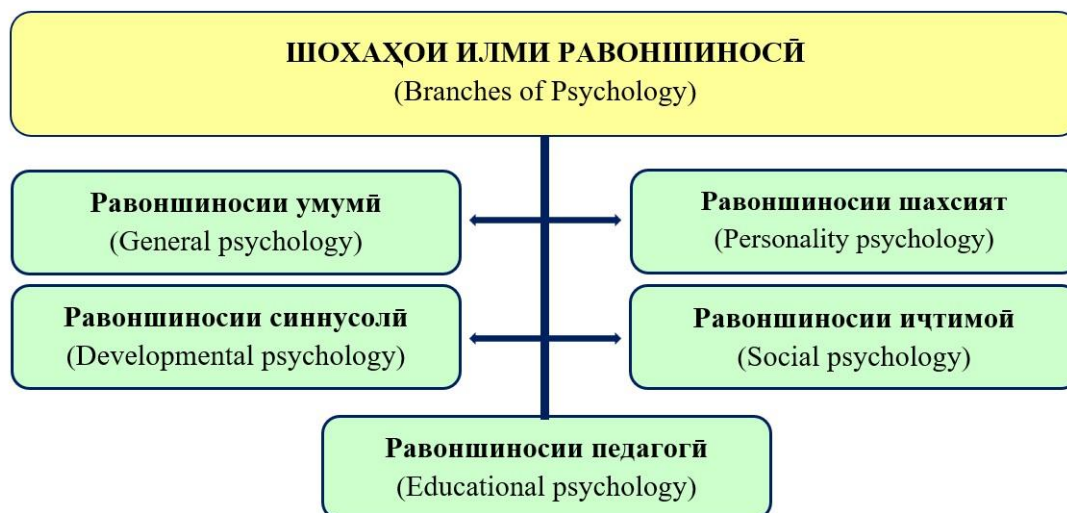
То имрӯз вобаста ба роҳу воситаи тарҷумаи истилоҳоти равоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ кори илмӣ таҳқиқотӣ ба назар намерасад. Аз ин рӯ, зербоби мазкур метавонад маводди заминавӣ барои таҳқиқоти минбаъдаи истилоҳоти соҳаи мазкур гардад. Албатта, баъзе воҳидҳои луғавӣ вобаста ба

ҳолати равоии инсон дар алоҳидагӣ таҳқиқ шудаанд, монанди диссертатсияи илмӣ М.Х. Орипова дар мавзӯи “Поле “эмоций” во фразеологии разносистемных языков (на материале английского, русского и таджикского языков)” [117], инчунин, оид ба шоҳаи забоншиносӣ, ки омилҳои равоии ғабӯлияти инсонро фаро мегирад, дар мақолаи Ф.Х. Ҳусайнова “Особенности психолингвистических исследований разносистемных языков” (Ҳусусиятҳои таҳқиқоти психолингвистии забонҳои гуногунӣ) [164] маълумот ёфтан мумкин аст, вале таҳқиқоти номбурда фарогири масъалаҳои равиши тарҷумаи истилоҳоти равоишиносӣ намебошанд.

Вобаста ба таҳқиқи истилоҳоти педагогика низ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ қорҳои зиёди илмӣ ба анҷом расонидаанд, аз ҷумла, Р. Петерс (R. Peters), Л. Стенхаус (L. Stenhouse), П. Робин (P. Robin), К.Д. Ушинский, Б.Р. Чурақулов ва дигарон, вале оид ба масъалаҳои вижагӣҳои тарҷумаи истилоҳоти ин соҳаи илм таҳқиқотҳо хеле кам ба назар мерасанд.

Соли 2019 Б.Р. Чурақулов диссертатсияи номзадӣ дар мавзӯи “Структурно-семантический анализ педагогических терминов в разносистемных языках” (на материале таджикского и английского языков)-ро ғимоя намудааст, ки дар он ҳусусияти сохторӣ, луғавӣ ва маъноии истилоҳоти педагогӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд [58].

Олими англис В.К. Ҷеймс (W.K. James) дар китоби “Introduction to Psychology” тамоми соҳаҳои равоишиносиро таҳқиқ карда, онҳоро ба шоҳаҳои зерин тақсим намудааст: *равонишиносии умумӣ, равоишиносии шахсият, равоишиносии синнусолӣ, равоишиносии иҷтимоӣ, равоишиносии педагогӣ, равоишиносии когнитивӣ, равоишиносии меҳнат, психофизиология ва равоишиносии саломатӣ* [231]. Бештари соҳаҳои илм, ки ба ғабӯлияти инсон робитаи зич доранд, метавонанд ҷанбаи равоии омӯзиши худро дошта бошанд. Аз ин лиҳоз, шоҳаҳои равоишиносӣ ба таснифи зикргардида маҳдуд намешавад. Мавриди зикр аст, ки барои муайян намудани равишҳои тарҷумаи истилоҳоти равоишиносӣ, танҳо якчанд шоҳаи онро барои таҳлили мисолҳо интихоб намуда, дар ҷадвали зер ғуруҳбандӣ менамоем.

Равоншиносии умумӣ соҳаи асосии равоншиносӣ маҳсуб ёфта, тадқиқоти назариявӣ ва таҷрибавии равониро фаро мегирад. Соҳаи мазкур донишҳои равониро муттаҳид сохта, қонунҳои умумии равонӣ, принципҳо ва усулҳои назариявии равоншиносӣ, мафҳумҳои асосӣ ва сохтори категориявии онро дар ҳолати кунунӣ ва рушди таърихӣ онҳо меомӯзад [250]. Соҳаи равоншиносии умумӣ истилоҳоти зеринро доро мебошад: *Freudian slip* – саҳви Фрейд, *positive reinforcement* – ҳавасмандгардонӣ барои рафтору кирдори дуруст, *cognitive bias* – ихтилоли аффеқтивӣ, *cognitive development* – рушди равандҳои маърифат, аз қабилӣ дарк, хотира, ташиаккули консенсия, ҳалли мушкилот, тасаввурот ва мантиқ, *operant conditioning* – омӯзиши рафтор тавассути тақвият ва ҷазо, *defence mechanisms* – қувваи доғия, *emotional regulation* – танзими эҳсосӣ, *social perception* – дарки иҷтимоӣ, *psychological stress* – стресси равонӣ [344].

Аз мисолҳои овардашуда тарҷумаи истилоҳи *Freudian slip* – саҳви Фрейд бо равиши **калкаи нопурра** сурат гирифтааст, зеро номи равоншиносе, ки ин назарияро баровардааст, **транслитератсия** шуда, чузъи дигари истилоҳ тарҷумаи тахтуллафзӣ гаштааст. Истилоҳоти *cognitive development* – рушди ҳама гуна равандҳои равонӣ, аз қабилӣ дарк, хотира, ташиаккули консенсия, ҳалли мушкилот, тасаввурот ва мантиқ, *positive reinforcement* – ҳавасмандгардонӣ барои рафтору кирдори дуруст, *cognitive*

bias – хатоиҳои системавӣ дар қобилияти дарккунӣ ва тафаккур ва *cognitive development* – рушди ҳама гуна равандҳои равонӣ, аз қабилӣ дарк, хотира, ташаккули консепсия [404] бо **равиши модулсозӣ** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гаштааст, зеро дар равиши модулсозӣ истилоҳ бо мафҳуми натиҷавӣ дар забони тарҷума метавонад чараёнро ифода намояд. Истилоҳи забони англисӣ *positive reinforcement* – таҳкими мусбат, тарҷумаи калка нашуда, чараёни ин назарияро дар забони тоҷикӣ ифода кардааст, ки хоси равиши **модулсозӣ** мебошад. Истилоҳоти *operant conditioning* – таълими оперантӣ, *defence mechanisms* – ҳифзи равонӣ, *affective disorder* – ҳаробиҳои *депрессивӣ* бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** тарҷума гардидаанд, зеро дар ин истилоҳот чузъҳо дар забони тарҷума ҳангоми интиқолёбӣ ивази маъно кардаанд. Истилоҳоти *emotional regulation* – танзими эҳсосӣ, *social perception* – дарки иҷтимоӣ бо равиши **калкаи наҳвии пурра** сурат гирифтаанд, вале истилоҳи *psychological stress* – стресси равонӣ бошад, **калкаи нопурра** аст, зеро як ҳиссаи он транслитератсия гардидааст.

“**Равоншиносии шахсият** аз бахшҳои психология буда, шахсият, чузъҳои он ва равандҳои гуногуни инфиродӣ, ҳама гуна паҳлуҳои ҳаёти равонӣ, шабоҳат ва фарқиятҳои инфиродиро фаро мегирад. Манзараи шахсро дар муносибатҳои он бо ҷаҳон, ҳаёт, ҷомеа ва дигарон омӯхта, ҳамоҳанг мекунад” [278]. Равоншиносии шахсият аз истилоҳоти хоси худ иборат буда, онҳоро бо равишҳои тарҷума тасниф мекунем. Равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *self-concept* – тасаввури симои худ, *trait theory* – назарияи хусусиятҳои шахсият, *personality disorder* – ҳаробиҳои руҳӣ, *self-esteem* – худбаҳодиҳӣ; равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *personality traits* – хусусиятҳои шахсият, *self-perception theory* – назарияи худдарккунӣ, *self-actualization* – худтакмилдиҳӣ, *identity crisis* – бӯҳрони шахсият; равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *introversion* – интроверсия (худтамаркуз), *extroversion* – экстрроверсия (таваҷҷуҳ ба объектҳои беруна), *locus of control* – маҳалли назорат (мансубияти сабабҳои рафтор ба омилҳои беруна ё дохилӣ); равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *humanistic psychology* – равоншиносии гуманистӣ [370].

“**Равоншиносии синнусолӣ** як соҳаи илми равоншиносӣ буда, қонунҳои умумии инкишофи онтогенези инсонро аз таваллуд то синни пирӣ меомӯзад, инчунин, муқаррар намудани давраҳои синнусолӣ ва сабабҳои гузаштан аз як давра ба давраи дигарро таҳлилу баррасӣ менамояд” [184]. Бахши мазкур низ истилоҳоти худро дорад, ки равандҳои тарҷумаи онро аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ба гурӯҳҳои равиши тарҷума тақсим менамоем: *developmental stages* – *марҳилаҳои рушд*, *critical period* – *давраи бӯҳронӣ*, *attachment theory* – *назарияи дилбастагӣ*, *socioemotional development* – *рушди иҷтимоию эмотсионалӣ*, *language acquisition* – *азхудкунии забон*, *moral development* – *инкишофи ахлоқӣ*, *puberty* – *набертат (камолоти ҷинсӣ)*, *adolescence* – *синни гузаштан аз тифлӣ ба ҷавонӣ*, *lifespan development* – *инкишофи синнусолӣ*, *early childhood* – *кӯдакии барвақт (хурдсолӣ)*, *adulthood* – *калонсолӣ* [406].

Истилоҳоти овардашуда бо равишҳои гуногуни таҳвили тарҷума ба забони тоҷикӣ сурат гирифтаанд. Истилоҳоти “*developmental stages* – *марҳилаҳои рушд*”, “*critical period* – *давраи бӯҳронӣ*” бо равиши **калкаи пурра** тарҷума шудаанд, зеро дар онҳо тарҷумаи калима ба калима дида мешавад. Истилоҳи “*attachment theory* – *назарияи дилбастагӣ*” бо равиши **калкаи луғавӣ** сурат гирифтааст, зеро истилоҳи “*attachment*” дар фарҳанг маънои “*алоқамандӣ ва замима*”-ро дорад [325], вале барои ноил шудан ба муодили дуруст истилоҳи мазкур бо маънои маҷозии “*дилбастагӣ*” истифода шудааст. Истилоҳи “*socioemotional development* – *рушди иҷтимоию эмотсионалӣ*” бо равиши **калкаи нопурра** ва истилоҳоти “*language acquisition* – *азхудкунии забон*”, “*moral development* – *инкишофи ахлоқӣ*” инъикосгари равиши **калкаи пурра** мебошанд, зеро тарҷумаи таҳтуллафзӣ доранд. Истилоҳи “*puberty* – *набертат (камолоти ҷинсӣ)*” бо равиши тарҷумаи **муайянсозӣ** сурат гирифтааст, зеро барои равшан намудани мафҳуми истилоҳ дар қавс онро бо ибораи дигар ифода намудааст. Истилоҳи “*adolescence* – *синни гузаштан аз тифлӣ ба ҷавонӣ*” бо равиши тарҷумаи **модулсозӣ** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол гардидааст, зеро дар забони англисӣ чараёни гузариши синну сол бо як вожа, вале дар забони тарҷума бо ибора ифода гардидааст. Яъне, гузариши натиҷа ба чараён ё баръакс дар раванди тарҷума аз равиши **модулсозӣ** дарак медиҳад.

Истилоҳи “*lifespan development – инкишофи синнусолӣ*” **транспозитсияи луғавӣ** гардидааст, чунки истилоҳи “*lifespan*” – тарҷумаи тахтуллафзии *давоми умрро* ифода менамояд [325], вале барои ноил шудан ба муодилнокии истилоҳ тағйири маъно истифода шуда, калимаи “*синнусолӣ*” интиҳоб гардидааст. Истилоҳи “*adulthood – калонсолӣ*” **транспозитсияи дастурӣ** шудааст, зеро истилоҳ дар забони англисӣ шаклан сохта аст: (*adult – пеша*), (*hood – пасванд*), вале дар забони тоҷикӣ чун истилоҳи мураккаб (*калон+сол+ӣ*) баргардон шудааст.

Равоншиносии иҷтимоӣ аз соҳаҳои равоншиносӣ буда, намунаҳои рафтор ва ғайрияти одамон, ки ҷараёни дохил шудани онҳоро ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ муайян мекунад ва хусусиятҳои равонии ҳуди гурӯҳҳоро меомӯзад. Соҳаи мазкур истилоҳоти хоси худро дорад, ки дар ин ҷо бо равишҳои таҳвили тарҷумонӣ гурӯҳбандӣ шудаанд. Равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *social loafing – танбалии иҷтимоӣ* (*танбалии иҷтимоӣ он гоҳ руҳ медиҳад, ки одамон дар он ақидаанд, ки ҳеҷ кас саҳми инфиродии онҳоро қадр намекунад*), *social influence – таъсири муҳити иҷтимоӣ* (*психологӣ, ахлоқӣ*); равиши тарҷумаи **транслитератсия / транскрипсия**: *conformity – конформизм*; равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *social facilitation – ёрии иҷтимоӣ, obedience – итоат, groupthink – тафаккури гурӯҳӣ*; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *bystander effect – таъсири нозирӣ* (*таъсири равонӣ дар он зоҳир мешавад, ки одамон, ки шоҳиди ҳодисаи изтирорӣ мешаванд, қўшии намекунанд, то ба осебдидагон кумак кунанд*); равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *in-group bias – гурӯҳи муттаҳидшуда* [419].

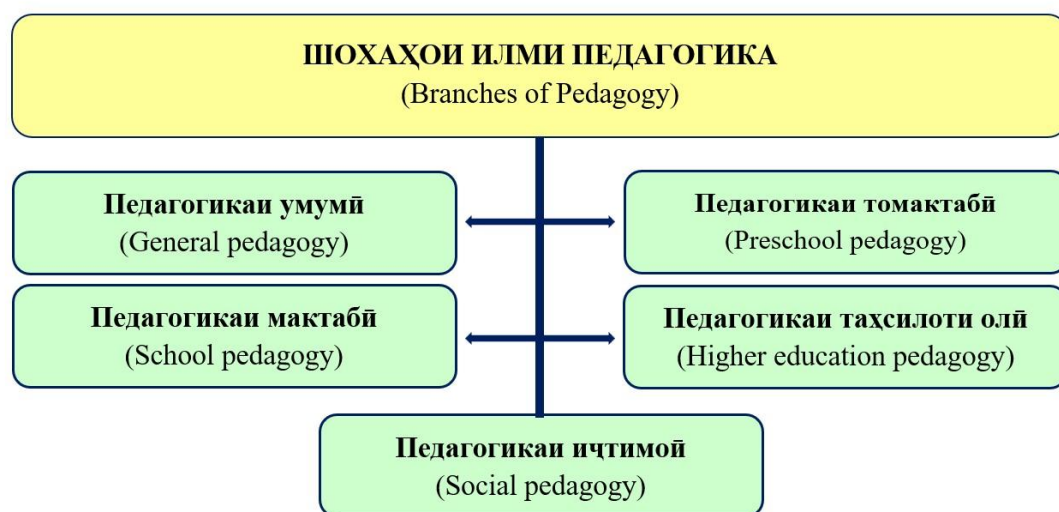
Равоншиносии педагогӣ соҳаи равоншиносииест, ки усулҳои таълиму тарбияро омӯхта, самаранокии иҷрои вазифаҳои таълимӣ, самаранокии тадбирҳои педагогӣ, тақмили ҷанбаҳои психологӣ таълимро фаро мегирад [254]. Бахши мазкур истилоҳоти хоси худро дорад, ки бо равишҳои тарҷума онҳоро тасниф хоҳем кард. Равиши **калкаи нопурра**: *zone of proximal development – минтақаи рушди проксималӣ*; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *scaffolding – скаффолдинг* (*равии интерактивӣ барои омӯзиши забони хориҷӣ, вақте ки муаллим донишҷӯро барои мустақилона кашф кардани донишҳои нав*

роҳнамоӣ мекунад); равиши тарҷумаи **калкани пурра**: *self-efficacy* – худсамаранокӣ, *intrinsic motivation* – ҳавасмандии ботинӣ, *extrinsic motivation* – ҳавасмандии зоҳирӣ, *classroom management* – идоракунии синф; равиши тарҷумаи **модулсозӣ**: *metacognition* – огоҳӣ аз равандҳои равонии шахс; равиши транспозитсияи лугавӣ: *summative assessment* – баҳои ниҳойӣ, *learning styles* – усулҳои омӯзиши; равиши тарҷумаи **тавзеҳ**: *formative assessment* – баҳодиҳии касбии дониш ва малакаҳо дар раванди омӯзиши (баръакси баҳодиҳии ниҳойӣ) [410].

Педагогика чун як соҳаи дигари илмҳои гуманитарӣ маҳсуб ёфта, аз шоҳаҳои зерин иборат аст, ки таснифоти онро олими рус Ю. К. Бабанский дар “Избранные педагогические труды” гурӯҳбандӣ намудааст: *педагогикаи умумӣ*, *педагогикаи томактабӣ*, *педагогикаи мактабӣ*, *педагогикаи таҳсилоти олӣ*, *педагогикаи иҷтимоӣ*, *педагогикаи ислоҳотӣ* (дефектология), *педагогикаи муқоисавӣ*, *педагогикаи таърихӣ*, *этнопедагогика* ва *педагогикаи тахассусӣ* [11].

Чи тавре равшан гардид, таснифи соҳавии педагогика аз шоҳаҳои зиёд иборат мебошад, вале дар зербоби мазкур танҳо якчанд шоҳаи маъмули он барои таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти ин соҳа интихоб гардидаанд, ки дар ҷадвали зер инъикос меёбанд:

Ҷадвали 18.

Педагогикаи умумӣ низоми назариявии илмҳои педагогӣ буда, донишҳои педагогӣ, назария ва амалия, усулҳо, вазифаҳо ва мавқеи

педагогикаро дар байни дигар илмҳо меомӯзад. Дар педагогикаи умумӣ ду сатҳ вучуд дорад: назариявӣ ва амалӣ. Педагогикаи умумӣ асосан аз истилоҳоти зерин иборат аст: *didactics* – *дидактика*, *curriculum* – *барномаи таълимӣ*, *educational objectives* – *ҳадафҳои таълим*, *teaching methods* – *усулҳои таълим*, *instructional design* – *тарҳрезии таълимӣ*, *assessment* – *арзёбӣ*, *educational technology* – *технологияи таълимӣ*, *multicultural education* – *таълими бисёрфарҳангӣ*, *competence-based education* – *таълими салоҳиятнок*, *teacher professional development* – *тақмили ихтисоси омӯзгорон* [415].

Аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки тарҷумаи истилоҳоти педагогикаи умумӣ бо равишҳои гуногуни тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ сурат гирифтааст. Истилоҳи *didactics* – *дидактика* бо равиши **транслитератсия / транскрипсия** сурат гирифтааст. Истилоҳоти *teaching methods* – *усулҳои таълим*, *assessment* – *арзёбӣ*, *multicultural education* – *таълими бисёрфарҳангӣ*, *instructional design* – *тарҳрезии таълимӣ*, *teacher professional development* – *тақмили ихтисоси омӯзгорон* бо равиши **калкаи пурра** интиқол гардида, ҳама ҷузъҳои истилоҳот тарҷумаи тахтуллафҳӣ гардидаанд. Истилоҳи *educational technology* – *технологияи таълимӣ* баръакс **калкаи нопурра** аст, зеро ҷузъи *technology* – *технология* транслитератсия шуда, ба забони тоҷикӣ бе муодил гузариш кардааст. Истилоҳи *educational objectives* – *ҳадафҳои таълим* бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** сурат гирифтааст, чунки ба ҷойи истилоҳи *objectives* – *меъёрҳо* истилоҳи *ҳадафҳо* истифода шудааст. Дар истилоҳи *competence-based education* – *таълими салоҳиятнок* ҷузъи *based* – *асосёфта* коҳиш ёфта, ба забони тоҷикӣ тарҷума нашудааст, ки ин нишондиҳандаи тафовут дар сохти дастурии истилоҳоти забонҳои мавриди ҳадаф мебошад.

“Педагогикаи томактабӣ илм дар бораи тарбия ва таълими кӯдакон дар солҳои аввали ҳаёт (аз рӯзи таваллуд то ба мактаб дохил шудан) мебошад. Педагогикаи томактабиро раванди таълим ва тарбия, мақсад, вазифаҳо, мазмун, шаклҳои ташкил, усул ва воситаҳои амалигардонии он

фаро гирифтааст” [246]. Педагогикаи томактабӣ истилоҳоти хоси худро дорад, ки онҳоро аз нигоҳи тарҷума бо равишҳои тарҷумонӣ гурӯҳбандӣ менамояд. Равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *early childhood education* – таълими барвақти хурдсолӣ; равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *school readiness* – омодагии мактаб, *behavior management* – идоракунии рафтор, *developmentally appropriate practice* – амалияи рушди мувофиқ, *play-based learning* – омӯзиши дар асоси бозӣ, *kindergarden* – бозгачаи кӯдакона; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ**: *gross motor skills* – малакаҳои умумии моторӣ қобилиятҳои мебошанд, ки барои идора кардани мушакҳои бадан дар ҳаракатҳои калон, ба монанди ҳазидан, роҳ рафтан, ҷаҳидан, давидан ва ғайра заруранд; равиши тарҷумаи **модулсозӣ**: *early literacy* – инкишофи саводнокии хурдсолӣ, *parent involvement* – ҷалби падару модар дар раванди таълими фарзанд [375].

“Педагогикаи мактабӣ шояд асосии педагогика маҳсуб ёфта, илм дар бораи қонуниятҳои тарбия ва таълими инсон аст, ки қонунҳои бомуваффақият интиқол додани таҷрибаи иҷтимоии насли калонсолро ба ҷавонон меомӯзад” [271]. Педагогикаи мактабӣ истилоҳоти бахши худро доро аст, ки онҳоро бо равиш ва усулҳои тарҷума тасниф мекунем. Равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *standardized testing* – санҷиши стандартӣ, *differentiated instruction* – таълими дифференциалӣ; равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *project-based learning* – омӯзиши дар асоси лоиҳа, *blended learning* – омӯзиши омехта, *collaborative learning* – омӯзиши муштарак, *learning outcomes* – натиҷаҳои омӯзиши, *student-centered learning* – омӯзиши ба талаба нигаронидашуда, *critical thinking* – тафаккури интиқодӣ, *individualized education plan* – нақшаи таълимии инфиродӣ, *educational equity* – баробарии таълимӣ [356].

“Педагогикаи таҳсилоти олий як соҳаи илми педагогика буда, масъалаҳои назариявӣ ва амалии ташаққули шахсияти донишҷӯён ва омодагии касбии онҳоро меомӯзад. Объекти педагогикаи таҳсилоти олий низомҳои педагогии дар муассисаҳои таҳсилоти олий амалкунанда, инчунин,

низомҳои идоракунии донишгоҳҳо мебошад” [261]. Равиши тарҷумани **калкаи пурра**: *graduate education* – таҳсилоти баъдидипломӣ, *academic advising* – машварати академӣ, *interdisciplinary studies* – таҳқиқоти байнисоҳавӣ, *distance learning* – таҳсилоти фосилавӣ, *thesis* – диссертатсия, *research university* – донишгоҳи таҳқиқотӣ, *academic freedom* – озодии академӣ, *academic degree* – дараҷаи илмӣ; равиши тарҷумани **транслитератсия / транскрипсия**: *lecture* – лексия, *seminar* – семинар, *syllabus* – силлабус; равиши тарҷумани **калкаи нопурра**: *credit system* – низоми кредитӣ [340].

“Педагогикаи иҷтимоӣ назария ва амалияи шинохти раванди иҷтимоии таълим, танзим ва амалисозии воситаи тарбиявии раванди иҷтимоишавӣ ё аз таълими ҷомеа дур шудани шахс аст, ки мақсади он аз ҷониби фард ба даст овардани самт ва меъёри рафтор мебошад” [202]. Педагогикаи иҷтимоӣ истилоҳоти зеринро дорад: *social inclusion* – фарогирии иҷтимоӣ, *at-risk youth* – ҷавонони зери хатар, *community education* – таълими иҷтимоӣ, *child welfare* – ҳифзи ҳуқуқи кӯдак, *restorative practices* – амалҳои барқарорсозӣ, *social work* – кори иҷтимоӣ, *marginalized groups* – гурӯҳҳои маҳдудшуда, *family support services* – хадамоти дастгирӣ оила, *social adaptation* – мутобиқсозии иҷтимоӣ, *empowerment* – тавонмандӣ ва дорои имконият [394].

Аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки бештари истилоҳоти педагогикаи иҷтимоӣ бо равиши **калкаи пурра** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд, монанди *social inclusion* – фарогирии иҷтимоӣ, *at-risk youth* – ҷавонони зери хатар, *community education* – таълими иҷтимоӣ, *restorative practices* – амалҳои барқарорсозӣ, *social work* – кори иҷтимоӣ, *marginalized groups* – гурӯҳҳои маҳдудшуда, *family support services* – хадамоти дастгирӣ оила, *social adaptation* – мутобиқсозии иҷтимоӣ. Истилоҳоте, ки бо равиши тарҷумани **транспозитсияи луғавӣ** сурат мегиранд, инҳоянд: *child welfare* – ҳифзи ҳуқуқи кӯдак, *empowerment* – тавонмандӣ ва дорои имконият. Дар истилоҳоти мазкур дар раванди тарҷума

ба забони тоҷикӣ истилоҳи якум дар забони тарҷума калимаи ҳуқуқ-ро доро мебошад, ки дар забони асл истилоҳи *child welfare* ҷузъи ҳуқуқ надорад. Истилоҳи дуюм низ дар забони тоҷикӣ бо усули илова ҷузъи *имконият*-ро қабул намудааст, ки чунин роҳу воситаҳо барои ноил шудан ба муодили дуруст ва мувофиқ истифода гардида, нишондиҳандаи равиши **транспозитсияи луғавӣ** мебошад.

Ҳамин тавр, таҳлил ва равишҳои тарҷумаи истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика нишон доданд, ки дар раванди тарҷумаи истилоҳоти равоншиносӣ усули *модулсозӣ* ва *шарҳи маънӣ* серистифода аст, зеро бештари истилоҳоти равоншиносии забони англисӣ бо як истилоҳ чун натиҷаи раванди равонӣ инъикос шуда, дар забони тоҷикӣ ҷараёни он шарҳи маънӣ меёбад, ки ба равиши *модулсозӣ* тааллуқ дорад. Дар таҳлили тарҷумаи истилоҳоти педагогика бошад, аён гардид, ки равишҳои *калка*, *транскрипсия* / *транслитератсия* ва *транспозитсия* хеле маъмул ва серистеъмол мебошанд.

4.8. Тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пайваста афзудани суръати мубодилаи афқору фаъолияти байналмилалӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаи муосир хеле мубрам махсуб меёбад. Тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқӣ раванди меҳнатталаб буда, наметавон бидуни дониши махсус дар соҳаи ҳуқуқ, машварат бо мутахассисони соҳаи ҳуқуқ ё сару кор гирифтани бо ҳуҷҷатҳои аслий ба тарҷумаи дурусту комил муваффақ шуд.

Метазабон ё худ забони касбии соҳаи ҳуқуқшиносӣ забони дахлдор ба ҳуҷҷатҳо, суратчаласаҳои адлия ва суханронии мутахассисони соҳаи ҳуқуқ дар раванди амалиёти корҳои ҳуқуқиашон мебошад, ки бештари истилоҳоти ин соҳа якмаъно буда, дақиқ ва саҳеҳ ба забони тарҷума баргардон мешаванд. Истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ дар фарҳангҳои соҳавӣ бо таърифу тафсириҳои

мукаммал инъикос ёфтаанд, ки пеш аз тарҷумаи ин ё он ҳуҷҷати ҳуқуқӣ тарҷумонро мебояд аз ин фарҳангҳо васеъ истифода барад.

Дар “Фарҳанги энциклопедии ҳуқуқӣ” истилоҳи “ҳуқуқ” бо мафҳуми таъйини мафҳумҳои ҳуқуқии давлатӣ дарҷ гардидааст, ки бо ёрии он мазмуни меъёрҳои ҳуқуқии давлат ифода ва муттаҳид карда мешавад [317, с. 683]. Чун дигар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, истилоҳоти ҳуқуқшинос аз воҳидҳои луғавии забони умумӣ ифода меёбанд, вале дар байни онҳо истилоҳоте ба назар мерасанд, ки фаҳмиши мафҳуми онҳо бе истифодаи фарҳангҳои соҳавӣ ё кумаки мутахассиси соҳа ғайриимкон мебошад. Истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ ба се гурӯҳ тақсим шудаанд:

“1) истилоҳоти маъмулӣ (аз воҳидҳои луғавии забони умумӣ ташкил ёфта, ба ҳамагон фаҳмоанд);

2) истилоҳоти махсуси ҳуқуқӣ (танҳо ба мутахассисони соҳаи ҳуқуқ маълуманд);

3) истилоҳоти махсуси техникӣ (аз ҷониби ҳуқуқшиносон, ки мутахассиси якчанд соҳаи дигари ҳуқуқ мебошанд, фаҳмонанд)” [317];

Мушкилоти асосиро дар раванди тарҷума гурӯҳҳои дуҷум ва сеҷум пеш меоранд, зеро истилоҳоти ин гурӯҳҳо бештар дар забони тарҷума муодили худро пайдо карда наметавонанд. Бо сабаби тафовути сохтори ҳуқуқии давлатҳо ва фарқият байни низоми конститутсионии онҳо истилоҳот низ муодили мувофиқи худро ҳангоми тарҷума ёфта наметавонанд. Дар чунин ҳолат бештар равиши тарҷумаи мутобикат бо муодили функционалӣ ба кор бурда мешавад, то истилоҳоти забони аслро бо монанди (монандии маъно ва вазифа) дар забони тарҷума мутобик созанд.

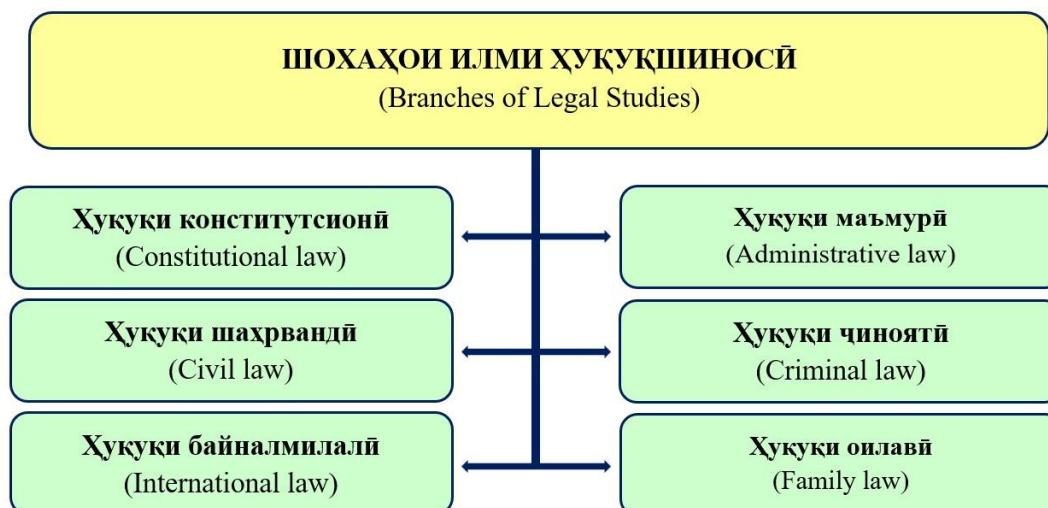
Вобаста ба сохтор ва низоми истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ, инчунин, мушкилоти тарҷумаи онҳо забоншиносони маъруфи ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти назаррасро ба анҷом расонидаанд, монанди Ю.В. Чеметева, В.И. Озюменко, К.П. Чилингарян, М.В. Лутсев, С. Сарчевик, П. Ньюмарк (Р. Newmark), М.А. Маллаева, Т.С. Шокиров, О. Шоинбеков, Ф.А. Сангинов ва дигарон.

Соли 2011 муҳаққиқи тоҷик Т.С. Шокиров диссертатсияи доктории худро дар мавзуи “Формирование и развитие юридических терминов таджикского языка” ғимоя намуд, ки дар он масъалаҳои марҳилаҳои таърихӣ ташаккулёбии истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ, инчунин, истилоҳоти ҳуқуқии исломӣ ва шуравӣ таҳлилу баррасӣ гаштааст [180].

Соли 2021 забоншиноси тоҷик М.А. Маллаева диссертатсияи номзадӣ дар мавзуи “Таҳлили қиёсии вижагиҳои луғавию маъноии истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар забони тоҷикӣ (дар мисоли Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси ҷиноятӣи РСФСР Тоҷикистон)” ғимоя намудааст, ки дар он таҳлили қиёсии истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ таҳқиқ гардидааст [100].

Аммо вобаста ба роҳу воситаи тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ қорҳои илмӣ таҳқиқотӣ хеле кам ба назар мерасанд. Махсусан, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ танҳо як мақола дар мавзуи “Способы перевода юридических терминологии” аз тарафи муҳаққиқон О. Шоинбеков ва Ф.А. Сангинов ба таъбириши расидааст, ки дар он танҳо якчанд истилоҳ бо равиши тарҷумаи шарҳи маънӣ зерин таҳлил қарор гирифтааст [179].

Ҳуқуқшиносӣ монанди дигар илмҳои гуманитарӣ аз шохаҳои гуногуни омӯзиш иборат аст. Дар китоби “Introduction to the Study of Law: Cases and Materials”-и Ҷ. Макдиси (J. Makdisi) оид ба таснифи шохаҳои асосии ҳуқуқшиносӣ метавон маводҳо дастрас намуд. Олими мазкур шохаҳои ҳуқуқшиносиро ба гурӯҳҳои зерин тақсим намудааст: *ҳуқуқи конститусионӣ*, *ҳуқуқи маъмурӣ*, *ҳуқуқи шахрвандӣ*, *ҳуқуқи ҷиноятӣ*, *ҳуқуқи байналмилалӣ*, *ҳуқуқи меҳнат*, *ҳуқуқи оила*, *ҳуқуқи молия*, *ҳуқуқи муҳити зист*, *ҳуқуқи муҳофизатӣ*, *ҳуқуқи корпоративӣ*, *ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ* [248]. Барои таҳлил ва таснифи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ якчанд шохаи он интихоб гардида, аз нигоҳи тарҷума мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Шохаҳои интихобшуда дар ҷадвали зерин дарҷ мегарданд:

Ҳуқуқи конституционӣ як соҳаи ҳуқуқ, ки асосҳои муносибатҳои байни шахс ва давлат, хусусиятҳои конституционии давлатро мустақкам намуда, ташкили ҳокимияти давлатӣ ва дигар муносибатҳои дорои хусусияти конституционӣ-ҳуқуқиро танзим менамояд [211]. Ҳуқуқи конституционӣ маъмулан фарогири истилоҳоти зерин аст: *judicial review* – *баррасии амалияи судӣ*, *Bill of Rights* – *Билл оид ба ҳуқуқ* (англисӣ 1689; *Иёлоти Муттаҳидаи Амрико 1791; 10* *ислоҳи аввал ба Конститутсия*), *due process* – *қоидаҳои ба амал баровардани адолати судӣ*, *supremacy clause* – *волоияти қонуни федералӣ бар қонуни давлатӣ*, *amendment* – *тағйир додани ариза баъди ба идораи патент пешниҳод кардани он*, *ислоҳоти конституционӣ*, *constitutional convention* – *конвенсияи конституционӣ*, *equal protection clause* – *баробарии ҳама дар назди қонун*, *electoral college* – *ҳайати интихоботӣ*, *judicial independence* – *мустақилияти мақомоти судӣ*, *rule of law* – *афзалияти қонун* [273].

Истилоҳи *judicial review* – *баррасии амалияи судӣ* бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** тарҷума гардидааст, зеро тарҷумаи тахтуллафзии истилоҳ ин *баррасии судӣ* аст, вале дар “Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи”-и забони тоҷикӣ истилоҳи *баррасии амалияи судӣ* ба вуҷуд омадааст на баррасии судӣ [330]. Истилоҳи *Bill of Rights* – *Билл оид ба ҳуқуқ* (англисӣ 1689; *Иёлоти Муттаҳидаи Амрико 1791; 10* *ислоҳи аввал ба Конститутсия*)

бо тахвили тарҷумаи **илова** сурат мегирад, зеро истилоҳи мазкур дар қавс вақту замони ислоҳоти Конститутсияро дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бо усули илова тафсир карда истодааст. Истилоҳоти *due process* – *қоидаҳои ба амал баровардани адолати судӣ*, *supremasy clause* – *волоияти қонуни федералӣ бар қонуни давлатӣ* бо равиши **муайянсозӣ** сурат гирифтаанд, зеро мафҳуми истилоҳоти забони асл дар забони тоҷикӣ бо ибораи дигар ифода ёфтаанд. Истилоҳи *amendment* – *тағйир додани ариза баъди ба идораи патент пешниҳод кардани он*, *ислоҳоти конституционӣ* бо равиши **илова** ба забони тоҷикӣ интиқол мегардад, зеро дар он якчанд маълумот оид ба мафҳуми истилоҳ пайиҳам шарҳ дода шудааст. Истилоҳи *constitutional convention* – *конвенсияи конституционӣ* бо равиши транслитератсия / транскрипсия зоҳир гардидааст [318]. Дар мисолҳои овардашуда истилоҳоте ба назар мерасанд, ки бо **муодили функционалӣ** инъикос ёфтаанд, мисли *equal protection clause* – *баробарии ҳама дар назди қонун*, *electoral college* – *ҳайати интихоботӣ*. Истилоҳи якумро агар тарҷумаи тахтуллафзӣ намоем, чун *шарти муҳофизати баробар* баргардон мешавад, вале дар ин истилоҳ воҳидҳои луғавӣ дар забони тоҷикӣ мазмунан тағйир ёфта, бо **муодили вазифавии баробарии ҳама дар назди қонун** тарҷума шудааст. Чунин истилоҳро ҳам дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам дар мақолаҳои ҳуқуқӣ метавон вохӯрд. Истилоҳи *electoral college* низ бо усули тахтуллафзӣ чун *коллеҷи интихоботӣ* ба забони тоҷикӣ тарҷума мешавад, вале муодили вазифавии он дар забони тоҷикӣ *ҳайати интихоботӣ* мебошад. Истилоҳоти *judicial independence* – *мустақилияти мақомоти судӣ*, *rule of law* – *афзалияти қонун* бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** тарҷума шудааст, зеро дар истилоҳот ивази маъно дар ҷузъҳо дида мешавад. Истилоҳи *rule* – *ҳукмронӣ ё роҳбарӣ* кардан аст, ки дар истилоҳи мазкур бо истилоҳи *афзалият* иваз шудааст. Чунин техникаи тарҷумонӣ аз **транспозитсияи луғавӣ** бармеояд.

Ҳуқуқи маъмурӣ соҳаи ҳуқуқест, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи фаъолияти идоракунии мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор

ҳангоми иҷрои вазифаҳои ҳукумати давлат ва шаҳрдорӣ танзим мекунад [301]. Бахши мазкури ҳуқуқшиносӣ дорои истилоҳоти зерин мебошад: *administrative procedure* – тартиби маъмурӣ, *regulatory agency* – аъзои мақомот, *administrative discretion* – салоҳдиди худ дар иҷрои вазифаи маъмурӣ, *rulemaking* – қоидаҷозӣ, *delegation of powers* – додани ваколат, *administrative hearing* – баррасии маъмурӣ, *judicial review of administrative action* – баррасии судии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, *administrative appeal* – шикоят аз болои қарори органи маъмурӣ ба суд, *administrative offense* – ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ [392].

Истилоҳоти дар боло овардашуда бештар бо тарҷумаи ғайримустақим инъикос гардидаанд. Истилоҳи *regulatory agency* агар таҳтуллафзӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардад, чун *оҷонсии назораткунанда* дарҷ мешавад, вале ҳангоми тарҷумаи истилоҳи мазкур монандии он чун *аъзои мақомот* интиҳоб гардидааст, ки метавонад салоҳияти назоратбарӣ ё роҳбарӣ ба ягон фаъолияти ҷомеа дошта бошад. Ҳангоми интиҳоби монандии истилоҳ дар забони тарҷума, ки ба хонандаи он фаҳмотар аст, усули **мутобиқат** истифода мегардад. Истилоҳи *administrative discretion* – салоҳдиди худ дар иҷрои вазифаи маъмурӣ бо равиши тарҷумаи **тавзеҳ** сурат гирифтааст, зеро истилоҳ бе тарҷумаи таҳтуллафзӣ ва бе транслитератсия танҳо шарҳи маънӣ ёфтааст, ки аз бемуодилии он дар забони тарҷума дарак медиҳад. Истилоҳоти *administrative hearing* – баррасии маъмурӣ, *judicial review of administrative action* – баррасии судии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо равиши **транспозитсияи луғавӣ** сурат гирифтааст, чунки дар истилоҳи яқум ҷузъи *hearing* – шунидан чун *баррасӣ* тарҷума ёфта, дар истилоҳи дуюм *action* ба забони тоҷикӣ чун *ҳуқуқвайронкунии* интиқол ёфтааст. Истилоҳоти *administrative procedure* – тартиби маъмурӣ, *rulemaking* – қоидаҷозӣ, *delegation of powers* – додани ваколат, *administrative offense* – ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ **калкаи пурраи сарфӣ** ва **наҳвӣ** гардидаанд, зеро тамоми ҷузъҳои истилоҳот тарҷумаи айнан, калима ба калима шудаанд. Истилоҳи *administrative appeal* – шикоят аз болои қарори органи маъмурӣ ба

суд бо равиши тарҷумаи **модулсозӣ** гузариш ёфтааст, зеро дар забони асл *administrative appeal* *апеллятсияи маъмурӣ* чун як ҳуҷҷат, аллакай, натиҷаи чараён аст, ки дар аризаи шикоятӣ дарҷ мешавад, вале дар забони тарҷума истилоҳи мазкурро бо чараёни ифодашавиаш шарҳ додааст, ки аз рӯйи равиши тарҷумаи **модулсозӣ** ин ҷо шакли натиҷа → чараён инъикос меёбад.

Ҳуқуқи шаҳрвандӣ як соҳаи ҳуқуқ буда, меъёрҳои ҳуқуқи моликиятро танзимкунанда, инчунин, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкии ба ҳам алоқаманди дар байни ташкилоту шаҳрвандони гуногун ва байни шаҳрвандони алоҳида бавучудмеомадаро ба танзим медарорад [192]. Ҳуқуқи шаҳрвандӣ чун дигар шохаҳои ҳуқуқшиносӣ дорони истилоҳоти хоси худ мебошанд: равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *specific performance* – *иҷрои уҳдадориҳои табиӣ*, *unjust enrichment* – *сарвати беасос*, *damages* – *заар*, *breach of contract* – *вайрон кардани шартнома*, *property* – *амвол*, *liability* – *масъулия*, *obligation* – *уҳдадорӣ*, *plaintiff* – *даъвогар*, *contract* – *шартнома*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи дастурӣ**: *negligence* – *ҷинояти аз беэҳтиётӣ содиршуда*, *tort* – *ҳуқуқвайронкунии шаҳрвандӣ*; равиши тарҷумаи **модулсозӣ**: *defendant* – *айбдоршаванда*; равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *settlement* – *амали ихтиёрдориҳои молу мулк (ба ғоидаи касе)*.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ соҳаи ҳуқуқест, ки муносибатҳои ҷамъиятии вобаста ба содир намудани кирдорҳои ҷиноятӣ, таъйини ҷазо ва татбиқи дигар чораҳои дорони хусусияти ҷиноятидоштаро танзим намуда, асосҳои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазоро муайян мекунад [200]. Истилоҳоте, ки марбут ба ин шоха мебошанд, бо равишҳои тарҷума тасниф ва таҳлил мегарданд. Равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *guilt* – *гуноҳ*, *accomplice* – *ҳамшарик*, *conspiracy* – *суиқасд*, *homicide* – *куштор*, *self-defense* – *худмуҳофиз*, *bail* – *гарав*, *sentence* – *ҳукм*, *crime* – *ҷиноят*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи дастурӣ**: *felony* – *ҷинояти вазнин*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *misdemeanor* – *ҷинояти сабук*; равиши тарҷумаи **мутобиқат**: *mens rea* – *ҷинояти барқасд* (истилоҳи мазкур дар забони асл мафҳуми *ҷанбаҳои субъективии ҷиноят*ро меомӯзад,

ки қасдан ё беқасдона содир шудаст, аз ҳамин лиҳоз, агар қасдан бошад, истилоҳи *men rea* дар шакли танҳо истифода мешавад [350], ки дар забони тоҷикӣ дар Кодекси ҷиноятӣ монандии худро дорад), *probation* – *шартан озод кардани маҳкумишуда*, *parole* – *озодии шартии пешакӣ*, *indictment* – *ҳукми айбдоркунанда*.

Ҳуқуқи байналмилалӣ маҷмуи муносибатҳои ҳуқуқӣ бо иштироки унсурҳои хориҷӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ин муносибатҳоро танзим мекунанд. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ се соҳаи асосӣ вучуд дорад: ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ; ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ; ҳуқуқи фаромиллӣ [249]. Равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *treaty* – *шартнома (-и байналмилалӣ)*; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *diplomatic immunity* – *дахлнопазирии дипломатӣ*; равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *human rights* – *ҳуқуқҳои инсон*, *recognition* – *эътироф*, *non-intervention* – *даҳолат накардан*, *international humanitarian law* – *ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона*, *asylum* – *паноҳгоҳ*, *state responsibility* – *масъулияти давлатӣ*, *customary international law* – *ҳуқуқи байналмилалии анъанавӣ*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *international tribunal* – *суди байналмилалӣ*; равиши тарҷумаи **транслитератсия / транскрипсия**: *jurisdiction* – *юрисдиксия* [360].

Ҳуқуқи оилавӣ низоми меъёрҳои ҳуқуқиест, ки муносибатҳои оилавиرو танзим мекунанд, яъне муносибатҳои шахсӣ ва молумулкии ба он алоқаманд, ки байни шахрвандон ҳангоми никоҳ, хешовандӣ, фарзандхондӣ ва ба оила қабул кардани кӯдакон барои тарбия ба вучуд меоянд [247]. Ҳуқуқи оилавӣ чун шоҳаи ҳуқуқшиносӣ аз истилоҳоти зерин иборат мебошад: *marriage* – *издивоҷ*, *divorce* – *талоқ*, *custody* – *васоят*, *alimony* – *алимент*, *adoption* – *фарзандхонӣ*, *paternity* – *надархонӣ*, *prenuptial agreement* – *шартномаи никоҳ*, *child support* – *дастгирии кӯдак*, *separation* – *зиндагии ҷудогона*, *annulment* – *қатъи никоҳ*, *visitation rights* – *ҳуқуқҳои боздид*, *domestic violence* – *хушунати хонаводагӣ*, *step-parent adoption* – *фарзандхонии падарандар ва модарандар*, *emancipation* – *озодашавӣ аз васояти волидайн* [407].

Истилоҳоти *marriage* – *издивоҷ*, *divorce* – *малоқ*, *custody* – *васоят*, *adoption* – *фарзандхонӣ*, *paternity* – *надархонӣ*, *prenuptial agreement* – *шартномаи никоҳ*, *child support* – *дастгирии кӯдак*, *visitation rights* – *ҳуқуқҳои боздид*, *step-parent adoption* – *фарзандхонии надарандар ва модарандар* бо равиши тарҷумаи калкаи пурра сурат гирифтааст, зеро тамоми қисматҳои ин истилоҳот айнан ба забони тоҷикӣ тарҷумаи худро ёфтаанд. Истилоҳоти *separation* – *зиндагии ҷудогона*, *annulment* – *қатъи никоҳ* ва *emancipation* – *баромадан аз васояти волидайн* бо таҳвили транспозитсияи дастурӣ тарҷума шудаанд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ маълум намудем, ки дар ин низоми истилоҳот равиши тарҷумаи *мутобиқат*, *муодили функционалӣ* ва *калкаву транспозитсия* хеле васеъ истифода мешавад. Бо сабаби гуногунсохт будани низоми ҳуқуқии давлат ва фарқият доштани фарҳанги ҷомеаи ин ду забон бештари истилоҳоти ҳуқуқшиносии забони англисӣ бо дигар ифодаҳо ё дигар монандиҳо дар забони тоҷикӣ инъикос меёбанд, ки ин боиси истифодаи равиши тарҷумаи мутобиқат мешавад.

4.9. Тарҷумаи истилоҳоти иқтисодӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар давраи инкишофи динамикии муносибатҳои иқтисодии замони муосир беш аз пеш истилоҳоти нав ба нав дар соҳаи иқтисодиёт рушд ва тақомул ёфта истодааст, ки дар раванди муоширати касбӣ дар забонҳои гуногун мубрамияти тарҷумаи онҳоро пеши назар меорад. Пайдоиши истилоҳоти иқтисодӣ бо технологияҳои нав, равандҳо ва падидаҳои нави илмӣ алоқаманд мебошанд, ки дар натиҷаи кашфиётҳои босуръати илмию техникӣ ба вуҷуд меоянд. Аз ин лиҳоз, барои робитаи ногузастанӣ доштан дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ, инчунин, барои мустаҳкам намудани муносибатҳои иқтисодӣ бо дигар давлатҳои Аврупо, пеш аз ҳама, омӯзиши истилоҳоти иқтисодиро дар забони англисӣ бояд ба роҳ монд. Дар ин ҳолат зарурат пеш меояд, ки тамоми истилоҳоти иқтисодии забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо роҳи равишҳои

дурусту сахех тарчума шаванд. Истилоҳоти иқтисодӣ низ монанди дигар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ як қатор мушкилотро дар раванди тарчума пеш меорад.

Вобаста ба истилоҳоти иқтисодӣ ва роҳу воситаи тарҷумаи онҳо як қатор муҳаққиқон ва олимони ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти илмӣ бурда, фарҳангҳои истилоҳоти иқтисодиро дар забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ таҳия намудаанд. Аз ҷумла, Н.Г. Кондрахина, Н.С. Белякова, С.В. Сахневич, С.Ҳ. Ҳабибов, Ҳ.Н. Фақеров, М.Ҷ. Ҷамшедов, С.Я. Балхова, М. Нурмуҳаммадов, А.К. Юсуфов, Ф.Ҳ. Азизов ва дигарон вобаста ба истилоҳоти иқтисодӣ таҳқиқот бурдаанд.

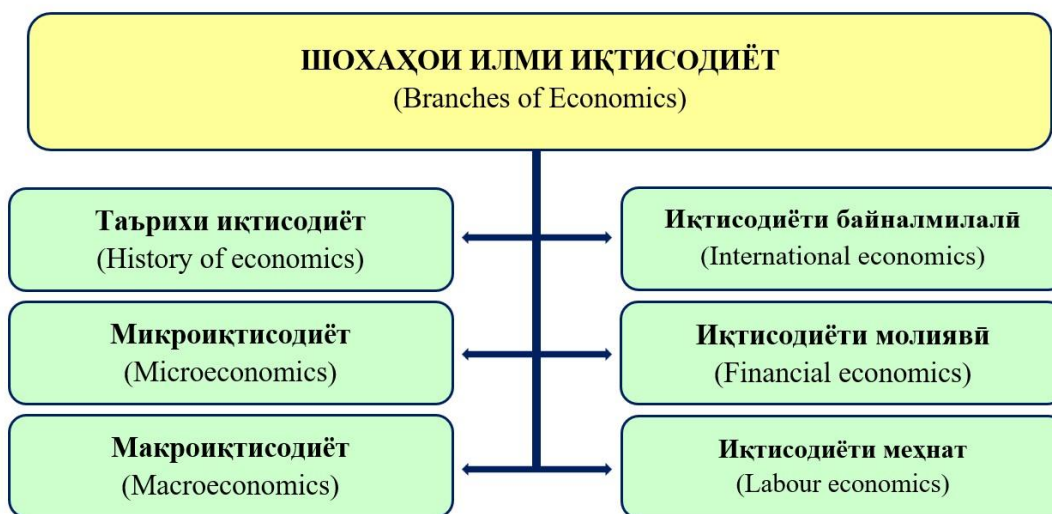
Соли 2009 забоншиноси тоҷик З.А. Валиева вобаста ба истилоҳоти молиявӣ ва бонкӣ рисолаи худро дар мавзӯи “Сопоставительный анализ финансово-банковских терминов в таҷикском и английском языках” (Таҳлили муқоисавии истилоҳоти молиявӣ-бонкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) Ҳимоя намудааст. Дар рисолаи мазкур таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти молиявӣ бонкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисиро дарбар мегирад. Мавзӯ дар ду самт таҳлил шудааст: маъно ва истилоҳсозӣ. Дар боби аввали қор хусусиятҳои маъноии истилоҳот, аз ҷумла, сермаъноӣ, омонимия ва муродифпазирии дохилисоҳавӣ, инчунин, истилоҳот бо таснифоти мавзӯи зери таҳлил қарор мегиранд. Дар боби дуюм сохтор ва низоми ташаккули истилоҳот, аз ҷумла, сохтори сарфӣ, наҳвӣ-сарфӣ, аффе́ксатсия, ихтисоршвӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд [23].

Дар забони тоҷикӣ якҷанд фарҳанги истилоҳоти иқтисодӣ тартиб дода шудааст, ки “Луғати истилоҳоти иқтисодӣ (русӣ-тоҷикӣ)”, “Луғати мухтасари англисӣ-русӣ-тоҷикии ибораҳои иқтисодӣ” ва “Луғати мухтасари ибораҳои иқтисодӣ (англисӣ-тоҷикӣ)” аз зумраи онанд.

Оид ба масоили шоҳаҳои илми иқтисодиёт олимони англис П.Э. Самуэлсон ва В.Д. Нордхаус дар китоби “Экономика” таснифоти мазкурро пешбинӣ намудаанд: *таърихи иқтисодиёт, назарияи иқтисодиёт, микроиқтисодиёт, макроиқтисодиёт, иқтисодиёти байналмилалӣ,*

иқтисодиёти институтсионӣ, иқтисодиёти рақамӣ, иқтисодиёти молиявӣ, иқтисодиёти меҳнат, иқтисодиёти саноатӣ, иқтисодиёти экологӣ [135].

Ҷадвали 20.

Таърихи иқтисодиёт як шохай илми иқтисодиёт маҳсуб ёфта, доираи падидаҳо ва равандҳои марбут ба рушди эволюционӣ ва таъсири мутақобилаи фаъолияти иқтисодии инсонро меомӯзад [264]. Таърихи иқтисодиёт дар байни илмҳои таърихӣ ва иқтисодӣ мавқеи сарҳадиро ишғол намуда, истилоҳоти соҳавии худро дорад, мисол *mercantilism* – низоми меркантилизм, *industrial revolution* – инқилоби саноатӣ, *the invisible hand* – дасти ноаён (истилоҳи метафорӣ аз ҷониби Адам Смит барои тавсифи он ки чӣ гуна манфиатҳои инфиродӣ дар бозори озод ба некуаҳволии умумӣ мусоидат мекунанд, сохта шудааст), *keynesianism* – назарияи танзими давлатии иқтисодиёт, *supply and demand* – талаб ва тақлиф, *the gold standard* – стандарти тиллоӣ (системаи пулии то охири асри XIX дар бисёр мамлакатҳое, ки дар онҳо танҳо тилло ҳамчун эквиваленти умумӣ ва асосии муомилоти пулӣ баромад мекард, роиҷ буд), *classical economics* – иқтисодиёти классикӣ, *command economy* – иқтисодиёти нақшавӣ, *agrarian reform* – ислоҳоти аграрӣ, *colonial economy* – иқтисодиёти мустамликавӣ, *protectionism* – муҳофизати истеҳсолоти маҳаллӣ, *marshall plan* – барномаи ёрии иқтисодии ИМА ба Аврупои Ғарбӣ дар солҳои 1948-1951), *market economy* – иқтисоди бозаргонӣ [379].

Аз истилоҳоти дар боло овардашуда аён аст, ки бештари истилоҳоти таърихи иқтисодиёт бо равишҳои гуногуни тарҷума инъикос ёфтаанд. Истилоҳи *mercantilism* – *низоми меркантилизм* бо равиши **транспозитсияи дастурӣ** ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, зеро дар забони асл сохторан бо истилоҳи сохта ифода шуда, дар забони тарҷума ба ибора мубаддал гаштааст. Истилоҳоти *industrial revolution* – *инқилоби саноатӣ*, *supply and demand* – *талаб ва тақлиф*, *command economy* – *иқтисодиёти фармондеҳӣ* ва *colonial economy* – *иқтисодиёти мустамликавӣ* бо равиши **калкаи пурра** сурат гирифтаанд, чунки тамоми қисмҳои истилоҳ тарҷумаи тахтуллафзӣ шудаанд. Истилоҳоти *protectionism* – *муҳофизати истеҳсолоти маҳаллӣ*, *marshall plan* – *барномаи ёрии иқтисодии ШМА ба Аврупои Ғарбӣ дар солҳои 1948-1951*), *keynesianism* – *назарияи танзими давлатии иқтисодиёт* бо таҳвили тарҷумаи **тавзеҳ** ба забони тоҷикӣ шарҳ ёфтааст. Истилоҳоте, ки аз ҷониби иқтисодчиёни маъруф дар раванди фаъолияти касбӣ сохта шудаанд, бештар бо **шарҳи маънӣ** тарҷума мешаванд, монанди *the invisible hand* – *дасти ноаён* (*истилоҳи маҷозӣ аз ҷониби Адам Смит пешниҳод шуда, мусоидати манфиатҳои инфиродӣ дар бозори озод ба некуаҳволии умумӣ далолат мекунад*), *the gold standard* – *стандарти тиллоӣ* (*системаи пулии то охири асри XIX дар бисёр мамлакатҳое, ки дар онҳо танҳо тилло ҳамчун эквиваленти умумӣ ва асосии муомилоти пулӣ баромад мекард, роиҷ буд*). Истилоҳоти *classical economics* – *иқтисодиёти классикӣ* ва *agrarian reform* – *ислоҳоти аграрӣ* бо равиши тарҷумаи **калкаи нопурра** сурат гирифтааст, зеро як ҷузъи истилоҳ ба забони тоҷикӣ танҳо транслитератсия шуда, муодил наёфтааст.

Микроиқтисодиёт як бахши назарияи иқтисодӣ, ки рафтори субъектҳои алоҳидаи иқтисодиро дар рафти фаъолияти истеҳсолӣ, тақсим, истеъмол ва мубодилаи онҳо меомӯзад [214]. Бахши мазкур аз истилоҳоти зерин иборат аст: *marginal cost* – *арзиши ниҳоят баланд* (*аз ин зиёд, ки корхонаро зиёновар мекунад*), *marginal utility* – *фоидаҳои ниҳойӣ*, *opportunity cost* – *арзиши имконият* (*аз даст додани фоида аз сабаби истифода*

набурдани қурби алтернативии асър), *perfect competition* – рақобати озод, рақобати мукаммали гайримонополистӣ, *monopoly* – инҳисор, *consumer surplus* – изофаи истеъмолкунанда, *market equilibrium* – мувозинати бозорӣ, *price ceiling* – ҳадди ниҳоии нарх, *price floor* – ҳадди ақалли нарх, *substitute goods* – молҳои ивазкунанда, *complementary goods* – молҳои иловагӣ, *indifference curve* – қачнамои (хатти қачи) бепарвоӣ (намоиши графикии комбинатсияи ду мол, ки ба истеъмолкунанда сатҳи қаноатмандии якхеларо фароҳам меорад, то ӯ ба интихоби байни онҳо бепарво бошад) [334].

Аз истилоҳоти дар боло овардашуда баъзеи онҳо каме тарҷума ва тавзеҳи номувофиқ доранд, ки барои мутахассисони соҳа нофаҳмо менамояд. Истилоҳи *marginal cost* – арзиши ниҳоят баланд (аз ин зиёд, ки корхонаро зиёновар мекунад) дар фарҳанг шарҳ ёфтааст, вале дар забони тоҷикӣ чун арзиши ниҳой тарҷума намоем, мувофиқтар ва ба мафҳуми тарҷумашудаи истилоҳи *marginal utility* – ғоидаҳои ниҳой мутобикатӣ дорад, зеро чузъи *marginal* маънои ниҳой ва натиҷаи охириро дорад [445].

Истилоҳоти дар боло овардашуда бо равишҳои гуногуни тарҷума таҳвил мегарданд. Истилоҳи *marginal cost* – арзиши ниҳоят баланд (аз ин зиёд, ки корхонаро зиёновар мекунад) бо усули **илова** ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидааст, чунки дар қавс маълумоти иловагӣ барои равшан намудани мафҳуми истилоҳ пешбинӣ шудааст. Истилоҳоти *marginal utility* – ғоидаҳои ниҳой, *monopoly* – инҳисор, *consumer surplus* – изофаи истеъмолкунанда, *market equilibrium* – мувозинати бозорӣ, *substitute goods* – молҳои ивазкунанда, *complementary goods* – молҳои иловагӣ бо равиши **қалкаи пурра** сурат мегиранд. Истилоҳи *perfect competition* – рақобати озод, рақобати мукаммали гайримонополистӣ ба забони тоҷикӣ **транспозитсияи луғавӣ** гардидааст, зеро истилоҳи *perfect* маънои мукамал ва *олиро* дорад, вале бо усули ивази маъно истилоҳи озод дар забони тоҷикӣ истифода шудааст. Дар истилоҳоти иқтисодии забони англисӣ *price ceiling* ва *price floor* маънои маҷозӣ истифода шудааст, зеро *ceiling* – сақфи хонаро дар назар дорад, ки қисмати баландтарини бино ба шумор меравад ва *floor* – фарши

хона аст, ки аз ҳама қисмати пасттарини бино мебошад. Дар истилоҳоти иқтисодӣ чунин калимаҳо бо маънои маҷозӣ истифода шуда, *баландтарин ва пасттарин нархи маҳсулотро* ифода менамоянд, ки дар забони тарҷума, яъне забони тоҷикӣ маънои аслии истилоҳ чун *ҳадди ниҳоии нарх* ва *ҳадди ақалли нарх* интиҳоб шудааст, ки нишондиҳандаи равиши тарҷумаи **калкаи луғавӣ** мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки **калкаи луғавӣ** аз **транспозитсияи луғавӣ** бо он фарқ мекунад, ки дар равиши транспозитсияи луғавӣ танҳо маънои истилоҳ дар забони тарҷума иваз мешавад, вале дар равиши калкаи луғавӣ маънои аслии истилоҳ чун маънои маҷозӣ ё баръакс интиқол меёбад. Истилоҳи *indifference curve* – *тамоюли бепарвоӣ* (*Тасвири графикии муаррифиш ду мол, ки ба истеъмолкунанда сатҳи қаноатмандии якхеларо фароҳам меорад, ки ӯ ба интиҳоби байни онҳо бепарво аст*) бо равиши **шарҳи маънӣ** ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст.

Макроиктисодиёт як бахши назарияи иқтисодӣ буда, фаъолияти иқтисодиётро, дар маҷмӯъ, низоми иқтисодиёт, маҷмуи падидаҳои иқтисодиро меомӯзад [205]. Макроиктисодиёт дорои истилоҳоти соҳавии худ мебошад, ки онҳоро аз нигоҳи таҳвили тарҷумонӣ ба равишҳои тарҷума чудо менамоем. Равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *economic growth* – *рушди иқтисодӣ*, *aggregate demand* – *талаботи умумӣ*, *gross domestic product* – *маҷмуи маҳсулоти дохилӣ*, *trade balance* – *тавозуни савдо*, *gross national product* – *маҷмуи маҳсулоти миллӣ*, *balance of payments* – *тавозуни пардохт*, *inflation* – *таваҷҷум*, *unemployment rate* – *сатҳи бекорӣ*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *interest rate* – *меъёри ҳавасмандӣ*, *national debt* – *қарзи давлатӣ*, *exchange rate* – *қурби асъор*; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *budget deficit* – *касри буҷет*, *consumer price index* – *индекси нархҳои истеъмолий* [400].

Иқтисодиёти байналмилалӣ соҳаест, ки шаклҳои муносибатҳои мутақобилаи субъектҳои иқтисодии давлатҳои гуногунро дар соҳаи мубодилаи байналмилалӣ мол, хизмат, меҳнат, сармоя ва дигар омилҳои истеҳсолот меомӯзад [287]. Истилоҳоти хосаи иқтисодиёти байналмилалиро

низ аз нигоҳи равишҳои тарҷума ба гурӯҳҳои таҳвили тарҷумонӣ тасниф мекунем. Равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *international trade – тиҷорати байналмилалӣ, comparative advantage – бартариии муқоисавӣ, free trade agreement – созишномаи тиҷорати озод, foreign exchange market – бозори асъори хориҷӣ, World Trade Organization – Созмони Ҷамъияти Савдо (СҶС), terms of trade – шартҳои савдо, balance of payments crisis – бӯҳрони тавозуни пардохт, current account – ҳисоби ҳаҷми ҳозирӣ, foreign direct investment – сармоягузори мустақими хориҷӣ*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи луғавӣ**: *trade surplus – тавозуни мусбати савдо*; равиши тарҷумаи **транслитератсия / транскрипсия**: *tariff – тариф, quota – квота*; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *multinational corporation – корпоратсияи бисёрмиллӣ, capital account – ҳисоби капиталӣ, economic integration – ҳамгироии иқтисодӣ*.

Иқтисодиёти молиявӣ аз бахшҳои асосии иқтисодиёт мебошад. Он муносибатҳои молиявӣ ва ҷаббиҳои низоми молиявии ҷомеаи баррасӣ мекунад. Молия як шояи иқтисод аст, ки бо “тамаркуз ба ҷаббиҳои пулӣ” тавсиф мешавад ва дар он “пули ин ё он намуд эҳтимолиан дар ду тарафи тиҷорат пайдо мешавад”. Ба бахши мазкур масоили нархҳои саҳмияҳо, меъёрҳои фоизӣ ва қурби асъор, дар муқоиса бо онҳое, ки ба иқтисоди воқеӣ алоқаманданд, дохил мешаванд [294]. Истилоҳоти бахши мазкурро низ бо равишҳои тарҷума гурӯҳбандӣ менамоем. Равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *International Monetary Fund – Ҳазинаи Байналмилалӣ Асъор, stock – саҳмия, risk management – идоракунии хавф, return on investment – даромади сармоягузорӣ, capital market – бозори сармоя, asset – даромад*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи дастурӣ**: *liability – уҳдадори қарзӣ, equity – сармояи худӣ, bond – забонхати расмӣ*; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра**: *trade liberalization – либерализатсияи тиҷорат, economic sanctions – таҳрими иқтисодӣ, export subsidies – субсидияҳои содиротӣ, global value chains – занҷирҳои арзиши глобалӣ*; равиши тарҷумаи **транспозитсияи**

луғавӣ бо муодили функционалӣ: *currency devaluation* – беқурбшавии асър [424].

Иқтисодиёти меҳнат як баҳши иқтисод буда, равандҳои истеҳсоли қувваи корӣ ва таъсири мутақобилаи коргарон, воситаҳо ва ашъи меҳнатро меомӯзад [217]. Шояи мазкури иқтисодиёт истилоҳоти худро дорад, мисол: *labor market* – бозори меҳнат, *wage* – музди меҳнат, *labor force participation rate* – сатҳи иштироки қувваи корӣ, *human capital* – сармояи инсонӣ, *labor productivity* – ҳосилнокии меҳнат, *collective bargaining* – созиши коллективӣ, *job satisfaction* – қаноатмандӣ аз кор, *labor mobility* – ҳаракати қувваи корӣ, *labor demand* – талаботи меҳнат, *employment rate* – сатҳи шугли аҳоли, *occupational segregation* – сегрегатсияи касбӣ.

Бештари истилоҳоти иқтисодиёти меҳнат аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ, яъне забони омма пайдо гардидаанд, аз ҳамин лиҳоз дар ҷараёни тарҷума онҳо бо равиши калкай пурра ва тарҷумаи мустақим сурат мегиранд. Қисми зиёди онҳо, аллакай, дар забони тоҷикӣ муодили худро доро мебошад. Истилоҳоти *labor market* – бозори меҳнат, *labor force participation rate* – сатҳи иштироки қувваи корӣ, *human capital* – сармояи инсонӣ, *labor productivity* – ҳосилнокии меҳнат, *job satisfaction* – қаноатмандӣ аз кор ва *labor demand* – талаботи меҳнат бо равиши тарҷумаи мустақим, калкай пурра сурат мегиранд, чунки тамоми ҷузъҳои истилоҳот тарҷумаи калима ба калима шудаанд. Истилоҳи *wage* – музди меҳнат бо равиши транспозитсияи дастурӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст, зеро истилоҳи сохторан сода ба ибора табдил ёфтааст. Истилоҳоти *labor mobility* – ҳаракати қувваи корӣ ва *employment rate* – сатҳи шугли аҳоли бошанд, бо воситаи равиши транспозитсияи луғавӣ сурат мегиранд, чунки дар истилоҳи якум бар ивази *labor* – меҳнат, қувваи корӣ истифода шудааст ва дар истилоҳи дуюм бошад, ба ҷойи *employment* – меҳнат, кор истилоҳи шугли аҳоли ба назар мерасад, ки чунин техникаи тарҷума нишондиҳандаи равиши транспозитсияи луғавӣ аст.

Ҳамин тавр, аз таҳлили истилоҳоти соҳавии илми иқтисодиёт маълум мегардад, ки шояи иқтисодиёти меҳнат бештар бо шакли тарҷумаи мустақим

сурат гирифта, онҳо бо равиши калка аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтаанд. Истилоҳоти таърихи иқтисодиёт, макроиқтисодиёт, микроиқтисодиёт ва иқтисодиёти байналмилалӣ бо шакли тарҷумаи ғайримустақим тарҷума мешаванд, яъне бо равишҳои шарҳи маънӣ, муодилёбӣ, тавзеҳ ва муайянсозӣ. Қисми зиёди истилоҳоти шохаҳои номбаршуда, як назарияи иқтисодиро дар забони англисӣ ифода менамояд, аз ин рӯ, баргардон намудани чунин истилоҳот ба забони тоҷикӣ зарурати истифодаи тарҷумаи ғайримустақимро пеш меорад.

4.10. Тарҷумаи истилоҳоти диншиносӣ дар забонҳои мавриди назар

Дар назарияи тарҷумашиносӣ тарҷумаи истилоҳоти диншиносӣ мавқеи хосаро ишғол менамояд, зеро истилоҳоти мазкур ба воҳидҳои луғавии бемуодил маҳсубанд. Истилоҳоти диншиносӣ бештар хусусияти фарҳангӣ, миллӣ ва мафҳумҳои абстрактиро дар забони асл ифода менамоянд, ки ёфтани муодил ё истилоҳи мутобиқ бар онҳо дар забони тарҷума ғайриимкон менамояд. Дину мазҳабҳо ва низоми динии миллатҳо аз ҳамдигар фарқ дошта, ҳар як дину мазҳаб ба худ истилоҳоти хосе дорад, ки чун реалия истилоҳ онҳоро дар забонҳои дигар пайдо кардан душвор аст, ё умуман истилоҳи бемуодиланд. Вобаста ба таҳқиқи истилоҳоти диншиносӣ чандин мутарциму муҳаққиқи маъруфи англис сару кор гирифтаанд. Найда Ю. (E. Nida) яке аз бонуфузтарин тарҷумашиносони асри XX мебошад, ки назарияи муодилнокии функционалӣ ва динамикиро дар тарҷума таҳия кардааст. Фаъолияти ӯ бо тарҷумаи Библия зич алоқаманд буда, ӯ ба интиқоли маънои матнҳои динӣ, бо назардошти заминаҳои фарҳангӣ, диққати махсус додааст [232].

Муҳаққиқи дигари англис Чон Кэтфорд (J.C. Catford) дар назарияи тарҷумашиносӣ ҷанбаҳои забонии тарҷума, аз ҷумла, тарҷумаи матнҳои диниро омӯхтааст. Бархӯрдҳои ӯ ба низомсозии тарҷума ба таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи тарҷумаи динӣ таъсири назаррас дорад. Тарҷумашиноси мазкур дар раванди таҳқиқи вижагӣҳои тарҷумаи истилоҳоти динӣ якчанд

равиши тарҷумаро пешбинӣ намудааст, ки яке аз онҳо *тарҷумаи расмӣ (formal translation)*, *муодили матнӣ (textual Equivalence)*, *тарҷума дар сатҳи калима ва морфема (translation at the word and morpheme level)*, *тарҷумаи нурра ва қисман (full and partial translation)*, *тарҷумаи ҷойивазкунии унсурҳои забонӣ (shift of language elements)*, ки ба *транспозитсияи лугавӣ ва дастурӣ* мувофиқат мекунад [199].

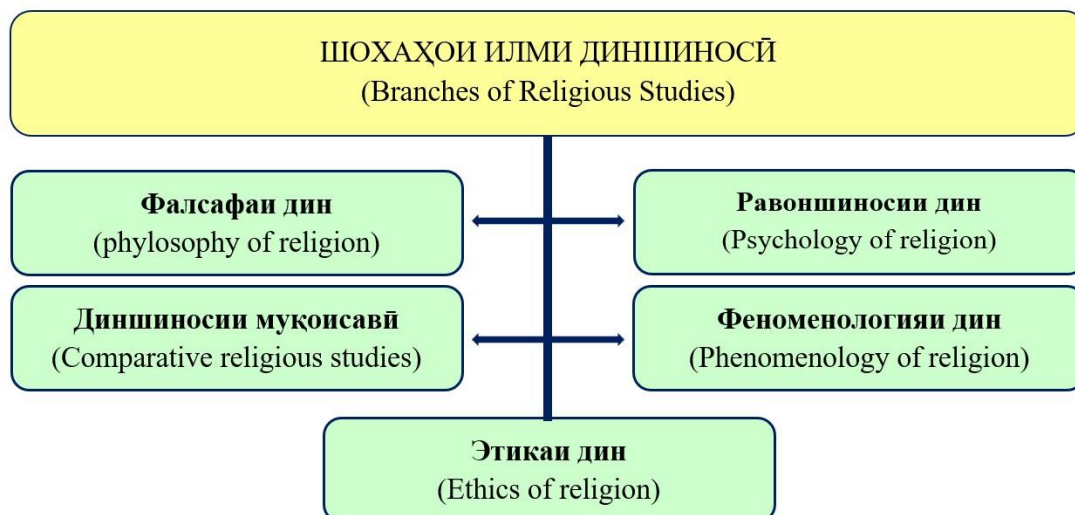
Дэвид Беллос (David Bellos) мутарҷим ва пажуҳишгари маъруфи англис буда, дар бораи мушкилоти тарҷумаи матнҳои динӣ ва вижагиҳои истилоҳот, баҳусус дар заминаҳои истилоҳоти байнифарҳангӣ таҳқиқоти назаррас ба анҷом расонидааст. Дэвид Беллос (David Bellos) тарҷумаро ҳамчун як раванди мураккаб ва бисёрқабата баррасӣ намуда, ҷанбаҳои фарҳангӣ, забонӣ ва ҳатто фалсафии онро таъкид мекунад. Олими мазкур якҷанд вазифаи тарҷумаро пешбинӣ намудааст, ки барои баргардон намудани истилоҳоти динӣ ва матнҳои динӣ мушкилотҳои раванди тарҷумаро осон мегардонад: “*тарҷума ҳамчун муошират, тарҷума чун санъати таҳвил, релятивизми тарҷума, муносибати эҷодӣ ба тарҷума, вазифаи иҷтимоии тарҷума*” [204].

Вобаста ба низоми истилоҳоти диншиносӣ, инчунин, таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти динӣ муҳаққиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ ба монанди Н.Г. Иванова, Х.А. Элназарова, Х.Т. Курбанов, М.Н. Қосимова ва дигарон пажуҳишҳои илмӣ рӯйи қор овардаанд.

Чи тавре маълум аст, диншиносӣ яке аз соҳаҳои илмҳои гуманитарӣ ба шумор рафта, чун илми ҷудогона дорои шохаҳои омӯзишии худ мебошад. Доир ба шохаҳои илми диншиносӣ олими англис Ҷ. Хиннелс (J. Hinnells) дар китоби “The Routledge Companion to the Study of Religion” бахшҳои илми диншиносиро чунин тасниф медиҳад: “*таърихи дин, фалсафаи дин, ҷомеашиносии дин, равонишиносии дин, антропологияи дин, этнографияи дин, феноменологияи дин, теология, диншиносии муқоисавӣ ва этикаи динӣ*” [234]. Шоҳаҳое, ки бо ранги сиёҳ ҷудо карда шудаанд, дар зербоби мазкур бо ҷадвал нишон дода шуда, истилоҳоти он аз нигоҳи равишҳои тарҷума зерин таҳлил қарор мегирад. Лозим

ба ёдоварист, ки баъзе шохаҳои илми мазкур чун шохаи байнисоҳавӣ маҳсуб меёбад, аз ҷумла, шохаи *таърихи дин*, *ҷомеашиносии дин*, *теология* ва *равонишиносии дин*.

Ҷадвали 21.

Фалсафаи дин, ба маънои васеъ, маҷмуи муносибатҳои фалсафӣ ба дин, концептуализатсияи моҳият ва вазифаҳои он, инчунин, асосҳои фалсафии мавҷудияти Худо, андешаҳои фалсафӣ дар бораи табиат ва муносибати он бо олам ва инсонро фаро мегирад. Фалсафаи дин як бахши фалсафаест, ки масъалаҳои асосии марбут ба дин, эътиқод, амалҳо ва мафҳумҳои диниро меомӯзад [302]. Аз истилоҳоти калидии бахши мазкур инҳо мебошанд: *theism* – *теизм* (*имон ба Худо*), *atheism* – *атеизм* (*инкори Худо*), *agnosticism* – *агностисизм* (*нобоварӣ ба мавҷудияти Худо*), *deism* – *деизм*, *pantheism* – *пантеизм*, *ontological argument* – *далелҳои онтологӣ*, *cosmological argument* – *далелҳои космологӣ*, *teleological argument* – *далелҳои теологӣ*, *problem of evil* – *мушкилоти теологие*, ки ба мавҷудияти қувваи бадӣ эътиқод доранд, *free will* – *иродаи озоди интихоби эътиқод*, *faith* – *имони динӣ*, *salvation* – *наҷоти руҳӣ*, *divine* – *моҳияти илоҳӣ*, *theodicy* – *теодизм* (*асоснокии адолати Худо*), *grace* – *раҳмати Худо* [351].

Чӣ тавре назарияи тарҷума пешбинӣ менамояд, истилоҳоти динӣ бештар дар матнҳои динӣ бо муодилҳои динамикӣ ва функционалӣ таҷассум меёбад. Муодили динамикӣ бештар ба мазмуни истилоҳ таъна намуда, дур аз

тарҷумаи таҳтуллафзӣ мебошад ва истилоҳро бо тобиши маънонаш тарҷума менамояд. Муодили функционалӣ хусусияти прагматикӣ дошта, мутобиқати вазифавии истилоҳро дар забони тарҷума интиҳоб менамояд ва истилоҳи диниро аз рӯйи вазифа ба забони тарҷума интиқол медиҳад. Истилоҳоти дар боло овардашуда мисли дигар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо шаклҳои тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим сурат гирифтаанд, вале хусусияти фарқкунандаи он ин аст, ки агар истилоҳоти мазкур дар матнҳои динӣ вохӯранд, дар забони тарҷума, албатта, муодили динамикӣ ва вазифавии онҳо ба кор бурда мешавад. Истилоҳоти *theism* – *теизм* (*имон ба Худо*), *atheism* – *атеизм* (*инкори Худо*), *agnosticism* – *агностисизм* (*нобоварӣ ба мавҷудияти Худо*), *deism* – *деизм*, *pantheism* – *пантеизм* бо равиши **транслитератсия** ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, вале дар матни бадеӣ истилоҳи атеизм чун *инкори Худо* истифода мешавад, ки муодили динамикии истилоҳи забони англисии *atheism* аст. Истилоҳоти динии *имон ба Худо*, *нобоварӣ ба Худо*, ки бо таҳвили тарҷумаи **муайянсозӣ** дар забони тоҷикӣ инъикос гаштаанд, муодили *динамикӣ* ба шумор меравад. Мавриди зикр аст, ки муодили *динамикӣ* ва *функционалӣ* на равиши тарҷума, балки натиҷаи тарҷума аст. Яъне, муодили *динамикӣ* ва *функционалиро* чун равиш ҳисобида наметавонем, балки натиҷаи тарҷума мешуморем, ки дар раванди истифодаи равиши **муайянсозӣ** ба миён меоянд. Истилоҳоти *cosmological argument* – *далелҳои космологӣ*, *teleological argument* – *далелҳои теологӣ* бо равиши тарҷумаи **калкаи нопурра** сурат мегиранд, чунки як ҳиссаи истилоҳ бе тарҷума дар забони тоҷикӣ транслитератсия шудааст. Истилоҳи *problem of evil* – *мушкилоти теологие*, ки ба мавҷудияти қувваи бадӣ эътиқод доштан аст, бо равиши **шарҳи маънӣ** мазмун ва моҳияти истилоҳи забони англисиро ба забони тоҷикӣ мерасонанд. Истилоҳоти *free will* – *иродаи озоди интиҳоби эътиқод*, *faith* – *имони динӣ*, *salvation* – *наҷоти руҳӣ*, *divine* – *моҳияти илоҳӣ*, *theodicy* – *теодизм* (*асоснокии адолати Худо*), *grace* – *раҳмати Худо* бо равиши **муайянсозӣ** ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, муодили *вазифавии* худро дар забони тоҷикӣ пайдо намудаанд.

Равоншиносии дин истифодаи усулҳои тадқиқоти равонӣ ва қолабҳои тафсири ба анъанаҳои гуногуни динӣ, шаклҳои руҳонӣ ва шахсони динӣ ва ғайридиниро меомӯзад. Равоншиносии дин эътиқод, амалия ва таҷрибаи диниро аз нуктаи назари раванди механизмҳои равонӣ омӯхта, ба фаҳмидани он ки дин чӣ гуна ба ҳолати руҳии одамон, рафтор ва муносибатҳои иҷтимоии одамон таъсир мерасонад, тамаркуз мекунад [275].

Бахши мазкур аз истилоҳоти зерин иборат аст: *religious experiences* – таҷрибаҳои динӣ, *religious beliefs* – эътиқодҳои динӣ, *religious identity* – динишиносӣ, *religious development* – рушди динӣ, *religious behavior* – рафтори динӣ, *religious stress and coping* – омӯзише, ки чӣ гуна эътиқоди динӣ ба одамон дар мубориза ба вазъиятҳои душвор ва стресс кумак мекунад, *religious and cultural differences* – тафовутҳои динӣ ва фарҳангӣ, *religion and mental health* – дин ва саломатии руҳӣ, *social influence of religion* – таъсири иҷтимоии дин, *psychology of faith* – равонишиносии имон, *psychology of prayer* – равонишиносии намоз, *spiritual development* – рушди руҳонӣ [362].

Бештари истилоҳоти равоншиносии динӣ бо равиши **калкаи пурра** ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Тамоми ҷузъҳо калима ба калима тарҷума шуда, аз рӯйи маъно мутобиқат мекунанд, монанди *religious experiences* – таҷрибаҳои динӣ, *religious beliefs* – эътиқодҳои динӣ, *religious development* – рушди динӣ, *religious behavior* – рафтори динӣ, *religion and mental health* – дин ва саломатии руҳӣ, *social influence of religion* – таъсири иҷтимоии дин, *psychology of faith* – равонишиносии имон, *psychology of prayer* – равонишиносии намоз. Истилоҳоти *religious and cultural differences* – тафовутҳои динӣ ва фарҳангӣ ва *spiritual development* – рушди руҳонӣ ҳам бо равиши **калкаи пурра** ва ҳам аз рӯйи сохтор **транспозитсияи дастурӣ** шудаанд, зеро тартиби ҳиссаҳои нутқ дар забони тарҷума дар муқоиса ба забони асл ҷойҳояшонро иваз кардаанд. Истилоҳи *religious identity* – динишиносӣ низ бо равиши **транспозитсияи дастурӣ** тарҷума шудааст, зеро истилоҳи иборавӣ ба истилоҳи мураккаб интиқол гаштааст. Истилоҳи *religious stress and coping* – омӯзише, ки чӣ гуна эътиқоди динӣ ба одамон дар мубориза ба вазъиятҳои

душвор ва стресс кумак мекунад, дар забони тоҷикӣ бемуодил буда, бо равиши **тавзеҳ** ифода ёфтааст.

Истилоҳшиноси рус Н.И. Колотовкин дар раванди таҳқиқи истилоҳоти динии православӣ муайян намудааст, ки бештари истилоҳоти динии забони англисӣ аз забони фаронсавӣ иқтибос гирифтаанд ва бештар дар забони англисӣ дар шакли транслитератсия истифода мешаванд: “Дар миёни ин иқтибосҳо калимаҳое чой доранд, ки мафҳумҳои марбут ба иерархияи феодалиро ифода мекунанд, аз ҷумла, унвонҳои гуногуни феодалӣ, истилоҳҳои идоракунии давлатӣ, қорҳои ҳарбӣ, инчунин, истилоҳоте, ки ба соҳаҳои мусиқӣ, адабиёт, санъати тасвирӣ ва бахшҳои гуногуни ҳунаромандӣ, асосан ҳунароҳои шахрӣ, ки дар назди дарборҳои феодалӣ ривож ёфта буданд, тааллуқ доранд. Илова бар ин, дар ин гурӯҳ истилоҳоте низ ҳастанд, ки ба соҳаи дин марбут мебошанд. Барои муқоиса метавон чунин мисолҳоро овард: *emperor* – *император*, *prince* – *принс*, *governen* – *идора кардан*, *government* – *ҳукумат*, *serve* – *хизмат кардан*, *justice* – *адолати судӣ*, *prison* – *зиндон*, *condemnen* – *маҳкум кардан*, *religion* – *дин*, *charitee* – *раҳмдилӣ*, *preyem* – *дуо кардан*, *preyere* – *дуо*, *saint* – *муқаддас*” [72, с. 132].

Феноменологияи дин равиши методологӣ дар омӯзиши дин ба шумор рафта, ба ақидаи пайравони динӣ таъкид мекунад. Феноменологияи дин, ки аз феноменологияи ҷалсафӣ асос ёфтааст, кӯшиш мекунад, то моҳияти динро тавассути тадқиқот аз таъсири таҳрифкунандаи арзишҳо ва таассуботи илмӣ ё ба таври умум пазируфташуда ошкор созад [185]. Бахши мазкур истилоҳоти ҳосаи ҳудро дорад, ки онҳоро бо равишҳои тарҷума гурӯҳбандӣ менамоям. Равиши тарҷумаи **калкаи луғавӣ бо муодили динамикӣ**: *epiphany* – *пайдоиши Худо*; Равиши тарҷумаи **калкаи пурра**: *divination* – *фолбинӣ*, *sacred space* – *макони муқаддас*, *sacred time* – *замони муқаддас*, *transformation* – *ҷойивазкунӣ*, *numinous* – *ғайритабӣ*, *mystical experience* – *таҷрибаи асотирӣ*, *sacred* – *муқаддас*; Равиши тарҷумаи **муайянсозӣ**: *profane* – *шармандагӣ (доғдор кардан)*; Равиши тарҷумаи

транспозитсияи дастурӣ: *ancient rites* – *фарсуда*, *transcendent* – *ҳодисаи илоҳӣ*; Равиши тарҷумаи **транслитератсия / транскрипсия:** *immanent* – *имманентӣ*, *cult* – *култ* [430].

Аз мисолҳои овардашуда муайян мешавад, ки истилоҳоти динӣ низ ба падидаи муродифпазирӣ дучор гардидаанд, мисли *saint / sacred* – *муқаддас* ё *epiphany* – *пайдоиши Худо*, ки калкаи луғавӣ бо муодили динамикӣ ба забони тоҷикӣ оварда шудааст, дар матнҳои динӣ бо муродифҳои *manifestation*, *revelation* низ истифода мегарданд. Истилоҳи дигар, ки дар шакли ибора, *sacred space* – *макони муқаддас* дар забони омма ва маъмули англисӣ метавонад бо муродифҳои *holy place*, *consecrated space*, *sanctified place* истифода гардад. Чунин ҳолат аз он далолат медиҳад, ки бештари истилоҳоти динӣ байнисоҳавӣ буда, аз забони маъмулӣ пайдо гардидаанд, аз ин лиҳоз падидаи сермаъноӣ дар онҳо бештар ба назар мерасад. Ин чуна ҳолатҳо боиси мушкилии тарҷумаи матни динӣ мегарданд ва бештари истилоҳот бо таҳвилоти луғавӣ-услубӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ё баръакс тарҷума мешаванд.

Диншиносии муқоисавӣ соҳаест, ки бо усули муқоисавӣ барои омӯзиши динҳо, бо мақсади муайян кардани шаклҳо, намудҳо, морфологияи падидаҳо, муносибатҳои умумибашарӣ, қоидаҳо ва қонунҳои онҳо равона гардидааст [196]. Истилоҳоте, ки ба диншиносии муқоисавӣ дахл доранд, ба таври зеранд: равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ:** *karma* – *карма* (*дар фалсафаи Ҳиндустон, таъсири амалҳои гузаштаи шахс ба ҳаёти ояндаи ӯ таъсир мерасонад*), *nirvana* – *нирвана* (*аз рӯйи ҷаҳонбинии буддодӣ неъматҳои олии мақсади олии мавҷудият*), *mana* – *мана* (*қувваи фавқулода ё энергияе, ки метавонад дар одамон, ашё ё ҷойҳо мавҷуд бошад*), *ecumenism* – *экуменизм* (*ҳаракат ба сӯи ягонагӣ ё ҳамкориҳои умумиҷаҳонии масеҳӣ*), *eschatology* – *эсхатология* (*таълимот дар бораи чизҳои охирин, махсусан дар дини яҳудӣ ва насронӣ, дар бораи эътиқодҳо дар бораи анҷоми таърих, эҳёи мурдагон, қиёмат ва масъалаҳои ба ин марбут омӯзонда мешавад*); равиши тарҷумаи

калкаи пурра: *sacred text* – *матни муқаддас*; равиши тарҷумаи **муайянсозӣ:** *dharma* – *дхарма (қонуни мавҷудият)*.

Муҳаққиқони бошқирдӣ В.Р. Тимирханов ва А.Г. Михайлова дар мақолаи худ “Особенности терминологизации лексики религиозной сферы в отечественной лингвистической традиции” (Хусусиятҳои истилоҳшавии лексикаи соҳаи динӣ дар анъанаи забоншиносии ватанӣ) чунин ибрози ақида доранд, ки бештари истилоҳоти динӣ дар ҳолати таҷдиди истилоҳ қарор гирифта, аз як соҳа ба дигар соҳа гузариш меёбанд ва истилоҳоти байнисоҳавӣ мебошанд [150, с. 483-486].

Этикаи динӣ як шоҳаи диншиносӣ махсуб ёфта, барои ифодаи маҷмуи ақидаҳои ахлоқӣ дар бораи рафтори инсон ва мундариҷаи шуури ахлоқӣ, ки дар асоси аҳкоми илоҳӣ дар китобҳои муқаддаси динҳои ҷаҳонӣ омадааст, истифода мешавад [222]. Этикаи динӣ аз истилоҳоти махсус иборат аст, ки онҳоро ба равишҳои тарҷума гурӯҳбандӣ ва таҳлил менамоем. Равиши тарҷумаи **калкаи пурра** ва **транспозитсияи дастурӣ:** *moral autonomy* – *худмухтории ахлоқӣ*, *virtue ethics* – *ахлоқи нек*, *divine command theory* – *назарияи фармони Илоҳӣ*, *natural law* – *қонуни табиӣ*; равиши тарҷумаи **калкаи нопурра:** *moral theology* – *теологияи ахлоқӣ*, *moral absolutism* – *мутлақияти ахлоқӣ*; равиши тарҷумаи **шарҳи маънӣ:** *eudaimonia* – *эвдамония (бо гедонизм – як самти ахлоқие, ки хоҳиши расидан ба хушбахтиро ҳамчун меъёри ахлоқ ва асоси рафтори инсон эътироф мекунад)*; равиши тарҷумаи **муайянсозӣ:** *altruism* – *алтруизм (муҳаббат ба наздикон)*; равиши тарҷумаи **калкаи луғавӣ:** *original sin* – *гуноҳи азал*; равиши тарҷумаи **калкаи пурра:** *conscience* – *вичдон*, *repance* – *тавба* [412].

Таҳлили истилоҳоти диншиносӣ нишон доданд, ки дар раванди тарҷума бештари онҳо дар забони тоҷикӣ муодили динамикӣ ва вазифавии худро доранд. Агар равишҳои тарҷумаи шоҳаҳои истилоҳоти диншиносиро муқоиса намоем, дар шоҳаҳои феноменологияи дин ва фалсафаи дин бештар равиши тарҷумаи муайянсозӣ истифода шудаанд. Истилоҳоти диншиносии муқоисавӣ бошад, мушкилтар ба назар расида, ҳар яки он як назарияи диниро

ифода менамояд ва бо равиши шарҳи маънӣ тарҷума гаштааст. Дигар истилоҳоти шоҳаҳои диншиносӣ мисли истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо шакли тарҷумаи мустақим ва ғайримустақим тарҷума мешаванд.

Хулосаи боби чорум

Дар боби чоруми диссертатсия масъалаҳои марбут ба равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Тамоми илмҳои гуманитариро дар боби мазкур таъба бар “Таснифоти Даҳгонаи Мелвил Дюи” ба даҳ зербоб тақсим намудем ва истилоҳоти баъзе илмҳое, ки ба ҳам робитаи ногуастаи доранд, дар як зербоб оварда шудаанд.

Дар раванди таҳлили истилоҳоти фалсафӣ маълум гардид, ки 70%-и онҳо истилоҳоти иқтибосӣ буда, аз забонҳои лотинӣ сарчашма мегиранд ва дар забони асл, ҳам маънои денотативӣ ва ҳам конотативӣ доранд, ки боиси мушкилот дар тарҷума мешаванд. Истилоҳоти фалсафӣ ва динӣ бештар дар забони тоҷикӣ бо муодилҳои функционалӣ ва динамикӣ ва бо равишҳои калка, модулсозӣ, шарҳи маънӣ, транспозитсия ва муайянсозӣ тарҷума мегарданд. Равишҳои тарҷумаи истилоҳоти фалсафӣ ва динӣ ба ҳам хеле монандӣ доранд, зеро шоҳаҳои омӯзишии онҳо байнисохавӣ махсуб меёбад.

Истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар як зербоб таҳлилу баррасӣ гардидаанд, чунки ҳар ду шоҳаи илм ба филология дохил мешаванд. Дар раванди таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ баъни равишҳои тарҷума тафовут муайян карда шуд. Равиши тарҷумаи шарҳи маънӣ, иловакунӣ, муайянсозӣ ва тавзеҳ аз рӯи шакл ба ҳам монанд ба назар мерасанд, вале техникаи истифодабарии онҳо тамоман тафовут дорад.

Таҳлилҳо муайян намуданд, ки истилоҳоти фарҳангшиносӣ ва таърих хусусияти миллӣ ва фарҳангӣ дошта, аслан, реалия-истилоҳот мебошанд, аз ин лиҳоз, онҳо бо равишҳои мутобиқат, муодилёбӣ ва тавзеҳ ба забони тарҷума интиқол меёбанд.

Истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ ва илми иқтисодиёт бештар истилоҳоти байналмилалӣ буда, қисми зиёди онҳо тариқи мустақим тарҷума мегарданд. Бештари истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ ва иқтисодиёт чун метазабони махсуси расмӣ ба шумор рафта, ҳар як истилоҳ назарияи ҳуқуқӣ ё иқтисодиеро ифода менамояд, ки бе равиши тарҷумаи шарҳи маънӣ ва муайянсозӣ дарк ва фаҳмиши он дар забони тарҷума мушкил мебошад.

Истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика дар як зербоб қой карда шудаанд, зеро илмҳои мазкур ба ҳам робитаи зич доранд. Истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика мафҳумҳои устувори худро дар забони тоҷикӣ доро ҳастанд, аз ин рӯ, ҳангоми иқтибосгирӣ ва қабули мафҳум ва концепсияҳои нав дар раванди тарҷума мушкилоти муодилёбӣ ба миён меояд. Бештари истилоҳоти равоншиносӣ ва педагогика бо равиши мутобиқат ва муодили функционалӣ монандиҳои худро дар забони тоҷикӣ пайдо месозанд.

Омӯзиш ва таҳлилҳо нишон доданд, ки истилоҳоти ҷомеашиносӣ, аслан, аз воҳидҳои луғавии забони умумӣ пайдо гардида, бештари онҳо дар забони тоҷикӣ муодили худро доранд ё тарҷумаи тахтуллафзӣ гардида, бо равиши калка тарҷума мешаванд.

Ҳангоми таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ маълум гардид, ки муодилҳои функционалӣ ва динамикӣ, на ин ки равиш ва таҳвили тарҷума мебошанд, балки натиҷаи ҷараёни тарҷумаро дар назар доранд. Тамоми равишҳои тарҷума барои ноил шудани дараҷаи муайяни муодилнокӣ дар забони тарҷума истифода мешаванд. Метавон зикр намуд, ки тамоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ вобаста ба хусусият ва мафҳуми истилоҳ дар забони асл мустақим ва ғайримустақим тарҷума мегардад.

БОБИ 5. КОРБАСТ ВА ТАҲЛИЛИ ИСТИЛОҲОТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР МИСОЛИ АСАРҲОИ “LOST ENLIGHTMENT” (“МАЪРИФАТИ ГУМШУДА”)-И ФРЕДЕРИК СТАРР ВА “ТОЧИКОН” (“ТАЉІКС”)-И БОБОҶОН ҒАФУРОВ ВА ТАҲВИЛОТИ ТАРҶУМАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

5.1. Таҳвили луғавии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Таҳвилоти тарҷумонӣ яке аз масъалаҳои марказӣ ва мубрам дар назарияи тарҷума ба шумор рафта, чун риштаи таҳқиқи тарҷумашиносон аз асри XX сарчашма мегирад. Пажӯҳиш ва таҷрибаи касбии мутарҷимон нишон дод, ки барои тарҷума намудан донишмандони ду забон кофӣ нест, зеро дар мавриди тарҷума истилоҳоте вомехӯранд, ки мутобикати маъноии онҳо дар фарҳангҳо ёфта намешавад, ё маъноҳои додашудаи фарҳанг ба ҷойи истифодаи вожаҳо муносиб нестанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мутарҷим на танҳо ду забонро бояд донанд, балки аз фарҳанг, таърих ва тамаддун, расму оини забонҳои мавриди тарҷума қароргирифта бархӯрдор бошад. Тарҷумони забардаст бояд мисли соҳибзабони асл малакаҳои баланди зеҳнӣ ва донишҳои қавию амиқ ва фарогир дошта, баъзан нозукиҳоеро, ки маҳз ба фарҳангу миллати забони асл дахлдор аст, дарк карда тавонад.

Мавриди зикр аст, ки мақсади истифодаи таҳвилоти тарҷумонӣ ин наёфтани муодили мутобики истилоҳ аз фарҳангҳо мебошад. Таҳқиқоти назариявӣ нишон дод, ки бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бемуодил буда, мушкилотҳои зиёдро дар раванди тарҷума пайдо месозанд, ки бе истифодаи таҳвилоти тарҷумонӣ ғайриимкон аст.

Муҳаққиқони тарҷумашиносӣ таснифоти таҳвилоти тарҷумониро ба роҳҳои гуногун гурӯҳбандӣ намудаанд ва фикру андешаи онҳо марбут ба ин ҷанба аз ҳамдигар тафовут доранд.

Л.К. Латишев таҳвилоти тарҷумониро ба ду гурӯҳ: “таҳвили луғавӣ ва дастурӣ” [90, с. 47-48] ҷудо намудааст. Тарҷумашиноси дигар Я.И. Ретскер тамоми таҳвилоти тарҷумониро ба ҳафт гурӯҳ тақсим намудааст: “1)

тафрикаи маъно; 2) мушаххасгардонӣ; 3) умумигардонӣ; 4) ташаккули маъно; 5) тарҷумай мутазоддӣ; 6) тағйироти ҳамаҷонибаи маъно; 7) ҷуброн (компенсатсия)” [130]. Л.С. Бархударов таҳвилоти тарҷумониро дар чор гурӯҳ: “*тағйири тартиб, ҷойивазкунӣ, илова ва коҳиш*” [13] дастабандӣ кардааст. Муҳаққиқи дигар В.Н. Комиссаров таҳвилоти тарҷумониро ба се гурӯҳ: “а) *таҳвили луғавӣ-маъноӣ, ки усулҳои транскрипсия, транслитератсия, калка, мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ ва модулсозиро дарбар мегирад; б) таҳвили грамматикӣ, ки ба он мутобиқсозии наҳвӣ ва ҷойивазкунии дастурӣ* дохил мешавад: в) *таҳвили омехтаи луғавӣ-дастурӣ* буда, аз тарҷумай мутазоддӣ, тавзеҳ ва ҷуброн (компенсатсия) иборат аст” [76].

Чи тавре таҳқиқот нишон дод, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо сабабҳои дар марҳилаи истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ қарор доштан бо мушкilotи зиёд аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон мешаванд. Тамоми равандҳои номбаршуда боиси пайдо гардидани сермаъноӣ, муродифпазирӣ ва омонимия дар истилоҳот мешаванд. Аз ин лиҳоз, истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бе қорбурди таҳвилоти гуногуни тарҷумонӣ аз як забон ба забони дигар тарҷума намешаванд. Таснифоти муҳаққиқони тарҷумашиносиро омӯхта, мо таснифоти мутобиқи истилоҳоти илмҳои гуманитариро ҷудо намудем, ки аз се гурӯҳ иборат аст: *таҳвили луғавии тарҷума, таҳвили луғавӣ-дастурӣ ва таҳвили услубӣ*. Дар зербоби мазкур атрофи таҳвили луғавии тарҷума мисолҳо дар асоси асарҳои тарҷумашуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил ва баррасӣ мегарданд. Ба таҳвили луғавии тарҷумай истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ роҳҳои *муодилёбӣ, калкакунонӣ, модулсозӣ, мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, муайянсозӣ* ва *шарҳи маънӣ* дохил мешаванд.

"Central Asia as yet has no **chronicler** comparable to Joseph Needham, the great **historian** from Clare College, Cambridge, whose magisterial, twenty seven volume *Science and Civilization in China* has no equal for any other people or world region" [434, с. 13].

“Осиёи Марказӣ то ҳол **солноманигоре**, дар муқоиса бо Ҷозеф Нидҳем – **муаррихи** бузург аз Кларе Коллеҷи Кембридҷ надорад, ки ба мисли асари бистуҳафтчилдаи магистрии ӯ бо номи “Илм ва тамаддун дар Чин” барои халқҳои дигар ё барои минтақаи дигари ҷаҳон офарида шуда бошад” [433, 18].

Дар мисоли боло истилоҳи таърихӣ **chronicler** ва **historian** омадааст, ки ба забони тоҷикӣ ҳар ду бо таҳвили луғавӣ баргардон шудаанд. Истилоҳи **chronicler** аз рӯйи таркиб сохта буда, аз решаи **chronic** ва пасванди **-ler** иборат мебошад ва ба забони тоҷикӣ бо усули калкаи маъноӣ чун **солноманигор** тарҷума гардидааст. Ҳангоми тарҷума шудан сохти истилоҳ дар забони тоҷикӣ мураккаб гашта, бо решаҳои **сол+нома+нигор** ифода гардидааст. Аз рӯйи хусусияти тарҷума бо усули *калкаи маъноӣ* сурат мегирад, зеро **chronic** агар аз рӯйи маъно **солнома** бошад, пасванди **-ler** чун **нигор** ифода гардидааст, ки фаъолияти касбиро ифода менамояд, яъне шахсе ки марҳилаҳои таърихро бо замону макон меомӯзад. Дар ин маврид тарҷумон ба тобиши маъноӣ таъия намуда, қисми аввали истилохро таҳтуллафзӣ, вале қисми дигарро маҷозӣ ба забони тоҷикӣ баргардон намудааст. Истилоҳи **хронология** худ аз забони латинӣ муосир ба забони англисӣ иқтибос шуда, дар замони шуравӣ дар забони тоҷикӣ низ бо ин шакл транслитератсия шуда буд [331, с. 454], вале имрӯз ин истилоҳ тарҷумаи худро дорад. Истилоҳи дигар **historian** мебошад, ки бо роҳи *муодилёбӣ* тарҷума гардида, дар забони тоҷикӣ *муодили пурраи* худро чун **муаррих** пайдо намудааст.

"They are also conducting important research on the various traditions of Sufism" [434, с. 15].

“Онҳо ҳамчунин таҳқиқоти муҳиммеро доир ба суннатҳои гуногуни **масаввуф** анҷом дода истодаанд” [433, с. 20].

Истилоҳи фалсафии **Sufism** ба забони тоҷикӣ бо роҳи калкаи маъноӣ **масаввуф** тарҷума шудааст, зеро агар истилохро бо маънои аслии тарҷума кунем, тамоман мазмунаш фарқ мекунад. Аслан, истилоҳи **Sufism** дар замони

гузашта дар шакли **Sofi, Suffi, Sophee** истифода мегардид. Дар забони арабӣ решаи истилоҳи **sufi** маънои “*марди бо либоси пашмин*”-ро ифода менамояд, чунки **suf** дар забони мазкур *матои пашмин ё пашм* мебошад. Фарҳанги этимологӣ нишон медиҳад, ки истилоҳи арабии **sufi** бо таъсири шакли истилоҳи юнонии **sophos**, ки “*хирад*”-ро ифода менамояд, пайдо шудааст [389]. Ин таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки решаи аслии истилоҳ ҳамчун воҳиди луғавии маъмулӣ тамоман маънои дигарро дорад, вале чун истилоҳи фалсафӣ *ҷараёне, ки пайравони он барои пок шудан аз хоҳишҳои нафсонӣ кӯшида, ашӯи олам ва табиатро мазҳари (маҳалли зуҳури) ҳақ(қ) (Худо) медонистанд, либоси пашмина пӯшида, ба зуҳду тақво машғул мешуданд*, ифода менамояд [331, с. 319]. Маълум мегардад, ки истилоҳи мазкур бо маънои маҷозинаш дар забони тоҷикӣ баргардон шудааст, ки хусусияти усули тарҷумаи калкаи маъноиро ифода менамояд.

"Philosophers and religious scholars fleshed out the implications of the latest ideas, sometimes cheering on the innovators and at other times digging in their heels against them. Adding yet more yeast to the environment was a bevy of talented poets, musicians, and artists, who were creating immortal works at the same time and in the same places. No less than the scientists and scholars, these creative folk left masterpieces that are still revered and admired today" [434, с. 47].

“Файласуфон ва олимони соҳаи илоҳиёт мазмун ва моҳияти ақидаҳои навтаринро дар амал татбиқ мекарданд, баъзан навоваронро бо кафкӯбӣ пешвоз мегирифтанд ва дар ҳолати дигар ба муқобили онҳо пофишорӣ мекарданд. Илова бар ин, маҳз дар ҳамин замон ва дар ҳамин макон гурӯҳҳои шоирон, ромишгарон ва санъатварони боистеъдод буданд, ки асарҳои ҷовидонӣ меофариданд. Ин мардуми эҷодкор, на камтар аз олимони мутафаккирон, шоҳасарҳоеро аз худ боқӣ гузоштаанд, ки имрӯзҳо ҳам эҳтиром ва ситоиш карда мешаванд” [433, с. 43].

Дар ҷумлаҳои боло истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илмҳои гуманитарӣ ба назар мерасанд, ки истилоҳоти фалсафии **philosophers** ва **religious scholars**

аз он ҷумлаанд. Истилоҳи *philosophers* бо роҳи транслитератсия дар забони тоҷикӣ чун файласуф тарҷума гардидааст, вале истилоҳи *religious scholars*, ки *диншиносон*ро дар назар дорад, бо таҳвили тарҷумонии модулсозӣ *олимони соҳаи илоҳиёт* баргардон шудааст. Таҳвили модулсозӣ, Чи тавре аз назарияи таҳқиқи рисолаи мазкур равшан гардид, барои ҳифз намудани мазмуни истилоҳ дар раванди тарҷума ифодаи баёни он тағйир меёбад, яъне *диншиносон* чун *олимони соҳаи илоҳиёт* тарҷума гашт, ки мазмун бо истилоҳи асл ҳамгун, вале тарзи баёни он тағйир ёфтааст. Ин таҳвил аз *модулёбии озод* дарак медиҳад, чунки *модулёбии озод* бо хусусиятҳои гуногун аз як забон ба забони дигар интиқол мешаванд. Дар таҳвили модулёбии мазкур хусусияти *кул* → *чузь* инъикос ёфтааст. Истилоҳи *диншиносӣ* як фан ё илмест, ки ҷанбаҳои умумии тамоми динҳоро фаро мегирад ва зери омӯзиш қарор медиҳад, вале истилоҳи *илоҳиёт* аз решаи забони оромии *Elohim* гирифта шуда, баъдан ба забони арабӣ *Allah* транслитератсия мешавад, ки маънои он *Худо, Офаридгор* аст [408]. Фарҳанги этимологӣ нишон медиҳад, ки истилоҳи мазкур танҳо дар асарҳои динии яҳудиён, насронӣён ва дини ислом ба назар мерасад. Аз ин лиҳоз, дар раванди тарҷума тарҷумон *диншиносон* не, балки хусусияти *чузӣ*и онро ба назар гирифта, истилоҳи *religious scholars*-ро чун *олимони соҳаи илоҳиёт* тарҷума намудааст. Ҳолати мазкур нишондиҳандаи хусусияти *кул* → *чузь*—и таҳвили модулёбии озоди тарҷума аст. Ба андешаи мо, дар раванди тарҷума муодили забони тоҷикии истилоҳи *religious scholars* ин *диншиносон* аст, зеро дар забони англисӣ он бештар хусусияти умумии олимони тамоми соҳаи динро дар назар дорад ва дар забони тоҷикӣ низ муодили пурраи *диншиносон* вучуд дорад, яъне зарурат ба таҳвили тарҷумонӣ нест.

Истилоҳоти адабиётшиносии *poets, musicians, artists* чун *шоирон, ромишгарон, санъатварон* дар фарҳангҳо муодили худро доро мебошад, ки аз рӯйи зинаҳои муодилёбӣ дар раванди тарҷума муодили *пурра* ба шумор мераванд. Истилоҳи дигар *immortal works-асарҳои ҷовидонӣ* ва *masterpieces* чун шоҳасарҳо дар забони тоҷикӣ ифода ёфтаанд, ки нишондиҳандаи калкаи

маъной буда, дар он маънои маҷозӣ ба назар гирифта шудааст. Калимаи **work** ба забони тоҷикӣ дар фарҳанг **кор** тарҷума шудааст [325, с. 928], вале ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ **эҷодиёт** ва **асари** нависандагонро ифода мекунад, ки мазмуни маҷозӣ дорад.

*"Asian intellectuals of this golden age affirmed that there are not one but many means of reaching scientific truths, including **deduction, logical argumentation, intuition, experimentation, and observation**"* [434, с. 56].

*“Зиёиёни Осиёи Марказии Асри Тиллоӣ таъкид мекарданд, ки на якто, балки чанд роҳи ноил шудан ба ҳақиқати илмӣ вуҷуд дорад, аз ҷумла: **дедуксия, далелбиёрии мантиқӣ, интуиция, озмоиш ва мушоҳидакунӣ**”* [433, с. 53].

Мисолҳое, ки дар боло оварда шудаанд, ё аз истилоҳоти дар раванди таҷдиди истилоҳ қарордошта иборатанд, ё бо шакли диапоронимӣ дар раванди тарҷума вомерхӯранд. Чи тавре мебинем, истилоҳоти забони англисии **deduction, logical argumentation, intuition, experimentation** ва **observation**, дар бахши маърифатшиносии илми фалсафа (эпистемология) истифода мешавад, ҳам дар равоншиносии маърифатӣ. Яъне, истилоҳоти мазкур дар ду илми гуманитарӣ серистифода аст, аз ин лиҳоз, раванди таҷдиди истилоҳ дар он дида мешавад. Истилоҳоти **deduction – дедуксия ва intuition – интуиция** бо роҳи транслитератсия ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Истилоҳоти дигар **logical argumentation – далелбиёрии мантиқӣ, experimentation – озмоиш** ва **observation – мушоҳидакунӣ** бо роҳи калка аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ сурат гирифтаанд. Истилоҳоти **experimentation** ва **observation** калкаи сарфӣ ба шумор рафта, аз рӯйи шакл дар забони англисӣ истилоҳоти сохтаанд ва ҳангоми тарҷума низ **experimentation** чун **озмо + иш** ба гунаи вожаи сохта тарҷума шуда, **observation** ба истилоҳи сохторан мураккаби забони тоҷикии **мушоҳида+кунӣ** интиқол ёфтааст. Истилоҳи **logical argumentation – далелбиёрии мантиқӣ** калкаи пурра мебошад, вале ба намуди калкаи

иборавӣ дахл дорад. Ҳар ду ин истилоҳ ҷузъи тарҷумаи тахтуллафзии худро дар забони тоҷикӣ пайдо намудааст.

"Lest the inquiry have so many foci that, like a **kaleidoscope**, it leaves us with nothing more than a memory of infinite colors and shapes, it is necessary to indicate what will not be included in what follows" [434, с. 65].

“Азбаски ҷустуҷӯ заминаҳои зиёд дорад ва мисли **зебонамо (калейдоскоп)** ба мо ба ҷуз рангҳо ва сояҳои номуайян чизи дигареро намедихад, зарур аст таъкид кунем, ки ба он дар оянда чӣ дохил карда намешавад” [433, с. 63].

Дар мисоли зикргардида таҳвили луғавии дигарро метавон дид, ки тарҷумашиносон онро равиши *муайянсозӣ (specification)* ном мебаранд. Дар ҷумлаи боло истилоҳи фарҳангшиносӣ, ки бештар дар самти санъат ва дизайн истифода мегардад, шакли забони англисии он **kaleidoscope** буда, ба забони тоҷикӣ бо равиши муайянсозӣ **зебонамо (калейдоскоп)** баргардон шудааст. Аслан, ин истилоҳ аз забони юнонӣ *kalos* – “*beautiful, beauteous*” – *зебо* гирифта шуда, *eidos* “*shape*” – *шакл* мебошад, ки баъдан ба забони англисӣ иқтибос шудааст [421]. Агар истилоҳро чун калкаи пурра ба забони тоҷикӣ тарҷума намоем, **зебошакл** баргардон мешавад. Албатта, усули муайянсозӣ дар ҳолате, ки истилоҳ неологизм бошад ва ба хонандаи забони тарҷума тамоман ношинос бошад, дар тарҷумаи истилоҳот хеле зиёд ба қор бурда мешавад. Дар ҳолати мазкур истилоҳи **калейдоскоп** неологизм нест, зеро аз замони шуравӣ то ҳол бо ҳамин шакли транслитератсияшуда мавриди истифода қарор дорад. Агар усули калкаи пурра ё транслитератсия истифода мешуд, бештар буд. Калкаи нопурраи **зебонамо** мутобиқ аст, вале дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ба назар намерасад. Бояд қайд кард, ки ҳангоми истифодаи усули муайянсозӣ, аввал шакли транслитератсияшудаи истилоҳро бояд навишт ва баъдан дар қавс бо ин намуна **kaleidoscope** – **калейдоскоп (зебонамо)** тарҷумаи онро муайян намуд, истилоҳи тарҷумашуда баръакс баргардон шудааст.

1) “Чунин олат дар илми бостонӣ бо номи **чоппер** – **олоти қайроқсанг** машҳур аст” [432, с. 29].

*"Similar stone implements are known, in archaeological literature, as **pebble cutting instruments** — **choppers**"* [435, с. 11].

2) “Ҷолиби диққат аст, ки дар ин маҳал дар қатори олоти муқаррари **мусте** маснуоти махсуси сангӣ – **олоти ҳақиқии қайроқсанг-чоппер** ва **чоппинг** низ пайдо гардид, ки бо ҳамин қабил маснуоти давраҳои баъдинаи маданияти Суои Ҳиндустон бисёр монанд аст” [432, с. 31].

*"They are interesting because besides the usual **Muster** implements some peculiar type of articles of stone – **very stone implements** – **choppers, etc.** have been discovered which have a great resemblance with similar articles of later stages of the Soan culture of India"* [435, с. 13].

Дар мисоли навбатӣ бошад дар забони асл, яъне забони тоҷикӣ истилоҳи таърихӣ **чоппер** бо усули муайянсозӣ бо тире – **олоти қайроқсанг** маънидод шудааст, зеро ин истилоҳ архаизм буда, ба хонандаи забони асл низ нофаҳмо аст. Дар забони тарҷума, забони англисӣ, истилоҳи мазкур чун **choppers** транслитератсия шуда, **қайроқсанг** тарҷумаи худро наёфта, балки бо таҳвили модулсозӣ тағйири ифода шудааст, зеро дар инҷо шакли модулсозии *натиҷа* → *ҷараён* инъикос мегардад. Яъне, дар забони тоҷикӣ **олоти қайроқсанг** худ як ашёи тайёр аст, дар забони англисӣ чун **pebble cutting instruments** – **асбоби шиканандаи санг** / **олоти сангшикан**, ҷараёни истифодабарии ин асбобро ҳангоми тарҷума нишон додааст, ки хоси таҳвили модулсозии тарҷума мебошад. Дар мисоли боло барои тарҷумаи як истилоҳ ду таҳвили тарҷумонӣ истифода гардидааст.

Истилоҳи мазкур боз дар мисоли дуюм вомехӯрад, ки дар саҳифаҳои минбаъдаи китоб истифода шудааст. Дар ин маврид истилоҳи таърихӣ **чоппер** ва **чоппинг** дар забони асл яке олоти сангини **чоппер** ва дигаре вазифаи ашёро дар забони англисӣ ифода мекунад, ки бояд **chopping tool** тарҷума мешуд, ки *ҷараёни шикастани сангпораҳоро* дар назар дорад. Мутаассифона, тарҷумон истилоҳи **чоппинг**ро бе тарҷума монда, дар забони

англисӣ ибораи *etc.* – *ва ғайра*-ро дар шакли ихтисор овардааст, ки иштибоҳи назаррас аст. Ибораи дигар, ки аз истилоҳи таърихӣ низ иборат аст, *олоти ҳақиқии қайроқсанг* буда, *олотеро дар назар дорад, ки пурра таркибаш аз санг сохта шудааст*, вале тарҷумон ба забони англисӣ онро чун *very stone implements* баргардон намудааст, ки тамоман номувофиқ аст ва чунин ифода умуман дар забони англисӣ вучуд надорад. Шакли дурусти тарҷумаи он агар *the implement intirely made of stone* ё *authentic pebble tools* мешуд, фаҳмотар ва мутобиқ ба сохтори забони англисӣ мебуд. Дар мисоли дуюм як номутобиқатии дигар ба назар мерасад, ки калимаи *мусте* дар забони асл чун архаизм маънои *давраи миёнаи полеолитро дар назар дорад, ки иборат аз олотҳои сангин буд ва неандерталҳо онҳоро истифода мебурданд*, яъне *дар қатори олоти муқаррарии мусте* (давраи *Мусте*) дар назар дошта шудааст, ки тарҷумон онро ба забони англисӣ чун исми хоси номутобиқ *Muster* баргардон намудааст. Бояд қайд намуд, ки забони асли асар (Тоҷикон) забони русӣ аст, истилоҳи мазкур ҳам дар забони асли русӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ чун исми чинс омадааст. Албатта, сохтори дастурии забони тоҷикӣ аз забони англисӣ фарқ мекунад ва истилоҳи мазкур дар матни забони англисӣ дар ҳама ҷо чун исми хос истифода мешавад ва муодили худро чун **Mousterian** дорад. Ҳангоми таҳқиқи истилоҳи *мусте* дар фарҳанги этимологӣ муайян шуд, ки он дар шакли *Muster* вучуд надорад ва бо ин шакл истилоҳ набуда, чун воҳиди луғавӣ дигар маъноҳоро ифода менамояд [421]. Таҳлилҳо нишон доданд, ки тарҷумони матни забони англисӣ ба матни русӣ, ки асл аст, така намуда, истилоҳи *мустье*-ро ба забони англисӣ бо усули *транскрипсия* чун *Muster* баргардон намудааст, ҳол он ки муодили он дар забони англисӣ дар шакли **Mousterian** вучуд дорад.

“Дар “Яшт”-и X, 115 оварда шудааст: Сарвари динии хонадон *нманйа*; сарвари динии авлод-*висйа*; сарвари динии қabila – *зантума*; сарвари динии мамлакат – *дахйума*: сарвари олии динӣ – “*заратуштротэма*” номида мешавад. Ба ҳамин тариқ, оила *нмана* ном дошт. Сарвари чунин *оилаи патриархалӣ кадохудо* – *нманопати*, яъне

“худованди хона” буд, зани калонӣ дар оила нманопатни – “кадбону” номида мешавад” [432, с. 76].

"In the Yasht X, 115 it is stated, "the religious head of the house is called *Imania*, religious head of the clan *Visia*, of the tribe *Zantuma*, of the country – *dahiuma*, religious super head – *Zarathustratema*." Thus the family was called *nmana*. At the head of this *patriarchal family* stood *nmanopati* i.e., "the master of the house". The senior woman of the family is called *nmanopatni* (the mistress of the house)" [435, с. 55].

Дар чумлаҳои овардашуда истилоҳоти таърихӣ дину мазҳаби Зардуштия барои мисол нишон дода шудаанд, ки бештари онҳо бо усули *транскрипсия ва транслитератсия* аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ мутобиқ ба алифбои забони тарҷума баргардон шудаанд, мисли *нманӣя* – *Imania*, *висӣя* – *Visia*, *зантума* – *Zantuma*, *дахӣума* – *dahiuma*, *заратуштротэма* – *Zarathustratema*, *нмана* – *nmana*, *нманопати* – *nmanopati*, *нманопатни* – *nmanopatni*; Ибораҳои низ вомахӯранд, ки ифодакунандаи мақом ва мансаби истилоҳи *заратуштротэма* буда, аз забони тоҷикӣ, яъне ибораи *сарвари олии динӣ* ба забони англисӣ чун *religious super head* тарҷума шудааст, ки ғайримаъмул ва сунъӣ садо медиҳад ва чунин ибора дар забони англисӣ бо ин шакл истифода намешавад, шакли дурусти он *the Supreme Religious Leader* мебошад ва аз ҷониби соҳибзабонон хеле табиӣ ва серистифода аст. Истилоҳи таърихӣ дигар дар шакли ибораи *оилаи патриархалӣ* мебошад, ки ба забони англисӣ бо роҳи *калкаи нопурра* баргардон шудааст, яъне аз ибораи як қисм *транслитератсия* ва қисми дигар айнан тарҷумаи худро ёфтааст. Дар матни забони тоҷикӣ истилоҳоти иҷтимоиро низ метавон вохӯрд, ки он *кадхудо* ва *кадбону* мебошад. Истилоҳоти мазкур ҳарчанд то ҳол дар истифода қарор доранд, вале асли пайдоишашон аз забони форсии қадим (пахлавӣ) сарчашма мегирад [374] ва ҳангоми тарҷума муодили худро наёфта, бо роҳи *шарҳи маънӣ* чун *кадхудо* – *the master of the house* ва *кадбону* – *the mistress of the house* интиқол ёфтааст. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” низ маънои истилоҳи мазкур

кадхудо – сардори деҳа, арбоб, калонтари деҳа, деҳхудо ифода гардида, ба тарҷумаи забони англисӣ мазмунан мутобиқ аст ва кадбону низ маънои соҳибхоназан, бонуи хонаро дорад, ки ба кулӣ ба матни тарҷума мувофиқати маъноӣ дорад [332, с. 576, 577].

*“Бинобар ин, дар вақти омӯхтани санъати **“сабки тасвири ҳайвонот”** бояд мавқеи мактаби ҳунарии Бохтар ва дигар воҳаҳои иқоматино ба назар гирифт”* [432, с. 112].

*"Hence, during a study of the problems of art of the **"animal style"**, it is necessary to take into account the role of the **art schools of Bactria** and other settled oases"* [435, с. 89].

Дар мисоли навбатӣ метавон истилоҳоти соҳаи санъатро вохӯрд. Дар ҷумлаи мазкур санъати **“сабки тасвирии ҳайвонот”** ба забони англисӣ чун **art of the “animal style”** бо роҳи калка баргардон шудааст, вале дар ин ибора истилоҳи **масвир** дар забони англисӣ **партофта** шудааст. Агар **animal illustration style** тарҷума мегардид, ба хонандаи забони англис фаҳмотар ва мутобиқ буд. Истилоҳи дигар, ки **мактаби ҳунарии Бохтар** аст бо усули **модулсозӣ** чун **art schools of Bactria** ба забони англисӣ интиқол ёфтааст. Чи тавре маълум аст, усули **модулсозӣ** дар раванди тарҷума тағйири шакли зоҳирӣ менамояд, ё ин ки мантиқан баъзе истилоҳот бо шакли дигаргун ифода меёбанд, вале мафҳум ва маънои истилоҳи забони асл дар забони тарҷума бидуни коҳиш инъикос меёбад. Яъне, бо дигар тарзи баён, агар истилоҳ ифода шавад ҳам, мафҳум тағйир намеёбад. Дар фарҳанги забони англисӣ тамоми мактабҳои ҳунариро, ки дар он рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, хаттотӣ ва дигар ҳунароҳои касбӣ омӯхта мешаванд, чун **art school** ном мебаранд. Яъне, **art school** **мактаби санъат** не, балки **мактаби ҳунароӣ** аст. Дар усули модулсозӣ на танҳо тарзи ифода, балки категорияи шумора низ тағйир меёбад. Дар мисоли мазкур, дар забони тоҷикӣ шакли танҳои истилоҳ истифода шудааст, вале ҳангоми тарҷума бо шакли ҷамъ ифода меёбад.

“Ҳунари аслиҳасозии Осиёи Миёна дар асри IV пеш аз милод хеле раванқ пайдо карда буд. Аскарони Осиёи Миёна аз аслиҳаҷоти ҳуҷум беиштар

ханҷар ва шамшерҳои оҳанӣ ва аҳёнан биринҷиро истифода мебуданд, ки дастаи онҳо аксаран, бо **нақшу нигори зебо** оро дода мешуд. Ханҷарро бо паҳлуи рост меовехтанд. Мардуми Осиёи Миёна ханҷарро **карта** меномиданд. Дар баробари ин, зоҳиран, истилоҳи **акинок** низ ба кор бурда мешуд. Шамшерҳо хеле калон буда, дарозиишон то 1,2 метр мерасид. Аксар вақт дар муҳориба табарҳои ҷангӣ – **сагарис** ба кор мебармад. Баъзе намунаҳои ин қабил табарҳои ҷангии яктега ва дутега дар **ҳафрийи гӯрхонаҳои қадимаи** Помир ёфта шудаанд. Геродот (I, 215) ва Страбон (XI, 8, 6) хабар медиҳанд, ки **сеқираҳои массагетҳо** мисӣ буданд. **Найзаҳои** дароз бо пайконҳои биринҷӣ ё оҳанӣ, ки **аршти** меномиданд, аз аслиҳаҷоти муҳим ба шумор мерафтанд. Беҳуда нест, ки Геродот (I, 215) массагетҳоро “**найзадорон**” номидааст” [432, с. 117].

"The Central Asian **weaponry** in the IV century B.C. had attained a high level of development. The Central Asian troops widely used iron (rarely bronze) daggers and swords, handles of which were **richly decorated**. Daggers were worn on the right side. For dagger, the Central Asian peoples used the term **karta** along with the other term **akinak**. Swords were quite long — up to 1,2 meters. Very often in fighting battle axes were used – **sagaris**. Such iron battle-axes, with one or two blades, have been found in the **excavations of burial grounds** in the Pamirs. Herodotus, (I, 215), Strabo (XI, 8, 6) inform that **pole axes of the Massagetae** were made of copper. **Spears (arshti)** with long bronze or iron heads were of great importance. Herodotus (I, 215) calls the Massagetae as "**spear carriers**" [435, с.94].

Дар мисоли овардашуда таҳвилоти гуногуни тарҷумонӣ ба чашм мерасанд, ки баъзе онҳо номувофиқатиҳо дар забонҳои асл ва мақсад нишон медиҳанд. Истилоҳи ҳарбии **хунари аслиҳасозӣ** ба забони англисӣ бо истилоҳи **weaponry** баргардон шудааст, ки мазмунан ва сохторан номувофиқ аст. Агар истилоҳи **weaponry**-ро дар фарҳанги забони англисӣ бинем, маънои **маҷмуи силоҳҳост**, ки **гурӯҳ** ё **кишваре** ба он дастрасӣ дорад [363]. Яъне, шакли ҷамъи **силоҳ** ифода ёфтааст, ки муодили номутобиқ мебошад. Матни

забони асл истилоҳи мазкурро бо шакли *хунари аслиҳасозӣ* додааст, ки дар матни тарҷума он бояд *weapon craftsmanship* тарҷума мегардид. Дигар номутобикати услубӣ ва луғавӣ дар ибораи *нақшу нигори зебо* дида мешавад, ки барои аслиҳаи ҷангӣ истифода менамуданд ва тарҷумон онро чун *richly decorated* баргардон намудааст. Ибораи *richly decorated* сохторан аз *зарф+сифат* иборат буда, маънояш *бо зинати зиёд ороёфта* мебошад, вале *нақшу нигор*, ки дар матни асл омадааст, дар забони англисӣ муодили *patterns ё ornamentation*-ро дорад. Албатта, дар забони тоҷикӣ низ ибораи *зебу зинат* вучуд дорад, ки дар забони англисӣ ба истилоҳи *decoration* мутобиқат мекунад. Аз ин бармеояд, ки тарҷумон ҳангоми тарҷумаи истилоҳ бояд хусусияти услубии ҳар як муроди истилоҳро ба назар гирад. Тарҷумаи ибораи мазкурро мо муодили пурра намешуморем, зеро номутобикати услубӣ-луғавӣ дорад ва чунин ҳолатро дар тарҷумашиносӣ муодили нисбӣ ном мебаранд, яъне аз рӯйи маъно наздикӣ дида мешавад, вале услубан номувофиқ аст. Истилоҳоти *карта – karta*, *акинок – akinak*, *сагарис – sagaris* истилоҳоти ҳарбӣ мебошанд, бо усули *транслитератсия ва транскрипсия* тарҷума шудаанд. Ибораи *найзаҳои дароз, ки аришти меномиданд*, бо усули *муайянсозӣ* дар қавс чун *spears (arshti)* ба забони англисӣ интиқол дода шудааст. Истилоҳи таърихӣ дар шакли ибораи *ҳафрийети гӯрхонаҳои қадима* бо партофтани ҷузъи “*қадима*” дар забони тарҷума чун *excavations of burial grounds* баргардон шудааст, ки шакли мувофиқи он, ба назари мо, *excavation of ancient graves / tombs* мебошад, ки дар мақолаҳо ва навиштаҷотҳои таърихӣ хеле ҷашмрас аст [389]. Истилоҳи *сеқираҳои массагетҳо* ба матни тарҷума бо таҳвили *калкаи нопурра* чун *pole axes of the Massagetae* тарҷума шудааст, ки як ҷузъи он бо роҳи транслитератсия инъикос меёбад. Истилоҳи дигар “*найзадорон*” мебошад, ки бо роҳи *калкаи маъноӣ* чун “*spear carriers*” дар забони англисӣ ифода мегардад, ки аз рӯйи таҳқиқи этимологии истилоҳи таърихӣ мазкур муайян шуд, ки муодили мутобиқи он дар забони англисӣ *lancers* мебошад [421, с. 513].

“Донандаи **давраи эллинизм**, муаррихи советӣ А.Б. Ранович менависад: “Мувофиқи маълумоте, ки аз катибаҳо ба даст омад, ҳукумати Селевкиён мукотибаи зиёде карда, **амру фармонҳои гуногун** тартиб дода, онд ба ҳалли муноқишаи байни шахрҳо, қозиву ҳакамҳоро таъин мекардааст, бошишгоҳҳои нав барпо менамудааст, бо дигар давлатҳо **мукотибаи дипломатиро** ҷорӣ намуда, байни шахрҳои худӣ мамлакат, бо шахрҳои Юнон, бо **маъбадҳо** ва дигар **мазорҷойҳои умумиюнонӣ** робитаи зич доштааст”” [432, с. 138].

"As Soviet historian of **Hellenism** A.B. Ranovich writes, "according to the data obtained from inscriptions it is clear that the government of the Seleucids conducted a vast correspondence, composing **orders and decrees** on most **varied affairs**, appointing **judges and arbiters for small law suits of the cities**, organizing **colonies** entering into **diplomatic correspondence** with other states and maintaining constant links with its own cities, the cities of Greece, with **temples and common Greek shrines**"” [435, с. 115].

Дар мисоли мазкур **давраи эллинизм** ба забони англисӣ бо усули транслитератсия бо ҳарфи калон **Hellenism** тарҷума шудааст, ки худ нишондиҳандаи ҳамон давра аст. Ҳадчанд дар забони тоҷикӣ истилоҳи таърихӣ **давраи эллинизм** ишора шудааст, вале мавриди тарҷума ҷузъи **давра** аз байн рафта, ибора пурра тарҷума нашудааст. **Эллинизм** истилоҳи таърихӣ буда, дар забони англисӣ бо роҳи транслитератсия муодили худро чун **Hellenism** дорад, вале ҳамчун ибораи **давраи эллинизм** дар матни тарҷума бояд шакли **Hellenistic period**—ро мегирифт. Ибораи дигаре, ки аз истилоҳоти сиёсӣ иборат аст, **амру фармонҳои гуногун** мебошад, ки дар забони англисӣ бо таҳвили луғавӣ, бо усули калкаи иборавии пурра сурат гирифта, ҳангоми тарҷумаи калимаи **гуногун**, ки гунаҳои ҳамон фармонҳоро ифода менамуд бо усули илова истилоҳи **affairs** дар матни забони англисӣ барои мукамал намудани мазмуни истилоҳ истифода шудааст. Яъне **амру фармонҳои гуногун** чун **orders and decrees on most varied affairs** инъикос меёбад. Истилоҳи ҳуқуқии **муноқишаи байнишахрҳо** дар

матни тарҷума бо истилоҳи ҳуқукии **law suits** ифода ёфтааст, ки истилоҳи мазкур аз рӯйи хусусияти орфографӣ дар бисёр матнҳо якҷоя навишта мешавад ва маънои **даъво ё даъвои судӣ**—ро дорад. Усуле, ки дар тарҷумаи истилоҳ истифода гардидааст, ин *модулсозӣ* мебошад, зеро **муноқиша** низ мақсад ва муҳтавои **даъвокуниро** дорад. Аз ин рӯ, тарҷумон ба мазмуни матн така намуда, онро бо тарзи ифодаи дигар ба забони англисӣ баргардон намудааст. Инчунин, калимаи **small** илова гардидааст, ки **small law suits** – **даъвоҳои кучак**-ро дар назар дорад. Ибораи мазкур агар дар забони англисӣ бо назардошти хусусияти услубӣ бо ибораи **intercity dispute** тарҷума мегардид, беҳтар мешуд. Истилоҳи **ҳал** – *онд ба ҳалли муноқиша* дар раванди тарҷума бо роҳи *транспозитсия* аз шакли сода ба ибора чун муродифи ҷуфти **judges and arbiters** табдил ёфтааст, ки тағйири шакли сарфӣ дар он дида мешавад. Истилоҳи ҳуқуқи байналмилалӣ **муқотибаи дипломатӣ** бо усули калкаи нопурра, ки қисман транслитератсия мешавад, дар шакли **diplomatic correspondence** ба забони англисӣ баргардон шудааст. Истилоҳоти таърихӣ **маъбадҳо** ва *дигар мазорҷойҳои умумиюнонӣ* бо усули калкаи пурра ба забони англисӣ дар шакли **temples and common Greek shrines** тарҷума гаштааст. Ҳарчанд тарҷумаи калимаи **дигар** ҳангоми тарҷума дар забони англисӣ ба назар намерасад, вале мазмуни истилоҳ ба пуррагӣ баргардон шудааст.

“Худи ҳамин муҳаққиқ чун шабеҳ ба Ошур ишорат мекунад, ки дар он ҷо **бинокорӣ** чун амри умум маъмул буд ва дар он худи подшоҳ ҳам, ҳамчун намояндаи ҷамоат (албатта, фақат ба тарзи рамзӣ) иштирок мекунад. Боқимондаҳои ин **расму таомули қадим** дар Хева то асри XIX пойдор буд. Ҳар сол дар вақти тоза кардани ҷӯйбор, баъди маросими пурдабдаба, худи **хон** ба ҷӯй медаромаду ба даст каланд гирифта, гӯё онро тоза карданӣ мешуд.

Аҳаммияти иҷтимоӣ ва агар ин таъбир ҷойиз бошад – “**мартабаи**” **каналковон** дар шарқи қадим чунон баланд буд, ки масалан, дар **асотири**

шумерӣ худи худоён ҷӯӣ мекобанд, каланд мезананд ва хокро ба сабад андохта, *пушторакунон берун мебароранд*” [432, с. 211].

*"The same scholar pointed to Assyria, as an analogy, where the notion about the **construction of canal** as a common public task existed. There even the King himself (of course symbolically) took part in it as the representative of the commune. The remnants of (his **ancient tradition** were preserved in the Khanate of Khiva until the XIX century. Before the annual cleaning of the canals and after a big ceremony the **Khan** himself descended on the canal and pretended as if he was about to start working.*

*The social importance, so to say, of the "**rank**" of the builders of the canal in the ancient East was so high that in the **Sumer mythology** even the gods themselves took part in the **irrigational works** – dug the land with spades, took out the soil in baskets"* [435, с. 186].

Мусаллам аст, ки истилоҳи *бинокорӣ* ба соҳаи санъати меъморӣ ва муҳандисии сохтмонӣ ва ба илми фарҳангшиносӣ рабт дорад. Дар мисоли боло дар матни тарҷума истилоҳи *бинокорӣ* муодили худро чун *construction* ёфтааст, ки тарҷумон бо роҳи *илова* таъя ба матни русӣ, ки асл ҳисоб меёбад, онро чун *construction of canal* – *бинокориҳои оброҳаи сунъӣ*, яъне канал бо таҳвили муайянсозии тарҷума мазмуни истилоҳро дар забони тарҷума мукамал сохтааст. Истилоҳи дигар дар шакли ибора ин *расму таомули қадим* аст, ки ба забони англисӣ чун *ancient tradition* баргардон шудааст. Агар истилоҳи *ancient tradition* –ро таҳлил намоем, ба забони тоҷикӣ *таомули қадим* тарҷума мешавад, ки тарҷумон истилоҳи *расм*-ро *талаф* дода, онро ба забони англисӣ баргардон накардааст, калкаи пурраи он *ancient customs and traditions* мебошад. Истилоҳи *хон* дар забони тоҷикӣ чун истилоҳи таърихӣ, *лақаби подшоҳон ва сардорони қавмро* ифода менамояд [331, с. 447], ки ба забони англисӣ бо роҳи транслитератсия мутобик ба имлои забони англисӣ чун *Khan* бо ҳарфи калон интиқол дода шудааст. Тамоми мартаба ва лақабҳо дар имлои забони англисӣ бо ҳарфи калон навишта мешавад. Истилоҳоти иҷтимоии мартаба бо роҳи муодилёбӣ,

муодили пурраи худро дар забони англисӣ чун *rank* ёфтааст ва истилоҳи каналковон бошад, бо тахвили луғавӣ-маъноии муайянсозӣ чун *builders of the canal* баргардон шудааст, ки мазмунан ва услубан мутобиқат дорад. Истилоҳи фалсафии *асотири шумерӣ* бо роҳи калкаи нопурра чун *Sumer mythology* дар забони англисӣ инъикос гардидааст. Дар ҷумлаи *худи худоён ҷӯй мекобанд, каланд мезананд ва хокро ба сабад андохта, пушторакунон берун мебароранд* ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ барои мукамал ва саҳеҳ баргардон намудани мазмуни матн истилоҳи *irrigational works* илова шудааст, ки маънои *корҳои обёриро* дорад. Вале дар охири ҷумла, қисмати *пушторакунон берун мебароранд* баръакс партофта шуда, ба забони англисӣ умуман тарҷума нашудааст, ки ба назари мо агар *lifted them and came out* илова мешуд, мазмуни ҷумла комил мегардид.

"By fostering a sense of communal responsibility and citizenship, this had important implications for Greece's civic and political life" [434, с.80].

“Тавассути ривож додани эҳсоси масъулияти ҷамъиятӣ ва шахрвандӣ, ин амал барои ҳаёти маданӣ ва сиёсии Юнон таъсири сахт расонд” [433, с. 77].

Дар мисоли мазкур истилоҳоти ҷамъиятшиносӣ, ки шохаҳои гуногун дорад, ба назар мерасад. Дар матни асл истилоҳи *communal responsibility and citizenship* дида мешавад, ки тарҷумон онро тахвили луғавӣ намуда, бо роҳи калкаи ибораӣ айнан ба забони тоҷикӣ чун *масъулияти ҷамъиятӣ ва шахрвандӣ* тарҷума намудааст. Ин тарҷумаи тахтуллафзӣ бо номи дигар чун нусхабардории маъноӣ аст. Истилоҳи *civic and political life* бошад, як қисм калкаи пурра буда, чун *ҳаёти сиёсӣ* дар матни тарҷума ба назар мерасад, вале қисмати *civic life* чун *ҳаёти маданӣ* калкаи маъноӣ гаштааст, зеро агар истилоҳи *civic*-ро айнан ба забони тоҷикӣ баргардон намоем, *шахрвандӣ* тарҷума мешавад [325, с. 158]. Истилоҳи *маданӣ*-ро дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҷустуҷӯ намуда, муайян сохтем, ки маънои он худ *сокини шаҳр ва шаҳрӣ* аст [332, с. 739], ки мазмунан пурра мутобиқатӣ дорад. Аз ин

лиҳоз, қисмати аввали истилоҳи мазкур бо роҳи калкаи маъноӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гаштааст.

*"But in Central Asia the high degree of **organization** and **governmentalization** rarely extended upward beyond a single oasis"* [434, с. 81].

“Аммо дар Осиёи Марказӣ дараҷаи баланди **созмондиҳӣ** ва **ҳукуматигардонӣ** аз доираи як воҳаи муайян хеле кам берун мебаромад” [433, с. 77].

Дар мисолҳои боло истилоҳоти самти сиёсатшиносӣ дида мешаванд, ки дар матни асл дар шакли **organization** ва **governmentalization** омадааст. Истилоҳоти мазкур бо роҳи калкаи маъноӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд, зеро истилоҳи **organization** худ дар забони тоҷикӣ ба маънои **созмон** аст ва дар матн бо маънои **созмон** додан ва **созмон** ташкил намудан истифода шудааст. Ҳамин маънохоро ба назар гирифта, яъне ба мазмуни матни асл така намуда, тарҷумон истилоҳофаринӣ намуда, истилоҳи **созмондиҳӣ**-ро дар матни тарҷума ба кор бурдааст. Истилоҳи **governmentalization** низ бо маънои маҷозӣ, ки калкаи маъноӣ мебошад, чун **ҳукуматигардонӣ** дар матни тарҷума баргардон шудааст, яъне ба шакли ҳукумати табдил намудани сохтори давлатдорӣ.

*"This distinctiveness arose above all from the irrigation systems that made life possible and the **rigorously hierarchical and strictly regulated social systems** that enabled those systems to function. This **oasis civilization** produced agricultural abundance and **high-quality manufactures**, and hence wealth"* [434, с. 83].

“Ин фарқият, пеш аз ҳама, дар низоми обёрӣ, ки ҳаётро имконпазир мегардонд ва **системаи иҷтимоии табақадору танзимишавандаро** фароҳам меовард, решаи гирифта буд. Ин **воҳаи тамаддун** маҳсулоти зироаткорӣ фаровон ва **молҳои баландисифат**, яъне сарват тавлид мекард” [433, с. 80].

Дар мисоли овардашуда истилоҳоти самти ҷомеашиносӣ истифода гардидаанд, ки аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо таҳвилоти луғавӣ баргардон шудаанд. Истилоҳи **rigorously hierarchical and strictly regulated**

social systems ба забони тоҷикӣ чун *калкаи нопурра* тарҷума шудааст, зеро истилоҳи *system* дар ин ҷо чун *система* транслитератсия шудааст, ҳол он ки муодили он дар забони тоҷикӣ дар шакли *сохтор* вучуд дорад. Дар ибораи мазкур истилоҳоти *rigorously* ва *strictly*, ки яке маънои *қатъӣ* ва дигаре *ҷиддӣ, шадид, дақиқ* мебошад, афтода, ба забони тоҷикӣ тарҷума нагардидааст. Истилоҳи *hierarchical*, ки дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ *транслитератсия* шуда, дар шакли *иерархия* омадааст, маънои *тартиботи тобеият аз рӯйи дараҷаи мансабҳо; силсилаи рутба ва мансабҳо, силсилаи маротиб*—ро дорад [332, с. 537]. Аз ин бармеояд, ки тарҷумон истилоҳи мазкурро бо усули *калкаи маъноӣ* ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст. Тарҷумаи истилоҳот бо матни асл мутобиқатӣ дорад, вале агар пурра ҳама ҷузъҳои ибора тарҷума мегардид, боз беҳтар мешуд. Агар истилоҳоти мазкурро дар шакли ибора тарҷума намоем: *rigorously hierarchical and strictly regulated social systems* ба забони тоҷикӣ чун *сохторҳои иҷтимоии қатъиян табақадор ва дақиқан танзимшаванда* бояд тарҷума шавад.

"Suffice it to take note of the several hostels for *caravans (caravanserais)* that employed *clever and highly efficient technologies* for gathering dew, or the intricate *underground pipe systems* that provided urban dwellings with potable water. Such resourcefulness epitomized a civilization that exploited resources intensively rather than extensively" [434, с. 83].

“Қайд кардани чанде аз меҳмонхонаҳо барои *корвонҳо (корвонсаройҳо)*, ки *технологияи оқилона ва самаранок* барои ҷамъ кардани оби борон ё *низомии мураккаби лӯлаҳои зеризаминиро* мавриди қор қарор дода буданд, кифоя аст. Чунин кордонӣ намунаи тамаддуни мебошад, ки захираашро танҳо ба воситаи *вусъат додани* заминҳои кишт (*экстенсивӣ*), на ба воситаи *баланд бардоштани* ҳосилнокии замин (*интенсивӣ*) афзун мекарданд” [433, с. 80].

Истилоҳи тиҷоратии *caravans (caravanserais)*, ки дар матни асл дида мешавад, худ решаи форсӣ дорад, зеро дар матни асл чун реалияи забони

форсиву тоҷикӣ бо роҳи *транслитератсия* ифода гардидааст. Истилоҳи соҳаи саноат дар шакли ибора *clever and highly efficient technologies* аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо усули тарҷумаи *калкаи иборавии пурра* баргардон шудааст. Истилоҳи дигар *underground pipe systems* буда, он низ бо роҳи *калкаи иборавии пурра* дар забони тоҷикӣ чун *низоми лӯлаҳои зеризаминӣ* инъикос меёбад, ки муроди ҷи серистифодаи *лӯла* дар забони тоҷикӣ *қубур* мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳи *қубур* маънои аввалинаш дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чун *қабр; зиёрати аҳли қубур, зиёрати қабристон* омадааст, ки мазмунан ба истилоҳи забони асл мутобиқат надорад, танҳо маънои дуюми он *лӯлаи сафолӣ, оҳанӣ ё сементӣ барои гузаронидани об, газ ва ғ.* мебошад [332, с. 693]. Аз ин бармеояд, ки сабаби интихоби истилоҳи *лӯла* дар раванди тарҷума дар он аст, ки аз рӯйи услуб, маъно мувофиқтар аст ва дар тарҷумаи истилоҳи мазкур тарҷумон муваффақ гаштааст.

"Long before the *Islamic era, Central Asians* invented the *bow* as a means of eliciting sound from a string; thanks to this invention, which quickly spread to China, India, and the West, Central Asia can be considered the *genetic homeland of the violin*" [434, с. 66].

“Чандин сол пеш аз *давраи исломӣ, осиемарказиҳо* камонакро, ҳамчун воситаи овозбарорӣ аз *тор ихтироъ* карда буданд; ба шарофати ҳамин *ихтироъ*, ки зуд то ба Чин, Ҳинд ва Ғарб паҳн шуд, *Осиеи Марказиро* метавон *ватани аслии виолин шумурд*” [433, с. 64].

Дар мисоли боло роҳу воситаи *калка* дар тарҷумаи истилоҳи таърихӣ ва чуғрофии *Islamic era, Central Asians* ба забони тоҷикӣ чун *давраи исломӣ, осиемарказиҳо* ба назар мерасад. Истилоҳи *Islamic era* ба забони тоҷикӣ дар шакли *калкаи нопурра* интиқол ёфтааст, зеро як чузбӣ ибора чун *исломӣ* транслитератсия шудааст. Дар раванди тарҷумаи ин ибора на танҳо усули *калка*, балки баъзе хусусиятҳои орфографӣ ба назар мерасанд, ки нишондиҳандаи *таҳвили тарҷумаи мутобиқсозии забонӣ-услубӣ* мебошанд. Дар забони англисӣ тамоми номгӯи динҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ, номҳои

чуғрофӣ ва этнонимҳо бо ҳарфи калон навишта мешаванд, вале дар забони тоҷикӣ меъёрҳои орфографӣ ва забонӣ фарқ мекунад. Истилоҳи **исломӣ** аз рӯйи хусусияти дастурӣ сифат аст ва сифат дар забони тоҷикӣ бо ҳарфи хурд навишта мешавад. Чунин фарқиятҳоро тарҷумон ба назар гирифта, дар ин маврид *таҳвили мутобиқсозии забонӣ-услубиро* истифода намудааст, ки дар он тарҷумон таркиб, имло, аломатгузорӣ, сабк ва дигар хусусиятҳои забони манбаъро ба шакле иваз намудааст, ки бо меъёрҳои забони тарҷума мутобиқат кунад. Истилоҳи **Central Asians** низ бо ҳарфи хурд чун калкаи нопурра баргардон шуда, дар он тағйироти хусусияти дастурӣ дида мешавад. Яъне, **Central Asians (сифат + исм)** дар забони тарҷума чун *осиёи марказиҳо исм* дар *шакли ҷамъ* омадааст, хусусияти сифат дида намешавад, ки нишондиҳандаи *таҳвили тарҷумаи транспозитсия* мебошад. Истилоҳи **bow** – **камон** сермаъно буда, дар фолклор чун ҷузъи фарҳангу ниёгон дар афсонаву дostonҳо чун силоҳ чун силоҳ барои шикор истифода мешавад, дар соҳаи таърих, махсусан аслиҳашиносӣ ҳамчун силоҳи қадимӣ аст. Дар мисоли мазкур истилоҳ чун истилоҳи санъатшиносӣ ифода ёфта, дар раванди тарҷума чун **камонак** ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст, зеро тарҷумон ба мазмуни матн таъия намуда, ҳаҷми хурд доштани асбоби мусиқиро ба назар гирифта, онро бо пасванди **-ак**, яъне **камонак** ифода намудааст. Истилоҳ муодили худро дар тарҷума ёфтааст. Истилоҳи маҷозан чуғрофии **genetic homeland**, ки нишондиҳандаи макони асбоби мусиқиро дар матн нишон додааст, ба забони тоҷикӣ бо *тағйири маънӣ*, ки хоси таҳвили тарҷумаи *мутобиқсозӣ* мебошад, чун **ватани аслӣ** баргардон шудааст. Истилоҳи мусиқии **violin** комилан ба забони тарҷума дар шакли транслитератсия **виолин** интиқол ёфтааст.

"Rudaki, a poet of timeless appeal, was a brilliant musician. The philosopher Farabi, who was himself a talented lutenist, was the author of The Great Book on Music, generally considered the premier theoretical work on music from the medieval period, a work that, in Latin translation, deeply influenced European thinking about music" [434, c. 66].

“Рӯдакӣ, шоири ҷовидонӣ, **ромишгари барҷаста** буд. Файласуф Форобӣ, ки худ **найнавози** боистеъдод буд, муаллифи китоби бузурги **Рисола ал-муסיқӣ в-ал-кабир (Рисолаи мусиқӣ)** буд, ки одатан нахустин асари назарияи мусиқӣ аз давраи асрҳои миёна шумурда мешавад, **китобест**, ки тарҷумаи латинии он ба афкори аврупоӣ дар бораи мусиқӣ сахт таъсир расонд” [433, с. 64].

Дар мисоли навбатӣ истилоҳи санъатшиносӣ дар шакли ибораи **brilliant musician** муодили пурраи худро дар забони тоҷикӣ чун **ромишгари барҷаста** ёфтааст, яъне ба таҳвили тарҷумонӣ ниёз надорад, вале истилоҳи дигар **lutenist** ба забони тоҷикӣ бо **таҳвили тарҷумаи мутобиқсозӣ** чун **найнавоз** баргардон шудааст, ки дар он номутобиқатиҳои назаррас ба чашм мерасад. Агар истилоҳи **lutenist**-ро таҳлил намоем, он аз решаи **lute** иборат аст, ки асбоби музиқие мебошад, ки аз торҳо иборат буда, косахонаи мурудшакл дорад ва дар асри XIII аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ дар шакли **lut, leut** иқтибос шудааст. Аслан, истилоҳи мазкур пайдоишаш аз забони арабӣ аст, ки дар шакли **al-'ud** истифода мешуд [401]. Дар раванди тарҷума агар монандии шаклу сохтор ва тарзи истифодабарии ин асбобро дар санъати музиқшиносӣ дар тасвири забони ҷаҳони тоҷикон гирем, ба **дунбура** ё **барбат** монандӣ дорад, на ин ки **най**. Асбоби дигари мусиқӣ ин **най** аст, ки дарозшакл буда, торҳо дар он дида намешавад, балки асбоби музиқии нафасиест, ки бештар аз най ё ҷӯби дарунсурух сохта мешавад [332, с. 887], иборат аст. Дар “Фарҳанги забони англисӣ-тоҷикӣ”-и А. Мамадназаров низ истилоҳи мазкур чун **барбат** ва **уд** ифода ёфтааст [325, с. 499]. Агар истилоҳи мазкурро тарҷумон дар забони тарҷума бо назардошти хусусиятҳои **таҳвили тарҷумаи мутобиқсозӣ** чун **барбатнавоз** ё **дунбуранавоз** баргардон мекард, мутобиқати комил мешуд. Ибораи дигар дар ҷумлаи матни асл ба назар мерасад, ки **The Great Book on Music** аст ва ба забони тоҷикӣ бо **таҳвили муайянсозии тарҷума** чун **Рисола ал-мусиқӣ ал-кабир (Рисолаи мусиқӣ)** баргардон шудааст. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи **рисола** метавонад ҳам ба илмҳои гуманитарӣ ва ҳам ба илмҳои дақиқ таалук

дошта бошад, зеро чун истилоҳи умумии илмӣ аст ва аз муҳтаво ва объектҳои таҳқиқ ба кадом самти илм тааллуқ доштани муайян мешавад. Беҳтар мебуд, тарҷумон барои дуруст пешниҳод шудани номи китоб ба сарчашмаҳо, хусусан ба худӣ китоби мазкури Форобӣ муроҷеат мекард. Асари мазкур бо номи *كتاب الموسيقى الكبير* (Китоб-ул-муסיқо-л-кабир) ба нашр расидааст. Дар ҷумлаи дигари матни асл, ба ҷойи истилоҳи *The Great Book on Music* истилоҳи *work* ба кор бурда шудааст, ки дар забони англисӣ маънои асосӣ ва марказии он *кор*, *амал* мебошад [325, с. 928], вале дар матни асл ҳамон *рисола*ро дар назар дорад. Тарҷумон ҳангоми тарҷума *таҳвили тарҷумаи модулёбиро* истифода намуда, ба ҷойи истилоҳи *рисола*, воҳиди луғавии *китоб*ро интихоб намудааст.

"Going deeper, were they *orthodox Sunni, Shiites, heterodox*, or, like many during the eighteenth-century Enlightenment, mere *deists* who acknowledged God as a First Cause but not necessarily as a presence in the material world?" [63].

“Агар боз амиқтар ҷустуҷӯ кунем, оё онҳо *сунниҳо, шиъаҳои ортодоксӣ, дигарандешон* ва ё мисли бисёриҳо дар асри ҳаждаҳуми Маърифат, *деистони* одӣ, ки Худоро ҳамчун сабаби аввалӣ эътироф мекарданд, аммо мавҷудияти онро дар олами моддӣ ҳатмӣ мешумориданд, буданд” [433, с. 60].

Дар ҷумлаи боло, дар матни асл истилоҳоти диншиносӣ истифода шудаанд, ки *orthodox Sunni, Shiites, heterodox* мебошанд. Истилоҳоти *orthodox Sunni, Shiites* бо роҳи транскрипсия ва транслитератсия ба забони тоҷикӣ интиқол ёфта, бо назардошти хусусиятҳои орфографии забони тарҷума *таҳвили мутобиқсозии забонӣ-услубӣ* истифода шуда, истилоҳоти мазкур бо ҳарфи хурд чун *сунниҳо, шиъаҳои ортодоксӣ* баргардон шудаанд. Истилоҳи *deists* низ чун *деистон* ба забони тоҷикӣ транслитератсия шудааст. Истилоҳи *heterodox* дар забони тоҷикӣ муодили худро дар фарҳанг чун *ноҳамандеш, қачандеш, дигарандеш* дорад [325, с. 401], ки тарҷумон муодили онро дар матни тарҷума чун *дигарандешон* интихоб намудааст. Бояд қайд

намуд, ки истилоҳи *eighteenth-century Enlightenment* дар забони тоҷикӣ бо роҳи калка тарҷума гардидааст, ки мазмуни истилоҳи мазкур дар матни тарҷума чун *Маърифат* маънои мувофиқро намедихад, агар бар ивази он бо усули модулсозӣ онро чун *дар асри ҳаждаҳуми маъорифпарварӣ* баргардон кунем хубтар ва мутобиқати услубӣ ва маъноӣ медиҳад.

"We know that Islamization in Central Asia proceeded slowly over some three hundred years, during which many other religious and intellectual currents continued to flourish. Is it therefore accurate to characterize all art from this time and place as "Islamic" or is the notion of "Islamic art" as a reviewer of a major London show argued in the New York Times, a "groundless myth" perpetrated by Western orientalist" [434, с. 63].

“Мо медонем, ки *исломикунонӣ* дар Осиёи Марказӣ бо суръати хеле кунд, дар муддати зиёда аз сесада сол пеш мерафт ва дар ин давра динҳои дигар ва ҷараёнҳои ақлонӣ босуръат рушд менамуданд. Аз ин рӯ, оё ҳамаи намудҳои санъати ҳамин макон ва замонро ҳамчун “*исломӣ*” тавсиф додан мумкин аст ва оё мафҳуми “*санъати исломӣ*”, чунонки як мунаққиди намоишгоҳи асосии Лондон дар маҷаллаи Нью-Йорк Таймс баҳс мекунад, “*устураи беасос*”-е мебошад, ки аз тарафи шарқшиносони Ғарб бофта шудааст” [433, с. 60].

Дар мисоли навбатӣ таҳвилоти гуногуни тарҷума ба кор бурда шудааст. Истилоҳи диншиносии *Islamization* ба забони тоҷикӣ чун *калкаи нопурраи маъноӣ исломикунонӣ* интиқол ёфтааст, ки дигар воситаҳои ифодаёбии истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ метавонад *исломишавӣ* ва *исломигардонӣ* бошад. Истилоҳи мазкур дар забони асл шаклан сохта буда, аз решаи *islam* ва суффиксҳои *-ize, -ation* иборат мебошад, вале ҳангоми тарҷума сохторан истилоҳ мураккаб тарҷума шудааст, яъне ду реша ва пайвандгару суффикс: *ислом* (реша) + *и* (пайвандгари байни реша) + *кунон* (решаи феълӣ “кардан” + *и* (пасванди исмсоз)). Истилоҳи *Islamic* дар забони тоҷикӣ чун сифат *исломӣ* транслитератсия шудааст. Истилоҳи *Islamic art* чун *калкаи нопурраи иборавӣ* дар забони тарҷума *санъати исломӣ* ифода

ёфтааст. Истилоҳи рӯзноманигории **reviewer** ба забони тоҷикӣ муодили пурраи худро чун **мунаққид** ёфтааст, зеро истилоҳи **мунаққид** дар забони тоҷикӣ услубан дар соҳаи илми адабиётшиносӣ ва рӯзноманигорӣ истифода мегардад ва дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” низ бо маънои *мунаққиди адабӣ – адабиётшиносе, ки ҷиҳатҳои хубу бади асарҳои муосири адабро таҳлил ва ошкор мекунад, мутахассиси соҳаи танқиди адабӣ* ишора шудааст [332, с. 836]. Муродифи истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ **муқарриз** аст, вале услубан дар матни мазкур истилоҳи **мунаққид** муносибтар аст, зеро истилоҳ чун истилоҳи рӯзноманигорӣ ҳисобида шуда, *танқид дар маҷаллаи Нью-Йорк Таймс*ро дар назар дорад. Истилоҳи фалсафии **groundless myth** чун *устураи беасос* бо усули *калкаи маъноӣ* бо мазмуни маҷозӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, чунки решаи истилоҳи **ground** маънои аслиаш *замин, сатҳи замин ва хок* аст, маънои маҷозиааш *замина, асос ва сарчашма* мебошад [325, с. 380], яъне ҳангоми тарҷума ба мазмуни матн така намуда, тарҷумон маънои маҷозии истилоҳро интихоб намудааст. Истилоҳи иҷтимоии **orientalists** бошад дар матни тарҷума муодили пурраи худро чун **шарқшиносон** пайдо кардааст.

"What, if any, was the influence of other faiths, and what about the skeptics, freethinkers, agnostics, and atheists among the scientists and philosophers" [434, с. 63]?

“Таъсири адёни дигар, агар умуман вуҷуд дошта бошанд, чӣ гуна буд ва дар бораи шаккокон, озодандешон, агностикҳо ва атеистҳои дар байни олимон ва файласуфонбуда, чӣ гуфтан мумкин аст” [433, с. 60]?

Аз ҷумла, ҳои боло равшан гардид, ки истилоҳоти фалсафӣ бо таҳвилоти гуногуни тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд. Истилоҳи **skeptics** дар матни тарҷума муодили худро чун **шаккокон** ёфтааст, вале дар забони тоҷикӣ худ истилоҳи иқтибосшуда аз забони арабии *شكاکان* мебошад [331, с. 621]. Истилоҳи **freethinkers** айнан таҳтуллафзӣ ҳамчун **озодандешон** баргардон шуда, усули *калкаи пурра* ба кор бурда шудааст. Истилоҳоти дигари илми фалсафа **agnostics** ва **atheists** мебошанд, ки

ба забони тоҷикӣ *транслитератсия* шудаанд ва аз рӯйи хусусияти хоси меъёргузории истилоҳ чунин роҳи тарҷума дар тарҷумашиносӣ роҳи маъмултарин дар тарҷумаи истилоҳот ва воҳидҳои луғавии бемуодил ба шумор меравад.

*"Who paid the **intellectuals** of medieval Central Asia to sit and think deep thoughts? Biruni believed that kings should do this, "for they alone [can] free the minds of **scholars** from the daily anxieties for the necessities of life and stimulate their energies to earn more fame and favor, the yearning for which is the pith and marrow of human nature""* [434, с. 63].

*“Ба мутафаккирони Осиёи Марказии асримиёнагӣ барои нишаста фикру эҷод кардан кӣ маблағ меод? Берунӣ эътимод дошт, ки ин корро бояд шоҳон анҷом диҳанд, “зеро фақат онҳо метавонанд фикру ҳуши **олимонро** аз таъвишҳои ҳаррӯза барои пайдо кардани зарурияти ҳаёт озод кунанд ва неруи онҳоро барои ба даст овардани шуҳрат ва маҳбубият ҳавасманд созанд, ки ин орзу мағзу устухон ва асли табиати инсон мебошад”*” [433, с. 59].

Истилоҳоте, ки дар матни боло бо ранги сиёҳ ишора шудаанд, истилоҳоти ҷомеашиносӣ буда, метавонанд дар ҷандин соҳаи илмҳои гуманитарӣ ба назар расанд. Истилоҳи **intellectuals** дар матни мазкур чун истилоҳи фалсафӣ ва адабиётшиносӣ буда, муодили пурраи худро дар забони тоҷикӣ чун **мутафаккирон** доро мебошад, ки муродифи истилоҳи мазкур чун **равшанфикрон** низ ҳаст. Аз рӯйи хусусият истилоҳ бояд ба омили муродифӣ ё сермаъноӣ дучор нашавад, вале таҳқиқот нишон дод, ки маҳз истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонанд дар матни тарҷума сермаъно ва муродиф дошта бошанд. Аз рӯйи хусусияти услубӣ интихоби тарҷумон мутобиқ ва муносиб ба мазмуни матни асл аст. Истилоҳи **scholars** низ умумӣ буда, метавонад ҳам дар матни илмӣ ва ҳам дар матни адабӣ истифода шавад ва дар матни мазкур чун истилоҳ муодили пурраи худро ҳамчун **олимон** пайдо намудааст. Бояд ёдовар шавем, ки истилоҳи **scholar** дар забони

англисӣ, ки ба матни асл тааллуқ дорад, сермаъно мебошад, маъноҳои дигари он *донишҷӯ*, *омӯзгор* ва *илмҷӯ* ҳастанд [355].

"A few of the great minds of the era found royal backers, but relations between patron and thinker were rarely tranquil. More often our thinkers failed to find a royal patron or deep-pocketed Mycaenas who could enable them to work in peace" [434, с. 63].

“Фақат чанде аз олимони бузурги **минтақа** **ҳомиёни шохӣ** пайдо карда буданд, аммо робитаҳо байни **ҳомӣ** ва **мутафаккир** на ҳама вақт яқсону ором буд. Бештар мутафаккирони мо ба ёфтани **ҳомии шохӣ** ё **саховатманди сармоядор** ноил намешуданд, ки ба онҳо имконияти оромона эҷод карданро медода бошад” [433, с. 59].

Дар мисоли овардашуда истилоҳи таърихӣ **era** дар матни тарҷума тағйири ифодаи маъно карда, дар он *таҳвили модулёбӣ* истифода шудааст. Аз рӯйи маъно ва услуб истилоҳи **минтақа** ба истилоҳи матни асл **era** мутобиқати маъноӣ надорад. Агар истилоҳи мазкур чун *он давра* ё (*он давру замон*) баргардон мешуд беҳтар буд, зеро пеш аз истилоҳ артикли муайянии **the** истифода шудааст, ки ишоракунандаи давраи муайян аст, на **минтақа**. Истилоҳоти тичоратии **backers** ва **patron** муродиф мебошанд ва муодили пурраи худро дар матни тарҷума чун **ҳомӣ** пайдо намудаанд. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи **patron** чун истилоҳи соҳаи тичорат маънои **харидор** ва **мизочро** низ дорад [325, с. 593]. Истилоҳоти **royal backers** ва **royal patron** бо усули *калкаи иборавии пурра* ҳамчун **ҳомиёни шохӣ** баргардон шудаанд. Истилоҳи тичории **deep-pocketed Mycaenas** ҳангоми тарҷума бо *таҳвили модулёбӣ* тағйири ифодаи маъно кардааст, то ки матни тарҷума мазмуни матни аслои комилан инъикос карда тавонад. Агар истилоҳи мазкурро таҳтуллафзӣ тарҷума намоем, **deep-pocketed** – *амиқҷайб* мешавад, ки худ дар матни асл бо маънои маҷозӣ истифода шудааст, яъне **саховатмандӣ**. Мавриди зикр аст, ки истилоҳи *Mycaenas* дуруст ифодаи маъно накардааст, зеро он истилоҳ чун исми хос истифода мешуд ва номбари шахсони сарватманди давраи Руми Қадим буд. Яъне, шахсони сарватманди зиёиро чун

Мейсинэс ном мебурданд [326]. Агар истилоҳи *deep-pocketed Mycaenas* –ро модулсозӣ намоем, шакли пурраи он *ҳомии сарватманди ҳунару адаб* мешавад. Дар матни тарҷума чузъи *Мейсинэс* партофта шудааст.

"Lacking steady support, such learned men became "wandering scholars," to cite the title of Helen Waddell's 1927 book on medieval European lyricists who moved from court to court in search of patronage. Some had worldly skills that they could put to use as administrators ..." [434, с. 63].

“Аз набудани дастгирии мунтазам чунин олимон, агар номи китоби Хелен Водделро, ки соли 1927 навиштааст, иқтибос кунем, ба “олимони дарвеш” мубаддал мешуданд ва аз дарбор ба дарбор барои дарёфти ҳомӣ мекуҷиданд. Баъзеҳо маҳорати иҷро кардани вазифаҳои маъмурӣ доштанд, ки ин имконияти пайдо кардани ҷойи корро медод” [433, с. 59].

Истилоҳи адабии *“wandering scholars”*, ки худ дар матни асл маънои маҷозиро зоҳир менамояд, бо таҳвили калкаи маъноӣ ба забони тоҷикӣ чун *“олимони дарвеш”* тарҷума гардидааст. Агар истилоҳи *wandering*–ро дар алоҳидагӣ ба фарҳанг нигарем, маънои *саргардон, дарбадар, хонабадӯш*–ро дорад [325, с. 905]. Аз матни тарҷума агар истилоҳи *дарвеш*–ро дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” нигарем, маънои аввал *пайрави тасаввуф ва фикрҳои он* аст, вале маънои дуюм *шахси фақир ва гӯшанишинро* ифода менамояд [332, с. 411]. Яъне, истилоҳ дар матни асл бо мазмуни маҷозӣ омада бошад, дар раванди тарҷума низ маънои маҷозии он истифода гардида, *таҳвили калкаи маъноӣ* ба кор бурда шудааст, ки тарҷумон истилоҳи мазкурро дар матни тарҷума хеле хуб инъикос намудааст. Истилоҳи сиёсии *court* муодили пурраи худро дар матни тарҷума ҳамчун *дарбор* ифода мекунад, вале истилоҳи *administrators* бо *таҳвили транспозитсия* ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст. Истилоҳи *administrators* дар матни асл исм дар шакли ҷамъ буда, тарҷумаи тахтуллафзии он *маъмурон, мудирон, идоракунандагон* мебошад, вале ҳангоми тарҷума шакли ибораро гирифта, чун *вазифаҳои маъмурӣ* бо сохти

(исм+сифат) омадааст. Ҳангоми тарҷума тағйири хусусияти дастурӣ ба назар мерасад, ки хоси *таҳвили транспозитсия* мебошад.

"Ibn Sina, whom we met as a precocious scientist and philosopher, enjoyed the patronage of the **Samanid dynasty** and later served for a few years as what we might call a **prime minister** to the Buyid ruler Shams al- Dawla. Nizam al- Mulk, author of a **famous volume of advice** for his prince, occupied the same position in the Seljuk **empire** and was its most **powerful political figure**" [434, с. 63].

“Ибни Сино, ки бо ӯ мо ҳамчун олим ва файласуфи нешрафта шинос шуда будем, аз ҳомигарии *сулолаи Сомониён* баҳраманд буд ва баъдан чанд сол, ба истилоҳи имрӯза *сарвазири* ҳокими бувайҳӣ Шамсуддавла буд. Низомулмулк, муаллифи *асари машҳури панду андарз* ба шоҳзода, ҳамин гуна вазифаро дар *империяи* Салҷуқиён ишғол мекард ва *ходими нурқудрати сиёсии* онҳо буд” [433, с. 59].

Дар мисолҳои овардашудаи боло таҳвилоти гуногуни тарҷума дида мешавад. Истилоҳи таърихии **Samanid dynasty** бо усули *калкаи нопурра*, ки қисман *транслитератсия* шудааст, ба забони тоҷикӣ чун *сулолаи Сомониён* интиқол меёбад. Истилоҳи сиёсии **prime minister** ҳарчанд дар забони асл сохти ибораро дорад, вале ба забони тарҷума чун истилоҳи мураккаб бо усули *калкаи пурра сарвазир* тарҷума шудааст. Истилоҳи адабиётшиносии **famous volume of advice** бо *таҳвили модулсозӣ* дар раванди тарҷума дар забони тоҷикӣ бо муродифи чуфти *панду андарз* ифодаи маъно карда, ба *асари машҳури панду андарз* баргардон шудааст. Маънои асосии истилоҳи **volume** дар соҳаи адабиётшиносӣ ин *ҷилд, китоб, дафтар* буда [325, с. 901], ба мазмуни матни асл така намуда, тарҷумон онро модулсозии мутобиқ ба маъно ва услуб намудааст. Хуб мешуд, агар тарҷумон ба ҷойи тарҷумаи ин ибора номи китоби Низомулмулкро, ки “Сиёсатнома” аст ва воқеан қиссаҳои ибратомӯзу тавсияҳои пандомез дорад, меовард. Истилоҳи сиёсии **empire** ба забони тоҷикӣ чун *империя* *транслитератсия* шуда, истилоҳи **powerful political figure** бошад, *калкаи пурраи* иборавӣ гардидааст, зеро ҳама ҷузъҳои

ибора айнан тарҷумаи худро дар забони тоҷикӣ ҳамчун *ходими пурқудрати сиёсӣ* ёфтаанд.

*"Still others, among them the Turkic writer Yusuf Balasaguni, wrote **fat volumes** in the hope that a ruler would "discover" them and reward them with a **pension**. In Yusuf's case the support actually materialized. But the great poet Ferdowsi, author of a **national epic** many times the length of Homer's Iliad, waited a lifetime for his **patron** to pay him the money he had been promised, and even then it arrived only after his death" [434, с. 63].*

*“Дигарон, ки дар байни онҳо нависандаи турк Юсуфи Баласогунӣ ҳам буд, **чилд-чилд асарҳои калонҳаҷм**ро ба умеде, ки ҳоким онҳоро “кашф” мекунад ва ба онҳо нафақаеро таъин мекунад, менавиштанд. Дар мисоли Юсуф дастгирӣ амалан шуда буд, аммо шоири бузург Фирдавсӣ, муаллифи **разномаи миллӣ**, ки чандин маротиба аз Иллиада-и Ҳомер калонтар аст, тамоми умр интизори дастгирии **ҳомияш** шуд, то маблағи ваъдакардаашро пардохт кунад, аммо ҳатто дар ин маврид инъом фақат пас аз марги шоир расид” [433, с. 59].*

Дар мисоли овардашуда истилоҳи адабиётшиносии *fat volumes* ба назар мерасад, ки бо *таҳвили модулсозӣ*, ки ба сохтори маъноӣ ва мантикии истилоҳ бештар таъна менамояд, дар забони тоҷикӣ ҳамчун *чилд-чилд асарҳои калонҳаҷм* тарҷума шудааст. Чӣ гунае ки аз таҳқиқи назариявӣ маълум аст, таҳвили модулсозӣ мазмун ва муҳтавои истилоҳи матни асло нигоҳ дошта, тарзи ифода ва баёни онро мантиқан тағйир медиҳад, яъне истилоҳро на ба таври *калима ба калима*, балки бо *тағйир додани нуқтаи назар* ва *маъноҳои маҷозӣ* онро метавонад дар матни тарҷума инъикос намояд. Ба назари мо, таҳвили интихобгардидаи тарҷумон чун *чилд-чилд асарҳои калонҳаҷм* хеле муносиб аст. Истилоҳи дигари адабиётшиносӣ ин *national epic* мебошад, ки бо усули *калкаи иборавии пурра* ба забони тоҷикӣ чун *разномаи миллӣ* баргардон шудааст. Агар тарҷумон онро чун Ҳамосаи миллӣ (Шоҳнома) тарҷума мекард, хубтар мебуд. Истилоҳи тичории *patron*, ки аз таҳлилҳои пешин равшан аст, муодили худро дар матни тарҷума

хамчун **ҳомӣ** пайдо намудааст. Илова бар ин, дар раванди тарҷума дар қисми ниҳои чумла номутобикати услубӣ ва луғавӣ ба назар мерасад, зеро аз лиҳози меъёрҳои услубии забони тоҷикӣ истифодаи қолабҳои “аммо” ва “ҳатто” дар чунин мавқеъ ғайримакбул маҳсуб меёбад.

*"They did not use the term **"self-government"** but thanks to the strong rule of local monarchs, the power of **dihkans** or **noblemen**, and the **wealth of the burgeoning commercial classes**, they would have been justified to do so" [434, с. 60].*

*“Онҳо истилоҳи **“худидоракунӣ”**-ро истифода намебурданд, аммо ба туфайли ҳокимияти пурқудрати **шоҳони маҳаллӣ**, тавонмандии **деҳқонон** ё **аширофон** ва **сарвати синфҳои тоҷир**, онҳоро сафед кардан мумкин аст” [433, с. 100].*

Агар ҷумлаҳои дар боло овардашударо мавриди таҳлил қарор диҳем, дар он метавон якҷанд роҳу воситаи тарҷумаро пайдо намуд. Истилоҳи сиёсии **self-government** ба забони тоҷикӣ *калкаи сарфӣ* шудааст ва аз ҷиҳати маъно **худидоракунӣ** – *калкаи пурра* мебошад. Истилоҳи иҷтимоии **local monarchs** низ дар забони тарҷума чун *калкаи иборавии шоҳони маҳаллӣ* интиқол ёфтааст. Истилоҳи дигари иҷтимоӣ, ки як табақаи ҷомеаро ифода менамояд, ин **dihkans** – **деҳқонон** мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳи мазкур дар шакли реалия дар матни асл истифода гардидааст, ҳол он ки муодили он дар забони англисӣ чун **peasant, farmer** вучуд дорад. Муаллифи асар таърих ва тамаддуни мардуми форсу тоҷикро ба назар гирифта, истилоҳи мазкурро чун реалия дар асари худ ҷой додааст. Истилоҳи дигари иҷтимоӣ, ки дар шакли ибора дар матни асл истифода шудааст, ин **commercial classes** буда, ба забони тоҷикӣ **синфҳои тоҷир** баргардон шудааст. Бояд ёдовар шуд, ки ҳангоми тарҷумаи матн, новобаста аз он ки матни асл дорои истилоҳот ҳаст ё не, муҳим он аст, ки тарҷумон мазмуни матни асло дуруст дарк намуда, тамоми вижагиҳои забониро, аз қабيلي сохтори забон ва сохти луғавӣ ва услубии он ба назар гирад. Мутаассифона ҳангоми тарҷумаи ибори **the wealth of the burgeoning commercial classes** –

сарвати синфҳои тоҷир, чузъи *burgeoning* дар матни тарҷума партофта шудааст, ки аз рӯйи мазмун дараҷаи рушдёбии истилоҳи мазкурро тасвир ва муайян мекунад. Аз рӯйи нуктаи назари мо, истилоҳ пурра бояд бо шакли *сарватмандии табақаҳои бозургонии рӯ ба тараққӣ* тарҷума мешуд, зеро муҳтавои ҷумлаи асл низ рушду ташаккул ёфтани ҳамин гуна табақаҳои тичоратиро ифода карда истодааст. Намунаи тарҷумас, ки пешниҳод намудем, бо *таҳвили луғавӣ калкаи пурраи иборавӣ* гардидааст.

"Above all, one had to understand how to make and enforce **contracts**, attract **investors**, **shift resources from one currency to another**, and execute complex **financial transactions** over thousands of miles" [434, с. 63].

“Пеш аз ҳама, кас бояд тарзи бастанӣ *аҳдномо* ва дар амал ҷорӣ кардани онҳо, ҳавасманд кардани *сармоягузoron*, *мубодилаи асър аз як воҳиди пулӣ ба дигаре* ва дар масофаи ҳазорҳо километр анҷом додани *ҳисобу китобҳои мураккаби молиявиро дарк кунад*” [433, с. 103].

Тарҷумон ҳангоми баргардон намудани ҷумлаҳои боло, таҳвилоти гуногуни луғавиро ба кор бурдааст. Дар ҷумлаҳои боло бештар истилоҳоти иқтисодӣ ба назар мерасанд. Истилоҳоти **contracts**, **investors** ба забони тоҷикӣ муодилҳои худро чун *аҳдномо* ва *сармоягузoron* ёфтаанд. Истилоҳи дигари иқтисодие, ки дар шакли ибора дар матни асл омадааст, **shift resources from one currency to another** буда, бо таҳвили луғавӣ чун *мубодилаи асър аз як воҳиди пулӣ ба дигаре* модулсозӣ гаштааст, зеро тарҷумон кӯшиш ба харҷ намудааст, то мазмуни матни аслро комилан нигоҳ дошта, истилоҳро бо тарзи баёни дигар дар матни тарҷума ифода намояд, ки дар натиҷа ба мақсади худ расидааст. Тарҷумаи истилоҳи мазкур хеле мутобиқ ва комилан аз ҷиҳати маъно баробар мебошад. Агар мубодилаи асърро аз фарҳанг дарёфт кунем, ба забони англисӣ чун **currency exchange** мешавад [363], вале иборае, ки дар матни асл чун **shift resources** омадааст, ҳамон маънои *интиқоли асър ё тағйири асърро* дар назар дорад. Истилоҳи дигар низ бо *таҳвили модулсозӣ financial transactions – ҳисобу китобҳои молиявӣ* баргардон шудааст, вале дар ин ҳолат ниёз ба таҳвилоти луғавии модулсозӣ

набуд, зеро дар фарҳанги худӣ тарҷумони ин асар истилоҳи мазкур муодилҳои худро чун *амалиёти молиявӣ, муомилаи молиявӣ ва хариду фурӯши молиявӣ* дорад [325, с. 856].

"Matters relating to **marriage, divorce, property, and taxation** were all regulated by **written norms**. An **economically crucial function** like **irrigation** would have been defined in terms of **property rights, eminent domain, compensation to landowners**, and so forth. The fact that **polygamy** was widely practiced long before Islam no doubt complicated **inheritance law**, which was also written down" [434, с. 64].

“Масъалаҳои вобаста ба **издивоҷ, талоқ, амвол ва андоз** ҳама тавассути **қонунҳои хаттӣ** танзим мешуданд. **Вазифаҳои аз нуқтаи назари иқтисодӣ ҳаётан муҳим**, мисли **обёрӣ**, шояд дар доираи **ҳуқуқҳои амвол, ҳавзаи асосӣ, ҷуброн кардани заминдорон ва ғайра** ҳаллу фасли худро меёфтанд. Он санад, ки **чандникоҳӣ** то омадани Ислом хеле маъмул буд, бешубҳа **қонуни меросро**, ки он ҳам дар шакли **хаттӣ** вуҷуд дошт, ниҳоят мураккаб мегардонд” [433, с. 104].

Дар ҷумлаҳои боло як қатор истилоҳоти ҳуқуқӣ ба назар мерасанд, ки бо таҳвили луғавӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Истилоҳоти **marriage, divorce, property, taxation** дар забони тоҷикӣ муодили пурраи худро дар фарҳанг ҳамчун **издивоҷ, талоқ, амвол, андоз** дороанд. Истилоҳи **written norms** ба забони тоҷикӣ бо усули *модулсозӣ*, ки хоси *таҳвили луғавӣ* мебошад, ба забони тоҷикӣ чун **қонунҳои хаттӣ** баргардон шудааст. Мавриди зикр аст, ки **қонун** дар забони англисӣ **law** тарҷума мешавад, вале истилоҳи **norms** бошад, ҳамчун истилоҳи ҳуқуқӣ **низом ё дастур** мебошад [325, с. 553], вале тарҷумон ҳангоми тарҷума тағйири ифодаи баён намудааст. Истилоҳи **economically crucial function**—ро агар бо усули *калка* баргардон намоем, чун **вазифаҳои иқтисодии ҳаётан муҳим** интиқол меёбад, вале дар матни забони тоҷикӣ метавон ибораи **аз нуқтаи назари**—ро дид, ки барои пурратар ифода намудани мазмуни истилоҳ **вазифаҳои аз нуқтаи назари иқтисодӣ ҳаётан муҳим** ба кор бурда шудааст

ва ин низ ба усули *модулсозӣ* хос мебошад. Истилоҳи мазкурро метавонем ба ибораи дигар чун *вазифаҳои муҳимми иқтисодӣ* дар матни тарҷума баргардон намоем. Истилоҳоти *property rights* – *ҳуқуқҳои амвол*, *irrigation* – *обёрӣ*, *compensation to landowners* – *ҷуброн кардани заминдорон*, *polygamy* – *чандникоҳӣ*, *inheritance law* – *қонуни мерос* пурра тахтуллафзӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шуда, дар раванди тарҷума усули *калка* истифода шудааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар байни истилоҳоти ҳуқуқии баргардоншуда истилоҳи *eminent domain* ба забони тоҷикӣ ғалат тарҷума шудааст, зеро тарҷумон онро бо усули *калка* чун *ҳавзаи асосӣ* интиқол додааст. Агар ибораи *ҳавзаи асосиро* дар забони тоҷикӣ таҳлил намоем, ба маънои *мавқеи ҷузрофӣ* чун истилоҳи ҳуқуқӣ дониста намешавад, балки *қитъае аз мамлакат, ноҳия; миёни мамлакат, даруни мамлакат, минтақа ё соҳаи муҳимми фаъолият аст, ки нақши марказиро дар ин ё он соҳа* мебозад [331, с. 474]. Истилоҳи ҳуқуқии *eminent domain* дар матни асл дигар маъноро ифода менамояд, ки ба забони тоҷикӣ бояд бо роҳи *мутобиқишавӣ* чун *ҳуқуқи мусодираи давлатӣ* баргардон мешуд, зеро муҳтавои матн ҳамин маъноро ифода карда истодааст ва истилоҳи *ҳуқуқи мусодираи давлатӣ* дар соҳаи ҳуқуқшиносии тоҷик дар кодексу низомҳои меъёрӣ, аллакай, мавриди истифода қарор дорад.

"Each generation had to master the skills involved and pass them down to successor generations by means of effective pedagogy" [434, с. 65].

“*Ҳар як насл бояд маҳорату чирадастии касби худаиро омӯхта, онро ба насли баъдӣ, тавассути таълими самаранок интиқол меод*” [433, с. 106].

Дар мисоли навбатӣ истилоҳи соҳаи педагогика ба назар мерасад, ки дар матни асл чун *to master the skills* омада, дар раванди тарҷума бо усули *шарҳи маънӣ* ба забони тоҷикӣ чун *маҳорату чирадастии касбиро омӯхта* баргардон шудааст. Агар дар фарҳанг ҳар як ҷузъи ибораро дар алоҳидагӣ нигарем, *to master* – *омӯхтан* ва *skill* – *ҳунар, маҳорат ва касб* мебошад [325, с. 749]. Пас, маълум мегардад, ки тарҷумон ҳангоми интиқол додани

истилоҳ аз тамоми муродифҳои он истифода бурда, истилоҳи матни асло мазмунан дар матни тарҷума *шарҳи маънӣ* додааст, зеро ин усул аз таҳқиқи назариявӣ равшан гардид, ки дар ҳолати истилоҳи матни асл бемуодил ё дар матни тарҷума пур аз муродиф будан истифода мешавад. Истилоҳи дигар ин **successor generations** мебошад, ки пурра бо усули *калка* ба забони тоҷикӣ чун *насли баъдин* тарҷума шудааст. Дурустараш насли “баъдина” мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки ҳангоми истифодаи усули *калка* дар истилоҳ таҳвили луғавӣ ба вучуд меояд, зеро баъзан истилоҳ на ба маънои аслӣ, балки ба маънои маҷозӣ дар матни тарҷума интиқол меёбад. Дар ҳолати мазкур ҳангоми истифодаи усули *калка таҳвили дастурии транспозитсия дар категорияи шумора* ба вучуд омадааст, зеро истилоҳ дар матни асл дар шумораи чамъ **generation + s** истифода шуда, дар тарҷума бо шакли танҳо ҳамчун *насл* интиқол ёфтааст. Истилоҳи дигари педагогӣ ин **effective pedagogy** мебошад, ки ба забони тоҷикӣ чун *таълими самаранок* бо роҳи *калкаи пурраи иборавӣ* баргардон шудааст. Намунаи дигари мутобиқ дар тарҷумаи ин истилоҳ, ба назари мо *таълими муассир* аст, зеро дар роҳу воситаи таълими муосир хеле серистифода мебошад.

*"And so there arose a very practical **modus vivendi**, a mutual dependence between steppe and city, herder and farmer, Turk and Persian.*

*Unlike ancient Rome, which eventually collapsed under repeated blows from the **Gauls, Franks, Huns, and Goths**, Central Asian cities usually managed to work out a **modus vivendi** with the invading nomads that enabled each to survive and all to coexist" [434, с. 65].*

*“Ва ҳамин тавр як навъи **модус вивенди аҳдномаи** мутақобила байни саҳро ва шаҳр, байни деҳкон ва ҷўпон, турк ва форс ба вучуд омад.*

*Бар хилофи Руми Қадим, ки оқибат аз зарбаҳои пайдарпайи **гаулҳо, франкҳо, хуноо ва готҳо** пош хӯрд, шаҳрҳои Осиёи Марказӣ, маъмулан, тавонистанд **аҳдномаи муваққатӣ (модус вивенди)** бо кўчманчиёни истилогар ба тасвиб расонанд, ки ба ҳама имконияти ҷон ба саломат бурдан ва ҳамзистиро медоданд” [433, с. 98-99].*

Дар ҷумлаҳои боло истилоҳи ҳуқуқии аз забони латинӣ иқтибосшуда **modus vivendi** ба назар мерасад, ки ду маротиба дар матни асл оварда шудааст. Дар ҳар ду маврид тарҷумон онро бо *таҳвили лугавии муайянсозӣ* ба забони тоҷикӣ дар ҳолати аввал истилоҳро чун **модус вивенди транслитератсия** намуда, баъдан онро бо истилоҳи **аҳдном** муайянсозӣ намудааст. Дар ҳолати дуюм баръакс онро дар шакли **аҳномаи муваққатӣ** муайянсозӣ карда, баъдан дар қавсайн чун **(модус вивенди)** онро транслитератсия кардааст. Дар мисоли мазкур инчунин, метавон истилоҳоти таърихӣ **Gauls, Franks, Huns, and Goths**—ро дид, ки ба забони тоҷикӣ ҳамчун *гаулҳо, франкҳо, хуноо ва готҳо* транслитератсия шудаанд. Мавриди зикр аст, ки усули *транскрипсия* ва *транслитератсия* низ ба *таҳвили лугавии тарҷума* дохил мешаванд, зеро дар ин раванд на танҳо гузариши ҳарфҳо аз як забон ба забони дигар, балки тағйиротҳо дар категорияи дастурӣ ва орфографии онҳо ба вучуд меояд. Дар истилоҳоти номбурда дар раванди транслитератсия кардан, инчунин, *таҳвили мутобиқсозии забонӣ-услубӣ* ба вучуд омадааст, зеро истилоҳот дар забони англисӣ бо ҳарфҳои калон, вале дар забони тоҷикӣ чун исми ҷинс бо ҳафҳои хурд навишта мешавад. Ин ҳолат дарак аз фарқияти сохтори имлои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ медиҳад. Дар имлои забони тоҷикӣ номҳои таърихӣ халқҳо, қабिलाҳо чун номҳои умумӣ бо ҳарфҳои хурд навишта мешаванд, вале дар имлои забони англисӣ ин баръакс мебошад.

*"They extended their commercial reach to Europe, providing rich fabrics for **Roman senators** and their wives, thus creating a true "Silk Road."*

*They also adopted many **local beliefs and customs**, including **Zoroastrianism** and the two rising **religions** in the region, the **Greek cults and Buddhism**" [434, с. 53].*

*"Онҳо тиҷорати худро то ба Аврупо расонда **сенаторҳои румӣ** ва оилаҳояшонро бо матоъҳои зебо таъмин мекарданд ва бо ин амал "Роҳи абрешим"-и ҳақиқиро замина гузоштанд.*

Онҳо ҳамчунин бисёр *этиқодот ва суннатҳои мардуми бумиро*, аз ҷумла, *оини зардуштӣ*, ду *адёни афзудаистодаи минтақавӣ – ибодати юнонӣ ва буддоиро* пазируфтанд” [433, с. 93].

Дар мисоли навбатӣ истилоҳи таърихӣ **Roman senators** ба забони тоҷикӣ *сенаторҳои румӣ* транслитератсия шуда, бо назардошти баъзе фарқиятҳо дар сохтори орфографии забонҳои мавриди назар *тахвили мутобиқсозии забонӣ-услубӣ* ба кор бурда шудааст. Истилоҳоти фалсафии **local beliefs and customs** ба забони тоҷикӣ бо *тахвили луғавӣи модулсозӣ* чун *этиқодот ва суннатҳои мардуми бумӣ* ифода ёфтааст, зеро истилоҳи **local** дар фарҳанги дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ чун *сокини маҳаллӣ* омадааст [325, с. 492], ки тарҷумон онро бо ифодаи дигар бо ҳамон мазмун чун *мардуми бумӣ* интиқол додааст. Агар истилоҳи **бумӣ**-ро дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” нигарем, маънои *маҳаллӣ, таҳҷой, сокини аслии маконе* мебошад [332, с. 245], ки муродифи истилоҳи тарҷумашуда аст. Истилоҳи мазкур мазмунан комилан мутобиқати маъноӣ дошта, ҳангоми интиқол ёфтан тағйири ифодаи баён кардааст, ки хоси *тахвили модулсозии тарҷума* мебошад. Истилоҳи таърихӣ ва динӣ **Zoroastrianism** бо усули *транспозитсия* чун ибора *оини зардуштӣ* интиқол ёфтааст. Муодили нисбатан маъмул ва дурусти он *Оини Зардушт, Зардуштия, Оини Маздоия* мебошад. Чӣ гунае ки маълум аст, *тахвили дастурии транспозитсия* метавонад исми хосро чун исми ҷинс баргардон намояд ва як истилоҳи сода ва сохта чун ибора тарҷума шавад. Чунин тағйироти дастурӣ ҳангоми тарҷумаи истилоҳи **Zoroastrianism** – *оини зардуштӣ* ба назар мерасад. Истилоҳи динӣ **religions** муодили худро дар шакли ҷамъ чун *адён* дар забони тарҷума пайдо намудааст, ки аз ҷиҳати маъно ва услуб хеле мутобиқати комил дорад. Истилоҳи диншиносии **Greek cults and Buddhism** ба забони тоҷикӣ чун калкаи нопурра *ибодати юнонӣ ва буддоӣ* тарҷума шудааст, зеро ҷузъи **Buddhism** транслитератсия гашта, ҷузъҳои дигар тарҷумаи таҳтуллафзӣ шудаанд. Дар истилоҳи мазкур низ таҳвили дастурӣ дар қисмати орфографии забонҳо ба назар мерасанд.

"Typically the *Achaemenid Persian state* claimed a *monopoly on the minting of gold coins*, yet largely *failed to get them into circulation* in Central Asia" [434, с. 49].

“Маъмулан, *давлати Форси Ҳахоманишиён* даъвои *монополияи сикказани* *тангаҳои тилоиро* карда буд, вале *натавонист онҳоро дар Осиёи Марказӣ дар муомилот қарор диҳад*” [433, с. 89].

Дар ҷумлаҳои овардашуда истилоҳи таърихӣ *Achaemenid Persian state* бо роҳи калкаи пурра ба забони тоҷикӣ чун *давлати Форси Ҳахоманишиён* баргардон шудааст. Истилоҳи иқтисодӣ дар шакли ибора *monopoly on the minting of gold coins* ба забони тоҷикӣ калкаи нопурра шудааст, зеро дар он ҷузъи *monopoly* чун *монополия* транслитератсия гаштааст. Яъне истилоҳи мазкур қисман тарҷумаи тахтуллафзии худро пайдо сохтааст. Истилоҳи иқтисодии *failed to get them into circulation* бо ибораи устувори *get into circulation* дар матни забони англисӣ воমেҳӯрад, ки тарҷумон онро бо роҳи *модулсозӣ* бо ибораи *натавонист онҳоро дар муомилот қарор диҳад* ба забони тоҷикӣ интиқол додааст. Дар ин маврид бояд ишора намоем, ки хусусияти модулсозии *ҷараёни амал* → *натиҷа* дида мешавад, зеро агар ибораи забони англисиро тахтуллафзӣ тарҷума намоем, *get into circulation* – *ба муомилот дохил кардан* аст, ки ҷараёни амалро нишон медиҳад, вале тарҷумон *модулсозӣ* намуда, натиҷаи амалро нишон додааст, яъне *дар муомилот қарор додан* ин натиҷа аст. Қисмати *failed*, ки тарҷумаи тахтуллафзияш *нокомӣ, ноком шудан* мебошад [325, с. 309], ин ҷузъ низ ҳамчун *натавониستان* мазмунан модулсозӣ шудааст.

"The only drawback to this trade was that its timetables were dictated not by the market but by the *monsoons*, which meant that a round- trip required nearly a year.

Sogdians certainly knew the ways of the world, including *the arts of hucksterism*" [434, с. 45].

*“Ягона мамониат барои ин тиҷорат, на аз речаи фаъолияти бозор, балки аз **муссонҳо (давраи вазидани боди муссон)** вобаста буданд, ки ин маънои сафари рафту омади яксоларо дошт.*

*Сугдиён, албатта, роҳҳои ҷаҳониро медонистанд, аз ҷумла, **ҳунари дастфурӯширо**” [433, с. 85].*

Дар мисоли навбатӣ, дар ҷумлаи аввал истилоҳи гидрометеорологӣ **monsoons** омадааст, ки тарҷумон онро бо роҳи *муайянсозӣ* дар қавсайн шарҳ медиҳад. Истилоҳи ҷумлаи дуюм ба соҳаи санъатшиносӣ дахл дорад, ки дар матни асл чун **the arts of hucksterism** омадааст. Бояд қайд кард, ки истилоҳи мазкур худ дар матни асл мафҳуми маҷозиро ифода карда истодааст, яъне ишора ба ҳунармандию зиракии шахс дар таблиғи фурӯши чизҳо, баъзан бо роҳҳои ғайримуқаррарӣ ё фиребанда дорад. Ҳангоми тарҷума тарҷумон онро чун калкаи маъноӣ, бо мафҳуми маҷозӣ, яъне **ҳунари дастфурӯшӣ** ба забони тоҷикӣ баргардон намудааст, ки мазмунан мутобиқат дорад. Агар истилоҳи **дастфурӯширо** дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ нигарем, дар забони тарҷума низ мафҳуми маҷозиро ифода менамояд, яъне *он ки моли худро бо гардиш дар кӯчаю бозор мефурӯшад ва нуқтаи фурӯш надорад* [332, с. 430]. Намунаи дигари тарҷумаи истилоҳи мавриди таҳлил ба назари мо **ҳунари даллолӣ** аст, зеро агар матнро пурра аз асар хонем, ишора ба мардуми суғдӣ мекунад, ки ин мардум зираку ҳунарманд буда, дар бозор ҳар гуна воситаҳоро ба қор мебурданд, то ба мақсади худ расанд. Албатта, таҳқиқоти назариявӣ дар тарҷумашиносӣ таъкид менамояд, ки тарҷумон пеш аз тарҷумаи матн ё асар бояд намунаи аслии онро пурра хонда, мафҳуми онро дарк намояд ва баъдан онро ба забони дигар интиқол диҳад. Агар ин шарт назарияи тарҷумаро ба назар гирем, истилоҳи мазкур маънои **ҳунари далолиро** ифода менамояд.

*"These enabled the cities to become the main **international entrepôts** on the entire **Eurasian continent**, the gathering place of all" [434, с. 44].*

“Ин ба шаҳрҳо имконият меод, ки ба **марказҳои асосии байналмилалӣ анбор барои молҳои транзитӣ** дар тамоми қитъаи *Аврусиё*, макони ҷамъшавии ҳамагон табдил ёбад” [433, с. 84].

Дар мисоли овардашуда истилоҳи соҳаи иқтисодӣ дар самти савдои байналмилалӣ, маҳз дар матни асл чун истилоҳи самти гумрук **international entrepôts** омадааст, ки тарҷумон онро бо усули *муайянсозӣ* таҳвили луғавӣ намуда, ҳамчун **марказҳои байналмилалӣ анбор барои молҳои транзитӣ** дар забони тоҷикӣ баргардон намудааст. Истилоҳи **entrepôts** аз забони фаронсавӣ дар асри XVI ба забони англисӣ иқтибос шуда, аз решаи **entre – байн** ва **pôt – ҷой, макон** иборат мебошад [408]. Дар матни асл мазмуни истилоҳ як анбореро дар назар дорад, ки дар он молҳо нигоҳ дошта шуда, баъдан ба дигар давлатҳо бе пардохти боҷи гумрукӣ фиристонда мешаванд [441]. Тарҷумон барои муайян намудани мафҳуми истилоҳ дар матни тарҷума усули муайянсозии таҳвили луғавиро ба кор бурда, онро чун **марказҳои байналмилалӣ анбор барои молҳои транзитӣ** интиқол додааст, то ба хонандаи забони тоҷикӣ фаҳмо шавад. Истилоҳи ҷуғрофӣ **Eurasian continent** бо усули *калка* тарҷумаи таҳтуллафзӣ гардида, чун **қитъаи Аврусиё** баргардон шудааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили асарҳои тарҷумашуда нишон дод, ки бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо таҳвилоти луғавии калка, транскрипсия ва транслитератсия, муайянсозӣ, модулсозӣ ва шарҳи маънӣ сурат мегиранд. Аз рӯйи хусусияти таҳлил маълум гардид, ки дар таҳвили луғавии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ маънои истилоҳ бо роҳу воситаҳои гуногуни тарҷума ивази маъно ва сохтор мекунад. Мисолҳо нишон доданд, ки барои талаф наёфтани мазмуни умумии матни тарҷума чандин ивази луғавӣ дар матни тарҷума ба вучуд меояд, то маълумоти матни асл ба матни тарҷума пурра интиқол дода шавад. Таҳлилу баррасиҳо муайян намуданд, ки ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар асарҳои тарҷумашуда, сохти луғавии истилоҳоти матни асл ба назар гирифта шуда, як қатор вазифаҳо иҷро гардидаанд, аз ҷумла, бо мафҳуми маҷозӣ ва асли тарҷума шудани онҳо,

баъзе истилоҳоти мафҳуми умумидошта ба таври мушаххасгардонӣ интиқол гаштан, ивази луғавӣ бо муродифи роиҷ, тарҷума бо ибораи тавсифӣ, нигоҳ доштани муносибати фарҳангӣ ва забонӣ дар раванди тарҷума, ифшои мазмуни дуруст, ҳифзи возеҳият, эҷоди калимаҳои нав ҳангоми зарурат, интиҳоби истилоҳоти роиҷ ба меъёр дар матни тарҷума. Тамоми вазифаҳое, ки номбар шуданд, хоси таҳвили луғавии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мебошанд.

5.2. Таҳвили луғавӣ-дастурии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Мусаллам аст, ки тарҷума ин раванди танҳо интиқол додани як воҳиди луғавии забон ба воҳиди луғавии забони дигар нест, балки як чараёни мураккабест, ки ҳангоми корбурди он як қатор вазифаҳои душвор аз тарафи тарҷумон иҷро мегарданд. Яке аз ҳолатҳои душвортарин барои тарҷумон ин рӯбарӯ шудан ба таҳвилоти тарҷумонӣ аст, зеро дар ин раванд фарқиятҳои назаррас дар сохтори забонҳои мавриди тарҷума, аз ҷумла, дар сохтори дастурӣ ва маъноӣ дида мешаванд. Бояд зикр намуд, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати ба як оилаи ҳиндуаврупоӣ шомил буданашон умумиятҳои бисёр доранд, вале дар баробари ин, боз фарқиятҳои назаррас дар сохтори онҳо низ дида мешавад. Ҳарчанд забонҳои мавриди муқоиса ба як оила рабт дошта бошанд ҳам, бо рушду такомули таъриху фарҳанг ба шохаҳои гуногун тақсим шудаанд. Забони тоҷикӣ аз оилаи ҳиндуаврупоӣ буда, ба шохаи ҳиндуэронӣ ва гурӯҳи Эронии Шарқӣ тааллуқ дорад, вале забони англисӣ бошад, ба оилаи ҳиндуаврупоӣ, шохаи германӣ ва гурӯҳи германии ғарбӣ. Аз рӯйи хусусияти сохтор забони тоҷикӣ ба забонҳои флективӣ-агглютинативӣ дохил мешавад. Забони англисӣ бошад, ба забонҳои аналитикӣ дохил мешавад, зеро дар сохтори он муносибатҳои дастурӣ бештар ба воситаи калимаҳои ҷудогона, тартиби калимаҳо ва воситаҳои ёридиҳандаи нахвӣ, аз ҷумла, пешояндҳо, феълҳои модалӣ ё феълҳои ёридиҳанда сохта мешаванд.

Яъне, дар умум шакли истилоҳ дар забонҳои аналитикӣ, монанди англисӣ тағйир намеёбанд. Чунин фарқиятҳо дар забонҳои мавриди қиёс метавонанд сабаби мушкилоти тарҷума шаванд ва дар ин ҳолат зарурат ба истифодаи таҳвилоти дастурии истилоҳот ба миён меояд. Таҳвилоти дастурии тарҷума худ як равандест, ки дар он воҳиди дастурии забони асл ба воҳиди дастурии забони тарҷума, бо назардошти тағйирот дар сохти сарфии истилоҳ, ҳиссаи нутқ, тартиби истилоҳ дар ҷумла иваз карда мешавад. Дар ин чараён новобаста аз тағйироти хусусияти дастурии истилоҳот дар забонҳои А ва Б муодилоҳои истилоҳ дар матни тарҷума ва мукаммалии маъно то ҳадди имкон аз тарафи тарҷумон ҳифз мегардад.

Лозим ба ёдоварист, ки ба таҳвили луғавӣ-дастурии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ транспозитсия дохил мешавад. Сабаби усули транспозитсияро ба таҳвили луғавӣ-дастурӣ ворид намудан дар он аст, ки дар баробари сохтори луғавии истилоҳ тағйир ёфтаи як қатор хусусияти дастурии он низ тағйир меёбад, аз ҷумла, ҳиссаи нутқ метавонад дар раванди тарҷума тағйир ёбад; сохти истилоҳ метавонад аз шакли сода ба мураккаб ё таркибӣ мубаддал шавад; тартиби ҷойи истилоҳот дар ҷумла аз рӯйи хусусияти нахвӣ метавонад тағйир ёбад; хусусияти категорияи шахсу шумора ва замон ҳангоми тарҷума тағйир дода мешаванд. Мисолҳои зеринро, ки дар раванди тарҷума бо таҳвилоти луғавӣ-дастурӣ аз забони тоҷикӣ ба англисӣ, ё ин ки баръакс баргардон шудаанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем.

“Соҳаҳои нави хоҷагӣ, аз қабili кулолӣ, зироат ва чорводорӣ низ ба вуҷуд меоянд” [432, с. 34].

*"New forms of economy appeared in the form of **pottery production, hoe cultivation and primitive animal husbandry**"* [435, с. 15].

Истилоҳоти иқтисодиву фарҳангии кулолӣ, зироат ва чорводорӣ, ки бо хатти сиёҳ дар ҷумла ишора шудаанд, дар раванди тарҷума бо таҳвили дастурӣ ба забони англисӣ интиқол ёфтаанд, зеро дар сохтори сарфии истилоҳот дар ду забон фарқиятҳо ба чашм мерасанд. Истилоҳи кулолӣ ба забони англисӣ на танҳо *“pottery”*, балки бо *“production” (истеҳсол)* якҷоя

шудааст, ки дар маҷмӯъ маънои “раванди кулолгарӣ”-ро ифода менамояд. Аз рӯйи сохти сарфӣ истилоҳи **кулолӣ, кулол + ӣ (реша + пасванд)** иборат буда, истилоҳи сохта аст, вале ҳангоми ба забони англисӣ тарҷума шудан чун ибораи “**pottery production**” сохтори *исм + исм (noun + noun)* дорад, ки дар забони англисӣ ба маънои “**истеҳсоли зарфҳои кулолӣ**” ё “**ҳунари кулолгарӣ**” фаҳмида мешавад. Истилоҳи **зироат** низ дар забони тоҷикӣ сохторан сода буда, чун ибораи **hoe cultivation** тарҷума гаштааст, ки бо номи *абзор (hoe)* ва исми амал (*cultivation*) → маънои дақиқи “**зироат бо каланд**” ё *кишти ибтидоиро* медиҳад. Истилоҳи **чорводорӣ** аз рӯйи сохт дар забони тоҷикӣ мураккаб буда, аз ду реша ва пасванд *чорво + дор + ӣ* иборат аст, аммо ҳангоми тарҷума чун ибораи **primitive animal husbandry**, бо *сифат (primitive)* ва *ду исм (animal + husbandry)* → маънои *чорводории ибтидоиро* ифода менамояд. Равшан гардид, ки истилоҳот аз рӯйи сохти сарфӣ ҳангоми интиқол ёфтанд ба забони англисӣ тағйир ёфтаанд, ки нишондиҳандаи таҳвили дастурии транспозитсияи сарфӣ мебошанд. Бояд қайд кард, ки дар раванди тарҷумаи истилоҳоти мазкур якҷанд тағйироти дастурӣ ба назар мерасад. Дар раванди тарҷумаи ҷумла *тағйири замон (Time shift / Transposition of tense)* дида мешавад. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ: феъл “*ба вучуд меоянд*” дар замони ҳозира аст (маънояш: “*ноя мегиранд, ба вучуд меоянд*”), вале дар тарҷумаи англисӣ: “*appeared*” дар замони гузашта истифода шудааст. Истифодаи чунин таҳвилоти дастурии категорияи замон бо сабаби мувофиқат кардани мазмуни матни тарҷума бо матни асл аст, ки асари таърихӣ буда, дар гузашта ба вучуд омадааст. Дар тарҷума истилоҳи “*primitive*” пеш аз “*animal husbandry*” илова шудааст, ки дар матни аслӣ нест. Иловаи чунин истилоҳ ба хонанда кумак мекунад, ки дақиқ фаҳмад, ки сухан дар бораи *чорводории ибтидоӣ* меравад. Чунин таҳвили тарҷумонӣ низ луғавӣ-дастурӣ буда, дарак аз усули (*Amplification / Addition*) *иловаи истилоҳи тавзеҳӣ* медиҳад, ки барои тағйир додани сохти дастурии истилоҳ дар ҷумла ба кор бурда шудааст. Дар раванди таҳлил *таҳвили луғавӣ-дастурии* дигар дида мешавад, ки ин *фишурдаи маъно (Generalization /*

Compression) аст. Дар забони тоҷикӣ ҳар соҳа мушаххас номбар мешаванд (“кулолӣ”, “зироат”, “чорводорӣ”), вале дар забони англисӣ онҳо ба шакли фаъолияти умумӣ чун умумигардонӣ (*pottery production, hoe cultivation, primitive animal husbandry*) табдил ёфтанд, ки маъно ба шакли умумигардонӣ ва мутобиқ ба дастури забони англисӣ чамъбааст шудааст. Дар тарҷумаи истилоҳоти мазкур *тағйири сохти истилоҳ, табдили замон, тағйири сохтори ҷумла, иловаи калимаҳои тавзеҳӣ ва умумигардонии маъно* истифода шудаанд. Ин намунаи истифодаи якчанд таҳвили луғавӣ-дастурӣ барои тарҷумаи дуруст ва мутобиқ кардани ҷумла ба қоидаҳои забони англисӣ мебошад.

“Дар табақаҳои пуришумори маскунӣ ин ғорҳо ва дигар ёдгориҳои наздики Каспӣ даҳҳо ва садҳо асбобу абзори хурди сангичахмоқӣ боқӣ мондааст, ки аз байни онҳо, алахусус, олотӣ шакли ҳандасӣ: қитъаи доира (сегмент), секунҷа, шакли мунҳариф (трапезия) ҷолиби диққат аст” [432, с. 34].

*"In the numerous cultural layers of these caves and other monuments of the Near-Caspian region tens and hundreds of small flint **implements**, among which particularly interesting are implements of geometrical form **segments, triangles, trapeziums**, have been discovered"* [435, с. 15].

Дар мисоли навбатӣ истилоҳи таърихи фарҳангии *асбобу абзор*, ки дар матни асл чун ибора дар шакли муродифи ҷуфт омадааст, дар забони тарҷума чун ***implements*** сохторан сохта баргардон шуда, аз решаи ***implement*** ва пасванди шакли чамъи исм – *s* иборат аст. Яъне, дар ин маврид *транспозитсияи сохтори сарфӣ* дар истилоҳ ҳангоми тарҷума дида мешавад. Истилоҳоти дигаре, ки бо ранги сиёҳ ишора шудаанд, *қитъаи доира (сегмент) – segments, секунҷа – triangles, шакли мунҳариф (трапезия) – trapeziums* ба илмҳои дақиқ рабт доранд ва онҳо низ дар раванди тарҷума ба таҳвилоти дастурии тарҷумонӣ дучор гардидаанд. Мадди назар кардани таҳлили тарҷумаи онҳо ғайриимкон аст. Ҳангоми тарҷума истилоҳоти мазкур низ аз рӯйи сохт транспозитсия гардидаанд, зеро аз сохти ибора ба сохти

истилоҳи сода ё сохта табдил ёфтаанд. Истилоҳоти номбаршуда дар забони асли тоҷикӣ дар шумораи танҳо истифода мешаванд, вале ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ ҳамаи онҳо ба шумораи ҷамъ табдил ёфтаанд. Яъне, таҳвил дар категорияи шумора низ дида мешавад. Инчунин, лозим ба ёдоварист, ки дар раванди тарҷумаи ҷумлаҳои мазкур метавон якҷанд таҳвилоти дастуриро пай бурд, ки аз ҷумла, и онҳо ин *тағйири замон (transposition of tense)*, *тағйири сохтори ҷумла (syntactic restructuring)*, *иборае, ки маънои як ҷумларо фаро мегирад*, мебошанд. Дар забони тоҷикӣ феъли **“боқӣ мондааст”** дар замони гузаштаи мутлақ (perfect) бо маънии **“ҳоло ҳам боқӣ мондаанд”** омадааст. Дар забони англисӣ бошад, **“have been discovered”** дар замони Present Perfect сохта шудааст. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаи асосӣ бо **“дар табақаҳо ... дахҳо ва садҳо асбоб... боқӣ мондааст”** шуруъ мешавад, ва пас ҷумлаи пайрав бо **“ки аз байни онҳо...”** меояд. Дар забони англисӣ бошад, пас аз қисми асосӣ, ҷумлаи тавзеҳӣ бо **“among which particularly interesting are...”** истифода шудааст, ки сохтори хоси англисиро барои таъкид ба олотӣ ҷолиб инъикос мекунад. Ҷумлаи **“ки аз байни онҳо ... ҷолиби диққат аст”** дар забони тоҷикӣ як ҷумлаи пайрав (subordinate clause) аст. Дар забони англисӣ ин бо ибораи модификатор **“among which particularly interesting are...”** ба шакли ибора, на ҷумлаи пайрав, табдил ёфтааст.

“Дар баробари ин, аз рӯйи дигар эътиқодҳои динӣ оҳангарон фириастодаҳои шайтон ва иблис ҳисоб меёфтанд ва дар истифодаи оҳан мамониятҳои гуногун гузошта мешуд, ки ин асарӣ ҳамон тарсу ваҳми ҳурофиӣ одамон аз филизот буд” [432, с. 66].

*"At the same time in other **faiths**, blacksmiths were looked upon as representatives of the **devil** and restrictions were imposed on the use of iron, which was a **reflection of fear** of people for metal"* [435, с. 45-46].

Дар ҷумлаи наvbатӣ истилоҳи динии *эътиқодҳои динӣ* дар шакли ибора истифода шуда, аз исми ҷамъ *эътиқодҳо* ва сифати *динӣ* (исм + сифат) иборат аст, аммо дар забони англисӣ ба истилоҳи содаи *faith – эътиқод* бо

пасванди шумораи чамъ –“s” тарҷума шудааст. Мавриди зикр аст, ки дар забони англисӣ калимаи **faith** маънои “*эътиқоди диниро*” ифода мекунад, ки дигар сифат (*динӣ – religious*) лозим нест, агар равшан бошад. Барои кӯтоҳӣ ва равонии матн тарҷумон баъзан сифатро ба кор намебарад, зеро маънои *динӣ*, аллакай, дохили **faith** аст. Дар тарҷумаи истилоҳи мазкур *таҳвили дастурӣ* бо усули *транспозитсия* дар сохтори истилоҳ ва тағйири ҳиссаи нутқ дида мешавад. Истилоҳоти дигари диншиносӣ **шайтон ва иблис** мебошанд, ки ҳар ду ҳамчун муродифи ҳамдигар бо пайвандаки “*ва*” чида шуда омадаанд ва барои нишон додани ду мафҳуми наздик ё ду ҷузъи гуногун, ки дар як мавзӯ истифода мешаванд, дар матни асл оварда шудааст. Ин пайваستшавӣ маънои чамъи байни ду истилоҳро медиҳад, ки ҳар ду мафҳум ё ном ба мавзӯи умумӣ дахлдоранд ва ҳамроҳ зикр мешаванд, то маъно пурратар ё таъкидшуда бошад, вале дар матни тарҷума истилоҳоти мазкур танҳо бо як истилоҳи содаи **devil** баргардон шудааст. *Таҳвили дастурӣ* бо усули *транспозитсия* дар истилоҳоти мазкур дуруст ба роҳ монда шудааст, зеро истилоҳи **devil** дар забони англисӣ дар шакли муродифи ҷуфт истифода намешавад, ҳарчанд дигар маъноҳои наздик мисли *demon, Satan, Lucifer, Prince of Darkness* дошта бошад ҳам. Истилоҳи **devil** истилоҳи умумӣ барои ҳама гуна шайтон ё мавҷуди бад аст. Истилоҳи **Satan** номи хоси шайтон аст, ки дар динҳои яҳудӣ ва масеҳӣ ҳамчун душмани Худо ва нишонаи бадӣ маъруф аст [406]. Истилоҳи **marcu ваҳм** дар матни асл аз ду исм ва пайвандаки -у иборат аст ва ҳамчун муродифи ҷуфт дар забони тоҷикӣ доништа мешавад. Ҳангоми тарҷума бо ибораи **reflection of fear** модулсозӣ гаштааст, ки номутобиқатии маъноӣ дар он дида мешавад. Агар истилоҳи **reflection of fear**-ро ба забони тоҷикӣ таҳтуллафзӣ тарҷума намоем, чун **инъикоси марс** мебошад, ки ҳолати модулсозии *ҷараён → натиҷа*ро нишон медиҳад. Муодили дурусти он дар забони англисӣ ба назари мо ин **fear and panic** аст. Истилоҳи **хуруфи ё хуруфом** дар матни тарҷума тамоман баргардон нашудааст, яъне партофта шудааст. Муодили он дар забони англисӣ **superstition** аст.

“Аскарони Осиёи Миёна аз **аслиҳачоти хучум** бештар **ханҷар ва шамшерҳои оҳанӣ** ва **аҳёнан биринҷиро** истифода мебуданд, ки дастаи онҳо аксаран, бо **нақшу ниғор** зебо оро дода мешуд” [432, с. 117].

*"The Central Asian troops widely used **iron (rarely bronze) daggers and swords**, handles of which were richly decorated" [435, с. 94].*

Дар ҷумлаи мазкур якчанд истилоҳи таърихӣ ҳарбӣ дида мешавад, ки **ханҷар ва шамшерҳои оҳанӣ** аз ин ҷумла мебошад. Тарҷумаи он ба забони англисӣ **iron daggers and swords** омадааст. Дар тарҷумаи ин истилоҳ ҷузъи **ханҷар** чун исми шумораи танҳо дар забони тоҷикӣ аст, вале дар забони англисӣ бо шумораи ҷамъи **daggers** баргардон шудааст. Истилоҳи дигар дар шакли ибора ин **аслиҳачоти хучум** аст, ки ба забони англисӣ умуман тарҷума нашудааст, яъне партофта шудааст. Муодили он дар забони англисӣ **offensive weapons** мебошад. Ибораи **аҳёнан биринҷӣ**, ки ба аслиҳачоти хучум, яъне ханҷар ва шамшерҳо рабт дорад, аз рӯйи тартиби наҳвӣ дар ҷойи нодуруст истифода шудааст. Истилоҳоти **iron daggers and swords** дуруст ифода ёфтаанд, чаро ки сифати “iron” ба ду исм дахл дорад. Аммо **rarely bronze** ҳамчун сифати алоҳида ба “*bronze daggers and swords*” иваз карда нашудааст ва душвории маъноиро барои хонандаи забони тарҷума инъикос хоҳад кард. Бо таркиби “*iron (rarely bronze) daggers and swords*” маълум нест, ки “rarely” ба чӣ дахл дорад, “used rarely” ё “bronze used rarely”? Ифода номуайян аст ва эҳтимол ҷумла мушкिल्фаҳм ва норӯшан ба хонандаи забони тарҷума мешавад. Истилоҳи дигар дар шакли ибора **нақшу ниғор** мебошад, ки дар забони тарҷума мутаассифона талаф ёфта, тарҷумаи худро наёфтааст, ҳол он ки муодили пурраи он дар забони англисӣ **patterns and ornaments** мебошад. Ба ақидаи мо, шакли дурусти тарҷумаи ҷумлаи мазкур ин тавр аст:

*The soldiers of Central Asia mostly used **offensive weapons** such as **iron and occasionally bronze daggers and swords**, whose hilts were often decorated with beautiful **patterns and ornaments**.*

Лозим ба ёдоварист, ки дар намунаи пешниҳодшуда тамоми истилоҳот, аз ҷумла, **аслиҳачоти хучум** – **offensive weapons**, **нақшу ниғор** –

patterns and ornaments ба пуррагӣ тарҷумаи худро ёфтаанд. Истилоҳоти *ханҷар ва шашерҳои оҳанӣ ва аҳёнан биринҷӣ* аз рӯйи тартиб ва сохтори ҷумла низ дар шакли *iron and occasionally bronze daggers and swords* омадааст, ки мазмунан муҳтавои матни асло ба комилӣ инъикос карда метавонад.

“Ҳангоми ҳафриёти археологӣ чунин намудҳои *иморату иншоот* ёфт шуданд: 1) қасрҳо, 2) маъбадҳо, 3) биноҳои истиқоматӣ, 4) корхонаҳо, 5) анборҳо, 6) қалъаҳо, 7) иншооти обёрӣ ва ғ.” [432, с. 190].

"Archaeological excavations have revealed the following types of construction: (1) *Palace constructions*, (2) *Buildings for religious worship*, (3) *Residential houses*, (4) *Constructions for production*, (5) *Store houses*, (6) *Fortifications* (7) *Irrigation works*, etc" [435, с. 94].

Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти таърихи фарҳангӣ, ки дар ҷумлаи боло истифода шудаанд, якчанд таҳвили луғавӣ-дастурӣ дар онҳо дида мешаванд. Ибораи “*иморату иншоот*” аз рӯйи хусусияти сарфӣ ибораи исмӣ (номӣ) аст, ки аз ду исм таркиб ёфтааст: *иморат* (исм) + *иншоот* (исм). Бо воситаи пайвандгари ҳамгункунанда “-у” (ҳаммонанди “ва”) ба ҳам “*иморат-у иншоот*” пайваست шудаанд. Ҳангоми тарҷума истилоҳи мазкур чун як истилоҳи сохта бо решаи *construct* + *ion* баргардон шудааст, яъне ибора ба як истилоҳи сохта мубаддал гаштааст. Ин таҳвили дастурӣ нишондиҳандаи усули *транспозитсия* мебошад. Истилоҳоти дигар баръакс дар забони тоҷикӣ бо як-истилоҳ дар шакли ҷамъ истифода шудаанд, вале ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ чун ибора ифода меёбанд. Истилоҳи *қасрҳо* чун *palace constructions*, истилоҳи *маъбадҳо*, ки муодили худро дар забони англисӣ ҳамчун *temples* доро аст, вале бо усули модулсозӣ бо тарзи дигар ифодаи маъно кардааст, чун *buildings for religious worship*, ки дар он на танҳо таҳвили дастурӣ, балки таҳвили луғавӣ низ дида мешавад. Истилоҳи *биноҳои истиқоматӣ* пурра калка гаштааст, ки дар он таҳвили дастурӣ танҳо дар тартиби ибора аз рӯйи сохти сарфӣ дида мешавад: *биноҳои истиқоматӣ* (исм + *сифат*) *residential houses* (*adj* + *noun*). Чунон ки

мебином дар ибораи тоҷикӣ аввал исм ва баъдан сифат омада, дар забони англисӣ баръакси он аст. Истилоҳи **корхонаҳо** дар матни тарҷума така ба мазмуни матн бо усули модулсозӣ тағйири ифодаи баён чун **constructions for production** шудааст, ки аз рӯйи сохти сарфии истилоҳ як истилоҳи сохта ба ибораи мураккаб табдил меёбад. Новобаста аз истифодаи тахвилоти луғавӣ-дастурӣ дар раванди тарҷумаи истилоҳи мазкур номувофиқатии услубӣ дида мешавад, зеро чунин ибора бо мафҳуми **корхонаҳо**, ҳарчанд **корхонаҳои истеҳсолӣ** бошанд ҳам, истилоҳи тарҷумашуда дар ин шакл дар забони англисӣ истифода намешавад. Намунаи дурусти он аз рӯйи маъно ва услуб ин **workshops** ё **production facilities** мебошад. Истилоҳи **анборҳо** тарҷумаи дурусти худро чун **store houses** дар забони англисӣ ёфтааст, ҳарчанд дар сохти истилоҳ тахвили дастурӣ дида мешавад. Истилоҳоти **қалъаҳо** – **fortifications, иншооти обёрӣ** – **irrigation works** бо тахвили луғавӣ калка шудаанд. Дар ҷумлаи мазкур як хусусияти дастурӣ низ ба назар мерасад. Тарҷумон ҳангоми тахвили дастурӣ намудани ҷумлаи матни асл усули *транспозитсия дар категорияи замон* ба кор бурдааст. Дар ҷумлаи мазкур фарқияти ифодаи феъли мафъул ва фойил дида мешавад. Дар забони асл амали феъл дар шакли мафъул иҷро мешавад: *Ҳангоми ҳафтриёти археологӣ чунин намудҳои иморату иншоот ёфт шуданд*. Вале дар забони тарҷума феъл дар шакли фойил аст ва амал аз тарафи мубтадои ҷумла дар шакли феъли мутлақ (perfect tense) иҷро мегардад: **Archaeological excavations have revealed the following types of construction**. Маълум мешавад, ки дар ҷумла ҳангоми тарҷума тахвили дастурии *транспозитсияи замони феъл (tense shift transposition)* ба кор бурда шудааст.

“Ба давраи Кушонӣён *системаи мутараққии пулӣ, ниҳоят гуногун будани қимати тангаҳо ва хеле зиёд будани шумораи онҳо* хос мебошад. Ҳамаи ин далолат мекунад, ки дар мамлакат *истеҳсоли мол* ва гардиши он дар амал буд. Ба ин муносибат чунин ҷиҳати масъала ҷолиби диққат аст, ки қисми зиёди *тангаҳои кушонӣ тангаҳои мис* буд” [432, с. 192].

*"For the Kushan epoch, the existence of a developed **coinage system** of different denominations and abundant minting is characteristic. All this testifies to the existence, in the country of **commodity production** and exchange. In this connection, the significant fact is that the main part of the **Kushan exchange** consisted of **copper coins**" [435, с. 168].*

Дар мисоли навбатӣ истилоҳоти иқтисодӣ истифода шудаанд. Истилоҳи *системаи пулӣ* бо усули калкаи нопурра қисман транслитератсия шуда, қисми дигараш калкаи маъноӣ гаштааст, ҳамчун **coinage system**. Дар он сохтори сарфӣ истилоҳ тағйир наёфтааст. Лозим ба ёдоварист, ки **coinage system** на *системаи пулӣ*, балки *низоми сикказании тангаҳо* аст. Дар ибораи *ниҳоят гуногун будани қимати тангаҳо ва хеле зиёд будани шумораи онҳо* ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ *таҳвили сохтори наҳвӣ* ба вучуд омадааст, яъне ибораи бо сохти феъли **“будан”** на бо ибораи феълӣ, балки бо ибораи **different denominations** (*сифат + исм*) табдил ёфтааст. Ибораи *хеле зиёд будани шумораи он* чун **abundant minting** (*сифат + исм*). Истилоҳи *истеҳсоли мол* услубан мутобиқи комили худро дар забони тарҷума чун **commodity production** дарёфт намудааст, зеро матни асл ба маҳсулоти саноатӣ ва гардиши он таъкид менамояд, ки истилоҳи **commodity production** худ *истеҳсоли молҳои саноатӣ ва тиҷоратиро* дар назар дорад. Таҳвили дастурӣ дар истилоҳи мазкур дида намешавад, чунки бо сохти сарфӣ мутобиқатӣ доранд. Ҳангоми тарҷумаи *тангаҳои кушонӣ тангаҳои мис таҳвилоти луғавӣ умумигардонӣ ва модулсозӣ* истифода шудааст, зеро истилоҳи *тангаҳои кушонӣ* чун **“Kushan exchange”** баргардон шудааст, ки дар ин ҷо калмаи **“exchange”** ҳамчун истилоҳи умумимафҳум барои муомилоти пулӣ ё системаи пулии давраи Кушониён мебошад, яъне ба ҷойи тарҷумаи дақиқи **“Kushan coins”** як мафҳуми васеътар ва умум интиҳоб шудааст. Барои гурез аз такрори истилоҳи **танга**, тарҷумон дар ибораи дуҷум истилоҳро таҳтуллафзӣ намуда, дар ибораи якум ҳам бо усули модулсозӣ тағйири ифодаи маъно ва ҳам умумигардонии мафҳуми истилоҳи матни асл

кардааст, ки аз рӯйи мутобиқати маъно дар тарҷумаи матн муваффақ гаштааст.

“Асарҳои санъати римӣ ба таҳаввулоти санъати Осиёи Миёна, аз ҷумла, ба ташаккули санъати Қандаҳор, ки дар шимолу ғарби Ҳиндустон, дар Афғонистон ва эҳтимолан, дар ҷануби Осиёи Миёна инкишоф ёфт, таъсири калон расониданд” [432, с. 193].

"The Roman art products considerably influenced the evolution of Central Asian art especially the formation of the Gandhar School of art, which was prevalent in North-West India, Afghanistan and perhaps in the Southern Central Asia" [435, с. 168].

Дар тарҷумаи истилоҳи *асарҳои санъати римӣ* таҳвили дастурӣ дар тартиби сохти сарфии истилоҳ дида мешавад, зеро *асарҳои санъати римӣ* иборат аз таркиби (исм + исм + сифат) аст, вале дар тарҷума тартиби истилоҳ тағйир ёфтааст *Roman art products* (сифат + исм + исм). Дар тарҷумаи ин истилоҳ номувофиқатии услубӣ дар ҷузъи *асарҳо – products* дида мешавад. Дар инҷо мутарҷим усули калкаи маъноиро истифода намуда, ҷузъи *асарҳо* чун *products* баргардон намудааст, ки истилоҳи интиҳобшуда дар забони англисӣ бештар дар самти тичорат ва иқтисодиёт серистифода аст. Тарҷумаи услубан дурусти он, ки дар нутқи англисзабонон маъмул мебошад, истилоҳи *works of Roman art* аст. Баъзан дар раванди тарҷума бо истифодаи таҳвилоти луғавӣ-дастурӣ тарҷумон истилоҳотро метавонад услубан номувофиқ ба забони тарҷума интиқол диҳад, ки ба хонандаи забони тарҷума мушкilot пеш меоварад. Истилоҳи *санъати Қандаҳор*, ки сохторан аз ду ҷузъ иборат аст, ҳангоми тарҷума ба ибораи мураккаби сечузъа табдил ёфтааст, зеро таҳвили дастурӣ дар баробари истифодаи таҳвили луғавӣ ба амал омадааст. Яъне, барои равшантар намудани мазмуни истилоҳ дар матни тарҷума мутарҷим усули *модулсозиро*, ки хоси таҳвили луғавӣ аст, истифода намуда, бо иловаи ҷузъи *school – мактаб* онро васеътар ифодаи маъно намудааст, чун *Gandhar School of art*.

“Аз нуқтаи назари танқидӣ дида баромадани фарзияҳои мавҷуда моро ба гумоне водор менамояд, ки имконияти дар вақти ҳозира, қатъиян он тараф истад, ҳатто, ба андозае, эҳтимолан, муайян намудани макони ташаккули Ҳайтолиён ниҳоят кам аст” [432, с. 240].

"A critical study of the existing hypotheses compels us to regard the possibility of solving the problem about the place of the formation of the Hepthalites with doubt" [435, с. 214].

Мавриди зикр аст, ки ибораи **аз нуқтаи назари танқидӣ** дар матни асл ҳамчун истилоҳ истифода нашудааст, вале мутарчим онро чун истилоҳи **critical study**, ки чун истилоҳи илмҳои гуманитарии **омӯзиши интиқодии фарзияҳо** дар соҳаи фарҳангшиносӣ, таърих ва адабиётшиносӣ ва ғ. истифода бурда мешавад, баргардон намудааст. Дар матни асл **аз нуқтаи** омадааст, ки мутарчим онро дар матни тарҷума талаф дода, ба шакли ихтисор **назари танқидиро** чун **critical study** баргардон намудааст. Намунаи дигари тарҷумаи ин истилоҳ ба забони англисӣ **from the point of view of criticism** мебошад, ки ифодакунандаи маънои пурраи **аз нуқтаи назари танқидӣ** аст. Дар ин ибораи пешниҳодшуда **criticism** истилоҳ мебошад. Аз рӯйи хусусияти таҳвили дастурии истилоҳи мазкур дар матни тарҷума фарқият танҳо дар тартиби сохтори он дида мешавад. Дар раванди тарҷума **аз нуқтаи – from the point of view** ба забони англисӣ баргардон нашудааст, вале тарҷумон мазмунан истилоҳро аз ибораи мураккаб сохторан ихтисор намуда, чун ибораи исмӣ дуруст интиқол додааст.

“Ҷазои дуздӣ ниҳоят сахт буд: “Барои дуздии чизе, ки андозааш маълум нест, сар мезаданд; товони чизи дуздиро даҳ карат зиёдтар додан даркор буд”. Аз ин мадракот маълум мешавад, ки ҷамъияти Ҳайтолиён ҷамъияти синфӣ ҳисоб мешуд ва аз ҷиҳати молу мулк аниқ равшан тақсим шуда буд. Онҳо соҳиби давлат буданд” [432, с. 241].

"The punishment for crimes against property was extremely strict: "for burglary, without ascertaining the amount, the punishment was beheading; for pilferage fine of ten times the value was imposed". From the above-mentioned

*data a conclusion can be drawn: the Hepthalite society was a class society with **property differentiation**. Among the Hepthalites their own **statehood** had been formed"* [435, с. 216].

Дар чумлаи боло якчанд истилоҳи соҳаи ҳуқуқ ба назар мерасад, ки ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ ба таҳвили дастурӣ дучор омаданд. Истилоҳи *ҷазои ғузду* ба забони англисӣ чун ***the punishment for crimes against property*** баргардон шудааст, ки дар он баъзе таҳвили дастурӣ аз чумла, ибораи изофӣ *ҷазои* ба пешоянди ***for*** табдил ёфта, *ғузду*, ки дар шакли танҳо мебошад, ***crimes against property*** дар шакли ҷамъ тарҷума шудааст. Истилоҳи мазкур бо таҳвили луғавии модулсозӣ ба забони англисӣ интиқол гаштааст, зеро дар он тағйири ифодаи маъно дида мешавад. Дар истилоҳи мазкур илова намудани категорияи муайяни бо артикли муайянии ***the*** дар забони англисӣ ба назар мерасад, ки намунаи асл умуман артикл надорад. Истилоҳи содаи ***товон*** ба ибораи ***pilferage fine*** табдил ёфтааст, ки усули транспозитсияи сохтор дар он дида мешавад. Дар чумлаи мазкур конструкцияи наҳвӣ ҳангоми тарҷума таҳвил ёфтааст, ки дар забони асл ***аз ҷиҳати молу мулк аниқ равшан тақсим шуда буд*** чун чумла омада, дар забони тарҷума ***property differentiation*** чун як ибора баргардон шудааст. Истилоҳи ***давлат*** дар забони тоҷикӣ сохторан сода буда, ҳамчун истилоҳи сохта ***statehood*** (*state (пеша) + hood (суффикс)*) интиқол ёфтааст. Бояд қайд намуд, ки дар раванди тарҷумаи чумлаи мазкур якчанд усули *транспозитсия*, аз қабили *транспозитсияи тартиби калима (transposition of word order change)*, *транспозитсияи калима ба ибора ё баръакс (transposition of words and phrases)*, *транспозитсияи конструксияи наҳвӣ (syntactic reorganization)* дида мешавад, ки хоси таҳвили дастурии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аст.

*"Anita O'Brien undertook the **copyediting** with patience, tenacity, and precision"* [434, с. 17].

*"Анита О'Брейн **вазифаи веросториро** бо бурдборӣ, суботкорӣ ва мушикофӣ анҷом додааст"* [433, с. 22].

Дар чумлаи мазкур истилоҳот баръакс аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд. Дар раванди тарҷума мутарҷим меъёрҳои дастурии забони англисиро бо таҳвилҳои гуногуни луғавӣ ва дастурӣ мутобиқ ба қоидаҳои дастурии забони тоҷикӣ гардонидаст. Лозим ба ёдоварист, ки ба таҳвили дастурии тарҷума бештар усули транспозитсия рабт дорад, зеро тамоми тағйироти дастурӣ дар раванди истифодаи ин усул ба миён меояд. Дигар усулҳои тарҷума, ки модулсозӣ, мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, муайянсозӣ, шарҳи маънӣ ва калка мебошанд, дар онҳо бештар таҳвилоти луғавӣ-маъноӣ ба назар мерасанд. Ин хусусият ва нозукиҳои таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитариро ба назар гирифта, зербоби мазкурро таҳвили луғавӣ-дастурии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ногузорӣ намудем. Дар мисоли боло, дар баробари истифодаи усули транспозитсия, якчанд таҳвили луғавии дигар низ ба чашм мерасад. Дар аввал, ҳангоми тарҷума тағйири тартиби унсурҳои ҷумла, яъне транспозитсия дар тартиби ҷумла дар забонҳои мавриди қиёс дида мешаванд: дар забони англисӣ [*Anita O'Brien – subject*] + [*undertook – predicate*] + [*the copyediting – object*] + [*with patience, tenacity, and precision – adverbial modifier*] → дар забони тоҷикӣ: [*Анита О'Брейн – мубтадо*] + [*вазифаи веросториро – пуркунанда*] + [*бо бурдборӣ, суботкорӣ ва мӯшикофӣ – пуркунанда*] + [*анҷом додааст – ҳабар*]. Дуюм, категорияи дастурии замон дар ҷумлаҳо тағйир ёфтааст. Феъли *undertook* дар забони англисӣ феъли замони гузаштаи одӣ (Past Simple) буда, ҳангоми тарҷума чун феъли замони гузаштаи перфектӣ *анҷом додааст*, тарҷума шудааст. Дар ин ҷумла истилоҳ ин **copyediting** мебошад, ки бо усули илова бо воҳиди луғавии “**вазифаи**” аз сохти мураккаб **copyediting** [*copy + edit + ing*] ба таркибӣ **вазифаи веросторӣ** мубаддал гаштааст. Маълум мегардад, ки дар истилоҳ транспозитсияи сохтори истилоҳ ба вучуд омадааст. Истилоҳи мазкур ба илмҳои гуманитарӣ дахл дошта, метавонад дар созаи забоншиносӣ, рӯзноманигорӣ ва адабиётшиносӣ васеъ истифода гардад.

"In the West, meanwhile, Aristotelian logic lost out to **Scholasticism**" [434, с. 56].

“Дар Фарб, дар айни ҳол, **фалсафаи догматизм** бар мантиқи Арасту золиб омад” [433, с. 52].

Дар мисоли навбатӣ ҳангоми тарҷумаи истилоҳи фалсафии **Scholasticism** таҳвили луғавӣ–дастурӣ истифода гардидааст. Бо усули *модулсозӣ* мутарҷим онро бо ифодаи дигар чун **фалсафаи догматизм** ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст. Аз рӯйи хусусияти дастурӣ истилоҳи сохтаи **Scholastic + ism** ба истилоҳи таркибии **фалсафаи догматизм** табдил ёфтааст, ки ҳамзамон нишондиҳандаи усули *транспозитсияи сохтор* дар раванди тарҷума мебошад. Бояд қайд намуд, ки ҳадафи асосии тарҷумон ҳангоми тарҷума бо мазмуни мукамал баргардон намудани матн асл ба матн тарҷума аст ва дар ин раванд тарҷумон, асосан, ба мазмуни матн таъҷиба менамояд. Вале дар ин ҷо, истилоҳи фалсафӣ аз рӯйи мафҳум ғалат баргардон шудааст. Истилоҳи мазкур бояд бо роҳи транслитератсия чун фалсафаи схоластикӣ баргардон мешуд, зеро он аз фалсафаи догматикӣ ба кулӣ фарқ дорад. *Догматизм таълимот ё ақидае мебошад, ки бидуни таҳқиқ аз рӯйи эътиқоди кӯр-кӯрона барои ҳамаи замон ва шароити таърихӣ ҳамчун ҳақиқати бебаҳсу тағйирнопазир қабул карда мешавад* [332, с. 456]. *Схоластика – як равиши фалсафӣ ва таълимӣ аст, ки имон ва мантиқ (ақл)-ро якҷо мекунад. Ин равиш асосан дар асрҳои миёна (дар донишгоҳҳои Аврупо) истифода мешуд. Таълимоти схоластикӣ бо истифода аз мантиқ ва далелҳои ақлӣ, ақидаҳои динӣ ё фалсафиро шарҳ медиҳад* [251]. Пас, агар ин ду истилохро аз рӯйи маъно таҳлил намоем, мазмунан мухолифи якдигаранд: Истилоҳи **dogmatism** чун **илми илоҳиёти назарӣ** ва истилоҳи **scholasticism** ҳамчун **мадрасагарой, ҷунбиши мадрасӣ** тарҷума шудааст [325, с. 261, 714].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки истилоҳи фалсафии *схоластизм* ба далелҳои амалӣ ва ҳодисаҳои ба мантиқ мувофиқ бовар мекунад, вале фалсафаи *догматизм* баръакс ба назарияҳои беасос. Тарҷумаи дурусти ин ҷумла, ба

назари мо, чунин аст: *Дар Фарб, айни замон, мантиқи Арасту ба **фалсафаи схоластикӣ** мағлуб шуд.*

*"One of the four schools of **Sunni Islamic jurisprudence** was founded by a Central Asian, and a second found its most congenial home there. Also, the greatest official defender of **Sunni orthodoxy** was Nizam al-Mulk from Khurasan, who also gave **the madrasa** the purpose and form it retains today" [434, с. 57].*

*“Яке аз чор мактаби **фиқҳи исломии аҳли суннат** аз тарафи осиемарказигӣ бунёд гузошта шуда, дуямаи мувофиқтарин хонаширо дар ин ҷо ёфт. Ҳамчунин бузургтарин ҳимоятгари расмии **суннати ортодоксӣ** Низомулмулк аз Хуросон буд, ки ба **мадраса** ҳамон шакл ва мақсадеро, ки он имрӯз нигоҳ медорад, дода буд” [433, с. 54].*

Дар ин ҷумла истилоҳи диншиносии **Sunni Islamic jurisprudence** ба забони тоҷикӣ пурра калка шуда, бо усули илова истилоҳи **аҳл** барои маънои истилоҳро пурра намудан зам гаштааст. Аз рӯйи хусусияти дастурӣ тартиби мавқеи ҷузъҳои истилоҳ дар забонҳои муқоисашаванда дигаргун аст: **Sunni Islamic jurisprudence (adj + adj + noun)**, **фиқҳи исломии аҳли суннат (исм + сифат + исм + исм)**. Яъне, транспозитсия дар тартиби истилоҳ (transposition in word order) дида мешавад. Истилоҳи Sunni orthodoxy пурра ба забони тоҷикӣ чун суннати ортодоксӣ транслитератсия гардидааст. Истилоҳи **the madrasa** бошад реалияи забони форсӣ ва тоҷикӣ ба шумор рафта, чун истилоҳи диншиносӣ худ дар забони асл дар шакли транслитератсия қарор дорад, ва дар забони тоҷикӣ бо ҳамон шакл омадааст, зеро истилоҳ дар матни тарҷума зарурат ба таҳвили тарҷумонӣ надорад. Фарқият танҳо дар истифодаи категорияи муайянӣ, ки дар забони асл артикли **the** истифода шудааст, дида мешавад ва ҳангоми тарҷума дар забони тоҷикӣ артикл вучуд надорад, аз ин лиҳоз баргардон нашудааст. Ба ҷойи артикли **the** метавон ҷонишини ишоратии **ҳамон**-ро дид, ки худ вазифаи категорияи муайяниро дар матни тарҷума иҷро менамояд.

"Meanwhile, **craftspeople** do not often sign their products, but in Central Asia many **silversmiths** and **casters of bronze** did so, revealing their justified pride in even their most utilitarian wares" [434, с. 58].

“Ҳарчанд **косибон** одатан дар рӯйи осорашон номи худро намегузоранд, аммо дар Осиёи Марказӣ бисёри **заргарон** ва **мисгарон** ифтихори арзандаи худро бо ин ин роҳ зоҳир мекарданд” [433, с. 55].

Дар ҷумлаи боло истилоҳоти иҷтимоие, ки қору ғайолият ва касбияти ҷомеаи Осиёи Марказиро дарбар мегирифтанд, омадааст. Истилоҳи **craftspeople** дар матни асл аз ду морфемаи реша ва морфемаи пайвандкунанда дар байн сохта шудааст: **craft (root morpheme) + -s (linking morpheme) + people (root morpheme)**. Аз рӯйи сохти сарфӣ истилоҳ дар матни асл мураккаб аст, зеро аз ду асос иборат мебошад, вале дар раванди тарҷума истилоҳи мазкур чун истилоҳи сохтаи **косиб** + **он** баргардон шудааст. Ҳарчанд ҳангоми тарҷума таҳвил дар сохти истилоҳ ба вучуд омада бошад ҳам, аммо дар категорияи шумора умумият дида мешавад, чунки дар матни тарҷума низ истилоҳ дар шакли ҷамъ баргардон шудааст. Дар ин истилоҳ *транспозитсия* дар сохтори сарфӣ истилоҳ ба вучуд омадааст, истилоҳи муракаб ба сохта табдил меёбад. Истилоҳи **silversmiths** низ бо ҳамин хусусият ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтааст: **silversmiths = silver + smith + -s → зар (реша) + гар (насванди касб) + он (ҷамъ)**. Истилоҳи **casters of bronze** бошад аз сохти таркибӣ, ки дар матни асл чун ибора омадааст, чун истилоҳи сохтаи **мисгарон** дар матни тарҷума ифода ёфтааст.

"These diverse Iranian and Turkic peoples met and mingled above all on the territory of Greater Central Asia where, from the earliest days, they acquired a **pluralistic** but very real and distinctive identity of their own" [434, с. 57].

“Ин халқҳои гуногуни эронӣ ва туркӣ нештар дар сарзамини Осиёи Марказии Бузургтар вохӯрда омехта шуданд, ки дар ин ҷо аз солҳои қадим онҳо ба ҳувиёти **плюралистӣ (чандгонагӣ)**, аммо хеле ҳақиқӣ ва фарқкунандаи ҳеш соҳиб шуданд” [433, с. 57].

Дар мисоли навбатӣ истилоҳи чомаашиносии **pluralistic** бо *роҳи муайянсозӣ*: аввал истилоҳ дар шакли *транслитератсия* омада, баъдан дар кавс *муайянсозӣ* шудааст. Усули муайянсозӣ ба таҳвили луғавии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дохил мешавад. Ғайр аз ин, дар ҷумлаи мазкур дигар таҳвилоти дастурӣ низ ба кор бурда шудааст. Феълҳои “*met and mingled*” дар тарҷума баъд аз нишондиҳандаи макон ва замон меоянд, яъне сохтори ҷумлаи тоҷикӣ (*транспозитсия дар ҷузъҳои ҷумла*) тағйир ёфтааст. Ибораи **from the earliest days** бо усули *модулсозӣ* така ба мазмуни матн бо маънои дигар ифода гаштааст, чун **аз солҳои қадим**. Тарҷумаи ибораи мазкур мутобиқ ба мазмуни матни асл аст, зеро ибораи **аз рӯзҳои аввал** ба ин матн мувофиқат намекунад.

*"Popular culture, too, finds little place in the following pages. The same literature that produced **treatises of philosophy and the sciences** also gave rise to the writings of **storytellers and exorcists, jugglers and magicians**, not to mention whole **collections of anecdotes, incantations, tricks and talismans**, and books composed on everything from freckles to twitching"* [434, с. 57].

*“**Фарҳанги мардумӣ** низ дар саҳифаҳои минбаъда ҷойи зиёдро намегирад. Худи ҳамон адабиёте, ки **рисолаҳои фалсафӣ** ва **илмҳои дақиқ** офарида буд, ба навиштаҳои **афсонагӯҳо** ва **девбандҳо, чашмбандҳо** ва **ҷодугарҳо, маҷмӯаҳои калони ҷодугарӣ, фанду фиреб** ва **ҳазлу шӯҳиҳо** ва **китобҳо** дар бораи ҳама чиз аз кунҷитакҳо то ба рағкашӣ, **такони рушд дод**”* [433, с. 64].

Мусаллам аст, ки ҳангоми тарҷумаи матни забони англисӣ ба забони тоҷикӣ таҳвилоти дастурӣ новобаста аз истифодаи истилоҳот дар ҷумлаҳо ба вучуд меоянд, зеро сохтори ҷумлаи забони англисӣ аз сохтори ҷумлаи забони тоҷикӣ бо меъёрҳои дастуриашон фарқ мекунад. Дар ҷумлаҳои мазкур низ дар раванди тарҷума тағйири ҷойгузори аъзоҳои ҷумла дар забонҳои мавриди қиёс ба амал омадааст, ки ба таҳвили дастурӣ бо усули *транспозитсияи сохтори наҳвӣ* рабт дорад. Истилоҳи чомаашиносии **popular culture** бо таҳвили луғавии *модулсозӣ* ҳамчун **фарҳанги мардумӣ** баргардон

шудааст, на ин ки *фарҳанги маъмулӣ*. Яъне, тағйири ифодаи маъно кардааст, ки мазмунан ба матни асл мутобиқатӣ дорад. Истилоҳи *treatises of philosophy* чун *рисолаҳои фалсафӣ* бо усули *калкаи иборавии пурра* ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст. Ҳатто дар истилоҳи мазкур тартиби сарфӣи ҷузъҳо якхел мебошанд: *treatises of philosophy (noun + adj) → рисолаҳои фалсафӣ (исм + сифат)*. Истилоҳи *the sciences*, ки тарҷумаи тахтуллафзии он ба забони тоҷикӣ *илмҳо* мебошад ва мафҳуми умумӣ дорад, бо *таҳвили лугавии мушаххасгардонӣ* чун *илмҳои дақиқ* ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст. Аз рӯйи хусусияти дастурӣ исми шумораи чамъ *sciences*, ки истилоҳи сохторан сода аст, ба истилоҳи таркибӣ табдил ёфтааст, ки нишондиҳандаи *транспозитсияи сохти сарфӣ* мебошад. Истилоҳоти *storytellers and exorcists, jugglers and magicians* ҳамагӣ дар шакли чамъ омада, дар матни тарҷума низ дар шакли чамъ ҳамчун *афсонагӯҳо ва девбандҳо, чашмбандҳо ва ҷодугарҳо* калкаи пурра гаштаанд. Истилоҳоти *collections of anecdotes, incantations, tricks and talismans* бо усули *модулсозӣ* тағйири ифодаи баён кардаанд, ки дар натиҷаи истифодаи ин усул тағйироти дастурӣ низ дар онҳо дида мешавад. Ҳангоми истифодаи *усули модулсозӣ*, *транспозитсияи сохтори сарфӣ* низ ба кор бурда шудааст, мисол истилоҳи *anecdotes* чун *ламуфа* не, балки чун *ҳазлу шухӣ* интиқол ёфтааст, ки дар ин ҳолат ҳам усули *модулсозӣ* ва ҳам *транспозитсия* дида мешавад, зеро истилоҳи сода ба ибора мубаддал гаштааст. Истилоҳи *tricks and talismans* чун *фанду фиреб* баргардон шудааст, ки ҷузъи *talismans* мазмунан ба истилоҳи забони тоҷикии *туморҳо* мутобиқат дорад. Ҳангоми тарҷумаи иборавии *collections of anecdotes, incantations, tricks and talismans* ба забони тоҷикӣ тартиби ҷойгузориин истилоҳот тағйир ёфтааст, ки нишондиҳандаи *транспозитсияи тартиби истилоҳ (transposition of word order)* аст.

"The armies of nomadic Arabs that attacked Central Asia in the year 660 did not expect to find a *tabula rasa*" [434, с. 71].

“Урдуҳои арабҳои бодиянишин, ки ба Осиёи Марказӣ дар соли 660 ҳуҷум карда буданд, интизори ёфтани *коғози тоза*и *нонавишта (табула*

раса) набуданд. Онҳо шунида буданд, ки ин минтақа хеле доро буд” [433, с. 68].

Дар ин ҷумла истилоҳи таърихӣ ***tabula rasa*** бо усули муайянсозӣ дар қавс ҳам транслитератсия шудааст ва ҳам шарҳи маънӣ ёфтааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар назарияи тарҷума усули муайянсозӣ дар шакли баръакс сурат мегирад, дар аввал истилоҳ транслитератсия гашта, баъдан дар қавс бо ибораи мазмунан мутобиқ маънидод мешавад. Мутарҷим ин усулро баръакс истифода намудааст. Ҳангоми истифодаи усули муайянсозӣ ҷузъи нонавишта илова гаштааст, ки нобаробарӣ дар сохтори ибораҳои забонҳои мавриди тарҷума дида мешавад. Дар матни асл ибора аз ду ҷузъ ***tabula + rasa*** иборат буда, дар натиҷаи тарҷума бо истилоҳи бисёрҷузъа ***коғаз + и + моза + и + нонавишта*** интиқол ёфтааст, ки нишондиҳандаи *транспозитсия дар сохтори ҷузъӣ (transposition in component structure)* аст.

*"The presence from early times of all these **merchants** – most of them locally based – assured that Central Asian cities would become the **major center of banking and finance for trade between China, India, and the Middle East**"* [434, с. 87].

“Мавҷудияти ҳамаи ин **тоҷирон** аз давраҳои қадим, ки аксарияти онҳо таҳҷой ва ё бумӣ буданд, аз он қанолат меод, ки шаҳрҳои Осиёи Марказӣ ба **маркази асосии бонкдорӣ ва молия барои тиҷорат** бо Чин, Ҳинд ва Шарқи Наздик табдил ёбанд” [433, с. 84].

Истилоҳоти иқтисодӣ ***merchants – тоҷирон, major center of banking and finance for trade – маркази асосии бонкдорӣ ва молия барои тиҷорат*** айнан таҳтуллафзӣ бо усули калкаи пурра баргардон шудаанд. Дар тарҷумаи истилоҳоти мазкур бидуни вайрон кардани маъно, яқинанд таҳвилоти дастурӣ, ки ҳоси усули *транспозитсия* мебошад, ба вучуд омадааст. Дар ибораи ***major center of banking and finance for trade – маркази асосии бонкдорӣ ва молия*** ҷойивазкунии унсурҳо дида мешавад. Таҳвили пешояндҳо низ дар тарҷумаи ин ибора дида мешавад. Пешоянди забони англисӣ “for” бо муодили забони тоҷикӣ – “барои” иваз шудааст. Дар ибораи мазкур ҷузъи ***banking*** ҳамчун

феъли тасрифнашавандаи герундий омада, ба забони тоҷикӣ чун исми **бонкдорӣ** баргардон шудааст.

Дар назарияи тарҷума, транспозитсия ҳамчун яке аз усулҳои тағйироти сохторӣ шинохта мешавад, ки ҳангоми он воҳидҳои дастурӣ ё нахвӣи забони асл ба воҳидҳои шакли дигари забони тарҷума иваз мегарданд. Ҳадафи асосии ин раванд на танҳо интиқоли маъно, балки ҳифз ва бозсозии хусусиятҳои услубӣ, прагматикӣ ва коммуникативии матн мебошад.

Нобаробарии услубии байни ифодаҳои асосӣ ва транспозитсияшуда нишон медиҳад, ки муодилияти тарҷума танҳо бо мутобиқати маъно маҳдуд намешавад. Баръакс, мутарҷим бояд ба заминаи матнӣ, жанр, сабки баён ва интизориҳои хонанда низ таваҷҷуҳ зоҳир намояд. Аз ҳамин лиҳоз, истифодаи транспозитсия махсусан дар матнҳои адабӣ, илмӣ ва публисистӣ аҳаммияти хос дорад [17, с. 189]. Дар матни боло низ ҳангоми истифодаи усули транспозитсия мутобиқатии маъно дида мешавад ва хусусиятҳои услубӣ ва прагматикӣ нигоҳ дошта шудааст.

*"A further consequence of the centuries-long trade boom that preceded the Arab invasion was to stimulate **local manufactures**. In city after city, **specialized industries** arose to serve the **export trade**. Thus the cities of the Ferghana Valley, which had easy access to **rich deposits of coal and iron**, produced steel blades that could be exported profitably to the Middle East and India. At Akhsikent, Pap, Merv, and other Central Asian centers of **metalworking**, their technique required crucibles that could sustain heat up to 1,600 degrees Celsius;" [434, с. 88-89].*

*“Оқибатҳои баъдини афзоиши чандинасраи ташаббуси тичоратӣ, ки пеш аз истилои арабҳо вуҷуд дошт, ҳавасманд сохтани **истеҳсолкунандагони ватанӣ** буд. Дар як шаҳр, аз паси шаҳри дигар, **соҳаҳои саноати мушаххас** ба вуҷуд омада буданд, то ба **савдои содиротӣ** хидмат расонанд. Ҳамин тавр шаҳрҳои водии Фарғона, ки дастрасии хуб ба **захираҳои ангишт ва оҳан** доштанд, шамшерҳои оҳанӣ месохтанд ва ин шамшерҳо бо фоидаи бисёр дар Шарқи Наздик ва Ҳинд фурухта мешуданд. Дар Ахсикент, Пап, Марв ва дигар марказҳои Осиёи Марказӣ **технологияи***

коркарди филизз, буттаи оҳангариеро тақозо мекард, ки ба гармии то 1600 дараҷа селсия тоб оварда метавонист” [433, с. 86].

Дар ҷумлаи мазкур истилоҳоти иқтисодиёти саноатӣ *local manufactures* – *истеҳолкунандагони ватанӣ*, *specialized industries* – *соҳаҳои саноати мушаххас*, *export trade* – *савдои содиротӣ* бо таҳвили луғавӣ калкаи пурра гардидаанд. Албатта, дар баробари истифодаи ин усул *транспозитсия* дар тартиби ҷойгузорию ҷузъҳо ва ибора дида мешавад. Аз истилоҳоти нобаршуда истилоҳи *specialized industries* дар матни тарҷума бо иловаи истилоҳи *соҳа* бо се ҷузъ интиқол ёфтааст. Муодили дурусти он *саноатҳои тахассусӣ* мебошад. Дар истилоҳи *rich deposits of coal and iron* ба назар мерасад, ки ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ҷузъи *rich* – *ғанӣ*, бой афтодааст. Тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ *захираҳои ғанӣи маданияи англист ва оҳан* мебошад. Истилоҳи *metalworking* бошад сохторан дар забони англисӣ мураккаб буда, ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ бо иборати *технологияи коркарди филизз* баргардон шудааст. Аз рӯйи хусусияти дастурӣ *транспозитсияи сохтори сарфӣ* дар он дида мешавад ва барои ифодаи маънои истилоҳ усули *модулсозӣ* ба кор бурда шудааст.

"The Persians dragooned both city dwellers and Scythians (Sacas) from the surrounding countryside, and the two groups from Central Asia fought side by side in the West" [434, с. 91-92].

“Форсҳо шахриён ва сакоиҳо (сакҳо)-ро аз деҳоти гирду атроф ба ҷангидан водор мекарданд ва ин ду гурӯҳ аз Осиёи Марказӣ пахлу ба пахлу дар Фарб ҷанг мекарданд” [433, с. 89].

Истилоҳи ҷомеашиносии *city dwellers*, ки муодили он ба забони тоҷикӣ *сокинони шахр* мебошад, ба таври ихтисоркунӣ дар матни тарҷума чун *шахриён* тарҷума шудааст, ки дар он *транспозитсия* дар сохтори сарфӣ дида мешавад, яъне ибора ба истилоҳи сохта баргардон шудааст. Истилоҳи таърихӣ *Scythians (Sacas)* бо усули транслитератсия чун *сакоиҳо (сакҳо)* ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтааст, ки дар он усули *мутобиқшавии орфографӣ* низ дида мешавад, зеро дар забони англисӣ истилоҳ бо ҳарфи калон навишта

шудааст, вале дар забони тоҷикӣ мутобиқ ба қоидаи имлои забони тоҷикӣ номи қabilaҳо, ки бо ҳарфи хурд навишта мешаванд, истилоҳи мазкур низ бо ҳарфи хурд гузариш ёфтааст.

*"In the case of the Persians, subject territories were called satrapies and became largely **self- governing**, provided they met the demands for **tribute**, which were high"* [434, с. 92].

*“Дар мисоли форсҳо, сарзаминҳои тобеъ сатрапҳо номида мешуданд ва ба дараҷаи васеъ аз **худидоракунӣ** баҳраманд буданд, зеро дар назар дошта мешуд, ки ба талаботи **боҷу хироч**, ки баланд буданд, ҷавоб медоданд”* [433, с. 89].

Дар ин мисол истилоҳи сиёсии **self- governing** пурра ба забони тоҷикӣ калка гашта, чун **худидоракунӣ** тарҷума шудааст. Дар ҳар ду забони мавриди пажӯҳиш истилоҳ мураккаб мебошад. Истилоҳи иқтисодии **tribute** ки аз рӯйи сохт сода буда, аз як реша иборат аст, ба забони тоҷикӣ чун ибораи **боҷу хироч** баргардон шудааст, ки нишондиҳандаи транспозитсияи сохтори сарфӣ мебошад. Агар ба хусусият ва меъёрҳои таҳвилоти луғавӣ ва дастурӣ аҳаммияти хоса диҳем, қисмати аввали ҷумла *In the case of the Persians* чун *Дар ифодаи Порсиён* баргардон мешуд дурусттар буд ва қисмати дуюми ҷумлаи мураккаб *зеро дар назар дошта мешуд, ки ба талаботи боҷу хироч, ки баланд буданд, ҷавоб медоданд* ба меъёрҳои дастурии забони тоҷикӣ номутобиқатӣ дошта, ғалат ба назар мерасад. Ин қисматро агар *зеро чунин низоми идоракунӣ ба талаботи баланди боҷу хироч мувофиқ буд* тарҷума кунем мувофиқтар аст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳангоми истифодаи таҳвилоти луғавӣ унсурҳои дастурии забонҳои мавриди тарҷума низ тағйир меёбанд. Аз мисолҳои мавриди таҳлил қароргирифта равшан гардид, ки ба таҳвили дастурии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ усули транспозитсия рабт дорад. Танҳо бо ин усул метавон категорияи дастурии шахс, замон, шумора ва сохтори сарфӣ ва наҳвии истилоҳотро дар раванди тарҷума тағйир дод. Дар

истилоҳоти таҳлилшуда усули транспозитсия бештар дар сохтори сарфии истилоҳот ва тартиби ҷойгузори онҳо ба назар расиданд.

5.3. Таҳвили услубии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Таҳқиқоти назариявии роҳу воситаи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нишон дод, ки бештари истилоҳот ҳангоми тарҷума дар забони тарҷума бемуодиланд. Таҳвилоти услубии тарҷумонӣ бештар дар вазъи бемуодилии истилоҳ ба кор бурда мешавад, зеро муҳити маънавӣ ва фарҳангӣ, тасвири забонии ҷаҳони мардуми англису тоҷик аз ҳам тафовут доранд. Дар чунин ҳолат вазифаи аввалиндараҷаи тарҷумон ҳангоми интиқол додани маълумот аз як забон ба забони дигар нигоҳ доштани унсурҳои услубии забонҳои мавриди назар, мутобиқ намудани услуб ва меъёрҳои забони тарҷума ба забони асл, дуруст ифода намудани таъсири аслии матн дар раванди тарҷума ва мутобиқсозии мафҳуми истилоҳ ба талаботи фарҳангии хонандаи забони тарҷума мебошад. Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ баъзан истилоҳоти забони англисӣ вомехӯранд, ки аз рӯйи вазифа ва хусусияти фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоияшон дар забони тоҷикӣ муодил надоранд ва мутарҷимро ба мушкилотҳои зиёди тарҷумонӣ дучор месозанд. Ҳадафи асосии истифодаи таҳвили услубӣ дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, пеш аз ҳама, нигоҳ доштани таъсири мафҳум ва вазифаи истилоҳи матни асл дар забони тарҷума аст, ки дар ҳолатҳои зарурӣ мутарҷим истилоҳфаринӣ менамояд ё бо мафҳуми шабеҳ, ҳарчанд тарҷумааш муодили пурра набошад ҳам, вале монандии вазифа ва мафҳуми ин истилоҳро дар забони тарҷума пайдо месозад. Аз рӯйи таснифоти таҳвилҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, ба таҳвили услубӣ усулҳои мутобиқсозӣ, ҷуброн ва тавзеҳро ворид намудем, зеро усулҳои номбаршуда бештар ба хусусияти услубӣ таъяс намуда, мазмуни истилоҳро дар матни тарҷума бо роҳҳои гуногуни мутобиқсозӣ ва шарҳи маънӣ баргардон менамояд.

Усули мутобиқсозӣ, ки бевосита ба таҳвили услубии тарҷума дахл дорад, дар навбати худ ба чунин намудҳо чудо карда мешавад: *мутобиқсозии луғавӣ-маъноӣ, мутобиқсозии фарҳангӣ, мутобиқсозии сарфӣ, мутобиқсозии фонетикӣ, мутобиқсозии монанд аз рӯйи вазифа* [76, с. 223].

Мутобиқсозии луғавӣ-маъноӣ вақте ба кор меравад, ки истилоҳ бемуодил аст ва тарҷумон кӯшиш менамояд, ки аз рӯйи маъно истилоҳи наздикеро интихоб намояд. Мисол истилоҳи иқтисодии **blue chip**, ки тарҷумаи тахтуллафзии он ба забони тоҷикӣ **пораи кабуд** мешавад, дар иқтисодиёт тамоман мафҳуми дигарро ифода мекунад ва агар онро мутобиқсозии луғавӣ-маъноӣ намоем, чун **ширкати бозътимод ва устувор** тарҷума мешавад.

Барои усули *мутобиқсозии монанд аз рӯйи вазифа* истилоҳи сиёсии **White House** мисол мешавад, ки тарҷумаи тахтуллафзии он **хонаи сафед** мешавад, вале услубан вазифаи истилоҳи забони аслро дар забони тоҷикӣ ифода карда наметавонад. Аз ин лиҳоз, дар раванди тарҷума зарурат ба *мутобиқсозии вазифавии истилоҳ* пайдо мешавад, ки дар забони тоҷикӣ ба **Қасри Миллат** мазмунан ва услубан баробар аст.

Усули дигар ин чубронкунӣ мебошад, ки дар ҳолати бемуодилии истилоҳ истифода шуда, унсурҳои услубии истилоҳро бо роҳҳои дигар, баъзан бо шарҳу эзоҳ тасвир мекунад. Лозим ба ёдоварист, ки усули чубронкунӣ аз тавзеҳ бо он фарқ мекунад, ки дар усули тавзеҳ тарҷумаи истилоҳ бо роҳи фаҳмондадихӣ ва маълумоти иловагӣ сурат мегирад ва баъзан барои фаҳмонидани мафҳуми истилоҳ маълумоти зиёд илова мешавад. Шояд саволе ба миён ояд, ки усули тавзеҳ агар шарҳу эзоҳот бо маълумоти иловагӣ бошад, пас, бо кадом сабаб метавонад ба таҳвили услубии тарҷумаи истилоҳот дохил шавад? Сабаби ба таҳвили услубии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ворид шудани усули тавзеҳ дар он аст, ки тавзеҳ мафҳуми истилоҳро бо калимаҳо, ибораҳои бештар ва возеҳ ифода мекунад. Ин тағйирот ба услуби матн таъсир мерасонад, зеро ифода бештар фаҳмо ва васеъ мешавад, ки бо услуби асли баъзан фарқ мекунад. Дар

забони тарчума эҳтимолан ибораҳо ё мафҳумҳое ҳастанд, ки ба таври кӯтоҳ дар шакли истилоҳ дар забони аслӣ оварда шудаанд, вале барои хонандаи забони тарчума лозим аст онҳоро бештар тавзеҳ диҳанд, то таъсири услубӣ ва маълумоти матнӣ дуруст интиқол ёбад. Усули тавзеҳ дар тарчума ба таҳвилҳои услубӣ дохил мешавад, зеро он шакл ва тарзи ифодаи матнро тағйир медиҳад, то он ба хонандаи забони тарчума бештар фаҳмо буда, таъсири устуворро дар забони тарчума дошта бошад. Якчанд мисолро аз асарҳои тарчумашудаи “Lost Enlightenment” (“Маърифати Гумшуда”)-и Фредерик Старр ва “Тоҷикон” (“Tajiks”)-и Бобочон Ғафуров дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо истифодаи таҳвилоти услубӣ дар тарҷумаи онҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем:

*"The people who made these and other seminal contributions to science, thought, and the arts were not anonymous toilers or **withdrawn ascetics**" [434, с. 58].*

*“Ашхосе, ки ҳамин ва ҳиссагузориҳои бунёдии дигареро ҳам дар соҳаи илм, афкор ва соҳаҳои санъат мегузоштанд, заҳматкашони беном ё **зоҳидони рондашуда** набуданд” [433, с. 57].*

Истилоҳи *withdrawn ascetics* истилоҳи фалсафӣ буда, дар дигар забонҳо чун истилоҳи байналмилалӣ аскетҳо қабул шудааст ва нахуст дар фалсафаи юнони қадим истифода гардид ва баъдан барои ифодаи динҳои ҳиндӣ қадим ба кор бурда мешуд [408]. Истилоҳи мазкур чун **зоҳидон** ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст, ки мафҳуми истилоҳи интиҳобшуда дар забони тарчума *парҳезгорӣ, порсо ва тарки дунё кардан* аст [332, с. 527]. Дар ин маврид мутарҷим метавонист, ки истилоҳро вобаста ба роҳу воситаи тарҷумаи истилоҳоти байналмилалӣ *транслитератсия* намуда, дар қавс онро бо таҳвили луғавӣ *муайянсозӣ* намояд, вале унсури услубии матни аслро нигоҳ дошта, онро таҳвили услубӣ бо усули *мутобиқсозии луғавӣ-маъноӣ* чун **зоҳидон** ба забони тоҷикӣ баргардон намудааст. Агар истилоҳи тоҷикии **зоҳидон** он қадар тобиши маъноии эҳсосотӣ мисли *ascetics*-ро надидад, пеш аз ин истилоҳ тарҷумон истилоҳи пуртаъсири **рондашударо** интиҳоб

намудааст, ки чун *чуброни услубӣ* ба шумор меравад. Агар истилоҳи **withdrawn**-ро дар фарҳанг нигарем, маънои *ба ақиб кашида, канор кашидан, ақибнишини кардан, берун овардан, тарк кардан* ва *дур шуданро* дорад [325, с. 925]. Сабаби интихоби истилоҳи **рондашуда** барои зарфияти эҳсосотӣ бахшидан ба истилоҳи **зоҳидон** аст, ки тавозуни услубӣ дар ин истилоҳ дар забони тарҷума хифз карда шудааст. Агар мутарчим дар ин ҷо вожаи *узлатнишаста* ва ё *таркидунёкардаро* интихоб мекард, услуби ҷумла дар забони тоҷикӣ низ баланд мегашт.

"Some, like the concept of zero from India, had to do with mathematics or science; others, such as the wavelike ornamentation that artists in Herat, Afghanistan, borrowed from Chinese colleagues in the fifteenth century, were in the **aesthetic realm**" [434, с. 68].

“Баъзеҳо, мисли мафҳуми сифр аз Ҳинд, ба риёзиёт ё **илмҳои дақиқ** сару кор доштанд; дигарон ба мисли ороишоти мавҷшакл, ки рассомон дар Ҳироти Афғонистон аз ҳамкасбони чинии худ дар асри понздаҳум иқтибос карда буданд, ба **соҳаи зебопарастӣ** дохил мешаванд” [433, с. 65].

Дар ҷумлаи навбатӣ истилоҳи **science** бо усули мушаххасгардонӣ дар забони тоҷикӣ чун **илмҳои дақиқ** таҳвили луғавӣ шудааст, ҳол он ки дар матни асл мафҳуми умумии **илмҳо**ро дорад ва метавонад инчунин, **илмҳои гуманитариро** дар назар дошта бошад. Тақия ба мазмуни ибора, ки истилоҳи **mathematics** – **риёзиёт** пеш аз ин истилоҳ истифода шудааст, барои ҳамин мутарчим истилоҳи **science**-ро бо мазмуни мушаххас чун **илмҳои дақиқ** баргардон намудааст. Истилоҳи дигар ин **aesthetic realm** чун истилоҳи фалсафӣ бо усули *чубронкунии услубӣ* **соҳаи зебопарастӣ** тарҷума гардидааст. Ибораи **aesthetic realm** дар забони англисӣ мафҳуми умумии “*соҳаи зебоӣ ё эстетика*”-ро дорад, яъне танҳо ишора ба соҳаест, ки ба зебоӣ ва ҳунар бе ягон эҳсосоти иловагӣ марбут аст. Вале ҳангоми тарҷума истилоҳи **зебопарастӣ**, ки дар тарҷумаи забони тоҷикӣ истифода шудааст, тобиши эҳсосии бештар дорад. Ин калима на танҳо ба “зебоӣ” ишора мекунад, балки *ишқи зебоӣ, ҳаловат бурдан аз зебоӣ ва парастии онро*

инъикос менамояд. Аз ин лиҳоз, тарҷумон ба ҷойи як истилоҳи умумӣ як вожаеро истифода кардааст, ки эҳсосу фарҳангро бештар мерасонад. Ин усулро дар тарҷума *ҷуброни услубӣ* меноманд, яъне вақте ки барои эҳёи таъсири аслии матн тарҷумон ифодаеро интихоб мекунад, ки шиддати ҳисси бештар дорад.

*"Within the shahristan was the main **citadel** or **ark**, with its own even higher walls. Here were situated the ruler's palace and the principal offices of government. To appreciate Balkh's size, the **citadel** alone, called Bala Hisar, was twice the size of the entire lower city at Priene, a typical Hellenistic city on the Turkish coastline, and ten times the total area of ancient Troy" [434, с. 72].*

*“Дар дохили шаҳристон **арки асосӣ** бо деворҳои, вале баландтар, ҷойгир шуда буд. Дар ин ҷо қасри ҳоким ва идораҳои асосии ҳукумат ҷойгир буданд. Барои муқоиса кардани масоҳати шаҳри Балх, фақат **арк**, ки Болоҳисор номида мешуд, ду баробар калонтар аз тамоми шаҳри Приене, шаҳри одии юнонӣ дар соҳили Туркия ва даҳ маротиба калонтар аз шаҳри қадимаи Троя буд” [433, с. 69].*

Дар ҷумлаи мазкур дар матни асл истилоҳи таърихӣ **citadel or ark** воমেҳӯрад. Дар матни тарҷума истилоҳи **citadel**, ки тарҷумааш **қалъа** аст, афтода, чун ду истилоҳ бо як истилоҳи **арк** баргардон шудааст. Аз рӯи матни асл равшан аст, ки муаллифи асари таърихӣ ба **қалъа ё арк** ишора менамояд, вале мутарҷим онро танҳо **арки асосӣ** дар матни тарҷума инъикос кардааст. Дар ҷумлаи дуюм низ онро чун **арк** тарҷума кардааст. Агар ин ду истилоҳро услубан таҳлил намоем, **citadel** маънои қалъаи марказии шаҳр ё ҳукуматеро дар назар дорад, ки вазифаи асосии ин ҳифзи низомии ҳокимон ва сокинони шаҳр аст. Истилоҳи **ark** бошад, мафҳуми қасрро дорад, ки дар он ҳоким қору фаъолият мекунад, яъне қасри ҳукуматӣ [355]. Пеш аз тарҷумаи истилоҳот мутарҷим ҳар як истилоҳи хусусияти муродифидоштаро услубан бояд омӯзад, зеро дар матни тарҷума, ҳарчанд истилоҳ сермуродиф ҳам бошад, бояд бо мафҳуми мутобиқи худ баргардон шавад. Аз ин рӯ, мутарҷим агар онро дар ҷумлаи якум чун **қалъаи марказӣ** ё **қаср** ва дар

чумлаи дуом чун **қалъа** тарчума менамуд, бехтар мешуд. Аз рӯи методологияи тарчума мутарчим усули *модулсозиро*, ки ба таҳвили луғавӣ рабт дорад, ба кор бурдааст, вале услубан дар он номутобиқатӣ дида мешавад.

*"The resulting **economic boom** was reflected in the spectacular golden horde of jewelry, sculpture, and ornaments dug from one of the lesser Kushan capitals in northern Afghanistan"* [434, с. 96].

*“Намӯчаи **рушди босуръати иқтисодӣ** дар шумораи фаровони ҷавоҳироти нурҷилои тиллоӣ, ҳайкалҳо ва зару зевар, ки дар яке аз пойтахтҳои хурдтари Кушониён, дар шимоли Афғонистон ёфт шуданд, инъикос ёфтааст”* [433, с. 69].

Дар ин ҷумла истилоҳи иқтисодӣ дар шакли ибора дар матни асл чун **economic boom** истифода шудааст, ки як ҷузъи он бо роҳи *тавзеҳ* шарҳ ёфтааст. Агар истилоҳро бо усули калка ба забони тоҷикӣ тарчума намоем, чун **таркиши иқтисодӣ** баргардон мешавад, ки аз як тараф, услубан маънои истилоҳи матни асло коста мегардонад ва аз тарафи дигар, дар забони тоҷикӣ истилоҳи **таркиши иқтисодӣ** умуман истифода намешавад. Аз ин лиҳоз, мутарчим ба бемуодилият дучор шуда, як ҷузъи онро бо усули *тавзеҳ* шарҳ додааст, ки усули мазкур низ ба таҳвили услубии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дохил мешавад. Дар матни асл, ки забони англисӣ аст, истилоҳи **“boom”** як истилоҳи кӯтоҳ ва пурмаъноест, ки *таркиши ногаҳонӣ ва бурдборонаи иқтисодӣ* ё *афзоиши шадидро* дорад. Он дар баробари маънӣ, як образ ва эҳсоси равшан низ ба вучуд меорад. Вале дар тарҷумаи забони тоҷикӣ ин маънӣ бо истифодаи ибораи *“рушди босуръат”* муфасссал ва равшан шарҳ дода шудааст, ки бевосита ба табиати *афзоиши* ва *суръати* он ишора мекунад. Усули *тавзеҳ* яке аз роҳҳои таҳвили услубӣ ба шумор рафта, барои нигоҳ доштани тавозуни сабки услубии матни асл истилоҳро дар матни тарчума бо роҳи тавсеа ва равшан кардани маъно шарҳ медиҳад.

"It was, in the words of Mary Boyce, an authority on this neglected faith, "the first to teach the doctrines of an individual judgment, Heaven and Hell, the

future resurrection of the body, the general Last Judgment, and life everlasting for the reunited soul and body" [434, с. 115].

“Он, бо суханони Мэри Бойс, қудрате дар ин оини инкоркардашуда буд, аввалин, ойине буд, ки ақидаҳои қазовати фардӣ, бихиит ва дӯзах, ***расагориин тан дар оянда, қазовати вопасини умумӣ ва ҳаёти абадӣ барои руҳ ва тани аз нав муттаҳидшударо таълим меод***” [433, с. 112].

Дар ин ҷумла истилоҳоте, ки бо ранги сиёҳ ишора шудаанд, истилоҳоти диншиносӣ мебошанд ва дар раванди тарҷума тавозун ва унсурҳои услубии худро дар забони тоҷикӣ гум кардаанд. Истилоҳоти мазкур на бо таҳвилоти услубӣ, балки танҳо бо таҳвили луғавӣ пурра ба забони тоҷикӣ чун ***the future resurrection of the body – расагориин тан дар оянда, the general Last Judgment – қазовати вопасини умумӣ, life everlasting for the reunited soul and body – ҳаёти абадӣ барои руҳ ва тани аз нав муттаҳидшуда*** калка шудаанд. Истилоҳоти мазкур бо мафҳумҳои динӣ дар забони тоҷикӣ низ вучуд доранд ва метавонанд унсурҳои услубӣ ва мувозинати услубии матни аслро пурра дар забони тоҷикӣ инъикос диҳанд. Агар мутарҷим истилоҳоти мазкурро бо таҳвили услубӣ бо усули *мутобиқсозии луғавӣ-фарҳангӣ* онҳоро чун ***the future resurrection of the body – эҳёи ҷасади дар рӯзи қиёмат (рӯзи маҳшар, рӯзи растохез, арасом)*** [433, с. 780], ***general Last Judgment – рӯзи Қиёмат, life everlasting for the reunited soul and body – ҳаёти абадӣ барои руҳи ҷасади эҳёшуда*** тарҷума менамуд барои хонандаи забони тоҷикӣ ҳамон эҳсосоти матни забони аслро расонида метавонист.

"Few, if any, later Central Asian Muslims knew that their own concept of Paradise (as well as Christians' Heaven) traces directly to Zoroastrians' Paradis, meaning a "garden" in all Persian languages" [434, с. 116].

“Шумораи хеле кам аз осеёимарказҳои мусулмони баъдӣ медонистанд, ки худӣ мафҳуми ***бихиит (парадиз)***-и онҳо (***ҳамчунин бихиити насронӣён лоҳут***) бевосита аз парадизи зардуштиён, ки маънои

“боғ”-ро дар ҳамаи забонҳои эронӣ дорад, маншаъ гирифтааст” [433, с. 113].

Дар ҷумла истилоҳи диншиносии *paradise* бо таҳвили услубӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст. Истилоҳи мазкур худ аз забони юнонии қадим дар асри XI дар шакли *paradeisos* иқтибос гирифтааст, ки боғи Аданро дар назар дошт. Чунин истилоҳ дар давраи Авасто низ дар шакли *pairidaeza* истифода мешуд ва мафҳуми боғро дошт [421]. Дар матни забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур дар шакли *парадиз* транслитератсия шуда, бо мафҳуми *бихишт* муайянсозӣ гардидааст. Дар баробари истифодаи усули муайянсозӣ, ки таҳвили луғавӣ мебошад, таҳвили услубии *мутобиқсозии маъноӣ-фарҳангӣ* низ дар он дида мешавад, зеро истилоҳи *бихишт* аз рӯйи таълимоти ислом *боғу бӯстони он дунё, ки мусулмонони неку беғуноҳ дар он ҷо зиндагиро давом медиҳанд*, ифода менамояд [332, с. 208]. Яъне, истилоҳи *paradise*, ки дар забони англисӣ истилоҳи иқтибосӣ аст, мутарҷим услубан онро ба фаҳмиш ва таълимоти динии хонандаи забони тоҷик мутобиқ сохтааст. Истилоҳи дигар *Christians' Heaven* мебошад, ки ҳангоми тарҷума бо иловаи истилоҳи *лоҳут*, чун *бихишти насронӣни лоҳут* баргардон шудааст, то тобишҳо ва унсурҳои истилоҳи *Heaven*, ки дар китоби муқаддаси дини насронӣ истифода мешавад, бо иловаи истилоҳи *лоҳут* ҷуброн шавад. Истилоҳи *лоҳут* худ маънои *илоҳӣ, худой, улуҳият ва олами улвиро* дорад, ки ифодакунандаи мафҳуми истилоҳи забони англисии *Heaven* мебошад [332, с. 728].

"Much like later Muslim Sufis, the followers of Mani believed that an elite few could purify themselves through ascetic living, confessions, and the repetition of hymns" [434, с. 117].

“Ба мисли суфиёни мусулмони баъдин, пайравони Монӣ муътақид буданд, ки чанде аз беҳтаринҳо метавонанд тавассути ҳаёти парҳезкорона, эътироф ба гуноҳҳо ва такрори сурудҳои мазҳабӣ худро пок созанд” [433, с.114].

Дар ҷумлаҳои боло якҷанд истилоҳи диншиносӣ дар шакли ибора омадаанд, ки тарҷумон онҳоро бо таҳвилоти гуногуни услубӣ ба забони тоҷикӣ интиқол додааст. Истилоҳи *ascetic living* ба фалсафаи дин рабт дошта, ба тарзи зиндагӣ ишора мекунад, ки шахс аз лаззатҳо ва бароҳатии моддӣ худдорӣ мекунад, то ба покии маънавӣ, худидоракунӣ ва комилияти руҳӣ ноил гардад. Дар фалсафа ва дин, *аскетизм* ҳам шакли зиндагист ва ҳам як назарияи этикӣ ва антропологӣ, зоҳид ва парҳезгор [421]. Маълум мегардад, ки дар матни асл истилоҳ услубан сабки хоси динӣ ва фалсафӣ дорад, вале тарҷумон ҳангоми тарҷума онро бо калимаҳои сода чун *ҳаёти парҳезкорона* танҳо шарҳ додааст, ки як намуди *ҷуброн тариқи шарҳи маънӣ* дар тарҷумаи истилоҳоти бемуодил мебошад. Истилоҳи *confessions* услубан сабки фалсафӣ ва динӣ дорад ва дар забони тоҷикӣ метавонист чун *тавбаи гуноҳҳо* бо таҳвили услубии *мутобиқсозии маъноӣ-фарҳангӣ* баргардон шавад, вале чун *этироф ба гуноҳҳо* мушаххасгардонӣ шудааст. Истилоҳи *confession* дар забони англисӣ мафҳуми умумии *тавбаро* ифода менамояд, аммо тарҷумон онро дар матни тарҷума мушаххасгардонӣ намудааст, яъне *этироф ба гуноҳҳо*. Ҳарчанд истилоҳ дар матни тарҷума бо таҳвили луғавӣ тарҷума шуда бошад ҳам, унсури услубии матни асл, ки тавба аст, пурра ифода накардааст. Истилоҳи *repetition of hymns* низ бо усули *ҷубронкунии унсури услубӣ* дар матни тарҷума бо иловаи истилоҳи *мазҳабӣ* ифода гардидааст. Истилоҳи *сурӯд* мафҳуми умумӣ дорад, аз ин лиҳоз, барои ҳифзи тавозуни мафҳуми истилоҳи динӣ тарҷумон дар забони тоҷикӣ истилоҳи *мазҳабӣ*–ро илова намудааст, ки хоси усули *ҷубронкунӣ* мебошад.

"Here, twenty – five hundred miles from Athens, was a true **Greek polis**, complete with a market place or agora, a theater with seating for six thousand spectators, a temple to Zeus, and a gymnasium that was one of the most commodious in the ancient world" [434, с. 121].

“Дар ин ҷо дар масофаи зиёда аз чор ҳазор км дур аз Афина, *шаҳр-давлати ҳақиқии юнонӣ* бо бозор ё агора, театр бо ҷойи нишаст барои шаши

ҳазор тамошобин, дайри Зевс ва варзишгоҳ, ки дар олами қадим яке аз калонтаринҳо буд, вуҷуд доштанд” [433, с. 120].

Дар ҷумлаи мазкур истилоҳи сиёсии *Greek polis* дар матни асл омадааст, ки чун дӯсти дурӯғини тарҷумон метавонад мутарҷимро ба мушкилӣ дучор созад. Истилоҳи мазкур аз (юн.-қадим: πόλις) гирифта шуда, шахрҳои бостонӣ ва ҷомеаи сиёсии Юнонро дар назар дорад [408]. Тарҷумон онро бо усули мушаххасгардонӣ чун **шахрдавлати юнонӣ** баргардон намудааст, ки хеле муодили мутобиқ аст. Истилоҳи *polis* дар асл метавонад чизҳои мухталифро фаро гирад (*шаҳр, ҷомеа, давлат, маркази фарҳангӣ*). Яъне, истилоҳи мазкур *полис ё идораи полис дар Юнонро* не, балки **шахрдавлати юнонӣ**, ки дар таърих яке аз чунин *шахрдавлатҳо* Афина ва Спарта дар назар надорад. Аз нигоҳи услуб, дар раванди тарҷума хусусияти услубӣ низ дида мешавад, зеро истилоҳи *polis* чун **шахрдавлат** маънои таърихӣ ва сиёсӣ мегирад ва мафҳуми мушаххаси фарҳанги бостонии Юнонро мефаҳмонад. Аммо аз рӯйи таҳвилоти услубӣ, ки ба он усулҳои *ҷубронкунӣ, мутобиқсозӣ ва тавзеҳ* дохил мешаванд, дар тарҷумаи ин истилоҳ ба кор бурда нашудааст.

*"The idea of representing the Buddha visually came from India, but there he was depicted as a **barely clad ascetic**"* [434, с. 125].

“Ақидаи ба таври зоҳир тасвир кардани Буддо аз Ҳинд омада буд, аммо дар он ҷо ӯро **роҳиби каме либоспӯш** тасвир карда буданд” [433, с. 123].

Дар мисоли боло истилоҳи бо ранги сиёҳ ишорашуда истилоҳи динӣ буда, дар раванди тарҷума барои таъсири услубии матни аслро нигоҳ доштан тарҷумон онро бо усули *мутобиқсозии маъноӣ-фарҳангӣ* аз забони англисӣ *barely clad ascetic* чун **роҳиби каме либоспӯш** баргардон намудааст. Дар раванди истифодаи ин усул ҷузъи *ascetic*, ки дар ин асар пештар чун **зоҳид** ва **парҳезкор** тарҷума шуда буд, дар ҷумлаи мазкур онро бо **роҳиб** инъикос намудааст, ки аз рӯйи вазифаи истилоҳ мутобиқатӣ дорад, вале аз рӯйи мақом аз ҳамдигар фарқ мекунад. Роҳиб тарзи ҳаёти зоҳидона ба сар бурда, мақоми

як шахсест, ки дар дайр зиндагӣ ва кору фаъолият менамояд, вале зоҳид дар умум чараён ва шакли фаъолияти шахси диндор аст. Ҳарчанд истилоҳот аз ҳамдигар фарқ дошта бошанд ҳам, тарҷумон ба мазмуни матн тақия намуда, онро чун **роҳиб** тарҷума намудааст ва дар инъикоси Буддо муваффақ зеҳн гаштааст. *Роҳибӣ каме либоспӯш* дар забони тоҷикӣ ифодаи ғалат ба назар мерасад, агар онро чун *роҳиб ё зоҳиди нимбараҳна ё нимурён* тарҷума намоем, дурусттар мешавад.

*"The pavement was of **onyx**; the walls of marble; the gates of sculpted gold; the floor of native silver; the stars were everywhere depicted; **crenellations** were ranged around the great arch [**iwān**]; the sun, in the middle of the Sign of Leo, was picked out in brilliant rubies and freshwater pearls; and in the vestibule, seated on a **throne of gems**, a golden idol as beautiful as the moon"* [434, с. 128].

“Роҳрав бо **ақиқи рах-рах** орошта шуда буд; деворҳо аз мармар буданд; дарвозаҳо бо тилло оро дода шуда буданд; фарш аз нуқраи маҳаллӣ; ситораҳо дар ҳама ҷо тасвир карда шуда буданд; **девори дандонадор** гирд – гирди арки бузург (айвон)-ро ихота мекард; дар мобайни Бурҷи Шер Офтоб бо ёқутҳои аълосифат ва марвориди аз обҳои зулол; дар ҳавли берунӣ **тахти бо сангҳои қиматбаҳо орододашуда** ва бути тиллоии мисли моҳ зебо” [433, с. 125].

Дар ин ҷумлаҳо истилоҳоти меъморӣ ба ҷашм мерасанд, ки ҳамаи онҳо бо усули ҷубронкунӣ барои ҳифзи тобиши услубӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Истилоҳи **онух** дар бештари фарҳангҳо дар шакли транслитератсия чун **оникс** омадааст, вале дар матни мазкур барои тасвир намудан ва таъсир расонидан ба хонандаи матни тарҷума мутарҷим онро чун **санги рах-рах** дар забони тоҷикӣ тасвир намудааст, ки нишондиҳандаи ҷуброни тобишҳои услубӣ мебошад. Истилоҳи **crenellations** низ бо таҳвили услубии ҷубронкунии тобиши услубӣ воситаи ташбеҳ чун **девори дандондор** дар матни тарҷума тасвир ёфтааст. Истилоҳи **throne of gems** бошад чун **тахти бо сангҳои қиматбаҳо орододашуда** ифода ёфтааст, ки дар забони тарҷума ҷузъи иловашудаи **орододашударо** нишондиҳандаи

чуброн намудани образи зебоии тахти пур аз ҷавоҳири матни асл аст. Усули чубронкунӣ равиши тарҷумае мебошад, ки дар он мутарҷим тариқи илованамоӣ, шарҳи маънӣ додан истилоҳи бемуодилро барои аз байн нарафтани унсурҳои услубӣ ба кор мебарад.

*"Monasteries thrived in Urgut south of Samarkand, Merv, and many other centers, and both **parish churches** and **diocesan cathedrals** were constructed"* [434, с. 133].

“Дайрҳо босуръат дар Ургутӣ ҷануби Самарқанд, Марв ва дигар марказҳо пайдо мешуданд ва биноҳои **калисоҳои маҳаллӣ** ва ҳам **эпархияҳои калисоҳои ҷомеъ** сохта мешуданд” [433, с. 130].

Дар ҷумлаи мазкур истилоҳоти диншиносии **parish churches** – **калисои маҳаллӣ** ва **diocesan cathedrals** – **эпархияҳои калисоҳои ҷомеъ** ба назар мерасанд, ки бо таҳвили услубии чуброн шарҳи маънӣ ёфтаанд. Дар тарҷумаи ин истилоҳот ҷузъи **маҳаллӣ** ва **ҷомеъ** истифода шудааст, ки нишондиҳандаи ҳаҷм ва мавқеи калисо дар матни асл аст. **Parish churches** ҳаҷман хурд буда, метавонад дар як маҳалла бошад, вале **diocesan cathedrals** маркази маъмурӣ ва маънавии дигар калисоҳо мебошад. Аз ин лиҳоз, барои нишон додани фарқияти ин ду истилоҳ дар матни тарҷума мутарҷим ҷузъҳои **маҳаллӣ** ва **ҷомеъ**ро истифода намудааст. Вале **ҷомеъ** истилоҳи динӣ дар Ислом аст, ки дар ин ҷо *намози ҷумъа* хонда мешавад ва ба гунае барои масҷидҳои панҷвақта чун *марказ* мебошад. Аз ин рӯ, агар мутарҷим ба ҷойи ин вожаи *марказро* ба кор мебард, мувофиқтар буд.

*"Trained in the rich Central Asian traditions of astrology, he interpreted a dream for the Persian shah so successfully that he was invited to the court at Ctesiphon on the Tigris and quickly rose to the rank of **chief counselor, or vizier**"* [434, с. 137].

“Дар заминаи суннатҳои ситорашиносии Осиёи Марказӣ таълим гирифта, ӯ хоби шоҳи эрониро чунон неқфарҷомона тафсир кардааст, ки ӯро ба дарбори Тайсафун дар Фурот даъват карданд ва ба зудӣ ба мартабаи *мушовири асосӣ ё вазир таъин гардид*” [433, с. 135].

Дар мисоли навбатӣ дар матни асл истилоҳи сиёсии *chief counselor* бо муроди *vizier* омадааст, ки истилоҳи *vazir* худ дар низоми давлатдории Осиёи Марказӣ ва дар байни форсизабонон ба кор бурда мешавад. Яъне, муаллифи асар мутобиқи фарҳангии ин истилоҳро, аллакай, дар матни асл нишон додааст, ки мутарҷим истилоҳи *chief counselor*-ро пурра чун *мушовири асосӣ* калка ва истилоҳи муродиф ки истилоҳ-реалияи забони тоҷикӣ ба шумор меравад, ҳамчун *vazir* танҳо транслитератсия намудааст. Агар ибораи *Persian shah* – *шоҳи эрониро* чун *шоҳи Форс* баргардон намоем дар он бештар мутобиқати луғавӣ дида мешавад.

*"How different, in the end, is the mental and spiritual discipline of Central Asian Sufism, which seeks the **obliteration of the ego, emancipation from worldliness and the temporal, and an embrace of the eternal**, from the Buddhist tradition that had led to the construction of the huge sculpture of Buddha Entering Mahaparinirvana, the highest state of Nirvana, in Tajikistan"* [434, с. 141]?

“*Ниҳоят, низому тартиби ақлонӣ ва руҳонии суфизми Осиёи Марказӣ, ки кӯшиши **ботилсозии худнарастӣ, озодшавӣ аз ҷаҳони моддию муваққатӣ ва ворид шудан ба абадиятро** дорад, аз суннати буддӣ, ки ба сохтани муҷассамаи бузурги Буддои ба маҳапаринирвана воридшудаистода, дараҷаи баландтарини Нирвана дар Тоҷикистон оварда расонд, чӣ фарқ мекунад*” [433, с. 135]?

Истилоҳоте, ки дар мисоли боло оварда шудаанд, истилоҳоти фалсафӣ мебошанд. Ҳангоми тарҷума, истилоҳи *obliteration of the ego* бо таҳвили луғавӣ-услубӣ чун *ботилсозии худнарастӣ* ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст. Истилоҳи *ego* на транслитератсия, балки мутобиқсозии маъноӣ чун *худнарастӣ* тарҷума шудааст, ки мафҳуми худбиниву худмеҳвариро дорад, вале истилоҳи *obliteration*, ки тарҷумаи таҳтуллафзиаш *нобудсозӣ* аст, бо усули *модулсозӣ* тағйири василаи ифода чун *ботилсозӣ* намудааст. Истилоҳи *emancipation from worldliness and the temporal* дар забони тоҷикӣ бо иловаи ҷузъи *моддӣ* чун *озодшавӣ аз ҷаҳони моддию муваққатӣ тафсир* шудааст, ки дар он барои нигоҳ доштани мафҳумҳои фалсафӣ ва унсурҳои

таъсиррасони услубӣ дар матни тарҷума таркиби “*ҷаҳони моддию муваққатӣ*” истифода шудааст, ки баёнгари воқеияти ҳаёт ва фонӣ будани он аст. Истилоҳи *an embrace of the eternal – ворид шудан ба абадият* сабки ирфонӣ ва бадеии баланд дорад. Дар истилоҳи мазкур таркиби аввал *embrace*, ки тарҷумаи тахтуллафзиаш *огӯш гирифтан* аст, бо *усули модулсозӣ* чун *ворид шудан* баргардон шудааст. Агар дар тарҷумаи ин истилоҳ таҳвили услубии *мутобиқсозии луғавӣ-маъноӣ* истифода мешуд, имкон дошт ба мафҳумҳое, ки дар фалсафаи забони тоҷикӣ истифода мегарданд, тарҷума шавад, чун *ҳамроҳӣ ба абадият, пайвастишавӣ бо ҳақиқат ва гузаштан аз марзҳои вақт*.

*"His diagnostic vocabulary is rich with psychological insights, and his prescriptions often call for a kind of **proto-psychotherapy** that included the counseling of patients"* [434, с. 207].

“*Луғати таъхиси ӯ нур аз дониши равонӣ мебошад ва таъиноти тиббии ӯ одадан як навъи **табобати равониро** пешбинӣ мекунад, ки ба он панду насиҳат кардани беморон дохил мешуд*” [433, с. 205].

Дар тарҷумаи истилоҳи мураккаби равоншиносӣ *proto-psychotherapy – табобати равонӣ*, таҳвили услубии *мутобиқсозии маъноӣ* ба услуби забони муосир истифода шудааст. Агар истилоҳро таркибан таҳлил намоем, ҷузъи *proto – ибтидоӣ, пешазтаърихӣ, нахустин* аз байн рафта, дар матни тарҷума бетарҷума мондааст. Агар истилоҳро пурра ба забони тоҷикӣ баргардон намоем, он *шаклҳои нахустини равондармонӣ* мебошад, ки қабл аз пайдоиши равоншиносии илмӣ вучуд доштанд (масалан, *гуфтугуӣ, иршод, ривоятҳои шифобахш, ифодаҳои ирфонӣ*). Ҷумлаи забони асл услуби таърихи ва илмии фалсафӣ дорад, ки дар он пешоянди забони юнонии қадим *proto –* истифода шудааст. Мутарҷим барои саҳеҳ ва равшан расонидани тарҷумаи истилоҳи мазкур ба хонандаи тоҷик онро каме сода намуда, чун *табобати равонӣ* интиқол додааст.

*"But also present are headings on **revelation, knowledge, the creation, marriage and divorce, dealing with apostates, the manumission of slaves, and the oneness of God**" [434, с. 294].*

*“Ва ҳамчунин мавзӯҳои дар бораи **ваҳӣ** илоҳӣ, дониш, офариниш, издивоҷ ва талоқ, муомила бо аздинбаргаштагон, озод кардани гуломон ва ягонагии Худо ҳам вуҷуд доранд” [433, с. 293].*

Дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ якҷанд таҳвили услубӣ ба назар мерасад. Истилоҳи диншиносии **revelation**, ки мутобиқ ва муодили фарҳангии он дар забони тоҷикӣ **ваҳӣ** аст, бо вуҷуди ин дар забони тарҷума истилоҳи **илоҳӣ** илова шудааст, то эҳсоси муқаддас ва илоҳиятро дар забони тоҷикӣ инъикос намояд, ки нишондиҳандаи *ҷуброни тобишҳои услубӣ* дар раванди тарҷума мебошад. Истилоҳи **dealing with apostates** чун **муомила бо аздинбаргаштагон** бо таҳвилҳои луғавӣ-услубӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Таркиби **“dealing with”** маънои аслияш *бархӯрд, рафтор, амали муайян нисбат ба...* мебошад. Вале дар раванди тарҷума тағйири василаи ифода чун **муомила** баргардон шудааст, ки ба таҳвили луғавӣ рабт дорад. Ҷузъи **apostates** бошад, ҳамчун **аздинбаргаштагон** мутобиқсозии луғавӣ-услубӣ шудааст, то мафҳуми истилоҳ ба хонандаи забони тоҷикӣ равшан гардад.

*"The young Ibn Sina spent long evenings listening to discussions about the **“World Spirit,” the “World Reason,” and other arcane topics drawn from the Epistles of the Brethren of Purity**" [434, с. 299].*

*“Ибни Синои ҷавон шабҳои дарозро ба гӯш кардани мувоҳисаҳо дар бораи **“руҳи ҷаҳонӣ ё нафси қул”** ва **“ақли ҷаҳонӣ ё ақли қул”** ва дигар мавзӯҳои сиррӣ, ки аз **Расоил** мебаромаданд, сипарӣ мекард” [433, с. 293].*

Истилоҳоте, ки дар ҷумлаи боло оварда шудаанд, ба илми фалсафаи дин рабт доранд. Истилоҳи **“World Spirit”** дар забони тоҷикӣ бо ду таҳвили услубӣ *тафсир* ва *мутобиқсозӣ* баргардон шудааст. Истилоҳи **“World Spirit”** истилоҳи фалсафии юнонӣ буда, мафҳуми метафизикии руҳи умумии ҳастиро ифода мекунад [300]. Дар забони тоҷикӣ таркиби **руҳи ҷаҳонӣ** чун *тафсир* ва

тавсеаи маъно ва таркиби **нафси кули** бо роҳи *мутобиқсозии* маънои фалсафӣ чун муодили ирфонӣ-фалсафӣ дар анъанаи форсӣ-тоҷикӣ мебошад. **World Reason** мафҳуми умумии ақли коинот, ки дар фалсафаи навпифагорӣ ва исмоилӣ вучуд дорад, бо усулҳои зикргардида ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд [300]. Истилоҳи тарҷумашудаи **ақли кулл** (العقل الكلي) мафҳуми марказӣ дар фалсафаи исломӣ дорад, ки бо усули *мутобиқсозии фарҳангӣ* таҳвили услубӣ гардидааст. Истилоҳи **ақли ҷаҳонӣ тафсири** маънои истилоҳи **World Reason** мебошад. Истилоҳи **Epistles of the Brethren of Purity** номи рисолаи фалсафӣ буда, маҷмуаи бузурги осори фалсафӣ, илмӣ ва ахлоқии асри миёнаро ифода мекунад, ки онро гурӯҳе аз донишмандону мутафаккирони асри X дар шаҳри Басра (Ироқ), дар замони хилофати Аббосиён ва замони авҷи ҷунбишҳои фалсафӣ, исломӣ ва маърифатӣ дар ҷаҳони арабӣ навиштаанд [258]. Дар раванди тарҷумаи ин номи асар мутарҷим истилоҳи **Расоил**-ро интихоб кардааст, ки аз забони арабӣ дар шакли “Расоили Ихвону ас-сафо” رسائل اخوان الصفا мебошад ва шакли кӯтоҳшудаи он **Расоил** аст. Яъне, тарҷумаи номи ин асар бо таҳвили услубии мутобиқсозии услуби академӣ ба услуби сода сурат гирифтааст.

"The oft-told story of Ibn Sina's instant mastery of the works of Ptolemy, Euclid, and other classics of Greek science and philosophy is a core piece of Ibn Sina lore" [434, с. 300].

*“Ҳикоя дар бораи он ки Ибни Сино фавран осори Птолемей, Эвклид ва дигар классикони илм ва фалсафаи Юнонро аз худ карда буд, як қисмати асосии **ривояти мардумӣ** дар бораи Ибни Сино мебошад, ки зуд-зуд нақл карда мешавад”* [433, с. 299].

Истилоҳоте, ки дар ҷумлаҳои боло оварда шудаанд, истилоҳоти адабиётшиносӣ мебошанд. Истилоҳи **oft-told story** дар адабиёти англис маънои ҳикояеро дар назар дорад, ки *борҳо нақл шудааст ё ривояти маъмул мебошад*. Чунин истилоҳ дар забони тоҷикӣ бемуодил аст, аз ин лиҳоз, мутарҷим онро бо усули мутобиқсозии фарҳангӣ чун **ҳикоя** баргардон намудааст, то ба хонандаи забони тарҷума фаҳмо бошад. Онро чун *ҳикоят*

маъруф низ баргардон намоем мазмунан мутобиқати луғавӣ дорад. Истилоҳи *lore* низ дар адабиёти англис маънои васеъ дорад ва дар умум донишҳои қадима, анъанавӣ, фолклорӣ, ривоятҳо ва таълимоти шифоҳои халқро ифода менамояд, ки мутарчим онро бо усули тафсири маъно ва мутобиқосии фарҳангӣ чун *ривояти мардумӣ* инъикос намудааст, то тавозуни услуби матни асло нигоҳ дорад.

“Эҳтимолан, ин боқимондаи *дабиристон*, яъне мактаби хаттотони асри VIII аст, ки дар он ҷо талабаҳо хатти арабӣ ва хатти сугдиро меомӯхтанд, ки ҳанӯз дар муносибатҳои байналхалқии он давраҳо мақоми калон дошт” [432, с. 316].

"Perhaps these are the remnants of dabristan — the school of Iranian scribes of the VIII century where student studied Arab, Middle Persian and Sogdian scripts which continued to play a significant role in international interaction" [435, с. 290].

Дар мисоли навбатӣ истилоҳи педагогии *дабиристон* дар матни асл вомехӯрад, ки тарҷумон онро бо усули транслитератсия *dabristan* ба забони англисӣ баргардон намудааст. Агар шарҳи маънии истилоҳро дар ду забони мавриди қиёс мулоҳиза намоем, дар матни тарҷума таркиби *Iranian* ва *Middle Persian*—ро метавон пай бурд, ки мутарчим аз маълумоти худ илова намудааст, ки аз рӯйи хусусияти услубӣ дар тарҷума хоси усули тавзеҳ (экспликация) аст.

“Ба туфайли ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ муқотибаи расми сугдиён, ҳуҷҷатҳои юридикӣ, мактубҳои муқаррарӣ, муқотибаи хоҷагӣ ва ғ. дастраси мо шуданд” [432, с. 316].

"The Mug documents have brought to us the business correspondence of the Sogdians: legal documents, letters and business correspondence" [435, с.290].

Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарии мисоли мазкур таҳвилоти услубии гуногунро метавон дид. Дар тарҷумаи истилоҳи ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ, чузби Қалъа партофта шудааст. Истилоҳи

муқотибаи расмӣ ба забони англисӣ аз рӯйи усули мутобиқсозии маъно ғалат тарҷума шудааст, зеро мутобиқи маъноии он услубан *official correspondence* мебошад, на *business correspondence*. Истилоҳи *business correspondence* услубан ба *муқотибаи хоҷагӣ* мутобиқат дорад. Дар тарҷумаи истилоҳи *мақтубҳои муқаррарӣ* ихтисоркунии истилоҳ дар матни тарҷума чун *letters* ба назар мерасад, ки услуби матни асло коста мегардонад. Тарҷумаи истилоҳи мазкур агар дар шакли *routine letters* баргардон мешуд, унсурҳои услубии матни асл ҳифз мегардид.

“*Худои таоло ба онҳо раҳмаш меояду қасри пурҳаловате барои онҳо ато мекунад*” [432, с. 317].

"The Supreme God, taking pity on them, created a fabulous palace for them" [435, с. 291].

Дар мисоли боло истилоҳоти диншиносӣ истифода гардидаанд, ки яке аз онҳо *Худои таоло* мебошад. Истилоҳи мазкур бо усули мутобиқсозии *фарҳангӣ* таҳвили услубӣ гардидааст ва дар дини насронӣ *Худои таолоро* чун *the Supreme God* ёдовар мешаванд. Агар истилоҳи *Supreme God*–ро тарҷумаи таҳтуллафзӣ намоем, чун *Худои бузург* ифода меёбад, вале истилоҳи мазкур аз рӯйи хусусиятҳои услубӣ ба *Худои таоло* мутобиқати фарҳангӣ дорад. Истилоҳи *таоло* дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ маънои *баланд шудан* ва *тараққӣ карданро* дорад [331, с. 310], ки аз рӯйи маъно ба *Supreme* наздик аст. Истилоҳи *ато мекунад* бо усули *модулсозӣ* баён гаштааст чун *created*, ба маънои *офаридаст*. Агар истилоҳи *ато карданро* мутарҷим чун *gave* баргардон менамуд, ба услуби матн мутобиқат намекард, зеро истилоҳи *офаридан* ва *офариниш (created, creation)* хоси сабки услуби матнҳои динӣ мебошад.

“*Мувофиқи баъзе мадракҳои мавҷуда, масалан, аз рӯйи мувофиқи ҷинояти Ҳайдар ном афшин (асри IX), ки гуноҳаш пинҳонӣ парастидани дини ниёғони қадимааш будааст, ба чунин хулоса омадан мумкин, ки дар Уструшан равияи осеимийёнагии зардуштия ҷараён доштааст ва ин равияи зардуштия аз зардуштияи сугдӣ фарқи казоие надошт*” [432, с. 328].

*"According to the available data particularly connected with the **legal case** of afshin Haidar (IX century) who was **indicted** for secretly practicing the religion of his ancestors in Ustrushan prevailed the Central Asian form of Zoroastrianism" [435, с. 291].*

Истилоҳоте, ки дар мисоли навбатӣ истифода шудаанд, ба соҳаи ҳуқуқшиносӣ рабт доранд. Истилоҳи *мурофиаи ҷиноят* бо таҳвили услубӣ *мутобиқсозии луғавӣ-маъноӣ* чун **legal case** баргардон шудааст. Агар истилоҳи ҳуқуқии забони англисӣ **legal case**—ро дида бароем, *парвандаи ҳуқуқӣ* ё *ҳолати ҳуқуқиро* дар назар дошта, мафҳуми умумӣ дорад, зеро парвандаи ҳуқуқӣ метавонад вобаста ба ҳолатҳои қонунвайронкунӣ гуногун бошад. Дар раванди тарҷумаи ин истилоҳ мутарҷим ҳам таҳвили луғавии *умумигардонӣ* ва ҳам таҳвили услубии *мутобиқсозиро* ба кор бурдааст. Истилоҳи дигар дар матни асл *гуноҳаш* мебошад, ки бо таҳвили услубии *тафсир* дар матни тарҷума маҳз истилоҳи **indicted** интиҳоб шудааст, ки сабки хоси услуби матнҳои ҳуқуқиро нишон медиҳад ва ба забони тоҷикӣ маънои *ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида шуд*—ро ифода менамояд. Равшан гардид, ки тарҷумон ба сабки услуби матни асл така намуда, маҳз истилоҳоти ҳуқуқиро барои ҳифз намудани унсурҳои услубӣ дар раванди тарҷума интиҳоб намудааст.

“Ба ҳайати маъмурияти марказии мулкҳои калони Осиёи Миёна тудун ном яке аз мансабҳои олитарин, ки эҳтимол, сардори маъмурияти гражданий буд ва, инчунин, тархон дохил мешуд. Боз як мансаби олий n' ztyryw, n' ztyr' yw (“наздикон”, “ёрдамчӣ”) буд. Мақоми br” yrpt – дапирпат (яъне “саркотиб”, “сардори дабирон”) низ хеле баланд буд” [432, с. 334].

*"The central administration of the big Central Asian states consisted of tudun — one of the superior ranks, possibly the **chief of civil administration**, and also tarkhan. One of the higher ranks was n' ztyryw, n' ztyr' yw "close", "helper". An important role was played by dp' yrpt – dapirpat ("**main scribe**" "**the head of the office**")" [435, с. 305].*

Ҳангоми тарҷумаи истилоҳи сиёсии *ҳайати маъмурияти марказӣ* чузъи *ҳайат* дар раванди тарҷума ба забони англисӣ афтадааст. Чузъҳои дигар бо усули калка чун *central administration* интиқол ёфтаанд, ки муодили пурраи ин истилоҳ *central administration staff* мебошад. Истилоҳи *сардори маъмурияти граждани* бо тахвили услубӣ мутобиқсозӣ ба услуби истилоҳоти сиёсӣ чун *chief of civil administration* баргардон шудааст. Агар истилоҳи *граждани* ё *шаҳрвандиро* ба забони англисӣ алоҳида, новобаста ба мазмуни ин матн тарҷума намоем, дар умум чун *citizen* истифода мешавад, вале дар раванди тарҷума мутарҷим усули мутобиқсозиро ба кор бурда истилоҳи *chief of civil administration*, ки услубан ба матни асл мувофиқ аст, интихоб намудааст. Истилоҳи *саркомӣ* бо усули *модулсозӣ* чун *main scribe* тарҷума шудааст, ки ба забони тоҷикӣ мафҳуми *комиби асосиро* дорад. Истилоҳи *сардори дабири* бояд *the head of the scribes* баргардон мешуд, вале дар матни тарҷума мутарҷим усули *умумигардониро* ба кор бурда, онро чун *the head of the office* чун *сардори идора* баргардон намудааст. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳи интихобгардидаи *scribe* таърихӣ буда, ба сабки услубии матни асл мутобиқат дорад, зеро истилоҳи *сардори дабири* дар забони англисии муосир чун *chief of secretaries* ё *head of administrative clerks* ифода мегардад.

“Вазифаи асосии тамоми ин *системаи маъмурӣ аз аҳли меҳнат* кашида гирифтани *хироҷу андозу заком*) буд. Ин “*идораи иҷбор*” мисли соати равғанхӯрда бекамукост амал мекард. Тамоми *дахлу харҷу нақлу ҳамли молиёт* хеле аниқу дақиқ ба ҳисоб гирифта шуда, дар *ҳуҷҷатҳои сершумори дахлу харҷ* қайд мегардид, аз тамоми *ҳуҷҷатҳо* нусха гирифта мешуд (аксар вақт ду нусха бардошта мешуд), зеро он имзо гузошта, ба ҳар яки он муҳр мемонданд” [432, с. 334].

"The main role of all this *network of administrative system* was to collect *taxes, obligations, dues, tributes, etc. from the toiling people*. The "*apparatus of coercion*" of early medieval Sogd worked as a well regulated clock-like mechanism. All the *entries and movements of material values* were meticulously

registered; the **documents, registers and bills** made in two copies, were signed and sealed" [435, с. 306].

Дар мисоли навбатӣ истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо таҳвилҳои гуногуни услубӣ ба забони англисӣ баргардон шудаанд. Истилоҳи сиёсии **системаи маъмурӣ** ба забони англисӣ бо иловаи ҷузъи **network** таҳвили услубӣ гардида, **тафсири маъно** шудааст, чун **network of administrative system**. Истилоҳи **аҳли меҳнат** ба забони англисӣ бо усули мутобиқсозии **фарҳангӣ** чун **toiling people** баргардон шудааст, ки табақаи ҷомеаеро дар назар дорад, ки меҳнати вазнин мекунад. Истилоҳоти иқтисодии **хирочу андозу заком** бо таҳвили луғавӣ-услубӣ ба забони англисӣ чун **хироч – tribute, андоз – tax, заком** чун истилоҳи дини ислом буда, ҳамчун **истилоҳи реалия** забони тоҷикӣ ба шумор меравад, барои талаф наёфтани ин истилоҳ дар забони англисӣ мутарҷим онро бо усули **ҷубронкунии маъноӣ** чун **obligations, dues** тарҷума намудааст. Истилоҳи **идораи иҷбор** бо усули мутобиқсозии луғавӣ-маъноӣ чун **apparatus of coercion** баргардон шудааст, ки тарҷумаи таҳтуллафзии он бе унсурҳои услуби ин **administration of compulsion** мебошад. Истилоҳоти иқтисодии **дахлу харчу нақлу ҳамли молиёт** бо усули умумигардонӣ чун **entries and movements of material values** баргардон шудааст, ки истилоҳи интиҳобшудаи забони англисӣ маънои **воридот ва ҳаракатҳои арзишҳои моддиро** дорад. Мафҳуми истилоҳи забони англисӣ ҳаракатҳои арзишҳои моддиро дар умум ифода карда истодааст. Истилоҳи **ҳуҷҷатҳои сершумори дахлу харч** ба забони англисӣ бо усули **тафсир** таҳвили услубӣ шудааст, зеро **documents – ҳуҷҷатҳо, registers – дафтарҳои сабти расмӣ ва bills – варақаҳои ҳисоб ё ҳисобномаҳо** мебошад.

“Муассисаҳое низ буданд, ки вазифаи идоракуниро ба ҷо меоварданд. Маъхазҳо хабар медиҳанд, ки “намуди ҷазоро мувофиқи **низомномае** муқаррар мекунад, ки дар маъбад нигоҳ дошта мешавад”. Дар **никоҳхате**, ки аз Қалъан Муғ ба даст омад, навишта шудааст, ки он дарр “**маҳкама**” анҷом ёфтааст ва номи “**сардори**” **маҳкама** низ зикр шудааст, ки эҳтимол, **шахси рӯхонӣ буд**” [432, с. 335].

*"There existed offices, for performing the functions of administration. The sources inform, "(for) giving punishment they follow **a code** kept in the temple". In the marriage contract found on the Mug hill written that, it performed "at a **legal place**" and the name of its "**head**" (possibly religious) was given" [435, с. 306].*

Дар мисоли мазкур истилоҳи ҳуқуқии **низомнома** омадааст, ки мутарчим онро дар матни тарҷума чун **code** бо усули умумигардонӣ интиқол додааст. Истилоҳи **code** ё **code of rules** услубан ба матни асл мутобиқатӣ надорад, муодили дурусти он вобаста ба матни ҳуқуқӣ ва расмӣ дар забони англисӣ ин **regulation** ё **statute** мебошад. Дар тарҷумаи истилоҳи **никоҳхате таҳвили дастурӣ** ба кор бурда шудааст, зеро дар матни асл истилоҳ бо категорияи номуайяний бо артикли –“**e**”, яъне **никоҳхате** омада, дар матни тарҷума бо категорияи муайяний бо истифодаи артикли муайянии **the, the marriage contract** интиқол ёфтааст. Дар раванди тарҷумаи истилоҳи мазкур усули *транспозитсия дар категорияи муайян / номуайянии исм ва сохтор*, ки истилоҳи мураккаби забони тоҷикӣ ба истилоҳи таркибии (ибора)-и забони англисӣ мубаддал гаштааст. Истилоҳи **маҳкама** бо усули умумигардонӣ чун **legal place**, ки маънои ҷой, макони ҳуқуқиро дорад, услубан ғалат баргардон шудааст, мутобиқи услубии он дар забони англисӣ ин **court** мебошад. Истилоҳи **сардори маҳкама**, ки мутобиқи услубии он дар забони англисӣ **head of the court** ё **chief of the court** мебошад, чузъи **маҳкама** дар матни тарҷума афтодааст.

Таҳлилу баррасиҳои мисолҳои мазкур нишон дод, ки таҳвили услуби дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ барои мутобиқсозии унсурҳои услубии матни асл ба матни тарҷума ба кор бурда мешавад. Мутарчим ҳангоми истифодаи таҳвили услубӣ тобиши маъноии фарҳангӣ ва сабки услуби ҳар як истилоҳи соҳаи илми гуманитариро дар матни тарҷума бо истифодаи усулҳои хоси тавзеҳ, ҷубронкунӣ ва мутобиқсозӣ нигоҳ медорад. Мисолҳо нишон доданд, ки истилоҳоти таърихӣ сабки услубии худро доранд ва бештар истилоҳоти архаистӣ дар раванди тарҷумаи онҳо интиҳоб мешаванд. Истилоҳоти ҳуқуқӣ бошанд, сабки хоси худро бо дақиқият ва

мушаххасият доро мебошанд, ки мутарчим аз ин нозукиҳо бояд бохабар бошад. Истилоҳоти фарҳангшиносӣ, адабиётшиносӣ ва санъат хусусияти миллӣ – фарҳангӣ дошта, чун реалия – истилоҳ дар матн вомехӯранд, ки дар раванди тарҷумаи онҳо мутарчим усули мутобиксозии фарҳангиро ба кор мебарад. Ҳангоми истифодаи таҳвилҳои услубӣ матн ҳамон қадар табиӣ, раван ва фаҳмо ба хонандаи забони тарҷума расонида мешавад.

Хулосаи боби панҷум

Таҳқиқ ва таҳлили мисолҳо дар зербоби мазкур маълум сохтанд, ки таҳвили тарҷумонӣ барои нигоҳ доштани маънои дуруст, категорияи дастурии истилоҳ ва услуб ба кор бурда мешавад. Мусаллам аст, ки истилоҳот ба воҳидҳои луғавии бемуодил дохил мешаванд ва истифодаи таҳвилоти тарҷумонӣ дар раванди интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар лозим ва зарурист. Дар раванди таҳлил муайян шуд, ки дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ истифодаи таҳвилҳои луғавӣ, луғавӣ-дастурӣ ва услубӣ хеле назаррас аст. Ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ таҳвили луғавӣ бо усулҳои модулсозӣ, муайянсозӣ, калка, мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, шарҳи маънӣ, транслитератсия хеле зиёд истифода шуда, дар натиҷа дақиқии маънои истилоҳ, фаҳмо ва табиӣ будани он ба хонандаи матни тарҷума, муҳофизати маънои аслии истилоҳ таъмин шудааст. Дар раванди таҳлил инчунин, маълум гардид, ки таҳвили дастурӣ бидуни таҳвили луғавӣ наметавонад истифода шавад, зеро фарқиятҳои дастурӣ ва унсурҳои забонӣ ҳангоми тағйир додани ифодаи маъно ба вучуд меоянд. Яъне, ҳар ду таҳвил ба ҳам зич алоқамандӣ доранд ва дар раванди истифодаи усули модулсозӣ, ки ҳоси таҳвили луғавӣ аст, метавонад категорияи шумора, замон, муайян ва номуайянии истилоҳ тағйир ёбад, ки ин ҳоси усули транспозитсия мебошад. Таҳвили услубӣ низ ба таҳвили луғавӣ алоқамандии зиёд дорад, зеро ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, дар баробари интиқол додани маънои истилоҳ, инчунин, услуби баён, мақсад, сабк ва таъсири эҳсосии он ба назар гирифта мешавад. Дар раванди истифодаи таҳвили услубии тарҷумонӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ танзими тарҷума мувофиқ ба

хусусиятҳои услубии забони тарҷума истифода шуданд. Дар таҳвили услубии тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ҳамоҳангсозии услуб ва лаҳҷа ва фазои аслии навиштаҷот нигоҳ дошта шуданд. Баъзе истилоҳот бо шакли архаистӣ дар матни асл омадааст, ки мутарҷим ҳангоми тарҷумаи онҳо бо таҳвили услубӣ истилоҳоти таърихӣ ва шакли куҳандоштаро дар матни тарҷума истифода намудааст, то сабки аслии матнҳо ки аз асарҳои таърихӣ гирифта шудаанд, нигоҳ дошта шавад.

Аз таҳлилу мулоҳизаҳо бармеояд, ки таҳвили тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бештар ба маҳорати касбии ҳуди тарҷумон вобастагӣ дорад. Барои таҳвили дуруст ва мувофиқро интиҳоб намудан мутарҷим бояд аз тамоми нозукиҳои забони асл ва унсурҳои услубӣ ва забонии истилоҳ дар матни асл бархӯрдор бошад, зеро мақсади асосии истифодаи таҳвил дар тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ маъно ва услуби истилоҳро дуруст, возеҳ ва табиӣ ба забони дигар интиқол додан аст. Ин мафҳум дар раванди тарҷума барои баланд бардоштани сифати кор ва фаҳмиши беҳтари мафҳуми истилоҳ дар матн истифода мешавад.

ХУЛОСА

Бо таҳлил ва баррасии мавзуи таҳқиқот метавон ба хулосаҳои зеромад:

1. Дар раванди таҳқиқ ва пажӯҳиши диссертатсия таърихи тарҷума ва марҳилаҳои ташаккули ҳаракати тарҷумаи истилоҳот давра ба давра аз рӯйи нуктаи назари муҳаққиқони Ғарб ва Шарқ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтанд [8-М].

2. Дар раванди таҳқиқ назарияи мутобиқати байнизабонии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ омӯхта шуданд ва истилоҳот чун яке аз воҳидҳои луғавии бемуодили забон ҳисобида шуд. Дар раванди омӯзиши дараҷаҳои муодилнокии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, инчунин, ба кадом намуди тарҷума рабт доштани он муайян гардид, ки тамоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо тарҷумаи илмӣ-техникӣ сурат мегиранд [3-М].

3. Истилоҳ ифодагари забони табиӣ буда, низом ва меъёрҳои хоси худро дорад, ки дар раванди тарҷума доништан ва дарк намудани меъёрҳои он ҳатмист. Меъёрҳои хоси метазабон, ки истилоҳот ба он дохил мешаванд, низомнокӣ, шаклгирии сохтор, хусусияти сунӣ доштани истилоҳ, якмаъноӣ, маҳдудияти вазифавӣ ва саҳеҳият мебошанд. Дар раванди омӯзиши низоми истилоҳот, фарқияти низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои табиӣ (илмҳои дақиқ) муайян гардиданд [13-М].

4. Дар раванди тарҷума хусусиятҳои хоси истилоҳ дар низоми истилоҳот мавриди омӯзиш қарор гирифтанд, ки онҳоро аз марзи маъноии воҳиди луғавии маъмулӣ метавон фарқ намуд. Истилоҳот дар низоми худ бо вазифаи номинативӣ, прагматикӣ, муҳобиротӣ-муоширатӣ ва сигнификативиаш фарқ мекунад. Дар раванди таҳқиқ ва омӯзиш, инчунин, сабабҳои мушкilot пайдо кардани истилоҳот дар чараёни тарҷума мавриди баррасӣ қарор гирифт. Маълум гардид, ки воҳидҳои луғавии маъмулӣ тасвири ҳақиқати гуногунро бо тасвири олами воқеӣ ва виртуалӣ бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода менамоянд, вале воҳидҳои луғавии махсус, ки

истилоҳот мебошанд, тасвири ҷаҳони касбиро дар бар гирифта, онҳоро бо мафҳумҳои дақиқу мушаххас бо вазифаи унвонӣ номгузорӣ меkunанд [8-М; 13-М].

5. Омилҳое, ки барои тарҷуманопазирӣ истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ асос мегузоранд, ба сермаъноӣ дучор гардидани истилоҳот, муродиф пайдо намудани онҳо ва инчунин, ба ҳодисаҳои омонимия дучор шудани онҳо мебошад [16-М].

6. Аз таҳқиқи мавзӯ бармеояд, ки шабеҳияти шакли истилоҳ дар забони асл ва тарҷума, ки бо “дӯстони дурӯғини тарҷумон” ёд мешавад, аз мушкилоти дигари тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба шумор меравад. Ҳангоми таҳлили истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ маълум гардид, ки ҳодисаи мазкур аз асимметрияи байнизабонии истилоҳот сарчашма мегирад, ки чунин ҳолат бештар дар раванди таҷдиди истилоҳ ба миён меояд [18-М; 19-М].

7. Вобаста ба бартараф намудани мушкилоти тарҷуманопазирӣ истилоҳот методологияи тарҷумаи он омӯхта шуд. Дар диссертатсия се мафҳуми хоси методологияи тарҷума: метод, стратегия ва техника (равиш), баррасӣ карда шуда, фарқияти байни ин мафҳумҳо низ муайян карда шудаанд: методи тарҷума – як шакли фаъолияти тарҷумонӣ, стратегияи тарҷума – омӯзиши вазъияти тарҷума ва банақшагирии амалиёти тарҷумонӣ ва техника ё равиш ифодагари амалиёти тарҷумонӣ мебошад [15-М].

8. Маълум гардид, ки истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз илмҳои дақиқ бо ташаккули низоми худ фарқ меkunанд, зеро бештари онҳо аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ пайдо гардидаанд. Истилоҳоти илмҳои дақиқ бошанд, бештар истилоҳофаринӣ шуда, ягон зухурот ё кашфиёти илмиро номгузорӣ менамоянд. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳлил ва омӯзиш нишон доданд, ки истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои дақиқ аз рӯйи дараҷаи мушаххасии маъно ва устувории он новобаста аз мазмуни матн фарқ меkunанд [17-М].

9. Дар диссертатсия фарқи методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз истилоҳоти илмҳои дақиқ муайян гардид. Истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ба падидаҳои абстрактӣ рабт дошта, баъзан аз меъёри истилоҳӣ берун шуда, тобиши маъноии гуногунро ифода менамоянд ва истилоҳоти илмҳои дақиқ баръакс ба зухуроти ҳаёти реалӣ дахлдоранд ва новобаста аз услуби матн ҳамеша бо як маъно ифода мегарданд [17-М].

10. Таъя ба “Таснифоти Даҳгонаи Дюи” дах соҳаи марказии илмҳои гуманитарӣ интиҳоб ва равишу роҳҳои тарҷумаи истилоҳоти онҳо бо мисолҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ нишон дод, ки истилоҳоти илми фалсафа, ки 70% истилоҳоти иқтибосиро ташкил медиҳанд, ҳам бо роҳи тарҷумаи мустақим ва ҳам ғайримустақим қарор мегиранд, зеро зершоҳаҳои илми фалсафа бештараш хусусияти илмҳои дақиқро доро буда, истилоҳоти онҳо бештар бо роҳи транслитератсия ва калка аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд [25-М].

11. Дар раванди қорбасти ва таснифи равишҳои тарҷумаи истилоҳоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шуд. Таҳқиқ нишон дод, ки дар истилоҳоти илмҳои мазкур калкаҳои наҳвӣ пурра ва нопурра танҳо дар шакли ибора омада, калкаҳои сарфӣ дар истилоҳоти сохта ва мураккаб истифода мегардад [27-М].

12. Дар диссертатсия қорбасти ва таҳлили таҳвили тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар асарҳои тарҷумашуда аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс сурат гирифтааст. Асарҳои интиҳобшуда асарҳои таърихӣ ба шумор рафта, дар он тамоми истилоҳоти гуногуни илмҳои гуманитарӣ инъикос ёфтаанд [29-М].

13. Дар раванди омӯзиши равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, инчунин, маълум гардид, ки истилоҳ-реалияҳо бештар дар илми фарҳангшиносӣ вохӯранд ва ҳангоми тарҷумаи онҳо усули мутобиқсозӣ ва ҷубронкунӣ нисбатан назаррас мебошад [27-М].

14. Аз таҳлили истилоҳоти ҷомеашиносӣ бармеояд, ки онҳо мунтазам дар марҳилаҳои рушд ва тағйирёбӣ қарор ёфта, бештар аз воҳидҳои луғавии забони умумӣ ба забони махсуси соҳавӣ гузаштаанд ва дар натиҷа ба омилҳои сермаъноӣ ва муродифот дучор мегарданд ва тарҷумаи онҳо бештар бо равиши муайянсозӣ, шарҳи маънӣ, калка ва тавзеҳ сурат мегирад [16-М].

15. Таҳлили истилоҳоти сиёсатшиносӣ нишон дод, ки истилоҳоти ин самт ба монанди дигар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ бо равишҳои калка, транслитератсия, транспозитсия, муайянкунӣ, шарҳи маънӣ ва тавзеҳ тарҷума карда мешаванд. Маълум карда шуд, ки бинобар тафовут доштани сохтори давлатдорӣ баъзе истилоҳоти сиёсатшиносӣ бо равишҳои муодилҳои функционалӣ ва динамикӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд [17-М].

16. Аз таҳқиқи истилоҳоти равшаншиносӣ ва педагогикаи забони тоҷикӣ маълум карда шуд, ки истилоҳоти ин самт пайваستا дар инкишоф буда, бо роҳи иқтибосгирӣ аз дигар забонҳо бою ғанӣ шуда истодаанд. Ҳангоми баррасии мавзӯ маълум гардид, ки дар равшанди тарҷумаи истилоҳоти равшаншиносӣ усули модулсозӣ ва шарҳи маънӣ ва дар истилоҳоти педагогика равишҳои калка, транскрипсия / транслитератсия ва транспозитсия хеле маъмул ва серистеъмол мебошанд [13-М].

17. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар равшанди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз ҳама бештар тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқ, аз як тараф, мубрам, аз тарафи дигар, мушкилу печида мебошад, зеро истилоҳоти ин самт ба гуногунсохт будани низомии ҳуқуқии давлат ва тафовути фарҳангии ҷомеаи забонҳо вобастагии зиёд дорад. Аз таҳлили равишҳои тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ маълум гашт, ки дар ин низомии истилоҳот, пеш аз ҳама, равиши тарҷумаи мутобиқат, муодили функционалӣ ва калкаву транспозитсия хеле васеъ истифода мешаванд [14-М].

18. Мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти иқтисодӣ, пеш аз ҳама, ба сершоха будан ва зуд-зуд тағйир ёфтан вобаста буда, аз тарҷумон муносибати вижаро талаб мекунад. Аз таҳлили истилоҳоти соҳавии илми

иқтисодиёт маълум гашт, ки шоҳаи иқтисодиёти меҳнат бештар бо шакли тарҷумаи мустақим сурат гирифта, онҳо бо равиши калка аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтаанд [29-М].

19. Бо таҳқиқи мавзӯ маълум гашт, ки истилоҳоти диншиносӣ бештар хусусияти фарҳангӣ ва миллӣ дошта, мафҳумҳои абстрактиеро дар забони асл истифода менамоянд, ки ёфтани муодил ё истилоҳи мутобиқ бар онҳо дар забони тарҷума ғайриимкон менамояд. Ин мушкилӣ, бахусус, дар тарҷумаи истилоҳоти диншиносии муқоисавӣ ба назар мерасад. Таҳлили истилоҳоти диншиносӣ нишон дод, ки дар раванди тарҷума ба кадом шоҳаи диншиносӣ мутааллиқ будани истилоҳ ба инобат гирифта шавад. Агар дар тарҷумаи истилоҳоти шоҳаҳои феноменология ва фалсафаи дин бештар равиши тарҷумаи муайянсозӣ истифода шавад, пас, истилоҳоти диншиносии муқоисавӣ бо равиши шарҳи маънӣ тарҷума мегарданд [9-М].

20. Боиси зикр аст, ки бештари истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ низ ба гурӯҳи бемуодилҳо ворид шуда, ниёз ба таҳвилоти тарҷумавӣ доранд. Таҳвилоти тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ аз рӯйи ҷанбаҳои забонӣ сохти луғавӣ, дастурӣ ва услубӣ ба роҳ монда шудааст. Таҳвили тарҷумаи луғавии истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ усулҳои мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, муайянсозӣ, калка, модулсозӣ ва транслитератсияро дар бар мегиранд. Таҳвили дастурӣ бошад, танҳо усули транспозитсия ва таҳвили услубӣ усулҳои мутобиқсозӣ, ҷубронкунӣ ва тавзеҳро фарогир аст [15-М].

21. Натиҷаи таҳлилҳо нишон дод, ки таҳвилоти услубӣ барои талаф наёфтани истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар матни тарҷума истифода мешаванд. Тарҷумон дар ин маврид кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки истилоҳро бо услуби хоси худ аз матни асл ба матни тарҷума баргардон намояд. Дар раванди таҳлили истилоҳоти тарҷумашуда муайян гардид, ки бештар истилоҳ-реалияҳо, ки мансуб ба истилоҳоти фарҳангшиносӣ ва ҷомеашиносӣ мебошанд, дар матни тарҷума тамоман бемуодил ва бештарашон мафҳумҳои ношиносанд. Барои тарҷумаи чунин истилоҳот усулҳои мутобиқсозии фарҳангӣ ва ҷубронкунии луғавӣ-маънӣ ба кор бурда шудаанд [15-М].

ТАВСИЯҲО РОҶЕЪ БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ

НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар асоси таҳқиқ ва пажӯҳиши анҷомёфтаи диссертатсияи мазкур як қатор маводди заминавӣ ва ёрирасон барои масъалаҳои омӯзиши назария ва амалияи тарҷума, барои беҳтар сохтани сифати тарҷумаи матнҳои илмӣ ва муттаҳид сохтани истилоҳоти гуногунтафсир ба доираи забоншиносон, истилоҳшиносон ва луғатнигорон метавон пешниҳод намуд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқ барои пажӯҳишҳои оянда дар самти истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ, ҳамзамон, дар пайрезии қоидаҳои меъёрий дар ин самт замина мегузорад. Таҳлилу муқоисаҳо ва таҳқиқи ташаккули низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, ки дар қисмати амалияи кор нишон дода шудааст, метавонанд барои батартибдорорӣ ва ҳамгунсозӣ намудани истилоҳоти соҳаҳои илмҳои гуманитарӣ барои истилоҳшиносон ҳамчун дастури ёрирасон мусоидат намояд.

2. Методологияи тарҷумаи пешниҳодшудаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонад барои тартиб додани фарҳангҳои соҳавӣ чун маводди поягузор истифода шуда, луғатномаҳои муфассал тартиб дода шаванд.

3. Қисмати методологияи тарҷума, стратегия ва равишҳои тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонанд барои таҳияи дастури методологӣ дар тарҷумаи истилоҳот заминагузор бошанд. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳқиқ барои мутахассисони забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ, истилоҳшиносӣ ва луғатнигорӣ метавонад дар таҳияи китобҳои дарсии амалия ва назарияи тарҷума, барномаҳои таълимӣ ва маводди дарсӣ барои фанҳои курси махсуси тарҷума, забоншиносии муқоисавӣ, луғатшиносӣ ва услубшиносӣ кӯмак кунад.

4. Натиҷаи таҳқиқ ба ҳар як тарҷумони соҳибкасб тарзи дуруст интиҳоб намудани стратегия ва равиши тарҷумаро нишон дода, мусоидат менамояд, то дар раванди тарҷумаи матнҳои илмӣ истилоҳоти

меъёргузоришуда ва муодилҳои мутобиқро бо методологияи дурусти тарҷума аз матни асл ба матни тарҷума бо сифати баланд баргардон намояд.

5. Барои беҳтар намудани сиёсати забони миллии ҳангоми меъёргузориҳои истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ мутахассисон метавонанд аз натиҷаи таҳқиқи истифода намуда, тарҷумаи истилоҳоти пешниҳодшударо истифода баранд ё методологияи дурусти тарҷумаи онро дар таърифи ба пажӯҳиши мазкур интихоб намоянд.

6. Диссертатсияи мазкур танҳо маводди назариявӣ нест, балки чун роҳнамо ва дастури амалӣ метавонад дар оянда дар тайёр намудани мутахассисони соҳаи тарҷума, забоншиносӣ ва истилоҳшиносӣ, инчунин, барои рушди фаъолияти касбии онҳо нақши муассир гузорад. Маводди мазкур ҳамчун сарчашма барои муҳаққиқони самти тарҷума ва истилоҳшиносӣ дар раванди фаъолияти қарӣ барои ноил шудан ба сифати баланди тарҷумаи матнҳои илмӣ ва таълимӣ мусоидат менамояд.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

1. Абрамов, В.П. Семантические поля русского языка [Текст] / В.П. Абрамов. – М.: Изд. Флинта, 2020. – 336 с.
2. Авербух, К.Я. Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты [Текст] / К.Я. Авербух // Вопросы языкознания. – №6. – М., 1986. – 39 с.
3. Акуленко, В.В. Существует ли интернациональная лексика? [Текст] / В.В. Акуленко // Вопросы языкознания. – №3. – М., 1961. – 148 с.
4. Алефиренко, Н.Ф. Современные проблемы науки о языке: учебное пособие [Текст] / Н.Ф. Алефиренко. – 6-е изд. – М.: Флинта, 2018. – 414 с.
5. Алимов, Ф.Х. Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн]: дис...ном.илм.филол.: 10.02.20 / Ф.Х. Алимов. – Душанбе, 2023. – 189 с.
6. Анисимова, А.Г. Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук [Текст]: дис. ... докт. филол. наук. / А.Г. Анисимова. – М., 2010. – 358 с.
7. Анисимова, А.Г. Проблемы семантической деривации и образования политических терминов [Текст] / А.Г. Анисимова, И.Н., Фомина // Филологические науки. – М., – Вып. №6. 2006. – С. 113-122.
8. Ахманова, О.С. О принципах и методах лингвистического исследования [Текст] / О.С. Ахманова. – Москва, 1966. – 184 с.
9. Бабаджанова, М.Н. Об эквивалентности терминов и реалий [Текст] / М.Н. Бабаджанова // Вестник педагогического университета. – Душанбе, 2017. – №3 (70). – С. 96-99.
10. Бабаджанова, М.Н. Сопоставительный анализ общественно-политических реалий в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / М. Н. Бабаджанова. – Душанбе, 2019. – 190 с.

11. Бабанский, Ю.К. Избранные педагогические труды [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М., 1989. – 560 с.
12. Байзоев, А. Истилохот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино. Монография [Матн] / А. Байзоев. – Душанбе: Андалеб Р, 2016. – 196 с.
13. Бархударов, Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) [Текст] / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
14. Белякова, Н.С. Лексико-семантические поля экономических терминов (на материале англоязычного учебно-академического текста) [Текст] / Н.С. Белякова // Огарёв-online // 2017. – №4 (93). – С. 1-9.
15. Биктемирова, Э.И. Основные положения теории перевода: Учебное пособие [Текст] / Э.И. Биктемирова. – Казань, 2008. – 105 с.
16. Бобоев, Ю. Муқаддимаи адабиётшиносӣ [Матн] / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 240 с.
17. Бойцова, О.В. Ложные друзья переводчика в русском и английском языках [Текст] / О.В. Бойцова, Г.М. Алиева, Ю.А. Калинина // Актуальные проблемы филологии: материалы II Международной научной конференции. – Краснодар: Новация, 2016. – С. 67-69.
18. Борисова, Л.И. Лексические особенности англо-русского научно-технического перевода [Текст] / Л.И. Борисова. – М.: Тезаурус, 2005. – 215 с.
19. Бреус, Е.В. Теория и практика перевода с английского языка на русский. Учебное пособие. Часть 1 [Текст] / Е.В. Бреус. – М.: УРАО, 2001. – 104 с.
20. Будагов, Р.А. О новых изданиях словарей типа “ложные друзья переводчика” [Текст] / Р.А. Будагов. – М.: АН СССР. Серия литературы и языка. – С. 65-68.
21. Бурак, А.Л. Translating Culture. Этап 1: Слова [Текст] / А.Л. Бурак. – М.: Валент, 2010. – 216 с.

22. Вайнрах, У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования (перевод с английского языка) [Текст] / У. Вайнрах. – Киев, 1979. – 263 с.
23. Валиева, З.А. Сопоставительный анализ финансово-банковских терминов в таджикском и английском языках [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / З.А. Валиева. – Душанбе, 2009. – 160 с.
24. Вартофский, М. Модели репрезентации и научное понимание [Текст] / М. Вартофский. – М.: Прогресс, 1988. – 508 с.
25. Васильков, А.В. Актуализация информации как сущность управления знаниями [Текст] / А.В. Васильков. – М., 2009. – №2. – С. 32-36.
26. Верли, М. Общее литературоведение (перевод с немецкого языка) [Текст] / М. Верли. – Москва, 1957. – 243 с.
27. Вине, Ж.П. Технические способы перевода [Текст] / Ж.П. Вине, Ж. Дарбельне // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – 202 с.
28. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение [Текст] / В.С. Виноградов. – М., 2001. – 224 с.
29. Виноградова, Н.В. Терминосистема немецкой электронной коммерции [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н.В. Виноградова. – М., 2003. – 27 с.
30. Винокур, Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии [Текст] / Г.О. Винокур // Труды МИФЛИ. – М., 1939. Т. 5. – С. 5-6.
31. Витренко, А.Г. О стратегии перевода [Текст] / А.Г. Витренко // Вестник Московского государственного лингвистического университета, 2008. Выпуск – №536. – С. 3-17.
32. Влахов, С.В. Непереводимое в переводе [Текст] / С.В. Влахов, С.П. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 224 с.
33. Влахов, С.И. Непереводимое в переводе [Текст] / С.И. Влахов, С.П. Флорин. – 4-е изд. – М.: Р. Валент, 2009. – 360 с.

34. Волгина, М.Ю. Перевод терминов как ключевых единиц специального текста [Текст] / М.Ю. Волгина // Перспективы науки и образования. – М. 2013. – №6. – С. 170-174.
35. Вундт, В.М. Введение в философию [Текст] / В.М. Вундт. – М.: Юрайт, 2024. – 291 с.
36. Габдреева, Н.В. Неологизмы французского происхождения в современных переводах [Текст] / Н.В. Габдреева // Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского. 2011. – №6. – С. 117-119.
37. Гак, В.Г. Типология контекстуальных языковых преобразований при переводе [Текст] / В.Г. Гак // Текст и перевод. – М.: Наука, 1988. – С. 63-75.
38. Гарбовский, Н.К. Теория перевода [Текст] / Н.К. Гарбовский. – М., 2004. – 544 с.
39. Гвишиани, Н.Б. Категории и понятия языкознания как предметного методологического исследования [Текст]: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – М. / Н.Б. Гвишиани. – М., 1984. – 388 с.
40. Гвишиани, Н.Б. Содержание термина и его функционирование в метаречи. Смысл и значение на лексическом и синтаксическом уровнях [Текст] / Н.Б. Гвишиани. – Калининград, 1986. – 278 с.
41. Герасимова, Н.И. Межъязыковая интерференция в переводе: дидактический аспект проблемы [Текст] / Н.И. Герасимова // Вестник Ростовского государственного экономического университета. – М., 2007. – №1 (23). – С. 178-183.
42. Голенищев-Кутузов, И.Н. Творчество Данте и мировая культура [Текст] / И.Н. Голенищев-Кутузов. – М.: Наука, 1971. – 551 с.
43. Головин, Б.Н., Лингвистические основы учения о терминах [Текст] / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
44. Гринев-Гриневиц, С.В. Терминоведение: учебное пособие [Текст] / С.В. Гринев-Гриневиц. – М.: Академия, 2008. – 304 с.

45. Гулназарзода, Ж.Б. Низоми маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маъноии осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ) [Матн] / Ж.Б. Гулназарзода. – Душанбе, 2022. – 332 с.
46. Гулназарова, Ж.Б. Таснифоти маъноии феъл дар “Баҳористон”-и Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / Ж.Б. Гулназарзода. – Душанбе: Шучойиён, 2011. – 168 с.
47. Гуломасейнов, С. А. Сравнительный этимологический и лексикографический анализ литературоведческих терминов в английском и таджикском языках [Текст]: дис... канд. филол. наук: 10.02.20 / С.А. Гуломасейнов. – Душанбе, 2023. – 196 с.
48. Давлетукаева, А.Ш. Диахронический аспект развития экономической терминологии [Текст] / А.Ш. Давлетукаева. – М., 2001. – 183 с.
49. Дададжанова, И.Б. Сопоставительный анализ демографической лексики в английском и таджикском языках [Текст]: дис... канд. филол. наук: 10.02.20 / И.Б. Дададжанова. – Душанбе, 2011. – 262 с.
50. Даниленко, В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов [Текст] / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – Москва, 1971. – С. 19-21.
51. Даниленко, В.П. О месте научной терминологии в лексической системе языка [Текст] / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – М., 1976. – №4. – С. 64-71.
52. Даниленко, В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания [Текст] / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
53. Денисенко, В.Н. Семантическое поле как функция [Текст] / В.Н. Денисенко // Филологические науки. – М., 2001. – №4. – С. 44-52
54. Дерibas, В.М. О заимствовании и калькировании производных слов в русском языке [Текст] / В.М. Дерibas // Этимологические исследования по русскому языку. Выпуск VII. – М.: МГУ, 1972. – С. 70-85.

55. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков [Текст]: дис... докт. филол. наук: 10.02.20 / С. Джаматов. – Душанбе, 2017. – 412 с.
56. Джамшедов, П. Семантика видов в русском, таджикском и английском языках: учебное пособие [Текст] / П. Джамшедов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 96 с.
57. Джураев, Х.А. Структурно-семантический анализ литературоведческой терминологии в таджикском и английском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст]: 10.02.20 / Х.А. Джураев. – Душанбе, 2019. – 32 с.
58. Джуракулов, Б.Р. Структурно-семантический анализ педагогических терминов в разносистемных языках (на материале таджикского и английского языков) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Б.Р. Джуракулов. – Душанбе, 2019. – 165 с.
59. Дианова, Г.А. Термин и понятие: проблемы эволюции (к основам исторического терминоведения) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра. филол. наук // Г.А. Дианова. – М., 1996. – 46 с.
60. Дробышева, Н.Л. Формирование и функционирование лексики жилищно-коммунального хозяйства [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук. // Н.Л. Дробышева. – М., 2011. – 25 с.
61. Евсеева, Г.И. Современные проблемы в организации издания научной литературы [Текст] / Г.И. Евсеева // Университетская книга. – М., 2009. – №3. – С. 24-27.
62. Зарипов, Қ.А. Мушкилоти луғавӣ дар тарҷумаи бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] : дис. ... ном. илм филол.: 10.02.20 / Қ.А. Зарипов. – Душанбе, 2023. – 175 с.
63. Зарипова, А.Н. Специфика экономической терминологии (на материале немецкого, русского, татарского и английского языков) [Текст] / А.Н. Зарипова, О.В. Акимова // Вестник Чувашского университета, – №1, 2013. – С. 148-152.

64. Зехнӣ, Т.Н. Санъати сухан [Матн] / Т.Н. Зехнӣ. – Нашри 4. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
65. Иванов, А.В. Фонетическая терминология М.В. Ломоносова в немецких переводах (на материале “Российской грамматики” и её немецкого перевода) [Текст] / А.В. Иванов. – Нижний Новгород, 2022. – С. 5-18.
66. Иванова, Н.Г. Религиозная лексика в лирике Н.С. Гумилёва [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н.Г. Иванова. – Тверь, 2009. – 25 с.
67. Камоли, Н.Б. Лексика традиционной одежды в таджикском и английском языках (на материале романа Дж. Икрами “Дочь огня” и романа М. Митчелл “Унесенные ветром”) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Н.Б. Камоли. – Душанбе, 2023. – 200 с.
68. Камолиддинов, Б. Тарчума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарчумаи бадеӣ ва забони он [Текст] / Б. Камолиддинов, М.Б. Нағзибекова, ҷилди 2. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 192 с.
69. Каримов, Ш.Б. Лексико-семантическая группа терминов – существительных подъязыка экологии, обозначающих живые существа в таджикском и английском языках [Текст] / Ш.Б. Каримов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2020. – №1. – С. 127-131.
70. Кесамирова, С.Р. Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилнокии байнизабонии воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн]: дис. ... ном. илм. филол. 10.02.20 / С.Р. Кесамирова. – Душанбе, 2019. – 181 с.
71. Ключевский, В.О. Терминология русской истории [Текст] / В.О. Ключевский // Сочинения, Т. 6: Специальные курсы. – М., 1959. – С. 129-275.
72. Колотовкин, Н.И. Православная лексика в русском и английском языках [Текст] / Н.И. Колотовкин // Вестник Московского университета. Серия

- №19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – №2. – М., 2012.– 190 с.
73. Комилов, М.М. Структурно-семантический анализ философских терминов в таджикском и английском языках [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / М.М. Комилов. – Душанбе, 2020. – 29 с.
74. Комилова, П.М. Омонимия в политической терминологии таджикского и немецкого языков [Текст] / П.М. Комилова // Вестник Педагогического университета, – №6 (89), 2020. – С. 50-54.
75. Комиссаров, В.Н. Лингвистика перевода: предисловия М.Я. Цвиллингов [Текст] / В.Н. Комиссаров. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 176 с.
76. Комиссаров, В.Н. Общая теория перевода [Текст] / В.Н. Комиссаров. – Москва: Черо, 1999. – 136 с.
77. Комиссаров, В.Н. Слово о переводе [Текст] / В.Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1973. – 216 с.
78. Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для институтов и факультет иностранного языка [Текст] / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
79. Комлев, Н.Г. Термин и истина [Текст] / Н.Г. Комлев // Терминоведение. – №1-3. – М., 1996. – С. 7.
80. Кондрахина, Н.Г. Классы многокомпонентных экономических терминов и способы их перевода: корреляционный анализ [Текст] / Н.Г. Кондрахина // Образование и право, – М., 2020. – С. 160-168.
81. Копанев, П.И. Вопросы истории и теории художественного перевода [Текст] / П.И. Копанев. – Минск, 1972. – 295 с.
82. Коржова, С.Б. Теория перевода: учеб. пособие для студентов дополнительной квалификации “Переводчик в сфере профессиональной коммуникации” [Текст] / С.Б. Коржова. – Тюмень, 2007. – 114 с.

83. Котелова, Н.З. Семантическая характеристика терминов в словарях // Проблематика определений терминов в словарях разного типа [Текст] / Н.З. Котелова. – Л.: Наука, 1976. – С. 30-44.
84. Красней, В.П. О специфике и анализе термина [Текст] / В.П. Красней // Методы изучения лексики. – Минск, 1975. – 216 с.
85. Кузнецова, И.Н. Теория лексической интерференции (на материале французского языка) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра. филол. наук / И.Н. Кузнецова. – М., 1998. – 401 с.
86. Курбанов, Х.Т. Религиозная лексика в чеченском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст]: 10.02.02 / Х.Т. Курбанов. – М., 2007. – 20 с.
87. Кутина, Л.Л. Формирование терминологии физики в России / Л.Л. Кутина. – М., 1966. – 288 с.
88. Кутина, Л.Л. Языковые процессы, возникающие при составлении научных терминологических систем [Текст] / Л.Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – Москва, 1970. – С. 82-94.
89. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 113 с.
90. Латышев, Л.К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения [Текст] / Л.К. Латышев. – М., 2011. – 248 с.
91. Лейчик, В.М. Об относительности существования термина [Текст] / В.М. Лейчик // Семантические проблемы языка науки, терминология информатики: научный симпозиум. – М.: МГУ, Ч. 2. 1971. – С. 436-442.
92. Лейчик, В.М. Обоснование структуры термина как языкового знака понятия [Текст] / В.М. Лейчик // Терминоведение. – выпуск 2. – М., 1994. – С. 5-16.
93. Лейчик, В.М. Термин научная теория [Текст] / В.М. Лейчик // Научный и общественно-политический текст: Лингвистические и лингводидактические аспекты изучения. – М.: Наука, 1991. – С. 12-26.

94. Лейчик, В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура [Текст] / В.М. Лейчик. – М.: ЛКИ, 2007. – 256 с.
95. Лотте, Д.С. Как работать над терминологией [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1968. – 119 с.
96. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: АН СССР, 1961. – 158 с.
97. Лотте, Д.С. Очередные задачи научно-технической терминологии [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1931. – 158 с.
98. Лутцева, М.В. Английская юридическая терминология и способы ее перевода на русский язык [Текст] / М.В. Лутцева // Вестник ВГУ, серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. Ч.1. – №2, – М., 2007. – С. 110-113.
99. Максудов, У.О. Межъязыковая асимметрия и переводческая трансформация в художественном тексте таджикского и английского языков [Текст]: дис. ... д-ра. филол. наук.: 10.02.20 / У.О. Максудов. – Душанбе, 2024. – 468 с.
100. Маллаева, М.А., Таҳлили қиёсии вежагӣҳои луғавию маъноии истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар забони тоҷикӣ (дар мисоли Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси ҷиноятӣи РСС Тоҷикистон) [Матн]: дис. ... ном. илм. филол.: 10.02.20 / М.А. Маллаева. – Душанбе, 2021. – 178 с.
101. Маъруфова, С.Б. О расширении таджикской лексики за счет калькирования русских слов [Текст] / С.Б. Маъруфова // Вопросы языкознания, – Душанбе, 1981. – №2. – С. 124-129.
102. Миньяр-Белоручев, Р.К. Как стать переводчиком? [Текст] / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: Готика, 1999. – 176 с.
103. Мосткова, С.Я. Английская литературоведческая терминология [Текст] / С.Я. Мосткова, Л.А. Смыкалова, С.П. Чернявская. – Л., Просвещение, 1967. – 110 с.

104. Мусоямов, З.М. Структурно-семантический анализ терминов программного обеспечения компьютера (на материалах таджикского и английского языков) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / З.М. Мусоямов. – Душанбе, 2017. – 203 с.
105. Мусулмонкулов, Р. Персидско-таджикская классическая поэтика (X-XV вв) [Текст] / Р. Мусулмонкулов. – М.: Наука, 1989. – 240 с.
106. Мухиддинова, Т.Х. Лексика традиции чаепития в таджикском и английском языках [Текст] / Т.Х. Мухиддинова // Вестник Педагогического университета. – №2 (91). – Душанбе, 2021. – С. 13-17.
107. Мухторов, З.М. Структура и семантика текста (на материалах таджикского и русского языков) [Текст] / З.М. Мухторов. – Душанбе, 2013. – 242 с.
108. Мухторов, Ш. Замон ва тарҷумон [Матн] / Ш. Мухторов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 206 с.
109. Назарзода, С. Таджикская общественно-политическая терминология: История, направления и перспективы [Текст]: дис. ... д-ра. филол. наук: 10.02.22 / С. Назарзода. – Душанбе, 2004. – 309 с.
110. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар садаи XX [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 184 с.
111. Назарова, Т.Б. Английский язык делового общения: диалектика понятийной и языковой картины мира [Текст] / Т.Б. Назарова, Л.А. Юршева. – М., 2001. – 50 с.
112. Нелюбин, Л.Л. Наука о переводе (история и теория с древнейших времён до наших дней): учебное пособие [Текст] / Л.Л. Нелюбин, Г.Т. Хухуни. – М.: Флинта, 2008. – 416 с.
113. Непийвода, Н.Ф. Детерминологизация как результат взаимодействия общелитературной и терминологической лексики [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Н.Ф. Непийвода. – Киев, 1983. – 24 с.
114. Никитина, С.Е. Семантический анализ языка науки [Текст] / С.Е. Никитина. – М.: Наука, 1987. – 112 с.

115. Нуров, П.Г. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ [Матн]/ П.Г. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2006. – 223 с.
116. Озюменко, В.И. Полисемантическая английской юридической лексики как проблема перевода [Текст] / В.И. Озюменко, К.П. Чилингарян // Вестник РУДН. Серия: Лингвистика. 2015. – №2. – С. 180-193.
117. Орипова, М.Х. Поле “эмоций” во фразеологии разносистемных языков (на материале английского, русского и таджикского языков) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / М.Х. Орипова. – Душанбе, 2018. – 219 с.
118. Пайкова, А.В. О происхождении древнесирийской версии сборника “Калила и Димна” [Текст] / А.В. Пайкова. Палестинский сборник. – Л, 1967. – №17 (80). – С. 110-120.
119. Паршин, А. Теория и практика перевода [Текст] / А. Паршин. – М.: СГУ, 2000. – 205 с.
120. Пигулевская, Н.В. Культура сирийцев в средние века [Текст] / Н.В. Пигулевская. – М.: Наука, 1979. – 248 с.
121. Потебня, А.А. Эстетика и поэтика [Текст] / А.А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
122. Прач, В.П. Семантическая структура английских общеупотребительных слов и процессы терминологизации (на материале лексики по лесотехническим специальностям) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук / В.П. Прач. – Львов, 1990. – 211 с.
123. Пронина, Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы [Текст] / Р.Ф. Пронина. – М.: Высшая школа, 1986. – 217 с.
124. Рагойша, В.П. Проблемы перевода с близкородственных языков [Текст] / В. П. Рагойша. – Минск, 1980. – 183 с.
125. Разморо, М. “Ложные друзья переводчика” в разносистемных языках (на материале персидского и таджикского с привлечением арабского и английского языков) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 / М. Разморо. – Душанбе, 2010. – 141 с.

126. Ревзин, И.И. Основы общего и машинного перевода [Текст] / И.И. Ревзин, В.Ю. Розенцвейг. – М.: Высшая школа, 2000. – 243 с.
127. Реформатский, А.А. Введение в языкознание [Текст] / А.А. Реформатский. – М.: Академия, 2005. – 400 с.
128. Реформатский, А.А. Мысли о терминологии [Текст] / А.А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С. 165-198.
129. Рецкер, Я.И. Пособие по переводу с английского на русский [Текст] / Я.И. Рецкер. – М.: Наука, 1982. – 215 с.
130. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. Дополнения и комментарии Д.И. Ермоловича [Текст] / Я.И. Рецкер. – М.: Валент, 2007. – 244 с.
131. Саидов, Х.А. Дипломатическая терминология в таджикском и английском языках [Текст]: дис. ... д-ра. филол. наук: 10.02.20 / Х.А. Саидов. – Душанбе, 2013. – 366 с.
132. Саидходжаева, Т.А. Сопоставительный анализ семантических полей дипломатических терминов в таджикском и английском языках [Текст]: дис. ... канд. филол. наук / Т.А. Саидходжаева. – Душанбе, 2021. – 220 с.
133. Саймиддинов, Д. Лексикология среднеперсидского языка [Текст] / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 300 с.
134. Самадов, А. Мактаби тарҷума [Матн] / А. Самадов. – Душанбе, 2020. – 176 с.
135. Самуэлсон, П.Э. Экономика. Диалектика-Вильямс [Текст] / П.Э. Самуэлсон, В.Д. Нордхаус. – М., 2020. – 1328 с.
136. Сапогова, Л.И. Практика перевода: поиски, сомнения, находки [Текст] / Л.И. Сапогова. – Тула: ТГПУ, 1998. – 132 с.
137. Сатторзода, А. Лузуми ҳамгун сохтани истилоҳот дар забони форсӣ (дарӣ) ва тоҷикӣ [Матн]: дис. ... ном. илм филол.: 10.02.20 / А. Сатторзода. – Душанбе, 2011. – 237 с.

138. Сахневич, С.В. Преодоление разнопереводности английских экономических терминов [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / С.В. Сахневич. – М., 1998. – 216 с.
139. Семенец, О.Е. История перевода (перевод в Древнем мире и в Средневековье) [Текст] / О.Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – Киев: Лыбидь, 1989. – 296 с.
140. Скороходько, Э.Ф. Вопросы перевода английской научно-технической литературы [Текст] / Э.Ф. Скороходько. – Киев, 1963. – 91 с.
141. Спиркин, А.Г. Основы философии [Текст] / А.Г. Спиркин. – М.: Юрайт, 2024. – 395 с.
142. Степанов, Ю.С. В трёхмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства [Текст] / Ю.С. Степанов. – М.: Наука, 1985. – 332 с.
143. Стрелковский, Г.М. Научно-технический перевод. Учеб. пособие [Текст] / Г.М. Стрелковский, Л.К. Латышев. – М.: Просвещение, 1980. – 175 с.
144. Сулаймонов, С. Становление арабской и таджикской философской терминологии [Текст]: дис. ... д-ра. филол. наук: 10.02.20 / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 365 с.
145. Султон, М.Ҳ. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ [Матн] / М.Ҳ. Султон. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.
146. Султон, М.Ҳ. Истилоҳоти илмӣи “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ [Матн] / М.Ҳ. Султон. – Душанбе: Дониш, 2003. – 170 с.
147. Суперанская, А.В. Общая терминология: Вопросы теории [Текст] / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. – 248 с.
148. Татаринов, В.А. Методология научного перевода [Текст] / В.А. Татаринов. – М., 2007. – 526 с.
149. Телия, В.Н. Вторичная номинация и ее виды, языковая номинация: виды наименований [Текст] / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1977. – С. 129-221.

150. Тимирханов, В.Р. Особенности терминологизации лексики религиозной сферы в отечественной лингвистической традиции [Текст] / В.Р. Тимирханов, А.Г. Михайлова // Вестник Башкирского университета, – М. 2017. Т. 22. – №2. – 576 с.
151. Титаренко, Л.Г. Гендерная социология: учебно-методический комплекс [Текст] / Л.Г.Титаренко. – Москва, 2003. – 150 с.
152. Толикина, Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина [Текст] / Е.Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 61-65.
153. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков). Монография [Текст] / Ф.М. Турсунов. –Душанбе, 2015. – 432 с.
154. Тюленев, С.В. Теория перевода. Учебное пособие [Текст] / С.В. Тюленев. – М.: Гардарики, 2004. – 336 с.
155. Уотт, У.М. Влияние ислама на средневековую Европу [Текст] / У.М. Уотт. – М.: Наука, 1976. –128 с.
156. Ушинский, К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии [Текст] / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1990. – 383 с.
157. Файзова, З.Х. Вижагиҳои истилоҳоти ҷамъиятӣ-сиёсии забони англисӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони тоҷикӣ [Матн] / З.Х. Файзова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, – №6 (95), – Душанбе, 2021. – С. 72-75.
158. Факторович, П.М. Великий бухарский ученый Ибн Сина (Авиценна) [Текст] / П.М. Факторович. – Самарканд, 1941. – 28 с.
159. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы). Учебное пособие [Текст] / А.В. Федоров. – М., 2002. – 416 с.
160. Хаитова, Ш.И. Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка в XI-XIII вв. [Текст]: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.22 / Ш.И. Хаитова. – Душанбе, 2014. – 280 с.

161. Хайбулина, Г.Н. Особенности образования психологических терминов в современной словообразовательной системе [Текст] / Г.Н. Хайбулина // Вестник Башкирского университета, – №17 (3), 2012. – С. 1579-1580.
162. Хамидова, Т.М. Безэквивалентная лексика и фразеология русского языка и способы их передачи в таджикском языке [Текст]: дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 / Т.М. Хамидова. – Душанбе, 2013. – 164 с.
163. Холов, Х.Р. История и проблемы перевода лирических стихотворений и прозы А.С. Пушкина на таджикский и персидский языки [Текст]: дис. ... д-ра. филол. наук. 10.01.03 / Х.Р. Холов. – Душанбе, 2015. – 291 с.
164. Хусайнова, Ф.Х. Особенности психолингвистических исследований разносистемных языков [Текст] / Ф.Х. Хусайнова // Ученые записки Худжандского государственного университета.– №4 (77). 2017. – С. 161-165.
165. Хухуни, Г.Т. Наука о переводе: история и теория с древнейших времен до наших дней [Текст] / Г.Т. Хухуни, Л.Л. Нелюбин. – М.: Флинта, 2006. – 416 с.
166. Ҳамробоев, Н.А. Марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввули ҳаракати тарҷума дар асрҳои VIII-XIV (аз паҳлавӣ ба арабӣ ва аз арабӣ ба форсӣ-тоҷикӣ) [Матн]: дис. ... доктор. илм. филол.: 10.02.14 / Н.А. Ҳамробоев. – Хучанд. 2019. – 359 с.
167. Циткина, Ф.А. Терминология и перевод [Текст] / Ф.А. Циткина. – Львов: Вища школа, 1988. – 156 с.
168. Чайковский, Р.Р. Реальности поэтического перевода (типологические и социологические аспекты) [Текст] / Р.Р. Чайковский. – Магадан: Кордис, 1997. – 197 с.
169. Чанг Л. Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ 语言学 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ [Матн]: дис. ... ном. илм. филол.: 10.02.20 / Л. Чанг. – Душанбе, 2023. – 190 с.

170. Чеметева, Ю. В. Адекватный перевод юридических терминов [Текст] / Ю.В. Чеметева // Вестник Волгоградского государственного университета.– Волгоград, 2018. – Вып. 16. – С. 58-61.
171. Чернов, В.Г. Вопросы перевода русской безэквивалентной лексики на англ. языке [Текст]: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.20 / В.Г. Чернов. – М., 1958. – 225 с.
172. Чиронова, И.И. Теоретические и практические аспекты дословности в переводе: дис. ... канд. филол. наук [Текст] / И.И. Чиронова. – М., 2001. – 171 с.
173. Ҷӯраев, Х.А. Нақш ва ҷойгоҳи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ [Матн] / Х.А. Ҷӯраев // Паёми ДДОТ. – №3 (104). – Душанбе, 2023. – С. 13-17.
174. Шайдулло, Ҳ. Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти интернетӣ (дар асоси маводҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн]: дис. ... ном. илм. филол.: 10.02.20 / Ҳ. Шайдулло. – Душанбе, 2023. – 220 с.
175. Шанский, Н.М. Лексические и фразеологические кальки в русском языке [Текст] / Н.М. Шанский. – М., 1955. – 201 с.
176. Шарафутдинова, Н.С. Прагматимы в специальной лексике по авиации (в русском, немецком и английском языках) [Текст] / Н.С. Шарафутдинова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, – № 3 (57): Часть 2. 2016. – С. 175-179.
177. Швейцер, А.Д. Перевод и Лингвистика (Газетно-информационный и военно-публицистический перевод) [Текст] / А.Д. Швейцер. – М., 1973. – 280 с.
178. Шичкина, М.Г. Оценка качества перевода: критерии адекватного и эквивалентного перевода по В.Н. Комиссарову [Текст] / М.Г. Шичкина // Молодой ученый. – №15. – М., 2016. – С. 615-619.
179. Шоинбеков, О. Способы перевода юридических терминологии [Текст] / О. Шоинбеков, Ф.А. Сангинов // ОФ “Международный научно-

исследовательский центр “Endless Light in Science”. – №30. Т. 23. 2021. – С. 391-394.

180. Шокиров, Т.С. Формирование и развитие юридических терминов таджикского языка [Текст]: дис. ... д-ра. филол. наук: 10.02.22 / Т.С. Шокиров. – Душанбе, 2011. – 341 с.
181. Элназарова, Х.А. Религиозная лексика в “Шахнаме” Абулькасима Фирдоуси [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Х.А. Элназарова. – Душанбе, 2014. – 176 с.
182. Якобсон, Р.О лингвистических аспектах перевода. Избранные работы [Текст] / Р.О. Якобсон. – М., 1985. – С. 361-368.
183. Ярцева, В.Н. История английского литературного языка IX-XV вв. [Текст] / В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1985. – 244 с.
184. Alan, D.C. Better with Age: The Psychology of Successful Aging [Text] / D.C. Alan – London: Tantor and Blackstone, 2021. – 256 p.
185. Archana, B. Phenomenology of Religion [Text] / B. Archana. – Maryland: Lexington Books, 2008. – 216 p.
186. Arnold, G. Theories of Culture 1st Edition [Text] / G. Arnold. – Oxford: Routledge, 1st edition, 2019. – 336 p.
187. Badawi, A.R. Histoire de la philosophie en Islam [Text] / A.R. Badawi // Études de Philosophie Médiévale. – Paris: Librairie philosophique, 1972.– 886 p.
188. Baker, M. In Other Words a Course Book of Translation [Text] / M. Baker. – London: Routledge, 2011. – 317 p.
189. Ballard, M. De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions [Text] / M. Ballard. – Lille: Université de Lille III, 1992. – 299 p.
190. Bassnett, S. Translation Studies [Text] / S. Bassnett. – London: Routledge, 1980. – 159 p.
191. Bausch, K. Sprachmittlung in: Althaus, Hans Peter Lexikon der germanistischen Linguistik [Text] / K. Bausch. – Tübingen: Niemeyer, 1973. – pp. 610-615.

192. Beekman, J. Translating the Word of God. Grand [Text] / J. Beekman. – MI: Publishing House, 1974. – 399 p.
193. Benjamin, B.S. The Crisis of Civil Law: What the Bible Teaches about Law and What It Means Today [Text] / B.S. Benjamin. – Bellingham: Lexham Press, 2024. – 220 p.
194. Bloomfield, L. Tagalog Texts with Grammatical Analysis [Text] / L. Bloomfield. – Urbana: University of Illinois, 1917. – 408 p.
195. Bourdieu, P. The Social Conditions of the International Circulation of Ideas [Text] / P. Bourdieu // International Literature. – Abingdon, 1999. – Vol. 21, – №2. – pp. 220–228.
196. Cabré, M.T. L'attività terminologica: armonizzazione e prospettive di intercambio. In Actes del Seminari "La terminologia Technico-Scientifica nella Comunicazione Internazionale" [Text] / M.T. Cabré. – Roma: Ministerio dell'Università, 1996 – pp. 35-44.
197. Carla, M. Comparative Religion: Investigate the World Through Religious Tradition [Text] / M. Carla. – Norwich: Nomad Press, 2015. – 128 p.
198. Cary, E. La traduction dans le monde modern [Text] / E. Cary. – Geneva: Librairie de l'Université, 1956. – 196 p.
199. Catford, J.C. A linguistic theory of translation: an essay in applied linguistics [Text] / J.C. Catford. – Oxford: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
200. Charles, P. Criminal Law [Text] / P. Charles. – London: Routledge, – 3rd edition. 2022. – 680 p.
201. Chris, B. Cultural Studies: Theory and Practice [Text] / B. Chris. – Oaks: SAGE Publications, 2016. – 760 p.
202. Claire, C. Social Pedagogy and Working with Children and Young People [Text] / C. Claire. – London: Jessica Kingsley, 2011. – 224 p.
203. Daston, L. The History of Science and the History of Knowledge [Text] / L. Daston. // KNOW: a Journal on the Formation of Knowledge. – Chicago, 2017. Vol. 1. – pp. 131-154.

204. David, B. Is That a Fish in Your Ear?: Translation and the Meaning of Everything [Text] / B. David. – New York: Straus and Giroux, 2012. – 384 p.
205. David, R. Advanced Macroeconomics [Text] / R. David. – New York: McGraw-Hill, 3rd edition, 2005. – 696 p.
206. David, W. The Cultural Experience: Ethnography in Complex Society [Text] / W. David. – Long Grove: Waveland Press, 2004. – 200 p.
207. Davita, S. Political Sociology: Oppression, Resistance, and the State [Text] / S. Davita. – Oaks: SAGE Publications, 2010. – 248 p.
208. Dewey, M. Classification and subject index for cataloguing and arranging the books and pamphlets of a library [Text] / M. Dewey. – Hartford: Case, Lockwood, & Brainard, 1876. – 88 p.
209. Edward, H.C. What Is History? [Text] / H.C. Edward. – London: Vintage, 1967. – 224 p.
210. Elisabeth, S. What is Political Sociology? [Text] / S. Elisabeth. – Boston: Polity Press. 2016. – 172 p.
211. Erwin, Ch. Constitutional Law: Principles and Policies [Text] / Ch. Erwin. – Aspen Publishing: Aspen Publishing; – 7th edition, 2023. – 1560 p.
212. Faber, P. Cognitive shift in terminology and specialized translation [Text] / P. Faber // Monographs in Translation and Interpreting. A Critical Perspective of Translation Theories. – Granada, 2009. – pp. 107-143.
213. Fawcett, P. Translation and Language: Linguistic Theories Explained [Text] / P. Fawcett. – Manchester: Jerome Press, 1997. – 160 p.
214. Frank, M. AP Microeconomics / Macroeconomics Premium [Text] / M. Frank. –New York: Barrons Educational Services, 2024. – 408 p.
215. Gabriel, A. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations [Text] / A. Gabriel. – London: SAGE Publications, 1989. – 392 p.
216. Gauthier, R.A. L'Éthique à Nicomaque [Text] / R.A. Gauthier. – Louvain: Publications Universitaires, 1970. – 600 p.
217. George, B. Labor Economics [Text] / B. George. – New York: McGraw Hill, 7th edition, 2015. – 592 p.

218. Ghilbert, É. History of Translation and Translation Pedagogy [Text] / É. Ghilbert. – Arras: Artois Presses Université, 2008. – 214 p.
219. Giddens, A. Sociology [Text] / A. Giddens. – Cambridge: Polity Press, 2001. – 750 p.
220. Gil, B. A History Of World Religions: A Concise Guide to the History and Beliefs of Religions [Text] / B. Gil. – Independently published, 2023. – 45 p.
221. Gill, S. The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes [Text] / S. Gill. — Oxford: Oxford University Press, 2011. — 320 p.
222. Gloria, S. Religion and Ethics (Religion and Spirituality Ethical Issues in the 21st Century) [Text] / S. Gloria. – New York: Nova Science, 2013. – 171 p.
223. Goldmann, L. Towards a Sociology of the Novel [Text] / L. Goldmann. – London: Tavistock Publications, 1975. – 181 p.
224. Hau, F. "Gondeschapur: eine Medizinschule aus dem 6. Jahrhundert. Chr" [Text] / F. Hau // Gesnerus. – 1979. – Vol. 36, – №1/2. – P. 98-115.
225. Hofler, D. Approach, Method, Technique: A Clarification [Text] / D. Hofler // Reading World. – 1983. – Vol. 23, – №1. – P. 71-72.
226. Holmes, M. What is Gender? Sociological Approaches [Text] / M. Holmes. – London: SAGE Publications, 2007. – 216 p.
227. Howard, J. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicology [Text] / J. Howard. – New York: Bloomsbury Academic, 2002. – 224 p.
228. Hurtado, A. Traducción y traductología. introducción a la traductología [Text] / A. Hurtado. – Madrid: Cátedra, 2001. – 300 p.
229. Jakobson, R. On Lingvistic Aspekts of Translation [Text] / R. Jakobson. – Cambridge, 1959. – 267 p.
230. James, E. Political Economics [Text] / E. James. – Brighton: Wheatsheaf Books, 1988. – 256 p.
231. James, W.K. Introduction to Psychology [Text] / W.K. James. – Boston: Cengage Learning, 2016. – 608 p.

232. Jan D.W. From One Language to Another: Functional Equivalence in Bible Translation [Text] / D.W. Jan. – Nashville: Thomas Nelson, 1986. – 224 p.
233. Jeanne, H. The Sociology of Education [Text] / H. Jeanne. – Pearson, 2011. – 432 p.
234. John, H. The Routledge Companion to the Study of Religion [Text] / H. John. – London: Routledge, 2009. – 624 p.
235. Joshua, B. Spoken Word: A Cultural History [Text] / B. Joshua. – New York: Knopf, 2023. – 304 p.
236. Karen, O. Key Concepts in Ethnography (SAGE Key Concepts series) [Text] / O. Karen. – London: SAGE Publications, 2008. – 240 p.
237. Kelly, L.G. The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West [Text] / L.G. Kelly. – New York: Martin's Press, 1979. – 282 p.
238. Kenneth, N. Theory of International Politics [Text] / N. Kenneth. – McGraw-Hill, 1979. – 250 p.
239. Klaudy, K. Bevezetés a fordítás gyakorlataiba [Text] / K. Klaudy. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018. – 240 p.
240. Koessler M. Les faux amis: ou, Les pièges du vocabulaire anglais, conseils aux traducteurs [Text] / M. Koessler. – Vuibert, 1946. – 387 p.
241. Koessler, M. Derocquihny J. Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais (conseils aux traducteurs) [Text] / M. Koessler. – Paris: Librairie Vuibert, 1928. – 387 p.
242. Koller, W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft [Text] / W. Koller. – Wiebelsheim: UTB, 2011. – 349 p.
243. Krings, H. Was in den köpfen von übersetzern vorgeht: Eine empirische untersuchung zur struktur des übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen französischlernern [Text] / H. Krings. – Tübingen: Gunter Narr, 1986. – 570 p.
244. Larson, M. Translation: theory and practice, tension and interdependence [Text] / M. Larson. – USA: State University of New York, 1991. – 270 p.

245. Lyn, S. What is Cultural Sociology? [Text] / Lyn, S. – Cambridge: Polity Press. 2020. – 160 p.
246. Lynn, E. Theories of Early Childhood Education [Text] / E. Lynn, W. Sandra. 1st Edition. – London: Routledge, 2017. – 218 p.
247. Mackey, Ch. Family Law [Text] / Ch. Mackey. – California: Amazon Kindle, 2014. – 524 p.
248. Makdisi J. Introduction to the Study of Law: Cases and Materials [Text] / J. Makdisi. – New York: Anderson Publication, 2000. – 345 p.
249. Malcolm, N. Shaw. International Law 7th Edition [Text] / N. Malcolm. – Cambridge: Cambridge University Press, 7th edition. 2014. – 1063 p.
250. Mangal, S. General Psychology [Text] / S. Mangal. – Noida: Sterling Publishers, 2020. – 248 p.
251. Manuel, V. Philosophy: A Text with Readings [Text] / V. Manuel. 13th Edition. –Boston: Publisher Cengage Learning, 2016. – 672 p.
252. Mark, G. Culture and Power: A History of Cultural Studies [Text] / G. Mark. – Oxford: Berg Publishers, 2007. – 240 p.
253. Martineau, H. Harriet Martineau's Autobiography [Text] / H. Martineau; edited by Maria Weston Chapman. – Boston: James R. Osgood, 1877. – 596 p.
254. Martyn, L. The Psychology of Education [Text] / L. Martyn. – London: Routledge, 2010. – 448 p.
255. Matthew, J. How Computers Really Work: A Hands-On Guide to the Inner Workings of the Machine [Text] / J. Matthew. – San Francisco: No Starch Press, 2020. – 448 p.
256. Micheline, R. The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era [Text] / R. Micheline. – San Francisco: University of California Press, 2008. – 480 p.
257. Minsky, M. A Framework for Representing Knowledge [Text] / M. Minsky. – Cambridge, 1974. –76 p.

258. Mohammad, H.B. Philosophy of Islam [Text] / H.B. Mohammad. – Qum: Ansariyan Publications, 2007. – 580 p.
259. Mohammad, R. Comparative Investigation of Persian's Cognates and False Friends with Some IE Languages. Theory and Practice in Language Studies [Text] / R. Mohammad. – Isfahan. Vol. 2, – №7, 2012. – pp. 1477-1484.
260. Molina, L. El tratamiento de los elementos culturales en las traducciones al árabe de "Cien años de soledad": Dissertation [Text] / L. Molina. – Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1998. – 354 p.
261. Monica, M. Pedagogy and the University: Critical Theory and Practice [Text] / M. Monica. – New York: Continuum, 2006. – 200 p.
262. Neil, J. The Handbook of Economic Sociology [Text] / J. Neil. – Princeton: Princeton University Press, 2005. – 752 p.
263. Newmark, P. Approaches to translation [Text] / P. Newmark. – Oxford: Pergamon Press, 1981. – 200 p.
264. Niall, K. A Little History of Economics [Text] / K. Niall. – Yale: Yale University Press, 2017. – 256 p.
265. Nida, E. Meaning Across Cultures [Text] / E. Nida. New York, 1976. – 90 p.
266. Nida, E.A. Towards a Science of Translating [Text] / E.A. Nida. – Leiden, 1964. – 159 p.
267. Nord, Ch. Text Analysis in Translation. Theory, Method, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis [Text] / Ch. Nord. –Atlanta: Rodopi, 1991, – 250 p.
268. Oana, M. Automatic Identification of Cognates, False Friends, and Partial Cognates [Text] / M. Oana. – Ottawa, 2006. – 137 p.
269. Patrick, H. Essentials of Comparative Politics [Text] / H. Patrick. – New York: Norton Company. 2020. – 480 p.
270. Paul, C. Personal Sociology [Text] / C. Paul. – Westport: Praeger, 1988. – 178 p.
271. Paul, F. Pedagogy: The Art of Teaching & Learning [Text] / F. Paul. – California: CreateSpace Independent Publishing, 2015. – 98 p.

272. Pedro, J. Semantics and Pragmatics of False Friends [Text] / J. Pedro // Routledge Studies in Linguistics. – London, 2007. – pp.1833-1849.
273. Peters, R.S. Ethics and Education [Text] / R.S. Peters. – London: George Allen & Unwin, 1966. – 333 p.
274. Ralph, C. The Constitutional Law Dictionary [Text] / C. Ralph. – Santa Barbara: ABC-Clio Information Services 1987. – 138 p.
275. Ralph, W. The Psychology of Religion: An Empirical Approach [Text] / W. Ralph. – London: Guilford print, 2018. – 656 p.
276. Reka, S. Az európai közösségi jog fogalmainak nyelvi megjelenítése, különös tekintettel az európai magánjogra [Text] / S. Réka. – Budapest: ELT, 2007. – 246 p.
277. Richard, N. The Golden Age of Persia [Text] / N. Richard. – London: Weidenfeld & Nicolson, 1975. – 290 p.
278. Rita, B. Personal Psychology for Life and Work [Text] / B. Rita. 5th Edition. – New York: McGraw-Hill Education, 1998. – 472 p.
279. Robin, P. The Semiotics of Culture and Language: Language As Social Semiotic [Text] / P. Robin. – London, 1984. – 256 p.
280. Robinson, D. The Translator's Turn [Text] / D. Robinson. – London: Johns Hopkins University Press, 1991. – 281 p.
281. Robson, W. Strategic Management and Information Systems: An Integrated Approach [Text] / W. Robson. – London: Pitman Publishing, 1997. – 570 p.
282. Ronald, L. Religion in Society: A Sociology of Religion [Text] / L. Ronald, Routledge, 2006. – 448 p.
283. Rubel, P. Translating Cultures: Perspectives on Translation and Anthropology [Text] / P. Rubel. – Oxford, 2003. – 320 p.
284. Sapir, E. Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality [Text] / E. Sapir. – Los Angeles: University of California Press, 1949. – 617 p.
285. Savory, T.H. The Art of Translation [Text] / T.H. Savory. –London: Jonathan Cape. 1957. –159 p.

286. Saygin, A.P. Processing Figurative Language in a multilingual task: translation, transfer, and metaphor [Text]: PhD thesis / A.P. Saygin. – Lancaster: Lancaster University, 2001. – 246 p.
287. Scammell, W.M. The International Economy [Text] / W.M. Scammell. – London: Palgrave, – 2nd ed. 1983. – 280 p.
288. Somers, H.L. Computers and Translation: A Translator's Guide [Text] / H.L. Somers. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2003. – 349 p.
289. Sorokin, E.A. Principles of Designing Multilingual Terminology Databases [Text] / E.A. Sorokin // Terminology and Translation. – Moscow, 1992. – Vol. 4. – pp. 45-58.
290. Steiner, G. After Babel: Aspects of Language and Translation [Text] / G. Steiner. – Oxford: Oxford University Press, 1975. – 507 p.
291. Stenhouse, L. An Introduction to Curriculum Research and Development [Text] / L. Stenhouse. – London: Heinemann, 1975. – 226 p.
292. Stephen, W. Brain and Language [Text] / W. Stephen // Theory of Language. – Cambridge: MIT Press, 1999. – 400 p.
293. Tamás, D. Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről [Text] / D. Tamás. – Budapest, 2014, – 197 p.
294. Thorsten, H. Financial Economics: A Concise Introduction to Classical and Behavioral Finance [Text] / H. Thorsten, – Berlin: Springer, – 2nd ed. 2016. – 374 p.
295. Trager, G.L. Language and Languages [Text] / G.L. Trager. – San Francisco: Chandler Publishing Company, 1972. – 378 p.
296. Trivedi, H. Translating Culture vs. Cultural Translation [Text] / H. Trivedi // In Translation – Reflections, Refractions, Transformations. – Amsterdam: John Benjamins, 2007. – pp. 277-287.
297. Vendryes, J. A Linguistic Introduction to History [Text] / J. Vendryes. – London: Kegan Paul, 1925. – 378 p.
298. Venuti, L. Translation, Heterogeneity, Linguistics, in [Text] / L. Venuti. // TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction. Vol. 9, – №1. 1996. – pp. 91-115.

299. Vinay, J.P. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation [Text] / J.P. Vinay, J. Darbelnet. – Amsterdam, 1995. – 342 p.
300. Will, D. The Story of Philosophy: Lives, Ideas and Impact of History's Greatest Philosophers [Text] / D. Will. – New Delhi, 2023. – 643 p.
301. William, F. Administrative Law (Examples & Explanations Series) [Text] / F. William. – Boston: Aspen Publishing, 2020. – 452 p.
302. William, L. Philosophy of Religion: A Reader and Guide [Text] / L. William. London: Rutgers University Press, 2002. – 634 p.
303. Wolf, M. Translation as a Process of Power [Text] / M. Wolf. – Amsterdam 1997. – pp. 123-133.
304. بهرامی، محمد. نظریه پردازان ترجمه [متن] / م. بهرامی // فصلنامه پژوهش‌های قرآنی – تهران، تابستان ۱۳۹۴ – صص ۲۲۴-۲۳۲.
- [Баҳромӣ, Муҳаммад. Назарияпардозони тарҷума [Матн] / М. Баҳромӣ // Фаслномаи пажӯҳиши қуръонӣ. – Техрон, тобистони соли 1394. – С.224-232.]
305. رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس: كهن‌ترین فهرست در جهان اسلام [متن]: متن عربی با ترجمه فارسی. به اهتمام محقق مهدی. – تهران، 1379. – 178 ص.
- [Рисолаи Ҳунайн ибни Исҳоқ ба Алӣ ибни Яҳё дар мавриди он чи аз китобҳои Ҷолинус таҳия шудааст. Куҳантарин феҳрист дар ҷаҳони ислом: матни арабӣ бо тарҷумаи форсӣ [Матн] / Ба эҳтимоми Муҳаққиқ Маҳдӣ. – Техрон, 1379. – 178 с.]
306. الصفدي، صلاح الدين خليل بن أبيك. الغيث المسجم في شرح لامية العجم [متن] / صلاح الدين الصفدي. – بيروت: دار الكتب العلمية، 1999. ج.1 – 416 ص؛ ج.2 – 424 ص.
- [Сифадӣ, С. Ал-Ғайс ал-мучсим фӣ шарҳ ломийат ал-Аҷам [Матн] / С. Сафадӣ. – Берут: Дор-ул-кутуб ал-илмиййа, 1999. Ҷ.1-2. – 424 с.]
307. الجاحظ، أمر بن بحر. الحيوان. تحقيق وتصحيح محمد باسل عيون السود. ج.1-7 [متن] / أ.ب. الجاحظ. – بيروت، 2003. – 1424 ص.

[Ҷохиз, Амр ибн Баҳр. Ал-Ҳаявон [Матн] / Муҳаққиқ ва мусахҳеҳ Муҳаммад Босил Уюнассуд. Ҷ. 1-7 / А.Б. Ҷохиз. – Бейрут, 2003. – 1424 с.]

308. جميلی، ر. الترجمة في الشرق من العالم الإسلامي] / متن [ر. جميلی. ترجمه صادق آينهوند. – طهران، 1385. – 185 ص.

[Ҷамилӣ, Р. Тарҷума дар шарқи ҷаҳони ислом [Матн] / Р. Ҷамилӣ. Тарҷумаи Содиқи Оинаванд, – Техрон. 1385. – 185 с.]

309. حیدری، پ. سنت ترجمه] / متن [پ. حیدری. – طهران، بنگاه ترجمه، 1394. – 216 ص.

[Ҳайдарӣ, П. Суннати тарҷума [Матн] / П. Ҳайдарӣ. – Техрон: Бунгоҳи тарҷума, 1394. – 216 с.]

II. Фарҳанг ва донишномаҳо

310. Абрамчик, Е.Ю. Краткий англо-русский словарь исторических терминов [Текст] / Е.Ю. Абрамчик, М.И. Бригадина, Е.Ф. Нечаева. – М., 2004. – 79 с.
311. Акуленко, В.В. Англо-русский и русско-английский словарь ложных друзей переводчика [Текст] / В.В. Акуленко, С.Ю. Комиссарчик, Р.В. Погорелова, В.Л. Юхт. – М., 1969. – 382 с.
312. Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Текст] / Т. Атахонов. – Душанбе: Шарқи Озод, 2002. – 454 с.
313. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. – 2-е изд. – М.: Эдиториал, 2004. – 571 с.
314. Балхова, С. Луғати мухтасари англисӣ-русӣ-тоҷикии ибораҳои иқтисодӣ [Текст] / С. Балхова, М. Нурмуҳаммадов. – Душанбе, 1998. – 188 с.
315. Баранов, А.Н. Компьютерная лингвистика / А.Н. Баранов, // Большая российская энциклопедия [Текст] / главный редактор Ю.С. Осипов. – М., 2004-2017. – С. 713–714.
316. Бобомуродов, Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.

317. Большой юридический энциклопедический словарь [Текст] / Под ред. А.Б. Барихина. – М., 2004. – 720 с.
318. Борисенко, И.И. Новый русско-английский юридический словарь [Текст] / И.И. Борисенко, В.В. Саенко. – М.: Руссо, 2002. – 640 с.
319. Власов, В.Г. Архитектура. Словарь терминов [Текст] / В.Г. Власов. – М.: Дрофа, 2003. – 191 с.
320. Готлиб, К.М. Словарь “ложных друзей переводчика” (русско-немецкий и немецко-русский) [Текст] / К.М. Готлиб. – М.: Русский язык, 1985. – 160 с.
321. Кнодель, Л.В. Dictionary for psychology: словарь (англо-русско-украинский) [Текст] / Л.В. Кнодель. – Киев, 2014. – 350 с.
322. Кравченко, С.А. Социологический толковый англо-русский словарь [Текст] / С. А. Кравченко. – М.: МГИМО, 2012. – 690 с.
323. Краснов, К.В. Англо-русский словарь “ложных друзей переводчика” [Текст] / К.В. Краснов. – 2004. – 80 с.
324. Маковский, М.М. Большой этимологический словарь современного английского языка [Текст] / М.М. Маковский. – Ленанд, 2022. – 528 с.
325. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.
326. Мюллер, В.К. Новый англо-русский словарь [Текст] / В.К. Мюллер, В.Л. Дашевская, В.А. Каплан. – М., 2000. – 880 с.
327. Словарь новейшей социологической лексики с английскими эквивалентами [Текст] / С.А. Кравченко, М.А. Бабичев, Е.А. Бузыкина. – М.: МГИМО, 2019. – 154 с.
328. Табаров, С. Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / С. Табаров. – Душанбе: Маориф, 1988. – 144 с.
329. Татаринов, В.А. Общее терминоведение: энциклопедический словарь [Текст] / В.А. Татаринов. – М.: Московский лицей, 2006. – 528 с.
330. Тоиров, У. Донишномаи илми бадеъ [Матн] / У. Тоиров. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2023. – 720 с.

331. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ [Матн] / зери таҳрири М.А. Маҳмудов. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – 620 с.
332. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: (иборат аз 2 ҷилд) [Матн] / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – ҷилди 2. – 945 с.
333. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: (иборат аз 2 ҷилд) [Матн] / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.
334. Ҳабибов, С. Луғати истилоҳоти иқтисодӣ (русӣ-тоҷикӣ) [Матн] / С. Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 323 с.
335. Ҳодизода, Р. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.
336. Царев, П.В. Англо-русский философский словарь [Текст] / П.В. Царев. – М., 1969. – 318 с.
337. Чамшедов, П. Фарҳанги тоҷикӣ-англисӣ [Матн] / П. Чамшедов. – Душанбе, 2008. – 978 с.
338. Энциклопедияи Миллии Тоҷик. Ҷилди 2. АСОС-БОЗ – Душанбе [Матн]: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2013. – 661 с.
339. Юсуфов, А.К. Луғати мухтасари ибораҳои иқтисодӣ (англисӣ-тоҷикӣ) [Матн] / А.К. Юсуфов, Ф.Х. Азизов, Х. Каримов. – Хучанд, 2011. – 103 с.
340. Abbas, A. The Combined New Persian-English and English-Persian Dictionary [Text] / A. Abbas. California: Mazda Pub, 1986. – 605 p.
341. Abrams, M.H. A Glossary of Literary Terms [Text] / M.H. Abrams. – 8th Edition. – Boston: Holt Rinehard and Winston, 2004. – 446 p.
342. Alan, C. A Glossary of Semantics and Pragmatics (Glossaries in Linguistics) [Text] / C. Alan. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 208 p.
343. André, C. A Dictionary of Military History and the Art of War [Text] / C. André. – Oxford: Wiley-Blackwell, 1994. – 944 p.

344. Andrew, M.C. A Dictionary of Psychology (Oxford Quick Reference) [Text] / M.C. Andrew. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 896 p.
345. Anooshirvan, M.M. Farsi-English / English-Farsi (Persian) Concise Dictionary (Hippocrene Concise Dictionary) [Text] / M.M. Anooshirvan. – New York: Hippocrene Books, 2003. – 250 p.
346. Baker, M. The Routledge Encyclopedia of Translation Studies [Text] / M. Baker. – London: Routledge, 1997. – 676 p.
347. Bateni, M.R. English-Persian Dictionary [Text] / M.R. Bateni. – Tehron: Farhang-e Moaser, 2003. – 1012 p.
348. Bryan, S. The Cambridge Dictionary of Sociology [Text] / S. Bryan. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 708 p.
349. Bryan, S. The Penguin Dictionary of Sociology [Text] / S. Bryan. – Fourth Edition. – New York: Penguin, 2000. – 464 p.
350. Bryan, S.G. A Handbook of Criminal Law Terms (Black's Law Dictionary Series) [Text] / S.G. Bryan. – 1st edition, – Minnesota: West Group, 2000. – 768 p.
351. Charles, T. A Dictionary of Philosophy of Religion [Text] / T. Charles. – Northfield: Continuum, 2010. – 320 p.
352. Chris, B. The Oxford Dictionary of Literary Terms [Text] / B. Chris. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 392 p.
353. Chris, C. Dictionary of Historical Terms [Text] / C. Chris. – New York: Publisher Gramercy, 1998. – 350 p.
354. Christopher, C. The Concise Oxford Dictionary of Mathematics [Text] / C. Christopher. – Oxford: Oxford University Press, – 876 p.
355. Colin, M. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Text] / M. Colin. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 1856 p.
356. Collins School Dictionary [Text]: Trusted Support for Learning. – Glasgow: Collins, 2018. – 960 p.
357. Concise Oxford English dictionary [Text] / editors: C. Soanes, A. Stevenson. – 11th edition. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 1681 p.

358. Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts (International Library of Human) [Text] / editor by I.B.Tauris. – London, 2005. – 224 p.
359. Cumming, V. The dictionary of fashion history [Text] / V. Cumming. – Oxford: Berg, 2010. – pp. 55-56.
360. Curtis, F.J. Dictionary of Public International Law [Text] / F.J. Curtis. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2018. – 700 p.
361. Dariush, B.G. An English Persian Dictionary [Text] / B.G. Dariush. – Bathesda: IBEX Publishers, 2006. – 609 p.
362. David, A.L. Encyclopedia of Psychology and Religion [Text] / A.L. David. – Cham: Springer, – 3rd ed. 2020. – 2617 p.
363. David, M. The Cambridge Dictionary of Psychology [Text] / M. David. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 608 p.
364. David, S. A Political and Economic Dictionary of the Middle East [Text] / S. David. – London: Routledge, 2004. – 616 p.
365. David, S. Encyclopedia of Public Administration & Public Policy [Text] / S. David. – New York: Facts on File 2003. – 512 p.
366. Dictionary of Politics and Government [Text]. – London: Bloomsbury, 2004. – 262 p.
367. Glossary of Sociolinguistic Terms. Moscow [Text]: Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences, 2006. – 312 p.
368. Guha, M. Collins English Dictionary (Reference edition) [Text] / M. Guha // Reference Reviews. – Leeds: Emerald Group Publishing, Vol. 30 – №4, 2016. – pp. 20-28.
369. Haim, S. English-Persian Dictionary [Text] / S. Haim. – 2nd edition. – New York: Hippocrene Books, 1993. – 700 p.
370. Haim, S. The Larger English Persian Dictionary [Text] / S. Haim. (Volume 1 (A-K) Volume 2 (L-Z)). – Teheran: Beroukhim & Sons, 1976. – 2700 p.
371. Hamideh, J. Jahangiri's Psychology Dictionary (English – Persian Edition) [Text] / J. Hamideh, N. Alireza, N. Morteza. –Saarbrücken: LAMBERT Academic Publishing, 2018. – 692 p.

372. Harris, J. A Dictionary of Social Work and Social Care [Text] / J. Harris. – Oxford Oxford University Press, 2013. – 528 p.
373. Hartmann, R. Gregory James. Dictionary of Lexicography [Text] / R. Hartmann. 1st Edition. – London: Routledge, 1998. – 192 p.
374. Hassandust, M. The etymological dictionary of Persian [Text] / M. Hassandust, 5 Vols. Tehran: Academy of Persian Language and Literature, 2015. – 458 p.
375. Hill, R. A Dictionary of False Friends [Text] / R.Hill. – London: Macmillan, 1982. – 319 p.
376. Hirsch, E.D. The Dictionary of Cultural Literacy [Text] / E.D. Hirsch, J.F. Kett, J. Trefil. – Boston: Houghton Mifflin, 1993. – 619 p.
377. Jack, R. The international relations dictionary [Text] / R. Jack. – New York: Holt Rinehart & Winston, 1969. – 388 p.
378. Jacques, F. Historical Dictionary of Human Rights (Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements Series) [Text] / F. Jacques. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2021. – 976 p.
379. James, S. American Economic History: A Dictionary and Chronology. Greenwood [Text] / S. James. – Westport, 2015. – 736 p.
380. Jay, Sh. The Dictionary Of Public Policy and Administration [Text] / Sh. Jay.– Boulder: Westview Press; 2004. – 320 p.
381. Joel, M. The Oxford Encyclopedia of Economic History [Text] / M. Joel. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 539 p.
382. John, F. A Dictionary of Book History [Text] / F. John. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 320 p.
383. John, S. A Dictionary of Sociology [Text] / S. John. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 832 p.
384. John, S. A Dictionary of Sociology [Text] / S.John. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 816 p.

385. Jonathan, L. and Elizabeth A. Martin. A Dictionary of Law [Text] / L. Jonathan, L. Elizabeth, A. Martin. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 602 p.
386. Kenneth, K. English-Russian, Russian-English Dictionary [Text] / K. Kenneth. – New York: Wiley, 1994. – 1120 p.
387. Kristian, C.U. A Dictionary of Politics in the Middle East [Text] / C.U. Kristian. –Oxford: Oxford University Press, 2018. – 306 p.
388. Laurie, B. A Glossary of Morphology [Text] / B. Laurie. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004. – 144 p.
389. Leonard, W.C. Dictionary of British Social History [Text] / W.C. Leonard. – London: HarperCollins Distribution Services, 1973. – 326 p.
390. Liberman, A. An analytic dictionary of English etymology [Text] / A. Liberman, J.L. Mitchell. – Minneapolis, 2008. – 368 p.
391. Lyle, C. A Glossary of Historical Linguistics [Text] / C. Lyle. – Utah: University of Utah Press, 2007. – 224 p.
392. Marc, R. Master Legal Vocabulary & Terminology-Legal Vocabulary In Use [Text] / R. Marc. – London, 2018. – 170 p.
393. Marcel, D. Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Media, and Communication (Toronto Studies in Semiotics and Communication) [Text] / D. Marcel. – Toronto: University of Toronto Press, 2000. – 400 p.
394. Mark, R. Dictionary of Social Work: Technical Terms, Methods and Practical Applications [Text] / R. Mark. – Independently published, 2024. – 329 p.
395. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary [Text]. – Tenth edition. – Massachusetts, 1998. – 1557 p.
396. Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary [Text]. – Massachusetts: Publisher Marriam Webster, 2008. – 2032 p.
397. Michael, P. A Dictionary of Cultural and Critical Theory [Text] / Michael, P. –Oxford: Wiley-Blackwell, 2013. – 832 p.
398. Michael, R. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners [Text] / R. Michael. – Oxford: Macmillan, 2007. – 1748 p.

399. Morris, M. Concise Dictionary of Social and Cultural Anthropology [Text] / M. Morris. – Hoboken: John Wiley & Sons, 1994. – 478 p.
400. Nigar, H. A Dictionary of Economics (Oxford Quick Reference) [Text] / H. Nigar. Oxford: Oxford University Press, 5th edition, 2017. – 592p.
401. Onions, C.T. The Oxford Dictionary of English Etymology [Text] / C.T. Onions. – Oxford: Oxford University Press, 1966. – 1040 p.
402. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [Text] / A.S. Hornby. – Sixth edition. – Oxford University Press, 2000. – 1539 p.
403. Ozar, S. Modern English-Tajik Dictionary. Bunyod Adabii S. Ayni [Text] / S. Ozar, – Dushanbe, 2022. – 1408 p.
404. Paul, B. Dictionary of Archaeology [Text] / Paul, B. – London: Penguin Books, 2004. – 537 p.
405. Petrovsky, A. A Concise Psychological Dictionary (English and Russian) [Text] / A. Petrovsky. – Moscow: Progress Publishers, 1988 – 358 p.
406. Ray, C. The Dictionary of Psychology [Text] / C. Ray. 1st Edition. – London: Routledge, 2001. – 1174 p.
407. Robert, Ch. Chambers's Etymological Dictionary of the English Language [Text] / Ch. Robert. – London and Edinburg. 1867. – 592 p.
408. Robert, K. Barnhart Dictionary of Etymology [Text] / K. Robert. –New York: H.W. Wilson, 1988. – 1284 p.
409. Robin, L. Family Law Dictionary [Text] / L. Robin. –California: Nolo Press, 1990. – 181 p.
410. Rom, H. The Dictionary of Developmental and Educational Psychology [Text] / H. Rom.– Oxford: Blackwell, 1986. – 240 p.
411. Rom, H. The Dictionary of Personality and Social Psychology [Text] / H. Rom, L. Roger. – Cambridge: Mit Pr, 1968. – 352 p.
412. Shailer M. A Dictionary of Religion and Ethics [Text] / M. Shailer. – London: Forgotten Books, 2019. – 525 p.
413. Shunnaq, A.T. Dictionary of Translation Terms (English-Arabic) [Text] / A.T. Shunnaq. – London: Noor Publishing, 2017. — 164 p.

414. Simon, B. The Oxford Dictionary of Philosophy [Text] / B. Simon, – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 531 p.
415. Susan, W. A Dictionary of Education [Text] / W. Susan. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 352 p.
416. Tabotaboi, M. Farhangiston's work from language to Persian-Dari [Text] / M. Tabotaboi, – Tehran. – P. 110-121.
417. Tahere M. A Dictionary of Sociology English-Persian [Text] / M. Tahere. – Tehran: Soroush Press, 2009. – 1728 p.
418. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology [Text] / F. Terry. – Oxford: Oxford University Press, 1986. – 552 p.
419. The Dictionary of Personality and Social Psychology [Text] / R. Harré, R. Lamb. – Oxford: Wiley-Blackwell, 1986. – 416 p.
420. The Harper Collins Dictionary of Religion [Text] / editor Z. Jonathan. – San Francisco: HarperOne, 1995. – 1200 p.
421. The Oxford Dictionary of English Etymology [Text] / C.T. Onions, G.W. Friedrichsen, R.W. Burchfield. – Oxford: Oxford University Press, 1966. – 1040 p.
422. The Oxford New Russian Dictionary [Text]: The Essential Resource, Revised and Updated Mass Market Paperback. – Berkley, 2007. – 640 p.
423. The Penguin Dictionary of Sociology [Text] / Nicholas Abercrombie, Stephen Hill and Bryan S. Turner. Third Edition. – New York, 2006. – 496 p.
424. Thomas, H. Financial Terms Dictionary Terminology Plain and Simple Explained [Text] / H. Thomas, Wesley D. – New York: CreateSpace Independent Publishing, 2014. – 271 p.
425. Trask, R.L. A Dictionary of Phonetics and Phonology (Linguistics) [Text] / R.L. Trask. – London: Routledge; 1st edition, 1995. – 440 p.
426. Vivanco, L. A Dictionary of Cultural Anthropology [Text] / L. Vivanco. – Oxford: OUP, 2018. – 253 p.
427. Vyvyan, E. A Glossary of Cognitive Linguistics [Text] / E. Vyvyan,. – Utah: University of Utah Press, 2007. – 256 p.

428. Walter, L. A Dictionary of Politics [Text] / L. Walter. – New York: Free Press, 1974. – 565 p.
429. Webster's concise college dictionary [Text]. – 1st edition. – New York: Random House, 1999. – 974 p.
430. William, F. Dictionary of the History of Science [Text] / F. William. – Princeton: Princeton University Press, 2014. – 530 p.
431. William, L.R. Dictionary of Philosophy and Religion [Text] / L.R. William. – New Jersey: Atlantic Highlands, 1980. – 870 p.

III. Манобеъ

432. Гафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давран нав [Матн] / Б. Гафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
433. Фредерик, С. Маърифати гумшуда. Асри Тилоии Осиёи Марказӣ аз истилои араб то Темурланг [Матн] / С. Фредерик. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 692 с.
434. Frederick, S. Lost Inlightenment. Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane [Text] / S. Frederick, (Translated by Professor A. Mamadnazarov). – Princeton: Princeton University Press. 2013. – 686 p.
435. Ghafurov, B. Tajiks [Text] / B. Ghafurov, (Translated by Professor P. Jamshedov). – Dushanbe, Irfon, 2020, – 760 p.

IV. Захираҳои электронӣ

436. Акуленко В.В. О ложных друзьях переводчика [электронный ресурс].
Режим доступа: https://samlib.ru/w/wagapow_a_s/akulenko.shtml
437. Виноградова, Н.В. Номинальная функция русского компьютерного жаргона [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://dialogue-conf.org/media/1921/vinogradovan.pdf>
438. Вожаҷӯ [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: www.vazhaju.com
439. Смирнова, Е.С. Неординарное в подъязыке науки и техники (на материале английского языка) [электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rasnauka.com

440. Сомонаи “Хабари хуш” [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ:
www.khabarikhush.tj
441. Biology Online [Electronic resource]. – Access mode:
www.biologyonline.com
442. Collins English dictionary [Electronic resource]. – Access mode:
www.collinsdictionary.com
443. Diane, N. False Friends between Spanish and English [Electronic resource]. –
Access mode: <http://macmillandictionaries.com/MED-Magazine/March2006/36-Spanish-English-false-friends.htm>
444. Dictionary by Merriam-Webster [Electronic resource]. – Access mode:
www.merriam-webster.com
445. Multitran dictionary [Electronic resource]. – Access mode:
www.multitran.com
446. NetLingo [Electronic resource]. – Access mode: www.netlingo.com
447. Online dictionary [Electronic resource]. – Access mode:
www.vocabulary.com
448. Oxford Learner’s Dictionaries [Electronic resource]. – Access mode:
www.oxfordlearnersdictionaries.com
449. The Times, Sunday Times [Electronic resource]. – Access mode:
www.thetimes.com

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Монография

[1-М]. Кесамирова, С.Р. Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилнокии байнизабонии воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2021. - 152 с.

[2-М]. Рустамзода, С.Р. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Рустамзода. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2025. - 420 с.

II. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон:

[3-М]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Назарияи қонуниятҳои мутобиқатҳо, муодилнокии функционалӣ ва динамикӣ аз нигоҳи муҳаққиқони тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №4. – С. 84-89.

[4-М]. Кесамирова, С.Р. Воҳидҳои луғавии бемуодили муваққатӣ ва мушкилоти тарҷумаи онҳо (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – №7. – С. 110-115.

[5-М]. Кесамирова, С.Р. Экзотизмҳо ҳамчун падидаи воҳидҳои луғавии бемуодил аз нигоҳи тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – №5. – С. 98-102.

[6-М]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Мафҳум ва моҳияти муодилнокии мутлақ ва нисбӣ аз нигоҳи тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – №6. – С. 5-10.

[7-М]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Таҳқиқоти назариявии мафҳуми “меъёргузорӣ” дар истилоҳшиносӣ ва рушди давраҳои фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ ва миллии стандарткунонии истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №8. – С. 24-31.

[8-М]. Кесамирова, С.Р. Таърихи ташаккули марҳилаҳои тарҷума ва мушкilotи тарҷумаи истилоҳот дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №6. – С. 67-75.

[9-М]. Кесамирова, С.Р. Назарияи мутобиқати байнизабонӣ дар тарҷумаи истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №7. – С. 107-115.

[10-М]. Кесамирова, С.Р. Ташаккул ва таҳаввули тарҷума ва марҳилаҳои таърихии таҳаввули он дар тарҷумашиносии форсу тоҷик ва Аврупо [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №8. – С. 29-35.

[11-М]. Кесамирова, С.Р. Дараҷаҳои муодилнокии истилоҳот дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №9. – С. 104-109.

[12-М]. Кесамирова, С.Р. Намудҳои тарҷума дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – №10. – С. 104-111.

[13-М]. Кесамирова, С.Р. Таҳқиқи низоми истилоҳот дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – №1 (57). – С. 81-89.

[14-М]. Кесамирова, С.Р. Таъсири омилҳои истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва тачдиди истилоҳ дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – №3 (116). – С. 129-134.

[15-М]. Кесамирова, С.Р. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – №2 (58). – С. 83-90.

[16-М]. Кесамирова, С.Р. Мушкилоти сермаъноӣ, омонимия, муродифот ва мутазод дар истилоҳот ва тарҷумаи онҳо [Матн] / С.Р. Кесамирова // Фурӯғи илм. Маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ. Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – №2 (06). – С. 336-344.

[17-М]. Кесамирова, С.Р. Фарқият дар методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзӣ (дақиқ) [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2025. – №4. (117) – С. 104-111.

[18-М]. Кесамирова, С.Р. Асимметрияи байнизабонӣ дар истилоҳоти илмҳои гуманитарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – №3 (59). – С. 52-59.

[19-М]. Кесамирова, С.Р. “Дӯстони ғалатангези тарҷумон” дар раванди тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2025. – №5. – С. 76-81.

III. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуа ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[20-М]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Ҷ. Реалияҳо ҳамчун падидаи воқидҳои луғавӣи бемуодил (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова, С.Ҷ. Камолова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои муҳимми омӯзишу тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити рушди инноватсионӣ”. – Душанбе, 2021. – С. 6-11.

[21-М]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Ҷ. Таҳқиқоти назариявии муодилнокии нопурра аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва

англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова, С.Қ. Камолова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Масъалаҳои мубрами филология, ҷомеашиносӣ ва фанҳои табиӣ-риёзӣ дар даврони соҳибистиклолӣ” бахшида ба 30 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С. 35-47.

[22-М]. Кесамирова, С.Р., Камолова, С.Қ. Назарияи муҳаққиқони тарҷумашинос оид ба таснифоти воҳидҳои луғавии бемуодил (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи “Ҷанбаҳои лингвистияи муқоисавии омӯзиш ва тадриси забонҳои хориҷӣ дар шароити бисёрфарҳангии таҳсилот”. – Душанбе, 2021. – С. 42-46.

[23-М]. Кесамирова, С.Р. Моҳияти лингвистии мафҳуми муодилнокии нопурраи воҳидҳои луғавии байнизабонӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи таҳқиқот дар соҳаи забоншиносӣ”. – Душанбе, 2022. – С. 51-55.

[24-М]. Кесамирова, С.Р., Мусоямов, З.М. Раванди меъёргузори истилоҳот [Матн] / С.Р. Кесамирова, З.М. Мусоямов // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи “Филологияи шарқ: пажӯҳиши забоншиносӣ, равобити адабӣ ва тарҷумашиносӣ”. – Душанбе, 2023. – С. 110-116.

[25-М]. Кесамирова, С.Р. Омӯзиш ва моҳияти хусусиятҳои низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар раванди тарҷума [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”. – Душанбе, 2024. – С. 183-187.

[26-М]. Кесамирова, С.Р. Марҳилаҳои таърихии ҳаракати тарҷумаи истилоҳот ва мушкилоти он дар тарҷумашиносӣ [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи “Масъалаҳои

мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқи “тарҷуманопазирӣ””.
– Душанбе, 2024. – С. 67-73.

[27-М]. Кесамирова, С.Р. Исследование терминосистем в процессе перевода [Текст] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Мушкилоти типологияи муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ, масъалаҳои муносири филология”. – Бухоро, 2025. – С. 232-236.

[28-М]. Кесамирова, С.Р. Мушкилоти тарҷумаи истилоҳот дар марҳилаҳои теминоидшавӣ ва терминологизатсия [Матн] / С.Р. Кесамирова // Маводди конференсияи илмӣ-амалӣ байналмилалӣ дар мавзӯи “Аҳамияти омӯзиши забонҳои романӣ-германӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва вазъи омӯзиши онҳо дар Тоҷикистон”. – Душанбе, 2025. – С. 134-141.

[29-М]. Рустамзода С.Р., Елена, К. Aspects of translating historical terminology in English and Tajik [Text] / С.Р. Рустамзода, К. Елена // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Прагмалингвистика, тарҷумаи функционалӣ ва ҳамгироии равандҳои таълими забон”. – Душанбе, 2025. – С. 129-136.

ЗАМИМАҲО

ФАЛСАФА → МЕТАФИЗИКА → ОНТОЛОГИЯ	
become self aware	дарки шуур
cerebralism	назарияе, ки шуур танҳо маҳсули мағзи сар аст.
collective identity	шуури ҷамъиятӣ
Dasein	дазайн (ҳастии шуур)
entity (objective reality)	ҳастӣ (воқеияти объективӣ)
material existence	ҳастии моддӣ
matter and conscience	материя ва шуур
not being	нестӣ
objective idealism	идеализми объективӣ
objective mind	шуури объективӣ
space and time	фазо ва замон
subjective mind	шуури субъективӣ
substance	гавҳар
transcendental	трансценденталӣ
unity of all that exists	ягонагии моддии ҷаҳон
ФАЛСАФА → МЕТАФИЗИК → КОСМОЛОГИЯ	
anthropocentric	антропосентрикӣ (инсонмарказӣ) (инсонро чун маркази коинот ва мақсади олии коинот доништан)
comet	комета
galaxy	галактика (форс. қаҳқашон)
manifested creation	коиноти манифестӣ
The Big Bang Theory	назарияи Таркиши Бузург
ФАЛСАФА → МЕТАФИЗИК → ТЕОЛОГИЯ	
agnostic	агностик
belief / faith	эътиқод
creationism	ибдоъгарой, офаринишгарой
denomination	мазҳаб
Divine being	ҳастии Худованд
divine grace	хайру баракат
divinelaw	қонуни илоҳӣ
eschatology	охиратшиносӣ
god building	худосозӣ
God seeking	худочӯӣ
God's existence	ҳастии Худованд
paganism	бисёрхудой
pantheism	ҳамахудой, пантеизм
polytheism	политеизм
ritual	расму русум
theocentri(ci)sm	теосентризм, худомарказӣ

theological views	чаҳонбинии динӣ
omniscience	ҳамадонӣ
ФАЛСАФА → МЕТАФИЗИК → АНТРОПОЛОГИЯ	
ancestry	пайдоиши чинс ва генҳо дар инсон
anthropogenesis	антропогенез (пайдоиши инсон)
anthropoid	антропоид
anthropometry	антропометрия (низоми ченкунии қисмҳои бадани инсон)
apophysis	апофиз (як қисми устухон ки мушакҳо ба он мечаспанд)
auxology	ауксология (илм дар бораи афзоиш ва рушди инсон)
epigenesis	эпигенез (пайдоиши қисмҳои ҷанин ҳангоми рушд)
ethnology	этнография (мардумшиносӣ)
ФАЛСАФА → ГНОСЕОЛОГИЯ	
agnosticism	агностисизм (беҳудой)
anthroposophy	антропософия дарк (маърифат)-и табиати инсон
catalepsy	идрок
doxa	докса
emotion	эҳсос ҳаяҷон
empiricism	таҷрибагарой (эмпиризм)
episteme	эпистема (дониши муайян)
fallacy	гумроҳӣ
falsehood	дурӯғ
intellectual knowledge	дониши ақлӣ
intuition	тасаввур
perceptual	маърифати ҳиссӣ
primary knowledge	дониши ибтидоӣ
qualia	эҳсос
rationalism	ақлгарой, хирадгарой
scepticism	шаккокия (скептитсизм)
ФАЛСАФА → МАНТИҚ	
absurdum	зиддияти мантиқӣ
binary logic	мантиқи дуӣ
hypostatization	гипостатизатсия
logic and real truth	ҳаққонияти мантиқӣ ва воқеӣ
logic element	унсури мантиқӣ
logical contradiction	таноқузи мантиқӣ
logical fallacy	гумроҳии мантиқӣ
logical sum	ҷамъи мантиқӣ
logical symbolism	рамзи мантиқӣ
metalogical	пасомантиқӣ
objective logic	мантиқи айнӣ мантиқи воқеӣ
panlogism	панлогизм (ҳамамантиқгарой)

paradox	парадокс (хорикулқоида)
paralogism	паралогизм (муғолитагарой)
principle of hypothetical syllogism	асли қиёси фарзӣ
syllogism	силлогизм
ФАЛСАФА →ЭТИКА	
anomia	аномия, беном
benevolence	шавқат
characterology	хўйшиносӣ
decency	одоб
enjoyment	лаззат
ethos	хулқ, сиришт (этос)
faithfulness	садоқат
friendship	дўстӣ
goodness	некӣ
honesty	бовичдонӣ
human morality	хулқи инсонӣ, ахлоқи инсонӣ
justice (fairness)	адолат (ҳаққоният инсоф)
moral paragon	намунаи фазилатҳои ахлоқӣ
moral rectitude	батамизӣ (баномусӣ)
moralism	хулқгаройӣ
moralizing	хулқпардозӣ
nonego	на Ман
philanthropy	филантропия
punishment	танбеҳ, чазо
selfish hedonism	гедонизми худхоҳона, лаззатгароии худхоҳона
ugliness	қубҳ, қабоҳат, зиштӣ
virtue	шаъну шараф
ФАЛСАФА →ЭСТЕТИКА	
aestheticism value	арзиши зебоипарастӣ
attractiveness	ҷолибият
beautiffulness	зебой ҳусн
darkness	зулмат
elegantness	лутф
harmony	гармония
heteronomy	гетерономия
humanism	башардўстӣ, инсондўстӣ
humanism of art	гуманизми санъат
inspiration	илҳом
irrationality	бешууропагӣ
ornamentation	ороишот
reflexiveness	инъикосӣ, бозтобӣ
style	услуб

tragic	фочеавӣ
ФАЛСАФА → АКСИОЛОГИЯ	
amateur activity	ҳаваскор
criticism	танқидгарой (крититсизм)
cultural values	арзишҳои фарҳангӣ
egoism	худгарой, худбинӣ
equal before the law	баробарӣ дар назди қонун
inequality	нобаробарӣ
intrinsic value	арзиши ботинӣ
moral value	арзиши ахлоқӣ
national values	арзишҳои миллӣ
objective value	арзиши айнӣ
religious value	арзиши динӣ
self development	худрушдӣбӣ
self knowledge	хештаншиносӣ
social equality	баробарии иҷтимоӣ
social values and norms	нормаҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ
subject and identity values	арзишҳои субъективӣ, фардӣ
value theory	назарияи арзиш
value understanding	арзишфаҳмӣ

ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСИИ ТАЪРИХӢ	
diachronic analyses	таҳлили диахронӣ (таҳлили дарзамонӣ)
elaboration	коркард
etymology analyses	таҳлили этимологӣ
language family	оилаи забон
laryngeals	ларингал
phylogenetic trees	дарахти филогенетикӣ
proto-language	протозабон
synchronic analyses	таҳлили синхронӣ (таҳлили ҳамзамонӣ)
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСИИ ҚИЁСӢ	
comparative method	усули муқоисавӣ
glosseme	глоссематика
glottochronology	глоттохронология
lexicostatistics	лексикостатистика
morphological systems	системаи сарфӣ
phonological systems	системаи фонологӣ
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ЛЕКСИКОЛОГИЯ	
abbreviation	ихтисоркунӣ
affixation	аффиксатсия
antonym	мутақод

assimilation	ассимилятсия
composition	мураккабшавӣ
conversion	конверсия
derivation	дериватсия
invariant	инвариант
loan words	калимаҳои иқтибосӣ
onomization	ономизатсия
polysemy	сермаъноӣ
synonym	муродиф
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ МОРФОЛОГИЯ (САРФ)	
adjective	сифат
allomorph	алломорф
bound morpheme	морфемаи басташуда
derivative word	калимаи сохта
morphology	сарф
noun	исм
root	реша
simple word	калимаи сода
verb	феъл
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ФОНЕТИКА ВА ФОНОЛОГИЯ	
affricate	аффриката (соишшаванда)
allophone	аллофон
articulator	артикулятор
assonance	ассонанс
binary	бинарӣ
brackets	қавси чоркунҷа
cardinal vowel	садоҳои асосӣ
clipped speech	нутқи бурида
cocktail party phenomenon	падидаи ҷалби диққат ба овози шинос дар миёни садоҳои зиёд
commutation	коммутатсия
phoneme	фонема (овоз)
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ СИНТАКСИС	
adverbial modifier	ҳол
hypotaxis	гипотаксис
parallelism	параллелизм
predicate	хабар
subject	мубтадо
subordinate clause	ҷумлаи мураккаби тобеъ
syntagma	синтагма
syntax	наҳв

ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ПРАГМАТИКА	
Deixis	Дейксис, вазифаи ишора
illocutionary act	амали иллокутионарӣ
implicature	импликатура
presupposition	пресуппозитсия
speech act	суханронӣ
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲИ ЗАБОНШИНОСИИ ИҶТИМОӢ	
bilingual	билингвизм
dialectology	шевашиносӣ
homogeneous	ҳомогенӣ
multilingual	бисёрзабонӣ
patois	патуа
psycholinguistics	забоншиносии равонӣ
sociolinguistics	забоншиносии иҷтимоӣ
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСИИ ФАРҲАНГӢ	
civilization	тамаддун
Conceptual sphere of culture	соҳаи концептуалии фарҳанг
cultural connotation	тобиши маъноии фарҳангӣ
cultural linguistics	забоншиносии фарҳангӣ
Language picture of the world	тасвири забони ҷаҳон
paganism	паганизм
ЗАБОНШИНОСӢ → ТАРҶУМАШИНОСӢ	
analogy	монанди, монандӣ
back translation	тарҷумаи баръакс
Back-translation test	санчиши тарҷумаи баръакс
computer assisted translation	тарҷумаи компютерӣ
free translation	тарҷумаи озод
omission	фурӯгузорӣ
oral language	забони гуфтугӯӣ
source culture norms	меъёрҳои забони асл
vocal language	забони вокалӣ
word for word translation	тарҷумаи тахтуллафзӣ
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲШИНОСӢ	
concept	мафҳум
harmonization	ҳамгунсозӣ
nomenclature	номенклатура
standardization	банизомдарорӣ
term	истилоҳ
term formation	ташаккули истилоҳ
term system	низоми истилоҳ

terminological consistency	мутобиқати истилоҳ
terminology	истилоҳшиносӣ
unification	унификатсия
ЗАБОНШИНОСӢ → ЗАБОНШИНОСИИ КОМПЮТЕРӢ	
Natural Language Processing	Коркарди забони табиӣ
Part – of – Speech Tagging	муайянкунии ҳиссаҳои нутқ
sentiment analyses	таҳлили эҳсосот
speech recognition	шинохти нутқ
tokenization	токенизатсия (лексемизатсия)
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСИИ РАВОНӢ	
bilingualism	билингвизм
code – switching	коди гузариш
language acquisition	азхудкунии забон
language comprehension	фаҳмиши забони шифоҳӣ ва хаттӣ забони дахлдор
language production	инкишофи нутқ ва матн дар забони дахлдор
lexical access	дастрасии луғавӣ
speech perception	дарки нутқ
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСИИ ЭТНИКӢ	
ethnography of communication	муоширати этнографӣ
ethnolinguistic identity	баробарии этнозабонӣ
language and thought	забон ва шуур
language contact	алоқаи забонӣ
linguistic relativity	нисбияти забонӣ
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСИИ МАЪРИФАТӢ	
blending theory	назарияи омехта
conceptual metaphor	метафораи концептуалӣ
embodied cognition	шинохти таҷассумшуда
frame semantics	семантикаи фреймавӣ
mental spaces	фазои равонӣ
prototype theory	назарияи прототипӣ
ЗАБОНШИНОСӢ → ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСИИ ТАНҚИДӢ	
classical criticism	танқиди классикӣ
cultural criticism	танқиди фарҳангӣ
ecocriticism	экотанқидӣ
hystorical criticism	танқиди таърихӣ
Marxist criticism	танқиди марксистӣ
mythological criticism	танқиди асотирӣ

postcolonial criticism	танқиди баъдимустамликавӣ
postmodern criticism	танқиди постмодернӣ
psychoanalytic criticism	танқиди психоаналитикӣ
reception theory	назари хонанда
АДАБИЁТШИНОСИИ НАЗАРИЯВӢ	
aesthetic theory	назарияи зебоишиносӣ
deconstruction	деконструктивизм
formalism	формализм
genre theory	назарияи жанр
memory studies	ёддоштшиносӣ
opera	опера
poststructuralism	постструктурализм
structuralism	сохтгарой
theatre	театр
АДАБИЁТШИНОСИИ ТАЪРИХӢ	
allegory	аллегория
drama	драма
epic	ҳамосӣ
genre formation	генератсияи жанр
irony	киноя
literary movement	ҳаракати адабӣ
motif	ангежа
novel	новел
plot	хатти ҳикоя
style	услуб
symbolism	симболизм
text analyses	таҳлили матн
tragedy	трагедия, фочиа
trope	троп

ТАЪРИХ → ТАЪРИХИ СИЁСӢ	
anarchism	анархизм, чараёни сиёсии майдабуржуазӣ, ки нишонаи аслии он инкори ҳама гуна давлату ҳукумат аст; бесарӣ, худсарӣ, бесомонӣ, ҳарчу марч
authoritarianism	усули идораи авторитарӣ (худидоракуни)
bureaucracy	бурукросӣ, девонсолорӣ, ҳукумати созмонҳои идорӣ бар ҷомеа
coalition	иттифоқи муваққатӣ
conservatism	куҳнапарастӣ (тарафдорӣ аз расму оини қадима; муқобилият ба ҷорӣ шудани навиғариҳо, муҳофизакорӣ)
democratization	демократизатсия

federalism	федерализм (сохти давлатӣ, ки ба федератсия асос ёфтааст)
geopolitics	геополитика (илме, ки дар бораи авзои ҷуғрофӣ ва сиёсии кишварҳо ва хусусиёти арзиви стратегии онҳо баҳс мекунад, ҷуғрофиёи сиёсӣ)
parliamentary system	низомии парлумонӣ
political system	сохтори сиёсӣ
populism	популизм (популизм идеологияест, ки “одамони пок”-ро аз “элитаи фасодзада” ҷудо мекунад)
revolution	инқилоб
socialism	сотсиализм (сохти ҷамъиятӣ ва низомии давлатдорӣ, ки адолати иҷтимоиро дар байни ҳамаи табақаҳои ҷомеа тарғиб мекунад)

ТАЪРИХ → ТАЪРИХИ ҲАРБӢ

armistice	сулҳ
blitzkrieg	блитскриг (ҳамлаи зуд)
guerrilla warfare	Ҷанги портизанӣ,
military strategy	стратегияи ҳарбӣ
peace treaty	шартномаи сулҳ
tactics	тактика (санъати бурдани ҷанг)
total war	ҷанги умумӣ
war of attrition	ҷанги ҷалбқунанда

ТАЪРИХ → ТАЪРИХИ ИҶТИМОӢ

class stratification	табақабандии синфӣ
cultural assimilation	ассимилятсияи фарҳангӣ
family dynamics	динамикаи оила
gender roles	нақшҳои гендерӣ
labor movement	ҳаракати меҳнатӣ
public health	саломатии ҷамъиятӣ
social mobility	ҳаракати иҷтимоӣ
social reform	ислоҳоти иҷтимоӣ
social structure	сохти иҷтимоӣ
urbanization	урбанизатсия (шаҳрнишинӣ)

ТАЪРИХ → ТАЪРИХИ ИҚТИСОДӢ

agrarian economy	иқтисодиёти кишоварзӣ (деҳқонӣ, зироаткорӣ, барзгарӣ)
capitalism	сармоядорӣ (пулдорӣ, молдорӣ, дорой)
economic boom	рушди иқтисодӣ
globalization	ҷаҳонишавӣ
great depression	буҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ
industrial revolution	инқилоби саноатӣ

market economy	иқтисоди бозор
mercantilism	меркантилизм (савдои майда)
trade routes	роҳҳои савдо
ТАЪРИХ → ТАЪРИХИ ФАРҲАНГӢ	
art movement	самти бадеӣ
cultural diffusion	диффузияи фарҳангӣ
cultural heritage	мероси фарҳангӣ
enlightment	давраи маърифат
folklore	фолклор
language and literature	забон ва адабиёт
religion and belief system	дин ва сохтори эътиқод
renaissance	эҳё
rituals and traditions	расму оин
ТАЪРИХ → ШОҲАИ БОСТОНШИНОСӢ	
antient civilization	тамаддуни қадима
archaeology	бостоншиносӣ
artifact	артефакт, маҳсулоти қадим
bioarcheology	биобостоншиносӣ
carbon dating	муайян намудани синну сол бо усули радиокарбонӣ
cultural layers	қабати фарҳангӣ
excavation	кофтуков (ҳафриёти бостоншиносон)
pottery analysis	таҳлили сафолӣ
site survey	таҳқиқоти объект
stratigraphy	стратиграфия (қабатшиносӣ)
underwater archaeology	бостоншиносии зеробӣ
ТАЪРИХ → ТАЪРИХИ ИЛМ	
alchemy	кимия (қувваи соҳирӣ)
empiricism	эмпиризм
evolution theory	назарияи баргашт
heliocentric model	низомии гелиоцентрикии ҷаҳон
natural philosophy	фалсафаи табиӣ
rationalism	ратсионализм (ҳаракати итолиёвӣ солҳои 1920 дар меъморӣ)
scientific method	усули илмӣ
scientific paradigm	парадигмаи илмӣ
scientific revolution	инқилоби илмӣ
technological innovation	навоварии технологӣ
ТАЪРИХ → ТАЪРИХИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ	
Bill of Rights	Билл оид ба ҳуқуқ (даҳ ислоҳоти аввалини ҳуқуқӣ дар Конститутсияи ШМА)

civil law	хукуки шахрвандӣ
Code of Hammurabi	Кодекси Ҳаммурапӣ
common law	хукуки башар
constitutional law	хукуки конститутсионӣ
feudal law	хукуки феодалӣ
Habeas Corpus	Хабеас корпус (хуқуқ ба даҳлатнопазирӣ)
Magna Carta	Магна Карта (дастнависи сиёсӣ-хуқуқии қадима)
Napoleonic Code	Кодекси Наполеон
roman law	хукуки романӣ
ТАЪРИХ → ТАЪРИХИ ДИН	
animism	анимизм (этикод ба мавҷудоти руҳонӣ, ки ба қорҳои инсон машғуланд ва қодир ба даҳлати онҳоро доранд)
canon law	қонуни Канон (ҷамъи ҳама қонунҳои қалисо)
monotheism	якқародӣ (бодарӣ ба мавҷудияти як ҳудо ё ягонагии Ҳудо)
pilgrimage	зиёрат
polytheism	бисёрқародӣ
reformation	реформатсия (инқилоби динӣ, ки дар қалисои ғарбӣ дар асри XVI ба амал омад)
secularization	секуляризатсия (ҷудошавии қалисо аз давлат)
theocracy	теократия (хуқумате, ки аз ҷониби ҳокимияти динӣ идора қарда мешавад ё ба он итоат мекунад)

ҶАРҲАНГШИНОСӢ → ТАЪРИХИ ҶАРҲАНГШИНОСӢ	
ancient Greek culture	фарҳанги Руми Бостон
digital revolution	инқилоби рақамӣ
medieval European culture	фарҳанги асримӣёнагии Аврупӯ
the Baroque period	давраи Барокко (итол. barocco — бошукӯх — услубест дар санъати тасвирӣ, меъморӣ ва ҳайқалтарошӣ, Барроко дар заминаи маданияти дворянӣ ба ҷойи санъати давраи Эҳё паҳн шудааст)
the Bauhaus Movement	ҳаракати Баухауз (Мақтаби олии сохтмон ва тарроҳии бадеӣ дар Олмон, ки соли 1919 дар Веймар таъсис ёфта, соли 1935 аз тарафи фашистон баста шуд)
the Beat generation	насли битникҳо (як гурӯҳи нависандагон, ки дар солҳои 1950 барои рад қардани формализми адабӣ ва фарҳанги амрикоие, ки бар капитализм ва материализм сохта шудаанд, ба вучуд омадаанд)
the Harlem renaissance	эхёи Ҳарлем (ҳаракати нави сиёҳпӯстон)

ФАРҲАНГШИНОСӢ → НАЗАРИЯИ ФАРҲАНГШИНОСӢ	
cultural materialism	материализми фарҳангӣ
cultural relativism	релятивизми фарҳангӣ
feminist cultural theory	назариyaи фарҳангшиносии феминистӣ
intercultural communication theory	назариyaи муоширати байнифарҳангӣ
symbolic interactionism	интераксионизми рамзӣ
ФАРҲАНГШИНОСӢ → ЭТНОГРАФИЯ (МАРДУМШИНОСӢ)	
participant observation	мушоҳидаи иштирокчиён
etic approach	равиши ахлоқӣ бо равиши
emic approach	равиши эмиқӣ
fieldwork	омӯзиши соҳавии этнографӣ
work	кор
thick description	тавсифи муфассал (қоидаи асосӣ ҳангоми пешниҳоди маводди саҳроӣ дар антропологияи иҷтимоӣ)
informant	маълумотдиҳанда
open-ended-interview	мусоҳибаи озод
transnational studies	омӯзиши байнифарҳангӣ
ФАРҲАНГШИНОСӢ → ФАРҲАНГШИНОСИИ ИҶТИМОӢ	
acculturation	аккултуратсия (ба таври оммавӣ иваз кардани асосҳои анъанавии фарҳангӣ бо асосҳои аз маданиятҳои дигар, ҷамъияти дигар гирифташуда)
cultural adaptation	мутобиқшавии фарҳангӣ
cultural lag	аз афзоиши сарватҳои моддӣ ақиб мондани таракқиёти маънавии ҷамъият
cultural scripts	скриптҳои фарҳангӣ
cultural universals	универсалияҳои фарҳангӣ
habitus	ҳабитус (намуди зоҳирии растанӣ, одам, ҳайвон, булур)
intersectionality	байнисоҳавӣ (назариyaи буриши таъбиз)
multiculturalism	бисёрфарҳангӣ
sociological imagination	тасаввуроти иҷтимоӣ
subculture	фарҳанги як гурӯҳи этникӣ ё иҷтимоии алоҳида
ФАРҲАНГШИНОСӢ → ФАРҲАНГШИНОСИИ АНТРОПОЛОГӢ	
material culture	фарҳанги моддӣ
myth	устура
non – material culture	фарҳанги ғайримоддӣ
shamanism	шаманизм, дини ибтидоии халқҳои шимол, ки ба анимизм асос ёфтааст
taboo	табу, чизе, ки дар бораи он сухан рондан мумкин нест

the Nacirema	Накирема, (бо навишти чаппа Американ мешавад) истилоҳест, ки дар антропология ва ҷомеашиносӣ барои ишора ба ҷанбаҳои рафтор ва ҷомеаи шаҳрвандони Иёлоти Муттаҳидаи Амрико истифода мешавад
the Trobriand Islanders	Мардуми Тробрианд, асосан, боғпарварони рӯзгор мебошанд, ки дар шаҳракҳои анъанавӣ зиндагӣ мекунанд

ФАРҲАНГШИНОСӢ → СЕМИОТИКАИ ФАРҲАНГШИНОСӢ

code	код
code system	низоми код
cross-cultural semiotics	рамзҳои байнифарҳангӣ
cultural sign	нишонаи фарҳангӣ
cultural codification	рамзгузори фарҳангӣ
emblem	нишон
icon	тасвир
index	индекс
indexicality	индексатсия
metalanguage	метазабон
paradigm	парадигма
semiosis	раванде, ки дар он чизе ҳамчун аломат амал мекунад,
semiotic context	матни рамзӣ
semiotic play	бозии рамзӣ
sign	нишона
symbol	рамз
syntagm	синтагма

ФАРҲАНГШИНОСӢ → ФАРҲАНГШИНОСИИ ҶУҒРОҶӢ

cultural heritage	мероси фарҳангӣ
cultural landscape	манзараи фарҳангӣ (бо фаъолияти инсон табдил ёфтааст)
cultural space	фазои фарҳангӣ
ecological culture	фарҳанги экологӣ
geoculture	геомаданият
geographic identities	монандиҳои ҷуғрофӣ
geographic patterns	нақшаҳои ҷуғрофӣ
geographic symbolism	рамзи ҷуғрофӣ
local culture	фарҳанги маданӣ
territorial identity	хуввияти ҳудудӣ

ҶОМЕАШИНОСӢ → ҶОМЕАШИНОСИИ АШХОС

ego-identity	хувиятшиносӣ

identity crisis	бухрони шахсият (чустучӯи ҷойи худ дар ҳаёт)
impression management	худмуаррифӣ
looking-glass self	маълумот дар бораи “ман” дар зери таъсири афкори одамони дигар ташаккул ёфтааст
norms	меъёрҳо (меъёрҳои рафтор)
personal agency	хислатҳои кавииродавӣ
reference group	гурӯҳи истинодӣ (дар ҷомеа)
role	нақш
role conflict	муноқишаи нақшӣ
self -concept	концепсияи худ; худбаҳодиҳӣ, тасвири симои худ
self-esteem	худэҳтиромӣ
self-identity	худшиносӣ
social role	нақши иҷтимоӣ
sociolization	сотсиализатсия (тайёрӣ ба ҳаёт дар ҷомеа)
ҶОМЕАШИНОСӢ →ҶОМЕАШИНОСИИ ГЕНДЕРӢ	
femininity	занонагӣ
gender	гендер
gender discrimination	табъизи гендерӣ
gender fluidity	шахсе мебошад, ки хувияти ҷинсиаш собит нест, ки бо мурури замон ё вобаста ба вазъият тағйир меёбад
gender identity	хувияти гендерӣ
gender inequality	нобаробарии гендерӣ
gender roles	нақшҳои гендерӣ
gender socialization	сотсиализатсияи гендерӣ
gender stereotypes	стереотипҳои гендерӣ
masculinity	мардонагӣ
sex	ҷинс
transgender	трансгендер (ивази ҷинс)
ҶОМЕАШИНОСӢ →ҶОМЕАШИНОСИИ МАОРИФ	
bilingual education	таҳсили дузабона
dropout rate	фоизи хориҷшудагон аз муассисаҳои таълимӣ (масалан, мактаб ё донишгоҳ)
education	таҳсилот
educational attainment	азхудкунии дониш
educational equity	баробарии таҳсилот
educational inequality	нобаробарии таҳсилот
educational reform	реформаи таҳсилот
formal education	таҳсилоти расмӣ
hidden curriculum	барномаи таълимии махфӣ
informal education	таҳсилоти ғайрирасмӣ
meritocracy	меритократия (назарияи он ки ҷӣ тавр ҷомеа аз

	ҷониби элитаи одамони лаёқатманд идора мешавад)
teacher-student ratio	таносуби омӯзгору донишчӯ
tracking	трекинг (бақайдгирии низоми таҳсилот)
ҶОМЕАШИНОСӢ → ҶОМЕАШИНОСИИ СИЁСӢ	
citizenship	шаҳрвандӣ
civil society	ҷомеаи шаҳрвандӣ
electoral system	ҳавзаи интихоботӣ
legitimacy	қонуният
political ideology –	идеологияи сиёсӣ
political legitimacy	қонуниятии сиёсӣ
political mobilization	ҳаракати сиёсӣ
political participation	иштирок дар фаъолияти сиёсӣ
political polarization	поляризатсияи сиёсӣ (зиддиятҳои байни гурӯҳҳо ё идеологияҳои сиёсӣ)
political power	қувваи сиёсӣ
political socialization	сотсиализатсияи сиёсӣ
state	давлат
ҶОМЕАШИНОСӢ → ҶОМЕАШИНОСИИ ИҚТИСОДӢ	
corporate social responsibility	масъулияти иҷтимоии тижорат
division of labor	тақсимои меҳнат
economic globalization	ҷаҳоншавии иқтисодӣ
economic inequality	нобаробарии иқтисодӣ
economic networks	шабакаҳои иқтисодӣ
economic sociology	ҷомеашиносии иқтисодӣ
embeddedness	ҳамгирӣ (масалан, созмон дар робита бо муҳити беруна ҳамкориҳои шабакавӣ дорад)
financialization	молиякунонӣ
informal economy	иқтисодиёти ғайрирасмӣ
labor market	бозори меҳнат
market economy	иқтисодиёти бозор
monetary policy	сиёсати пулиро қарзӣ
social capital	ҳазинаи иҷтимоӣ
wealth distribution	тақсимои сарват
ҶОМЕАШИНОСӢ → ҶОМЕАШИНОСИИ ФАҲАНҒӢ	
collective memory	хотираи коллективӣ
cultural homogenization	ҳомогенизатсияи фарҳангӣ (Ҳомогенизатсияи фарҳангӣ раванDEST, ки тавассути он фарҳангҳои гуногун ба ҳамдигар монанд мешаванд)
cultural hybridity	гибридии фарҳангӣ
cultural narratives	ҳикояҳои фарҳангӣ

cultural resistance	муқовимати фарҳангӣ
cultural sociology	ҷомеашиносии фарҳангӣ
cultural practices	амалҳои фарҳангӣ (расму оинҳо, ки дар фарҳанги муайян мунтазам иҷро мешаванд ва дар нигоҳ доштани ҳувиёти он нақши муҳим доранд)
symbolic interactionism	интераксионизми рамзӣ
ҶОМЕАШИНОСӢ → ҶОМЕАШИНОСИИ ДИН	
charisma	харизма, қувваи ҷалбкунанда (роҳбар)
church and sect	калисо ва секта
civil religion	дини шаҳрвандӣ
mosque	масҷид
new religious movements	ҳаракатҳои нави динӣ
religious authority	идораи динӣ
religious conversion	табдилдиҳии динӣ
religious fundamentalism	фундаментализми динӣ
religious identity	диншиносӣ
religious pluralism	плюрализми динӣ (гуногунии динӣ)
religious rituals	маросимҳои динӣ
religious symbolism	рамзҳои динӣ
sacred and profane	муқаддас ва нопок (Таснифи ашё ва амалҳо ба муқаддасӣ (аҳаммияти динидошта) ё нопокӣ (ғайридинӣ))
secularization	секуляризатсия (ҷудоии калисо ва давлат)
syncretism	синкретизм (омехта кардани унсурҳои анъанаҳои гуногуни динӣ, ки боиси эҷоди шаклҳои нави эътиқод ва урфу одатҳо мегардад)
theodicy	теодетсия (адолати Худо)

СИЁСАТШИНОСӢ → НАЗАРИЯИ СИЁСАТШИНОСӢ	
anarchism	беҳокимиятӣ
checks and balances	тақсимои қудратҳо
constitutionalism	конститутсионӣ, давлати ҳуқуқбунёд
contractualism	контрактуализм
legitimacy	ҳуқуқбунёд
mandate	мандат (мандати интихобкунандагон)
neoliberalism	неолиберализм
republicanism	республиканизм, шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ
sovereignty	соҳибхитӣ
totalitarianism	тоталитаризм, низоми авторитарӣ
СИЁСАТШИНОСӢ → СИЁСАТШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ	
civic participation	мавқеи шаҳрвандӣ
clientelism	сарпарастӣ (низоми хидматрасонии мутақобила)

corporatism	корпоратизм
democratic consolidation	таҳкими низоми демократӣ
governance indicators	нишондиҳандаҳои сифати идоракунии давлатӣ
hybrid regimes	речаи нимаавторитарӣ
political development	рушди сиёсӣ
political risk	хавфи сиёсӣ
political stability	устувории сиёсӣ
political system	низоми сиёсӣ
regime type	низоми речавӣ
state capacity	иқтидори давлатӣ
state formation	ташкили давлат
СИЁСАТШИНОСӢ → МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ	
collective security	амнияти умумӣ
diplomacy	дипломатия
hard power	қувваи сахт (бо фишори ҳарбӣ)
humanitarian intervention	даҳолати башардӯстона
international law	ҳуқуқи байналмилалӣ
international security	амнияти байналмилалӣ
multilateralism	муносибати бисёрҷониба
national interest	манфиати миллӣ
soft power	қудрати нарм (таъсир ба дигар давлатҳо ба воситаи фарҳанг)
СИЁСАТШИНОСӢ → СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ	
healthcare reform	ислоҳоти нигоҳдории тандурустӣ
income redistribution	азнавтақсимкунии даромад
poverty alleviation	паст кардани сатҳи камбизоатӣ
public housing	манзили давлатӣ
social cohesion	муттаҳидшавии иҷтимоӣ
social exclusion	истисноии иҷтимоӣ
social insurance	суғуртаи иҷтимоӣ
social justice	адолати иҷтимоӣ
social safety net	системаи ҳифзи иҷтимоӣ
universal basic income	даромади бечунучаро
welfare state	давлати иҷтимоӣ (бо системаи таъминоти иҷтимоӣ, таҳсилоти ройгон)
СИЁСАТШИНОСӢ → СИЁСАТИ ИҚТИСОДӢ	
austerity	тадбирҳои сарфакорӣ
crony capitalism	капитализми феодалӣ
fiscal policy	сиёсати андозии буҷетӣ
laissez-faire	сиёсати даҳолат накардани давлат ба иқтисодиёт
market failure	механизми вайроншавии бозор

monetary policy	сиёсати пулию қарзӣ
protectionism	муҳофизати истеҳсоли маҳаллӣ
СИЁСАТШИНОСӢ → ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА СИЁСАТ	
congress	конгресс
cost-benefit analysis	таҳлили таъсири иқтисодии сармоягузорӣ
governance	мачмуи принципҳои идоракунии давлатӣ
impeachment	импичмент (аз вазифа озодкунӣ)
policy analysis	таҳлили сиёсати давлатӣ дар ягон соҳа
policy implementation	татбиқи сиёсат
public accountability	масъулияти давлатӣ
public administration	идоракунии давлатӣ
public sector reform	ислоҳоти сектори давлатӣ
regulatory framework	чаҳорчӯбаи меъёри ҳуқуқӣ
secretary of state	вазири корҳои хориҷӣ
stakeholder engagement	ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдор
strategic planning	нақшаҳои стратегӣ
transparency	шаффофият
СИЁСАТШИНОСӢ → МУОШИРАТИ СИЁСӢ	
civic engagement	фаъолияти шаҳрвандӣ
echo chamber	хубобчаи иттилоотӣ
media bias	ғарази ВАО
political advertising	таблиғи сиёсӣ
political communication	муоширати сиёсӣ
political rhetoric	реторикаи сиёсӣ
propaganda	пропаганда
public opinion	афкори ҷамъиятӣ
spin	маълумот барои истифодаи омма

РАВОНШИНОСӢ → РАВОНШИНОСИИ УМУМӢ	
affective disorder	харобии депрессивӣ
cognitive bias	хатоҳои системавӣ дар қобилияти дарккунӣ ва тафаккур
cognitive development	рушди ҳама гуна равандҳои равонӣ, аз қабili дарк, хотира, ташаккули консепсия, ҳалли мушкилот, тасаввурот ва мантиқ
defence mechanisms	ҳифзи равонӣ
emotional regulation	танзими эҳсосӣ
Freudian slip	саҳви Фрейд
operant conditioning	таълими оперантӣ
positive reinforcement	ҳавасмандгардонӣ барои рафтору кирдори дуруст
psychological stress	стресси равонӣ

social perception	дарки иҷтимоӣ
РАВОНШИНОСӢ →РАВОНШИНОСИИ ШАХСИЯТ	
extroversion	экстроверсия (таваҷҷуҳ ба объектҳои беруна)
humanistic psychology	равоншиносии гуманистӣ
identity crisis	буҳрони шахсият
introversion	интроверсия (худтамаркуз)
locus of control	маҳалли назорат (мансубияти сабабҳои рафтор ба омилҳои беруна ё дохилӣ)
personality disorder	харобии руҳӣ
personality traits	хусусиятҳои шахсият
self-actualization	худтакмилдиҳӣ
self-concept	тасаввури симои худ
self-esteem	худбаҳодиҳӣ
self-perception theory	назариҳои худдарккунӣ
trait theory	назариҳои хусусиятҳои шахсият
РАВОНШИНОСӢ →РАВОНШИНОСИИ СИННУСОЛӢ	
adolescence	синни гузаштан аз тифлӣ ба ҷавонӣ
attachment theory	назариҳои дилбастагӣ
critical period	давраи буҳронӣ
developmental stages	марҳилаҳои рушд
language acquisition	азхудкунии забон
lifespan development	инкишофи синнусолӣ
moral development	инкишофи ахлоқӣ
socioemotional development	рушди иҷтимоию эмотсионалӣ
puberty	пабертат (камолоти ҷинсӣ)
РАВОНШИНОСӢ →РАВОНШИНОСИИ ИҶТИМОӢ	
bystander effect	таъсири нозирӣ (таъсири равонӣ дар он зоҳир мешавад, ки одамоне, ки шоҳиди ҳодисаи изтирорӣ мешаванд, қўшиш намекунанд, то ба осебдидагон кумак кунанд)
conformity	конформизм
groupthink	тафаккури гурӯҳӣ
in-group bias	гурӯҳи муттаҳидшуда
social facilitation	ёрии иҷтимоӣ, obedience – итоат
social influence	таъсири муҳити иҷтимоӣ (психологӣ, ахлоқӣ)
РАВОНШИНОСӢ →РАВОНШИНОСИИ ПЕДАГОГӢ	
classroom management	идоракунии синф
extrinsic motivation	ҳавасмандии берунӣ
intrinsic motivation	ҳавасмандии дохилӣ
learning styles	усулҳои омӯзиш
metacognition	огоҳӣ аз равандҳои равонии шахс

self-efficacy	худсамаранокӣ
summative assessment	баҳои ниҳой
zone of proximal development	минтакаи рушди проксималӣ
ПЕДАГОГИКА → ПЕДАГОГИКАИ УМУМӢ	
assessment	арзёбӣ
competence-based education	таълими салоҳиятнок
curriculum	барномаи таълимӣ
didactics	дидактика
educational objectives	ҳадафҳои таълим
educational technology	технологияи таълимӣ
instructional design	тарҳрезии таълимӣ
multicultural education	таълими бисёрфарҳангӣ
teacher professional development	тақмили ихтисоси омӯзгорон
teaching methods	усулҳои таълим
ПЕДАГОГИКА → ПЕДАГОГИКАИ ТОМАКТАБӢ	
behavior management	идоракунии рафтор
early childhood education	таълими барвақти хурдсолӣ
early literacy	инкишофи саводнокии хурдсолӣ
parent involvement	иштироки падару модар дар раванди таълими фарзанд
play-based learning	омӯзиш дар асоси бозӣ
school readiness	омодагии мактаб
kindergarten	боғчаи кӯдакона
ПЕДАГОГИКА → ПЕДАГОГИКАИ МАКТАБӢ	
blended learning	омӯзиши омехта
collaborative learning	омӯзиши муштарак
critical thinking	тафаккури интиқодӣ
differentiated instruction	таълими дифференсиалӣ
educational equity	баробарии таълимӣ
individualized education plan	нақшаи таълимии инфиродӣ
learning outcomes	натичаҳои омӯзиш
project-based learning	омӯзиш дар асоси лоиҳа
standardized testing	санҷиши стандартӣ
student-centered learning	омӯзиши ба талаба нигаронидашуда
ПЕДАГОГИКА → ПЕДАГОГИКАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ	
academic advising	машварати академӣ
academic degree	дараҷаи илмӣ
academic freedom	озодии академӣ
credit system	низоми кредитӣ
distance learning	таҳсилоти фосилавӣ
graduate education	таҳсилоти баъдидипломӣ

interdisciplinary studies	таҳқиқоти байнисоҳавӣ
lecture	лексия
research university	донишгоҳи таҳқиқотӣ
seminar	семинар
syllabus	силлабус
thesis	диссертатсия
ПЕДАГОГИКА → ПЕДАГОГИКАИ ИҶТИМОӢ	
at-risk youth	ҷавонони зери хатар
child welfare	ҳифзи ҳуқуқи кӯдак
community education	таълими иҷтимоӣ
empowerment	тавонмандӣ ва дорои имконият
family support services	хадамоти дастгирии оила
marginalized groups	гурӯҳҳои маҳдудшуда
restorative practices	амалҳои барқарорсозӣ
social inclusion	фарогирии иҷтимоӣ
social work	кори иҷтимоӣ

ҲУҚУҚШИНОСӢ → ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ	
amendment	тағйир додани ариза баъди ба идораи патент пешниҳод кардани он, ислоҳоти конститусионӣ
Bill of Rights	Билл оид ба ҳуқуқ (англисӣ 1689; Иёлоти Муттаҳидаи Амрико 1791; 10 ислоҳи аввал ба Конститутсия)
constitutional convention	конвенсияи конститусионӣ
due process	қоидаҳои ба амал баровардани адолати судӣ
electoral college	ҳайати интихоботӣ
equal protection clause	баробарии ҳама дар назди қонун
judicial independence	мустакилияти мақомоти судӣ
judicial review	баррасии амалияи судӣ
rule of law	афзалияти қонун
supremacy clause	волоияти қонуни федералӣ бар қонуни давлатӣ
ҲУҚУҚШИНОСӢ → ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ	
administrative discretion	салоҳиди худ дар иҷрои вазифаи маъмурӣ
administrative hearing	баррасии маъмурӣ
administrative offense	ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ
administrative procedure	тартиби маъмурӣ
administrative appeal	аз болои қарори органи маъмурӣ ба суд шикоят кардан
delegation of powers	додани ваколат
judicial review of administrative action	баррасии судии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ

regulatory agency	аъзои мақомот
rulemaking	қондасозӣ
ҲУҚУҚШИНОСӢ → ҲУҚУҚИ ШАҲРВАНДӢ	
breach of contract	вайрон кардани шартнома
contract	шартнома
damages	зарар
defendant	айбдоршаванда
liability	масъулият
negligence	чинояти аз беэҳтиётӣ содиршуда
obligation	ухдадорӣ
plaintiff	даъвогар
property	амвол
settlement	амали ихтиёрдорӣ молу мулк (ба ғоидаи қасе)
specific performance	ичрои ухдадорӣ табиӣ
tort	ҳуқуқвайронкунии шаҳрвандӣ
unjust enrichment	сарвати беасос
ҲУҚУҚШИНОСӢ → ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ	
accomplice	ҳамшарик
bail	гарав
conspiracy	суиқасд
felony	чинояти вазнин
guilt	ғуноҳ
homicide	куштор
indictment	ҳукми айбдоркунанда
mens rea	чинояти барқасд
misdemeanor	чинояти сабук
parole	шартан пеш аз муҳлат озод кардан
probation	шартан озод кардани маҳкумшуда
self-defense	худмуҳофиз
sentence	ҳукм
ҲУҚУҚШИНОСӢ → ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ	
asylum	паноҳгоҳ
customary international law	ҳуқуқи байналмилалӣ анъанавӣ
diplomatic immunity	дахлнопазирии дипломатӣ
human rights	ҳуқуқҳои инсон
international humanitarian law	ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона
international tribunal	суди байналмилалӣ
jurisdiction	юрисдиксия
non-intervention	даҳолат накардан
recognition	эътироф
state responsibility	масъулияти давлатӣ
treaty	шартнома (-и байналмилалӣ)

ҲУҚУҚШИНОСӢ → ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ	
adoption	фарзандхонӣ
alimony	алимент
annulment	қатъи никоҳ
child support	дастгирии кӯдак
custody	васоят
divorce	талоқ
domestic violence	зӯроварӣ дар оила
emancipation	озодшавӣ аз васояти волидайн
marriage	издивоҷ
paternity	падархонӣ
prenuptial agreement	шартномаи никоҳ
separation	зиндагии ҷудогона
step-parent adoption	фарзандхонии падарандар ва модарандар
visitation rights	ҳуқуқҳои боздид

ИҚТИСОДӢ → ТАЪРИХИ ИҚТИСОДИЁТ	
agrarian reform	ислоҳоти аграрӣ
classical economics	иқтисодиёти классикӣ
colonial economy	иқтисодиёти мустамликавӣ
command economy	иқтисодиёти фармондеҳӣ
industrial revolution	инқилоби саноатӣ
keynesianism	назарияи танзими давлатии иқтисодиёт
marshall plan	барномаи ёрии иқтисодии ШМА ба Аврупои Ғарбӣ дар солҳои 1948-1951)
mercantilism	низомии меркантилизм
protectionism	муҳофизати истеҳсолоти маҳаллӣ
supply and demand	талаб ва тақлиф
ИҚТИСОДӢ → МИКРОИҚТИСОДИЁТ	
complementary goods	молҳои иловагӣ
consumer surplus	изофаи истеъмолкунанда
marginal cost	арзиши ниҳоят баланд (аз ин зиёд, ки корхонаро зиёновар мекунад)
marginal utility	фоидаҳои ниҳой
market equilibrium	мувозинати бозорӣ
monopoly	инҳисор
perfect competition	рақобати озод, рақобати мукаммали ғайримонополистӣ
price ceiling	ҳадди ниҳоии нарх
price floor	ҳадди ақалли нарх
substitute goods	молҳои ивазкунанда

ИҚТИСОДӢ → МАКРОИҚТИСОДИЁТ	
aggregate demand	талаботи умумӣ
balance of payments	тавозуни пардохт
budget deficit	касри буҷет
consumer price index	индекси нархҳои истеъмоли
economic growth	рушди иқтисодӣ
exchange rate	қурби асъор
gross domestic product	маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
gross national product	маҷмуи маҳсулоти миллӣ
inflation	таваррум
interest rate	меъёри фоиз
national debt	қарзи давлатӣ
trade balance	тавозуни савдо
unemployment rate	сатҳи бекорӣ
ИҚТИСОДӢ → ИҚТИСОДИЁТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ	
balance of payments crisis	буҳрони тавазунӣ пардохт
capital account	суратҳисоби капиталӣ
comparative advantage	бартарии муқоисавӣ
current account	суратҳисоби ҷорӣ
economic integration	ҳамгироии иқтисодӣ
foreign direct investment	сармоягузори мустақими хориҷӣ
foreign exchange market	бозори асъори хориҷӣ
free trade agreement	созишномаи тиҷорати озод
international trade	тиҷорати байналмилалӣ
multinational corporation	корпоратсияи бисёрмиллӣ
quota	квота
tariff	тариф
terms of trade	шартҳои савдо
trade surplus	тавазунӣ мусбати савдо
World Trade Organization	Созмони Ҷаҳонии Савдо
ИҚТИСОДӢ → ИҚТИСОДИЁТИ МОЛИЯВӢ	
asset	даромад
bond	забонхати расмӣ
capital market	бозори сармоя
currency devaluation	беқурбшавии асъор
economic sanctions	санксияҳои иқтисодӣ
equity	сармояи худӣ
export subsidies	субсидияҳои содиротӣ
global value chains	занҷирҳои арзиши глобалӣ
liability	уҳдадории қарзӣ
return on investment	даромади сармоягузорӣ

risk management	идоракунии хавф
stock	сахмия
trade liberalization	либерализатсияи тиҷорат
ИҚТИСОДӢ → ИҚТИСОДИЁТИ МЕҲНАТ	
collective bargaining	созиши коллективӣ
employment rate	сатҳи шуғли аҳоли
human capital	сармояи инсонӣ
job satisfaction	қаноатмандӣ аз кор
labor demand	талаботи меҳнат
labor market	бозори меҳнат
labor mobility	ҳаракати қувваи корӣ
labor productivity	ҳосилнокии меҳнат
occupational segregation	сегрегатсияи касбӣ
wage	музди меҳнат

ДИНШИНОСӢ → ФАЛСАФАИ ДИН	
agnosticism	агностисизм (нобоварӣ ба мавҷудияти Худо)
atheism	атеизм (инкори Худо)
cosmological argument	далелҳои космологӣ
deism	деизм
divine	моҳияти илоҳӣ
faith	имони динӣ
free will	иродаи озоди интихоби эътиқод
grace	рахмати Худо
ontological argument	далелҳои онтологӣ
pantheism	пантеизм
problem of evil	мушкилоти теологияе, ки ба мавҷудияти қувваи бадӣ эътиқод доранд
salvation	наҷоти руҳӣ
teleological argument	далелҳои теологӣ
theism	теизм (имон ба Худо)
theodicy	теодизм (асоснокии адолати Худо)
ДИНШИНОСӢ → РАВОНШИНОСИИ ДИН	
psychology of faith	равоншиносии имон
psychology of prayer	равоншиносии намоз
religion and mental health	дин ва саломатии руҳӣ
religious and cultural differences	тафовутҳои динӣ ва фарҳангӣ
religious behavior	рафтори динӣ
religious beliefs	эътиқодҳои динӣ
religious development	рушди динӣ
religious experiences	таҷрибаҳои динӣ

religious identity	диншиносӣ
social influence of religion	таъсири иҷтимоии дин
spiritual development	рушди руҳонӣ
ДИНШИНОСӢ → ФЕНОМЕНОЛОГИЯИ ДИН	
ancient rites	фарсуда
cult	култ
divination	фолбинӣ
epiphany	пайдоиши Худо
immanent	имманентӣ
mystical experience	таҷрибаи асотирий
profane	шармандагӣ (доғдор кардан)
sacred	муқаддас
sacred space	макони муқаддас
sacred time	замони муқаддас
transcendent	ҳодисаи илоҳӣ
transformation	ҷойивазкунӣ
ДИНШИНОСӢ → ДИНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ	
dharma	дхарма (қонуни мавҷудият)
ecumenism	экуменизм (ҳаракат ба сӯи ягонагӣ ё ҳамкории умумиҷаҳонии масеҳӣ)
karma	карма (дар фалсафаи Ҳиндустон, таъсири амалҳои гузаштаи шахс ба ҳаёти ояндаи ӯ таъсир мерасонад)
mana	мана (қувваи фавқулода ё энергияе, ки метавонад дар одамон, ашё ё ҷойҳо мавҷуд бошад)
sacred text	матни муқаддас
ДИНШИНОСӢ → ЭТИКАИ ДИНӢ	
altruism	алтруизм (муҳаббат ба наздикон)
conscience	вичдон
divine command theory	назарияи фармони илоҳӣ
just war theory	назарияи ҷанги адолатманд
moral absolutism	мутлақияти ахлоқӣ
moral autonomy	худмухторияи ахлоқӣ
moral theology	теологияи ахлоқӣ
natural law	қонуни табиӣ
original sin	гуноҳи азал
penance	тавба
virtue ethics	ахлоқи нек